

הַאֶשְׁכּוֹל

מאסף ספרותי ומדעי

נערך ויזל ע"י

ד"ר ע. גינצ'יג.

כרך רביעי.

קראקא תרס"ב.

בדפוסו של יוסף פישער (גרףדנאססע נ" 62).

„HAESCHKOL“

Band IV.

KRAKAU, 1902.

Druck von Josef Fischer. — Verlag des Herausgebers.

תָּרְנָן הָעֲנִינִים :

צד			
1 — 6	— — —		פני הדור
7 — 26	כאת דיר שמעון ברנשילד		ימי אפלה (ציור היסטורי)
27 — 59	דיר שלמה רובין		הכפירות בהכמת הקבלה
60 — 61	אלהו הלוי לעווין		בעיני אלה (שיר)
62 — 64	ה. בריינין		בבית עקד הספיים
65	שואל טשנינהובסקי		*. (ביצירי סיגסקי)
66 — 68	דיר י. מ. ברדיצבסקי		אורות (מעולם ההסירות)
69	ש. ל. נרדון		הניין (שיר)
70 — 84	ה. ברנשטיין		תלמוד תורה (ציור)
85 — 86	אלהו הלוי לעווין		שירה חדשה (שיר)
87 — 93	ש. ל. ציטון		קטעים (הליצט אנרות)
94 — 111	י. א. לובצקי		שבלה בודהה (ציור)
112	יהוקאל לעווים		*. (שיר)
113 — 149	תרנים ש. י. שוונר		בקן השכה (ספור כאת נאיטב)
150 — 181	כאת שלמה בוכר		קריה נשנבה (תלדות רבנו זולקווא)
182 — 190	יוסף לעוויןשטיין		ר' העשיל בקראקא
191 — 193	ש. א. הורדוצקי		מלואים לתולדות ר' מרדכי יפה
194 — 208	שמעון מנחם לור	קדם	יושבי ארץ ישראל ושכניהם בימי קדם
209 — 220	יוסף בהרצדק		ונצדק קדש
221 — 224	אברהם דוב דובעווין		עוללות שומרון
225 — 237	ישיר אל שדיל		שלשה מכתבים
238 — 239	מנחם מענדל הורווין		הגדה (שיר)
240 — 246	א. ל. נפן		סאיר קרה (תמונה)
247 — 251	מיכל וועבער		בצנא השמים
252 — 255	יצחק פֿעינראָף		קטן דסכתות (ציור)
255	ה. ב. סוללער		יסורים של אהבה (מכתב)
256	שמואל ווייסמאן היות		הכפרה (שיר)
257 — 262	ה. בריינין		סרופיסור יוסף הלוי

* בטעות נדפסו בגליון הראשון של הכפיר הזה ציוני הדפים במספרים 240—225 וצריך להקן במקומם 113—128.

צד			
263 — 264	מאת יהוקאל לעווים	משינוי ישרון (שנה)	
265 -- 270	שמואל אלכסנדרוב	הכלית מעשי שמים וארץ	
271 — 273	ה. בריינין	התורה והחיים (בקרת)	
273 — 275	אברהם עפשטיין	אגדות בקורת	
275 — 277	ד"ר מ. מדל	המסורות העבריות בספרי היוונים (בקרת)	
277 — 278	יצחק יעקב ווייסברג	פיטוח דקרא	
278		דבר הלמד מענינו	
279 — 280	ד"ר דוד קינסמלינגר	עולה מאליו פטור	
		השימת ס. רים הדשים (שימת עין ודברי בקרת קצרים): ביבולותיקה	
		עבדות, האוצר, תולדות הרפורמציון הדתית בישראל, לוח ארץ	
		ישראל, ספרות ישראל, מדרש שכל טוב, ר"י ישראל בעל שם טוב.	
		לוח אהיאסף, סדר אליהו רבה, הגין, הוצאת צעירים, מדרשי התורה,	
		ירושלים, אוצר הספרות, כבוד הכמים, ספר שערי התקנות וכו' וכו'—	
281 — 295		מאת המויל	
		הודעות.	

פני הדור.

(השקפה על מצב אחינו באוסטריה).

השנה החולפת היתה שנה של התעוררות ליהודי אוסטריה. היהודים האלה המלומדים בצרות ויסורים משכבר הימים התעוררו בשנה זו לבנות את ענותם ולתנות רבים את שבר לבם. אחרי ההתפעלות הראשונה של נצחון האנטיסמיזם התגברה בלבות יהודי אוסטריה עוד ביותר, התאבנת הלב ופנימת החושים. כל המכות שהכו כבית מאהביהם ושונאיהם לא פעלו עליהם במאומה; כמקדם הוסיפו מנהיגיהם לישנם בשיריהם העתיקים, להפגי צערם ולנחמם תנחומים אל הכל, וכמקדם הוסיפו גם הם בעצמם לשקוט על שמריהם ולישון את שנתם. רק בשנה האחרונה כשהשתרנו עליהם המקרים המעציבים השונים או הרגישו יהודי ארצנו בנדושת הסאה והתעוררו... זה היה מקרה פולנא שהכס בשממון, זה היה מאורע אראטין שהרעיש את לבותם, אלו היו המקרים האחרים שהוסיפו לקרוע ולהעמיק את פצעיהם הישנים. והיהודים באוסטריה התעוררו. וההתעוררות, עלינו להודות, היתה באמת גדולה וחוקה. אין לך יום שלא היתה בו אספת-עם ואין לך שעה שלא נתסדה בה חברה חדשה, חברה של אנשים יחידים, חברה של חברות, חברה של עדות וקהלות. כזאת ראינו בעדת פולנא שהתעוררה לראשונה ובאולמים מלאים המון אדם רב הלכה להשבע כי היהודים אינם נצרכים לדמי נוצרים, ואחריה חרו החוקים העדות האחרות, אשר כל אחת מהן השתדלה להוסיף דמעות אחרות אל תוך הים הגדול של דמעות אשר כנסת-ישראל באוסטריה שופכת מבלי הפוגה; כזאת הראתה גם חברת „אוניאן“, אשר השתמשה בכל מקרה הבא לידה למען הראות כי היא ערה לשמור על הענינים הנוגעים לישראל, ואחריה חרו החוקים החברות האחרות לנקד על „יחוסן לישראל“. ובהתעוררותם הכירו לדעת כי הדבר העקרי והראשי הנחויץ להם עתה היא „האחדות וסדר הכחות המעשים והדלים“. באויר מרחף עתה הרעיון של חברת הקהלות העבריות באוסטריה, היינו התאחדות העדות הנפורות והנפרדות אשר עד עתה הרגישו את עצמן כשבילים בודדות, ועוד טרם שהתגשם הרעיון הזה לצאת לפעלו כבר ראינו כי בלבוב התאספו צירי קהלות גליציה לשכס עצה בדבר התאחדותן של הקהלות הגליציות. בקצרה, כשהגנו מתבוננים עתה אל הצורה החיצונה של יהודי אוסטריה, או הגנו רואים, כמו רוח חדש מנשב עתה בעולמם, רוח אחר לכשם, רוח אחר וחדש, והוא רוח ה„תחייה“. כל הכחות הנפרדים והנפורים מתכוזים ומתכנסים עתה למקום אחד, לתוך נקודה אחת, כל הכחות הנפורים והנפרדים שואפים להתאחדות והתרככות.

לכאורה עלינו הציונים לשמוח להתעוררות הפתאומית הזאת שתקפה את אחינו באוסטריה. „אם ישראל צועק אות הוא כי צר לו“, ואם צר לו, היינו אם הוא מרגיש בכאבו, אות הוא כי עודנו חי, וכ„בעל חי אי אפשר להתיאש מתקוה“ אומר פתגם ההמון העברי. לכאורה — הגנו משנים — עלינו הציונים לשמוח להתעוררותם של אחינו באוסטריה. בכל אופן הגם רחוקים עתה מתקופת ההתבטלות ואפיסת

ערך עצמם, ככל אופן הגם עתה יותר קרובים אלינו משהיו לפני שנים אחדות. אולם כשנתבונן בעין יותר חודרת ויותר מנתחת לכל המקרים של השנה החולפת נראה כי בין כה אין לנו עוד כמה לשמות, באשר כי החומר הוא נרקב ונבוה כמו שהיה מלפנים, וע"כ איננו רואים שום פעולה ממשית וקיימת, ע"כ לא יצאה לנו שום תועלת בכל הצעקות והזועות, בהתרגשות הרחות והתלהבות הלבבות שהיתה בשעתה.

כל תנועה היא סימן לכח החיים, או בדברים יותר נכונים, התנועה הנה החיים בעצמם. ובכל זאת אפשר לנו להבדיל בין תנועה מלאה חיים הבאה על ידי שפע כח החיים באותו העצם העושה את התנועה ובין תנועה הנסיסה הבאה בהעצם על ידי כליון הכחות ואפיסתם, ההבדל בין שתי התנועות האלה הוא: אצל הראשונה הננו רואים כי מלבד ההתעוררות והתכוצות הטבעיות של העצם הנה עוד מכוּנה התנועה הזאת לאיזו מטרה ידועה ותכלית קצובה, בעוד שאצל השניה התנועה היא מלאכותית ומכניית, כי התעוררות והתכוצות העצם הנה רק על פי נפיה פנימית והרגל ישן מבלי שתהיה מכוּנה לאיזו מטרה ותכלית. למשל, כמו גוף בריא כן גם גוף חולה אינם יכולים לסבול ולשאת נגיעתו של גוף זר; אלו ואלו, כמו הבריא כן גם החולה, כשהם מרגישים עליהם נגיעתו של גוף זר מיד הם מתעוררים להתנועע, אבל בזה החלוק: תנועתו של הגוף הבריא היא בעלת מטרה ותכלית, מיד כשהרגיש עליו נגיעתו של הגוף הזר, הולכת היד להסירו ולהרחיקו, לא כן תנועת הגוף החולה, לה אין כל מטרה, על פי הנפיה הטבעית וההרגל הישן מתנועע הגוף כשהוא מרגיש עליו נגיעת גוף זר, אבל מבלי כל מטרה היד אינה יכולה ואינה יודעת להתאמץ ולהרחיק את הגוף הזר, באשר כי כחולה נסס שכחותיו הולכים ועוזבים אותו אין לו ההכרה הבהירה המביאה לידי שאיפה ברורה, לאיזו מטרה ותכלית. ובכן אם הננו חפצים להכיר ולהבדיל בין תנועה מלאה חיים הבאה על ידי שפע כח החיים ובין תנועה הנסיסה הבאה על ידי כליון החיים, אז עלינו לדון על פי מטרת התנועות ופעולותיהן. הראשונה הבאה על ידי עצם בריא, בעל הכרה ברורה, שואפת תמיד למטרה ידועה, והשניה הבאה על ידי עצם חולה שכבר אבד את הכרתו הברורה, התנועה הזאת היא מלאכותית מבלי כל שאיפה למטרה. ואם מנקודה זו נבוא לדון על אדות התנועה השוררת עתה בין אחינו באוסטריה, אז עלינו להכיר כי התנועה הזאת היא תנועת הנסיסה הבאה על ידי כליון הכחות ואפיסתם. היהודים באוסטריה התעוררו, וההתעוררות היתה אמנם גדולה וחזקה, אבל ההתעוררות הזאת לא היתה רק התכוצות הגוף ורעידתו בהרגישו עליו נגיעת גוף זר, ולא יותר, התכוצות הגוף הבאה ע"י ההרגל והנפיה הפנימית מבלי כל הכרה ברורה ולכן מבלי כל מטרה. אין מטרת מאמרנו זה להורות ולהניד לאחינו שבאוסטריה את אשר היה להם לעשות, את הדבר הזה הננו חושבים למותר וגם ללא תועיל. אם הנפיה היהודית וההכרה העברית לא הנידו לאחינו בני ארצנו את אשר היה להם לעשות בעת צרה, אז לא תועיל להם עצתנו כלל וכלל. מטרת מאמרנו זה היא רק להראות כי כל המעשים שעשו היו מבלי כל מטרה ומבלי כל תועלת, כי התנועה שהקיפה את מחנה ישראל בארצנו, אשר על פי היצוניתה היתה נראית כתנועה גדולה ועצומה, אינה באמת אלא תנועת הנסיסה הבאה על ידי כליון הכחות ואפיסתם. הקהלה

הינאית לא חסה על עמלה וקראה מכלי הרף לאספות, להרבות בצעקות ולהעמיד קול זועות. החברה, אוניאין והראתה בקריאותיה ובאספותיה כי לא תנום ולא תישן, אספת צירי הקהלות בלבוב הגדילה את כמות מקהלת — הגאנחים, אבל איזו מטרה ואיזו תכלית לכל אלו האספות ומעשיהן? האמנם בשבועות ואספת הסכמות כי היהודים אינם נצרכים לדם נוצרים (באספות יהודי וינא) ודסיקה ארוכה ושפלה על מתחי המיניסטריום ביחד עם קריאה נפיוה ועיון גדול, בעתני האנטיסמיטים למען הכחיש הדעותיהם (מעשי החברה, אוניאין), וכן ההצעות בדבר התאורחות השפה הפולנית בשלמון הקהל והשתדלות להניא את החסידים מגשוואיבוטר (החלמות אספת הצירים בלבוב), האמנם את כל הדברים האלה אפשר לחשוב למעשים היכולים לפעול כדבר מה לטובת היהודים בארצנו? האם כל אלו ההצעות והקריאות אינן מוטתים נאמנים כי ההתעוררות שאחזה את אחינו באוסטריה היא רק התכונות איברי האומה בשעת נסיפתה ופרסורה בין חיים ומות? רק יהודים חולים שנשמתם היהודית נמצאת במצב הנסיפה מוכשרים להאמין להגן על עמנו ע"י שבועות והבטחות ריקות וע"י התפרסות לפני פקדי הרשות, רק יהודים נוססים מוכשרים בעת צרה כזו לבלות את עתותיהם בדברים של מה בכך, כמו קריאת עתונים אנטיסמיטים והכחשת ידיעותיהם והחלפותיהם, רק יהודים חולים נוססים המפרשים בין חיים ומות ואשר על ידי מהלכם הממושכה והארוכה כבר אבדו את הכתם היהודית, רק יהודים כאלה מוכשרים לחשוב כי הצלת ישראל תלויה בשפת פולין, יהודים בריאים, בעלי נשמה יהודית והכרה יהודית, היו עושים מה שעשו, אבל לעולם לא היו יכולים לעשות את אשר אחינו בני ארצנו עושים עתה; ההכרה הבריאה היתה מביאה אותם לעשות איזו תנועה, אשר לבר ההתעוררות הטבעית היתה שואפת לאיזו מטרה ולאיזו תועלת. וההתעוררות של תחלת השנה העוברת הלכה וגדלה, הלכה ותוקה, גלות רומניה העירה גם אלו האברים המדולדלים שעד עתה לא הכירו ולא הבינו בצרת האומה. וביחד עם צעקת אלו הגולים המוכים דמינו להקשיב הן אנחת האומה כלה, אנחה כבדה, אנחה מרה, ששברה ועוד מוסיפה לשבר את כל הנוף העברי, אנחה איומה ונוראה על ענות האובדים האומללים ואנחה עוד יותר עצומה על נסיפתם ועל אפיסת ערכם של אלו הניאלים, שהתעוררו להציל, שהתעוררו להחיש ישע. מחזה מכאיב לב היה המקרה של עולי הרגל בגלות רומניה, אבל מחזה עוד יותר מעציב ומכאיב היתה ההתעוררות של הניאלים והפודים. בשעת צרה כזו, אשר היה עלינו לשכוח את אדבתנו ושנאתנו ולתת יד לכל איש — אוהב או שונא — הבא להשתתף, בהצלה, בשעת צרה כזו ראינו את מחנה המתעוררים והניאלים מתחלקת לשתי כתות, אשר כל אחת היתה כציה לחברתה. מעבר מזה ראינו את הציונים ורקדים מרוב שמחה וקריאים לכל העולם כלו את הקריאה היפה מששירת הרגל של חברות הצדקה, ומעבר מזה ראינו את החברה כ"ח — אשר כאלו כפאה ישד עמדה בראש ההתעוררות — מתאמצת ומשתדלת להסיר ולהרחיק מעליה את נגע גולי רומניה. אם במעשיה תביא ישע להגולים, לזה לא דאנה החברה הנכבדה הזאת וגם לא חפצה לדאוג, אם הגולים האומללים יסעו לאמריקא או יהיו מוכרחים לשוב לארצם הנדחה, לזאת לא שמו פקדי החברה הזאת את לבם; העקר היה ההתאמצות וההשתדלות בדבר הרחקת הגולים מוינא ואם אפשר מאוסטריה כלה. כה התחלקה

מחנה המתעוררים לשתי כחות וכל אחת ואחת התאבקה עם השנייה מבלי שים את לבן כי ההתאבקות הזאת לא בעתה היא. בין כה וכה רמי האומללים נגרים ואלפי משפחות הולכות וכלות. לא נחסוך כזה לדבר משפטים עם ראשי החברה כ"ח, יען כי מעולם לא קיינו להושע על ידה תשועה עולמית, אך עם אחינו הציונים עלינו החובה לדבר משפטים הפעם ולשאול את סיהם: מה עשו המה למען קדם פני הרעה, מה עשו בעידנא דרותחא למען החליש את מרירות הצרות? האמנם בצדוק הדין על ששיטת הרנל של חברות הצדקה הם אמרו לצאת ידי חובתם? אמנם אנחנו יודעים את התשובה ששייבו לנו הציונים: לו היו ממהרים לקנות את מניות הקולוניאל-באנק, כי אז היה ביכולתנו לעשות דבר מה! אבל התשובה הזאת היא כל כך חולין בעינינו, עד כי אין ביכולתנו להרגיע את רוחנו. לא כי קניית המניות ויסוד הבנק הגם חולין בעינינו, חלילה וחלילה! אבל התשובה הזאת כשהיא לעצמה, הייט ההשתמשות בצער האומה ויגונה לטובת הקולוניאלבאנק היא חולין ומטנה בעינינו כמו בעיני כל בעל לב ונפש. התשובה הזאת, היינו לעשות את גלות רומניה כריקלמה למכירת המניות, מזכירה לנו את הריקלמה המכוערת והשפלה בעת הבחירות להפרלמנט. בחרו בדוראנד! — קורא אורח עיר קטנה להבוכרים — להמדינה נחוצה עתה מסלת הברזל, בחרו בדוראנד והוא יסול את המסלה; חוף חדש נחויץ לעיר הראשית, נדוד אנשי צבא לפרנסת העיר השנייה, בחרו בדוראנד והוא יושעכם; המצר לא היה בעתו והארמה לא נתנה את יכולה, בחרו בדוראנד והוא ישבעכם לחם; הגפנים יבשו והאילנות לא הביאו כל פרי, בחרו בדוראנד והוא ישכיחכם כל צרה; גנף במדינה, בהבמות והאנשים נטלים סגרים, בחרו בדוראנד, אורחים נכבדים, והארץ תהיה לכם כגן עדן!

בחרו בדוראנד! — או להעתיק את הקריאה הזאת לשפת חיינו — קנו מניות ותנו שקלים! זאת היא הקריאה הגדולה שהציונים משיבים לכל שואליהם על כל צרה שלא תבוא ושחבוא. קנו מניות, קנו מניות! זהו האמצע היחיד שהמציאו הציונים. בית הספר ביפו עומד להסגר, קנו מניות קנו מניות ואז יתמך הבנק את בית הספר; הסועלים בא"י נועים ברעב והירצל ממחר לקרוא להעברים כי יחישו לקנות מניות למען יוכל הבנק לדאוג, לאחרית הסועלים; גולי רומניה סתגוליים בחוצות ארצנו, קנו מניות קנו מניות! זאת היא התשובה היחידה של הציונים להרעבים בארץ. מריה דאברהם! האמנם כל כך נפנם טעמם של האנשים האלה, עד כי אין ביכולתם להבין ולהרגיש, כי בתחבולות כאלה הם יכולים רק להויק ולקלקל! הבנק הוא מוסד גבוה וקדוש, ולכן עלינו להזהר ולהתרחק מכל התחבולות השפלות שהאורח הנכבד דוראנד משתמש בהן לטובת בחירתו. התחבולות האלה יכולות רק לחלל את קדושת המוסד הזה, אבל בשום אופן אינן יכולות להועיל. הארכנו אולי יותר מדי בענין הזה, אם כי אינו נכנס לחזונה של השקפתנו, יען כי מוסד הבנק הלאומי הוא יקר וקדוש בעינינו ולכן אי אפשר לנו להתאפק מבלי שנביע פה את צערנו על כל הבז שעושים עליו מוסדיו.

ההתעוררות למראה גלות רומניה היתה אמנם גדולה וחוקה. כמו רעד פנימי עבר בכל יצורי נה של כנסת ישראל לצעקת אלו האוכדים, אבל ההתעוררות הזאת הוסיפה להוכיח את אמתת משפטנו בראש מאמרנו. זאת לא היתה התעוררות מלאה

חיים הבאה על ידי שפע כחות החיים; זאת היתה התעוררות של נסיסת הגשמה וכליון הכחות, זאת היתה התעוררות של איזה עצם המרגיש את עצמו על עברי פי סחת, אבל כחותיו כל כך חלשים ורגשותיו כל כך ממושגשים, עד כי אין ביכולתו לעשות דבר מה לטובת הצלתו, זאת היתה התעוררות הנסיסה, היינו על ידי הנטיה הפנימית וההרגל הטבעי, ולכן מבלי כל שאיפה לאיזו מטרה ותכלית. בכל ההתעוררות הזאת לא ראינו אף מעשה אחד קים, שנכיר על פיו את שאיפת עושי לאיזו מטרה. רק בקריאות וצעקות יצאו הציונים את ידי חובתם מול הנועים האמללים, וכרוים והצעות היו גם מעשי חברות הצדקה. אמנם כן, ההתעוררות היתה גדולה ועצומה, בהר קולה מלאה את כל חללו של העולם הישראלי, אבל זאת היתה התעוררות של נסיסת הגשמה וכליון הכחות.

האמנם עלינו ליאש את לבנו מכל תקוה ומכל תוצאות מעשיות, האמנם אי אפשר לנו להמיש צוארנו מהרעות הרבות והצרות המתרגשות בעולמנו? חלילה וחלילה! אם כזאת נחשוב, אז הננו חוטאים לנפש העם אשר עוד רב כחבה לחיית ולהתקים. לא בהמון העברי כי אם בהאינתלינגנציה העברית נכרים סמני הנסיסה. ההמון העברי — כציונים וכאינם ציונים — עוד חי חי הוא ונשמתו העברית עודנה בריאה ומלאה חיים, אבל משכיליו וחכמיו, מנהיגיו ומדריכיו הנם חולים גוססים ובמחלתם האנושה אשר תמאן להרפא הם מרעילים גם את דמי ההמון בארצנו. זאת היא האינתלינגנציה העברית שנתקה מאדמת הקודש ולכן נבלו שרשיה. עדים המה מוסדי הצבור והחברות השונות כי הלב העברי עוד לא חלל בקרב ההמון בארצנו, יהיו ציונים או אינם ציונים. כלם ערים להנן על כבוד עמם ומסים אחזן לכל התביעות והשאיפות העבריות אשר העת דורשת מהם, אבל אשמה האינתלינגנציה שאיננה יודעת ואיננה יכולה להדריך את ההמון בדרך הנכון, אשמה האינתלינגנציה שאיננה יודעת להשתמש בהתלהבות העם, בהלבבות הדופקים והרגשות הסוערים. מה שהמחשבה לגבי הרגש, זאת היא האינתלינגנציה לגבי ההמון, אם תאמר המחשבה להתרחק מהלב ולקרוע את כל החושים המקשרים אותה אל הרגש, או תחת להועיל עוד חזיק ותקלקל. רק בעת שהיא נוסדה על הרגש היא שלמה, בריאה ופוריה. וכן הוא גם כן בנוגע ליחוס האנתלינגנציה להמון, רק בעת שחוטאים קימים מקשרים את האינתלינגנציה להמון, רק בעת שהאנתלינגנציה שקועה בראשה ורובה כעולם הפשוט של ההמון הפשוט, רק אז עבודת האנתלינגנציה היא שלמה, בריאה ופוריה, והשפעתה היא ברוכה ומרובה; לא כן בעת שהאנתלינגנציה קודעת בחוקה גם את החושים המעטים המקשרים אותה אל ההמון הפשוט, בעת שהאנתלינגנציה מתפרצת לתסוס לה מקום חוץ לעולמו של ההמון, אז תש כחה מעשות דבר מה, או מעשיה תהו ופעולותיה הבל, ואין להם כל יסוד ותועלת. אמנם ידים רבות נמצאות בארצנו הנכוטות לעבוד מבלי הרף לטובת הכלל, לכבות רבות נמצאו בתוכינו הדופקות ברגשות חמים ועזים, והידים ידי יהודים והלבבות לבות יהודים, אבל מנהיג יהודי חסר להם. מנהיגים רבים אמנם עומדים נכונים לקבל את רסן ההנהגה בידם, אבל בין כלם לא נמצא אף אחד בעל לב יהודי וגשמה יהודית, שנולד ונתחנך בעולם היהודי וכל ימי חייו שאף אל קרבו רק אויר יהודי. כל האנתלינגנציה העברית אשר בארצנו, אשר רק מפני שנדחפה ביד חזקה מהעולמות

האחרים לקחה עמדתה בעולם היהודי, כל האנתלינגציה הזאת — כציונית וכאינה ציונית — אינה קשורה ואינה מחוברה במאומה לההמון העברי, וזאת היא הסבה, שאין ברכה שורה במעשיה לשובת ההמון ושכל פעולותיה ישא רוח. רק בעת שתהיה לנו אנתלינגציה עברית, שלבה ונשמתה ורגשותיה הנם של יהודי נאמן, רק בעת שהקשר בין האנתלינגציה וההמון יהיה יותר חזק ויותר אמיץ, היינו בעת שהאנתלינגציה תהיה שקועה בראשה ורובה בהעבר והעתיד שלה, שקועה בעולם ההמון הפשוט, רק אז נוכל לקנות למעשים קימים ולמפעלים בשוחים, רק אז נוכל לקנות לתוצאות מעשיות, לעבודות פוריות ולמוסדות מוצקים, רק אז תהיה ההתעוררות שלנו התעוררות מלאה חיים, הכאה על ידי שפע הכחות ואשר בתנועתה היא שואפת לאיזון מטרה ותכלית, רק אז תהיה באמת התחלת גאולתנו ופדות נפשנו. כל מעשינו יבואו אז לא לבד על פי הנשיה הפנימית, כי אם גם על פי ההכרה הדרושה של נוף בריא, על פי ההכרה העברית והידיעה היהודית, ואז נוכל לקנות כי תנועותינו ופעולותינו תקבלנה פנים חדשות, פנים מסיקים עזו וחיים, פנים מאירים ועליונים, פני יהודי אמתי המתנאה ביהדותו.

ימי אסלה.

ציור היסטורי של תקופת ימי הבינים.

מאת

ד"ר שמעון ברנפלד.

סוד קיום כל נמצא במלחמת החיים, בין בעולם הטבעיים ובין בעולם הדעות והמחשבות, הוא, כאשר ראינו בהי טבע ובהתפתחות ההיסטוריא, רק בכשרונו, להתאים את מציאותו והיותו עם תנאי החיים. ההסתכלות בפנה זו בנוגע לעולם הדעות והמחשבות היא חשובה מאד ועמוקה יותר ויותר מאשר בעולם הטבעיים. ההסתכלות יקרה כוו תמציא לנו במדה מרובה תולדת עמנו, אשר שנה כנודע כמה פעמים מזמן לזמן ומתקופה לתקופה את תנאי חייו וקיומו. כאשר בטל הקבוץ המדיני של עמנו, בעת אשר עמד עוד באמצע התפתחותו וכת חייו — היינו כת הגדול והצמיחה — לא ספק בו עוד, נמנו וגמרו גדולי האומה הישראלית, להעמיד את קיומה על בסיס אחר. אין אנו מחליטים, כי עשו הכל במתכוון ובמחשבה קודמת למעשה. להתאים את אופן המציאות של עמנו עם תנאי ההתפתחות ההיסטורית; אבל אנו רואים על פי הנסיון, כי תחבולותיהם ומעשיהם גרמו בדבר, שנתקיים עם ישראל בכל תוקף הנלות ובכל הפזור הנורא, אשר התנכר מדור לדור, תחת ראוי לנו. לדעת, כי אין לנו דוגמא בתולדת שאר העמים על זה, ולכן אפשר לנו לדון במאורע הזה רק מתוכו ועל פי טבעו בעצמו. — כדורות הראשונים אחר החורבן אתה מוצא, כי היתה האומה הישראלית ככל ארצות סודיה יצוקה בטופס אחד; קולטורה אחת אחרת את הבנים המספורים בכל קצו ארץ, ומרחוק נדמו בני ישראל לבני משפחה אחת, אשר אמנם בית מולדתם הרב ולכן נפרדו לארצות רחוקות. הקשר בין בני ישראל היה אמיץ ובכל מקומות מושבותיהם היו מצוינים בתור יהודים.

בעת ההיא הרב הבסיס המדיני — וזה היה ביותר אחרי הרבן ביתר — וגם הבסיס הלאומי נסגם כמעט, אלא שמקום נכצר להאומה הישראלית בחייה הדתיים. בנוגע לשפת העם, ואין ספק, כי השפה היא מקצוע חשוב מאד בחיים הלאומיים, הנה נדע, כי רוב בני ישראל וזהו או כבר את השפה הלאומית, ואם נודמנו למשל יהודים מאלכסנדריא במקום אחד עם אחיהם, אשר נמלטו לערב, בקושי היו מתודעים איש לאחיו. ואולם בהיות כי השפיעה הדת במדה מרובה על החיים הקולטוריים של העם, הצליח בידה, לאחד את כל איברי האומה למרכז אחד. ולא זו בלבד, אלא אנו מוצאים, כי הניש הדתי הועיל הרבה, לחזק את הלאומיות בישראל ולבנות ניר להשפה הלאומית, אחרי אשר עזבה בימי בית שני. טבע הדבר, כי היתה שפת עבר שפה היתית לישראל, גם, כי שבו אליה בימי הנלות והפזורה, מאורע אשר לא נמצא דוגמתו בתליכות ההיסטוריא. בימי בית שני היו משתמשים

בתרנומים שונים, כדי להבין את העם במקרא; ואולם בימי הגלות עזבו את התרנומים האלה מעט מעט, וברכות הימים נדחו כלם מפני המקור העברי. עם ישראל שב בימי סוורו ונלותו לתורתו הלאומית בשפתה המקורית. ואין זו הפלגה ונחמא, אם נאמר, כי בימי הבינים היתה דעת השפה העברית נפרצה יותר ויותר מאשר היתה בימי בית שני, שהרי אלמלא זה לא היו בחירי הפייטנים מוסדים את שירתם הנשנבה בשפה הזאת, והדרשנים הנפלאים בסלשתינא לא היו ותבים בה את אנדת איי.

ובינתים התכוצה האומה הישראלית בחייה הלאומיים והדתיים במדה מרובה, עד כי באה לידי קיצונית. הדבר הזה היה הכרחי מאד, או כי נאמר לפי השקפת המכעיים: אלמלא הקיצונית הזאת לא היה עם ישראל מתקיים בימים ההם. משעה שקמה הדת הנצרת—אשר בעצם דרשה בשם אחדות המין האנושי ובמול הלאומיות—לא היתה שעת הכשר לישראל, אשר החזיק במעוז דתו הלאומית להטמע בנים. וכאשר התגבר בין העמים הרגש הלאומי מחדש, אשר נצח על הרעיון הקוסמופולימי של היוגיות והדת הנצרת (פרטי החזון הזה בררתי במאמרי „גבולות עמים“ ב„ספר השנה“ חלק שני), קבלו החיים הקולטוריים של העמים השפעה מרובה של הדת החדשה, באופן שאי אפשר היה לישראל להתבלבל באיזה עם, אפילו אם נרמה לו בכל תנאי החיים, כל זמן שנפרד ממט במנהגי הדת.

פנים חדשות באו בהתפתחות עמנו עם הקולטורא הספרדית-הערבית, אשר נאהו בה בני ישראל במדה מרובה. נפלא הדבר לראות, איך באה ההיסטוריא בזה לידי גמר, אחרי כמה נסיונות שונים, אשר לא עלו יפה. הן ראינו (עיין במאמרי „אור וצל“, השלח כרך רביעי עמוד 482 ואילך, אשר שם בררתי פרטי החזון ההיסטורי הזה), כי רבים מבני ישראל נמלטו בימי פולמוס סימוס ואדריאנוס למדינות ערב ושם השתקעו בין השבטים הערביאים ונאחו בארץ. או בשנות המאה הששית למספר היגיל, היה קרוב הדבר, כי יתאחדו היהודים עם הערביאים במדינות האלה לעם אחד, או לכל הפחות לקבוץ קולטורי אחד. התחלה היסטורית נמצא כבר באלו המאורעות, אשר קדמו לדת האסלאם — התקרבות היהודים אל הערביאים והתקרבות הערביאים אל היהודים בכל חייהם הקולטוריים והרוחניים. ואולם התפשטות דת מחמד, אשר בראשית הדבר הזה שמו בה יהודים רבים את מבטחם, לא רק כי לא עזרה במפעל ההיסטורי הזה, אלא כי נרמה עוד פירוד עצום בין היהודים והערביאים. נסיון היסטורי עליה בת הו, וחזון כזה, היינו כי בדי ריק תעמול ההיסטוריא באיזה נסיון, הוא נפרץ מאד. כבר בדור הראשון ללדת דת האסלאם אנו מוצאים משטמה נוראה בין היהודים והמשלטים. — בפעם שניה אנו מוצאים נסיון היסטורי כזה, כאשר נכדה דת האסלאם והתפשטה במדינות פרס, ביחוד כארץ בבל, ששם נמצא עוד רוב בנין של העם הישראלי. אז נראה הדבר, כי יתקרבו היהודים אל אדני הארץ החדשים, לא להיות עמם לעם אחד — שהרי זה היה כבר בנדר הנמנע, אחרי שקבלה כבר דת מחמד צביון לאומי מיוחד — אלא לכל הפחות למרכז קולטורי אחד. ואולם גם הנסיון הזה לא הצליח. על אדמת אסיה לא השפיעה הקולטורא הערבית לטובה על התפתחות עם ישראל. ההשפעה הזאת, אשר עמה תחל תקופה חדשה ורבת המסכות בתולדת עמנו, הראתה פעלה והדרה רק בימי ממשלת הכליוסם בספרד.

על דבר התקופה ההיסטורית הזאת וערכה הקולטורי דברתי כבר במקומות שונים (מאמרי, אור וצלי' הנוכח ומאמרי, הפלוסופיא הקבלתי' השלח כרך חמישי עמוד 193 ואילך). ואולם אם בכלל רואים את האור המבריק של ההשכלה הספרדית אין את רשאים להעלים עין גם מן הצל המרובה אשר עננה בתולדת עמנו. את רואים — חדו עיקר חקירתנו הנכחית — כי הקולטורה המרוכה, אשר נתפשטה סאו בין היהודים הספרדים (ועליהם נחשבו מצד אחד גם היהודים כמדינת פרוכניצא ומצד השני אלו שכצפון אפריקא), נרמה לספור עם ישראל באופן חדש ומסוכן מאד, היינו לסזור רוחני וקולטורי, אשר בודאי היה קשה מן הפזור החמרי והמקומי. מאז נהיה הדבר בעמנו, כי נפלגו לקבוצים ופרודים קולטוריים שונים ונקרע בתרבותו ובגודלו הרוחני לכמה קרעים. בפרט נראה בשנות המאה הייא למספר הרניל, כי נתרבב הפרץ בין היהודים. הספרדים מעבר האחד והיהודים האשכנזים והצרפתים — ועליהם נחשבו במקצת גם היהודים בני איסליא — מעבר השני. כינתים במל המרכו הדתי אשר להיהדות על אדמת נבל, ואם כי השפעתו התמעטה הרבה בימיו האחרונים, הנה כל זמן שהיה קיים החויק מעט מעמד ואחד במקצת את האומה הישראלית. בימים ההם לא היה שום חבור וקשר רוחני ביניהם זולת הדת, אשר אחדה את שבטי ישראל ואחתה את הקרעים. ולא ארכו הימים וכבר נראתה הסכנה, כי ינתק גם החבל הזה, קשר הדת, ואחרית היהודים בספרד תהיה כאחרית אלו אשר באלכסנדריא: אבר מרולדל של האומה הישראלית, אשר לבסוף נפרד למרי מן הנוף. בסוף שנות הגאה הייב החלו רבים מן המשכילים כמדינות ספרד ופרוכניצא להגביר את הפלוסופיא היונית והקולטורא היונית על הדת הישראלית. אם היה זה מוסיף והולך, כי אז היה האבר הזה נכרת בלי ספק מגוף העם היהודי. כבר אמרתי במקום אחר (מאמרי, הפלוסופיא והקבלתי' שם עמוד 220), כי בהתנגדות היהדות להפלוסופיא היונית — אשר בהשקפה ראשונה תראה לנו היוחה כלה דתית — היתה מעורבת גם קנאה לאומית, אשר במקצת נוכה אותה ונשכחה. אם נחזור לעומק הדבר, אז נמצא, כי שלא במתכוון, אבל על פי רגש טבעי לאומי, הצילו היהודים התמימים, אשר קנאו להדת הישראלית נגד אויבתה הפלוסופיא, את האומה מהפסד גדול ועצום. הם נרמו, כי לא נפרדה היהדות המשכלת בספרד מעמנו פרווד נמור, כאשר קרה לאחותה הגדולה, היהדות באלכסנדריא, אשר נרמתה לה בכמה מתכונותיה ומאורעותיה ובאופן גדולה.

אחרי פולמוס קשה, אשר אמנם לא ימצא חן בעינינו בכמה מפרשיו, אבל בעיקרו היה צודק, נברה הדת, כלומר היהדות, על הפלוסופיא וקיימה נפשות רבות בישראל. אין ערוך להתועלת הגדולה, אשר צמחה לעמנו מן המאורע הזה. אמנם בהשקפה ראשונה ידמה לנו, כי היה בזה, נצחון החשך על האור, התנברות ריאקציא עצומה על השאיפה הקולטורית שבעמנו; ואולם באמת נמצא בו התקדמות קולטורית לכלל האומה, בעוד כי הפלוסופיא בקיצוניותה לא היתה מתפשטת לעולם בכל קצות העם. נמצא, כי זולת התועלת הנראית לעין, כי לא נפקד רכבות הימים שבט מישראל, היתה בזה גם תועלת מוסרית ולאומית, שהרי על צד האמת נרמה אותה הריאקציא, כי לא נכחדה מעמנו הפלוסופיא ועמה כל קניני הקולטורא הערבית, אשר נאחזה בישראל. אחרי הפולמוס של הדת נגד

הפלוסופיא ואחרי אשר נברה הדת — נשאר עוד בישראל ישרדים יקרים וחשובים של ההשכלה הספרדית במדה שהיתה האומה הישראלית יכולה לקבל, מבלי להנוק בקיומה. פלוסופיא קרובה לאתיאיזמוס, כזו אשר נתפשטה באספמיה בראשית שנות המאה הי"ג, היתה מאבדת את ישראל באחרית הימים, לא רק בתור קבוץ דתי, אלא גם בתור קבוץ לאומי, מאחרי שסוף סוף לא היה ישראל מתקיים בלעדי הדת. וכשנברה הדת על הפלוסופיא, לא רק כי שבו על ידי זה בנים לנבול היהדות, אלא כי עזרה הדת להשפיע הרבה על התקדמות עמנו. הקולטורא הספרדית, אשר נתקיימה אחרי שני הפולמוסים בשנות המאה הי"ג (בימי הרמב"ן ובימי הרשב"א), היתה בשעור ובמדה ראויה, והיא הסבה בדבר, כי גם בימי האפלה אשר באו אז לישראל לא כבה נר ההשכלה והחקירה המדעית בעמנו מכל וכל. באמת אנו רואים, כי נצוץ של ההשכלה הספרדית היה מבריק בישראל בכל תקופה ותקופה ואורה לא נדעך לנמרי עד ימינו אלה. בימי החשך והאפלה נשארה עוד קצת הבה לספרי הפלוסופיא והפיוט של תור הזהב לספרותנו, ואפילו שלומי אמוני ישראל, אשר אל ספרי חקירה פלוסופית לא שמו לבם, לא נמנעו מלקרוא בשקידה גדולה בספרו של רבנו בחיי הרי"ן וב"כתר מלכות" לר"י שלמה בן נבירוז; בספרי התפלות נשאר ניר להפיוט הדתי המשובח עד היום הזה. ובשעה שקמה התעוררות נמרצה בישראל להשכלה ולחקירה פלוסופית מצאו המשכילים הראשונים מוון רוהני לנפשם בספר הכוזרי ובמורה נבוכים ובשאר ספרים כמין זה, אשר לא עלה ביד מתנגדי הפלוסופיא להכחידם מן הארץ. פירושי הראב"ע לכתבי הקדש הבריקו אור בבקרת הביבליית ובפלוסופיא הדתית, אשר ברב או כמעט ירדו הקוראים לסוף דעת המהבר בהן. הספרות הזאת, אע"פ שלא היתה השפעתה מרובה כל כך בימי הביניים, הנה מציאותה בלבד הספיקה כבר להתמיד את הנצוץ הקולטורי בישראל, כי לא יכבה. ממנו העלו אחרי כן חכמי ישראל בשעת הכשר אבוקה להרבות החקירה המדעית והבקרת בספרותנו. הספרות המדעית והפיוטית הזאת היתה קשר אמיץ בעמנו, למען לא תפסק שלשלת הקולטורא לעולם. הלא רואים אננו, כי גם הקבלה, אשר קמה על הפלוסופיא, הוכרחה לקחת מזו קצת ענינים.

חזון דומה לזה הוא צמיחת המדעים בין העמים בשנות המאה הט"ז והי"ח, היא תקופת הרינסנס. הכומרים צברו בבתי מקלשם כמה מספרי היונים והרומאים — לפעמים רק כדי לנרד הכתב מעל נבי הקלף ולהשתמש בקלף לצורך אחר. אבל שמירת הכתבים האלה היתה באחרית הימים לכרכה למין האנושי, להגדלת החכמה והמדעים.

מצב הענינים האלה בעמנו לא נרם לפי זה הפסד להתפתחותו, כל זמן שהיתה בו תנועת חיים והתפתחותו היתה טבעית לפי אופן גדולו וכהו הפנימי. ואולם לא ארכו הימים וכמה סבות חיצוניות נרמו, כי נברה הדת על החיים באופן כי קבלה מטבע קבוע והפסיקה את ההתקדמות הטבעית של עמנו. מצבו הקולטורי בא לידי עמידה, לידי התאבנות, כזו שנראה בכמה עמים בשעה שנורה ההיסטוריא כליה עליהם. החקירה ההיסטורית תלמדנו, כי כמה מאות שנה עמד עמנו במצב הקפאון ולא הראה שום סימן של חיות. אמת הדבר, כי התנכחית הרגש

הרתי בעטני בתקופה ההיא היתה סבה לקיומו, בעת אשר תקפו עליו הצרות במכת חרב ואכזר. ולא זו בלבד אלא כי מחוייבים אנו להודות, כי רק הדת היא שעמדה לישראל, כי לא נכחד קימו בתוקף הצרות שעברו עליו, שהרי רוב המשכילים, אשר בחקירתם הפלוסופית עמדו על „המאור שבתורה“ והבינו „טעמי המצות“ והחכמה העמוקה הצפונה בהן לפי השקפתם המדעית — אותם המשכילים, אשר לפי דעתם מצאו בתורת משה המוחזקת אפלטון ואריסטו, לא עמדו בנסיון בשעת השמד ויצאו מכלל ישראל. לעומת זה נראה את שלומי אמוני ישראל, היהודים התמימים, אשר לפי דעת המתפלספים נחשבו בתור „מנשימים“ ועובדי ע"ז ממש, הסכלים שבבני אדם ויותר תועי דרך מהבהמה — אותם התמימים ששמו את צוארם לשהיטה והומתו למאות ולאלפים על קדוש השם, או כי עזבו את רכושם וקנינם וכרחו בערום וכחוסר כל, כדי להתקיים ביהדותם. וגם בעת אשר כפו עליהם האויבים דת אחרת בעל כרחם הרנילו היהודים האשכנזים והצרפתים — מחוסרי המדעים — לשוב תיכף אל דת אבותם בשעה שפסק ההכרח והאונס, בעוד כי רוב האנטוסים בספרד ובפרטוגל — וכוה גם במדינות אפריקא, אשר שם נכנסו רבים מהיהודים לדת האסלאם — נשארו בדתם החדשה וגם מצאו קצת היתר לזה, כגודע לנו למדי. כל זה ברור לנו, ולכן נרבה תמיד לספר בכבוד הרגש הדתי, אשר רק על ידו ההויק עמנו מעמד באורך הגלות. ואולם מצד השני אי אפשר לכהש, כי הנכרת הדת באופן כזה ועל פי סבות היצוניות נרמה לבסוף, כי נשל טעם החיים מעם ישראל ימים רבים ונשאר במצב הקפאון והחניטה. אותה הלאומיות, אשר הדת הצילה אותה מפני הדליקה, ובשביל זה חייבים אנו בכבוד הדת, היא בעצמה היתה קרובה להתאבן מרוב השמירה אשר שמרה עליה. חכה גדולה ויתרה הראתה הית לתקוה הלאומית של ישראל, וכמעט שנוכל להחליט, כי כל עיקרה של הדת הישראלית בתקופת הגלות היתה רק זכר הכבוד הלאומי בימים שעברו ותקוה לעתידות עמנו בימים הבאים; אבל מרוב חכה ונענעוים הקיפה הדת על הלאומיות חומות נבזרות, ואתן החומות — זו לפנינו מזו — עכבו גם את האויר הטהור והנקי מלהכנס אל בית ישראל. הדת שמרה את ישראל בטהרה ובפרישות, ואולם מרוב הפרישות הדל לעמנו כל קשר וחבור עם החיים, האויב סגרה בנינו מוקף חומה של אבנים, ובפנים נדרה הדת בעדו והקיפה עליו נדר של סיינים וגורות, ועוד אין אנו יודעים, מה היה קשה לישראל ביות: הנדר של אבנים, או זה של סיינים וחומרות. בכל אופן רואים אנו התפתחות בלתי טבעית ומסוכנת מאד.

האמת היא, כי גם כמה מאורעות היצוניות נרמו בדבר, כי נשל טעם החיים מעמנו בימים ההם וכי פסק כח הצמיחה הקולטורית שבו. הסבה העיקרית להתפתחותו הבלתי טבעית היתה במצבו המדיני. הן בפני עצמו קשה מאד לעם להתקיים ולהתקדם, בשעה שנעקר מארץ גדולה; בהכרח הדל ישראל מהיות עם (במושגו הקולטורי והמדיני) ויסד את כל עולמו הרוחני על הדת. הדבר הזה הביאו כבר לידי קיצוניות מרובה, אשר תמיד היא נורמת עכוב בהתקדמות כל עם ועם. החיים הלאומיים של ישראל, עד כמה שהיה להם יסוד בעולם המציאות, נשתמרו רק בהקלות. נראה לפי זה את מצב הקהלות בימים ההם. אפילו באלו המדינות,

אשר שם לא נזרו כליה על ישראל וגם נתנו להיהודים להתפרנס כחפצם — וזה הלא היה המצב המשובח ביותר בעת ההיא — גם באלו המדינות לא קבעו להם מקום בחברה המדינית, אלא חשבו אותם כגרים, כאורחים נוטים ללון, וזוהו נחשבו גם בעיניהם הם בעצמם. טבע עמנו בימי הביניים הוא טבע של ישוב ארעי, של ענינים נעשים לפי שעה, לימים מעשים, של דברים עוביים. במצב כזה לא יחבר שום עם ולשון אל החיים ולא יתפתח בכחותיו הרוחניים. התקדמות קולטורית אתה מוצא רק בישוב קבוע. כל עם בונה את בניניו הקולטוריים רק בארץ, אשר שם לו מושב קבוע, ואשר לכל הפחות במשך הוא, כי ישאר בה לאורך ימים, בארץ אשר לא נאדמת נכר, כמושב של גלות, נחשבה בעיניו.

זאת ועוד אחרת: הקולטורא הישראלית, במדה שהתקיימה עוד, נפרדה פרורים פרורים. היא התקיימה רק בקהלות, ואותן הקהלות נפרדו זו מזו ונחשבו כל אחת ואחת בתור קבוץ קולטורי בפני עצמו.

במדינת צרפת וגרמניה היה אמנם הפירוד גדול מאד בין הקהלות ואין אנו רואים משטר מדיני ביניהן, ואולם קשר רוחני אחד אותן לקבוץ אחד. במדינת האלה נמצא בראשית שנות המאה הייא למספר הרגיל מצב מוסרי מרוצה. העם סר מרצונו ובלי הכרח מדיני למשמעת גדוליו, הם חכמי הדור המצויינים בתורתם ובחסידותם. לא נודע לנו על פי רשימה היסטורית, כי היה בימים ההם סדר למנוי הרבנים והמנהיגים. לפי הנראה נעשה הדבר מאליו באופן מרוצה, וזה יזכיר לנו, כי היה העם במצב הבריאות המוסרית בעת ההיא, כי רק עם מוסרי אינו צריך להכרח ואונס, למען ישמע בקול מנהיגיו. אדם גדול בתורה ויראת שמים נהג את ישראל לא רק בקהלתו, אלא בכל רמדינות, אשר הגיע שמה שמע חכמתו ויראתו. כזה נראה למשל ברבנו גרשם מאור הגולה, אשר הנהיג תקן נמרץ בחיי היהודים שבמערב, איסור לקיחת שתי נשים, והתקון הזה נתקבל בישראל בלי שום מחאה ועכוב מאיזה צד. וזה נראה עוד יותר ברשימי, שבלי ספק לא לקח שום שררה לעצמו ולא התנהג ברבנות וקשות, שהרי היה ענו ושפל בדרך מאין כמהו, ועם כל זה כבדוהו בני דורו ככל מדינת צרפת ואשכנז (גרמניה הדרומית) כמורא אלהים וקבלו עליהם את הוראתו, אי אפשר הדבר, כי לא נמצאו בזמנו גם אנשים חמאים מתנגדים לשלטון הקהלות ובפרט להקמיות הרוחנית של הרב, שלא היה לה יסוד במציאות; אבל בודאי היה מספרם מעט מאד ולכן לא עלה בידם, להפריע את סדר הקהלות. מעטות הם מאד אותן הרשימות ההיסטוריות על דבר האנשים הקשים, אשר מרו את פי ההנהגה המוסרית של היהדות כצרפת ואשכנז, באופן כי היה מן הצורך להשתמש נגדם באמצעים בלתי רגילים. קצת זריקת מרה ונערה היתה מספקת במאורעות כאלה. המצב המוסרי הזה גם, כי נתאחדו הקהלות במדינות האלה אחדות מוסרית ורוחנית, בעת אשר חסר להן כל סדר ומשטר מדיני. די היה לקהלות צרפת ואשכנז, כי התנהגו על פי תקנות רגועים הוראות רשימי ותלמידיו.

מה שחסרה ליהודים בארצות האלה ברוחניות — השלימה האחרות המוסרית. לעומת זה רואים אנו, כי התפתחה היהדות, בנוגע לחייה הלאומיים, באופן בלתי מרוצה בארצות מרובות הקולטורא, היינו במדינת ספרד והנחשבות

עליה. שם נמצא באמת את הקולטורא עם כל מעלותיה וחסרונותיה. האדם הקולטורי הוא צריך יותר לסדר מדיני ועם כל זה, כשהוא מניע למדרגה קולטורית ידועה, הוא מתנגד לו בכל מקום שיתמצא בו הגבלת זכויותו ויפוי כחו. ההדרגה במקצוע זה נמצא בכל עם ועם; על פי ההתקדמות הקולטורית שואף האדם לחיים מדיניים, ואולם כשהוא מניע למדרגה ידוע בחייו הקולטוריים שוב הוא מתנגד להתחברה ולהקבוץ המדיני. למצב כזה הגיעו כבר היהודים הספרדים. במדינות צרפת ואשכנז היה מספיק, כי נמצא בכל דור אדם גדול ומפורסם, אשר כלי שום מחאה מצד העם ומבלי מני היה נהג שררה. נשיאות כזאת לא היתה בנדר האפשר במדינות ספרד, רק בכל תוקף ועוז נהנו שם נשיאות בקהלות היהודים. בימים הראשונים, בימי ממשלת הכליפים, נמצא השפעת התקופים בקהלות האלה — מה שהיה בנדר הנמנע בצרפת ואשכנז לפי טבע הענינים שם — ועל צד האמת לא ססקה התקופות הזאת עד זמן גלות היהודים מארץ ספרד, אם כי קבלה ברכות הימים צורה אחרת לפי השתנות הדברים מתקופה לתקופה. על פי הרוב נהיה הדבר באופן כזה: אחד מעשירי היהודים או איזה חכם היה קרוב למלכות על פי סבה מן הסבות, המושל כחפצו לעשות יקר וגדולה לעבדו הנאמן הסר למשמעתו מסר בידו את ההנהגה הדתית של היהודים בארצו, ואותה ההנהגה הדתית היתה קצת לאומית ומדינית. מוכן מאליו, כי בהתמנות זו לא היה נהג שום סדר או חוק, או אפילו שורת הדין — אלא דינא דמלכותא, והנשיא עשה כחפצו ואין טוחה בידו. לפעמים, אם נתנו יפוי כח כזה בידי אדם הגון וחכם היתה הנשיאות לכרכה לעדת היהודים, הנשיאים היו לפעמים אותבי חכמה ומוקירי רבנן ועשו טובה ריבה עם ישראל. ואולם לא חסרו בישראל גם תקופים עריצים, אשר הכבירו אנכסם על הקהלות והרבו עושק רש וגזל משפט. איך שיהיה, הנהגה כזאת, אשר לא מטעם העם היא, אלא נוסדה על אלמות ותוקף הרשות, אי אפשר לה, כי תקבע סדר ישר והתפתחות ישרה טבעית בעם; שהרי אין היא מתמדת, אלא משתנית מסקודה לסקודה, ועל פי הרוב אין לה מעמד ומוסר בעם. מזה היתה הנסבה כי היו הקהלות הספרדיות תמיד מוכנות לפרעניות, לקטשות, למריבות, למלשינות ודלטוריא, כידוע. היהודים הספרדים היו מצויינים בהשכל ודעת, ואולם חיי הקהלות ומאורעותיהן של המדינות האלה הם רשמים מעציבים בהיסטוריא הישראלית.

אחרי אשר נרשו הערביאים מרוב מדינות ספרד, ואלו המדינות באו לידי מושלים נוצרים, השתדלו היהודים שם, להנהיג נשיאות קבועה בקהלותיהם, ולפעמים אמרו לאחד את כל הקהלות של מדינה אחת לקבוץ מדיני אחד מתנהג על פי תקנות קיימות וקבועות. ואולם אם היה הדבר הזה טוב ויפה בפני עצמו, הגה נראה גם בו חולשה מוסרית, אשר לא עזבה את הספרדים עד ימי הגלות, היינו כי לא היה באפשר, לסדר את ההנהגה הדתית באופן שתתקיים בכח מוסרי, בדעת הקהל ובכח הדת, אלא תמיד היתה צריכה לתוקף הממשלה. מהשקפה זו עלינו לומר, כי על צד האמת התנהגו אז הקהלות בספרד על פי סקודת המלכות. לכאורה אמנם אין הפסד בדברי, אדרבה, במוכן ידוע נמצא בזה מעלה יתרה; ואולם כמה דברים אמורים, אם יש ליהודים זכות אזרחים בארץ, והמלכות תשניח על עניני

הקהלות בה במדה שהיא משנחת על סדרי הכנסיה הנוצית. אבל בימים ההם לא היה הרבר כן, אלא מצד אחד חשבו את היהודים כגרים בארץ, ומצד השני התערכה הממשלה בעניניהם הדתיים — לא למען לדאוג לפונת היהדות ולשקוד על תקנתה, אלא כדי להתעמר בהיהודים ולמצוא לפעמים תואנה ועלילה להתנסל עליהם. על פי הרוב הנהיגה הנהגה הדת ומדינית בישראל, כדי לנכות את המסים בעתם; והפרנסים אשר מנתה על הצבור, שלא בטובתו, היו אחראים לה על זה.

חזון נפלא הוא לראות, עד כמה השתמשו היהודים הספרדים בכח, "החרם", אשר במדה מרובה כזו לא השתמשו בו הקהלות הצרפתיות והאשכנזיות. החרם הלא הוא בעצם נשק דתי, ואולם במדינות ספרד, מושב הקולטורא וההשכלה, השתמשו בו כדי להטיל אימה על הצבור. ומובן מאליו, כי לא התמצית הדתית של החרם עשתה רושם על, "העבריינים" (כידוע נמצא זכר, "העבריינים" בתחלה בשירת חכמי ספרד), אלא תוצאותיו המדיניות. החרם היה להפקיר את היחיד כלפי הצבור, ובזמן ההוא היו כל חיי היחיד רק בצוחתא ובצבור, ואם הוציאוהו מן הכלל הרי הוא כאלו הוציאוהו מן העולם. גם דיני נפשות דנו בספרד, לפעמים בהסכם המלכות ואולם לפעמים גם בלי הסכמת הרשות, ובפירוש נמצא, כי הקפידו השרים לפעמים על זה ואסרו לדון דיני נפשות בארצם. אנו רואים בזה מחזה מול מחזה. במדינת צרפת, לותר ואשכנז לא היה שום יסוי כח למנהיגי הקהלות, ועם כל זה התנהגו אלו בכלל כשורה בלי מקל הובלים ובלי מרדות; דיני נפשות לא דנו שם מעולם, וגם דיני ממונות ותקנות הקהלות נתקבלו בלי שום הכרח ואונס, ומעולם לא שמענו, כי הוסר השלום או כי נעשתה תועבה נוראה במחנה ישראל. לעומת זה רבו מאורעות כאלה במדינות ספרד, ותוקף הדינים ואימת ההנהגה לא מנעו את "העבריינים" מלמרוד בשלטן הקהלות.

ולא זו בלבד, אלא כי בכלל מוצאים אנו מעלה יתרה להיהודים בצרפת ואשכנז, "מחוסרי הקולטורא", בחייהם המוסריים על אחיהם הספרדים, די לנו לקרוא בשום לב ובעין בוחנת את ספרי שאלות ותשובות של חכמי ספרד ואשכנז, אשר אלו הם עדים מסחיים לפי תומם ועדותם נאמנה מאד, כדי לראות את ההבדל העצום הזה. רוב הדינים והשאלות של הצרפתים והאשכנזים הם רק בעניני אסור והיתר או בדיני ממונות, לפעמים גם בקטשות ומדינות קטנות: פניעה בכבוד חברו, הוצאת לעז, השגת גבול, סרוב קל לשאת בעול הצבור, וכדומה מן העברות הקלות השכיחות בין בני תרבות, בכל ישוב מדיני. התקנות שעשו בקהלות האלה הן לצורך המ"מ, בענינים שבין אדם לחברו. בספרד אנו מוצאים עברות נסות וחמורות, קטשות ומריבות מחריבות קתא, מלשינות ודלשווריא, מרד ומעל במשטר הקהלה והנהגתה, דיני נפשות, משפט אכזרי בנשים פרוצות, אשר אפשר כי היה דבר בעתו. הוראת שעה; לפעמים היה צורך גדול בדבר, לחקן תקנות נמרצות לטובת הצניעות המוסרית, בקצת קהלות החזיקו קדשות פניות, כדי להרחיק את הבחורים מן העברה עם נשים נשיאות. בקהלה ספרדית, שהתישבה בארץ הקדם, נשאל הרב על דבר שמש הקהלה שעשה משכב זכר בבית התפלה — מה יהיה משפט בית הכנסת אחרי המאור על ידי תועבה כזו. גם אכזריות מרובה, הכאת חברו באופן מכהיל, וכהנה מהעונות החמורים שבין אדם לחברו, היו נהוגים בין הספרדים, הן בישובם עור על

אדמתם והן בגלותם מאריך מולדתם (כאשר נפרש הדברים האלה להלן). גם מנהיגי הקהלות לא נמנעו מלהתנהג באלמות ולפעמים אחזו במנהגים המקולקלים של העם. גם אותו הציור של חיי רב אחד, אשר נמצא בספר „הקנה״, אפילו שיהיה רק ברזאט בעלמא, אי אפשר לו רק באספמיא, שהרי בשאר המדינות היה מן הנמנעות (עיין גרמץ בספרו הגדול חלק שמיני עמוד 438). לעומת זה נודע לנו ספור אמתי, מה שהביא ר' יוסף אבן כספי באגרתו לבנו על אודות הדבר אשר קרה עם הרב בקהלתו, שהלך לדרוש אותו בתוראת אסור והיתר (עיין ספרי, דעת אלהים חלק שני עמוד 450). — האם אפשר, כי יצייר לנו מאורע כזה בין היהודים בצרפת או באשכנז?

בזמן מאוחר קצת, היינו בשנות המאה הייך למספר הרגיל, נשתנו אמנם העניינים הרבה, וגם הספרדים ירדו קצת במעלתם הקולטורית, ועם כל זה כמה רחוקים דרכי האשכנזים מדרכי הספרדים! במדינות צרפת ואשכנז רבתה בימים האחרונים הקלקלה על ידי זה כי החלו תלמידים שלא שמשו כל צרכם להורות בעניני אסור והיתר ולפסוק הלכה בניטין וקדושתין והכשילו את הרבים בדברי תורה. אז עמדו רבני הדור ותקנו, כי לא יורה שום תלמיד, אם לא קבל סמיכה מרבו, כלומר, כי נתנה לו רשות מצד רבו המפורסם, אשר העיד על בקיאותו בדינים וספיקים ועל יראתו הקודמת להכמתו. לפי מצב הקהלות בעת ההיא היה צורך גדול בתקנה זו, ואולם בו בזמן אנו רואים את מצב הרבנים בקהלות ספרד, כי על פי הרוב נתמנו באלמות ועל פי תוקף הממשלה, אף כי לא היו ראויים לאותה אצטלא. רק באופן כזה נבין ענין השערוריות הנודעות, כי נמצאו בין הספרדים פעמים אין מספר רבנים סרי סודרים ומכשילים את הרבים. אלו הרבנים משלו משעה שעלו לגדולה בכח ובזרוע על פי תוקף המלכות ודרו בעם בקנסות ובמשפטים קשים בכח החרם זכהפקירם ממון המתנגדים להם להשררה כפי החוק, וכל כך נברה מדת המחלוקת והקטטה בין היהודים הספרדים, עד כי היו למשל ולשנינה בנאותם ובקשיות ערפם בכל תפוצות הגולה. ולא די בזה, אלא גם אחרי אשר היתה בהם יד העניש וגלו מאריך מולדתם — בכל מקום שנלו גלתה עמם נאותם ותאותם לריבות וקטשות. בבואם למקום חדש ומצאו שם קהלה עתיקה יושבת לבטח ומתנהגת בשלום ובשלוה על פי תקנותיה הקדומות לא אנו להספה אליה, אלא בנו להם במה לעצמם, כי הביטו על אחיהם מנבוה ולא אבו להתערב עם „הסכלים״ ומחוסרי התרבות, נלעני לשון אין בינה. ולא ארכו הימים, משעה שבאו להשתקע בעיר ההיא, וכבר אמרו למשול על אחיהם בחוקה, אפילו אם היו המרובים, ולכפות עליהם את מנהגיהם. נקבע לפי זה תמצית הציור הקולטורי והמוסרי של היהודים הספרדים בשנות המאה הייך והטיו עד ימי הגלות: בהשכלתם אין ספק כי עלו על יתר אחיהם, גם אחרי אשר הם „תור הזהב״ של ההשכלה הספרדית וכבר נברה הקבלה והכריעה את הפלוסופיא תחתה. למוד הפלוסופיא לא חדל מעולם ביניהם גם בזמן שלא היתה הפלוסופיא עוד כמעין הנובע להתקדם מדור לדור. אנו רואים, כי אפילו החכמים, שהיו עוינים את הפלוסופיא וקראו עליה ועל מחזיקיה תגר (כר) יצחק ערמה ורומיו), לא נמנעו מלהשתמש באמרי פלוסופיא והניזון כדרישהם והכריעהם, ואפילו בספרי הקבלה של הספרדים מוצאים אנו קצת עניינים פלוסופיים. הדת לא

משלה כל כך על העם ולא נמלה ממנו כל מעמי החיים. מרה שחורה דתית, כזו שאנו מוצאים בין היהודים האשכנזים, לא שלמה על כל קצות העם. בכלל לא זנחו ספרי חכמה וסדע כל עיקר, לא הגיעו בלמוד התלמוד והפוסקים לאותה הקיצוניות המרובה שהיתה נהוגה באשכנז, גם לא החמידו כל כך בכל קוץ וקוץ של דינים ומנהגים; הרבנים לא היו קנאים כל כך במנהגים הדתיים, לדקדק בשמירתם ככל פרטיהם ודקדוקיהם, ובפרט במקום שלא נגע זה בכבודם (*). — לעומת מעלתם זאת אנו מוצאים כמה פעמים, כי היו בחייהם המוסריים קלים מסוכין, ולפעמים היתה להם הנקלה, לכבוד: היהדות ולרדוף אחרי כן באף ובמשממה נראה את עם מולדתם ואת דת אבותיהם. דבר כזה כמעט שלא נמצא כל עיקר באשכנז, צרפת ואיטליא. מוסרים ודלמורים אמנם נראה לפעמים גם ביניהם, חה דוקא בתקופה מאוחרת; אבל האנשים האלה היו בכלל סחוחים וחשוכים, אשר הקיאה אותם החברה של הנישו, או קצת אנשים, אשר נלאו לשאת עול הנישו עליהם, כלומר הדייקנות והקפדנות היתרה בכל דקדוקי המצות. אבל מעולם לא ראינו, כי יצאו רבנים וחכמים מפורסמים לקצות בישראל ולהסית את אויביהם בהם כמו שנמצא במדה מרובה בין הספרדים. אי אפשר לכחש, כי למצב כזה מכשרת רק הקולטורא המרובה, שקבעה לה מקום בין היהודים הספרדים, בעת שהתמימות הדתית הפסידה כבר את השפעתה.

התרשלות מוסרית הלכה ונברה בכל סנות העם. העשירים שבהם היו מצוינים בנאוה יתרה ובפורנות מרובה, אשר על ידיהן העלו עליהם חמת העם עד להשחית. על שמירת הדת, אפילו בעיקרים חשובים, לא הקפידו כל עיקר. בכואם לבתי הכנסיות, מפני המנהג או כדי להתנאות שם על הצבור, לא נהגו בהם קדושה כראוי במקום קדוש, אלא שהיו מרבים שיחה בשעת התפלה ובשעה שהיה הדרשן עומד על הביטח, ולפעמים יצאו בשעת הדרשה, כדי לבייש את הרב הדרוש. גם היו רגילים לדבר סרה בעמם; כל מלאכה שחזתה ובוזיה כזו בשם, מלאכה של יהודים (כנהוג גם היום בין אחינו, הנאורים¹). על זה מעיד ר' שלמה אלעמי באגרתו הנודעה, אשר כתב אחרי השמד הנורא של שנת קניא ובה הראה לנו חיי היהודים הספרדים בציור מבהיל מאד. — עם כל זה לא עזבו את דרכם הגשחתה גם אחרי אשר באו עליהם המאורעות הנוראים. נדע לנו, כי מאת השנה, אשר

(* אחרי הנירוש בשנת רניכ נחפורו היהודים הספרדים במדינות איטליא ויוון וארצות הטורקיא ועל פי הרוב הביאו עמם גם את מנהגיהם השונים — תרבות טובה ואהבת הלמודים של חול — והסכייעים גם יחד, כאשר היו עושים בארץ פולדתם. כמקצת נמצא בזה תועלת מרובה, כי השביתו שם את הקיצוניות התלמודית שהיתה נהוגה מקודם בקהלות האלה. סוכן קאליו, כי רבני הדור קבלו הרבה על זה. ר' דוד כהן מקורפו, שהיה בוסן ההוא, התאונן מרה (שו"ת מהר"ך בית כ"ב סוף סימן ב'): "ראיתי בני עליה והם מעטים, יציבא בארעא וג' יורא בשמי שמיא, שבקונותינו הרבים יצאו סה שיצאו וחדשים מקרוב באו, כמו רבים מעמי הארץ וחוחי הלב, תלמידים שלא שמשו כלל ולא ראו אור התלמוד, לא מצאו ידיהם ורגליהם בבית המדרש, אלא עסקו בספרים החיצוניים, והניחו חיי עולם ועסקו בחיי שעה, לחצוב להם בורות נשברים, אשר לא יכילו רק את המים המאריים, אמרו כי עתה הרחיב ה' לנו וגדלנו בארץ." על המאורעות האלה דברתי בפרסות במבוא לספר "כבוד חכמים" לר' דוד בן ר' יהודה מיטר ליאון שהוצאתי לאור (ברלין 1899).

עברו מזמן השמד הראשון של שנת קנ"א עד הנירוש האחרון בשנת רנ"ב, היו ימי חרון וקצף על היהודים הספרדים, ימי תוקף הדינים ונורות קשות שהתרגשו לבוא עליהם. אלו היו יכולים וחסיים לראות עתידות להם ולדאוג לאחריהם, כי אז היו רואים עין בעין את אידם הולך ומתקרב. אבל ברובם לא ראו ולא נחלו על שבר עמם, כמעט עברה הבהלה הראשונה וכבר שבו למנהיגיהם המקולקלים והמכוערים ועוד הוסיפו עליהם. כמאת השנים האחרונות לשכתם על ארמת ספרד — ועל פי הרוב ישבו שם כעל עקרבים — נזבזו את כחותיהם במריבות וקטשות, במלשינות ודלשוּרִיא, במשפטים קשים ואכזריים מצד הרבנים והתקפים, ובמרד ובקשיות עורף מצד העם שהיה רגיל לבעוט במנהיגיו ולהתרים נגדם. גם בנלותם מארצם ומצאו טנוח במקום אחר לא אבו להִסָּמֵר על ידי סנעי הזמן ולשוב מדרכם הרעה. ידוע הוא, כי רבים מהגרדסים בספרד נמלטו למיורקא, אשר נחשבה אז על ממלכת ארגיניא. ולא רבו הימים וכבר אחזו גם שם במנהגי אבותיהם, להרבות בקטשות ומריבות על כל דבר קטן. ר' שמעון בר צמח דוראן כתב להם במר נפשו דברי תוכחה (ספר התשב"ץ חלק שלישי סימן רכ"ז): „הלא ידעתם, כי סכת חרבן הקהלה הקדומה, אשר היתה במקומכם, היתה מפני המחלוקת, עד אשר פָּנְעה מדת הדין בהם והשליכתם אל ארץ אחרת כיום הזה... והיום אשר ברחמי שמים נתישבתם אתם במקומם, למה לא תקחו מוסר לאמר: זאת הארץ אוכלת יושביה היא ולא תוכל להכיל בעלי מחלוקת ותקיא אותם כאשר קאה את הקהל אשר לפנינו. ואם הראשונים לא מרובם חשק ה' בהם ולא הועיל הונם ביום עברה, אתם מה הכשחון אשר אתם בוטחים בשנאת הנם שביניכם, אשר על זה דבריכם נשמעים בין הנכבדים האנוסים, כי תצא מכם אישומצאה קוצים ביניהם." — מכאן משמע, כי היו הקטשות האלה נזעזות בסכנת נפשות של האנוסים, אשר גם בלי זה היה מצבם איום ומסוכן. ר"ש בר צמח סיים את דברי תוכחתו: „אחרי שכתבתי זה לא שמעו לקולי ותוך ימים מועטים פנעה בהם מדת הדין ונשתמדו כלם בשביל המחלוקת." הקטשות היו אז בין הספרדים מכת מדינה.

משנת קנ"א עד שנת רנ"ב היתה שאלת האנוסים עצומה ומסוכנת ביותר. מספר האנוסים בספרד היה רב מאד, וברובם היו עשירים ומשכילים, כלומר אנשים מצויינים בחברה הסוציאלית. חיי אנשים כאלה הם תמיד למסנע להמון הקנאי, וקצת מפני רגש דתי וקצת מפני קנאה סוציאלית נטרו להם בני העם איבה והביטו עליהם בעיני חשד. רק אמצעי אחד היה להאנוסים, אשר ותרז על דתם, להמלט מעין חרב, היינו להמשיך את השמיעה הלאומית האחרית. ואולם חזון יקר היא בתולדות ישראל לראות, עד כמה נבר הרגש הלאומי בישראל. כאשר לא עמדו המשכילים והעשירים בנסיון ועברו באונם וכפיה על דתם (כי רוב האנוסים היו אנשים, אשר מצבם הסוציאלי היה איתן וקשה היה עליהם לברוח על נפשם). רמו את נפשם, כי בסתר ישמרו קצת מנהגי הדת; הם, אשר בלי ספק בעודם ביהדותם לא הראו הבה יתרה לדת אבותיהם, חשו כעת נזעזעים עצומים להיהדות, בהיותה הקשר היחידי שבינם ובין עמם, אשר נפרדו ממנו בחזקת היר. ואולם אם מפני האונם החזיקו בקצת מנהגי הדת החדשה ובטלו רוב מנהגי דת אבותיהם — את סגולתם הלאומית לא עזבו. האנוסים מאנו להתחתן

בעם הארץ, להשתמש בתחבולה בזוקה, כדי להסיר מהם שנאת העם * ; אלא אדרבא נהירו מאד, להדבק דוקא בורע ישראל, ואין ספק, כי מזה היתה הנסבה, כי עמדה שאלת האנוסים בעינה ימים רבים, עד כי ברחו רובם מן הארץ, והנשארים המעטים נשמעו אז בנויים, יען לא היה להם מעמד. עם כל זה אומרים, כי עד היום יש בממלכת ספרד משפחות יוצאי ירך האנוסים, אשר אמנם את מנהגי דת היהדות עזבו לגמרי, אבל נזהרות הן, שלא להתערב בורע אחר. — ואולם בכל המעלה היתרה, שאנו רואים בחוון ההיסטורי הזה, אי אפשר לנו להעלים עין גם מחסרוננו. היחוס שבין האנוסים והיהודים שנשארו ביהדותם גרם הרבה, כי נתקלקל המוסר וההשפעה הדתית של אלו, כי סוף סוף ראו בעינם התרשלות דתית, פשרה במקצת עם הרת, ואי אפשר, כי דונמא כזו היתה מידת ימים רבים לא תביא תקלה.

ואחרי שנת הניב ושנת רניח כא הנירוש הנורא במדינת ספרד ופורטוגל. אין כאן המקום לדבר על דבר התוצאות המוסריות והקולטוריות של המאורעות האלה (קצת מזה בררתי במבוא לספר הנוכר) ; אבל בקצרה נוכל לומר, כי הנירוש מחה בזמן מועט את כל המעלות של הקולטורא הספרדית והשאיר רק את חסרונותיה. את השכלתם הפסידו המנושרים בימי דורות שנים בבואם לארצות המזרח והתישבו שם בין עמים חשובים ומעוטי הקולטורא ובמקום גרור בפני ההשכלה ; ואולם בחסרונותיהם דבקו ונשארו להם למורשה עד היום הזה. אהבת המריבות והמחלוקת, זדוי מדה שהחויקו בה הספרדים עד היום הזה, וגם כמה מומים שדבקו בהם בימי שלותם נשארו להם ולא נרפאו מהם עד היום הזה. לא ארנו הימים הספרדים, אשר בכואם למדינת האלה, הכניעו תחתם קהלות עתיקות, יען עלו על אחיהם אלו במדת השכלתם, ירדו הרבה והרבה במעלתם. זולת השריד הקטן והמעט אשר נשאר להקולטורא הספרדית במדינת הולנדיא, וביחוד בעיר אמשטרדם המפוארה, לא נשאר להשכלה החשובה הזאת, שבימים מקדם היתה עמדת תפארת ליהדות, כל שריד ופליט. בימים מקדם לא נברה הקיצוניות התלמורת בין היהודים הספרדים, הפלפול והחרוד התלמודי לא היו אצלם מדה, זה היה לתועלתם, כי שקרו על למודי תול

* במבואי לספר „כבוד חכמים“ לריד סיפר ליאון (עמוד VIII) הבאתי עדות מסיחה לפי תומה (כי נוגעת היא בדבר הלכה), באיזה אופן החויקו האנוסים מעמד בספרד בזמן השמדה של שנת קניא עד אחר ימי הנירוש של שנת רניב. ר' צמח דוראן (נכדו של הרשב"ץ) כותב כדברים האלה : „כל האנוסים בקיאים קצתם בקצתם ומכירים כל אחד ויחוסו ומשפחתו ואומרים זה ממשפחת פלוני והם יודעים ומכירים לאותם שהם מתיחסים אל הכהונה [השאלה היתה, אם נאמן אנוס שחוד ליהדותו לומר כהנא אגא] זהם אצלם בחוקת כהנים, לפיכך אין לעכב על יד ורעו מי שבא מהם [כלומר בני האנוסים כדורות המאוחרים שנולדו בגיות] מלקרות בתורה ראשון אם עשה תשובה, וגם אין לחוש לכתו זה שמא אין אכו מישראל [אפילו] אם אין העד או העדים מעידים באסו שהיתה מישראל ואומרים שאין מכירים אם היא מישראל או לאו, לפי שחזקת האנוסים אין נושאת גיורת, וכבר זה ספורסם לנו שהם מתנהגים בכך... דור אחר דור בזמן הגזירה עד היום הזה. ועוד הוסיף הרב ר' צמח : „ואף על פי שיש קצת מהם שמתערבים ולוקחים מבנותיהם [של הנוצרים] ספורסמים הם אצלם ואינם כי אם מעט מועיר אחד מעיר וכו', והעושה זה מה שהוא אצלם מרוחק ומתייבב, ושוב אין מתערבים בהם ובזרעם, כי אותו ורע הוא נהשב אצלם כגוי [שזית כהר"י בירב ס' ל"ט].“

ולא היו החוקים כל כך מן החיים. ואולם מזמן שבאו לארצות הקדם עובו את הלמודים האלה, ומצד השני לא הספיק להם הלמוד התלמודי מוזן רוחני די ספוקם. ממעם זה השקיעו עצמם בהזיות מפלות והבלים והיו ככל הגוים — המשלמים נעדרי הקולטורא — אשר ישבו בתוכם. גם השחתת המדות נברה ביניהם באופן מבהיל. נאחרית הימים הפסידו הספרדים את כל מעלתם הקולטורית ולא נשאר להם אלא חסרונותיה וסומיה. הספרדים נדמו בימים האחרונים לאצילים שירדו מנכסיהם ומנדולתם, ולא נשאר להם אלא נאותם האצילית, עצלותם והשחתת דרכם.

ישוב חשוב של היהדות נמצא בעת היא במדינת איטליא. בכלל ינעם לנו הציור הזה, אם גם נדע, כי בכמה מדינות היה המצב המדיני של היהודים ברע. מתוך ענני חשך וערפל של התקופה ההיסטורית הזאת מבריק לנו מעט אור. ישוב היהודים באיטליא הוא קדום מאד ונגם עשה חיל. אמנם לא הצטיינו היהודים האיטלקים ביתרון כשרון ודעת להעשיר את הקולטורה הישראלית, אבל היו תלמידים טיבנים, והקולטורה שבאה מספרד מצאה שם אדמה פוריה וכלי קבול. הם לא עשו חיל בפלוסופיה ובשירה העברית כאחיהם הספרדים, אבל לא זנחו כל חכמה ומחקר כאחיהם האשכנזים. באיטליא נמצאו בשנות המאה הייג והייד אנשים חכמים עוסקים בפלוסופיה, פיימנים חשובים, סופרים ומליצים, גם רבנים בקיאים בשים ופוסקים ועוסקים בתורה. מצבם המדיני היה רומה לזה של כל האימה הישראלית בימים ההם, אלא כי לפעמים היתה להם הרוחה מעט כחסד איזה מושל, או כאשר עלה בידם להמות להם לב האפיפיור ברומא לטובה. מצבם המוסרי היה בכלל רומה לזה של היהודים הספרדים. במדינת איטליא לא היה העם מצויין ביותר בצניעות מוסרית (לפי השקפתנו אנו, ואמנם אין נדרי המוסר בעינינו כאלה אלא הסכמיים, והכל לפי מנהג המדינה), וברב או במעט למדו גם היהודים אל מעשי שכניהם. גם אל הוצות הנישו נשב אותו הרוח שהיה מצוי בארץ המברכת הזאת: תשוקה נמרצה להתענג על מנעמי החיים ולהנות מטוב העולם. עד כמה שהיה זה באפשר על פי הדת הישראלית נמשכו גם וישבי הנישו אחר מנהגי המדינה, ולפעמים היה צורך גדול בדבר, כי יתאחדו מנהיגי הקהלות בעצה אחת, לתקן תקנות והסכמות, כדי למעט במותרות ופזרונות ולמנוע בעד פריצות המוסר וכדומה. ביהוד חשו הרבה למכשול זנת ונאוף, אשר היה פרוץ במדינת איטליא בין היהודים. כאשר תקנו בשנת קע"ח (1318) תקנות נמרצות בכל קהלות איטליא לטובת המוסר והצניעות אמרו מנהיגי הקהלות מפורש: „גם אשר ראינו הדור פרוץ בעבירות ובשבועות שוא ובעריות, ואפילו עם הנשואות, ואינם נותנים לב אל חומר העון... והנשים הנכריות [כלומר שלא מבנות ישראל] מותרות בעיניהם, בשביל זה עמדו ותקנו למנוע בעד המנהגים המכוערים האלה, שלא יהיו עוד פרוצים בעריות ובמספרות ולא יתערבו בנכריות. גם נתנו יפוי כח ותוקף בידי הממונים, לנדוד נדר, כדי ליסר הפושעים“ (עשרת צבי עמוד 60). גם מליצותיו של ר' עמנואל רומי, הגם כי לא נקח אותן כפשוטן ובודאי יש בהן הסלגה ונחמא מליצית, מעידות במקצת על המצב המוסרי של היהודים באיטליא בשנות המאה הייג. באשכנז וצרפת אי אפשר היה לאדם גדול בתורה וחכמה (זה היה ר' עמנואל רומי בלי ספק), כי יעסוק בענינים כאלה ויחבר מליצות כאלה. ולעומת זה בודאי יש

קורטוב גדול של אמת כמה שכתב ר' עמנואל לרעו ומכרו ר' יהודה רומנו, אדם מצויין בחכמה ומדע, על דבר חיי האנשים אשר, למדו חכמה יונית ומשם כרתו להם זמורה. הם חיים

בְּגֵן עֲדָנִים רִשְׁוֹנִים רַעֲנָנִים
וְתַחַת צֵל הַדְּרָסִים עִם זְכוּרָה.
וְשֵׁם מוֹשְׁבוֹת נְהָרוֹת הַגְּבִירוֹת
וְקַל־עֶפְרָה נְעִימָה וְהַדְּרוּרָה.
וְסָבִיב לִיאֹזֵר כֹּל שָׁר וְנָגִיד
בְּרִשְׁתָּם יִמְשְׁכוּ אִישׁ אִישׁ נַעֲרָה.
וְגַם אֶת שֵׁם צְבִי הַחֵן כְּמוֹ הֵם
בְּרִשְׁתָּם: תַּעֲלֶה לְךָ הַגְּבִירָה.

לעומת החסרון המוסרי הזה (אשר אמנם כבר הקדמנו ואמרנו, כי לא נמצא בזה פחיתות מוסרית בהחלט) נמצא, כי לא נהנו היהודים האיטלקים במדינות וקטמות של הקהלות, במלשינות ורלטוריא; אדרבה נדעים הם לנו בכלל בתור אוהבי חכמה ומדע, ואם קרה לפעמים ריב בין הרבנים (כזה אשר אירע למשל בשנות המאה השניו לר' יהודה מיסר ליאון במנוסבה עם ר' קולון ולהרב ר' מינין עם ר' אליה דילמדינו), הלא לא היה זה יוצא מגדר הרגיל במאורעות מקומיים, וגם לא היה ענין שכיח חדיר כמו בין היהודים הספרדים. ואמנם התפשטה באיטליא הקבלה (כתחלה העיונית, אשר למדו מן הספרדים, ואחר כן המעשית שקבלו מן האשכנזים), כי כן טבע העם הזה, להשקיע את עצמו במסתורים דתיים. ואולם עם כל זה לא נמצא, כי החשיכה הקבלה את החיים, כאשר עשתה באשכנז ופולין. טבע המקום היה גורם, כי לא נתרקו היהודים באיטליא מן החיים; השמים הבהירים והארץ הפוריה, גם רשמי הקולטורא העתיקה שנשארו בארץ — כל אלה פעלו גם על היהודים במדה מרובה. בכלל רואים אנו בהיהודים האיטלקים התפתחות טבעית בשעור ידוע. יחוס חכמי ישראל אל חכמי הנוצרים לא ספק שם מעולם. על הנישו האיטלקי לא שכנה עננת המרה השחורה הדתית כמו על הנישו הנרמני.

בסוף שנות המאה השניו החלו מטרשי ספרד לבוא לאיטליא. שם לא הצליח בידם להתגבר על הקהלות העתיקות ולהכחיר קימן כאשר עשו בערי יון ורומניא, אלא התערבו בהיהודים האיטלקים והעשירו את קניניהם הקולטוריים. חבור הספרדים אל אחיהם האיטלקים היה באופן טוב ורצוי. המטרשים הביאו עמם את ספריהם היקרים והחשובים, ובאופן זה היתה איטליא ארץ מבורכת ה' בספרים יקרים נדפסים וכתבי יד עד היום הוה. באיטליא הקימו כתי דפוס יקרים, אשר הגדילו את החכמה והמדעים בישראל על ידי הפצת ספרים טובים ומועילים. היהדות האיטלקית היתה כנאות דשא במדבר גדול ונורא.

המצב המדיני של היהודים בצרפת ואשכנז היה פוחת והולך בתקופת ימי הביניים. באחרונה נרשו היהודים בצרפת לנמרי, ובמדינת גרמניא אמנם לא נרשו כל ה' (יען היה זה מן הנמנעות לפי טבע המצב המדיני של הממלכה הזאת) אבל ירדו משנה לשנה מטה מטה במצבם המדיני והסוציאלי וגם במצבם האיכותני. תולדות

היהודים בגרמניה בימי הבינים היא שלשלת ארוכה של רדיפות והשמדות, של משא כבד במסים ואריגוניות, של שנאה עצומה מצד העם ולחץ נורא מצד המושלים והשרים, של נדודים ומלחמות סמדינה למדינה, מהגמוניא להגמוניא, ומעיר לעיר. פעמים אין מספר נמכרו או נתנו בעבוס או במתנה, כמטלשלים שאין בהם רוח חיים או כבהמות יער. מזמן נוסעי הצלב התנברה ההשפעה הדתית בעם גרמניא, וההשפעה הזאת היתה נרעת היהודים. עוד עד סוף שנות המאה הי"א היו נחשבים על פי הרוב בתור יושבי הארץ ומצבם המדיני לא היה מקולקל כל כך. ואולם אחרי כן שקדו הטמרים וההגמונים הקנאים על הדבר, להרחיק את היהודים מן החברה הסוציאלית. סנע המקום והעם נרם לזה גם כן במדה מרובה. בעם גרמניא שוכן עמוק עמוק הרגש הפרטיקולרי, אשר בקושי נכרה עליו הדת הנוצרית במקצת. ואולם אם נכרה הדת הנוצרית על הפירוד שבין שבטי גרמניא ובין הכתות הסוציאליות — על הפירוד בין נוצרים ויהודים לא נכרה; אדרבה הדת הזאת, כלומר ההנהגה הדתית שבגרמניא, אחזה את כל הכתות הסוציאליות והשבטים הגרמנים למרכז קולטורי אחד, בהוציאה מנבולה את האזרחים שלא נמנו על דגל הדת הזאת. לכני ישראל לא היה מקום בחברה המדינית הזאת, וכימים ההם כל מי שלא מצא מקומו בה נחשב כהפקר. בכל ימי הבינים טרחו ועמלו היהודים לקבוע להם מקום בנו החברה המדינית של גרמניא, מה שלא היה באפשר לפי מצב הענינים בעת ההיא. וזהו הטרנדיא האיומה, אשר אנו מוצאים בתולדות ישראל בגרמניא בעת ההיא.

וגם כאשר קמה תנועה נמרצה בארץ, לבטל את השררה הדתית בארץ — ידעם הגרמנים אל היהודים לא שנה לטוב. אדרבה, הדת הפרוטסטנטית הנבירה ביותר את הרגש הפרטיקולרי בארץ, גם הגדילה את כח השרים והנסיכים מושלי המדינות. לפנים מצאו היהודים לפעמים חסות בצל האפיפיור הרומי או בצל הקיסר הגרמני. סומן שקמה הדת הפרוטסטנטית בטלה גם החסות הזאת. האפיפיורים שמשלו מעת ההיא והלאה היו ברובם קנאים גדולים ושונאי ישראל, וזה היה מונח בסנע הענינים, מה שאין כאן המקום לברר. ולעומת זה בטל גם כח הקיסר הרבה, וכל מושל ומושל עשה במדינתו כחפצו. או נרשו היהודים ממדינות רבות בגרמניא, גם העמיסו עליהם סס כבד מנשוא. הגלות המרה של היהודים בגרמניא החלה עם תום ימי הבינים, בעת זרח כבר אור ליתר העמים.

המצב הזה השפיע הרבה על החיים הרוחניים והקולטוריים של היהודים באשכנז. מעולם לא חברו כל כך אל החיים, אבל אתה מוצא בימי הבינים קצת יחוס של היהודים לעם הארץ, קצת שירה וזמרה, קצת שמחה והתענג על החיים. אנו מוצאים כי עמלו וטרחו ההגמונים, להפירד סירוד נמור בין היהודים והנוצרים, ומהו אנו למדים, כי לא היה הפירוד שלם כל כך. בתום ימי הבינים קם ונהיה הדבר אשר נשכילו עמלו וטרחו עד העת ההיא. החוקים החדשים נטלו מבני ישראל צורת אדם, הוציאו אותם מן החברה הסוציאלית. ומה שלא עשה ההבדל הדתי עשה אחר כן ההבדל הסוציאלית. כל זמן שהלך היהודי קוממיות, לבוש כאחד האדם, אי אפשר היה להבדילו לנמרי משאר יושבי הארץ, אבל משעה שהלבישו את היהודי מלבוש מיוחד וכפסו את גוו, עשוהו לחלאת החברה האנושית, לבזוי ושפל בחברה הסוציאלית. או נכדל השכן הנוצרי ממנו לנמרי ואו החלה השנאה במדה מרובה, כי נוסף על

השנאה והקנאה הדתית באה גם החרפה. וכל כך נשתרש הבוז לבני ישראל בלב הנוצרים, עד כי האמינו, כי אין שום פחיתות מוסרית בדבר להרע להם ולהעיק אותם, שהרי אין היהודי בכלל אדם.

או החלה תקופת המרה השחורה הדתית בישראל. בנישו חיו תמיד חיי פחד ומורא מפני שכניהם הנוצרים; הדלות והדחקות גדלו משנה לשנה, החנך הלאומי היה ברע מאד, ובעת שהתקרמו עמי אירופא מדור לדור נשארו היהודים במצב הקסאון והשעמום. הגיטו היה צר מהכיל את כל היהודים, האויר היה מעוש, ובעקב העוני החמרי באה גם פחיתות מוסרית. מה נורא הדבר, כאשר יגורו בני אדם צפופים ודחוקים זה לזה, כאין מקום להשתרע ולהתהלך לאורך ולרוחב! בכל מקום שפנה היהודי פגש בארבות ידיו באחיו; בכל חדרה שהפך הוא, היה הדבר קרוב, כי יבוא אחר ויטול אותה; על כל סרושה של פרנסה היו צופיות עיני כל ישראל. הבמצב כזה יתקדם המוסר ותגדל השלמות האנושית?

אמנם עברות קשות וחמורות לא היו נמצאות כל כך במחנה ישראל, אבל כפעם בפעם יצא אחד מן הגיטו, כי צר לו המקום, והתחיל לקצות בישראל, להלשין עליהם ולדבר בהם סרה. רק הלחץ והדחק הסבו את המצב הזה. כמה קשה היה להיהודי להיות על כל צעד וצעד למסנע להצבור! אם סר באחד הפרטים מן הדרך, אשר סללוהו הרבים, לא היה יכול להסתר מפני רעיו. על כל צעד היו צופיות עיני אֶחָיו. אוי לו ליהודי שאכל בלי נטילת ידים או שלא הניח תפילין או שחלל את השבת על ידי פסיעה נסה או על ידי מהלך על גבי עשבים! הקהלה משלה בו ובזרעו. ואדם שהיה מעט עומד על דעתו ולא אבה להכנע תחת עול הקהל ולקבל עליו מרותו נחשב כעברייך ופורץ גדר. או החלו הרדיפות מעבר האחר, והשנאה והרדלפוריא מעבר השני, עשירה היא תולדות ישראל בימי הביניים במאורעות מעציבים כאלה.

והחיים בנישו של היהודים היו רעים וקשים. שם במל: כל דיני דרך ארץ ותרבות, כל מנהגי הגמוס והפעם. היהודי היה נהג בנישו ככביתו, יען כי חלק גדול של החיים הביתיים היה ברחוב. הוא לא התבייש מלעשות צרכיו בסני רבים, מללכת חציו ערום, מלדבר דברים שאינם נאותים כאוני רבים. להיהודי לא היה מסתר ביתו. כל מה שאירע בביתו ידעו כל יושבי הגיטו. בושה ונמוס נטלו ממנו; טוב פעם לא נמצא אתו. גם המוסר והצניעות לקו במעט ע"י חיים דחוקים וצפופים כאלה, אם כי עלו בכל זה בצניעות על אחיהם האיטלקים והספרדים. מלמודי החכמות והמדעים התרחקו מאד, וחזון בלתי נפרץ היה, כי למד איש יהודי דבר זולת התלמוד; גם במקרא והמליצה העברית לא שנו הרבה. בעת ההיא היה ישראל, לעם הספר, כלומר שכל חייו היו רק בספר ושנשמתו פרהה ונכנסה אל תוך הספר, כאמרת „אחד העם“. בכל ססקי הדינים והתוראות לא הקפידו החכמים והרבנים על החיים וצרכיהם, אלא על הספרים, על חוות דעת הרבנים שכבר מתו. לא השניחו כל עיקר להתאים את הוראתם עם תנאי החיים וצרכי המקום והזמן, אלא כי יתאימו הפוסקים הקדמונים, אשר נקדשו בעיניהם כמלאכי אלהים, זה עם זה בלי שום קושיא וסתירה ביניהם. או חרלה התורה להיות בשביל העם — עץ חיים למחויקים בה — אלא העם היה בשביל התורה. היהודים חיו בשנות המאה היו או היו, ומחשבותיהם והלך נפשם היו כאלו עמדו בשנות המאה הי"א ועוד קודם לתקופה ההיא. רנליהם

עמדו באירוסא, באמצע עולם הישוב, וראשם ולבם היה על נהרות כבל. תורת ישראל חלה להיות נמוס דתי והיתה לקובץ של מנהגים; הקולטורא הישראלית היתה רק כעין ארכיולוגיא, כעין מוזיום של זכרונות עתיקים, של שרידי קדם, ובתוך המוזיום הזה הלכו נופות בלי נשמה, או נשמות בלי גוף.

בשנות המאה הטיז נתגדל ישוב גדול של היהודים בפולין. בתחלה לא היה לו צביון מיוחד, אלא ברוב הפרטים נדמה לישוב היהודים במדינת גרמניא. רק מצבם המדיני היה טוב ביותר. מזון רוחני הספיק להם רק למד התלמוד, אשר נבד בפולניא כמו לפנים על נהרות כבל. את מנהגי הדת עם דקדוקיה וקוצי דקדוקיה קיימו בהירות עצומה, כאשר היו אחיהם בגרמניא עושים, אלא שחסר להם הפיוט של התמימות הדתית שהיתה נהוגה בגרמניא. היהודים בפולין נדמו יותר להבב ליים על פי הרוב היו מעוטי הרגש והלך נפש ונטו יותר לחרוד שכלי, לפעולת המח. בחייהם המוסריים נדמו ברוב הפרטים לאחיהם בגרמניא, לא חסרו דבר, אלא כי לא משלה בהם אותה המרה השחורה הדתית, אשר נמצא בהיהדות הגרמנית בימים ההם, יען לא תקפו עליהם הצרות כל כך, הפרנסה היתה מצויה בלי עמל גדול, צרכי החיים היו כוול גדול, אמנם גדלו בלמוד התורה כמעט על כל אחיהם בכל הנהלות, אבל הלמוד הזה היה קיצוני מאד, וגם הוא נרס להמעיש את החיים ולהנביר את ממשלת הספרים על החיים. מן הקבלה החויקו רק את הנימטריאות והצרוסים, ולא את הפיוט העצום הנמצא בתוכה.

הנה כן נראה את פוזרי ישראל בסוף ימי הביניים, בעת אשר ההלה תקופת הרינסנס לעמי אירוסא. עם ישראל נמצא או במצב הכשלון והירודה בהתפתחותו הקולטורית, במצב הקפאון והשעמום. הפוזר הניע כבר לשעור גדול מאד והקדלו מחיי הקולטורא עד מרום קצו. הטעשה הדתי היה העיקר והמחשובה ספלה והרגש נעדר כל עיקר. הנלות כלתה או את פעולתה, להרחיק את עם ישראל מן הישוב, מעולם התרבותי, לפרר אותו לפרורים קטנים, שאינם עולים בהשבון בעולם הקולטורי. העסק הלמודי שנשאר לו היה דרישה אל המתים, עסק באותיות סתות, אשר כבר פרחה נשמתן, מן העולם סביבו לא ידע כלום. העמים הנאורים שהקיצו או לתחיה הביטו עליו כעל גוי אובד, עומד במצב הנסיסה ועוד מעט ותצא נשמתו.

ועם ישראל לא מת, אלא בקש לו מרחב לשאוף אויר ולחיות. החסרון העצום היה כזה, כי לא היו לו חיים לאומיים ומדיניים אלא חיים דתיים, ואותם החיים הדתיים צמצמו עצמם בארבע אמות של בית הכנסת ובמנהגים רבים לאין מספר. לחדת חסר הרגש ותחי מצות אנשים מלומדה בלי מחשבה ובלי כוונה. מטעם זה נראה כל רגש של חיים בעם ישראל רק בדת, וכל תנועה אשר קמה להפיה דוח חיים בעם היתה רק בתחום האמונה. גם התפתחות כזאת היא בלתי טבעית ולכן היו תוצאות תנועה כזאת באופן בלתי רצוי ומתאים לחפץ העם. בשנות המאה הייז הניעה מיריות הנלות למרום קצה. בגרמניא אמנם פסקו הדיסות, אבל בסבת המלחמות הרבות נתדלדלו היהודים מאד; לעומת זה אירעו בפולניא ההשטרות הנוראות, אשר מלבד כי אבדו אלפים ורבבות מישראל הרסו עוד את מצבם המדיני

והאיקונומי עד היסוד. לפנים היתה ממלכת פולוניה מקלט לבורחי גרמניא; מאמצע שנות המאה היוז ואילך שבו היהודים מפולוניה להמלט לגרמניא ולבקש שם עזר ומפלט. מאז החלה תנועת האימיגרציה של היהודים בפולוניה, אשר למורת רוחנו היתה תמיד קשורה בקבצנות.

בכל אורך הגלות וצרותיה המרובות לא עזבו בני ישראל את תקותם הלאומית, אשר היתה להם לעיקר דתי. בשנות המאה היוז, כאשר עלתה צרת הגלות למעלה ראש, קמה התקוה הזאת והיתה לתנועה של חיים במחנה ישראל. שבתי צבי, אשר נתן אָת עצמו כמשיח אלהי יעקב, לא היה עושה רושם כזה במחנה ישראל להתריר ולהלהיב את הלבבות בכל ארצות הגולה, אלמלא חש העם נענועים עצומים לזכרונות ימי כבודו וגדולתו ולתקותו בעתיד, אלמלא נמצאה תשוקה נמרצה בלבו, להחם ימי הגלות והטלטול. חכמים ונבונים, גדולים בתורה ובחכמה, האמינו בשבתי צבי ונשאו את נפשם אל התקוה, כי סקר ה' את עמו להשיב את שבותו ולהיטיב את אחריתו. הפסד גדול היה בזה, כי על פי טבע הימים ההם קבלה התנועה הלאומית הזאת צורה דתית יען כי לא עלה על דעת העם, כי אפשר שינאל ה' את עמו בלי אותות ומופתים בשמים ובארץ, בלי הנהגה מצד איש מופת וקדוש. ההנך הלאומי נרם, כי עמד איש הוזה ומחוסר מעשה כשבתי צבי בראש העם, וכי השקיע העם את תקותו הלאומית בחלומות דתיים. העם הסכין לשאת עינו למרום, לראות אם יבוא גואל, עם ענני שמיא". תנועה לאומית חשובה ורבת הערך, אשר הסבה ככח בכל פנות העם ואחדה את הלבבות וקרבה את הרחוקים המפוזרים בצפון ודרום, כמורח ובמערב. — תנועה לאומית כזאת טבעה בנרץ ההויה הדתית, בספורי חלומות, בנבואות של שקר, בכרוזים של נחמאות, ברמאות ופאששות. העם לא ידע עד מה מסדרי הטבע, כבר עקר מלבו את ההכרה, שבו נעצמו תשועתו, כי אפשר שינתק בידיו את מוסרותיו. הוא חכה רק למעשי נסים, לדברים היוצאים מגדר הטבע. ואם היתה קצת התעוררות לאומית במאורע הזה, קצת תנועה טבעית — לכסוף נהפכה לשנעון ולפליכסיסמוס דתי, אשר נתן לחרם יעקב וישראל לגדוסים וערער את חומת האומה הישראלית עד היסוד בה.

כבר אמרנו, כי סבת ההתעוררות הזאת היתה טבעית והכרחית על פי מצב העיניים בעת ההיא ולכן הקיפה את כל בית ישראל, כספרדים, כאיטלקים, כאשכנזים וכפולנים — כלם הלהיבו את לבותיהם בתקוה לקבוץ נליות. ואולם אחרית התנועה הלאומית הזאת הוכיחה, כי לא רק מרירות הגלות ותוקף הצרות הולידו את תשוקת העם לגאולה, אלא גם עניניו בביתו פנימה. העם גל אה כבר לשאת את כובד המנהגים הדתיים בלי כל רגש חיים. הלילה לנו להעמיד חוץ על לא דבר ולהחליט, כי חשב העם מחשבות, לפרוק מעל צוארו את עול הדת; אדרבה, בימים ההם התגבר הרגש הדתי מאד. אבל העם שאף לחיי רגש, לפנימיות הדת, לתורה שבלב, יען לא מצא די ספוקו הרחני במנהגים ומצות בלי תוך פנימי. קצת הלומדים קצה נפשם בהרדור הלמודי, בפלסול היבש והמשועמם, בקיום המצות בלי מחשבה וכוונה, אלא בדקדוקים ודקדוקי דקדוקים, בהמצאות של חרוד ושנון, במו"ס של הלכה ובשקלא ומריא של עיון, וכאשר היתה תקותם לקבוץ נליות למסח נפש ושכתי צבי הוביש את פני המאמינים בו, קמה תנועה נמרצה בישראל, לפרוק

על המעשה הדתי מעל צוארו. לא דבר נקל הוא, כי היתה ההתעוררות הזאת בו כפרק בארצות הקדם, בין היהודים הספרדים, ובארצות אשכנז ופולין. התלמודיים, אשר נלחמו או נגד הכתות החדשות, הכריזו על האנשים האלה, כי בורים וריקים הם, נבערים מדעת התורה, ונס אנשים פחותים ומשחיתים דרכם. ובאמת נמצאו בין העומדים בראש התנועה הזאת גם לומדים מופלגים, וכעיקר הדבר היו בלי ספק יראי חטא ובעלי דת ל פי השקפתם הם. אלא שקצה נפשם בקיום המצות והמנהגים על הסדר הישן, היינו במעשים בלי כוונה ורגש, בלי עבודה שבלב.

ימים רבים היתה המלחמה בין התלמודיים ומתנגדיהם. השואפים לחדשות, לחיים דתיים ברגש וכוונה, תלו עצמם בספר הזהר ובשיטת הקבלה, מפני שמצאו בהם מסתורין דתיים ופיוז דתי, ונס ראו והכירו כי מתנגדת השיטה הזאת להיהדות התלמודית. גם התלמודיים ידעו זאת, ועם כל זה לא נועזו לכחש בפומבי בהזהר ובהקבלה, מפני שחסרה להם מדת הבקרת ודמו לאחוז את החבל בשני ראשו לתרץ את הסתירה הגדולה אשר בין שתי השיטות הזאת של היהדות כאשר היו רגילים לתרץ קשיות וסתירות בין הרמב"ם והראב"ד, בין הפ"ו והש"ך. מעולם לא נסו לחדור לרוח העם פנימה, להבין מה בלבו ולהכיר את שאיפתו לחיים דתיים פנימיים. לא מרוע לב ומאכזריות עשו כזאת, אלא יען כי חסרה להם הבנת החיים יען כי נעקרה רגלם מעולם הרוח וחיו בעולם העבר, בתקופה עתיקה, כספרים מתים. את שאיפת העם לחיים דתיים של רגש וכוונה הבינו בתור מרד ומעל בדת ישראל; הם ראו בה הריסת האומה וחרבן הדת, מפני שלא ידעו, כי דת ישראל עברה כבר מתקופה לתקופה ובכל פעם קבלה צורה אחרת. כל כך היו רחוקים מדעת היהדות, עד כי האמינו באמת ותמים, כי זאת התורה של מנהגים דתיים שהתחיקו בהם, נתנה היא למשה מסיני, ולא יכלו לצייר במחם, כי בימים מקדם היתה להיהדות צורה אחרת, ובני ישראל לא התנהגו בחייהם הדתיים על פי הנהגת הרמ"א; ויש נוהגין להחמיר, או: וכן נוהגין.

אבל כל אותם הימים לא מצא העם מנוחה ברוחו. ביחוד במדינות פולניא, אשר שם הניע הלמוד התלמודי לידי קיצוניות טרובה והשקיע אל תוכו את כל עניני היהדות, קמה תנועה חזקה נגד התלמוד, לכל הפחות בצורתו אשר קבל בפולין. העם בקש מוזן מוסרי לנפשו. לשוב אל החיים ואל הקולטורא המתפתחת והולכת לא ידעו ולא יכלו, יען כי על פי מצבם המדיני היו רחוקים משאון החיים ומחליכות הזמן, אבל לכל הפחות שאפו להשיב רוח חיים אל הדת שנתאבנה. אחרי נסיונות שונות ואחרי תסיסות רבות וקשות יצרה ההיסטוריא הישראלית את החסידות, אשר עם כל הסרונותיה המרובים יש לה מעלה אחת גדולה וחשובה: היא היתה דבר חפץ לכל פנות העם, היא הוציאה את היהדות מרשות הלומדים המספלים ובטלה את הגאווה הלמדנית של הרבנים ותופשי התורה: היא נתנה חלק ונחלה לכל בני ישראל, כקטן וכגדול, כהיהדות, לכן הצליחה החסידות למרות כל החרימים והכרוזים מצד גדולי הדור, למרות הרדיפות והגזרות הקשות, יען היתה דבר בעתו.

ואולם עוד החסידות נלחמה בהיהדות התלמודית ועם ישראל מבקש לו מוזן רוחני, שאיפה של חיים ושל רגש — והנה תקופת ימי הבינים הולכת וכלה

לישראל. הנימו סתם את שערי ומחוץ נשב רוח צה אל בית ישראל ; היהודים יצאו החוצה וקלטו שאיפות חדשות והכירו בטוב החיים המתרגשים בעולם. אמנם לרנלי המאורעות האלה באו כמה סכסוכים אל עמנו, ויש אשר תעו מן הדרך הישרה ונטו מן המסלה. אבל עם כל זה אין ערוך לתועלת המרובה שבאה לנו בעקב המסכות האלה. ההתכווצות האי־טבעית במלה, ועם ישראל סקה את עיניו וירא, כי בכל אותם הדורות שהיה הוא ישן התקדמו החיים הרבה והוא לא ידע. גם זו היתה לטובה, כי נגד הקיצונית הדתית שהתפתחה בימים האחרונים נשבה רוח פסקנית במחנה ישראל, ורבים השיפו לבקרת דתית, לברוק כמנהגים הדתיים ולראות מה מיבם, לבלי לשמור ולעשות כלם כאלו נתנו מסיני. איך שיהיה משפוטנו על אודות הריפורמציון הדתית, בכל אופן נמצא בה דבר טוב, כי הזכירה אותנו מחדש, שלא נכרא העם בשביל התורה אלא התורה בשביל העם.

הבנת תקופת ימי הבינים לא התקרמה עוד הרבה בספרותנו, מפני שעל פי הרוב הסתפקו החוקרים בספורי המאורעות החיצוניים ולכל היותר בדעת הספרים שנוצרו בימים ההם. ענין נכבד מאוד היא הכרת החיים הקולטוריים של עמנו בכל העת, היא ואופן התפתחותו בארצות שונות. הציור הכללי שיצא לנו מחקירה כזאת הוא: כי בימי אלה היתה התפתחות עמנו אי־טבעית ועוד אנו חשים בנפשנו תוצאות הדבר הזה, ועוד ימים רבים יעברו, עד אשר תשוב האומה הישראלית לחיים קולטוריים ורוחניים טבעיים. הנלות הארוכה והקשה הכבדה עלינו על נופנו ועל נפשנו, היא עקמה את השדרה לא רק זו של נונו, אלא גם זו של נפשנו. לשפט את העקמומית הזאת ולהישיר את נונו — זוהי שאיפת עמנו בתקופה הנכחית, ואותה השאיפה אפשר שתהיה נושא ענין חקירתי במקום אחר.

הספירות

בחכמת הקבלה

בשנותן את נושא החקירה, לפי המובן בשם ספירה.

בעשרה פרקים

מאת ד"ר ש. רובין.

מבוא.

בשם „חכמת הקבלה“ השנורר בפינו אין לנו להבין חכמה מתאחדת בנושא אחד ומונבלת בשיטה אחת מצוינת ושלמה במתכנתה, כמו ער״מ „חכמת השבע“ או „חכמת הכוכבים“ וכדומה, כי כשם שאם נאמר „חכמת הפילוסופיא“ לא תהיה הכונה על נושא אחד ועל שיטה אחת פילוסופית, כי אם במובן כללי על החקירה הניזונית הכוללת נושאים שונים ושיטות נפרדות זו מזו, כך באמרנו „חכמת הקבלה“, הכונה במובן כללי על הדרישה בנושאים שונים של ח״ן הבנויה על השתלשלות האצילות דרך הכחות הרוחניים המצוינים בשם „ספירות“, והשם „חכמת הקבלה“ הוא לפיז כלל המורכב מפרטים, ואין בכלל אלא מה שבפרט, כלומר בשיטות נפרדות זו מזו לפי הוראה פרטית אשר דמו למצא בשם „ספירה“ (שם מלאכותי הישגור בפי כל המקובלים מימות ספר יצירה ואילך), כי לא ידעו מה היא בעצמותה וכישימה. השרש ספר בעברית מסתעף להוראות שונות שאולות ומשתלשלות זו מזו בשמוש הלשון, הוראתו הראשית והעיקרית היא סבוב ונלגול בעטול ובגדר מנבי ל בהיקף, כמו שרשי צפורה, ודומה אל המלה Sphäre בלעז על כדור וצנפה. מזה בא השם ספר אל מכתב ואגרת וחבור שהיו מנללים ככדור בעטול כד״א „מגלת ספר“ וכתבו ומחברו נקרא סופר, שע״כ הורה השם סופר בכלל על מלמד וחכם. והעיר הריב״ל כי סופר הורה גם על נביא, שכן מתרגם יונתן התואר נביא במקום שהכוונה בו מלמד בשם „ספרא“ ובכמה מקומות תרגם נביא במלת „ספר“. מורה על גבול הסכום במנין ובמספר ובחשבון, במדה ובמשקל, כמו השרש מנה המורה הנבלה (bestimmen) גם בחשבון, וכמו המלה Logarithmen בלעז על חשבון המספרים המנבילים, ומורה מזה על מחשבה ורעיון בכלל, כמו השרש חשב לחשבון מספרים ולמחשבה ולכל מלאכת מחשבת הרש וחושב הבנויה על חשבון התועלת והתכלית, סוף מעשה במחשבה תחלה, על כן היה בעיני אפלטון ספירה ומחשבה דבר אחד, שזה סגולת האדם לחשוב ולסנות ולספירה. מורה על גבול ונדר בהיקף התחום, כמו בארמית ובתלמוד „עיר הסמוכה לספרי ועל זבולן לחוף ימים ישכן מתרגם „על ספר ימא“, ומזה גם השם

מספר בעברית, ולתבונתו אין מספר כלומר אין גבול וקצב ומדה לתבונתו, והעיר ריביל כי המלה הארמית ספר והפעל מסתפר נגזרת מהוראת היקף ועגול על גלוח שער גלגלת הראש בהיקף, כד"א לאתקיפוסאת ראשכם". מורה כמו שפרוץ על האור, על אור השמש: "יצאה הצפירה" ועל אור הבוקר, ויצפור" בארמית צפרא, ועל אור אבן יקרה בשם ספיר, שמוה, ספירי" בלשון האחרונים על כל חומר מאיר, ומוה על מראות הצבעים בכלל.

כל מיני ההוראות האלה נקבצו וכאו בשם "ספירות" (1) הנוכח בראשונה בספר יצירה, ושעליהן סובבת כל חכמת הקבלה בפלגות נושאים שונים לפי ההוראה בשם "ספירה" (2) ובשתף התוארים שנתנו כלם אל הספירות המתהפכות בהוראותיהן כעין אבן זכוכית מקצועה בפעמותיה (Prisma), על אבן אחת שבעה עינים" (Prismatische Farben) והיה להם השם "ספירה" כעין Kaleidoscop בשלל צבעיו (3) בעלת פרופוסים רבים עד עשרה במספר, ואלה הם:

(1) וזיל הרמיק בספרו, שיעור קומה סי' ב': "המלה הזאת (ספירות) נגזרת על ו' דרכים, הא' לשון ספירה כאמרו וספרתם לכם, הב' לשון ספרים כמו שאומרים ספר התורה ולכך פעמים ממש קראום ספרים, הג' לשון ספור דברים כענין ויספר להם את חלומי וכיוצא, הד' לשון ספירות כאמרו ספיר גזרתם, הה' לשון חכמים "העיר הסמוכה לספר" והוא ענין תחום וגבול, הו' לשון כתיבה וספרות, והמקובל ר"מ אבן גבאי בספרו "דרך אמונה" מונה שלש הוראות להשם ספירות: מלשון ספור ומלשון סספר ומלשון לבנת הספיר, והוא הולך ומוסיף שם עוד כי כינוי הספירות גם בלשון מדות וכתרים ואורים ואסורים וכו', מכ"ז נראה איך התאחדו נושאים שונים בשם ספירות וערכבו עוד יותר ויותר את חכמת הקבלה, אשר ע"כ דבריה לעו וקשה לבוא עד תכונתה פנימה.

(2) ולא בסובן השם ספירה בלבד מחולקים המקובלים, כי גם באופן קריאתו בנקודותיו שמקצתם אינם קוראים ספירה, ספירות, אלא ספירה ספירות כמו שנראה להלן.

(3) המקובל הנוצרי Knorr הנודע בספרו הגדול על ספרות הקבלה Kabbala denudata, אשר אסף אל תוכו אלפי ספרי מקובלים קדמונים כאחרונים והערה את מקורם ושיטתם בבקיאות נפלאה, כבואו לכאר מרות הספירות בהוראותיהן (Bd. I. Th. II. S. 147) כתב בדרכים האלה: "הספירות האלה הן יצורי העליון היחידים המגלים טיב האין סוף והן אספקלריא של אמתתו — דמות ישות העליון הוא — רעיונות חפצו ורצונו — כלי יכלתו — כלי אומנות מלאכתו — שומרי אשרו — משפיעי טובתו — שופטי מלכותו המוציאים משפטו לאור — כנויים ותוארים ושמות של הסבה העליונה — עשרה שמות נצחיים — עשרת תוארי הוד קדושתו — עשר אצבעות ידיו, חמש הימנית וחמש השמאלית — עשרה אורות שבהם הוא מאיר לעולם — עשרה לבושים שבהם הוא עומה — עשרה חוינות שבהם הוא נראה — עשר צורות שבהן יצר הכל — עשרה מקדשים שבהם הוא ספואר — עשר מדרגות הנבואה שבהן הוא מתגלה — עשרה כפאות שעליהם הוא מורה — עשרה כפאות לממשלתו על העמים — עשרה חדרים ג"ע העליון — עשר מעלות שעליהן הוא יורד ושעליהן נעלה אנתנו אליו — עשרה גבולים שאליהם מגיעים הצדיקים — עשרה מאורות להשכיל יודעי כינה וכו'. כל הבאורים האלה שאב מספור המקובלים, ונראה מזה את כל הלחין והרחק איך יגעו ועמלו לתת לנו ולהם איהו מושג ממדות הספירות שלהם. הרש"ש בשו"ת קפיט בהתנגרותו אל הקבלה כותב בזה"ל: "שהמקובלים בעצמם לא ידעו אלו עשר ספירות מה הן, אם הם תוארים או שמות או השפעות". גם המקובל הקדמון הנודע ר"א אבולאפיא בספרו אמרי שפר מתאונן על המקובלים לאמר: "וקראו לכל ספירה וספירה שמות... וכשאלנום לא ידעו

א. הספירות בהוראת Sphäre — מי יספר שחקים בחכמה (איוב ל"ה), הם הנלגלים ברקיע השמים, שהיו לפי' התוכנים הקדמונים עשרה במספרים: שבעה כוכבי לכת, נלגל הכוכבים הקימים או המזלות, נלגל היומי או המקף, נלגל העליון או המניע והוא השכל הפועל. עשרת הנלגלים האלה, אשר התוכנים הקרוי אהרי הליכותיהם במסכות מתהפכות בטבעם, ואשר האיציטנינים דרשו אחרי השפעתם על טרל האדם בעולם השפל, היו אצל הפילוסופים המשאיים בין הערביאים ואח"כ ליורעי ח"ן הקבלה לספירות רוחניות או שכלים (נדלים) במעשה בראשית ובמעשה מרכבה.

ב. הספירות בהוראות מספרים (2) ולפי"ז חכמת הקבלה היא סודות המספרים בדרך בית מדרשו של הפילוסוף הקדמון פיתגורס (4) באמרו כי על

אלה הספירות על איזה דבר יפלו שמותיהם בעצמם, אם על גופים כמש או על חמרים בלתי צורות או על צורות בלתי בעלי חומר או מקרים נשואים על גופים והם כוחות כם או על נפשות נפרדות נושא כלם או על דעות הנקראים שכלים נפרדים.

(1) ולר"ק כלשון ספור עשה"כ השמים מספרים כבוד אל (דרך אמונה לר"מ אבן גבאי).

(2) על סוד עשרת הרקיעים בבחינת עשר הספירות האריך המקובל הגדול רמ"ק בספרו 'שיעור קומה' סי' ו' ע"ש — דע כי ו' רקיעים יש שהם סוד עשר ספירות והרקיע הו' העליון נקרא ערבות והוא כולל ג' רקיעים בתוכו ולגודל קדושתו נקרא ריבב בערבות, והשלשה רקיעים העליונים הם נקראים שמי השמים והם נלגל המזלות שעליו נלגל היוכי ועליו נלגל החמה (אור עינים בשם לקומי ש"ס חנינה). ויקרא אלהים לרקיע שמיים... כמו וקרא זה אל זה והיינו השפע הכפי' בתי' ומקבלין דין כן דין... ומפני החכמים האלו אשר לנלגלים עם הספירות לכך יתכנה הספירות שלשון רקיעים (שיעור קומה הנ"ל). השמים מספרים כבוד אל ונקראו ספירות שהשמים הם הספירות העליונות (שם סי' ב').

(3) בספר יצירה לדעת כבאריו הקדמונים (הר"א מגרניזא והראב"ד ואוצר ה') והאחרונים (קול יהודה ואוצר נחמד על הכוזרי) וגם לרעת הרבה מקובלים כמו שפע טל שער א' המ"ק בספרו שיעור קומה סי' ס"ב בארבות, ובספרו פרדס רמונים שער ו' לאם תשע, והאריך בסודות המספרים בשיעור קומה הנ"ל סי' ג"ה, והר"מ אבן גבאי בספרו דרך אמונה 'לפי שבספר עשרה כולל כל הכספר וכל ההויים והנפסדים אשר אין להם סוף כלם מתגלגלים בכספר עשרה ולפיכך עשרה שאין להם סוף' (שם סי' ט').

(4) כי מקור חכמת הקבלה ברובה מתלמידי פיתגורס, החליוס ריכטער בספרי על הדתות, ברוק ער בספרו על הפילוסופיא, ואחרים רבים, וז"ל הר"י מוסקאטו בקול יהודה על הכוזרי מאמר רביעי: 'היסודות וההתחלות הדקות אשר יסד המלך העליון לצורך נתנת חכמות, הם הכספרים הנלללים בכספר עשרה, שהוא סך חשבון סוף האחרים וראשית העשרה, ומטנו והלאה אין שום מספר כחודש, ונלגל הוא שחזור לעולם, וכבר היו קדומי הפילוסופים כפיטאגורה ופיתגורס ביהסום אל סוד הכספר ההחלות כל הנמצאות, וחכם בואיציאו בראשית ספרו בחכמת המספר כתב כי כל הנמצאות... נבנים על תכונת המספר אשר היה לראשית דוגמא ראשית בנפש האנוש... וכל זה מתחם מאד לדעת המקובלים, כמו שכתב ברקיו מוהר"י ברכיאל באמרו פ"ה כי לזה נקראו ספירות כלשון סופר ומכונה כי בטמפרם נולד הכספר, כי הם היו עשר ספירות, ונקראת כל אחת ואחת ספירה, כי כפי אחת ואחת סגולת מספר מחברו, כי בכספר סגולה כידוע לכל החכמים האמתיים, ועל זה יסוד לכל כספר וכספר סגולה פרוטית, כי בעת שהתחילה הנקודה להתפשט ונתחלף קצת השינוי נתהוה הכתר עם שלכותו ומגולותיו ונתהוה ככנו שם כספר אחר, היינו כספר בערך יצירה

המספרים תכון עולם העשייה, ולפי המקובלים תכון עליהם גם עולם האצילות, בנין
האי מספר כלו שמים רוחין שמא דא בנייה ועל דא המוציא במספר צבאם
דאלמלי מספר דא לא ישתכחון חיילין ותולדין לעלמין (זוהר מששמים ק"ה).
ג. הספירות בהוראות Sphäre היקף וענול הם ענולים רוחניים,
ולפיז חכמת הקבלה היא סודות עטלי האצילות¹) זה אחר זה בסולם היצירה
שהוא מוצב ארצה וראשו מניע השמימה: בהראותו לנביא השתלשלות הכוחות
התומכים את העוה"ז... יראה לו עינולים בתוך עינולים ועוה"ז במרכזם
(כללי חכמת האמת לרמח"ל).

ד. הספירות בהוראת מדה (מדה אתקרי עולם, זוהר בראשית כ"ד),
הן סודות², ולפיז חכמת הקבלה היא מדותיו של הקב"ה, העולות ומנעות עד
האין סוף, ויורדות במדרגות ההשגחה וההשפעה עד עולם העשייה³.

ה. הספירות בהוראת זוהר ספירי ואור הם אורות, ולפיז חכמת
הקבלה היא סודות קרני האור העליון (אור מקיף, או אור אין סוף) והניצוצין שלו
עולים ויורדים בשולבי סולם היצירה להאחד העולמות העליונים עם העולמות
התחתונים⁴.

ו. הספירות בהוראת ספיר נורתם⁵ (כפי הראב"ד בספר יצירה)
הם גוונים⁶, ולפיז חכמת הקבלה היא סודות מראות הצבעים הרוחניים הנובעים
מסקור אור עליון אי, ולכל צבע וצבע רמז נסתר ונעלם בהשתלשלות האצילות.
ז. הספירות בהוראת משה⁷ ורעיון הם שכלים נבדלים המכונים

ה אין סוף שלא צדק עליו שם אחר בחיוב, ולהיות כל מסובב דומה בצד מה אל פתו,
נשאר במספר האחד סגולות דומות בצד מה לסגולות הכתה, וכן מהשלמות השניה שנתרצה
מהתפשטות נתהוה מספר שנים, ונשארו במספר ההוא סגולות דומות בצד מה לסגולות
החכמה שהיא הספירה השנית, וכן מהשלישית השלשה, וכן כלם עד העשרה שהוא המספר
השלם, כן הספירה העשירית שהיא הסלכות היתה ספירה אחת בהצטרף עמה כל התשע
ספירות... כי סגולת ושלמות המספר היא מצד סגולות ושלמות הספירות—

¹ האור המקיף נעשה כלי בצורת עיגולים... גם התפשטותו היתה בצורת עיגולים ואלה
העיגולים הם עשרה כתר חכמה בינה... והארם קרמון הוא בעשרה העיגולים האלה (ידיעות
הרכ"ע סי' ל"ח). וכיגום בשם כתר ים ע"ש שסובבים זה לזה כמו כתר את בנימין (דרך
אמונה לר"ם אבן גבאי).

² וכיגום בלשון מדות על שהן מחויקות הכל גם כדות למיד שעור קומה (דרך אמונה
לר"ם אבן גבאי).

³ ה.ת.ו.ל.ד.ת. הן הפעולות שנקראו מדות והשרשים הם האבות נקראו ספירות
(פרדס עשר עשר ולא תשע).

⁴ הופעות שכליות שמופיעות עשר ספירות זביז וזביז (רמ"ק בשיעור קומה, סי' ג')
כי הם אורים גדולים ומאירים לכלי (דרך אמונה לר"ם אבן גבאי).

⁵ ספירה מלשון ספירות (שיעור קומה ב'), הספירות נקראות בשם אבן הספיר מפני
הטעמים האלה: א. הכנתם לקבל השפעה המאציל הספיר לקבל האור. ב. כאבן הספיר
שהיא נקבלת כל הגוונים (שיעור קומה סי' ב').

⁶ כל עץ נחמד לכראה דא עמודא דאמצעותא דכל גוונין שפירין ביה אתחווין ותית
שבו שפירא דכל גוונין (תקוני זוהר תקון ניג).

⁷ אפשר עשיו מוסב אוכר נעול בספר תהום; מספר סופר וספורי כלומר מחשבה חושב
וחשוב, ככו שכל משיכיל ומשוכל להרכבים כמויג סיח לראשון, או דעת יורע וידוע

כחות, ולפיז' חכמת הקבלה הוא גלוי נסתרות חילי חוסן הישיים בכחות הרעיונות והמחשבות (' שהן הספירות.

ח. הספירות בהוראת ספור (' הן מאמרות (הרבי מן Logos) (' ולפיז' חכמת הקבלה היא סעיף מהפילוסופיא האפלטונית החדשה אשר הורו חכמי אלכסנדריא.

ט. הספירות בהוראת שכל הן הצורות השכליות הראשיות (Urdeeen) של אסלסון, ולפיז' חכמת הקבלה מתנהלת בעקבות דמיונות בית מדרשו של אפלטון (' והפרסים הקדמונים.

י. הספירות בהוראת גבול הן סודות נבולות הזמן והמקום (' ולפיז' חכמת הקבלה יסודתה במסתרי הפעניקים והפרסים הקדמונים.

אלה הם עשרת הבאורים אשר נתנו מקובלים שונים קדמונים כאחרונים אל השם, ספירות' (בהשענם על מכמאים שונים במשנת ספר יצירה הסתום והחתום, שבו נזכר לראשונה השם, ספירה') ולפיהם ארנו והגו את סודותיהן בשיטות שונות, אשר בריבות הימים ערבבו אותן כאלו היו כל השמות האלה נרדפים למובן אחד, ועשו בנייהם רק הבדלות צדדיות כמו בשמות נרדפים בלשון, וכיז בפלסול רב ועצום (ביחוד הצטיין הרמיק בזה למפלסל חר וחרוף) כמו שהעיד המקובל הנודע ר"י אירנאס בספרו שומר אמונים לאמר: „דרכנו הוא לפלסל בלשונות המקובלים כמו שאנו מפלסלים בהלכה, ואולי גדול כח הפלפול בלמודי

להראביע' פ' תשא ולהרמיק בפרס רמונים, להורות כי שלשת המושגים האלה אחד הוא באיכות השיטה.

(¹) „אין דבר שימצא למטה שלא יהיה מצויר במחשבה... ויש מחשבה הנפלאה שהיא מחשבה לכל המחשבות והיא האים יקרא מחשבה בבחינת שכל הנמצאים נכללים בעצמותיו... והוא והם דבר אחד... עצמותו היא בספירותיו... וכל הנמצאים למטה הם מושרשים בו מציאות מחשבתיו... ונקשרו המחשבות כלם... עד בואה אל המחשבה התחתונה...“ (שיעור קומה לרמיק פרק ט').

(²) בשרש ספר יש גם הוראת דבור כדא „ושם דביר לפנים קרית ספר“ (ריביל בספרו תולדות שם).

(³) בענין הספירות שהן המאמרות שבהן נברא העולם האריך הרמיק בספר שיעור קומה ט' יא.

(⁴) מקור חכמת הקבלה משיטת אפלטון בררו החכמים ר' אליהו דיל מעדיקא וישיר מקנדיא, ובמיע Orient מעיר החכם Landauer כי המקובל הנודע ר"א אבולעפיא קרא ושנה הרבה בספרי אפלטון, ומצאו מסתרי אפלטון ביחוד בספרי הזורה, והספירות הן הצורות השכליות שלו: „היותם הזה הנחתם בנו הוא הצורה הרוחנית הנמשכת חותם אחר חותם עד בואו ורדתו אל המציאות...“ (שיעור קומה לרמיק ט' ס"א).

(⁵) „יחסו אל הזמן יום א' חסר יום ב' גבורה יום ג' תית יום ד' נצח יום ה' הוד יום ו' יסוד יום שבת מלכות... מפני שהם תלויים בספירות... הזמן שהוא הענין הנמשך ומתגלגל ונקשר נעוץ סופו בתחלתו וכמעט שאין לו סוף, שהיה המציאות מסודרת בחכמה העליונה זמן מכוון כנגד הזמן העליון... הנהגת הספירות... (שיעור קומה לרמיק ט' ג"ב) המקום יחסו להקביה... שהם עשרה מאמרות הם עשר ספירות... (שם ט' ב). צד הגבול בזמן וכמקום שבספירות מבורר בספר עזרת ה' להמקובל הקדמון ר' עזריאל, וזהו ההבדל בין האין סוף שהוא בלי גבול ובין הספירות שמהותם בעלי גבול, עיש באריכות.

הקבלה עוד יותר מאשר בלמודי ההלכה, כי בסתרי סודות ותעלומות חיים נחמ וקל לקרב מרוחקים ולעייל פילא בפומא דמחמא. זהו שכתב המקובל הגדול רימ אבן גבאי בספרו דרך אמונה פ"א סי' ב', מהות הספירה שוה לכל דבר ולכל תמורה¹.

כנתי הספירות בשמות המורים על מדות נמשיות נמצאו כבר במסתרי קדמונים: בסתרי לחש האשורים והכשדים והבבלים נזכרים עשרה רוחות אלוהיים עליונים שבהם נברא העולם בשמות האלה: המיון, אהבה, חפץ, רצון, תנועה, סדר, חכמה, עצה, נבונה, זמן, ובספירות התחתונות שלהם נזכרים עוד השמות: יסוד, נבונה ודעת², במסתרי היהודים יחסו אל שרתותי אחותו של ברמה שלש מדות בשמותן: חכמה יוסי ותפארת. בסודות כהני המצרים נמצאו שלש הספירות העליונות: כנף, אמון, ופתח בכנתי: נבונה, אמת, וחסד³. הפרסים במסתריהם מנו ששה Amshaspands ברמו על שש מדות טובות לאורטוצד שהן: חסד, אמת, צדק, ברכה, חכמה, אושר⁴ ושם מלאכיהם Mithra מורה לדעת Hyde אהבה ורחמים. הנוסטיקים ואבות המקובלים קראו אל הכוחות הרוחניים בהתגלות האיך-שם שלהם בכנתי האלה: רוח, בינה, דעת, חכמה, נבונה, צדק, שלום. ומקצתם בנלוו האיך-חקר שלהם קראו אל הספירות בכנתי: השכלה רממה, שתיקה, חברי הנחש (Ophiten) או בעלי אוב (שנדבר עליהם בפנים הספר) קראו אל העיטלים שלהם בשמות: אהבה חכמה, נבונה, צדק.

כל הכנתיים האלה התנחלו אל המקובלים (שבשביל שלא ידעו ולא הכירו תוצאותיהם היו כרוכים נבוכים ומסופקים בטעמם)⁵ אשר באסמכתא גם על המקרא

¹ ומסופך בפ"ב שם לברר הדבר וכותב: דע עוד כי שפות הרבה העלו להם חכמי הקבלה עיה ובכלל כנו לעשר מעלות הקודש ספירות על ג' פנים, הא' מלשון ספור... הב' מלשון חשבון לפי שמספר עשרה כולל כל המספר וכל ההיום והנפסדים שאין להם סוף כלם מתגלגלים במספר עשרה... הג' מלשון לבנת הספיר, והכוונה כי כמו שהדבר הספירי יתראו בו הצורות... וכנום כלשון מדות על שחחיקות הכל, גם מדות למוד שיעור קוסה... השפע הבא ממדה למדה דרך הצורות הרוחניות... וכנום בשם כתרים (עיגולים) ע"ש שסוככים זה לזה... וכנום בשם אורים כי הם אורים גדולים ומאירים לכל... עולם הבנין והששה מהם יחד ששה קצוות (המקום), ג' עליונים כנום בלשון אמרים ומכחם נקראו כלם אמרים..."

² ראה N. Müller בספרו Glauben etc. ח"א צד 154.

³ ראה לעקסיקון Erseh u. Gr. Emanation וכן Basnage בספרו על קורות היהודים, וכן Matter בספרו על הנוסטיקים.

⁴ הפרסים שהאמינו בשתי רשויות האור והחושך יחסו גם לצד החושך ששה Dew's לאהריכין המגשימים שש מדותיו הרעות שהן: רוע שקר עולה כסלה מספור עמל, כן גם בחכמת הקבלה הבנויה גם היא על אמונה בשתי רשויות האור והחושך יחסו המקובלים האחרונים לעומת עשר ספירות צד האור גם עשר ספירות צד החושך לסטרא אחרא בשמותיהן: כתריאל (נגד כתר) עזריאל (נגד חכמה) סתריאל (נגד בינה) חזריאל (נגד חסד), גו להב, ועמיאל, ערב זקק, רגזיאל, עבריאל, והעשירית לילית.

⁵ כמו לדוגמא המקובל הגדול רימ אבן גבאי שחפש למצא בכנתי הספירה כתר שלשה טעמים שונים: מלשון סבוב—כתרו את בנימין, ועל שם רוממותו כתר מלכות, ועל שם המתן כמו כתר לי ועיר, שביא כמתין ומצפה לקבל מטה שעליו (דרך אמונה פ"ב) וכמוהו (בשנוי המוכן) כותב גם בעל Kabbala denudata הנ"ל וז"ל בהעתקה מרומית לעברית: במקצתם גזורים

והאנדה (כמו שנבאר בפנים הספר) קיימו וקבלו לספירותיהם את הכנויים האלה:
 כתר, חכמה, בינה, דעת, חסד, רחמים, דין, נבונה, שחר, תפארת, נונה, נצח, הוד,
 יסוד, מלכות.

* * *

שרש הקבלה, המעשית בלחשים ובקמיעות¹ היא הקבלה העיונית, כי
 כן דרך כל סוד נעלם ונסתר שמביא לידי מעשה הפלא ופלא, וסוף כל קבלה
 מעשית לסבב אמונה מפלה המונית, היוודת לשפל מדרגה הדיונית, לקיים
 הפתנם הידוע: *Du sublime au ridicule il n'est qu'un pas*. בפרקי הספר
 הנוכחי, בסיום כל שיטה ושיטה במובן השם ספירה, נעיר בקצרה על השתלשלות
 הזאת, וזה הדבר שהשפיל כבוד הנסתר בעיני הנגלה, בשפכם ההוצה
 את הילד עם מי הרחצה.

המלה הזאת כן כתר (איוב ל"ו ב') שר"ל המתין שצריך מתינות וזהירות להשגתו, מקצתם סוברים
 כי הספירה הזאת היא היותר חשובה ויקרה בסדר האצילות כמו הכתר בין כל עדי האדם,
 ומקצתם מפרשים השם כלשון סבוב והיקף כי הספירה הזאת מקפת את כל האצילות בקרבה¹
 (I. 486).

¹ כשם שהקבלה המעשית אהובה ותביבה בלחשים ובקמיעות לשמירה נגד כל מיני חולאים
 ומגעים רעים וכרעין בישין ומויקין ותהי למנוחת נפש מאמיניה ולנחת רוח דבקה, כך נוראה ואינכה
 היא בקללתיה ובחרמותיה; ואציגה פה למופת חרם עפי הקבלה המוצאת השם חרם בג' שתי אותיות
 ראש וסוף מן החמש תבות שחמשה חומשי תורה מסיימן בהן, כזה: ספר בראשית כ"ט וספר שמות
 ס"ט וספר ויקרא ס"י וספר במדבר י"ז וספר דברים י"ל וסכומם עולה רמ"ח, אותיות חר"ם, וזה
 נוסח החרם בסגנון המקובלים: כגורת עירין ובטימר קדישין אנו מתריסין ומגדין ומשמתיין ומקללין
 ומארזין את פלוגי בשם אכתריאל יה' צבאות בשם מיכאל השר הגדול בשם מטטרון ששמו
 בשם רבו בשם סנדלפון הקושר כתריו לרבו בשם מיב ובשם ע"ב בשם אהיה אשר אהיה בסוד
 שם הסמוש בשם הגלגלים והאופנים וחיות הקודש ומלאכי השרת בשם כל המלאכים הקדושים
 משרתי עליון ארור האיש הנחרם מפי השם הנכבד והנורא היוצא מפי כהן גדול ביוה"כ ארור
 הוא בשמים ובארץ ארור הוא מפי כל י"ב המלאכים הממונים על חורש הלידה של הנחרם ומפי
 ז' המלאכים הממונים על ז' ימי השבוע של לירתו ומפי ד' המלאכים הממונים על ד' תקופות
 השנה שבה נולד ארור הוא מפי ה' היכלות ארור הוא מפי שרי התורה שם כתר ושם חותם וכו'
 וכו' -- כל הקבלה העיונית נחשפה פתאום לנהר די נור כמטייר אש וגפרית והיתה רק וועה
 וחררת אלהים.

ספר ראשון.

עשר ספירות — עשרת הגלגלים.

(Himmels-Sphären).

עשר ספירות קבועות בגלגלי (ספר יצירה סי' מ"ד) ¹: שלשה אבות ותולדותיהן ושבעה כוכבים וצבאותיהן. הנישפעים מן הספירות אל המרכבות אל המלאכים אל השכלים אל הגלגלים והכוכבים ומהם אל עולם השפלי (הראב"ד) — עשר אצבעות רגליו... עשר אצבעות ידיו... נהגם בשנים עשר מזלות (סוף ספר יצירה).

הגלגלים תשעה ² שהם נופות נכרות עומדות והעשירי שהוא קודש נקרא כן בעבור שכהו בכל כסא הכבוד וכל הנופות מקיף (הראב"ע פ' שמות). וזו היא שיטת המשאיים בין החכמים הערביים כידוע.

הכוכבים הם בעלי נפש ונשמה או שכלים נבדלים לדעת הקדמונים. חיות גדולות, חיות הקודש, נשמות הגלגלים הם מלאכים (רבנו בחי" פ' בראשית) בעשר מדרגות: חיות, כרובים, שרפים, אופנים, אראלים, חשמלים, תרשישים, מלאכים, אלהים, אישים (ע"ד מלאך וגלגל ראה, הכוזרי מאמר רביעי).

גלגלי, השמים מספרים כבוד אלי משבחים ומפארים ליוצרם (רמב"ם יסוד תורה סי' ה"ט) וזהו הסיום בפיוט אל ארון, שבח נותנים לו כל צבא מרום תפארת וגדולה שרפים ואופנים וחיות הקודש.

עשרת הגלגלים המשפיעים ³ על העולם השפל אם לשבט או לחסד (לפי האיציטנגינות) הם, כלי הבריאה (להגנוסטיקים) והם עשר הספירות להמקובלים, ושמותיהן רמזים בפיוט, אל ארון הניל בכנויי: דעת, תבונה, זכות, מישור, חסד, רהמים, כה, גבורה, תפארת, גדולה. ספירת מלכות היא הלבנה בחידושהי (רע"א מהימנא).

הגלגל העליון או השכלי היא ספירת כתר ⁴, הגלגל היומי וגלגל הכוכבים (המזלות) הן ספירות חכמה ובינה ⁵, וגלגלי שבעת כוכבי לכת הן שבע ספירות הבנין כזה: שבתאי חסד, צדק גבורה, מאדים תפארת, חמה נצח, נונה הוד, כוכב יסוד, לבנה מלכות (שיעור קומה הניל סי' ט"ו) ⁶.

1) פירשו שם שכונתו על גלגל המזלות (אוצר ה' שם).

2) לדעת המונים תשעה גלגלים הרי כן עשרה שכלים נבדלים והיא הדעה המפורסמת (אוצר נחמד הכוזרי מ"ד).

3) במורה ע"ב לראשון מזכיר גם הרמב"ם את הכוחות המגיעים מן הגלגלים אל העולם השפל.

4) הפילוסוף היווני הקדמון פרטג'ידס, המדבר בלשון כתריום, מזכיר עגול של אש המכריק קרני אור וקרא לו כתר הסקיף את השמים והוא האלהים (Plessing, Memnonium S. 528)

5) שהשמים הם הספירות העליונות ונקראו ספירות... שבהקפת הגלגלים יתחדשו עינים (שיעור קומה להרמב"ם סי' ב').

6) ואלה הם שבעת המלאכים העליונים המושלים על ד' כוכבי הלכת: קפיאל לשבתאי, צדקאל לצדק, גבריאל למאדים, רפאל לחמה, חננאל לנינה, מטטרון לכוכב, אוריאל ללבנה.

בערך הפרטי של עשרת הגלגלים המכוונים בשיטה הזאת אל עשר הספירות מהולקים המקובלים ההם, לדוגמא: דע כי ז' רקיעים יש שהם סוד עשר ספירות הרקיע הז' העליון נקרא ערבות והוא כולל ג' רקיעים בתוכו ולגדל קדושתו נקרא רוכב בערבות והו' רקיעים למטה מהם הרבה במדרגתם והשלשה העליונים הגיל הם נקראים שמי השמים והם נלגל המזלות שעליו נלגל היומי ועליו נלגל החמה (?) 'לקושי' שים חגיגה).

ועוד דעה אחרת מפליאה יותר, היא הנוכרת בסי' שומר אמונים חיל: כמו שנחלקו חכמי המחקר על מניע הגלגל הראשון העליון אם הוא אלפי עצמו או אם הוא עלול ממנו, כן גולד זו המחלוקת בין המקובלים על המניע הספירות ומתלבש בהן כנשמה בנות, כי לפי דברי ר"מ קורדוארו והעמיה המניע הראשון הוא האלוה עצמו מחויב המציאות, ולפי דברי הרמיע ז"ל אינו האלוה עצמו כי אם עלול ממנו. הלמות כאלה בערבוב ספירות בנין העולם עם שבעת כוכבי הלכת חלמו כבר הננוספיקים, ביהוד סתורנין הסורי אשר למד באלכסנדריא בימי ריע ובר כוכבא, ובשיטתו נאצל העולם עיי ספירות שמהן השבע האחרונות נפשות כוכבי הלכת. וכן הזכירו, הברי הנחשי (Ophiten) שבע ספירות לשבעת הרקיעים ואלו הם: ילד ב'והו' א', יהו' א', צבאות א', אדני' א', אל הים א', אור א', שדי א', שבעתם בני חכמה א' אשר היו נפשות שבעת הרקיעים, הם שבעת כוכבי הלכת.

אחריהם היו הפילוסופים הערביים תלמידי אריסטו הנקראים המשאיים בהתחברם עם דעות האפלטונים החדשים והורו כי השכל העליון מאציל את השכל הנברל אשר בגלגל היומי, והוא מאציל שכל גלגל הכוכבים וכן הלאה עד שכל הגלגל האחרון שהוא הירח, ותנועת כל הגלגלים במרוצתם אינן אלא חשק התדבקות ותשוקה ואהבה עזה שהושק כל גלגל בשכלו הנברל להתקרב אל שלמעלה ממנו עד הניעם אל הוד השכל העליון ליהנות מזיו שכינתו, וקראו הערביים את הבורא בשם מעשוק (אהוב) ואת נפשות הגלגלים בשם עאשקה (אוהבת) ואת כל עסק התנועה עשק (אהבה) א', ומכיון יצאה שיטת המקובלים באצילות ספירותיהם בשנויים רבים לפי רוח כוונת מהם, וכה נוגעים ופוגשים הרמבים ותלמידיו עם המקובלים בכל התרחקותם אלה מאלה.

* * *

- 1) Jaldobaoth יולדא בנות, הוא ב'והו' ודומה למאכר בר' א' העוהיז נברא מתוך תוהו ובוהו...
 2) Jao—יהו, השם הקודש במקרא.
 3) Sabaoth, הוא צבאות במקרא, ודומה אל השמות הנזכרים בספר יצירה: יה ה'יה אלהים צבאות...
 4) Adoneus, הוא השם אדני.
 5) Eloeus, הוא אל הים.
 6) Oraios, הוא אור.
 7) Astaphaios (לרעת ההכח Malter) דומה אל אש וימים הנזכרים בספר יצירה.
 8) Achamoth, הוא חכמה לדיק, ולדיא היא מלה סורית חכמת שריל מולידה.
 9) האריך בזה החכם דר. מאלטער במאמרו ב'השלח' (כרך ו' ח"א) עפ"י הכוונה ב' ד' והכמים אחרים.

הקבלה המעשית באומות ובישראל, המסתעפת משיטת הקבלה העיונית הזאת, היא גדולה ורחבה ונסבה למעלה ראש אל האיצטגנינות הקדמונית (המבוארת באריכות גם בספר יצירה לפי שיטתו שם) בהבדל הזה: האיצטגנינות של הוברי השמים בקרב העמים הקדמונים מצאה גזרות האלהים על כל מסכות המתהפכות כתבל ארצה אם לשכט או לחסד כלן חקוקות וחצובות בכוכבי השמים לפי מערכותיהם אלה לעומת אלה, והיו אל האיצטגנינים לתכלית חפישתם בצבא השמים לחות וטבלאות הנקראות Ephemeriden, ומלבד זה צרפו מספרים ואותיות שמות עמים ואנשים עפ"י נימ' רית עם כוכבי השמים ומצאו גזרותיהם על נוי ועל אדם שאין לשנות אותן. (1) אמנם הקבלה המעשית התאמצה בכח צירופי שמות (2) ותפלות להשיג ממשלה על השפעות הנלגלים, הן הספירות, הדרך הצינורות ולהטותן להפצה לדין או לרחמים (3) כעין שאמרו על הראב"ע שהתעסק בצורות טלמסאות להוריד השפעת מרומים על התחתונים, והוא מזכיר בספר ׀מכחריים. ספר הסודות של חנוך. (4) השנור גם בפי המקובלים, ובבאורו לסי' דניאל י"א הוא מזכיר. ספר הקיצים שרצו לחשוב את הקיץ וביאת המשיח בדין. כמו שנראה מספר. מאמר בהוראת הדבוק משבתאי וצדק בשנת רכ"ד על צמיחת ישועתנו לר' דוד נאקו ביר יעקב מאיר, ועיני מוסדים סודות הצינורות השונים והמשונים בהקבלה המעשית לפעול גדולות ונצורות בשמים ובארץ.

פרק שני.

עשר ספירות — עשרת המספרים.

(Numeräre Decaden).

עשר ספירות בלימה נעוין סופן בתחלתן ותחלתן בסופן — ולפני אהר מה אתה סופר (ספר יצירה), ראש למחברת השנית וסוף למחברת הראשונה (הראב"ע), היות שרש כל נגדר בנגד עשר, כי המאות והאלפים והרכבות כלם נגדרים בנגד עשרי (אוצר ה' בשם בעל מערכת), עשר ספירות בלי מה, ביאור אין לספור יותר מעשר. כשמניע לעשר יחזור הלילה לחשבוני (הרי"מ בוטריל), זהו נעוין סופן בתחלתן ותחלתן בסופן. כמו בשיטת פיתגורס ותלמידיו, כן גם בשיטה הזאת בהכמת הקבלה המספרים או הספירות הם יסודות כל הנמצאים, ועל המספרים עומד ומתקיים העולם הנשמי והרוחני (זהה משפטים קיה), ועיי הספירות השתלשלה האצילות מלמעלה למטה, והמספרים או הספירות הן נפשות התבל וצאצאיה, רום ותחת עומק ורחב.

(1) בעלי כדרש ואגדה שלנו (כס' ר"ה ט"ז ובהרבה מקומות אחרים) האמינו כי שני שם ושני מקום סבטלין גזירת הכוכבים.

(2) והיא יגלה לך כל העתירות על פי סוד השם כבלתי שתצטרך למלאכת החוים בכוכבים (הראב"ד סי' משנה ט"ב).

(3) על מין איצטגנינות כזו אמר הרמב"ן: כי האיצטגנינות חכמה גדולה והמקובל הנודע רביץ בספרו פרס רכונים שער הגוונים כתב להשפיע להם כת המול... .

(4) ראה כ"ע Orient לשנת 1847 צד 471.

בסודות הספירות שהן המספרים לפי השיטה הזאת מדחפת רוח פיתגורס בספר יצירה¹. המספר עשרה היה קדוש לתלמידי פיתגורס, שנשבעו בו מפני שהוא שרש ובסיס כל המספרים, וכן הוא בספר יצירה, וסוד המספר אינו כי אם בעשרה כמו שאמר עשר ספירות בלימה... ולהם סוד כמוס למה עמד החשבון על עשרה (הכחתי מיד כיה ובס' גנת אגוז לריי ניקטיליא ח'ב בסוד חלקי המציאות עשרה), ועזי רומז גם החרוז הכמטי בשיר החרוז: „כל הנראים והגשכלים והמדעים בעשר כלולים“, כי כמו בנגלה גם בנסתר, מספר העשרה מקבץ כל האחדים וכוללם כאחד, כי בתשעה ישלם העגול, והעשירי היא נעיצת סופו בתהלתו, והצורה העגולה (עיין עיז להלאה) שלא נודע לה ראש וסוף הוא רמז לכל דבר בלתי תכליתי (מעריך המערכות), והמקובל הקדמון ר' עזריאל בספרו עזרת ה' מפרש טעם המספר עשר כי כל נקודה באה בני קוטרים אורך ורוחב ועומק וכשתכם זה בזה בדרך מספר מרובע השלשה עושים תשעה ועם המקום (עיין להלאה בפרק המקום) הסובלם הם עשר.

מעגל העשיריות Zero O, אשר בפיע כמוהו כאין (Nulle) וכלא נחשב (בלימה: בספר יצירה) ובכזו כחו בכל העשיריות ברבבות אלפי מספרים, רומז על ספירת כתר שנקראת אין לעומת ספירת חכמה שאחריה, עשה"כ והחכמה מאין תמצא, ולדיק מקובלים כי כתר הוא האין סוף הרמז בשם אין מפני שהוא מושג רק בדרך שלילה גם בהניוני הפילוסופים, ומוזה בזהר ויקרא: „עתיקא קדישא איקרי אין“.

הפילוסוף המקובל ר' שניאור זקש ז"ל בספרו „התחיה העיר על הדמיון הרב של סוד המקובלים (שערי אורה לריי ניקטיליא ושפע טל שי"א פיה) בשליבת השם הקדוש בן ארבע (הוייה Tetragrammaton) עם עשר הספירות, אל סוד הפיתגוריים בהבור המספרים ארבעה ועשרה (שנים שניהם היו קדושים להם ונשבעו בהם) במשולש המרובע שקראו לו Tetras המיוסד בסכום אחד שנים שלשה ארבעה העולה עשרה, כזה: $1+2+3+4=10$, וכינו אותו השם המרובע Quaternio tetraktys והיה להם מקור ושרש כל היקום, הסוד הזה נודע גם בקרב המקובלים, שהם מונים תשעה מיני מספרים ובהם: „מספר הקדמי“ ופירושו השליה דף ו': „גם ד' במספר הקדמי עשרה כי המספר עד ד' ההיינו א. ב. ג. ד. עולה עשרה כי היא ספירה עשירית“, וכמעט בסגנון פיתגורס מדברים המקובלים על סודות העניבה הזו של המספר ארבעה עם העשרה:

פיתגורס הולך ומונה: האחד הוא יסוד היצירה (העצם) לשפינוזה, הסיר פליאות האחדות המקובלים, Monas של לייבניץ, וזהו, ולפני האחד מה אתה סופרי בספר יצירה, מן האחד בא השנים הרומז על העולם המוחשי שבו חילוק ופרוד יסוד הרע, עד שבא המספר שלשה שהוא יסוד הטוב והמתיק את הדין,

1) החכם Postel, כתיק „ספר יצירה“ לאנגלית משעה, כי ספר יצירה היה לעיני פיתגורס, הסופר הקדמון ריוג'נס (כוזר ביוסיפון נגד אפיון א' כ"ב ובספרי קלעמענס ואייוביוס בשם הפילוסוף היהודי אריסטובול מאלכסנדריא) מספר, כי פיתגורס כסעו מספרים לבבל דרך איץ יהודה התורע שם אל היהודים וקבל בהם או מכר להם מקצת סודותיו, וי"א כי האכור בספר יצירה: „עשר ספירות בלימה בלום פיך מלדבר“ רומז על החיוב של שהיקה שהיה מוטל על התלמידים בבית מדרשו של פיתגורס.

ואחר השלשה בא הארבעה שרש כל בריאה חומרית ושכלית, וככללם הם העשרה המביא הכל לידי שלמות.

הפילוסוף האפלטוני ריש אבן גבירול בספרו מקור חיים מזנה: צורת השכל דומה לצורת האחד, צורת הנפש דומה לשנים, צורת החיונית אל השלשה, צורת הטבע אל הארבעה ושם ה' ד' הוא מוסף למטת: המציאות מסודרת במעלת האחד, והמחות מסודרת במעלת השנים, והאיכות מסודרת במעלת השלשה, והכמות מסודרת במעלת הארבעה.

ר"י אבן לטיף בספרו רב פעלים כותב: השר הגדול הוא הסובל צורת האחדות וצורת הנקודה הפשוטה, והשכלים הנפרדים סובלים צורת הקו וצורת השנים, שהם התחלת המנין מצד היותם עלות ועלולים, והרקיע העליון הוא במעלת השלשה, וסובל צורתו וצורת הנוף, לפי שנדר הנוף הוא היותו בעל שלשה רחקים, וההיולי במעלת הארבע לפי שקבל ד' צורות, הרי לך חשובון העשרה שבו צורת העולם הכללית, עליו אין להוסיף וממנו אין לגרועי.

עשר ספירות ועשרים ושתיים אותיות שבהן ברא הקביה את העולם (ספר יצירה) כי העולם נברא בכח המספרים, ומרגלא בפי הפילוסוף לייבנין לאמר: Deus calculat fit mundus, שריל כשהאל סופר ומנה ברא את העולם. ואמר סעוירינוס בעמשהיום, כי כל מעשה בראשית נבנה על ערכי המספרים ומחברותיהם אשר עלו במחשבת הבורא קודם היצירה.

עשר ספירות בלימה ועשרים ושתיים אותיות יסוד שלש אמות ושבע כפולות ושתיים עשרה פשוטות (ספר יצירה). בכח המספרים נאצל העולם הנשמי מאת הבורא הרוחני: ביחוד הבלתי גבולי והגבולי היינו הזוג והנספרד במספרים. כמיש אריסטו בספרו (Metaphysik XII, 1), כי הזוג והנספרד רומיים על האין סוף והבעל תכלית, כאשר הזוג מתחלק לחלקים שוים עד אין קץ והוא בלתי תכליתי, והנספרד בהתחברו אל הזוג ישלול ממנו ההתחלקות ההיא ויגביל אותו בעל תכלית.

עשר ספירות בלימה מספר עשר אצבעות המש כנגד חמשי (ספר יצירה). הקדמונים מנו ע"י עשר האצבעות בשתי הידים¹ ומעיד הרמיק בספרו פירס רמונים שזה רצון הכתוב, כי אראה שמך מעשה אצבעותיך כי בריאת השמים וכל צבאם היתה ע"י האצבעות שהן הספירות.

בשלשים ושתיים נתיבות פליאות חכמה... וברא את העולם (ספר יצירה). ליב נתיבות הם עשר ספירות ועשרים ושתיים אותיות (רסיג והריי בוטריל), כי להעמים הקדמונים היו אותיות האיב כמו מספרים.

עשר ספירות בלימה... והשב חצר על סכונר (ספר יצירה). הרמו בזה, כי כשם שנברא העולם בכח המספרים, כך עומד ומתקיים העולם ע"י המספרים, שכן מצאו הפיתגוריים המקובלים כי יסודות המספרים וחבוריהם הם מוסדות כל היקום, הנשמיים כמו הרחוניים, כי אין חכמה ואין תבונה שלא תהיה בנויה על מספרים. המספר הוא ישות כל הנמצאים, וכל אישי היקום אינם אלא אותות הספירות, וכן

1) Böttiger בספרו Archäologie ח"ג, Arndt בספרו על מקור הלשונות ורבים כמותם.

אמר אריסטו כי כל המציאות היא חקוי המספרים חותם תכניתם. גאלילעי היה נגיל לאמר: התבל הוא ספר האלהים ואותיותיו הם המספרים.
וכרא את עולמו בשלשה ספרים קָפָר סֶפֶר וקָפָר (ספריצירה). ריל מנץ',
מונה ומגוי או השבון חושב וחשוב, או מספר מספר ומספר, והוא כמו ישכל משכל
ובושכלי אצל הרמב"ם, או דעת ידע וידועי אצל הראב"ע.

* * *

הקבלה המעשית המסתעפת משיטת הקבלה העיונית הזאת בסודות
המספרים², היא רבה ועצומה בענפיה השונים למיניהם בישראל ובאומות.
לחשי המספרים השתרנו בענפים שונים ומשונים. האיציטננינים יסרו
על חשבונות המספרים שלהם את כל נבואותיהם על השפעת המלות בארץ. והיו
בין הערביים איציטננינים שכתבו קמיעות מספרים בלחות מרובעים שנעשו לפי
מערכות הבוכנים והמזלות, ויחסו מספרים שונים לכוכבי השמים. המנהשים
השתמשו בקסם המספרים שקרוין Arithmomantia. והיה כבר כבבל. ספר
המספרים נזה הנדע בימי אויגוסטין. בחשנם הגימטריא של שנות הלוחמים לדעת
מי ינבר על מי, ונדעו חשבונות המספרים להכת המספרית Rosenkreuzer. בהמון
העמים היו מספרים לסימנים רעים. כמו המספר הזוני היה לאות רע ולסכנה (פסחים
ק"י). בתוד מספר השנים, שהיה גם באיציטננינות מספר רע המביא פגיעים רעים על
הולכי דרכים. המספר שלשה היה סימן טוב. המספר חמשה בשלוב המחומש
הגיל ציון סיתורם היה בשם Alpenfuss רמו על השד אלף הדחק על לב האדם
בשעת השינה. העשרה היה מספר רע ומסוכן (הרמוז גם בפרקי אבות פיק ששי).
כן המספר י"ג בהמון העמים. אריסטו בספרו על הממשלה חשב את המספר 1728
לגורם רעה. כאשר לפי חשבוננו בהניע טרינה לשנת המספר הזה תאבר מן העולם.
החי סומנא מבוליים בזמננו ישפיקו הרבה בילדי מספרים בעקון לחשם. כמו
שהראנו Kerner בספרו Die Seherin von Prevost אשר בטאה תמיד
במספרים, באמרה כי לכל אדם מספר בפ"ע. ועל כלם עולים לחשי המקובלים
באלפי רבבות נימטריאות שלהם ובסודות המספרים, שהם מונים תשעה מינים:
מספר המרובע הכללי והפרטי, מספר המעונל, מספר הקדמי, מספר הכרתי, מספר

1) מלהיכ. אחרי הקָפָר אשר ספר דודי (דהיב ב').

2) עתיקים הם דורשי רשיכות המספרים ורפוייהם וסימניהם ואותותם וציוניהם בקרב עמים
קדמונים ואחרונים אשר הארכתי בהם בספרי "סוד הספירות" ואשר נזכרים פה בקצור נמרץ:
האחד הוא יסוד כל המספרים ורומז על הסדר (הראביע בספריו ספר האחד וספר המספר
'ובכאורו על פ' שמות ותשא), השנים סקור האמונות בשתי רשויות, ורמוז אצל הפיתגוריים לפי
אייוביום על השד הרע, ולפי פלוטארך על ריב וחוצפה וסיכנו רע. השלשה קראו לו השלמות
העליונה. הארבעה קדוש ונכבד להפיתגוריים שנשבעו בו, ולהמקובלים בסודות השם בן ארבע.
החמשה רמו לפי יודודר על התבל בלחש כהני המצרים, ולהפיתגוריים נקדש בצורה המחוסמת
הנקראת Signum pythag. או Pentagram ומכונה כפי הפיתגוריים מספר הנישואין גם מספר
הצדקה. הששה 'בולל סגולות ורברים נפלאים' (צמח דוד בהקדמתו) ומכונה מספר עגול ומספר
שלם וקדוש לפיתגוריים בששת הקצות (מגן דוד), השבעה כמו השלשה ידו בכל יוד כל בו
והכל טובב הולך בשביעיות, השמונה מכונה אצל הפיתגוריים מספר הצדקה והמלואים ואורפ"עום
היה רגיל להשבע בו. התשעה נקדש לבנות החכמה (Muses). העשרה קדוש באר
להפיתגוריים והמקובלים, השנים עשר סכונה המספר האלוה וקדוש להאיציטננינים ולהמקובלים

מוספי, מספר שמי, מספר מספריי, ומספר הגדול (פרדס לרמיק שער הצירוף), והמה בקשו השבונות רבים מאד בספרי הארי ורחיו ובקמיעות שלהם. המבלבלים מוחין גנדלות ודקטנות, וכל אלה הם הצאצאים והצמיעות משיטת הספירות במזמן מספריים.

פרק שלישי.

עשר ספירות — עשרה עגולים.

(Mystische Sphäroma).

עשר ספירות... נעוץ סופן בתחלתן (ספר יצירה).

הצורה העגולה — נעוץ סופה בתחלה — היא היותר שכיחה ומצויה בעולם התנועות בשמים ובארץ, כי התמונה הסגלגלית היא העלולה לתנועה אל כל עבר ופנה. אפלטון בספרו טימאוס אמר, כי התנועה העגולית של התבל נאותה אל שלמותה, ומחוברת תנועת העולם משבע תנועות שהן ימין ושמאל מעלה ומטה פנים ואחור והתנועה הסבובית. ואמר עוד כי לנוף התבל תבנית העגול שהיא היותר יפה, כי הוא מתנועע בהיקפים ועושה ככה את התנועה היותר שלמה. ודימוקריט אמר שצורת העגול נאותה לנפש העולם. ורבי אבן לטיף בספרו רב פעלים כתב: צורת העולם סבובית בהכרח לפי שהחפץ המקיפה אחד כמו שהקו הסובב העגולה אחר הוא.

על כן רבו גם הרמזים הרחנניים על תבנית העגול⁽¹⁾ ולהראביע סודות גדולים בתמונת העגולה שגם היא בכללותה בלתי בעלת תכלית להיות חזרת חלילה לעולם ראשיתה בסופה וסופה בראשיתה ולהיותה כוללת בתוכה כל התמונות עד לכלי תכלית שכל אחת מהן בעלת תכלית וקצה (מונהיזו להניק שער חכמת המסכן).

צורת העגול היתה קדושה ונכבדה אצל הקדמונים, והטעם הראשי כאמור בהיות העגול בלי ראש וסוף, סופו נעוץ בתחלתו. והורה להם העגול בכלל על שפוני טמוני דבר כמוס משולל כל תואר ותמונה, ורמז על הנצח בלי ראשית וכלי תכלית, כמו שנאמר בספר קדמון קדוש לשהודים (Shasta): האלהות היא כדור עגול בלי ראש וסוף. והכפ קדמוני צייר תכונת האלהות לאמר: עגול אשר מרכזו בכל והמעגל אין⁽²⁾.

(1) הילוסוף Schopenhauer כתב בזהיל: Durchgängig und überall ist das echte Symbol der Natur der Kreis, weil er das Schema der Wiederkehr ist: diese ist in der That die allgemeine Form der Natur. ואף הטבעי הנודע ביבנער „Das Geheimniss des Daseins ruht in der Figur des Kreises. כתב בזהיל: Anfang- und ursachlos schlingt sich die Ewigkeit nur in sich selbst zurück, und beginnt und hört auf an jedem Punkte des unermesslichen Weltalls.“

(2) אחדות השוה הוא העיגול כי כל עיגול לא יצויר בו נקודה ממנו שתהא ראיה לראשיתו של העיגול ולא לאחוריתו (הראביד בס"י משנה יג).

הכדור היה להקדמונים סמל כדור השמים אשר הענק אטלו ישארו על שכמו. האלילה Fortuna (הצלחה) היתה מצוירת בדרכה כף רגלה על כדור. לדורות על ממשלתה בתבל. במצבות המצרים נמצא לרוב כדור ברזל על כדור התמה. בהנ הפרחים בהיכל אפולו לון בעיר תבן נשאו כדור עופרת. שבו תלויים כדורים קטנים. לאות על כדורי השמש והירח והכוכבים.

הפילוסופים באומות וב ישראל מדברים הרבה על עגולים ורחניים. אריסטו אמר כי העולם כולו עשוי כדורים עגולים זה בהוך זה. פארמענידס אמר שהעולם עשוי כדורים עגולים קשורים ואדוקים זה בזה. וריש אבן גבירול בספרו מקור הים מאמר די מוכר. עגולות רוחניות. וכמוהן הן הספירות של המקובלים כדורים ועגולים וגלגלים רוחניים מושכלים שעל ידם נאצלו העולמות. בכוננתם להסביר השתלשלות האצילות בהתגשמות הרוחני במדרגות זו אחר זו. עד שנתעבה הרוחני הבגית והיה לנשמי בית בעולם העשיה. כוורק אבן על פני מי מנוחות העושה מעגל סביבה. והמעגל הזה יוצר סביבו בהיקפו מעגל אחר הלש ממנו. וכן סובב הולך. מעגל אחר מעגל תמיד במדרגה פחותה. עד אשר ימח כל מעגל מעל פני המים ושבו והיו למי מנוחות. וכן הדבר באצילות העולמות. אמנם באצילות ענלי העולמות הולך הסדר בהפך מלמעלה למטה כעין הצורות במחזה הכלי שקורין Camera obscura. ראשון למטה והגליהן למעלה בעולם הפוך. באופן שהעגולים התחתונים בעולם העשיה הם נסים ועבים. ומתקיים במדרגתם כלפי מעלה. עד הניעם אל ראש עולם האצילות. הוא המעגל העליון. הוא כתר האין סוף. אשר כמדו כאין. המושג אך בשלילה כניל.

ברמיון כזה הואילו כבר להשתמש המקובלים הקדמונים. הם הגנוסטיקים. ביהוד הבת (שהתודעה כסוף ימי בית שני) הנקראת. חברי הנחשי (Ophiten) אשר יצאו מקרב היהודים וכל סודותיהם היו מפותחים ומצוירים על לוחות בצורת עגולות וספירות (הארידי. כזה I. H. Schuhmacher לפי ספרים קדמונים). וזאת שיטת האצילות שלהם: בראשית היה הנמצא המסתתר. עומק אין חקר (הוא אין סוף או כתר אצל המקובלים) הבוי יצפון בחביון השתיקה (בלמה בלום פוך מלדברי) טמיר ונעלם. עד שעלה כמחשבתו להתגלות בעולמות עליונים ותחתונים. אשר ציירו בשלשה ראשים: על החלק הראשון המלא עגולים שונים נראו מלמעלה שתי ספירות גדולות וכתוכן ספירה אחת קטנה (עולם האצילות בשלש הספירות העליונות כתר הכמה ובינה להמקובלים שלנו). על שפת הספירה הראשונה כתוב: אבא וברא (אין סוף ואדם קדמון או אריך אנפין להמקובלים). העגולים שבצדה צבועים בנוונים. החצוני ירוק והפנימי תכלת. ממעל להעגולים הכפולים ההם מרחף עוד עגול גדול. ומלמעלה ומלמטה לו עגול קטן ממנו על העגול שלמעלה כתוב אבה. ועל העגול שלמטה: היים. -- בחלק השני מחונה גדולה הסובבת שבעה עגולים קטנים. למספר די הרקיעים או כוכבי לכת (הם שבע ספירות הבנין בעולם הנלגלים הוא עולם הבריאה או היצירה להמקובלים). במעגל המחונה רשום: לויתן נחש בריה. ברזו על הכתוב. בכמה עשית. לויתן זה יצרת. בקו המעגל מרחפים שני עגולים קטנים. על עוקב המעגל רשום: חכמה. ועל העגול המרחף למעלה: דעת. ועל העגול שלמטה: בינה. — בחלק השלישי התחתון משלשתם (הרזו על העולם השפל הוא עולם העשיה

להמקובלים והנפרד מהעולם העליון ע"י קו עב שחור המכונה נדר הרעדה) נמצאת מחוגה גדולה, ובתוכה עשרה עגולים קטנים, על העגול העליון רשום: לויתן נחש עקלתון, ועל העגול התחתון: בהמות (איוב). בתוך עשרת העגולים הם בעולם השפל רשומים שמות חיות האלה: אריה (בבל), שור (צור), דרקון (אדום), נשר (רומי), דוב (פרס), כלב (עמלק), חמור (מצרים).

בדמינות ושמות כאלה וכאלה יצרו וציירו קצת המקובלים שלנו לפי השיטה הזאת את הספירות שלהם בהשתלשלות האצילות למעלה למטה בתמונות עגולים (שכליים הנקראים אצלם גם כתרים עשוי עספי שסובבים זה לזה כמו כתרו את בנימין, דרך אמונה לריים אבן נבאי), עד שגם הא"ם הוא תמונת עינולי (שומר אמנים ויכח שני), והרצון בזה, שכל סבה מקיף את מסובבו וכל מסובב מוקף מסבתו (שם), וזו היא תמונת השתלשלות העולמות, יהיו נשמיים או רחניים², כי זה לעומת זה עשה האלהים, גם הצמצום היה בתמונת עינולי, כי צמצם איע אל הצדדים בשוה ונשאר המקום פנוי באמצעי (מבוא השערים), תחלת הכל היה הצמצום בסוד עינולי (הגריא על ספר יצירה).

* * *

הקבלה המעשית בישראל ובאומות, המסתעפת משיטת הקבלה העיונית הזאת, לה שם בארבעה: אבנים, טבעות, קסמים, מחולות. מפני התמונה העגולה והסגולגלית אשר לאבנים יחסו להן הקדמונים הרבה סגולות³ כמוסות ואיכויות מפליאות לעשות, ונתנו להן התואר Bethelien משם בית אלי (בראשית כ"ח) אשר יצקו שמן על ראשן; אלהית הארץ היא האם הגדולה בכוחות החיים היתה אבן שלמה גם אצל הרומיים, ויקרו להם החקיים שעל האבנים בכלל מפני שהם מכתב האלהים, והיו לאבני נבול ולגל עד ומצבות זכרון, שבכחן לנצח על האויבים בים וביבשה, והיו להם גם לקמעות⁴, גם את סוד אבן החכמים (Alchymie) צמצמו בתמונת כדור עגול כאבן, אשר היתה לריבים סניף מקבלה מעשית⁵.

הרבה רמזים וסגולות יחסו אל הטבעת העגולה שהיתה משיז לאות קידושין בין איש לאשתו, והמקודשים במסתרי Samotraciens נשאו טבעות לרמד התחתנותם בקידושין עם האלהות (Schwenk, Sinnb. d. alten Völ.), היתה הטבעת להקדמונים סמל החמה בתקופתה הזמן בסבובו חזר חלילה, ובמסתרי הגרמנים הקדמונים נוכרת טבעת פלאות של איליס Odin שר השמש ושם צד (357), על כן נחשו היונים גם במכבר (Sieb) מפני תמונתו כטבעת עגולה (Koskinomantie), והיתה הטבעת גם לקמיע, כידוע בין האיציטנינים אשר חתרו על טבעות צורות מזלות, ובין עושי נפלאות אחרים, והיו טבעות כאלה מסוגלות

(1) כי ספירותיהם עגולים כדורים ולא שמוחים (הראב"ד על ספר יצירה).
 (2) הרמיק בספרו שיעור קומה סי' י' האריך בענין השם כתרים אל הספירות, שכל סבה היא מקפת המסובב וכל עלול מוקף מעילתו.
 (3) קדמונינו מוזכרים ספר אחד בשם ספר סגולת האבנים לאריסטו.
 (4) הרמזות במאמרם שבעה מיני אבנים, אבן תקוטה... אבן אברהם אבינו (שבת פ"ו).

5) Vgl. Spengler, Encycl. Ersch u, Gruber, und J. Rud. Wild, über die Geheimlehre der Alchymie.

להיות רואה ואינו נראה (כמו Gyges מלך הלודיים שהיתה לו טבעת כזו והיה רואה ואינו נראה). ולאחבת נשים ולדעת סודות ומחשבות אחרים, ובין המקובלים היו קמיעות הטבעות לסגולות נפלאות ולשמירה נגד חלאים ופגעים מזיקים, ואף המקובל יעביץ השתמש בקמיע טבעת שהיו חקוקים בתוכה שמות קדושים, והיתה לו בירושה מאת אבי חותנו המקובל ר' נפתלי כהן.

עינולי קסמים נודעו כבר בין הכשדים והמגיים (Magische Kreise und Zirkel) ואחריהם לרוב בשם hekatische Zirkel, והיה עינול של זהב ובמרכזו אבן ספיר, וסביבה צורות וקוים שונים, ובעינולים כאלה חבשו הקוסמים רוחות טובות או רעות להרע ולהיטיב בהשבעותיהם. גם בעלי קבלה מעשית בעמנו משתמשים (באסמכתא על שיח האגדה, עג עונה) בציורים עגולים כאלה גם בקמיעות.

בסוד העינול הרוחני המוריד שפע עליונים אל תחתונים נמצא המקור אל כל מנהגי ההקפות לקדמונינו ולהאחרונים ואל המחול הכמוסי בסבוב מענלי בהיקף חזר חלילה (Reigentanz) (שמזה השם מחול והפעל מכרכר מלשון כר וכבר שריל עגול וסבוב בעברית) שנהגו בו מקדם ועד היום היום בעלי דמיון בדתם בקרב כל העמים הקדמונים והאחרונים, גם בין המקובלים שלנו הנקראים „חסידים“, באסמכתא על האגדה, עתיד הקביה לעשות מחול לצדיקים, ועל כזה כיון גם פילוסופנו הכמוסי ר' שלמה אבן גבירול בספרו מקור חיים סוף מאמר ג' באמרו: „וחזרת הגלגל על עצמו... ועם זה נקשר עינין ההקפות... וסוד המחול שעתיד הקביה לעשות לצדיקים“.

פרק רביעי.

עשר ספירות — עשר מדות.

(Göttliche Attribute).

עשר ספירות בלימה מדרתן עשרי (ספר יצירה).

הספירות (בהוראת השם ספירה כמו נבולה מדדה) נקראות אצל קצת מקובלים קדמונים ואחרונים בשם מדות, מפני שהן מדותיו של הקביה שבהן ברא את העולמות. הספירות הן מדותי (שיעור קומה להרמיק סי' א'). הצורות הקדושות העליונות יתחסו בשם מדותי (שם באריכות).

הספירות הן מדותיו ית'... והן כלל התוארים המתחיים לו... שאין הספירות דבר חוץ מטנו ית' אלא הן מדותיו ממש... (כללי הקבלה לרמח"ל).

כבר מצאו בעלי אגדה מדותיו של הקביה בכתוב שמות ל' ד' ו' ז' שמנו אותן קצתם במספר שלש עשרה, וקצתם במספר אחת עשרה, וקצתם במספר עשר כנגד עשרת המאמרות והדברות (מדרש תהלים צ"ג, ב' ד' א' ב') וקצתם מונים רק

(1) ונוסדה עיו שימת הקבלה בספירות המדות בדרך נסתר וכנוס, שככה היתה המדה „ארך אפים“ בהוראת אפים כמו אף ופנים מקור סודות המקובלים בשם „ארך אפנין“ (במ"ש בווהר אדרא רוא קכ"ד „ההוא אתקרי אריבא דאפנין ארך אפיים“) שהוליד את „ועיר אנפין“ וכן השאר.

שלוש (מדרש ההלים נ' א). על האגדות האלה (כצירוף השמות הנזכרים בחגיגה : חכמה תבונה דעת נבונה צדק משפט חסד רחמים וכן שתקה עשהיכ לו דומיה תהלה ובספר יצירה בלימה בלום דבר) יסדו הגנוסטיקים ואחריהם המקובלים את ספירות המדות שלהם. על כן נחלקו גם הם במספר הספירות. קצתם מונים שש או שבע או רק שלוש (כמו הזוהר לרוב) ובעל ספר יצירה קבע אותן במספר עשר. ודייק לומר : עשר ולא תשע עשר ולא אחת עשרה.

המקובלים מסכימים עם האגדה במספר שלוש עשרה מדות. שהם מונים ככה : אל. רחום. חנוך. ארך. אפים. ורב חסד (א). ואמת. נוצר חסד. לאלפים (ב). נושא עין. ופוען. והטאה. ונקד. (פעיה מרחיו שער הסליחות).

המקובלים בעלי השיטה הזאת צמצמו את שלוש עשרה מדות האלה במספר עשר הספירות ושמותיהן בהוספת תוארים כמוסים כזה : א. כתר. הוא אור קדמון. ב. חכמה היא חכמה קדומה. ג. בינה הוא אור מופלא. ד. חסד הוא השמל. ה. נבונה הוא ערפל. ו. תפארת הוא כסא הנונה. ז. נצח היא החיות. ח. הוד הוא כרוב. ט. יסוד הוא גלגל המרכבה. י. מלכות הוא אור הסוכה. והשאר השלוש מדות אינן בספירות אלא מדרגות שהן למטה מהספירות או יכול להיות ששלשה היתרים מעשר ספירות נכללים בכתר עליון (פרדס רמונים שער עשר ולא תשע. פיז' דיד עיד בשם הברייתא של ר' שמעון הצדיק שהעתיק ר' חמאי גאון בספר העיון שלו).

* * *

שיטת ספירות המדות היא אחד עמודי הדגך אשר הקבלה המעשית במלאכת ציורפי שמות נשענת עליהם. עיד שהעיר הר"י הלוי בהכוזרי מיב לאמר : שמות הבורא כלם חוץ מהמפורש הם מדות... פעם יקרא אל רחום וחנוך ופעם יקרא אל קנא ונוקם שמוה נולדה החלוקה הכללית של מדת הדין בסטרא דימינא ומדת הרחמים בסטרא דשמאלא. ובהמתקת הדינים מצד לצד מתהלכת הקבלה המעשית ברהבה בלחשים ובהשבעות ובקמיעות. ובסודי סודות ורזים גסתרים כידוע.

פרק המישי.

עשר ספירות — עשרה אורות. (Licht-Strahlen).

עשר ספירות בלימה צפיתן כמראה הבוק... ברצוא ושוב (ספר יצירה). הספירות, אם עצמות או כלים, הן אורות רוחניים בהתנלות האלהות, ובהשפעת ההשגחה על תכל ומלואה.

השם אור היה במסתרי עמים קדמונים לכנוי אלהות הבריאה והיצירה. כמו שקראו יהודים. מלא אורי אל ברם האל העליון (כמו בחול כן בקודש. עוטה אור

(1) לפי שרב חסד היא מדה אחת וארך אפים הוא ב' סודות ביחד, לזה לא אכר אך אף אלא אפים, אבל ורב חסד מדה אחת.
 (2) הוא גיכ דוגמת ארך אפים שהן שתי סודות נוצר חסד ואלפים.

כשלמה¹). והיה האור ביחוד אצל הפרסים לפי תורת צורואסטר סמל האלהות¹. וכיכ בהניין פילוסופי עמנו, כמו ריי אלבו בספרו העיקרים (מיב פכיט). כי יושאל האור על השי"ת בישעיה י' והיה אור ישראל לאש... שכמו באור איא להכחיש מציאותו ואינו נשם והוא מציא הכח הרואה והגוונים הנראים מן הכח אל הפועל... כן השי"ת. וכן אמר מהר"ם נרבוני על המורה ח"א פ"ה: ראוי שנבחר היותר נכבד ממיני הנשם ושנאמר כי האלהות הוא אורי.

הספירות הן אורות רוחניים (אלימה לרמיק תמר ששי פיג). כי איא לצייר פעולות הרוחניים... כינו אותם בתואר אור... שיש באור סגולות וענינים שהוא מתדמה בהם אל הנאצלים... ומפני זה מתארים הספירות בשם אורות כי הן יוצאות ומתאצלות מהשמש האלהי, ואינן נפרדות ממנו חיו אלא לעולם הנאצל קשור בשרשו ותמיד כח המאציל בנאצלי (שומר אמונים לר"י אירנאס ויכוח שני). ולא האצילות בלבד מובנת ע"י משל האורות, כי גם סוד הצמצום. אחר שהכל היה ממלא מן האור ההוא הנקרא אין סוף ולא היה אז מקום פניו היצרך שהאים בעצמו יצמצם מציאותו ואורו (כתבי האריי בשם ספר מכוא השערים). גם בפעולות ההשגחה. הוקן ההנהגה נכללים בעשרה... ולפי שההוקים נראים באורות הנה נמצא עשר אורות שהם שרשי כל ההנהגה והם הנקראים עשר ספירות (רמח"ל במלחמת משה ח"ד).

והנה כאמור הסתכלו כבר בעולם היותר קדמוני במהות האלהות באספקלריא של אור. וזה היה כאמור מקור שיטות האצילות בספירות הקבלה². כי בסודות המקובלים בשיטה הזאת תוכן כל הספירות הכפולות והמכופלות הן אורות שונים ומשונים, ונסרי כליהם הם הנקראים ניצוצין³. מליב נתיבות פליאות חכמה נבעו שלש מאות ושבעים ושמונה מיני אורות... והאורים ההם היו רצים ושבים בדמות מרוצת כסף חי באש (הראביד על ספר יצירה) והם מזכירים: אור פשוט (הוא אים קדם האצילות), אור ננו, אור מופלא, אור צה, אור מצוחצה, אור מתנצץ, אור לבן, אור אדום, אור מעלה, אור היקוד, אור פנימי, אור מבהיק, אור מתעלם וכו'⁴.

על כן גם שני המאורות בשמים שמש וירח בספירות יתחשבו: השמש היא ספירת תפארת ונקרא גם מלכא קדישא (זוהר ויקהל ויקרא) והלבנה היא ספירת מלכות, ונקראת גם שכינה או מטרוניתא או חוה (זוהר שמות) בסטרא דקדושה, אבל בסטרא אחרא: שמש ולבנה הם סמאל ולילית (זוהר מקץ ופנחס).

שיטת הספירות במונן אורות נודעה כבר בקרב קדמוני אבות המקובלים. הלא המה האיסיים והגנוסטיקים. וזה סוד האצילות לכת האיסיים⁵. מן האין סוף יוצאים קרני אור שגם הם בטבעם אין סוף. קרן אור אחד מתנוסס כרום למעלה, וקרן אור שני בעומק למטה, אחד מימינו ואחד משמאלו, אחד מלפנינו ואחד

1) על סודות האור ואלהותו אצל כל העמים הקדמונים האריך החכם Baur בספרו Symbolik ח"א מצד 202 ואילך.

2) השוה לזה Tiedemann בספרו Geist d. sp. Philosoph. ח"ג פ"ד.

3) השוה לזה משנת חסידים מסכת הניצוצין, ומס' אורות השעמים ומסכת אורות הנקודים.

4) השוה לזה Kabbala denudata ח"א צד 59-60.

5) השוה לזה Gfrörer בספרו Geseh. d. Urchrz. ח"א צד 292.

מלאחריו¹). בהשקפו על שש הספרות האלה ברא את העולם בששה זמנים (ששת ימי מעשה בראשית). הוא ראשית והוא אחרית. כי בו נכללים קרני האור.

בסוף ימי בית שני היו בישראל כת יהודים מתנצרים בשם הנצרנים² שגם אצלם משתלשלים האורות ויורדים מן האין סוף עד עולם העשיה. ובספרים נאמר: כל הרוחות והמלאכים והיצורים כלם מודים ומשבחים בשירות ובתפלות את המלך העליון ארון האור, שממנו יוצאים חמשה קרני הוד ואור ואלו הם: הראשון הוא האור המאיר ליצורים, השני הוא הרוח הקל המרחף עליהם, השלישי הוא הקול הנעים המשמיע ששון לבם, הרביעי הוא הדבור³ המורה אותם באמונה רמה, והחמישי הוא צלם דמות כל תבנית רום ותחת.

האור מתגלה או מתנשם באש (כמיש. ודיה אור ישראל לאשי). הפרסים עובדי האור כבדו גם את האש, והיו להם י"א מיני אש: האש הארצי, אש החיים, אש העינים, אש התנור בבית, אש המזבח, אש אורמוצה, אש מצרף, אש דמשיה, אש כוודה, ואש צורואסתר הוא אש השמש. וכן מונים המקובלים הרבה מיני אש לפי אורות הספרות כמו. אש חלושה היא ספירת ב'נה, ובמדת הרחמים הוא, אש יורדת, אש עולה היא ספירת מ'לוה, אש הנדולה היא ספירת נ'בורה, אש ל'בנה היא ספירת ח'סד או נ'דולה, אש מ'מי היא נ'בורה, אש נ'ונה היא ה'ש'ב'נה⁴.

* * *

1) הם ששת הקצוות הנזכרים בספר יצירה: רום ותחת מורה ומערב צפון ודרום.
 2) Nazaräer הנזכרים (ל' החכם לעף בהחלון השני) בתלמוד שבת קמ"ז בשם „נצרפי“ (בתוספת פ"א מפני היראה). שיטת הכת הזאת נמצאת בספר קדמוני בלשון סורית, אשר הוציא לאור החכם נורברג עם הרגום לאטיני בשם Kodex Nazareus (הנזכר בספר הקבלה' להחכם פראנק) והיא דומה הרבה אל שיטת המקובלים. והקורא בספר הסורי הוא יחשוב לקרא בספר הוהרי. בספר הזה מכונה האלהות תמיד בשם מלך האור וארון הגהרה, והאלוה הוא הוהרה הטהור והאור הוך האין סוף, והוא היופי והחיים והצדקה והרחמים, ממנו אצולות כל צורות הנמצאים בעולם. אמנם חכמתו וטהותו ותואריו סתימין ותתומין ונעלמים. כל היצורים שואלים זה לזה מה שמו, ועונים ואומרים כי אין לו שם, ומאשר מלך האור ואור האין סוף הוא בלי שם ובעצמו הוא טמיר ונעלם, ע"כ אך לב טהור ונפש תמימה באהבה ובאמונה תתקרב אליו. במעשה בראשית כסופר בספר הסורי ההוא ככה: לפני היצירה לא היה כי אם העצם הטהור הנצחי והמסתתר בלי אור וכלי צורה. ממנו נאצל Ajar Sivo (אור יזוא) הנקרא גם כטללא או לבושא או הנהר הרומם על ספירת החכמה, מן הנדר הזה יוצאים המים החיים או המים הגדולים, הרומזים כמו אצל המקובלים על ספירת בינה או רוח, אשר הולידה נפש בשם ישטון, ובמחשבתה עלה בראשונה רעיון היצירה. הנפש היא אצלה יצור הנקרא Abatur (אב יתר). עתיק יומין מסתתרי. בספר ההוא נזכרות, מלבד שלש הנפשות הן הסכונות שם Farsufae (פארסופים בלשון המקובלים), עוד עשר הספירות, שהן שלש העליונות ושבע ספירות הבנין. כתיבת הנצרנים נולד הרע הוא החושך כנגדן האור האלוהי, ע"כ נקרא אצלם שר החושך בשם Gew (גו) או Guf (גוף) שריל החוסר, כמו חומר הקליפות להמקובלים, והם כוזבירים גם „אדם עליון“ כמו „אדם קדמון“ ועוד שמות וכנויים ורזים הרומזים ברכ או במעט אל ספרי הקבלה שלינו.

3) רומה אל „קול ורוח ורבור“ הנזכרים בספר יצירה והכוללים רזים ורזים רבים אצל הספרים שם.

4) השוה לזה Kabbala denudata צד 163.

הקבלה המעשית הנובעת ממקור שיטת הספירות במובן אורות, היא מיוסדת על מה שהמקובלים קוראים הארה, והמקובל הנודע רמח"ל, שהיה עוסק הרבה בקבלה מעשית, האריך עיד הארה המשתלשלת ויורדת דרך אביע, והיא מגלה עתידות אל הזוכה להארה כזו שהיא כמעט במדרגת רוח הקודש; הלא כה דבריו, הנזכרים בקונטרס, כללי חכמת האמת' בסי'. ענין הספירות: אלה המדות כבודא אינן אלא מיני השנחה והארה שהוא מאיר על נבראיו... שאין הספירות... אלא מיני הארות שהוא מאיר... למין הארה א' והשנחה א' נקרא חסד ולאחרת דין... וכלל הארות האלה נכללים בעשר... כלי מיני הארה וכו' ע"ש שהאריך בסוד הזה, והיוצא מכל הסודות שם בדבר התיקונים הוא הכלל, שבכתב הספירות הן האורות להאיר עיני אנשי רוח, ולגלות להם נצורות ונסלאות בשמים ובארץ, כאשר רמו ע"ז שם בסי' ענין הרמיונות הנבואיים, וסיים שם: בזאת יתהלל המתהלל וזה השער להי', כלומר צדיקים יבואו בו.

פרק נשי.

עשר ספירות – עשר מראות הצבעים.

(Mystische Coloration).

עשר ספירות כלי מה צפיתן כמראה הבוקי (ספר יצירה), ר"ל צבעיהן כמראה הבוק המתחלף לפי מראה האש, אם האש לבנה הבוק שלה לבן, ואם שהורה הבוק שחור, ואם תכלת הבוק שלה תכלת, ואם צהה כשלג הבוק צה כשלג, ואם ירוקה הבוק ירוק, ואם אדומה הבוק שלה אדום, וכן הדין בשאר מיני צבעים אשר לעשר הספירות' (הראב"ד).

השם ספירות נגזר מענין ספיר ויהלום כמעשה לבנת הספיר, ספיר גזרתם, ותהיה הקריאה לפי השיטה הזאת בהכמת הקבלה ספירות' (הרי"מ בוטריל ואוצר ה' והראב"ד).

רבים ושונים המה האותות והציונים והרמזים והסודות אשר שות שתו על מראות הצבעים והנונין באלפי שינויהם לתולדותם בהרכבתם, בתת רמזי צבעים גם בשמות פרטיים כמו לבן, צהר (צהר), אמוץ (אדום), הכלילי (הכליה), שהור כמו כוש, קדרה ומוזה שחריה (דהיא ה').

בראש כל רמזי הצבעים נמצא בין כל העמים מקדם קדמתה הניגוד בין לבן ובין שחור, הלוּבן המאיר הוא סימן הצלחה, והשחור האפל סימן אסון, בנד אבלות הוא שחור (כארצות הסנים צבע האבלות הוא לבן), לבוש צדקה ואטונה הוא לבן, לאלהים לא הקריבו בעה"י שחורים כי אם לבנים, הפרסים הקדישו אל החמה סוסים לבנים במרכבת השמש, וסוסים לבנים רכסו הרומיים במרכבת היכלם, וכן נסעה האלילה Persephone במרכבה רכוסה בסוסים לבנים בהגדות היוונים, הרומיים הקדמונים הקריבו אל יופיטר מלך השמים פרים לבנים תמימים, וכל כהם שהור שבהם צבעו לבן, וכן הקריבו ככשים לבנים אל הרחות הטובים, אולם אל אלהי צלמות ואל הסערות הקריבו קרבנות שחורים, ואל המושל בים הקריבו לבנים ושחורים, בהות הים פעם שוקט ופעם סיער.

הצבע המעורב מן לבן ושחור הוא מראה התכלת. מראה השמים הרומז על הליפות יום ולילה, כמו שנתנו בשיחותיהם אל הירקלום אלהי החמה נב שחור מאחוריו, לרמוז על היותו גולל אור מפני חשך והשך מפני אור. צבע התכלת היה קדוש אל אלהי ההודים *Viau Mruta* אל נשמת העולם, ובארץ הסינים בעדת שומרי דת *In* לפי מחזקקם קנפוטוטו, היו בנדי המלך בהשתחוחו לשמים בצבע תכלת הוא מראה השמים, והיונים נתנו אל צעום מלך השמים שער כהה בראשו לאות על העננים השחורים בתכלת השמים, הם קראו אל אלהי הים *Glaukos* בכנוי בעל התכלת, ולהאלילה *Minerva* בממשלתה על העיר *Athen* בשם *Pallas Athene* היו עיניה בצבע תכלת ונקראת עשיו בכנוי המורה *Blauäugige*¹, אל אלהי האש אצל ההודים אנני הוקדש צבע התכלת.

ערבוב אחר מצבע לבן ושחור הם המראות : ארדמס (*Rosa*) אדום, ירקרק, צהוב (*Grau*), לבן כהה.

מלך הסינים בהשתחוחו לאלהי הארמה היו בנדיו במראה צהוב, הוא צבע קציר תבואת הארץ, שע"כ גם להאלילה היונית *Demeter*, היא *Ceres*, המושלת על התבואה והחטים היו שערות צהובות.

גם צבעי אדום ולבן צמדים ילכו בסודות מסתרי העמים : האחים *Dioskuren* במזל תאומים המושלים על היום בכואו ובצאתו נוסעים עם סוסים לבנים ואדומים, לשר השמש *Apollon* היה קשת של כסף הרומז על צבע הלבן שהוא האור, וכן אל *Thetis* מושלת הים היו רגלי כסף, וזהו שהוזכר יעביץ בספרו ציגים ופרחים ערך זהב : המקובלים שמיחסים הזהב שהוא אדום לנכורה ודין והכסף שהוא לבן לחסד ורחמים ושרש הרמו במליצת הכתוב, אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג יליבנו ואם יאדימו כתולע כצמר יהיו ובהרבה מקומות באנדה ובמדרש רומז הזהב (רמו ענל הזהב הוא רק סניף לזה) על מדת הדין והכסף על מדת הרחמים.

מראה האדום רמו על דין ורע בעולם², הרומיים הקריבו כלבים אדומים אל *Robigus* אליל השדפון בתבואות הארץ, מפני שיהסו את הרעה הזאת אל הנוכח כלב בימי האביב, שכן גם המצרים יחסו את הצבע האדום אל כוכב הכלב המביא חום בוער בזלעפות, והמה הקדישו אל האל הרע שלהם *Typhon* (בעל צפון) אנשים עם שערות אדומים, וזבחו לו המרים אדומים, אצל ההודים היה הצבע האדום קדוש אל אלהי השאול תחתיה *Yama* עם *Kubara*, עמי אומבריים זבחו ס'ה אדומה לאלהיהם (מקור חיים על הראביע בשם ר' דודן ביליא), אל *Thor* אלהי הנרמנים הצפונים היה זקן אדום מפני שהוא מרעים את הברק האדום כאש, אמנם גם רמו טוב מצאו בצבע האדום הבהיר, והוקדש בין ההודים אל אלהי האור והטהרה, שע"כ היה אפרי פרה האדומה בתורתנו מטהר ומוקק, האדום היה צבע הכבוד וההוד בכנדי ארנמן של השופטים.

(1) הווה *Schwenk* בספרו *Die Sinnbilder der alten Völker* דר 110—105, גם הכאמר על סודות הצבעים מאת החכם הריא כרוסם במ"ע שלו "היהדות" בשם הסופר הרוסי *Paravoy*.

(2) גוון הוד הוא לבן ונוטה אל גוון אדום... מפני שעיקר יניקתו... מכחינת מדת נכורה... לזה נוטה אל גוון אדום... אל צד הדין של אדם שלו (פרסם שער עשר ולא תשע פ"ד).

הצבע לבן־כהה (grau) היה אות מראה המים. עיב היה מראה Nereus אלהי הים אצל היוונים בדמות זקן בצבע לבן־כהה, וכמוהו גם הכנות של Phorkos המושלות על הים. אלהם Tithonos היה זקן ישיש עם שער לבן כהה, מפני שהיא הנשמת אור הבוקר, והחזב בצבעו לבן־כהה אדמדם היה אות עלות השחר ¹. אולם בשדות הגרמנים הורה הצבע הזה על המצת הנרמו כמראה הסוס והמעיל של אלהם Odin. הצבע ירקרק רמו על הגידול ועל התקה, מפני שכל פרי אדמה ועצים הוא ירוק בראשיתו.

עמי ארץ הקדם כמו האשורים, הכשדים, הערבים, הסינים הסכימו לציין גם ארבע רוחות השמים ברמזי צבעים: הלוח הנודע בארץ הסינים בשם Jue-Ling המתיחס לזמן אלכסנדר מקדון, והמשתמר עוד בארץ הסינים, הלוח הזה קורא לפאת צפון בשם שחור, למזרח ירוק, לדרום אדום, למערב לבן ². ובארץ הסינים בערי המזרח טאנג קינג, שער העיר הפונה צפונה צבוע בצבע שחור, לפאת מזרח ירוק, לדרום אדום, למערב לבן, וכן בית המקדש שלהם והמזבח שבתוכו הם מרובעים וצבעים לפי החלוקה הזו לארבע רוחות השמים: ירוק, לבן, אדום, שחור. והו מקור שמות הימים בעולם לפי ארץ סוריא שהיא המבור: הים השחור לפאת צפון הים האדום בדרום, הים הירוק למזרח, הים הלבן למערב.

אנשי ארץ הסינים משתמשים במחסי־שמש שהם להם לכבוד ולתפארת והם נחלקים לפי הצבעים: להמלך ואנשי ביתו מחסה בצבע זהב, לשרים הגדולים ותורי הארץ בצבע ירקרק, לשרים קטנים בצבע אדום, ולהמון העם בצבע שחור.

בספר היצירה של ההודים בשם Oupnekhat Tehehandek מיהם אל היוצר Brahma צבע האתרוג, ואל המכלכל Wishna צבע ירוק כדשא, ואל Mahadeva צבע לבן, ואל Parabrahm צבע הכולל כל הצבעים שבעולם, כמו ספירת מלכות להמקובלים. בכלל מתחסים הצבעים אל שלשת (Trimurti) אלהיהם העליונים: אל ברמה הבונה עולמות צבע אדום, אל ווי שנה המכלכלם צבע לבן, ואל שיבה המחריב עולמות צבע שחור, כיו בעולם האצילות. בעולם הכוכבים נוסע Suria אלהי השמש במרכבה רכוסה בשבעה סוסים ירוקים, ובעולם הארצי קדוש הצבע האדום להאלה Jndra, הצבע אדמדם כאתרוג להאלה Yama כניל, והצבע תכלת אל אלהי האש Ageh כניל, בלעדי כל אלה מיוחסים עוד צבעים שונים אל מושלי שואל התחתית ומעונות הרוחות הרעות והרבה ציונים צבעיים אל מחלקות כהניהם לפי מדרגתם, כמו אצל הסינים כניל, וכעין שציינו אבותינו ³ בסדר את הדגלים. סימן של כל

(1) משיכור בין זאב לכלב נראה כרומו עיז.

(2) לפי הערת החכם הניל רמוזה החלוקה הזאת גם בכתוב (זכריה ו'), ארבעה מרכבות יוצאות... סוסים אדומים... סוסים שחורים... סוסים לבנים... סוסים כרודים אסוצים... אלה ארבע רוחות השמים... הסוסים השחורים יוצאים אל ארץ צפון והלבנים יצאו אל אחריהם (ריל מערב) והכרודים (ריל האדומים) יצאו אל ארץ התימן. — אולם להמקובלים נמצא שנוי בהחלוקה הזו, שלפיהם: חוורא הוא בצד דרום, סומקא הוא בצד צפון, ירוק הוא בצד מזרח, אוכס הוא בצד מערב (עץ חיים שער ציור עולמות פ"ג) — רקיע העל הגן יש בו ארבע גונני חוורא בדרום, סומקא בצד צפון, ירוק בצד מזרח, אוכס במערב ובאלו ד' גונני שבד רוחות יש ארבע פתחין... (שם).

(3) על רמזי הצבעים במקרא הארוך החכם Delitzsch בספרו Jris ובמאברו Farben in der Bibel Encyclopädie של Herzog ע"ש.

נשיא משה וצבע... כל שבט ושבט היתה צבועה משה שלו בצבע של אבניו נילקוט במדבר תרפ"ה) באורים ותומים, שבהם היתה ההתנבאות בלחש רקמי הצבעים הנוצצים ממראות האבנים הקבועות בהם, לדעת יוסיפוס פלאוויוס (קדמוניות נ' ח"א, וכן בדברי הימים להשומרונים (פרשה י"ח ו"ח) נאמר שהכהן היה מבחין באבנים. המכות לפי להב המראה ושנוי הצבעים לדעת רצון האלהים.

ככה הורו ורמזו הצבעים והנוונין לבעלי חין על סודות ודים שונים, כמו מראות הקשת במעשה מרבבת הנביא יחזקאל, וכל פילוסופי נסתרות ישפיקו בילדי הנוונים, כמיש ריש אבן נבירול בספרו תקן מדות הנפש לאמר: ומה נפלאו דברי הפילוסופים בחוש העין באמנם. כי לנפש צבעים רוחניים והם נראים בתנועות עפעפי העין, גם לבעלי האלכימיאה היתה אבן הפילוסופים שלהם משובצה ברמזי צבעים, ופילוסופים קאליד מחליט, כי האבן הזאת מאחדת כל הצבעים שבעולם, והיא אדומה, לבנה, ירוקה, שחורה וכו'.

ביחוד היו לבעלי נסתרות שלשה צבעים ראשיים לנושאי רדים ורמזים. אצל היהודים היו שלשת הצבעים האלה: אדום ברזו הכח הבורא, לבן ברזו המכלכל, שחור ברזו המכלה, אולם להמקובלים שלשת הצבעים האלה הם אדום לבן וירוק: תחת התפסה עזרתך קבלנו כי הוא משל לכבוד השכינה לפי השתנות המראות ירוק ואדום ולבן כמראה הקשת אשר יהיה בענין (פי' שהיש המיוחס להרמב"ן), ובזיה פ' בראשית נאמר, כי בקשת יש שלשה נוונים והם מיכאל רפאל נבריא והם שלשה נוונים חזור וסומק וירוק. תלת נוונין יש בנר הדולק היינו חזור סומק וירוק ונוונין אלו הם לבושין לתלת אבהן אברהם יצחק ויעקב (תקונא זוהר כ"ב).

בין המקובלים היה בעל הזוהר הראשון ליחס סודות הצבעים אל הספירות, והמקובל הנודע רמ"ק בספרו פירוש רמזים חיבר עין שער מיוחד בשם שער הנוונין בדיה: הזוהר יחס נוונים ידועים אל כל ספירה וספירה ובכן היו עשר הספירות לקצת מקובלים עשרה צבעים רוחניים הרומזים על הכחות ביצירה ובהשפעה בעולמות עליונים ותחתונים, כמיש המקובל הר"י ניקטיליא בספרו סוד החשמל: סוד ענין נוונים של מיני צבעונים, כי הצבעונים לפי מיני השפע ואצילות הנמשך, ויש צבע שחור או תכלת או ירוק או אדום או ירקק או אדמדם או ארמק, ויש מיני לבן וכל מיני צבע, ומראה נוון כלם כפי כח הסדרים העליונים.

זה סדר אורות הצבעים בשם ספירות לפי עשרת כחות האצילות לדעת המקובל הנודע ר"מ אבן נבאי בספרו דרך אמונה סי' ט': הכח הראשון דומה אל האור המתעלם, והכח השני אל האור הכולל כל נוון וזה האור הוא כעין התכלת שהיא תכלית כל הצבעים ואין בו עין נוון ידוע, הכח השלישי אל האור הירוק, הכח הרביעי אל האור הלבן, הכח החמישי אל האור האדום, הכח הששי כלול מלובן ואדום, הכח השביעי כח האדום הנוטה ללובן, הכח השמיני כח הלובן הנוטה לאדום, הכח התשיעי כלול מלובן ואדום ומן האדום הנוטה ללובן ומן הלובן הנוטה לאדום, הכח העשירי כלול מכל נוון.

יותר מכוון אל שמות הספירות מונה המקובל הנ"ל ר"י ניקטיליא בספרו סוד החשמל הנ"ל את עשרת מיני נווני הצבעים של הספירות כזה: וירשום להמקובלים ספירת כתר בצבע לבן עשה"כ ועתיק יומין יתיב ולבושו כתלג חויר¹, וצבע לבן

(1) בספר הזוהר, כתר כולל כל האורות והצבעים ע"כ מכונה רישא חווריא.

דומה על שפע רחמים ואור. ספירת חכמה נון ספירי שהוא נון המקבל כל הדגונים כמו שהחכמה מקור כל תושיה. ספירת בינה אור ירוק ככרתי והוא קו ירוק המקיף את כל העולם. חסד תכלת מלובן ככסף שהיא רחמים. נבורה אור אדום כזהב שהוא דין. תפארת נון חיוור וסומק ריל דין ורחמים. נצה אדום נוטה יותר ללובן שבו נוכרת מדת הרהמים על מדת הדין. הוד אור לבן נוטה לאודם שבו נוכר יותר הדין. יסוד אור כלול מלובן ואודם במזג דין ורחמים. מלכות כלולה מכל הגוונים שבעולם. מלכות נקראת אבן ספיר והוא כמו שהספירות מקבלות כל הגוונים בן מלכות... ובתקונים פירש שמלכות נקראת בן באשר היא דומה לחכמה או נקראת אבן ספיר (פרדס שער ערכי כינים ערך אבן ספיר). בכל הרמזים האלה (שהאריך בהם הרמיק בספרו שיעור קומה) — בצירוף הנזכר בפעיה שער הקיש אבא עלאה נקרא ספיר ויסוד כל פרצוף ופרצוף נקרא. וכיז בסוד הכתובים כמעשה לבנת הספיר כמראה אבן ספיר — מנח הטעם מפני מה נקראים כל הצבעים הרחניים ספירות או ספירות עיש, אבן הספיר ומראהו המקבל כל הגוונים כגיל.

* * *

בקבלה המעשית הנובעת משיטה העיונית הזאת משתמשים כותבי הקמיעות בסודות הצבעים, כמו שהעיר ע"ז הרמיק בשער הגוונים הנ"ל באמרו: הוזהר מיחס גוונים ידועים אל כל ספירה... כידוע ומבואר לכותבי קמיעות... להורות שיש מכוא לענין הגוונים אל הפעולות הנמשכות מלמעלה. וכבר השפיקו האשורים והבבלים בילדי הצבעים להכלית התנבאות עתידות על נוי ועל אדם גם יהוה. הלא הם הרוחנים בכתב היתדות על לוחות הלבנים אשר נמצאו בומננו בארמת ערי נינה ובבל, סימנים שונים וציונים, משונים על צבעי הילדים באדם וכבהמה, ועל צבעי העננים ומראיהם, ועל צבעי אימורי הקרבנות ביהוד הכבד וכדומה.

פרק שביעי.

עשר ספירות — עשרה כחות.

(Aeonen).

עשר ספירות בלמה... בחון בהם וחקור מהם (ספר יצירה). עשר הספירות הם עשרה כחות אלהיים הפועלים ביצירת העולמות והמשפיעים בהשגחת השם על הבריות.

הספירות א הכחות הטבעיים אשר יסד האלהים בתולדה המה תוכן ספר יצירה מתחלתו ועד סופו, כי ל"ב נתיבות החכמה (עשר הספירות עם עשרים ושתיים האותיות) הם כחות המציאות והם הנקראים בשם אלהים בכתוב בראשית ברא אלהים (הראב"ד בפי' ספר יצירה).

הספירות לפי השיטה הזאת נקראות כחות (וזהר פנחס ופרדס רמונים לרמיק כיג י"א). ספירת החכמה היינו כח מה' בסוד כח ה' היינו ספירת מלכות (וזהר שלח לך).

על הכה נופל לשון גדולה (נינדל נא כה ה"י) ונבורה, הנזכרת בכתוב
 לך ה' הנדולה והנבורה והתפארת הנצח והיהוד... ובידך כה ונבורה
 ובברכת ישת כה. עזו ומשלה נצח גדולה ונבורה תהלה ותפארת קדושה
 ומלכות, שמאלה לקחה הקבלה את שמותיה לעשר הספרות.

עשרה כחות האלה יתלכדו ולא יתפרדו בכח העליון המאציל. כי הספרות
 עשר והן כה אחד אשר בהשתלשלות האצילות היו לעשרה כחות: שם הכה
 הראשון קרוי רום מעלה שהוא מרומם מחקר חוקר. השני קרוי חכמה שדיא
 תחלת ההסתכלות. השלישי קרוי בינה. ועד כאן עולם השכל. הרביעי קרוי
 חסד. החמישי קרוי סוד. הששי קרוי תפארת. עד כאן עולם הנפש.
 השביעי קרוי נצח. השמיני קרוי הוד. התשיעי קרוי צדיק יסוד עולם.
 העשירי קרוי צדק. עד כאן עולם הגוף. זה סדר פעולתם: הראשון לכה
 אלוהי. השני לכה מלאכותי. השלישי לכה נבואה. הרביעי להגדיל
 חסד אל העליונים. החמישי לדון בסוד נבורתו. הששי לרחם על התחתונים
 בסוד. השביעי לגדל ולחזק נפש הצומחת. השמיני להחלישה ולהחליאה.
 התשיעי להמשיך כה כולם פעם לדבר אחד פעם לתמרה. העשירי מדהיד
 שלמטה שהוא כלולה מכח כולם לדון התחתונים. וכח נפש האדם נמשך מהם
 ומכחם על דרך זה: רום מעלה בכח הנפש הנקראת יחידה, והחכמה בכח
 הנפש נפש היה, והבינה בכח הרוח, והחסד בכח הנפש, והסוד בכח
 הנקרא נשמה, והתפארת בכח הדם, והנצח בכח העצם, וההוד בכח
 הברש. יסוד עולם בכח הגידה, וצדק בכח עור הבשרי (רי"ם אבן גבאי בספרו
 דרך אמונה סי' י"ז).

המקובל הזה הולך ומונה שם את סודות מראות הצבעים הניל של הספרות
 היינו הכחות בסדר הזה: הכה הראשון דומה אל האור המתעלם, והכה השני
 אל האור הכולל כל גוון, וזה האור הוא כעין התכלת שהיא תכלית כל הצבעים
 ואין בו עין גוון ידוע. הכה השלישי אל האור הירוק, הכה הרביעי אל האור
 הלבן, הכה החמישי אל האור האדום, הכה הששי כלול מלובן ואודם.
 הכה השביעי כח האודם הנוטה ללובן, הכה השמיני כח הלובן הנוטה
 לאודם, הכה התשיעי כלול מלובן ואודם ומן האודם הנוטה ללובן ומן
 הלובן הנוטה לאודם, הכה העשירי כלול מכל גוון (שם סי' ט"ז).

* * *

בנוגע אל הקבלה המעשית המסתעפת משימת הכחות ביצירה ובהשגחה די
 לנו להזכיר בדברי בעל מקנה אברהם שהוכיחו גם הרמ"א בספרו תורת העולה היג
 ס'ד: ויש כח בפשוטי לשון הקודש... כמו שבארנו הכמי הקבלה... וזה בנין אב
 לכל הכחות בקביעות ובצירופי השמות.

סדר שמיני.

עשר ספרות – עשרה מאמרות.

(Decadischer Logos).

עשר ספרות בלימה אחת רוח אלהים היים... קול רוח ודיבור,
 ודיבור זה הוא רוח הקודש (ספר יצירה).

עשר הספירות המקובלים שבהן נברא העולם, הן לפי השיטה הזאת עשרת המאורות שבהם נברא העולם, כמיש בעשרה מאורות נברא העולם, או הן עשרת הדברות בגלוי שכינת האלהים על הר סיני.

כמעט כל הקדמונים האמינו כי העולם נברא בכח צו או דבור מפי האלהים¹. אצל ההודים הקדמונים היה שם הדבור הזה אום (Aum), אצל הפעניקים קולפיה (Kolpia), אצל הפרסים בספרי צוואסתר (Honower) ואצל אפלטון ותלמידיו Logos שריל בליי Wort, ואצל קדמוני מאמר (כתבא מימרא) כמיש בספר בראשית, ויאמר אלהים, הוא מאמר היצירה (בדבר ה' שמים נעשו) השגור בפי הקדמונים בגלוי, ומכונה, שכל הפועל אצל אריסטו והמשאיים, וכמו שמכנה ריש אבן גבירול את הכח הבורא או החפץ, האמרה הפועלת, כעין לשון הרמב"ם במיו לדאשון, שהושאל לו ית' הפעולה והדבור להורות על שפע שופע מאתו, וכן הפילוסופים הערביים עושים את הדבור לאחד תוארי השם ית' כמו החפץ והיכולת, ואומרים שהדבור נצחי כשאר תארי השם.

את הדבור או המאמר או הלונוס הבורא והיוצר הזה חלקו קדמונינו לפי מסורת קדמונה באומנתו לעשרה מאורות בוראים ויוצרים ואמרו, בעשרה מאורות נברא העולם, ויען אשר לא נזכר, ויאמר בספר בראשית כי אם מפעמים החליפו כי בראשית נמי מאמר הוא והכוונה בזה על חכמה (Sophia) בת זנו של Logos בסודות האסלפונים, והיא רמוזה במלת בראשית כתי על בראשית ברא' — בהוכמתא ברא' עשה"כ, ה' בחכמה יסד ארץ.

לעשרה מאורות האלה קוראים המקובלים בשיטה הזו, ספירות שבהן נברא העולם, האגדה בפרק אין דורשין נתנה אל עשרה מאורות האלה שמות סודיים באמרו: בעשרה דברים נברא העולם בחכמה ובתבונה ובדעת ובכח ובנערה ונגבורה בצדק ובמשפט בחסד וברחמים, המקובלים שינו כנויים אחדים מהם, וחלקו את הספירות הבוראות לפי ארבעת העולמות אביע, והיו להם הספירות העליונות כתר חכמה ובינה בעולם האצילות, חסד גבורה תפארת בעולם הבריאה, נצח הוד יסוד בעולם היצירה, והספירה התחתונה, מלכות בעולם העשיה.

המקובלים האלה צירפו אל עשרת המאורות או הדבורים או הספירות האלה גם את עשרת הדברות על הר סיני, כהערת הר"י מוסקאטו על הכתרי ד' כ"ה בבאור המלות, והניח הדבור השכלי, כי ענין האצילות כלו יקרא בשם קדמון הדבור השכלי... בפי המקובלים כל ספירה וספירה בשם דבור או אמירה או דבר... מימרא דיה... וסוד בעשרה מאורות נברא העולם וסוד עשרת הדברות, והאריך בזה המקובל הנודע רמ"ק בספרו שיעור קומה סי' י"א י"ב בטעמים כמוסם על הספירות שהן המאורות והדברות וכו' ע"ש בהצעת כל שיטת הקבלה על היסוד הנאמן הזה.

עשרת הדברות נקראים בתורה, קול אלהים — וכל העם רואים את הקולות ופי' רואים את הנשמע והיינו שהם עשר ספירות היוצאות ומתגלות (שיעור קומה הגל סי' י"ב), שכן קוראים גם הערביים להמאמר לונוס קלאם (Kalam) היינו קול, ובילקוט תהלים כ"ט, שבעה קולות במתן תורה, על כן קוראים המקובלים

1) Vgl. Lippert, Gesch. d. Priester, II, S. 343.

את שבעת הספירות האחרונות בשם. שבעה קולות' (תקוני זוהר בסופו) באסמכתא על ז' קולות במזמור כיש בתהלים ושבע התנועות בדבור הלשון.
הדבור הכורא היוצר שנקרא קול נקרא גם רוח בכתוב. בדבר ה' שמים נעשו וברוח פי כל צבאם' וזהו התואר המשולש של הלוגוס בספר יצירה. קול ורוח ודבורי.

* * *

רבה ועצומה הקבלה המעשית המסתעפת משיטת הקבלה העיונית הזאת הבנויה על שלשת הכחות היוצרים הכוראים. קול ורוח ודבורי להיות שלשתם בכח הצדיק ובנבורתו כלים מוכשרים לבנות עולמות ולהחריבם. לעשות נפלאות גדולות בקול נגיד ומצוה («הקביה נור וצדיק מבטלוי»¹). ברוח הקודש השורה עליו. ובדבור («ותנור אומר ויקם לך») עד שבכחו להחיות מתים (סנהדרין ס"ח) ולברוא עולם חדש (שם). ומזה דמו בכח הלוגוס או השם לברוא נפש חיה וגם אדם (ברכות ק"ה) ורבים מבועלי קבלה מעשית יצרו בדבור או בשם גולמים כאלה. גם כח הנפלאות בשימוש תהלים יסודי בדבור. ובכך מתעסקת הקבלה המעשית בסוד קול ורוח ודבורי שבספר יצירה לפעול גדולות ונצורות: בלחשים והשבעות ושימוש תהלים (קולי). בנלי עתידות ונסתרות ורזי תעלומות (רוחי) ובקמיעות עם צירופי שמות וכתובים (דבורי) לחדש מופתים ונפלאות.

פרק תשיעי.

עשר ספירות - עשר צורות.

(Platonische Urideen).

עשר ספירות בלימה... הבן בחכמה וחקם בנינה... והשב יוצר על מכוני (ספר יצירה). כל היצורים אשר עלו במחשבת כתר עליון נצטיירו בחכמת היוצר ית' עדימ כצורות הבנין בכנאי... לפיכך נקראות כל הכחות המצוירות בחכמתו בשם אלהים בראשית ברא אלהים' (הראב"ד בהקדמתו לספר יצירה). דומה לדעת אפלטון² בציורים השכליים שלו.

1) האמונה הזו, שיש בכח השבעת שמות קדושים היוצאים מפי הצדיק איש האלהים לבטל גזירות שמים ולהכריח את האלהים לעשות כרצון המשביע, נמצאת בין הרבה עמים קדמונים, שכבה החליטו אורפֵּעוּס אצל היוונים שיש בכחם לבטל רצון האלהים, ונאמר בספר סודות המצרים' המיוחס אל יאסבליכוס (אחד הטוהורגיים בין האפלטונים החדשים באלכסנדריא של מצרים) כי השמות הורים והנלעגים שבאו אלינו מכלחי הכשדים והמצרים כחם רב וסודם גדול ועצום. וכן אמר המלומד שבאבות הכנסיה הוא אוריגנס, כי לו ידענו כונת השמות שהשתמשו בהם חכמי מצרים והמגיים בפרס והברמנים בהודו, כי אז נוכחנו לדעת כחם וגבורתם, אבל אכרו כי המשביע להכריח את האלהים לעשות חפצו ולבטל רצונם מפני רצוננו הוא בחזקת סנה גדולה — ממש כמו שיאמרו צדיקי דורותינו.

2) רבים בין חכמי עמנו כמו אליהו דיל מעדיגא וישיר סקנדיא החליטו, כי רוב יסודי הקבלה נובעים ממקור המיונות אפלטון, ונידע (ראה במ"ע Orient לשנה 1876 במאמר החכם Landauer) כי המקובל הנודע ר"א אבולעפיא קרא והגה הרבה בספרי אפלטון.

כבר למד צורואסתר כי לכל אדם ולכל רוחני ושכלי צלם ודמות ראשי, והצורה הראשית היא אצילות וזה ממחשבת פועל הטוב, ועל ידה ברא בצלמה ובדמותה, וקרא לה פערורערי (ריג ברעקער בפתיחה לפירושו על הכתרי). הצורות הקדושות נקראות בשיטת הקבלה הזו ספירות או מדות מלשון שטחיות והתפשטות. שאלו הצורות הן התפשטות שנתפשט אור האין סוף האצילים למטה (שיעור קומה לרמיק סי' א'). ואם לטון הלק הצורה על שלשה מינים, האחת אשר בכח המופשט מהיסוד, והשנית הצורה אשר בפועל הדבקה בהיסוד, והשלישית צורת היסודות (מקור חיים לרשב"ג ד' ל"ב) והחלוקה הזו רמזה במדות א"מ"ש בספר יצירה.

אל ספירות הצורות הראשיות של אפלטון קוראים קצת מקובלים מחשבות — ויש מחשבה קדומה היא הכתר וכל הנמצאים למטה הם מורשיים בו מציאות מחשביי דק נעלם (שיעור קומה לרמיק סי' מ'). מחשבה היא עולם אצילות (עין חיים שער סדר אבי"ע). ר' חייא פתח... תיח מחשבה דקביה היא עלאה ורישא דכלא ומהיהא מחשבה אתפשמו... ומהיהא מחשבה קיימין עלאין ותתאיך (זוהר וקראי').

מקובלים קדמונים קוראים אל הצורות הראשיות בשם שכלים נבדלים, שהם ילדי הספירה חכמה, ויען אשר עשר הספירות עם עשרים ושתיים האותיות הן ל"ב נתיבות החכמה הנזכרים בספר יצירה, עינ מזנים גם את השכלים במספר שלשים ושנים י'. ואלה שמותם (הקדמת הראב"ד לפירושו על ספר יצירה): שכל מופלא (הוא אור מושכל קדמון), שכל מזהיר (הוא כתר הבריאה), שכל מקודש (הוא יסוד החכמה הקדומה), שכל קבוע (שממנו מתאצלים כל הכחות הרוחניים), שכל נשרש (הוא המיוחד בעצם הבינה), שכל נבדל (הוא משפיע שפע האצילות על כל הבריאה), שכל נסתר (הוא מזהיר לכל הכחות השכליים), שכל שלם (הוא נדול כיכ שמתישב רק בחדרי גדולה), שכל טהור (הוא מטהר את הספירות מכל קצוץ ופורד), שכל מתנוצץ (הוא מאיר ומזהיר ומשפיע אור לשר הפנים), שכל מצוחצח (הוא עצם הפרגוד), שכל בהיר (הוא עצם האופן הנדול), שכל מנהיג האחדות (הוא כסא הכבוד), שכל מאיר (הוא עצם החשמל), שכל מעמיד (הוא מעמד עצם הבריאה בערפלי טהרה), שכל נצחי (הוא נן עדן הכבוד), שכל ההרגש (הוא יסוד התפארת), שכל בית השפע (הוא משפיע רו ויחידה אל הרבקים בו), שכל סוד הרוחניות (בו מתפשט השפע העליון), שכל הרצון (בו חכונת כל היצורים), שכל החפץ המבוקש (הוא מקבל שפע האלהות להשפיעו ליצוריו), שכל נאמן (בו מתקרבים הרוחניים לפרגוד), שכל קיים (הוא כח קיום כל הספירות), שכל דמיוני (הנותן דמות לכל הדמונים והצבונים), שכל נסיוני (הוא הגסיון הקדמון שבו מנסה השם את חסידיו), שכל המהודש (בו מחדש השם מעשה

(1) על סודות הצורות בכגוי מחשבות האריך הרמ"ק בספרו שיעור קומה סי' ל"א וכ"י וסי' מ"ה.

(2) המספר ל"ב היה נכבד אצל הפתגוריים שקראו לו מספר הצדקה מפני שהל"ק לחלקים שויב עד האחר כזה: 1:2:2:2:4:8:2:16:2:32, והוא קדוש להמקובלים מפני שזכור השם אלהים ל"ב פעמים בכעשה בראשית (הקדמת הראב"ד הניל) ומפני שהמספר הזה רמזו באות הראשונה והאחרונה מהתורה היינו ב"ל—ל"ב.

בראשית). שכל מורגש (ממנו שכל כל יצור תחת הנלגל העליון). שכל מוטבע
 במצנו טבע כל נמצא תחת נלגל החמה). שכל מונשם (הוא מתאר כל נשם תחת
 הנלגלים). שכל כללי (בו נחנים הנכרי שמים סוד האסמולוגיא). שכל תמידי (בו
 מתמיד מהלך השמש והירח). שכל נעבר (הוא מסוגל לחצה בשבעה כוכבי לכת).

* * *

הצורות השכליות אשר עלו במחשבת הכורא לפני היצירה, ואשר לפיהן
 וכאוסם שלהן. חקק וברא את עולמי. — הקק וקצבי. — חקק וחצבי. — חתם וברי
 וקבע. — חקקן חצבן שקלן והמירן צרפן וצר בהן גמש כל היצירי. — חקקות בקול
 הצובות ברוח קבועות בנלגל. — יצר ועשה וחצבי. — חקקן חצבן וצרפן וחתם
 בהן. — עשאן וערכן. — יסדן וצרפן. — המליך וקשרי (מכמטאים בספר יצירה).
 הצורות אשר צפה אברהם אבינו עיה והביט וראה חקר והבין וחקק וחצב וצרף וצרי
 (ספר יצירה). את הצורות האלה הנשימו בעלי הקבלה המעשיית (כאסמכתא על לשון
 האגדה. לדמות צורה ליוצרה. — אין צייר כאלהינו. — צייר גדול הוא אלהיכם.
 ביד ס'א וכיצא בו) והם מציינים על קלף צורות נסתרות ותבניות סגוללות וטבעות
 וענולים מזורים וקמיעות משובצים בשמות וברמזים ובצירופי אותיות בכל מיני איב
 שלהם עם קים ושרטושים מסוככים בתמונות שונות ומשונות. הכל כאשר לכל כדי
 להגשים ולחקות טופס הבריאה והיצירה, לברוא על ידם ובכחם יצירות חדשות ונפלאות,
 לבנות עולמות ולהחריבם, ולפעול גדולות ונצורות בשמים ובארץ — צורות וצורים
 כאלה וכאלה עשו כבר הגנוסטיקים, ביחוד תלמידי התוזה באוילידוס מסוריא אשר
 חקקו וחרתו וחצבו הקמיעות הנודעות בשם אברכס במספר שסיה על אננים קטנת.
 ציוני צורות כאלה חרתו וחקקו בעלי הכת Ophites עם שמות חיות ושרפים ואופנים
 כידוע. בצורות כאלה מלא מני הפרסי, ראש כת המינים, את ספרו המכונה
 Erdsjenk או Estenk, גם בספרי האלכימיאה חרתו צורים ריזים חרים, וכלם
 כיונו להדמות לבורא ויוצר בראשית, אשר בכח הצורות השכליות ברא את העולם
 ובכחם הוא מחדש מעשה בראשית בכל יום תמיד.

פרק עשירי.

ישר ספירות — עשרה נכולות זמן ומקום.

(Limiti temp. et localis).

עשר ספירות בלימה מדהן עשר שאין להן סוף עומק ראשית ועומק אחרית
 עומק טוב ועומק רע עומק רום ועומק תחת עומק מורה ועומק מערב עומק צפון
 ועומק דרום (ספר יצירה).

העולמות נאצלו זה אחר זה בזמן זה למטה מזה במקום. בעשר מדרגות
 (Gahambars אצל הפרסים) הזמן התנשם הרוחני מעולם האצילות עד עולם
 העשייה, ובעשר מדרגות המקום ירד רוחני העולם העליון אל שפל מדרגת גשמיות
 העולם התחתון, והן הן לפי השיטה הזאת עשר הספירות בהדרגה זמנית

זמקומית, מספירת כתר שהוא כמו האין סוף¹ המושג לשכלנו בלי אמצעות זמן ומקום (Noumenon) עד ספירת מלכות המושגת לחושינו. רק באמצעות זמן² ומקום (Phänoumenon).

הזמן והמקום הם שני עמודי התווך בכל הקירה ודרישה מדעית, כי המה שני יסודי ההגיון באפשרות הכרתנו. עיני ילכו צמדים יתלכדו ודא יתפרדו, ובכל דבר חכמת כל בינה ימצאו שונים בשמותיהם, ונקראים בחקירת ההגיון והשבוע: המתי האנה; בהכמת התכונה: הסכוב והמערכה; בפילוסופיא: נצח העת ונצח המרחב, ומה נעלים ונשנבים אדני החקירה אשר הטביע קאנט על מחקרי הזמן והמקום! ואצל המקובלים עשר הספירות בכלל וספירות נצח ויסוד בפרט. סליאה דעת, קרא פילוסוף צרפתי, המקום והזמן, אחים תאומים בטבע, לא נפרדו גם בשמות הפילוסופים: אצל אריסטו ולייבניץ הם ברואים בהצטרפות כל יצורי התבל, לדעת קאנט המה רק חזיונים מדומים בחוקי הכרתנו תלמידי נעושות אן עשו אותם לשיים מחולמים, עד שנעשו בשימת שפינוזה לראשי יסודי הבריאה האלהית האייך סופית.

המספר ארבעה היה נכבד וקדוש לתלמידי פיתגורס, מפני שהיה להם אות התגלות האלוהות בזמן (ד' תקופות ביום ובשנה) ובמקום (ד' רוחות מזרח ומערב צפון ודרום).

א. זמן.

במעשה בראשית של הכנענים, הם הפעניקים, היה Ulemos (עלם ריל הזמן) הבן הבכור של הרוח והבורה, ובלשון סתרים שלהם קראו אל הזמן ישראל שריל שר אל או אלהי האלהים, כי העלו את הזמן על כל האלהים, ומכנים אותו בעל הלא' שריל המושל על כח העת.

בסוד הזמן כבדו ההדיים את אלוהם Kolos הבולע אלהים אחרים, האשורים והכשדים כבדו אלהי הזמן בשם ענו הוא Oanes במבטא היונים. המצרים כבדו את אלהי הזמן בשם Kou בן או ק'ין (עמוס ה' כ"ו, לדעת הראביע שם), הפרסים מכנים את האלה העליון Zervane Akerene הגיל שריל בלשונם: זמן בלי מצרים, עת בלי ראשית ותכלית, נצח נצחים, היונים קראו לאלהי הזמן Kronos הוא שבתאי³ והרומיים בשם Saturnus האוכל את ילדיו, והיה לכלם סותר ובונה משבית ומוליד, כטבע איכות הזמן הנצחי, היוצר כל ומכלה כל, שבעבוד זה נתנו כל העמים כבוד אלוהי אל מושג הזמן והעת, וכבר אמר גאלינוס (מוזכר במוינ' ע"ג לראשון ובס' בחינות עולם סיון). הזמן ענין אלוהי לא יושגי.

הזמן הוא הענין הנמשך ומתגלגל ונקשר נעוץ תמיד תחלתו בסופו וכמעט שאין לו סוף... זמן מכין נגד זמן העליון... (שיעור קומה להרמיק ס' ג"ב).

(1) אצל הפרסים Zervane Akerene שריל הזמן בלי גבול (כמו כנוי המקובלים לעצם השיית, אין גבולי בספרי שערי אורה) והוא לדעת הכת "הזמניים" (Zervaniti) אצילות האור האין-סופי כעין ספירת כתר המקובלים.

(2) הפרסים קראו אל המשיגים האלה בכנוי "זמניים" הגיל. זהו וזהו שאמרו (אוהל יוסף על הראביע פ'משפטים) "שבתי ממונה על הזמנים ובמוטו"ש שם: הנבטיים קורין לשבתאי הזמן בעל השנים מכאן עתיק יומיא, ובלשון המקובלים, עתיק יומין ובוהר, עתיקא קרישאי ואצלם כבינה האין סוף, סבא דבין עתיקא דעתיקין.

המקובלים האלה חברו את הספירות אל הזמנים, בימי השבוע; יום א' חסד, ב' נבונה, ג' תפארת, ד' נצח, ה' הוד, ו' יסוד, שבת מלכות; בשבועות: בספירות העומר משולבות הספירות שבעתים; במיעדים: ססח חסד, שבועות תפארת, ראש השנה נבונה, סכות יסוד, חנוכה נצח, פורים הוד, עצרת מלכות.

ב. מקום.

עשר ספירות בלימה מדתן עשר שאין להם סוף עומק ראשית ועומק אחרית עומק טוב ועומק רע עומק רום ועומק תחת עומק מורה ועומק מערב עומק צפון ועומק דרום (ספר יצירה משנה ה', ועוד משנה י"ג שש קצוות בפרוטרוט, ועוד פרק ד' משנה נ"א). עשרת העמקים האלה בבחינת המקום הם כנגד עשר הספירות (לדעת כל המפרשים שם) כזה: עומק ראשית—חכמה, עומק אחרית—בינה, עומק טוב—חסד, עומק רע—נבונה, עומק רום—דעת, עומק תחת—מלכות, מורה—תפארת, מערב—יסוד, צפון ודרום—נצח והוד, הרי כי בשש קצוות המקום נכללות כל עשר הספירות (הרמב"ן על ספר יצירה משנה י"ג) כמו שחתם שם במשנה י"ד: אלו עשר ספירות בלימה, והו שכתב המקובל הקדמון ר' עזריאל בספרו עזרת ה': טעם המספר עשר, כי כל נקודה באה בני קוטרים אורך ורוחב ועומק וכשתכס זה בזה בדרך מספר מרובע השלשה עושים תשעה ועם המקום הסובלם הם עשר.

המקום הוא שמו של הקביה באנרות ובמדרשים. בשם הזה נכללות עשר הספירות (שיעור קומה ס"י כ' באריכות). כי הספירות הן ראש ותחלה לכל הבא בנבול וכל הבא בנבול נגדר בעצם ובמקום שאין עצם בלי מקום ואין מקום אלא מאמצעות העצם ואין לפחות מן העצם כח שלש באורך וכן ברוחב וכן בעומק הנה הם תשעה ולפי שאין העצם מתקיים בלא מקום ואין המקום מתקיים אלא בכח העצם ואין המספר שלם בעצם ובמקום בפחות מעשר (דרך אמונה לרי"מ אבן גבאי). כי האין סוף יקרא מקום של איך ואביע ואיך מקום לאביע ועולם האצילות מקום לביע והבריאה מקום ליצירה ועשייה, וכן כל ספירה וספירה נקראת מקום עדיין (שומר אמונים). ייב נבולים הם ייב מדות הרחמים שהם ייב הייית ומקום הסובל שהוא השם הכולל אותם ייב מדות עמו הם ייב מדות (פרדס שער עשר ולא תשע).

* * *

רבה גם הקבלה המעשית אשר תשפיק בילדי הזמן והמקום, בכונות ובלחשים ובקמיעות, באותות למועדים בימי השבוע לפי הספירות⁽¹⁾, בתקון הצות הלילה, בהרבה רמזים וסודות, בשעות השחרית והערבית⁽²⁾ ולחדשים⁽³⁾ ולתקופות⁽⁴⁾

(1) יום זה סטה כלפי חסד וזה כלפי דין ונבונה.

(2) יום ולילה הם בחינת ימין ושמאל דין ורחמים אור וחשך (תקוני זוהר תקון כ"א), כל העומק בתורה בלילה, הקביה מושך עליו חוט של חסד כיום (חגיגה י"ב), בשחרית יש יותר חסד על העולם מבמערב כי בערב הם דיגין תקיפין (פעייה שער הסכות).

(3) בקמיעות צריך להשביע את המלאך הסמונה על חודש הלידה, אם נולד בחודש ניסן כלאכו אוריאל, בחודש אייר צפניאל, סיון אמריאל, תמוז פניאל, אב בריקאל, אלול אליאל, תשרי צוריאל, חשוון זכריאל, כסלו אדוניאל, טבת ענאל, שבט גבריאל, אדר רמיאל.

(4) ארבעה מלאכים מכונים על ארבע תקופות השנה.

ולשבעות¹. הכונות הסודות בנענועי הלולב לארבע רוחות השמים. מזרח² מערב
צפון דרום³. כסודות ימין⁴ ושמאל שהם חסד ודין בפניות ובלבושים ובתסלות
ובלחשים.

-
- (1) תקון הפגם בספירות ע"י ספירות העומר.
 (2) צד מזרח הוא סוד כמזרח אביא זרעך שהוא סוד הדעת העליון (לקיטת ש"ס ברכות).
 (3) דרום הוא ימין העולם והוא כנגד אברהם אבינו איש חסד (לקיטת לרחיו בראשית).
 (4) כל פנות לימין, כל מה דעבד בר נש טיבעי ליה בימינא, דכל עוכרוי יהון לסטרא
 דימינא (וזהר ט' קרח).

בעותי אלה.

(רבשע! אני שלך וחלוטותי שלך...
יהרר שיהיו... עלי ועל כל ישראל לסוכה).

ובין טוהרי שני נהר הדחוקה
ישימו לפתח את נרונני
ובקפצירת פים מועקה עשויה
מלעי יוציאו לשונני...

וקהל עריצים את מוסדי גוי
במקצועות. יתדות יסנע! —
אקה מהנה נורא מההנדול מקאבי —
גם קולי לא אוכר השמיע!...

* * *

”הקה אנסהנא לקרא בקמה
לעורה לאמי הרתי — —
פתע הקיצותי; אמי נדהמה
נחתה מפני גערתי!

נצבת נעצבת על ערשי ובקה
דמענה על מצחי נגרת...
או תשאל נבקה: הנידה בני איקה
נוראות בה תחלם בערש?! —

אל נכון נקירי. שמע לא קראתי...
הקאנא פתח איפא פיד!...
הרנע... כל תפל עליך אימתה...
קראנא... הנפסה בשמיכה!

... ותלמות נוראים בעותי אלה
לפעמים אחווה אחלמה;
מפחד כלילות הה לבי ינע
ורוחי אך רוחי כי הקה!..

ותלמות נוראים לפעמים אחווה:
מתק הושם לצוארי
ומדי אתחנן ומרה אבדיה
יתפרץ קול צחק אבדרי...

ותלמות נוראים: — שם אחו העיט
מתעורר באברות הפעה
ובפיהו הטרף הנעים הציד:
הזמירי — משורר היער!...

ומחדי עפר שם יוחל צפעוני
כרם ולות לי צפע שחר —
ומחבא לא אמצא, עקב ישופני
פנים ושמאל, ימין גם אזור...

ומלאכי תשת יניחו מההמות
הארץ שפיה פתח
ובקשו ללבי בארפי מקמות
בקרדם מלהב לקות...

הִרְחִיקִים מֵעַרְשִׁי אוֹתָהּ מִדְּמָה —
 אֲזוֹ אוֹלֵי אֲמָצָא מְנוּחַ!
 אוֹ אֲזוֹ — נוֹרְאוֹת לֹא עוֹד אֲחַלְמָה
 וְכִי אֲחַלֵּם — אֶתְאֲמֵץ לְשִׁבְחָהּ!

אֲזוֹ נָם שִׁמְעִי אֶקְרָא .. וְהִזְיָהּ מִשְׁתִּי
 שְׁלֵמָה בְּפִנֵּה שְׁקִטָּה. —
 מִה־כֹּה תִתְפַּלְאֵי אֲמִי הוֹרְתִי
 מִה־אֵת שִׁמְמָה מְבֻטָּת! ...?

אליהו הלוי לעווין.

חִלְמוֹת, הֵן אֲמִי וּבְלִהוֹת צִלְמֹנֶת
 בְּדַקְדֻקָּה לֹא בְחֵלֶם אֲחַלְמָה!
 אֲדַמְּה לְפָנַי בְּלִי-מִשְׁעָן כְּבִקְבֵת
 וְשִׁעִירִים עָלַי הִלְכוּ אִימָה!

שִׁימִי נָא אֲמִי אֶת עַרְשִׁי בְּפִנֵּה
 שְׁלֵוָה וְשִׁקְטָה אַחֲרָת...
 מִלְכָּד שִׁמְעִי עוֹד חֶסֶד — דְּעִינָא עֲדִינָה
 לְרַחֵיק הַפְּשָׁפְשִׁים מֵעַרְשִׁי! ...!

בבית עקד הספרים.

מאת

ר. בריינין.

זה שנים אחדות הנני הולך בכל יום ויום אל הביבליותיקה הקיסרית לקרוא שם בספרים ולפעמים גם לעבוד את עבודתי הספרותית. ובכל פעם שאני בא אל האולם הנדול והגבוה המלא ספרים בכל ארבעת קירותיו, הנני מרגיש את הרגש אשר אוהב-כסף היה מרגיש בבואו אל אוצר-המלך, אלו נתנה לו הרשות להוציא משם זהב ככל אשר יהיה בכחו לשאת אתו. הנני סוקר בסקירה אחת את כל הספרים הרבים אשר מימינו ומשמאלי, למעלה ולמטה, וכמו רעד, כמעט הייתי אומר, חודרת-קדש, יעבור בכל יצורי נוי. מה נאספו, נאצרו תוצאות העבודה הרוחנית של גדולי חכמי דור ודור, של סופרי עם ועם, ארץ וארץ, נבולות העמים, הארצות והתקופות מעורבים ומבולבלים בממלכת-אותיות זו. בבית הזה הנני מוצא ספרים בכל מדע וחכמה, בכל שפה ולשון, ספרים בכל הנוגע לאדם בעבר ובהווה, וגם עיד הלומותיו בעתיד. ובכל הספרים האלה הנני משתוקק לקרוא, לעין, ללמד ולדעת את כל הכתוב בס. ובכל פעם שאני נכנס למקדש-הרוח הזה, הנני שואל את נפשי: איזה ספר אקח לראשונה? למי מהכרכים העבים והגדולים, הדקים והצנומים, אתן את היתרון? לאסוננו האנושי אין בכחנו לקרוא אלף ספרים ביום ולנמא לנימות גדולות מיס-הרעיונות הזה, חוק הושם להשגתנו, העין רואה מה הרבה והלב חומד, אבל מוחנו תופס מעט, שם בזוית קטנה קבוצים ספרי אריסטו ואפלטון והמה תופסים מקום קטן מאד, אבל כמה זמן וכמה כחות-השכל דרושים לאיש עד שיספוג אותם אל קרבו ויעכלם היטב, מה עומדים על אחד הקרשים ספרי שפינוזה וקנט, מה נקל לשאת אותם, כשהם צדורים בצדור אחד, ביד, אולם מה כבד לעשות אותם לקנין רוחנו, לאחד מחלקי נפשנו, חלק חי ומתפתח, שנים רבות ורצופות יעבוד החכם יומם ולילה וכל תוצאות עבודתו ננזות מה בפנה קטנה, כמעט בשלות הנה ביס-הרעיונות הנדול הזה, והים הולך הלוך וגדול, הלוך ועמוק.

ומחשבותיו של היחיד, יהיה מי שיהיה, הולכות ומשתקעות, מתקטנות ומתבטלות בו יותר ויותר, אני וחברי באים אל הבית הזה ימים ושנים, ולא עלתה בידנו ללקק מעל הים הזה רק טפות אחדות, והטפות האלה לא לבד כי לא ישברו את הצמאון, כי אם עוד יגדילוהו.

הנני מעיף עיני על אוצר-הספרים הצבור באולם הזה וחושב: כמה אמתיות וכמה רעיונות טובים וגדולים שמונים ושמונים מה, ואיש לא הוציאם עוד החוצה ובני אדם החיים בדורנו עוד לא נהנו מהם אף הנאה קלה. אולם גם כמה השערות כחבות, כמה דברים בדויים, מוזיקים ומשחיתים, כמה שקרים וכזבים אצורים מה ואנשי-העט מורדים אותם אל שוקי-החיים ומפיצים אותם לכל רוח, והספרים הטובים האם הצליחו באמת את בני-האדם, או אולי הוסיפו עוד יגון על יגונם, מכאוב על מכאובם, יסודי-הרוח על יסודי-הגוף, ונזח היה לנו, אנשים אנושים, שלא נבראו משנכראו? האם

באמת היה נחוץ ודרוש לכתוב בספרים ולשמור לדורותינו ולהדרות הבאים אחרינו את כל הדברים הכתובים באותם הספרים המלאים את כל הקירות הארוכים והגבוהים ממסד ועד הטפחות? כמה דברי־שמות, הזיה ושפשוט, שפספסים והבלים, שעל מחבריהם היו חביבים, ואת חיינו אנו המה מכבידים ומהבילים, אלו היו החכמים כותבים בספר דק את תמצית דעותיהם, רק רעיונות ולא צלם, ובכל פעם דבר חדש באמת ולא היו מסיפים לחזור ולשוב ולחזור על רעיונותיהם הם או על רעיונותיהם של אחרים, אז היה מספר ספריהם מתכנס פה בארון אחד, ואולי היה ביכלתו וכחו של כל אחד מאתנו לקלוט בקרבו את כל האוצר הזה.

עתה כל טפתיין מהולה בבית הזה בבחית מים, ומים שאין להם סוף הלא לא נניח אל סינו, יש שאני לוקח מאחד הארונות העומדים פה ספר אהרי ספר, ובקראי בהם הנני מצא כי אין בזה אלא מה שבה רק בכפלי־מלות ובשנוי־לשון מעט או הרבה, ומה היה חסר לנו ולבני־הארס הבאים אחרינו לו לא נכתבו הספרים ממין הזה?

שם על אחד הקרשים העליונים עומדים ספרי גדולי הפלוסופים של דורנו וזרות קדמונים וכמעט אין איש נוגע בהם, שנים רבות תעבורנה ואיש לא יחרידם ממקומם, ושם עומדים ספרים על הקרשים התחתונים וידים רבות ממשמשות בהם, ועינים רבות קוראות בהם, לא במול תלוי הדבר, כי אם במדרגת התועלת החמרית שיש ביד הספרים להביא להמחויקים בהם, רוב האנשים הבאים הנה לעבוד, באים הנה לא להעשיר את אוצר רעיונותיהם, להרחיבם ולהעמיקם, כי אם לקנות להם איוו מלאכה מדעית: מלאכת־הרפואה, המשפטים או הפרגוניה, למען יביאו אחרי כן לחמם, המה באים הנה לא בחדת־קדש לפני הרוח האנושי, לא לשבר את צמאונם למדעים ולא גם לבקש תשובות על שאלותיהם הפנימיות, כי אם כפרחי הסנדלרים לבית־מלאכתם, ומבקרי הבית הזה שופטים על כל ספר מנקודת־ראות הלהם, אם הורשה לדבר כן.

אלה באים הנה לחפש בספרים העומדים פה מראי־מקומות, ראיות והוכחות לחזק ולבצר איוו שמות, איוו מחשבה כוזבה או אמנות־הבלים, ואלה באים הנה לבקש מראי־מקומות וראיות המוכחות ממש את ההפך; וכל אחד מוצא את אשר הוא מבקש.

אין לך שקר אחד בעולם, אין לך דעה מוטעת, רעיון רק או מויק, אשר המחפש מים־הספרים הזה לא ימצא לו דברים אשר יסתיע בהם וישען עליהם; כי אין לך רעיון־אלילי, או מחשבת־שנעון אשר לא נמצאו בכל דור ודור מעריצים להם, אשר כתבו על־אדוחם ספרים, יש בין מבקרי הבית הזה אשר יקחו מאוצר־רעיונותיו רק מעט וישיבו לו הרבה, בנשך וברבית, ויש אשר יקחו מפה הרבה וגם מעט לא ישיבו, יש אשר יקחו מפה עופרת וישיבו זהב, ויש אשר ישאלו מאוצר הזה מרגליות יקרות וישיבו לו חרשי־אדמה, הרבה מדות בבאי הבית הזה, יש אשר יבואו הנה בחשאי, יעבדו פה ימים ושנים בלי רעש ושואן והמה עושים מהפכה בעולם־הרעיונות הנגה במקום זה, וגם הוא יהיה בין אזרחי הבית הזה ויתפוס מקום נכבד על אחד הקרשים, ויש אשר בקולי־קולות יבואו הנה, ריקם יבואו וריקם ישובו וכצל יעברו בין האורחים והפורחים היוצאים ונכנסים אל נוה־המחשבות הזה.

יש אשר יקחו רעיונות מאוצר־הספרים הזה ויכינו מהם מרקחת בלולה, יביאז מראי־מקומות ויעשו בהם ערבוביה נוראה, יסכסכו מחבר במחבר ודעה בדעה, ויש אשר יביאו סדרים גם בערבוביה זו.

יש אשר ספרים ידועים בבית הזה עומדים עשריות שנים על מקומם, ואין איש מיוזם ממקומם, ופתאם יבא רוח חדש ורבים מן המבקרים קופצים עליהם וכל אחד מהם מקדים לבוא הגה למען יהיה מן הראשונים החוטפים ומנשכים את הספרים, אשר אתמול היו נשכחים כמת מלב, אל שלחנם. תנשב רוח אחרת ותשארו הזוית שבה עומדים הספרים האלה עזובה ושכוחה, והתנפלו רבים מבאי־הבית על זוית אחרת, על ספרים אחרים וחוזר הדבר הלילה. גם פה שוררת המורה בכל תקפה.

אולם מוצא אני בין מבקרי בית־העקר התמידים גם אנשים אשר יהטטו פה כל ימיהם בגל ספרים עתיקים, ולא יענו בכל ספר אחר, כל החיים, כל המחשבות הגדולות, כל המדעים, כל המהפכות והתסיסות בעולם־הרוח לא ישוו בעיניהם מאומה. המה רואים את עולמם בעולם הקרמונים שכבר עברו ובטלו.

בין המבקרים התמידים בבית הזה הגני רואה בכל יום זקן אחד, שערותיו לבנות ופניו חורים, גופו דל ורזה, רק ראשו גדול וכמעט יפה; והוא בא בכל יום הראשון ויוצא האחרון. אני רואה כי הוא רושם רשימת ועושה ציונים מתוך גל הספרים הצבורים על השלחן, אשר הוא יושב לפניו. ילקטו גדול, ריקם יביאנו הגה בכל יום ומלא ישיבנו הביתה. כנראה מלקט הזקן חמיר לספר גדול. את ספרו עדין לא כתב, אף לא התחיל לכתוב. כנראה איננו ממדה יתר מדי; לו יש זמן רב, והוא עיבד עבודתו במתינות. המות אורכו והוא עושה עוד הכנות.

שם ממולי הגני רואה אחד הצעירים. גם הוא יבוא הגה בכל יום. מבקר עד הערב יחפש פה בין הספרים, לוקח ספר זה ומניחו, לוקח ספר אחר — ומניחו. הוא מחפש ומחפש, וכפי הנראה עדין לא מצא את אשר הוא מבקש. ומה הוא מבקש? אולי לא ידע גם הוא ברור מה הוא מבקש באוצר־הספרים הזה.

שם בקצה השלחן יושב איש ככך ארבעים ועל־ידו קובץ ספרים גדולים וגם קטנים. הוא רושם בזיהרות רבה על פסות ניר מראי־מקומות מהספרים המונחים לפניו. הגני מכיר בו סופר־היום, הוא כותב עתה בודאי מאמר עיד כרכשאות, או עיד אופנים חדשים, ויבוא הגה לקחת ציטטים מקנמו, משפנהויער, או מניטשה. הוא קרע אברים אברים מהרעיונות הגדולים של הפלוסופים האלה והוא מורידם לישוק־המבחים. למערת מהיע שהוא עובד בו.

שם בפנה יושבת עלמה והיגה בספר ענ־הכרם. לפני שנים אחרות כאשר ראתיה במקום הזה בפעם הראשונה היתה יפה ונעימה, רכה ועדינה. עתה היא חורה, עצובה וענומה. פה בממלכת־האזותיות־המתות נבל יפיה ונסתלקה רוח שמחתה. נדמה לי לפעמים כי היא כועסת ומתרננת. על מי ולמה? לא אדע. כנראה יחרה לה, על כי אין איש במקום הזה אשר יתבונן חרש ליפיה ויתפלא וישתומם, והתפלאות הרישית, כפי הנראה, נחוצה לנשמתה, כאויר לנשמה. מי ומה הביאה הלום? מה היא מבקשת בהספרים העבים? —

* * *

(משירי מינסקי).

אתא בקר וגם לילה (ישעיה כ"ב).

אל תחַת וְאל תַעְרוֹץ רְעֵי הָעֶרֶב,
בְּגִבּוֹר הַעֲלָטָה וַיַּחֲשֹׁף הָאוֹר,
כִּי עֲנִי עָרְפֵל יִתְאַכְבוּ בַּבְּקָעוֹת,
אִם קָדַר יָרַח בְּמַחֲנֵת הַעֲבִיבִים,
אִם בָּדַח אִם קָבוּ מִקְהָלוֹת כְּכֹבִיבִים -
הֵן חֲשׂוֹף הָאוֹר -- טָרַם בְּקָר

אל יַנַּע לְבָבְךָ אִם תִּכַּל וּמִלְאָה
כְּנִי שַׁחַץ בַּחֲרוֹנִים יַחֲרִדוּ לְבַלְעֵי,
כִּי מִמְּאוֹרֹתָו בַּכַּפִּים יִנִּיחַ
הַפֶּתַח הָאֲבָנִי, וַיִּפְרִישׁ הָאֲפָעָה,
אִם גַּעֲזֹר כְּאַנְקִיּוֹ וַיַּעַל הַצִּפְעָה -
כְּנִי שַׁחַץ הֵם נָכִים בְּבָבְרִי!

אל רוֹחֶךָ יִפּוֹל כִּי בַחֲבֵלֵי הַשָּׁנָה
נִאֲחָזוּ כָּל שׁוֹכְנֵי הַשָּׂפֵל עַד הַנָּה,
וַאֲיֵן דּוֹרְשֵׁי וַאֲיֵן חוֹלְהֵי וַאֲיֵן לְאוֹר הַקָּר,
כִּי יֵשׁ אֲשֶׁר תַּעֲזִיר אֶת הַמַּמֶּת בְּקָבֶר
אֲדָף צִעֲקַת הַבְּלָבִים וּקְרִיאַת הַנְּבָרִי -
הַצִּעֲקָה וְהַשָּׁנָה - לַפְּנֹת בְּקָר!

ש אול ט שרניח בסקי

אורו ת. *

כאת

ד"ר י. מ. ברדיטצבסקי.

I.

בת-קול — הרבה אנשים מן החסידים הראשונים מאמינים בשלוחו של מקים וכבת קול יוצאת מאליה מהיש לפי שעה ומהסוף בבלתי-סוף.
כל מה שמתעורר בעולם בעניני פחד ויראה שרשומם נכר על האדם, היא מעין רמו שמרמים לו מלמעלה בהרהורי מחשבותיו ומעשיו וזהו ענין הכרוז שיוצא ממלכו של עולם; וכל הרהורי תשובה ומחשבות טובות שעולות בו, הם תולדות כרוזים כאלה, והרי הוא ענין הבת קול שיוצא בכל יום ויום וכו".
"עינו של אדם ראויה היא להיות צופה ומביט מסוף העולם עד סופו, וכן אונו ראויה להיות שומעת כל הנעשה בעולם ולהאזין כל הכרוזים שיוצאים מלמעלה ומתפשטים ומתפצצים בעולם; ועפ"י חושי הראיה והשמיעה כשהתחם אפשר לאדם לראות את האלהות המתפשטת בכל מקום.
כל המקרים והמאורעות שבאים על האדם שלוחי של מקום הם ואין לו לאדם כי אם למצוא בהם רצונו יתברך.
והבת קול הזה הוא מחיה וממית במציאות ובהנשמת המציאות, הוא הוא מהיה את ההוה ועושה אותו להוה, הוא הוא מעין הנוף שבנשמות.

II.

דבקות — הרבקות היא היות, והתקשרות הנפש באור אין סוף ברוך הוא היא מקור כל החיים והנשמות, בהתקשרת עצמות ותמידית שלא תפסק ולא תשנה.
כשאדם דבוק בהשית שהוא חי החיים וכוללם יחד, הוא חי בעצם, הוא חי למעלה מן החיים; וכשרוא נפסק מהדבקות, כשמסיה דעתו מן האחדות הכוללת אפילו כדי נשימה אחת הוא חי במקרה.
בהדבקות נעשה האדם מרכב לשכינה.
בהדבקות, תהיה נפשו האלהית והחזונית ולבושיתו כלן מיוחדת בתכלית יחוד ברצון העליון ואור אין סוף ברוך הוא ויחוד זה הוא נצחי לעולם ועדי.
ידוע למאמינים ומשינים ברוחניות ובחיות נצצת הקדש, שבכל הדברים הנשמים, בדבורים ובמהשנות, מדות ורצונות, שהם הכל מיד ה' השוכן בתוכם ובלתו אין שם חומר וצורה טעם וריח; וכלם כפגרים מתים כלתי נמצאים כלל בלא היותם, אבל כל מציאותם ועסקם בעולם רק ממנו יתברך והיות הקדוש והי החיים שבהם, וצמצום היות שבתוך המתנשמים נקרא גלות השכינה וכו".
ובכן ישנו דבקות שהיא בבחינת צמצום וכל צמצום הוא גלות השכינה...

(* מעולב החסידית.)

III.

כְּנוּנָא. — השפעת הבורא יתברך כשהיא יורדת מלמעלה אין לה כל גוף. והיא כוללת כל הגוונים; ורק הברואים מצידים בה גוונים שונים. בהעצם כמו שהוא, בהחיים הערומים כשהם לעצמם, בהעולם המפשט אין נכול הכלית, אין הרכבה ויצירה, בנין וחיון או דבר על גבי דבר. האחד המפשט וההיה המפשטת, יותר נכון האחד כמו שהוא וההיה כמו שהיא הם בלי זמן ומקום, בלי תואר וצורה; רק אנחנו בני אדם בהושנו המיטעים מצידים לנו בהם כל כנון דא ועושים בהמציאות המהירה גוונים שונים שאינם בה רק בנו. אנחנו נרדוב בנפשנו לגנון את כל החלל העולמי ברשמי קצרת מוהנו ורחשי לבבנו. תחת הבלתי־סוף אנחנו רואים סוף נמור ותחת האחד המוחלט תוארים גוונים רבים.

שם בהמציאות הכוללת אין הרכבה ובנין, אין אור וחושך, מות ואלימות. גם אנחנו וחינו, אנהנו ומעשינו, אנהנו ומחשבותנו, גופנו ומשמתנו, היתנו וגוננו, שם הכל אין; ואנחנו חולמים את החלום הנדול של היה וגוניה. הכל ישר ואחד, הכל בלי הנשמה ותואר, והם יבקשו להם השכונות וגוונים רבים...

IV.

אהבה. — לאהבה אותו בכל לבבך, ואהבת עולם זו באה מהתבונה והדעת בנדולת הבורא יתברך ואין סופו שהוא ממלא כל עלמין וסוכב כל עלמין וכו'. וגם אם אין יד שכלו ורוח ביתו משנת להוליד אהבת ה' בהתנלות לבו שיהיה בעיר כרשמי־אש, יחפון בחפיצה וחשיקה מורגשת בלבנו לדבקה בו ככה האהבה המיסתרת במה ותעלומות לב'.

יאתה לו יתברך שתכלה אליו נפש כל חי לידבק ולילבל באורו, גם הנפש הרה שבקרבנו יאתה להן להיות כלות אליו בחשיקה וחפיצה לצאת מנתיקו, הוא הנקה, כדי לדבקה בו ולאהבה אותו. ויש אומרים שאהבה לא תבוא לא ע"י הכמה, לא על ידי בינה ולא ע"י דעת ותשמישיהן; ושהיא נובעת ממקור אחר יותר נעלה, מהאלהות בעצמה המתנענעת אל עצמה.

אין לך כל קשר יותר אמיץ והתיסדות יותר גדולה בעולם כמו קשר האהבה. אבל הקשר הזה אינו נקנה ע"י משכלות והשנות ואינו בא בתור תולדה ותוצאה גילדת מסכות קודמות לה.

האהבה היא הת הלה הרא שונה. היא תבוא מאליה בעת יום המסך החיצוני והקי המבדיל מלנו למכר יסר מאליו והיה כלא היה. האהבה היא דת עולם וקודמת להעולם.

V.

עבודת־ש ב ל ב. — באיתה יעשה שליבא ההמנא בעי, ציך שיהיה מופשט מנשמתו וממדותו עד שלא יניש במציאתו וישתחו כלל, יבמים הפנים לפניו כן לב האדם אל האדם העליון.

עבודה שבלב היא נענועי האדם התחתון אל האדם העליון. גענועי הגשם אל התפשטות הנשמות.

ובשהיא מפשיט את עצמו מהנשמות, מנופו וההכל שלו, אז הוא יכול לראות פנימות הכלי, כלומר את החיות והאור.

עבודה שבלב הוא הדרך החיות והאור.

 VI.

אור-חוזר.— לפי דעת אחרים עיקר העולם הוא האדם ויעקר האדם היא המחשבה.

בכל מקום שמחשבתו של אדם מתפשטת שם הוא עיקר מציאתו והיותו. שהמחשבה הוא הפועל העיקרי והאמיתי שבעולם.

כלל גדול הוא בכל מקום שאדם הולך הוא הולך לשרשו, שבדאי באות מקום שהוא הולך לשם נמצא שרשו.

כל אדם ואדם הוא אלה מיוחד, ולו מדרגה מיוחדת שהשכינה שריוה בו והאלהית מתגלה שם, ולכל אחד יש עלה יתרה ומעלה נבונה מחברו בדבר זה. כל אדם הוא עולם קטן ותורה שלמה.

קבלה שבעה אורות הן: אור עליון, אור אין סוף, אור נאצל ואור פנימי אור מקיף, אור נצחי ואור חוזר.

לא הרי אור עליון כהרי אור נאצל, לא הרי אור נאצל כהרי אור פנימי, לא הרי אור פנימי כהרי אור סובב ולא הרי אור סובב כהרי אור נצחי; וכלם אינם כהרי אור אין סוף שגם הוא אינו כהרי אור חוזר: לו מדור בפני עצמו.

כל ששה האורות או הן מקבלות או הן נותנות; רק האדם הוא מקבל ונותן האדם הוא אור חוזר...

הַגְּיוֹן.

... וּבְלִבִּי תִקְבַּר הַעֵמֶק בְּהַיִּים
לְאַמִּוּנָה בְּאֶדָם וּבִישָׁר וְהֵם,
לְהַמּוֹן הַקּוֹת מִזְהִירוֹת שֶׁשָּׁחֲרוּ מִשְׁחֹר,
לְהַמּוֹן רַגְשׁוֹת קְהֵבוֹת שֶׁקָּפְאוּ מִקֶּר,
לְהַשְׁקֵתִי לַחַיִּים - אֵל חַיִּי הַבּוֹי,
שֶׁהִפְרוּמָה נִשְׁמַחְתָּם, אֱלֹהֵימוֹ הַזֶּה,
שֶׁהִנְשִׁיקָה, צָחוּק חֲנִיף מֵעַם בְּצַר
וְיִסְדָּרְתָּם בְּבִלְיָמָה - מִן נִדְרֵי, מִן יָר...
וּכְלָב זֶה הַפְּלֵא הַקְּבוֹן וְעַשׂ
עוֹד יִנְנַע זִיק קָטָן, וּבְחַמּוֹ הוּא חֵשׁ
כִּי עוֹדֵנוֹ לֹא מֵת, כִּי עוֹדֵנוֹ לֹא תֵם
וּבְהִתְלַחֵב הַזִּיק וּבְהִרְתִּיחַ הַדָּם
אֲשַׁבֵּחַ עֲנִי, נְלוֹתֵי הַמְּרָה מִמָּוָה,
וּבְרַמְיוֹנֵי אֶתְעוֹפֵף - וְלַעֲיֵנִי הַדָּר...
* * *

וּמְרַחֵק אֶקְשִׁיבָה, קוֹל אֲדוּר, קוֹל-אֵל,
קוֹל אֲנָחָה נוֹרָאָה מִגְּלַת הַחַל,
הַקְּרֻעָה שְׁמַיִם, מְפִיֶצֶת הַיָּקוּם
וּבְשִׁפְתַי לֹא-יִדְעֵתִי נֶאֱמַת נֶאֱמַ,
שֶׁכֶּף הַגָּה יֵם דָּמַע, כֶּף מִלֵּה יֵם דָּם
הַרוֹחַם, הַזֵּעֵף מְצַפּוֹן, מִיָּם...
וּמְקַרְבוֹת מוֹרִידָה קוֹל קוֹרֵא בְּכִבִּי:
אוֹי לְבָנִים שְׁנֵלוּ, לֹאִם בְּאִשָּׁר הִיא...
בְּעֵינַיִם הַרְטוּבוֹת יִתְנוּצֵץ כְּרֵק אוֹר,
וּבְלִקְבוֹת לְרִקְבוֹת שֶׁקָּפְאוּ מִקֶּר
הַגָּה יָשׁוּב וּפְעָם הַרְגֵשׁ הַחֵם
הַנְּעֻנְעִים הַרְבִּיבִים, הַחֲפִיץ הַדָּם -
בְּמִחוּת יַעוּרֵי וּקְרוֹנוֹת אֲכִיב
גִּלְדוֹת עֲרֵשׁ עִם נוֹדֵד הַפְּלֵאָה לֵה זֶה...
וּכִי תִבְעַר בְּלִפְיֵד הַתְּקוּהָ, כִּי יֵשׁ
קוֹן חֲשָׁד; וּבְעֵינֵי דְמִעוֹתֵי כְּאִישׁ...
ש. ל. גררון.

תלמוד תורה.

כאה

מ. ד. בראנדרשטעטער.

בוֹיבֶלאַטשע, פֿרבר העיר ווראטנא, בין אהלי דלים, מעוני אביוני אדם, ענלוניס, נושאי סבל, שואבי מים וסתם עניים מרודים, עומד בית עצים, ארוך ורחב מהבתים אשר סביבו, אבל ישן מהם ונמוך מהם ורעוע מהם. בית התלמוד תורה הוא בווראטנא, העיר המיוזבה באוכלוסי ישראל (כן ירכו וכן יעצמו), ואשר יש בה הרבה בתי כנסיות להפלה בנים לתלפיות לכל מיני יהודיה, ובתי קלוב הרבה מהודרים בכל פאר לצחוק ולמחול, גם כן לכל מיני יהודיה, יוסיף ה' על כל אלה אלף פעמים ככה, ואך אהל נוטה לנפול אחד בסמא נשכחה מני רגל, בית ספר אחד לכל קהלת יעקב בוורטנא העיר הגדולה, לתורה צוה לנו משה. —

לפני הבית יצחקו ילדים הורי פנים, לבושי קרעים ויחסי רגל, ומבעד להחלונות הקטנים וטבועים לארץ, ישמע קול צעירי הצאן קדשים, ילדי בני עניי ישראל, לומדי תורת ה' התמימה לפני רבם ומורם, אלה בשים לב וחשק נמרץ ואלה בלאות ובלי חברה.

אל החומש הבט! קרא המלמד, יהודי ארוך ורוה, רפה כה וגונח מלבו, — אל ההומש הבט שקין, קרא בעים רוחו בהניפו את רצועתו אל מול פני ילד דל המראה ורך הבשר, יכך אלהים בסגורים וחדלת מהבש התוצה ומספור את זכוות החלון, שקין! אמי מביאה אוכלי, ענה הילד החרד בקצר רוח ובשלחו את ידו לקחת הלחם קטנה מרוחה ברבש אשר הושיטה לו אשה עניה בעד החלון הפתוח, לאט לי להנער, הננה האשה קולה, מהבוקר לא בא אוכל לתוך פיו וירעב; יאכל וילמוד בחשק ויוכל, אכול בני מהמד עיני.

הילד אכל את פתו לתיאבון בכל פה עד כי שפו עצמותיו ונראו על שפתיהו הרזות בלעסו, וילדים הרבה אשר כנילו הביטו בו בעיני קנאה ויבלעו את הרוק אשר עלה בפייהם, באנחה חרישית.

מהרה אכול ואל תשעשע עד הערב בחלתך, קרא המלמד בהתבוננו רנע כפני תלמידיו הרעבים אשר כמעט אהום בולמוס באכול רעם הפעם את הלחם הרבש לעיניהם, ואת ביילא, הוסיף בפנים זעומות, אם תאבי להאכיל את קדישך מעדנים, הלעיטהו נא בניתך ואל תביאם החררה לאדיב נפש יתר הילדים, ועתה לני לך ואל תפריענו מלמודנו.

מעדנים, שנתה האשה צהוק מכאיב לב, מעדנים כאלה יהיו למלא בטנם של כל שונאי ישראל הארורים, רבוננו של עולם! — חלת לחם בשתי פרוצות ודבש בפרוטה לארוחת הצהרים בשעה השלישית והילד התענה מהבוקר, אייה לי אלמנה עניה כמיני.

אלמנתך ועניוהך לך להיו. ענה המלמד בקוצר רוח, הרפי ממני ולכי לך אמרתי. האשה נאנחה מרה והמלמד הוסיף כמדבר לנפשו בקול נהבא בחמה מסתרת: לכל דבר יש לכסף מוצא, אך לשלם שכר למוד חצי השקל לחדש כסף אין — ואם ימית מלמד התלמוד תורה ברעב מה איכפת להם.

כל שונאי ישראל ימיתו ברעב ורי מאיר נתן מאה ועשרים שנה יהיה בזכות הספרים הקדושים שהוא לומד כל היום, רבונו דעלמא כולא, אמרה האשה בשפתי הלכות וצחוק הן, ואנכי כה אזכה לגדל את בני זה לתורה רבונו של עולם, כי אשלים לך מאיר נתן את כל דמי החדש עד פרוטה אחרונה, אם אך אשתכר כל מאומה, אבל בציק העתים הללו...

כלום לרין אני תובעך, סתיה! נער בה המלמד בצחוק לענ מכלי תת אותה לכלות את דבריה, אך פושקת שפתים זאת לא תרף היום ממני, הוסיף, ובקומו בבכדות ממקומו לסגור את החלון בפניה — והנה פנים חדשות נראו פתאום לפני הבית בחיך, ארבעה אנשים הולכים אט ומשוהחים יחד בצחוק על שפתיהם ועיניהם פוגות אל התלמוד תורה שאנחנו עוסקים בו הפעם, אחד מן הארבעה, איש יפה בעל פנים צוהלים ומסיקים בינת נבונים, עמוי דאלאט משי רחב השוליים, משענת בעלת כפתור כסף בידו ועל ראשו מנבעת שער יקרה, הוא הרב החדש, מרא דאתריה; השני, איש מדה בעל כסן ובעל צורה; לבוש חצי אשכנזית וחצי פולנית יהודית, הוא הגביר ר' יונה בפתור אחד מראשי הקהל העוסק בצרכי צבור בירושה מאבותיו עליהם השלום; השלישי הוא הדיד סיפיות, מליץ נודע לשם ולתהלה בכל ערכאות ארצו וגם מחוצה לה, צעיר לימים אשר לא תאר ולא הדר לה, אבל פניו השחרחתיים והריוס מסיקים הן טוב, כל יצירותיהם יהדו יביעו אומר, עיניו לנוכה יביטו, ויהיו מומה ונאון ואמין לב, וכלו בכסף חי השקט לא יוכל מרוח כביר אשר תפעמהו, גם הוא אחד מראשי קהלו, עוסק בצרכי צבור לתיאבון בכל עת מצוא; הרביעי הוא איש נבה קומה וטוב רואי, לבוש מלבוש נכרי וזקנו מנולה, אבל פניו פני ישראל נמור וכלו אומר יהודי בכל רמיה אבריו ושסיה נידיו, והוא הסייהר לפידות, בעל בית חרשת מעישה וסיסר עברי בא בימים, אשר ענד את עבודת השכלת שנות השבעים ברוח ורעש וכרוח בער עפי שיטת מאשרי ישראל אז. — הגהו גם הוא אחד מראשי קהל עדתו מנעוריו ועד היום הזה, אבל רוח אחרת אתו היום, בנוגע להשכלת עמו ועתידותם מאשר היה לפניו, כי מקרי השנים האחרונות טפחו על פני דעותיו ותקותיו בנעוריו ויפקחו את עיניו לראות אחרת מאשר ראה, ועל כן גם ידבר אחרת מאשר דבר אז, ועל כן יש אשר גם יתנהו להפסך בדעותיו, לזקן שיביש את בחרותו, כי לא יבינו דבר לאשורו ויוציאו משפט מעקל.

אבל הביטו וראו, צחק הדיד סיפיות, הרבי מצחק עם אשה בחלון הדרו, בנהג שבעולם מלמד ומלמדת יריבו ויקללו כי יפגשו —, לא אשתו זאת אפוא כי אם אהובתו היא, או האין זאת? ומה משפטכם אתם אדוני, האמנם יאמן פתנס הצרפתי cherchez la femme גם בין מלמדי התלמוד תורה בזאבלאטשע? — אבל הבה ונתקודה ונדרשה תיכף ומיד ונדעה, הוסיף הדיד מכלי החול למענה על שאלתו רגע, וכדברו רמו באצבעו אל האשה: בואי נא הנה אשה כבודה, דבריואל תפקדי, מה מעשיך על הלון החדר הזה?

הלת לחם הבאתי לכני הילת, אדוני רב החסד וההננה, ענתה האשה ההדדה.

המציבות לעשות, אמר הר"ר, והילך אכל, תהלה לאל, וישבע, טוב הר"ר מאד, אך אחרי כן?

אחרי כן? — שנתה העניה משתוממת.

שכחת אפוא, הוסיף הר"ר, הבה ואעזור על ירך מעט אולי תזכורי... אחרי כן הרבית שיחה עם הרבי, הלא אין בכך כלום, אך הגם תנידי לנו מה עסקך עם הרבי?

ר' מאיר נתן — החלה האשה ופניה הירוקים אדמו כמעט מבושת ותדום. אל נא תבושי, אשה טובה, נסה הר"ר להרגיעה בנחת דבריו, ר' מאיר נתן

דוא הרבי בלי ספק, דברי נא בתי, מה מעשיך עם ר' מאיר נתן זה? האשה הורידה לארץ ראשה כי נכלמה ולא יכלה דבר דבר, גם שלשה ראשי הקהל החיישו ולא ענו כי לא ידעו בעצמם אם עת לצחוק או לכעוס היא. והר"ר פנה אליהם ויאמר: להכריח את האשה הזאת כי תלה סודה לא נוכל, אבל ננסה נא דבר אל הרבי, בואו אדוני אל הבית פנימה, — אך בין כה וכה התאושה הנעלבה ותאמר: לר' מאיר נתן... אכן חייבת אני להודודי הכשר הזה דמי חרש מראשית השנה עוד, איננו נונש אותי חס ושלוש, אדרבה, ורק ברצונית להצטרך לפניו נער בי ויסגור את החלון לפני, ואנכי כה אצפה לחיי עולם הבא כי אך אשתכר כל מאומה ואשלם את דמי החרש עד פרוטה אחרונה. אדוני רב החסד והחנינה.

הארון רב החסד והחנינה צחק בכל פה ויפן אל רעיו ויאמר: לעת עתה שמענו על כל פנים כי הרבי נוטל שכרו גם מאבות תלמידיו העניים, הגם בדין הוא נוטל, אדוני?

לעת עתה רק שמענו כי פוסקין לו ולא נותנים, ענה מר לפידות גם היא בצחוק, אבל לו גם נתנו לו ויקח, לא יגדל עונו מנשוא, בשלשה כסף לשבוע לא יהיה איש וביתו כיום ולו רק מלמד הוא.

לא שלשה כסף יתנו לו כי אם ארבעה, ענה הנביר ר' יונה כפתור ברעמו פנים, ובשבוע שחל בו יום טוב, כסף משנה יקח, ואמנם גם שלשה לא ישוה הפסח הזה, אם כדברך כן הוא, ר' יונה, כי עתה חסא לא נוכל כפיו נחטא לבני עניים

אלה כי נתן להם מורה אשר כזה, התפלא לפידות, הן הוא אשר אמרת, נקחה לנו מלמדים הנונים ונשלם שכרם אשר יחיו בו, ויעשו מלאכתם באמונה.

והכסף מאין ימצא? קרא ר' יונה ברנש, כאיש אשר יעמד על נפשו לבל יעשקוהו זדים ולא יחמסו הנוני, תלמוד תורה זה כבר עולה הוא לנו באשר הוא בדמים יקרים, מלמדים, רישי דוכנא, נרות ופחם, מלבוש ונעל.

"pardon... שמעוהו הר"ר בלעג, מלבוש ונעל לאו דוקא, ר' כפתור ידידי, הילדים כלם יחסי דגל המה ולבלואי סחבות לא יאמר מלבוש ולא יעלה בדמים יקרים כדברך — הן אין בכך כלום, ר' כפתור נוהג לנוס קצת בדבר שיש בו דרא דממא כידוע — אבל סוף סוף לא הכסות הוא העיקר בבית ספר כי אם הלמוד, ובדבר הזה הן המשפט אך להרב, הידע אדוני הרב את הרבי הזה? על דברת ר' כפתור איננו שוה גם פרוטה, האמנם כן הוא?"

תמול בואי הנה, אדוני, ואנכי שרם אדע את האיש ואת שיחו, כי אערוך את ערכו ואשפוט שפוט, ענה הרב בשפת רצון, אומרים כי אדם כשר הוא ומלמד רגיל, ואולם בנוגע לדעתו וכשרונו, ואם ילמד את תלמידיו כדבעי, הלא בשביל כך באנו אדוני, הנה נבחנו ונדעהו.

וארבעה האנשים נשזרי קרתא באו אל החדר ויבהל המלמד ויחדד וילפת: דבונא דעלמא כולא! הרב וראשי הקהל בכבודם ובעצמם! — ומה חפץ הגדולים האלה? — אך טרם הספיק עוד המלמד לחשוב מחשבתו זאת עד תמה וטרם גם הספיק לקום מפני הכבוד ולעמוד על רגליו, כי פתאם היה הדבר על כן לא קם בו רוח ולא ידע נפשו, והרב סונה אליו בסבר פנים יפות: אין דבר ה' מאיר נתן הרניעו בלשון רכה, לנסות דבר אל תלמידך באט הפעם, לדעת עד כמה כחם גדול בתורתנו הקדושה; הלא בפרשת השבוע אחם עסוקים, טוב אפוא, הוסיף בפנתו אל אחד הילדים היושבים על הספי, הבה ופסוק לי פסוקך הפעם, באיזה פסוק אתה עומד בני?

מה טובו אהליך יעקב ומשכנותיך ישראל, ענה הנער הנשאל. סמן טוב! אמר הרב בצחוק חן והנער הביט בפני מלמדו אשר הגיע אליו בראשו להדיב עז בנפשו כי ידבר ולא יבוש, ויבאר את הפסוק בשפת יהודית זארגאנית ועל פי פירוש רש"י עם כל הצאצאים והצפיעות לכל פרטיהם ודקדוקיהם. פני הרב הפיקו נחת ויפן אל הנער השני ואך השמיע הרב על שפתיו ראש מלין: כ א ה ל י ס נ ט י ו, ויחלט הנער הממנו ויקרא את כל הפסוק עד תמו ויתרנמו גם זארגאנית על פי מדרש אנדה באר היטב, — והרב רמו אל עוד נערים אחרים, ויפסקו כלם את פסוקיהם יחד כהראשונים, והמלמד ענה לקולם אך כה וכה לעזור על ידם אם שנו הפעם בקריאה או בתרגום, מקצר רוח, מיראתם את הפנים החדשות אשר נראו אליהם פתאם, או גם מכלתי יכולת.

אבל הלזה יאמר ל מ ד ר? שאל הדייר את ר' לפידות הרש, לבלי הפייע את הרב במעשהו, הלא אין סדר למשנתם ולשונם נעלנה, כלם כאחד נכנסים איש לדברי חברו והרבי נכנס לדברי כלם יחד בצעקות וגניחות ושעול בינתים, וראו נא אדוני, פני הרב יענו בו כי יתענג למשמע אזונו וגם התלמידים גם מזויהם יפיקו רצון בהכבירים מלין אין תבונה במ ודרשות ומעשיות אין קץ, האמנם כל המעשיות האלה תורת משה המה, אדוני לפידות? — בהחומש אשר בביתו ובאמנות ישראל אשר למדתי בבית הספר אין זכר מכל אלה, והאם תורת הרבי היה תורה אהרת היא? — אבל שמעו נא שמעו! הוסיף בצחוק, נער בן עשר יספר זה עתה להרב כי איזה בלעם יעיץ לאיזה בלק לאמר: אלהיהם של ישראל שונאי זמה הוא, עמוד והבשילם בערות, — נא, גם זו לסובה!

וה' לפידות יאמר כי ניסיף עוד מלמדים וגם נעלה את שכרם למען הכמתם זאת הגדולה, לענ ר' יונה כפתור בהחליקו את בטנו בנאות נחת כאומר: שישו בני מעי כי נתכונתי לדעת הגדול, אדרבה, אם כסף תועפות לר' לפידות, ישלם מכיסו זימנה לו מלמדים מנהגים וגונחים כנפשו שבעי.

ומה, אדוני לפידות, שאל הדייר — העוד דעתך גם עתה כי אמנם נהיך לנו תלמוד תורה אשר כזה מאד?

מאד ומאד ובלי כל תפונה, ענה לפידות, הנערים קוראים עברית כתקנה ומתרגמים כהלכה ורובם גם מבינים היטב מה שידברו וניבם ישמח און שומע, ואם זארגאן ידברו מה בכך, הלא שפת אמם היא, עם הלב שדיה יחד באה אל קרבם ורק על ידה יביאו לב חכמה, כי רק על ידה יבינו אשר ילמדו עברית, ועדות ה' הנאמנה ומחכימת פתי הבוא כמים בקרבם וכשמן בעצמותם, — טרם יקום אפוא דור

אהר אשר שפת הארץ תהי נם שפת מולדתו ואמו, הנה רק הווארנאן היא השפה בה ילמדו לדעת תורה ויצלה להם, כאשר נראה אמנם עין בעין כי בארצנו פה רק מחדריים תצא גם תורה גם השכלה, כל חכמת ישראל. — אבל אמרת אדוני הדיר, כי אין סדר ללמודם וכי יפסלו דרשות ומעשיות אשר אין זכר למו באמנת ישראל על תורת ה', ונס נפשך יפה מצאה אכן ננף במלץ אשר לא יכונן על שפת נערים בני עשר בבית ספרם, על כל זאת אענך אדוני הדיר לעת מצוא ואקוה כי תסיק תשובתי רצון מאתך וידעת כי צדקי בי, כי עתה...'

שוב הדבר נחכה אפוא, הפסיקו הדיר, אך הנה המה מניחים את ספריהם הקטנים מיד וקחו להם ספרים אחרים תחתם ארוכים ורחבים, האם לא, תלמודי הוא? כמראי, הניה ר' יונה כפתור בנאדה.

כן, תלמודי בכבודו ובעצמו, צחק לסידות, ועל זה תתפלא אדוני הדיר? אבל האם לרבנים ומורי הוראה בישראל יהיו קנערים העניים האלה כי ילמדו תלמוד? הוסיף הדיר להתפלא.

רבנים ומורי הוראה, שנה ר' יונה כפתור בלעג, הלואי שלא יהיו נגבים, אמן! ענה לסידות אחריו בכבד ראש מדומה, מליים ברבית, אוכלים שאר אחיהם, מלסתמים את הבריות ומחללים שם שמים, ואולם לראבך נפשנו יש אשר גם לא קרו ולא שנו וגם העניות אינה מנולחם, והמה עושים את כל הנבלות ויצליהו, — אך יהי איך שיהיה, לימוד התלמוד בודאי לא ירע ולא ישחית גם להתלמידים אשר לא יהיו רבנים ומורי הוראה, ואף גם זאת מי זה לידנו יתקע כי באמנה לא יזכה האחד או השני מהם להיות רב או דיין ומוציא בישראל? — לעת עתה אין בארצנו בתי ספר אחרים לרבנים ולמורים בעוהרדי.

ובין כה וכה והנערים מתנועעים על ספריהם, מתגרדים כמשפטם וקוראים והוורים על שעורם, אלה בפרק שנים אוחזין בסלית ואלה בפרק שור שננת את הפרה, הרב שואל והמה עונים והמלמד מאיים עליהם ממקומו להערים ולעוררם כי ישימו לב לאשר ידברו וישיבו כהלכה, והדיר ספיות מביט ומקשיב משתאה ומשתומם כי אך הנועות זרות ומשונות הוא רואה ושפת לא ידע ישמע. — אודה ולא אבוש, דבר הדיר בקצר רוח, כי בער אנכי ולא אדע במה המה עסוקים ועל מה המה נדונים, זולתי מתנודים ומתחככים המה ומשמעים יחד קול ענות ומלץ לא יבינם כל חי.

סלה נא בטובך, אדוני הדיר, הרגיעו לסידות בפנים צחוקות ושוב טעם, יש אמנם אשר יבינם — אנכי למשל, ואלף כיוצא בו, כל יוצאי החרדים, ולו למדת גם אתה בחדר כמני, וידעת יותר ממני את משאם ומתנם בזה, כי אמנם אנשי מלאכתך המה הפעם ובדיני ממונות ודיני מזיק וניזק המה עסוקים, — ואולם אשר יתחככו הילדים העניים האלה, הוסיף בצחוק מר, לא באשמת התלמודי יתחככו ולא באשמת מלמדם, כי אם באשמתנו אנו בעצמנו; אם לא ילכשו הילדים צואים ויכסו סמרטוטים, ואם לא ישבו צפופים בחדר צר בתוך האפי' כל היום יחדו, יחדלו מהתגרד ומהתחכך, אבל בעונותינו הרבים, אין לכסף מוצאי, יאמר ר' יונה שלנו.

ישר כחך, ר' מאיר נתן, אמר עתה הרב בקומו ממקומו, ובפנותו אל אנשי חברתו הוסיף: נהניתי לראות כי התלמידים רובם רואים ברכה בלמדם אם מעט ואם הרבה, אות הוא כי גם המלמד עושה מלאכתו באמנה וכשרון, אבל עבודתו רבה מכפי כהו ועל כן גם לא הצלח הרבה, כמובן, — לאו מלתא זוטרתא היא, אדוני,

כהמשים ילדים, בלי עין הרע, ורק מלמד אהר, לו גם כה אננים כמו נבול יכול, ואף כי נבר הלש מהני קצירי ומייעי, כלוא כל היום בחדר צר, אשר לא יכלכל את הבאים בו.

שמע מינה תלת, ענה לפידות, כי הנערים טובי שכל ומלמדם נאמן רזה ומבין דבר, אבל עבודתו רבה וגם להמו לנפשו יחסר, על כן רפה אונים הוא ופעלו לא ירצה — כי רבים המה הנערים והמה שונים בשנותיהם וגם בכשרונם, ובכל אופן מלמד אהר לא ימצא לכלם — וכי בית עתיק יומין זה, למרות כבוד זקנתו החופף עליה, רק אהל דל הוא, וצר וקטן מהכיל חמשים בני עניים רעבים שמהם תצא תורה, זו כללא דמלתא ואידך זיל נמור — או האין זאת, אדוני? הרב הניע בראשו ממעלה למטה: כן ר' לפידות דובר!

ר' יונה כפתור עקם שפתו וחוטמו יהד ויניע בראשו לשמאל ולימין: לא מניה ולא מקצתיה: והדיר העביר את ימינו על הלכת מצחו ויפשיט את בלורתו לאחוריה כמעט ויצחק ואמר: גם כלכם צדקתם, אדוני; כי הרבי הנכבד עובד עבודתו באמונה אך כמו צד ממלאות תעודתו כי הנערים רבים והוא באהר, כדברי הרב, הלא נראה כלנו ונודה — כי אהל קדר זה אולי ראוי לדיר כבשים אך לא לבית ספר, וכי הילדים הרעבים והיהפים אמנם צפופים בו כצאן ברפת, כדברי ר' לפידות, גם זאת נראה עין בעין — וכי כסף אין, כאשר יאמר ר' כפתור בכל עת ובכל שעה, גם הדבר הזה היות יוכל, — ואולם אנכי לעצמי אפינה אם תלמוד תורה נחזין לנו כל עיקר, — הלא תודו לי אדוני, כי מנקודת מבטי אני, צדקתי גם אנכי, ועל כל פנים עין הסונית לא הנדל מנשוא, היות יוכל כי אשנה, היות יוכל אדוני, אבל אנכי כאמון על ברכי השכלה אירופית, אחשוב למשפט כי אדם מישראל איננו שונה גם הוא משאר כל אדם בנוגע לאמונתו ותורת אלהיו, וכשם שיספיק לכל עם ועם לדעת את עקרי דתו ואת כנהגיה אשר ילמוד בבית ספרו, יספיק לו גם היהודי לדעת את עקרי תורת אלהיו הכתובים על ספרי החנוך לבתי הספר העיושים לדבר: נמול הוא לשמונה, בא לבית הכנסת ואומר קדיש, משלם קאריסקא ומס העדה ונותן צדקה כל היום, ושנוא לכל אדם — ובכן יהודי נמר הוא לכל פרשו ודקדקו ומה לו עוד? אבל לא בה המקום להתוכח בדברים גדולים כאלה, והסניגור ר' לפידות לא בלה עוד את סניגורותו ויכלה לעת מצוא כאשר הבטיחנו כבואו אפוא אדוני ונחשוך את דברינו גם אנהנו לעת מצוא, והאספה הראשונה אשר תהי... מתי ר' כפתור? — ביום הראשון בשבוע הבא? טוב הרבה, אבוא גם אנכי, כי סוף סוף קהל שיש לו שבעה שוחטים ראשונים ושבעה שוחטים שניים ושבעה משניחים בבית המטבחים ושבעה נאמנים בבתי האישלו ושבעה דיינים מומחים ושבעה בלתי מומחים ושבעה מאות ושבעים ושבעה סתם מקבלים שכר בטלה — והיה להקהל הזה גם שבעה מלמדים, ומה איכפת לה, הלא בין כך ובין כך קופתו ריקה ואין בה, יאמר ר' כפתור — בואי ונלכה אדוני, היה שלום אדוני הרבי!

הרב ולפידות צחקו לדברי הדיר הנאמרים ברוח לצון והתול הן טוב, ור' יונה כפתור ענה בנאוה כדרכו: צחקו לבם אדוני, אבל אלמלא אני, כבר אכלו השונדורים הללו אותנו ואת כל אשר לנו, את בית המרחץ, את בית החולים, את הקריפסק ואת בית הקברות ואת כל אשר בו לכסף מוצא, את הכל אכלו ולא השאירו שריד — אך אנכי מסורת בידי מאבותי ואבית אבותי, עליהם השלום, אך להתנהג בצדכי צבור.

ההלה לאל! אבי זכרנו לברכה הוא היה אימר: הכנס הרבה והוצא מעט, זו כל התורה כלה. — ואולם בהנוגע להשוואתם, יסלה נא לי אדוני הדיה, לא רבים המה כאשר יאמר, הבהמות...

הבהמות בעירנו רבים הם מהשוואתם אלף פעמים ככה, החליט הדיר בצחוק גדול, ובפרט הבהמות הנסות, זאת ידעתי מני אז, — אבל נניה אתה את השוואתם הרבים ואת הבהמות הרבות, יניחו המה על משכבם בשלום ואנחנו נקח לנו הפעם ענין אחר תחתם, את הבאקסטרס, למשל, או את הדיר לענער או את מאקס נאדווי, או את אפריקא הצפונית או את סאניס. — ומה נשמע אדוני על אדות הילונער כיום? —

בשבע הראשון הבא לא היתה האספה, שבת שחל בו תשעה באב, היה זאין מערבין פרעניות בפרעניות. — בשבוע השני לא היתה האספה, שבוע שחל בו שבת נחמו היה והרבה מטובי העיר נסעו לרבניהם, לשווינאוויץ, ולכויב ולשאר היהודים הטובים. בשבוע השלישי לא היתה האספה, שבוע שחל בו נשואי נכדתו של ר' יונה כפתור היה, ראש הקהל סרוד ומי ישב בראש? — בשבוע הרביעי לא היתה האספה, שבוע שחל בו ראש חדש אלול היה, ומשנכנס אלול תוקעין בשופר ומרבין בתשובה ואסיה בני ישראל סרודים בצרכי נפש ובצרכי גוף, סליחות וכפידות ולביבות, וסכה ודנים ולי, כל הימים הנוראים שאומרים בהם, לדוד ה' אורי וישעי, ומבין מאליו שאין מתאספים בהם — וכיון שנדחתה האספה עד לאחר הימים האלה, נדחתה עוד לשבועות אחדים, עד ימי תנוכה הבעיל. — אמת הדבר כי הרב סרוד קצת בדימים האלה כהלכות אישות וכשאלות איסור והיתר, כי הימים ימי החתונות וימי האווים, הרבה בתולות נשאות והרבה קידושין נסדרים והרבה רחיש נוטל והרבה מהטין בקרקבן והרבה נקבים בושט והרבה ניצותין של שומין נתוין לתוך קדירות של הלב — אבל הדבר נחוץ ומר לפידות דוחק ובכך קרא ר' יונה כפתור עצה והרב וטובי העיר כתמם באו והנם יושבים מסביב להשלחן הירוק איש לא נעדר.

רבנות! פתח ר' יונה כפתור אחרי הקישו באצבעו על הפעמין אשר לפניו, הענין הראשון בסדר היום אשר לפנינו בזה, הוא ענין רע אשר נתן ר' לפידות לנו לענות בו, שאלת התלמוד תורה, כאשר תדעו אדוני נוסדה החברה תלמוד תורה לפני שנים הרבה על דמי חדש שמשלמים בעלי הבתים, ועל איזה הנסות קנסות הבאות לפרקס, אב אבי הנביר זיל, יהודי כשר אליבא דכולי עלמא, עמד יותר משלשים שנה בראשה, וכל אותן השנים לא חסרה קופת החברה, אדרבא, הותירה מדי שנה בשנה אם מעט ואם הרבה, כי הוא זיל ידע לצמצם בהוצאה כידוע — וגם הבאים אחריו הלכו תהיל בעקבותיו, ובכך החברה מנהנה נוהגת באין פוצה פה ומצפצף והקהל זכיסו נקי, כנהוג בכל תפוצות ישראל.

בכל תפוצות ישראל, לאו דוקא! הססיקו מרי לפידות.

לו יהי כדברך, מרי לפידות, הוסיף ר' יונה, אבל בקהלתנו כך הדבר נוהג משנים קדמוניות, ואנכי אמנם לא אדע מה זה היה פתאום למרי לפידות כי יתנולל ויתנפל עלינו לשנות פני התלמוד תורה, להגדילו ולהרחיבו ולהעשירו והכל על חשבון הקהל, כאלו היתה קופת הקהל מעין שאינו פוסק, אבל כדאמי אינשי: הבור ריק ואין בו...

איהו בור? בורו של קהל? קרא מרי לפידות בינתים בצחוק.

ואף גם זאת, הוסיף ר' יונה ההכרה עומדת בר שות עצמה ומתנהגת בידי הנבאים על פי הקיה המאשרים מן הרשות ואין לקהל רשות להתערב בה כל עיקר, ומה לנו ולצדה זאת להתעבר על ריב לא לנו ולאסור מלחמה את הנבאים — כדאמרי אינשי: עושה הדשות בעל מלחמות — כי יעצתי, יפנה לו מר' לפידות אל הנבאים, אם מעט להם להנערים מלמד אחד, ואם קטן הבית מהכילים כאשר יאמר, להם המשפט ועליהם ההובה לעשות את המוטל עליהם, קהל לא ידע אשר יכניסו ולא לקהל לדעת אשר יוציאו, כדאמרי אינשי: לא מדבשך ולא מקריבשך — ר' יונה צחק בכל מה על הדרו זה ויוסף ויאמר: ואולם כמוכן דעתי זאת דעת יחיד היא שאינה מכרעת, השאלה היא לפניכם בזה רבותי, שימו לבכם עליה, עוצו ודברו, כדאמרי אינשי...

ר' יונה, כנראה, לא מצא את הפתח המבוקש ויאלץ להפסיק את דברו, והרד פ'פיות, אשר הכרת פניו ענתה בו כי כבר קצרה רוחו ללהגהוישוב בראש, התאושש עתה וינער, ובהעבירו את עשר אצבעותיו בין תלתלי שערו מטול פניו לאחורי ראשו כמתנהג, ענה ויאמר: אל נא תינע אדוני מר' כפתור לזכור את אשר שכחת, כי באמנה אחת היא לנו הפעם מה דאמרי אינשי, בודאי ייטיבו אשר יאמרו — אבל הרשיני נא ואחזה דעי גם אנכי. — עם הרב הנכבד ועם שנים מחברינו הנכבדים אשר בזה, מר' לפידות והיושב בראש, נתכבדתי גם אנכי לבקר את לול תרנגולים זה הנקרא תלמוד תורה, הרב הנכבד בחן את הרבי ואת התלמידים לעינינו ויפיקו מאתו רצון על דברתו, ואנכי לא אכחד כי אנכי לעצמי לא שבעתי נחת הרבה, לא מהם ולא מבית הספר הזה כלו. — אדוני! „לול תרנגולים" כאשר אמרתי, צר ואפל ונמוך ומלא אויר מחניק נפש, בתוכו כלואים יותר מחמשים ילדים מזוהמים אשר לא רחצו מציאתם מיום ניהם מרחם, וכראשם רבי חולה, נונה מלכו, אשר גם ספת דם אין בפניו הירוקים מרוב עבודה וחסר כל! — המלמד ימלא את תעודתו, יאמר הרב הנכבד, והתלמידים טובי שכל ורואים ברכה בלמודם, היות יוכל אדוני, אבל סלחו לי אדוני אם אומר, כי התעודה אשר ימלא המלמד הזה רעה היא מאד, והברכה אשר רואים הילדים האמללים האלה בלמודם, אך קללה ולא ברכה היא בעיני. — שוו נא לנזרכם אדוני, ילדים בני שבע עד בני שלש עשרה, ערומים ויחפים ורעבים וישובים ועוסקים במעשיות והגדות, בעיני אישות, זנות וזמה ובדיני ממונות מודה במקצת וכוסר הכל, ושור שננה את הפיה וכאלה, וכל זאת בקולות וצעקות ובשפה נשחתה ובאין סדרים, ומה תקות אמללים אלה אם באמנה יצלתו בלמודם זה? הבלי שוא והויה, ענבים ונבלה וערמה ומרמה ומדומה ומבוכה ותו לא — ואם בכל אלה יהיו ויאשרו על ארמות? אפינה מאד אדוני. — מר' לפידות הבטיחני אמנם להביני בינה על דבר תפונתי זאת, אך הוא טרם מלא אהרי הבטחתו, כי לא היתה עד עתה עת מצוא, — אין בכך כלום, ואולם יהי אשר יהי, השאלה אשר לפנינו בזה היא על כל פנים, אם להניח את בית התלמוד תורה, כאשר היא עם עניו וזהמתו ועם כל מניעותיו יחדו ביד ההכרה ונבאיה הנכבדים, המרעיבים נפש מלמד חולה ונוע ומעבידים אותו כפרך, ואשר ימישו און על צעירי רלים להשחיתם מנפש עד בשר בהרפת רעב ואידעת — ואם להעמיד את התלמוד תורה תחת פקודת הקהל ומשמעתו כשאר עניי צבור וצרכיהם, ועל השאלה הזאת אענה אדוני ואומר בלא שפתי הנף: זרו את החברה הלאה, אותה ואת נבאיה ושמשיה יחד, חברה כזאת שנות חשך ואפלה מקורה ומן הנהעטא מוצאה, לכות אמללים באדם אשר לא יוכלו נקוון, — והנה

דעתי הפרטית על התלמוד תורה בעצמו, אדוני, כבר חרתי באוני הריב ובאוני איוו מחבירי הנכבדים אשר בזה, לדעתי אנכי, רים להם גם ליהודינו בתי הספר הכוללים זמורי עיקרית משה וישראל אשר בהם. אך היות יוכל כי אשנה במשפטי זה, היות יוכל אדוני, ואם באמנה כן הוא, אם שונים הם היהודים מכל עם ולשון. — לשיבה או לרעה אחת היא לי, ואם באמנה בתי ספר מיוחדים להגדות ומעשיות ומודה במקצת זכופר הכל נחוצים להם, אם הדבר כן אדוני, כי עתה בתי ספר אלה עם מלמדיהם זבל הנלוה להם צרכי צבור המה בלי כל ספק ותפונה, ורק על הקהל החובה ורק לו המשפט לדאוג להם ולכל מחסוריהם ככל אשר לאל ידו, כי על כל פנים אינו מן הדין כי ינרע גורל בית ספר לילדי עניים וגורל מלמדיו ומוריו, מגורל בית מטבחיים ואיטל לשוד או כשב או עז והמון שוחזיו ונאמניו, אשר ידאג להם הקהל בידו המלאה והפתוחה והרחבה, כי יהיה הכל כרת וכהלכה ולא יחסר דבר. — הוא אשר הפצתי להגידכם אדוני ותו לא מדיי.

בעיקר הענין המבוקש אין לי אמנם להוסיף על דברי הדיר הנכבד, ענה עתה מר' לפידות, הן הוא אשר אמרת, ההחברה כונתה רצויה בלי ספק אבל מעשיה אינם רצויים, כי צר כחה ודעתה קצרה עיב פעלה מאפע ובכך על הקהל לחקן המעות למנות את חסיון התלמוד תורה כראוי וכנחוץ לעדה גדולה ונכבדה בישראל, ואולם על הראוי והנחוץ בעצמו מה הוא, על עצם הדבר הזה הגני נשפט את הדיר הנכבד אשר לא מחשבותיו מחשבותי הפעם. — הדיר הנכבד נתקל באבני נגף הרבה הנמצאות בהתלמוד תורה לפי דעתו: שפה נשחתה, אי סדרים, הגדות ספלות ולמודים בלתי נאותים לנערים רכים בשנים, ואשר אין זכר למו בספרי דת ישראל הנודעים לו להדיר הנכבד מניסא דינקותא בבתי הספר לעם הארץ. — בנוגע להשפה כבר מלתי אמורה להדיר הנכבד, כי הזארנון שלנו היא השפה האחת שהתורה נקנית בה בארצנו כל עוד שהשפה הזאת, שהיא לעת עתה בפי שלש מאות רבוא אדם, לא תהדר מהיות שפת אמם של לומדי תורה ומלמדיה מבפן ומלירה. — כי אין סדרים בבית ספרנו או בלול התרגולים, כאשר יכנהו הדיר בצדק, הוא דבר המובן מאליו; מלמד אהה, הלש ריאה וחזה, הלל רעב וחסר כל ועבודת פרך, והוא יעצור בהמשים נערים אמונים על משפחות עוני ואידעת באהלי אביונים מאדם ללמדם מקרא בשנה ונמרא, ויעצור גם כה ללמדם משמר וסדר? — ואולי גם מחקך והגייון ופוב טעם? — איסדרים זה אך חטאת הקהל היא אפוא, כי התרפה במלאכתו עד עתה, ובכך אך עליו לכפר את חטאתו זאת היום והוא אמנם אשר הפצתי ואשר יתפיון גם הדיר הנכבד. — הגעתי בזה להלמודים בעצמם והגני מוכרה הפעם להגיד לאדוני הדיר הנכבד, כי סה יסדר משפטי ממשפטו הוא מן הקצה אל הקצה, דעתי היא כי הלמודים האלה כאשר המה נוהגים בהחדרים הפרועים לשמצה ונתונים למשל ולשנינה בידו מגדונו ומתקניו, הלמודים האלה דוקא בכל כליהם ופריהם לא רק כי לא בלתי נאותים המה כדבר הדיר הנכבד כי אם מועילים המה הרבה ומוכרחים מאד לדעת חכמת ישראל ומיסרו הטוב, והם המה גופי תורה וספרותה. — הדיר הנכבד יאמר כי אין זכר להגדות והלמודים האלה בספרי הדת אשר למד בילדותו בבתי הספר, כן הוא, אין זכר להם כם, והוא אמנם חסיון לא יוכל להמנות, כי על כן לא יעילו הספים האלה ולא יצליהו. — אי האל

נא אדוני הדיר וקרא לי בשמות את אלה מגדולי התורה אשר שאבו דעת תורתם כספרי דת אלה אם ידעת.

לא ידעתי גם אחד זולת יי' ענה הדיר בצחוק.

וגם אמנם אין גם אחד, ענה לפידות בצחוק גם הוא, כי כל חכמי התורה ובי גדולי השכלת ישראל שבכל דור ודור רק בחרים שמעו לקה, ואותם הלמודים הוקא אשר תרמה כי לא להיעיל המה, ואיתם המעשיות וההגדות בעצמם אשר דברי הפל ונכול מה המה בעיניך אדוני, המה לא הניאו את לבבם ולא השחיתו הרכם כי מצוינים הם גדולי ישראל בכל מקום ובכל זמן בכל חכמת בינה, ברוח כביר ובטהרת המדות, וכל ישראל כלו באי החדרים לא גרוע הוא עינם משאר כל בני אדם והיה באי בני הספר, — ושאל נא את פי הסיפרים הגדולים אנשי השם שבכל עם ועם אשר לא יאפילו בסליחתם על כל עון ואשמה ופשע, ויספרו לנו דברים כהותן בלי שפתי הנף, וידעתי את יצר לב האדם הרע מנעוריו כי משחתו בו מיום הולדתו ואת יתרון לישראל בצניעות ובטהרת משפחה, דבר שאפילו איזינו בנפש יודו כי למרות רוחם, אות הוא שיצרנו לא גדול מיצרים של אחרים אעפ"י שאנחנו שמענו בהדר דברים שאון הדיר הנכבד סולדת בם, כי הדברים האלה אמנם לא יעירו ולא יעוררו כל הרפור רע וכל מחשבת רעה בלב שומעים הצעירים, כאשר לא יעירו למדי אמינה דת שאלות ופסקות פילוסופיות בלבבם, — אדמה כי ספרי תורתנו כספרי תורת כל עם ועם, ויכחו כי כדברי כן הוא ומשפטי צדק, — וכמה גדולים דברי חכם אחד מהכמי זמננו, כי רק הנער המתחנך לקרא בתורה עפי פירוש רש"י הנוסד על מדרשי חז"ל הוא לבדו יהדור לעומק רוחה הפנימי ותוכן הפיוטי של תורתנו וירגיש את רוח ההן והנועם השמוך על ספרי כתיב וערכם הגעלה, — ושמע נא אדוני הדיר והתפלא, עצם ההגדות אשר שמעת מפי הנערים על דבר עצת בלעם ובנות מואב, עצם ההגדות האלה לכל פרטיהם, יספר לנו הפילוסוף הפלאטיני ידידיה האלכסנדרוני וגם סופר דברי הימים הקדמון יונופיס פלאוויוס הנודע, כבירי ימים המה אפוא ההגדות האלה מכל הגדות עמי אירופא יהו, כי ימי שנותיהם אלפים שנה כמעט, ואם באנדותרעם, עתיקי ימים כאלה נבוש ועליהם פנינו יהודי? — הדיר הנכבד יאמר עוד, כי לדעתו הוא די לו ליהודי לדעת את עקרי תורת אלהי הכתובים על ספרי החנוך לבתי ספר הכוללים, ואף כי לא נסה להעמיס עלינו את דעתו ואת ביד חזקה, ולא גם לחבבה עלינו בלשונו הרכה ומשברת גרם לעת מצוא, ואנכי כמובן חלילה לי לייב אתו על דעותיו הפרטיות אם לא כמחשבותי המה — בכל זאת אחשוב כי הענין הנכבד בעצמו יחובבני לדבר גם בזה דבר כאשר עם לבב, פן ישמעו השותים בצמא את דברי הדיר הנכבד ויפסקו הלכה כמותי.

עקרי דת אלהי הכתובים על ספרי החנוך של בתי הספר הכוללים לא יספיקו ליהודי, כאשר יחשוב הדיר; לדעת את עקרי דתם יספיק אמנם לבני אמונת אחרות, כהנייהם וידעי תורה ומצוה דואנים לנפשותם מיום ניהם מרחם עד שיבס לעפרם, והמה, עם הארץ, לא נצטוו על למוד תורה ואין להם צורך בו כל עיקר, לא כן ישראל, תורה צוה לנו משה מורה קהלת יעקב כלו, והתורה הזאת ולאומית אחת היא, הפתנס הנודע, אורייתא וקוביה וישראל היהוא אמת הוא לאומי אעפ"י שהמקובלים אמרוהו, הפני תורה, ונכיתה אמונה וישראל כלו ואכד מן העולם.

ובכן כלנו אלה אשר לא למדנו תורה לא לישראל אנהנו היות יוכל, הדיר בעזוק, אבל צר לי כי האנטיסמיים אחרת יחשבו והמה לא כן יאמרו. מובן מאליו כי אנכי אך על כל לישראל אשים דברתי, הוסף לפדות, לא על הפרט; ישראל כלו לא יחדל מהיות, כי חלק אלהי עולם הוא ותורתו נצה נצחים, וכשם שמוכרח כלל בני אדם בארץ לעסוק בישונו של עולם ואינו בן חרוץ להפסיד ממנו, ככה מוכרח כל ישראל לעסוק בדברי תורה, חיי רוחו ונפשו מעולם ועד עולם, ואין אנהנו בני חרוץ להבטל מאנה, ולו גם למרות הפצנו ורצוננו, כי חי אני נאם ה' אם לא ביד הזקה ובזרוע נפויה אמלך עליכם, והה סוד כל תולדות ישראל מאז היותו, והה סוד קיומו עד אחרית הימים כל ימי השמים על הארץ.

היות יוכל, אבל מנין לך כי כן הוא? קרא הדיר בינתיים.

מן התולדה ופן הנסיון, ענה לפדות, בעלות ישראל מבבל במלכות ארתחשסתא מלך פרס, לא היה המצביא את בני יהודה ובנימין המתנדבים לשוב אל ארץ אהחחס נבור חיל בצבא מלחמה, כי אם, סופר מהיר בתורת משה אשר נתן ה' אלהי ישראל, הוא עזרא אשר הכין לבבו לדרוש את תורת ה' לעשות וללמד בישראל חוק ומשפט, — כי נאין ה' עמו ויגלם לארצות אויב על הפרס את כריתו בעזבם תורתו וישכחתה, ובהתנדב עם לשוב אל אלהיהם ואל ארצם וירא עזרא ראשית לו להשכילם את דברי התורה הזאת מפרש ושום שכל, כי ידע המלמד הגדול הזה אשר באין הורה לא יכון עם זה וגם תשובתו אל ארצו מאפע, ובתורה יבנה בית ישראל ויתכונן גם בשבתו על אדמתו וגם בצאתו אל ארצות אחרות וינוע בין עמים רבים לעת תמוט רגלו, — ובאמנה! אחרי מאות בשנים, הליפות וצבא לעבדות ולחירות, לשלום ולמלחמה, למנחת שלום ולפגיעים רעים ונאמנים מבית ומחוץ, וישראל נפל שדוד ויכהר עצמו בידי רומא פטיש כל הארץ, ארץ רותה מרמו, חרבה והושמה ולא נשאר אבן על אבן במקדש ה' כוננו ידיו, גם שרדיו בארץ אויב נרדפו באף ובחמה בידי עריצי נרים אשר אמדו בלענהו, נשעד עם כווי ושפל זה מתחת שמי ה' וגם שמו לא יזכר בין החיים עוד, והנה איש נצל ממהפכה אשר הפך ה' ביום חרון אפו, נמלט אל אחד המקומות הנשכחים מני רנל, והאיש גם הוא לא נבור מלחמה הוא, אין מנן ורומח בידו ואין חרב מצמדת על מתניו, כי מלמד הוא ורק ספר קטן, ספר התורה הזאת, ברועו והמלמד הזה, הקטן משמונים תלמידיו של הלל, ר' יוחנן בן זכאי שמו, הוא הושיע את עמו בבית, תלמוד תורה אשר כוננו ידיו ביבנה עיר מקלטו יתר הרבה מאד מכל גבוריו במלחמותיהם הגדולות, כי ביבנה, בבית התלמוד תורה צין ופרה ישראל ויהי לנפן אדרת וישלח פארותיו עד לקצו ארץ ימים רחוקים. — מיבנה נלחה תורה אהרי חרבן ביתר לארץ הגליל וירדה גם לכבל, עם תלמידיו ר' עקיבא בן יוסף, והנה גם שמה לרנלי התלמוד תורה אשר יסדו ר' שמעון בן גמליאל באושא ור' נחמי' ורב בנהרדעא ובמתא מחסיא, התנעיר ישראל מעפר ויתעורר ויקיין לחיים חדשים חיי רוח ונפש שנות מאות רבות, מבבל יצאה תורה ודבר ה' לספרד ולרוב ארצות אירופא הגדולות וגם לארצות אפריקא, לטוניס ולמצרים ואנפיה, ובכל המקומות אשר יסדו בתי מדרשות לתלמוד תורה, ישראל עושה חיל, וירבו ויעצמו ויגדלו גם בכל חכמה לתהלה ולתפארת עד היום הזה, — אם נשכחה תורה מישראל באחת מארצות נודדו מאיו סבה שתהי, אם מרוב טובה ונחת ואם מרוב עוני וצעה, אם באשמת משנאו ומנדיו ואם באשמת מרחמו ומתקניו, ותהי עת

צרה ליעקב, כי מעט מעט נטמעו בניו בנוים. ורבים אשר באו מים עד נפשם ויברתו מקרב עמם. — הוא אשר אמרתי: ישראל ואלהיו ותורתו אחד הוא. תפוג תורה וישראל כלה ואבדו. עדים המה דברי ימים מדור דור ומעשים בכל יום בכל ארצות פזורות הקרובות והרחוקות, לא יחישם אדם בארץ, וידעתי כי גם הדיר הנכבד לא יאמר להכזיבם.

השם ישמרנו! קרא הדיר, ובכן? *

ובכן אשנה ואשליש, כלה לפירות את דבריו, על הקהל החובה ליסד בית ספר לתלמוד תורה כראוי וכנכון ועל פי צורך עדה גדולה ונכבדה כמונו היום, וכל שעה וכל רגע אשר נתמהמה, נחטא חטאת לא נוכל כפרה לה' ותורתו ולישראל כלו'.

בדבר לפירות את דבריו האחרונים, התלחשו אחרים מקרואי העדה מן החסידים הרשו, ואחרי כלותו ענה הגדול שבהם, ר' זכריה חלפן, עשיר גדול וידוע תורה, איש טעם ונשוא פנים והוא גם נבאי ראשון בהחברה תלמוד תורה, ויאמר: אם כי צדקן יהיו דברי מר לפירות על דבר קדושת התורה, נצחיותה ואלהותה, ועל החובה להגדיל תורה ולהאדירה, ללמוד וללמד לשמור ולעשות כי היא כל חמדת ישראל, היא נפשו ונשמתו, היא חייו ואורך ימינו מקצה הארץ ועד קצה הארץ, ואם כי נסכים בודאי בכל לב כי נחוץ מאד להרחיב את בית התלמוד תורה שלנו, למנות בו מלמדים הגונים ולקצוב להם שכר הנון אשר יחיו בו ברוח ולא בצמצום, וגם לדאוג לצרכי נוסף של התלמידים העניים להלבישם ולהנעילם וכאלה, בכל זאת לא נוכל להסכים לעצתו ולעצת הדיר פסיות לקחת את סקודת התלמוד תורה מירי החברה ולמסרה כלה ביד הקהל, חלילה לי אדוני מפגוע בכבוד כל אדם ובפרט בכבוד אחינו אשר לבנם שלם עם ישראל והמה דורשים טובתו ומתימרים בכבודו תמיד כחברינו אלה הנאורים אשר בזה, אבל אדוני, הקהל הוא רק מספר אנשים יהודים, נבחרים מדי שלש בשלש שנים מכל מפלגות אנשי העדה, ומי זה לדינו יתקע כי לא יבחרו הפעם אנשים אשר לא נוכל להפקיד את הת' בידם? — לא כן הנבאים, המה רק על ידי חברי החברה ומקרבם יבחרו, והמה בודאי לא ימעלו מעל לעשות דבר שלא כדת חלילה. — על כן אדוני, דעתי ודעת חברי היא כי לא נשיג נבול ראשונים והחברה תשאר כשהיא, רק הקהל מצדו יקצוב סך מסוים לשנה בשנה די החוקת התלמוד תורה להגדילו להרחיבו כדבעי, ואנחנו מצדנו נסכים למנות בו גם מורה...

הדוקא גוי! קרא אחד מן הקרואים החסידים בינתים.

כן, קים ר' זכריה, מורה נוצרי מבינן יודע ללמד חשוב השבון וקרוא וכתוב בשפת הארץ והכל על מקומו יבא בשלום.

כן! ענו חבריו החסידים פה אחד.

לא! ענה לפירות, הפשרה הזאת שהציע לפני ר' חלפן לא תישר בעיני מכל וכל. — לתת את כספו בידי החברה והנבאים יעשו בו כרצונם, לא יוכל הקהל, ואת המורה אשר אמר, ודוקא גוי, כאשר הגיה ר' העשיל חברנו, אותו נמחול לו במחילה נמורה ומחלטת מעתה ועד עולם. — ר' חלפן ירא פן ברבות הימים יבחר קהלי שאינו הנון ויהפוך את הת' למינות חיו, ומה יועיל גם בתקנתו הוא, אשאלהו, קהלי שאינו הנון זה אשר יראה בחזון ואשר יירא במורך לבבו הלא ימנע מהחברה טובה, יהפוך ולא יתן את הסך אשר יאמר כי נקצוב לה והחברה תכלה מאליה. — נהפוך הוא, אדוני ר' חלפן, אם באמנה יבא הפעם אשר ינדה, אם יבחר קהל שאינו הנון כאשר

תירא. כי אז תקנתך ואת אשר תאמר קלקלה היא כדאי ובלוי שום ספק. אם התית של העדה כלה הוא וקנינה. מכרח הוא הקהל. יהי איזה שיהי. למלאות חובתו לו על פי חסן העדה. כשם שמכרח הוא להחזיק לה שוחטים ודיינים ולדאוג לשאר צרכי דתה הכללים. ע"פ דעתה וחפצה. באשר היא עדה משלוטי אמני ישראל. ולו גם למרות דעתם חפצם של איזו יחידים מראשי הקהל בעצמם. לא כן בהיות התית רשות חברה פרטית וקנינה. אם יהיה עם לכב ראש הקהל דבר בליעל לאמר: אין לנו חלק בתלמוד תורה. תדאג לה החברה לעצמה. יקפן הקהל ידו ממנה. וכשל עוזר ונשל עזרה ומי יקמנו? — אקוה כי ר' הלפן יבין לרעי ויתן לדברי צדק. — הואילו אפוא אדוני ואל תסרכו לעצת אמת. תנו אומר. והקהל הוא יכונן בית נאמן לתלמוד תורה אשר לא נבוש בו ולא עליו פנינו יהוה. כי יפק רצון מאלהים ואדם יהי. ואך ורק לתלמוד תורה. ללמודי קודש ולא ללמודי חול. כדעת ר' הלפן חברנו הנכבד. ודברת בם. שלא תעריב בהם דברים אחרים אמרו החכמים...

כן הוא. קים הרב. מובא בילקוט ואתחנן סימן תתמי"ב.
אקוה כי גם אויבי ומשנאי לא יחשדוני בחסידות יתרה ח"ו. הוסיף לפירות בצחוק קל. הכל יודעים כי היו ימים אשר אך להשכלת חוץ הספתי לעמי ביד רמה. ואולם לא כהימים או ימינו אלה היום: אז המ חוצות כל ערי ארצנו ורחובותיהן מקול התורה אשר נשמע מהמון בתי מדרשות ומהמון החדרים ומרוב הבתים בכל מושבות ישראל. וגם לא אחד בעיר ולא שנים במשפחה ידעו כתוב אדרעססע על נכון. אז הספתי לעמי לכתב וללשוץ המדינה. למלאכת מעשה ולידיעות נחוצות לאדם מן הישוב; לא כן עתה. נשתנו העתים ונשתנו פני הדברים מכל וכל. בתי הספר לכל חכמה ומדע ולהרשת כל מעשה מלאים ילדי ישראל עד אפס מקום. ולעומתם מתרוקנים בתי המדרש ומתרוקנים החדרים. והתורה הולכת ומתמעטת מיום ליום בקרבנו. עתה שוא לנו המיץ למשאת נפשנו לפני: להשכלה כללית. ללמודי חול תדאג הרשות והתיסדות הבראון הירש ע"ה. אשר בתי ספריהם פתוחים לרוחה ולא ישיבו פני כל נפש. ואנחנו נדאג ללמודי קודש. לתורת ה' התמימה וספרותה הגדולה והרחבה. למען אלה מאתנו המתיםים בכבודה ומתגדבים לשקוד על דלתותיה באהבתם אותה. ואך אז נצליה את דרכנו ואז נשכיל. כי אלה כמו אלה יעלו בידינו לעזר ולהועיל ולכבוד ולתפארת.

קרואי החסידים התנגשו ונדברו יחדיו בשאון ורנש והמולה רבה והכרת פניהם ותנועותיהם בכל רמיח אבריהם ענתה בם כי לא ימצאו נחת בדברי לפירות. אך כפי הנראה לא מצאו גם מענה. וינורו אומר לבלי התוכח עמי. כי אם להתנגד לו פשוט בלי נתינת טעם עזר. כי אחרי הניעם את ראשיהם ואת ידיהם ואת כל גוים משמאל לימין ומימין לשמאל שבו ריניעום פתאם ממעלה למטה לאות הסכמה ועצה אחת ובא כחם ר' זכריה הלפן עמד על רגליו ויאמר: אנחנו לא נסכים להצעת מר לפירות למסור את התית ביד הקהל. אין אנחנו יכולים.
מדוע? קרא הדיר רתח.

כי אין אנחנו יכולים. ענו החסידים מה אחד במשכם את כתפותם למעלה. non Possumus! ענה הדיר בצחוק לעני. פתגם מקובל הוא מפי חסידים אמות העולם איש מפי איש עד קלעמענס השיביעי עליו השלום ולמעלה בקודש כידוע... אך אנכי

אל הרב הנכבד אשים דברתי: ילמדנו רבינו הצעת מר לפירות זו שאנו עסוקים בה מה דינה? כשרה או פסילה היא על פי דת משה וישראל? — הרב בא בסבוכה כמעט אבל התאושש ודרוש במעלת התורה בכלל, ודבר דברי מעם גם בשבח הקהל גם בשבח החברה ויזכה שטרא לגבי דבי תרי בסברא ולכאן וסברא לכאן ובריאות מוכרחות מכל מקצועות שבתורה כנהוג. — ואחרי ככלות הכל יעיץ גם הוא עצת שלום, מעין ששרה להפיש דעתם של שני הצדדים. אכן אין בהצעת מר לפירות דבר אשר לא כדת חלילה, אמר בפנים מסבירות, ואמנם גם זכריה וחבריו בודאי כונתם הצויה, יראים המה להוציא את התלמוד תורה מידם פן יבואו ימים ויעשו בו דבר ולא ההם, זאנחנו חלילה לנו לחשוב יראתם זאת לעון למנו. — ואולם הן כלנו היום בתקנתו של הת"ת אנחנו חפצים ואם הקהל יכונן כזם בית לשם ה', ואך ורק לתורתו הקדושה לבדה, כאשר יאמר מר לפירות, לא אפונה כי יעמידו את הבית הזה תחת השנחתם של מביני דבר, יודעי תורה ויראי ה', חוק עולם ולא יעבור...

כן, קרא לפירות בינתיים, ותחת השנחתו הפרטית של הרב דמתא בכל עת, כמובן מאליו —

ובכן, סיים הרב בכבוד ראש ושחוק רצון יחדיו, דעתי נוטה כי הצעתו של מר לפירות כשרה אפילו למהדרין מן המהדרין, כי ימלא הקהל הנכבד את חובתו ביד חרצים ואמונת אומן, כראוי למפעל גדול וקדוש אשר כזה, ואנכי אודה את ד' בכל לבב כי אכבד גם אני להיות חבר לעושי טוב, להגדיל תורה ולהאדירה, כפי מעט כחי ודעתי, ובודאי גם הבאים אחרי גדולים וטובים ממני, ישניחו תמיד בעינא פקחא כי ישאר הת"ת על טהרת המקודש לדור דור, לאות ולמופת לשלומי אמוני ישראל. — החסידים התנגשו ויועצו שנית ועוד הפעם עמד ר' זכריה חלפן על רגליו ויאמר: ואנחנו בכל זאת לא נסכים להצעת מר לפירות, כי סוף סוף יבולע להחברה בעבורה הוא דבר אשר לא יתכן.

יסלח נא אדוני ר' חלפן, ענה הד"ר בסגנונו של ר' זכריה ובצחוק התול על שפתיה, ואנחנו בכל זאת לא נוכל להסכים כי ישאר הת"ת באשפתו ובנוולו כאשר הוא, כי סוף סוף יבולע לכל ישראל בעבורו והדבר הזה בודאי לא יתכן. — ואולם, הוסיף בדברים נמרצים, אנחנו לא נאבה גם לא נוכל לבטל את החברה, החברה טובה היא, תאמרו, היות יוכל, החזיקו בה אפוא כנפשכם אדוני, אך אם תבטל מאליה כאשר תיראה, אות הוא כי אין צורך בה, ומה לנו ולה? — אין לנו דין והדברים עמה ותו לא. — וואל נא היושב בראש ויביא הפעם את הענין הזה לידי גמ' כי אמנם כבר הארכנו בו יותר מדי.

אבל הענין לא בא לידי גמ', כי בין כה וכה הגיע זמן מנחה, החסידים מצאו תואנה לחבוש את ספרקותיהם ולנוח מן המערכה להמלש על נפשם להקלויה, וגם אחרים מיתר הקרואים הפוסחים על שתי הסעיפים, כי יראים המה פן בהובד התלמוד תורה על חשבון העדה ייקרו את הקאריסקא ויעלו את המס, — נשמטו אחד אחד ולא שבו ואחרי כי נכנסו למנין ונמצא חסר, במלה הישיבה וכל עמלם של הרב ושל הדין פסיפות ושל מר לפירות עלה גם הפעם בחרה, לשמחת לב הגביר היונה בשתור, אשר על אפו ועל חמתו היתה לו עצת מר לפירות מראש ועד סוף.

בהאספה הבאה, אשר תהי אייה לכשיעלה רצון מאת הנביר היונה החם על ממנם של ישראל ויושב בראש בירושה מאבותיו עליהם השלום, ישונו בלי ספק לעסוק בשאלת התית ככל עז, אך לעת עתה הלול של תרנגולים עורנו עומד על מכוננו ברחוב הזאבלאטשע כלפנים, המון ילדים ערומים ויהפים ורעבים כלואים בו כל היום כלפנים ורי מאיר נתן מלמד תורה, לוקח דמי חודש מאבות תלמידיו, פרוטות פרוטות מאביונים ואביונות באדם, גנח מלבו ונוע בעניו מיום ליום, הכל כאשר לכל כאשר היה לפנים, והנבאים רואים ושמהים, — אומרים אמר, כי כך יהי הרבי נהג עד ביאת הנואל במהרה בימינו, הלו אי שישקרו!

שׁוּרָה חֲדָשָׁה.

תלעת המשי
שלארג יודעת.
מלבד ערב-שתי...
שתארג חוט דק
חוט חסד בלאמים
ופתע במק
קוריה פרומים!!
עם זה הקד
ברזי בקו
לכל תנופת יד
לכל קרץ עיו...
עם זה החלל
נופל על כמותיו;
שכב לו השלל:
פלגי דמעותיו...
שדמעתו תבחן
אנחתו תצרח;
תמעה תמחן
תקבע תשורח...
עם זה המת
חניט זכרונותיו
שאין לו רמס –
אך חצר קברותיו; –
עם זה התעורר
מתרדמתו
ותחל התפורר
אדמת קבורתו!
הקוץ... התנודד...
במעט גפיל... כרע –

עם שרידי חרב
מבים ומעונים
מבקר עד ערב
לבנה נתונים;
עם מלאך מכות
בארץ ראשונים
שולאה כקר חבות
לחסדי אדונים;
שתקנה לו עון
תחלת לו חסאת.
שנפו ערבון
בעד חיו מתת...
שעליו לבקש
רשיון מטעם
בבאו לחבות
השקט מועם...
שנפו ברפש
סחי רמן חלאה; –
ובערמה הנפש
תפק רום סלה...
עם זו תלעת
גמבוה וחלת;
שברעב נועת
טרפת אכלת.
טרפת זללת
על ימין ועל שמאל
וודה משלת
בכל מפל כל!..
עם זו תלעת

אך פתע התעורר
 ומבררניו קרע...
 תבררני קרע
 וכמעדר קבורתו
 העמיק הקרע
 חדש אדמתו...
 ועל פני הושימון
 ועיר שם נשקפים
 וית-שמן רמון,
 פרי עצים יפים...
 בנחלי הכתות
 פתח הסמדר;
 בעמקן אשפתות
 גדל עין הדר;
 ובקר בשפת תמרים
 וענף עין גבות
 מעמל אפרים
 בארץ האבות!
 האפרים הן הנם
 אחינו הפליטים,
 שנמתח כקר הינם
 דין-מנת בחטאים...
 אחינו שבשדם
 מתחיתת בכבדה
 ובקר על צואדם
 תחרב עבדה.
 להרג כקר מטו

בספרה רמניה
 ופתאם נמלטו
 הלם בכלי-בניה.
 ושיבם על בסיס
 נכון ונקים,
 גם ויין-ברמל עטים
 ומצאו דים!...
 עורי ציון קומי
 שורי: שם בגיה,
 בהנשדה לאמי
 וקדמי פגוד!
 שורי: פה ושם
 מקבל תפוצות הנזלה.
 מצפון ומים
 מתנה כקר עלה
 מנעי מנהי קולה,
 ראוינא תורינא עדינה
 עד חילך יבא ילך,
 עמד מקל פנה...
 שורי: ננשו נענה
 עם כל ימיו עשוק
 לתרשו שרד מענה
 כך כל ימיו עסוק...
 שורי: כל העדה
 כך ציון תבנידה—
 קראת בקול תודה:
 הלליתה!...
 אליהו הלוי לעווין.

קָטָעִים

מחלפת-אנרות על דבר הישן והחדש בספרות ובהיים.

בכפר להפוס ע"י שמואל ליב ציטראן.

I.

... ראה אתה אומד אלי: השפעה. — ולפי דעתי אין זה אלא הקוי גם.
אם לא זיוף פשוט. אנכי מצייר לי סופר עברי מרבה לשקוד על ספריו של איזה
גאון גדול מאודיע, ולאחר או לאהר זמן ידוע הוא מסגל לו את סגנונו. את אופן
סדר הניגונותיו, את תכנית הנורה והבניה ושזוי הערך בהתמוגגות הצבעים והגונים השונים
שבציוריו, וכדומה ממעלותיו ההיצוניות; אבל בשום אופן אינני יכול להגיה
אפשרות הדבר להיות מושפע מאחרים, ואפילו מן הענק שבענקי הרוח, גם בנוגע
לנתוח הרגשות שכלב והבהות הפועלים במסתרי בתי הנפש. כשרון ההסתכלות העמוקה
בעצמותו הפנימית או, כיותר נכון, בהפסיכיקה של האדם הפרטי, שהיא בפני עצמה
מסתעפת ומשתלשלת עפ"י חוקי תנאי המולדת ונורמים מסובבים ממורשת-קדומים מאותה
של העם כלו. מחויב שיהי מקורי ומגה ביסוד טבע לאומיותו משעת יצירתו, ואיננו
נופל תחת שום השפעה זרה שמבחוץ, אנהנו היהודים מצטיינים, דרך משל, מאו
ומעולם בצניעותנו, הנספגת ונבלעת בדמי עורקינו ונמסרת מדור לדור בירושה מאבות
לבנים, מה שמטביע בהכרח חותם מיוחד במינו על כמה נקודות בחיינו הנפשיים
ובתוכן גם על הרגשת האהבה אצל בנינו ובנותינו, לא שהיא שוללת מהם לגמרי
את הרגש הטבעי והבריא הזה, שבעיקרו הוא כולל ומשותף לכל יצור, אך נושלת
ממנו את עוקצו, את הדותו, במדה שהם הולכים ומניעים אל ההוללות והשנעון ולתנבורת
הבהמיות שבאדם, כמעשים בכל יום, שהגנו רואים בין הגוים. לפיכך בראותי ספרים
משלנו רוצים לסמן באהבת העלם הישראלי והעלמה הישראלית את כל אותם הקוים
והשרטוטים, שאנו רגילים למצא בציורי האהבה של זולה ומפסון, של שטרינדברג
ואלסנברג וכיוצא בהם, בראותי איך האחד מתאמץ לתאר בדיוק נמרץ ובבהירות
דקה מן הדקה את מצבה האיום של נערה עבריה הרה לזוגים לאהובה הגבור הלוועג
לחוקי המוסר והצניעות, אשר בגד בה ויעובנה לנפשה, והשני מוציא מתוך התחום
תלמיד הכם בעל בינה יתרה, המתנשא על החיים הפשוטים וההמונים של יום יום
ומביאו לאוניברסיטה בכרך גדול של שלזיה לבקש לו אורות בשדה הנשגב והנאצל,
ושם בעודו מינע את מוחו להסתכל במעשה בראשית ולחשוב חשבונו של עולם, הוא
מיטיע אותו עם אבק הספרים שעליו ביון ספירה מעופשה ומחניקה של זוהמת
האות-יבשרים וממיתתו מיתה רוחנית, ואני, הקורא, עמל לחפש באותה ריבה ובאותו
צער אפילו נקודה קטנה אחת, שעפ"י סימניה הבולטים תהי שיכת דוקא רק להם
לבדם, כאשר הם אנשים יי הודים, ואיני מוצא, — בראותי אצלנו ספרים ממין

זה, לא תעלה מעולם על דעתי לאמר עליהם, כי הם מושפעים מזולה וממופסון וכדומיהם, אבל הנם חשובים בעיני כמדפיסם את האמת.

הגד מה שתגיד, ואני חוזר ושונה לך את דברי, כי יש הבדל גדול בין הפסיכולוגיה של האהבה השכיחה והמצויה בשוק החיים שמעבר לנבול ישראל ובין אותה של האהבה, המוצאת לה מקום בתוך הניסו, אלא שנימיו דקים יותר מדי, ואינם נראים בלתי אם לעין ציר אמן מלא רוח אלהים...
וציר כזה אין לנו עדיין.

II.

... ואני הולך עוד הלאה וסובר, כי בכל דבר של שירה ופיוט, היוצא מעמו של משורר עברי, צריך מדעת ושלא מדעת להמצא איזה קורטוב של מרירות הנלות, איזה הד של תונת הניסו, ואם לא, — איננו טבעי, איננו מקורי.

השירה העברית האמתית אינה מצוירת לי בלי טפות של מרה שחורה, בלי אנחות שוברות חצי נוף, בלי דמעות...

לצלל כבלים, שאון נהושותים, — זוהי הבת-קול הצריכה להיות בוקעת ועולה מכל בית, מכל חרוז של שירה עברית, שהורתה ולידתה בתוך הנלות.

ולולי דמסתייגא הייתי אומר, כי משורר עברי שבנלות מעורר קוי כנורו על הטבע, על האדם, על היופי, על האהבה וכדונמתם, — אין לך אנכרניזם יותר גדול מזה. משורר אשר כזה מוכר שירי מלאכותי בכל אומר והנה קל.

לי הצללים השחורים — שמשות מזוהירים,

הקציר ההורם — לי אָבִיב;

קִינַת „אִיבָה“ הוא לי „שִׁיר הַשִּׁירִים“

הַיְנִשׁוּף — זְמִירַי הַחֶבִיב.

כן שר זה לא כבר משורר עברי הדש, ואהרת אין צריך, אהרת אי אפשר להיות.

ולעמת זה התנצל בימים האחרונים אחד הסופרים הצעירים הושב בטבור, אירופה, והוא, כביכול, מבעלי התחיה, לפני הקהל על טפת המרה השחורה, התלויה לפעמים בעטו, והולך ומפצה אותנו באותו מעמד בבשורה הטובה, כי איננו מתיאש מנצחין הצדק והאמת העתיד לבא.

ואם גם יבאו מלאכ־מרום וישבעו לי, כי כנים דברי הסופר, אני מאמין בכי לא באמנת תונתו ולא בתמימות תקותו על צער המשתפך ונובע ממעמקי הנפש, אין מבקשים התנצלות, כשם שלא יבקש האדם המכה התנצלות על צעקו מעצמת מכאוביו. אני מאמין ביותר, כי הסופר מתבושש פשוט בצערו, מתבושש משום העבדות שמתוך חירותו....

אוי לאותה בושה!...

הנך כותב, כי משוררינו החדשים מזמרים בדחילו ורהימו על ציורי הטבע ותאור קסם האהבה. מפני שחפצים בזה לעורר ולהשיב לתחיה את ההרנשות הטבעיות של האומה, שנצטמקו על חשבון המה היבש. אבל מה מנוחך החפץ! הן אלו היתה לנו אפילו משהו של יכלת להחיות בנלות את רנשות לבנו וכחות נפשנו הנדרמים, כי

אז לא נחשבה זאת לגלות לוחצת ומעיקה כלל. כי מה היא הגלות אם לא קסאן
ההרגשות והתאבנות הלב הרך מחסר אור ואור ורוח היום ומשפעת יסוד החנקן, הממלא
את ההלל שלא באשמתנו, כי אם בסנות באות מחוצה לנו? —

עתה בימי שאיפת האומה להירות מדינית, צריכים לנו שירים מעוררים לחפש
לדרור ולנקמה מערצים, ושם במרחביה נמצא חסין בשירים על היופי והאהבה, וגם
על האמונה באושר הכלל האנושי ובשלוש שיקום באהדת הימים בין כל העמים
השונים, הנלחמים זה בזה כיום ותחת אשר עתה בגלות, השירות הללו אי אפשר שלא
תהיינה מלאכותיות ומחוקות, הנה שם, בפעולת חיי ארץ, תוכרנה להיות טבעיות
זמקורות ונובעות מעצמותו של העם.

אתה שואל אותי: היש לנו בספרותנו משוררים לאומיים, משוררי התחיה?
לדאבוני עלי לענותך על שאלתך זאת בשלילה, לאמר: לא ולא! —

אל תדאגי על אלה ששרים שירי-תחיה, שירי-ציון, עתה בימים שאנו עומדים בהם.
הם אינם משוררים לאומיים, כי אם משוררים במגמת האומיות, במגמת התחיה,
משורר לאומי במלוא מובן המלה, הולך לפני התנועה, הוא מיוצגיה ומחוללה, ולא
שנספח אליה אחר שכבר השפיקה להיות לקנין חלק גדול מן הצבור. משורר התחיה
הש עתידותיה בטרם בואן, הוא הציר המבשר פעמיה, הוא החולם אותה בעוד כל
העם ישן שנת מרמטא, הוא הקורא בקול הצב להבות עם החוזה הנאדר: סלו, סלו,
סנו דרך, ישרו בערבה מסלה! ... ולא שבא וניתן הסכמתו עליה בשעה שהיא כבר
מטפסת בראשי הרי ישראל, ופה ושם העצמות היבשות זה החילן לקרב עצם אל
עצם, משוררים כאלה, אשר שיריהם כתובים על סקמה ידועה, דמיונם באיזה פרטים
לכותבי שירים לפורים, שעם כל יכלתם להצטיין באש הרגש, בברק ועז ולעשות על
הקורא רושם חזק ונמרין מאד, אי אפשר שיהי בהם מפיז היצירה. — התנאי הראשון שבשירה.

וברנעים האלה עולה על רעיוני זכר בית אחד לקוח משיר ישן נושן, ואני מודה
באצבע על מחברו המשורר כעל נביא-התחיה הראשון והאחרון, הלא כה דבריו:

אֶמְלֵל! אֶמְלֵל! אֵיפֹה אֶרְצֶה אֶרֶץ מוֹלֶדֶת?

אֵיִם אֶחִידָה, אֵיִם? לְצִרָה יִגְדְּדוּ!

כָּל הָעַמִּים יַעֲלֶה וּבֵת עַמְךָ יִנְרֶדָה.

הַגִּזְיִם יִתְאַחֲדוּ וְאֶחִידָה יִפְרְדוּ.

מֵאֵן בְּגוֹלָה הִלְכָה אֶרֶץ שְׂבָחָה.

הַפְּרוּ בְּרִית אֲחִים, אֲתָנָה וְשָׁלוֹם וְנַח...
הָהָ! לוֹ בְּמִדְבָּר יִשְׁבְּתִי בְּאֶרֶץ צִיָּה.

אִם אֵךְ בְּמִדְבָּר אֶרֶץ מוֹלֶדֶת לִי הִיָּתָה

מִשְׁבּוֹעַ בְּטוֹב הַמַּבֵּל, בְּאֶרֶץ נִבְרָה.

כָּל עוֹד מִמְלָכָה וְאֶרֶץ מַעֲמֵי שְׂבָתָה.

גַּם אִם בְּהִיבְלֵי שָׁן אִשְׁבָּה בְּהַב פְּרָדִים,

אִשְׁבָּה מֵאֲבוֹת לַחֲמֵי אִם אִשְׁבְּחָךְ יְרוּשָׁלַיִם.

הדברים האלה נכתבו לפני שלשים ושתים שנה, בשנת תרכ"ט, בעצם
ימי המלחמה בעד השכלה ותקונים ברת.

אז בהלוך המשורר לשוה בנן הפרטר אשר בווינא ומסביב לו נשמע קול העם ברעה, קול שירי עליזים ורננת המון הונג, ובתוכם גם יהודים ויהודיות מקוששות בכל פאר והדר, נאמפים מקרוב ומרחוק לחג הנ הרובים בקשת. — אז תקפתהו עצבת נוראה וממעמקי לבבו התפרצה אנהא כסופה על שבר בת עמו, על הגלות המרה מבית ומחויין...

המשוררה, משורר בפרוזה, הוא — פריץ בן משה סמולנסקיין.

III.

.....ומכשיכ שאני חושב לשמות ולמעשה נערות, אם לא לנבלה, לנעוץ קנה רצוין בציטטה קלה של סימן אחד, יהיה מי שיהיה, ולהעלות עליו שרטון גדול של הוכחות והחלמות בדבר קומו של עם שב ושיש, הנושא על כתפיו הסמוריה רבת הפלאות של יותר משלשת אלפי שנה, ניטשה אמר: בכדי לבנות מקדש, צריך להרוס מקדשי. מלא בכך? אמה, שניטשה חוקר גדול, פלוסוף מצוין שבמצוינים, ואני כורע ברך לפני הדר נאון ורהו הכביר, אבל כ"ז אינו משפיק עדיין כדי חיבני לקחת איזו שיחה שנוקרה מפיו לקו ולמשקלת בדבר שצריך לעשות עת יבא בית האומה להבנות, כמו שאין כל הרבים ממעריציו והושבירישמו מוצאים להם לחובה להתנהג בדרכי היהם עפ"י יסודי תורת המוסר של האדם העליון יציר נאוניותו עם מיטניו בדבר המוב והרע ומה שמעבר להם...

ובנוגע לנוף העצה, שבעליה תומך יתדותיו כפתגמו הנזכר של ניטשה, אין אני מוצא לנכון לדבר עליה מאומה. כי צריך לחוק את בדקי בית הספר, לסתום את פריצו, לשפשו ולנרדו מהלודה של זוקן ורב ימים, על זה כבר צוחו קמאי דקמאן ומה הדיש הדש המהבר בכאן? והרעיון לעלות בקררמות כחוטבי עצים על הפליטה הניטארת משרפת הלאום, יכל לפי דעתי להקרא רק במח חולה. בכלל הפלוסופיה של הריסה מלדת הוץ היא וורה לרוח עמנו החפין חיים, וענינ' לא עתה ולא בתוך הגולה על נהר, שפרי"י יחריץ משפט הספר לשבט אם להסד, כי אם שם על אדמת מטעו, במקום בנינו הראשון ובסוד חכמים ונבונים בעלי מחות בריאים, המבינים להבדיל בין מי האמבטי ובין הילד שבהם.

כיון שנגעתי בזה, אי אפשר לי להתאפק משחוק על אלה קצרי הראות, שמשכו את הנטישות בחיקה לבית מדרשונו אנו, יושבי השרון, ומשתבחים שכן עשו להתקדמות הספרות, הטפשים הללו אינם היואים ואינם מתבוננים עד כמה הם סיתרים את עצמם, ביטעה שתוקעים ומדיעים כי עוד העם, במובן קהל הקוראים, משועבד ברובו לחשך, לבערות, למשפטים קדומים ואמונות תפלות ובשביל כך הוא נזקק למושנים ברורים ממעלת האיה מחין ערך ההשכלה, מתנאי חיים מסודרים וכווצא ברא שית למודים, — באותה טעה הם באים ומלעיטים אותו בתמלה האחרונה של הספרות הפלזנית אצל אהיזע הותר נאורים, האלקי שלהם הוא התיו שלנו, במה שהם מסיימים, אנהנו פותחים; הם הותמים בקדנם ואנו מתהילים בו, מה מר הלעני! —

IV.

... דוק ותמצא, כי לעיני העתיד לכתוב הולדות ספרותנו החדשה, יגלה בבאו לתקופת הימים, שאנו עומדים בה עתה, אל התקופה הגדולה של היקיצה הלאומית.

מהזה מוזר ומופלא במינו, ועם זה גם מנוהך לא מעט: הכל סופרים צעירים, ורבים בעלי כשרון במדה ידועה, מכריזים על עצמם בכל עת-מצא, כי אינם באים להמשיך את עבודת הוקנים — דבר שאינו לפי כבודם, — אלא לברא חדשות ולהשמיע בקהל לנו את אשר לא נשמע בו עד כה, ובאותו מעמד הם בעצמם חוזרים בשנוי ניבית קצת על הראשונות ומספיקים מזון ליצירותיהם מתוכן ישן נושן, שכבר התחבטו בו רבים מן הקודמים להם בזמן.

כי כל הזמן המאמרים הנכתבים אצלנו עכשו בימינו עיד הכשרת העם, התיית הלב והרמת מעלת האדם שבעברי בצרחה הקונטרסים הידושים בדבר, שנוי הערכין מפרשיהם ונושאי כליהם וכל דברי המלחמות וזעקותיהן נגד לבלרים קנאים ורבינים השוכים, — מה הם אם לא רק הד אותן הרעות והמחשבות, ישנשו ושנשלושור לפנים בבית מדרשה של ספרות דור הולך מסופרים גדולים וקטנים, אך באותו ההכרל, שאז היו כותבים הכל לשם השכלה, ועתה — לשם קולתורה?!

שמא תאמר, כי תביעות הקולתורה משל עכשו נבדלות ונפרדות מאותן של ההשכלה בנוגן ובצביונן הלאומי, — נתי ספר ונחוי.

לקחת חלק בהשכלת העמים ובחיל, אשר הם עושים על שדמות החכמה והרעות, ועם זה לשמור, מכלמשמר, לפתח ולקדם יותר ויותר את קניינו הלאומיים, — זהו משנה טובת היהודים, במדה אשר יוספים היהודים להתקרב לחיי האנושיות, כן מחריבים הם לנצור את סימני עצמיותם: רק באופן זה אפשר, שיהיו פועלים מרעת עצמם על שדה העבודה הכללית, בשפתם הקדושה, בעברים הגדול, בתוי פניהם זאפים, במנהיגיהם עד כמה שהם מיוסדים על החק ובהרנשות נטיותיהם הטבעיות שמרגישים איש לרעהו, — כל אלה יחד עושים בלי כל שפק את העברים גם עתה בהיותם פזורים בין הגוים לחשיבה לאומית אחת.

כמדומני, אין גם אחד מלוחמי מלחמת הקולתורה בזמננו אשר לא יתווס את ידו על כל הדברים האלה, והם הן לא תמול נכתבו, כי אם לפני ארבעים שנה! (י) אם כן אשאלך, מה באים בעלי הקולתורה להרש על כל מה שנדבר במקצע זה עד כה?

אמנם שאלת ההשכלה והתרבות בכל עידנא שעתה, ובפרט שבאמת עדיין ההשך גדול מאד בכל פנות חיינו ועוד רבה העבודה למפצי אור בהמבאות האפלים; אבל הנסיונות הקשים והואושים המרים של ארבעים השנה החולפות ושל השנים האחרונות ביחוד הלא מוכרחים הם עכס לחולל בה איזה ישנוי, ומה אפוא משפט השנוי הזה, כי ארע?

מאידך ניסא בקש ותמצא, כי דורשי הקולתורה בימינו שבים גם על כל הטעיות המעוותים שטעו ושעוותו מטיפי ההשכלה בימיהם, אז היו צועקים: השכלה, השכלה, ולא פירשו מה טיבה, עד כי נהשבה גם קריאת ספרי שפיץ לענף של ההשכלה, והה גרם הרבה, כנודע, להרבות בינינו מספר הללי החינוך הבלתי מסודה, וגם היום צועקים קולתורה סתם מבלי מצוא לנכון לבאר בפרטות את מהותה, ובאיוה דרכים היא נקנית, כי אם שערי ההשכלה שלפנים היו פתוחים לרוחה, שאולי זאת היא הנסבה שלא הרבו הסיפירים לטפל בבירורה ולבונה כפי מדת הצורך, הנה עתה נשתנו הזמנים, וישנם הרבה מיני קולתורה, שהשנתם אינה תלויה בנו ודלתותיהם סגורות

(*) במכ"ע "השחר" הרוססי "Rasviet", לטנת 1860, גליון ג"ב. — הכותב.

ומסוגרות לפנינו בכריחי ברזל. אז להמו עם רכנים שלא לצידך, וגם היום עושים כך. ובעל. חקר דברי שקרא אז את התלמוד בשם. גל של הכלים, האם לא היה נלגול ראשון של בעל הערכין ההרשים בזמננו. המתנפל בלי חמלה על מיני אנשים כבעלי הכרם שביבנה. כהראיש. הנריא ורבי אינה — אלא שהראשון בשעתו הרעיש את העולם (במובן התהום). ועל השני עוברים בשתיקה? —

ודע. כי על כל מה שנסלה למשכילי הרבים בימי העז והמפעל. בימים של Sturm und Drang Periode לתנועת ההשכלה. בשעה שכל הרברים והמעשים נדברו ונעשו בכח רחיצות הסטוריות נמרצות. מסובכות מן הרחיפה הכללית הגדולה והעצומה. שנדרשה האנושיות כולה מזמנו של וואלפער וסיעתו. על זאת לא נוכל לסלה לנושאי דגל הקולטורה בימינו. בשעה הגדולה של התחיה. בשעה שהכל צריך להשתנות מכפי שהיה. הכל צריך להתלבש בקלסתר פנים חדשות ולקלוט אל תוכו זרמי חיים חדשים. נובעים ומשתפכים ממקור אותה ההתעוררות החזקה. שהכל לשמה. והיא לשם הכל...

את עלבון האדם שבעברו. יתבעו ההיים ממילא. ולנו נכבד ביותר לתבוע את עלבון העברי שבאדם. שאין לו תובעים זולתנו. זאת רק זאת צריכה להיות תכלית הקולטורה. שאנו באים להעמיד אותה על הפרק בסדר היום.

V.

...וככל אשר הנני מוסף לשוב ולהפוך בשייכות שאלת הקולטורה אל הקונגרים. אני רואה בחוש. כי באמת נתקיים בנו מקרא שכתוב: משיב כמים אחר ודעתם יסכלו. במליצות וראמות דברנו כלנו על הקולטורה האומית. ויהי העם נדון זה בכח זה בכח. בני המערב היו המתחילים בדבר. ובני המזרח נענעו להם בראש. כמובן. לאות רצון והסכמה. וכמה לא היינו חלים ומרנישים בשעת מעשה. כי אך מים אנו בותשים במכתש. באשר בכל אופן לא יצוירו שום סניף של עבודה. שום נקודה מרכזית בפעולות ומעשים על שרמט הקולטורה האומית. שיהיו כוללים ומשותפים להמערביים ולהמזרחיים כאחד. אם קולטורה סתם. הלא יפה בה צפינם של המערביים מכרשם של המזרחיים. ואם קולטורה לאומית. הן גם אנחנו גם ילדינו סוף למדי ה' הננו אם הרבה או מעט. והם הלא צריכים עתה להתחיל כולם. הקטנים עם הגדולים. מבראשית' אם לא מה. אלפא-ביתא'... ואם כן הוא. אם אנחנו והם איננו יכולים לשבת על ספסל אחד ולשמוע תורה מפי רבי אחד. אם אנו רב הדרך לפנינו מאד עד שנניע אל מצבם הם באנושיות. והם מצדם צריכים לעבור מהלך תיק פריסה עד באם אל מעמדנו אנו בתרבות לאומית. — כל השקלות והטריות. כל המשא ומתן. כל הוכחים והפולולים למה הם באים ומה ילמדו? הלא הוא אשר אמרתי לך במכתבי הקודם. כי צריך היה לעזוב את שאלת הקולטורה האומית עד שתבא שעת רצון ובני ישראל מכל ארבע כנפות הארץ יתנחלו על אדמת הקדש. אשר עד העת המקרה היא אולי ישתוו אנשי המערב והמזרח במדרגת אנושיותם ועבריותם כדי יכלת להשתלם ולהתקדם במסלת הקולטורה האומית רגל ישרה...

VI.

...ובנוגע לענין שאנו דנים בו, יפה אמר לי הרב דמהננו, ההורר לתוך טבע הדברים יותר עמוק ממנו, ואעפ"י שלא נפל חלקו לעמוד בפנים מחיצת העבודה כמונו. הלא כה דבריו: למראה כל השאון והסער הגדול, אשר יקמו אחדים מחברי הרבנים בספרות ובחיים יום יום בכל שאלת הקולתורה, אי אפשר לי להתאפק משחוק, שוהק אני בראותי לומדים מופלגים בעלי עיון וסברה, בעלי שכל הד ושנון, מרעישים עולמות בכלל דברים שלא באו ושלא יבאו לעולם, רודפים בסופה וסערה אחרי צללים ונלחמים כדון קישוש בשעתו ברחים של רוח, הם חושבים, כי הקולתורה הלאומית בפניה הגתונים לה מאת אנשי הכנסת הגדולה אשר בבזיליה תקום לרועץ לתורתנו ולאמונתנו הקדושה; אבל באמת הלא אך סחד-שווא הוא, וכגורתם מאפע, הרבנים אינם יודעים, כי כל אותם הדברים הרמים והנשאים על דבר נחיצת תרבות לאומית, שהשיפו מטיפים ודרשנים שונים למיניהם בהתרנשות הנפש ובהתפעלות יתרה מעל הבמה ביום הקהל בבול, עתידים להיות עוד ימים רבים מנחים הכושים בטמון בתוך הכתב המת של החשבונות הסטנרפיים, ולא כל כך מהר יצאו מחוג הדרשנות וההטפה להתנשם בתמונות פעולות ומעשים מזהשיים בעולם ההויה, הלא בעינינו ראינו, כי מכל ההצעות, מכל ה"פרקטים" ומכל ההחלטות, שהוצעו ושהדהלמו בפנה זו בשלשת הקונגרסים הבוליים, אין גם אחת לעיע, אשר השפיקה לתפוס לה איזה מקום בחיים, וכלץ היו כצמח כל יעשה קמה, אמנם נבחרו גם בשנה הראשונה וגם בשנה השניה הישלישית ועדים לפקה על הרבר, וסופרי העתונים שמלאכתם בכך מהרו לבשר לנו בשויות טובות עיד הגדולות והנצורות, שהם, הועדים, אומרים לעשות לטובת השפה והספרות העברית, לטיבת החנוך והתרכות, או נשמע במחנה, כי נכונים להוטר קונגרסים מיוחדים לסופרים, כתי הרשת המעשה ליצירת מלים ומכמאים חדשים בלשון הקדש, ועוד מיני, מרכזים רוחניים כאלה, אבל כבר עברו שלש שנים ופעולות הועדים עוד טרם נראו אצלנו, הנבחרים יושבים בהבוק ידים משעת בחירתם, ואין קולם נשמע בין החיים כלל, לבד מן המוסר להרחבת למוד שפיע, שנוטר בעת האחרונה בווינא, שיש לו רק ערך מקומי, ושנם שם במקומו עוד לא נתבצרה עמדתו כראוי, ומבטחני, כי ככה יהיה הרבר הולך ונוהג גם לאחר הקונגרסים הבאים, אם אך יוסיפו להקצות לעניני הקולתורה הלאומית את, ביני השמשות' ואת ה"נעילות", בשעה שהעידים הנאספים כבר עפים וינעים וגם עצני ה"מנדוינים" בכבודם ובעצמם מודעזעים מחוק הגריו, בשעה שהכל מתנענעים לנפש ולמנוחה והכל עומדים ורגלם האחת מהוין לאולם האספה, ולפיכך עוד יכולים הרבנים לישבת תחתם זמן רב בהשקט ובטחה ולעסוק בשלוח ובהרחבת הנפש בשפיר ובשליה, גם בנגעים ואהלות כשהיה..."

שבלה בודדה.

כאת

י. א. לובצקי.

שבליים בודדות! והמלים בעצמן כשהננו קוראים אותן בעת שהננו שוכבים סרוחים על מטנתנו אינן יכולות להעיר אותנו כי נרניש את הטרנדיה העמוקה הלזוה בהמלים הפשוטות והמצויות. כדי ללמוד הבין את מצב השבלה הבודדה, להבין וגם להרניש את העצב החד המונח בכדירותה, עלינו לצאת מחרנו. להסיר מעלינו אבק ספרינו ולהתבונן בעין פקוחה וחודרת אל הישרות המקיפים אותנו מכל עבריים, אל הישרות האלה ואל מראיהם השונים המנשבים אלינו יללות דוממות והמוסכים בקרבנו תונה חרישית ועצב מנקר.

שבליים בודדות, אבל לא כל הבודדות שוות. כמו המדברים' כן גם הצמחים תלויים במזל. ישנן שבליים בודדות וישנן שבליים בודדות, אבל לא לכלן גורל אהד. גם הכדירות הלוחצת מתחלקת להרבה מדרגות שונות: מדרגות שפלות, מדרגות רמות; וגם אלה השבליים הבודדות שהטבע להן כאם הירנת, גם אלה אינן שוות אשה לרעותה. אשרי השבלה הבודדה שמזלה גרם לה להיות במדרגה יותר נבוהה, ואוי אוי להאמללה אשר מזלה הציבה במדרגה שפלה. ישנן בודדות אמללות אשר איזו התנשאות של שירה מרחפת על כדירותן וצל של אושר חוסף עליהן, אלו הן שבלי האביב אשר המימות הרקב היתה עליהן למשא ואשר לא היה ביכלתן להתאסק ולחכות על הנרעניים האחיים. ריח האביב חדר אליהן מכעד חלם המחרשה, ולא נתן להן לשכב במנוחה, ולכן התפרצו לעלות מתוך המחרשה עוד טרם בא מועד הצמיחה. הן בודדות ועזובות, ובעבור עליהן הרוח להניען לצדדים, או בתוך ים הייק הסוכב אותן הם מכירות ורואות את התלמים הערומים שהצמחים המעטים והרכים אינם מספיקים עוד לכסותם היטב; הן בודדות וגם חלשות. קניהן הרכים והיהוקים הגם הלשים וגנומים כל כך עד כי אין ביכלתם להחזיק כראוי את פרחיהם הרבים שעוד לא היה ביכלתם להתפתח ולהתפצל מתוך הקליפה. ולכן הן כמו מתכספות ומניעות בראשן להרוח המנשב והיעינים המבישות עליהן. אבל זאת איננה תנועת ההכנעה. אמנם הן חלשות ואין ביכלתן לעמוד על קנן. אבל הן מרנישות את החמימות הפנימית אשר רוח האביב מנשב עליהן למען הבריאות ולהחיותן והן מקדמות את פניו בכריכה ובשחוק של הן, והן מסבירות את פניהן להצמחים הרכים הסובבים אותן והלוקחים חלק בתחיה העצומה. הן מסבירות את פניהן ובתנועת ראשן הרך וקנן הכפוף הן לחשות להצמחים הקטנים שירים ערבים, שירים מחזקים.

ובלחש העצום אשר רוח האביב מביא בכנפיו, הננו מדמים להקשיב את השתפכות נפשן המלאה בטחון ועליצות פנימית — השתפכות נפשן בשיר הודיה: הלל להעתיד המסתיר בקרבו את התחיה.

שבלי האביב הנן גם כן שבליים בודדות מכלי כל רע וחכרי, שבליים בודדות, אשר לפעמים עליהן לבקף את ראשן לפני הליפות הרוח והזמן; שבליים בודדות אשר

התקרמות עלומיהן היא על השבון עתידותיהן. אבל כמה התנשאות של שירה עצומה בברידותן זו! הן בודדות ועזובות. קור הרוח חודר אל קרבן, ובשולן בלא עת אולי גורם להן חלישות יתרה. אבל הצמחים הקטנים, הצמחים המתנועעים סביבותן ואשר מכישים עליהן כעל מורי דרך, הצמחים האלה לוחשים להם בתמימות ילדותם כי עוד זמן מה, והקטנים האלה יתפתחו ויתנשאו להיות גדולים עומדים ברשות עצמם, ואז לא תהינה עוד בודדות ועזובות. הן שבלים בודדות, הקיץ וצננותו, ובכל זאת מראיהן מוסך בקרבנו רוח היים ועוז מבלי שנחמוץ להביי את הסיונותיהן, באשר כי הן ממבשרי האביב, אלו הן שבלים בודדות, אבל איזו התנשאות של שירה בולטת מהן; בדידותן מוסיפה עליהן חן מיוחד.

אבל עוד ישנן שבלים אחרות, אשר כוס פיהן יותר מלאה, וקנן יותר הזק מאלו של שבלי האביב, ובכל זאת הן יותר אמללות. אלו הן השבלים הבודדות של סוף הקיץ, אלו השבלים האמללות אשר מבלי להבט על התקופה והאוויר הן מתפצות לצמח ולפרוה, באיזה אופן נמצאה עתה הבודדה הזאת בשדה? האם התעצלה לצאת מתחת המחרשה, ובעוד אשר השבלים האחרות ינקו משל התחיה למען מלא ולהבריא את נרעיניהן, שכבה היא בתחתיות האדמה והתעננה על נעם המימות הרקב, או אולי צצה ביהר עם השבלים האחרות אבל היא היתה רכה וקטנה כל כך עד כי לא היה ביכלתה להתרומם מתחת צלן של השבלים האחרות, למען התרחץ בשפע הטל ולהתחמם בקרני השמש? את החקירה הזאת אודות הסבה האמתית של צמיחתה המאוחרת הנני מניח לחוקרים מומחים, ואנכי הנני מסתפק בהרצאת הדברים הידועים לי, כי בעוד שחברותיה של השבלה הבודדה כבר היו צנורות ומוכנות למלא את משלחתן בתבל, היא: להטחן על ידי מטחנה ולהיות למזון להתבל, היא השבלה הזאת עודנה בשדה, עומדת בתוך קמות קצורות, בין שריקות של איזה חסיל; היא מתאמצת להתנועע בהקברת פנים ולפזר את דשן צמיחתה ועלומיה לכל עבר, על החסיל השורק ועל הקמות הקצורות, אבל כעבור עליה הרוח ואז מרגש מאד מצבה הרע, מפני יבשות קנה אי אפשר להבודדה להתנועע לנשיבת הרוח, ומפני צריבת השמש היא צמאה תמיד לרסיסי הטל. שבלה בודדה! וכמו דקירה עמוקה הנני מרגיש בלבי בכל פעם שהנני מכיב עליה ועל תנועותיה המלאות רפיון, מראיתה הוא העצב בעצמו, ולחיש תנועותיה היא שירת התונה, לכאורה היא שבלה כשאר השבלים, ואם נעמידה מול השבלים המתקדמות, שבלי האביב, אז הנני בטוח כי תצטין. במלאותה זוכן גם במראיהה, ובכל זאת מראיתה תראה לי כמראה העצב, והיא מוסכת בקרבי עצב חד ומרנין. לי נראה תמיד כאלו המות מחתלה בצלו הקר, ובתנועותיה הנני מקשיב אנהת או נסיסת צמיחת העלומים במלחמתה עם אפיסת הכליון, אנכי הנני מרגיש את סוף הקיץ ולכן מאד יכאב לי לראות כי פרח ריק נתעה בשוא על ידי איזו נשיבות אשר הן לעצמן הן אין ואפס, היא, השבלה הבודדה, בהרגישה עליה קרירות הרוח, הושבת כי זהו רוח האביב, רוח החיים והבריאות, שבא לעורר את הקמות היבשות והקצורות ולהפיח בהן רוח היים למען יתעוררו לשיר את השירות הישנות אודות הטל והשמש, החיים ונעימותם, והיא מניעה בראשה לכל עבר כמו היא קוראה להרוח כי הייש וינביר את נשיבתו, בודדה אמללה! והרוח הזה הוא מלאך מיתתך, עוד ימים מעטים, ובליילה, כשתשקע השמש וכל אחד יחש לו מקום מנוחה, אז יסערך הרוח הזה שהנך חושבו לרוח חיים, אז יסערך וינפצך, ואז תרגיש את ידו החזקה ואת קרירותו

החרה, ובלילה, עת הרוח מסתער בשדות ועירות, או הננו מקשיבים בהמית היערים ההודרת לאוננו כמו לילה דקה הקורעת לב ונפש. זאת היא יללת השכלה הבודדה המתאנחה מתחת מכות הסערה. זאת היא אנהת השכלה כהדרור אליה הקור, אנהת נסיסתה ויללת נשמתה על אבדן תקותיה. היא קוראת לעזרה, מזכירה וזחרת ומזכירה את כל השירות היפות שהקשיבה בילדותה, השירות היפות שלפעמים הביאו לה כנפי הרוח בעת כבר גדלה להיות שבלה; היא קוראת לכל השבלים המלאות, איפה הן עתה השבלים האלה אשר לפנינו כסו את עין השדה ואשר בלחש שיריהן מלאו את הלל האויר? האמנם כבר בא קין התבל? בודדה עניה! לישוא תתיסחי, אין לך כל תרופה, מולך גרם לך להולד בתקופה מאוחרת, ולכן עליך לשנות את כוס התרעלה. שבלה בודדה! ובדירותה זו היא תהום ענייתה ומקור יסוריה. היא בודדה, ולכן גם גרעיניה ללא תועלת, פריה נועד לרקבון. היא בודדה... בודדה ועוזבה. האמנם כשבלים השדות הנם גם האנשים ואיש שמולו גרם לו להולד בתקופה מאוחרת נועד מרחם אמו לכליון ורקב? האמנם?...

ואחת מאלה השבלים הבודדות אשר צמיהתן ופריחתן מגדילות את צערנו וכאבנו, ואשר שכונתנו העניה מצמינת במספרן הרב, היה שלום בן שרה האלמנה. ולנפשו ונשמתו המרהפת עתה לפני בדמינו הנני מציב מצבה בציורי זה.

בשנת... באחת השנים האחרונות למאת התשע עשרה, התעורר שלום ויהי למשכיל, ובאמרי משכיל, הנני חישב לנכון כי המלה בעצמה כבר תספיק לתת להקרא מושג מהותו של שלום, הוא היה למשכיל פשוט ותמים העושה פונים להשכלה בת השמים, משכיל מליין שנפשו עליו בוכיה על עמו הטבוע בנים שערי טומאה וחושך. הוא היה למשכיל, היינו לחולם הלומות ימים ונעלים מאלו החלומות שישעשעו את מחם ולבם של המשכילים הזקנים, וכעול ימים אשר זה עתה התפרץ מבצתו להביט אל התבל הרחבה, כעול ימים אשר שאיפותיו להשכלה היו תהלת פריחתו והתפתחות צמיהתו, כעול ימים מלא חיים, בלב חם ודמיון נלהב מסר את עצמו להלומות ההשכלה בכל כחו ונפשו, מבלי הפוגה, במסירות יתרה והתלהבות עצומה, החל לקרא באוני החרשים את הקריאה הגדולה, קריאת ההשכלה, החל לקרא ולקדוע את עיני העטלפים למען יבישו סביבותם ויראו וירגישו את האור הזורח והמהמם. העיר לא רעשה לקול קריאתו, והעטלפים לא התרגנו להאור הרב שהחל להשפיע עליהם. לכאורה הכל היה כמו שהיה נחוץ להיות, שלום היה יכול לקרא ולהוסיף ולקרא את קריאת ההשכלה, ואין גם אחד שיתעורר להפריעו ולהרגיזו, אבל מצבו זה הרגיזהו והעיקהו, לפני עיניו רהפו תמונות המשכילים הרבים שקרא אודותם בספרי השכלה, אלו המשכילים אשר כלם נדרפו על קדושת ההשכלה, לפניו רהפו התמונות האלה, ומאד מאד הצטער על הקרירות היתרה שעטלפי גורודיי מראים להשכלתו, אמנם היו שעות אשר השכלתו רותה אותו עונג, זה היה בעת הפגשו עם החסיד מקדינוב. החסיד הזה, שהיה מלומד ברקדות, היה רוקד עד לשמים בעת שמעו את דרשות ההשכלה של שלום, ובכל פעם ופעם היה הפגין להכות את האפיקורס המשומד אשר אסור לתת אותו לדרך על סף בית יהודי כשר, אם קרירות השומעים האחרים הפיגה את שכרון התלהבותו, הנה בעד זה וכוחו עם החסיד מקדינוב הוסיפו לו עוון ואומין, כל מה שהוסיף להתוכח הוסיף להתלהב. התנגדותו של החסיד כמו הציתה בקרבו אש עלמינו והרגישותו כמו מעם מיוחד בוכוהו. בשעה הזאת חשב את עצמו

כנבור מאושר בתבל. ונוסף לזה הקשיב מרחוק כי החסיד תולך ומרעיש עולמות. כי החסיד מספר לכל איש. כי הוא הנדו אפיקורם שמצוה לקרעו כדנ. אמו הצטערה על זה. וכמה פעמים הלכה אל החסיד לריב אתו על אשר הוא מחלל את שם בנה. אבל הוא, שלום, היה שמח על הדבר הזה. וכמו ידירות מיוחדת התחיל להרניש להחסיד הזה מעת ששמע כי הוא מתאמץ לרדפו. בכל אופן הדבר מתחיל לקבל איוו צורה ולהתבלט בתוכם מיוחד. והרפות החסיד וריבו עמו דומים במקצת להרדיפות של כל המשכילים. אשר בחלום ובהקיץ הוא הונה כם ובספריהם. אבל כל העונג והכבוד הזה אינם שוים לו במאומה. החסיד הוא איש זר בנורחיי עיר מולדתו. הוא אינו בעל הבית ואינו מהחשובים, ולכן גם דבריו אינם נשמעים. וכמו דרשות ההשכלה של שלום כן גם חרפות החסיד וגרופיו לא השאירו שום רשם בעיר. כל אחד ואחד היה כרוד כל כך עד כי לא יכול לשים את לבו לדברים נקלים כאלה. גרי העיר היו סבלנים נדולים ולא התעוררו ולא התרגזו לדברים כמו אלה.

נורודי, עיר מולדת שלום נבורנו, היתה עיר קטנה, אבל ברוחה היתה שונה משאר העירות הקטנות. בחלל עולמה כבר מרנש אור העולם הרחב, ובאורה נכרת ההיות המעשית וההשתקעות החמרית. היא אחת מאלו העירות השונות, בעלות טפוס מיוחד, אשר התרבו בתוך התחום לרגלי הקמור וממשלתו הכבירה, אחת מערי מסילת הברזל אשר בין לילה נולדו לרגלי מקורות המסחר שנפתחו בכפר, על ידי התהנה החדשה. העירות הישנות, אשר על ידי הייהן המסודרים וקבלותיהן העתיקות, ביחוד כבלי החרבה המעיקים את היחיד ושוללים ממנו את הרוחו, הן יכולות לעמוד גם בפני נשיבות הזקות, העירות האלו משתמרות עם כל הפרטים הקטנים שירשו מהדורות הקודמים. כאשר כי כל אחד ואחד שומר את חברו ונושא עליו את אהריות מעשיו והיו. לא כן העירות החדשות הצעות ועולות לפתע פתאום, להן אין כל מסורה וקבלה ולכן גם נשיבתה של רוח מצויה נכרת בחיי העירות האלו. נורודי איננה עיר ישנה הישקועה בכרריה הישנים. היא עיר חדשה. וכחדשה איננה יודעת את כבלי החברה ואת ההקים והמנהגים המעיקים. היא עיר חדשה, וגריה נקבצו באו אליה מכל העירות והפלכים הקרובים לה. אין ביניהם כל קשר אחוה ומשפחה. זרים הנם איש לרעהו, זרים, מבלי כל בושה איש בפני רעהו. העושים את כל אשר נכון לפניהם מבלי שיחשבו מה יאמר שכנם אדות זה. הראשונים שבאו הנה לגור היו מאלו האנשים החיים לא על פי רוחם כי אם על פי אמירת הבריות, וכיון שהרנישו את עצמם כיחידים מבלי השגחה עין זר הסירו מעליהם עול הדת והמנהגים. לאט לאט התלקטו אליהם אנשים אחרים, והאנשים האלה היו אמנם זקנים שחפצו להרכיב פה את מנהגי בני עירם ואופן חייהם, אבל הם היו זרים ביחס להגרים הראשונים, זרים שאי אפשר היה להם לפעול על הראשונים שקדמו לכא הנה, וגם להשמר בעצמם מפני פעולתם של הראשונים. מסחר העיר פרח ויתרחב, הישוב גם כן הלך וגדל. אבל כל אחד ואחד שבא, כבר מצא לפניו הכל נכון ומקובל. עד כי אם היה אומר להגהני את מנהגי בני עירו כי אז היה כמחדש חדשות השנוא לכל האנשים ובפרט לאנשי המסחר אשר המנוחה והמסחר יקרים להם מחייהם. ואם הוא בעצמו עוד היה יכול להשמר בפני רוח העיר החדשה, הנה בניו ובני ביתו לא היו יכולים בשום אופן לעמוד בפני נשיבת הרוח הזו. האב אמנם היה נכון למלחמה נגד הרוח הזו; לכל הפחות בביתו היה חפץ להתאמץ ולשמור את המסורה העתיקה. אבל המסחר, המסחר הטרידו

והשיכחו את כל הדברים האלה; הידים היו עסוקות, המה טרוד והלב מלא, עד כי עתו ודעתו לא היו פנויות לדברים האלה. ובשבת כששבת מעבודתו, אז היה עיף משכרו העבודה של כל השבוע, ובניו ועוזרו משוטטים בחצות העיר ואחוריה למען שאוף רוח ולאסוף כחות חדשים במנעמי החיים העומדים מוכנים לנעורי העיר הזאת. וכשבא היום והבנים התחילו לשוב הביתה, והאבות להתעורר משנתם ולהתחיל מעט מחלישת העיפות; והנה עוד הפעם הענלות הפעונות משא ממלאות את הרחוב, והאכרים מאיצים כי יקבלו מהם את שהביאו ויתנום לשוב הביתה, ולמראה כל אלה פורחת ויוצאת הנשמה היתרה. האבות התחילו להתיאש. ההרגל הכהה את רגשותיהם. הם התיאשו, ולבם פסק מלהתעורר ומלהתרגש גם בעת שראו את בניהם מסיפם מהקודש על ההול, ולפעמים כאשר נמרו את קבלת השבת ובניהם עוד היו עובדים בתחנת המשאות לנמור את קבלת הסחורה, אז היו עששים את עצמם כאלו אינם מכירים בזה. ולבד האנחה שהתפרצה לפעמים מלבם, הנה בלבם פנימה התחילו עוד לשמוח בבניהם, אלו. הבריות הגדולות. במשך העת נבנה בנוודי בית מדרש יפה. ואת בית המדרש הרבו לבקר, ביום ובערב היה מלא אנשים, אבל יותר משהתפללו בו הרבו לשוח ארוכות וקצרות בעניי המסחר. הוא היה כעין כלוב החברה וכעין בית ועד לסוחרים. גם רב לקחו להם בני נורודי, איש זקן שחפץ בלכות את ימיו האחרונים במנוחה על התורה ועל התפלה, ובבית המדרש התלקמו בחורים אהדים מהשיבה הקרובה להתנהג הזאת, ומכל עברים נהרו אליה קבצנים יחסנים ועניים השובים, מנידים מפורסמים ורבנים מחברים. כלם באו הנה אל המדרשה המפורסמת להחליף פה את סחורתם בכסף נבזה, כסף אמנם השינו, אבל מסחורתם לא השאירו בנוודי מאומה. למרות הדרשות הרבות שנשמעו בבית מדרש ריק או מלא — הכל לפי הדרוש — הוסיפו נורודי להתנהג ולחיות כמו שחיתה עד עתה. אין גם אחד שהתעורר לשוב בתשובה. אדרבא במעשיהם ובאופן חייהם עוד הועילו בני נורודי, אם גם מבלי ידיעתם, כי גם הסכיבה תתפקד. איזה רעל ממת ומתדבק היה באויר העיר הקטנה הזאת, רעל שהרעיל והמית את רגשות בני הנעורים. זה עתה באו מקומות מושבותיהם, עוד לא הסירו מעליהם אבק עיר מילדתם ובית אבותם. אך זה לא כבר התחילו לשאוף אל קרבם את אויר העיר החדשה וכבר היו לאנשים אחרים, עזבו מנהגי אבותיהם, ובפרהסיא דרכו ברנליהם את כל הקדוש, איש לא התוכח עמהם להראותם ולהזכירם כי חיי אבותיהם אינם חיים, ובכל זאת עוד טרם עברו עליהם ימים אהדים וכבר רכשו להם את החרות היתרה השוררת בעיר. האמנם כל זה פעל הקטור של מסילת הברזל, אשר בשאון הלילו ועובי ענן העשן הוא מניש מלב הרואים את רגשותיהם העתיקים ומסחר את האויר ממושנים ישנים?

ובעיר הקטנה הזאת היה שלום המשכיל כשבלה בודדה מסוף ימי הקיץ, העומדת יחידה וגלמודה בתוך קמות קצרות ויבשות. שבלה בודדה, אשר רשן עלומיה יכלה בנשיבת הרוח הקרה והחדה. כשישב שלום בבית המדרש והאשו ולבו היו שקועים בעולם הלמוד, אז כל אלה האנשים שלא היו שיכים לעולמו, לבית מדרשו, היו נחשבים בעיניו כנבורים. ביחוד בעת האחרונה, כשהציץ ונפנע, כשמחשבות הדרשות ורגשות זרים התחילו להתאזרה בלבו. כל אלה האנשים המרשים להם לחיות לא לפי מושגי בית המדרש, כל אלה הסוהרים המהללים את השבת היו נחשבים בעיניו כנבורים, כשבל ההשכלה. בגדיהם, מנהגיהם, אופן חייהם החדשים, ביחוד העברות

שספרו אחריהם, שתו עליהם איזו רקמה יקרה של שירה נעימה. הוא ראם בתור אנשים שלמים, אנשים חיים, ובטרם נמר בלבו להתנלות בתור משכיל הנה כם ובכני ביתם, וכשהקשיב מרחוק כבית המדרש איזה התול והלצה מאחד הגבורים האלה, אז התפלא והתענג כעל דברי אלהים חיים, ובכל כחו התאמץ להמות את אזונו ולהקשיב היסב את שיחתם לבלתי לאבוד אף מלה אחת. וכערכי שבתות, כשהלך לטיל מעט אחרי סעודת הערב, אז היה נצב לפני בתי האנשים האלה, וכמו אסור בכבלים לא היה ביכולתו לסור ממקומו. לפני בתי רחובו, שהם על פי רוב בתי בעלי מלאכה עניים. התאמץ להחיש ולעבור, מבלי להתעכב אף רגע אחד. החלונות שתוך החדר היה נשקף מהם היו מרניזים אותו. המנורות עם נסיסת הנרות הדועכים, השלחן הריק אשר עקבות הסעודה נכרים בשומן הכתמים של המעטפה הפירושה עליו, קרבן מנחה וחלות הבקר עם בקבוק היישי סביבות המנורות, ביחד עם דממת השנה החופסת על מראה החדר ונחרת העיפות והעניות, כל אלה מסכו בקרבו רוח עצבון ועצלות של שנה. הוא סדר לעבור את הרחוב הזה באשר כי הרגיש פה כמו קרישת החיים, רק בהבנסו אל הדוב התחנה, היינו אל השוק אצל תחנת המשא ומבואותיו הצדדיות. אז הרגיש כי עני עצבונו נפורים ורוח החיים תוקפו. החלונות הפיצו אור נונה, והאור הזה כמו מלא את לבו באור שבעתים. החלונות היו מכוסים מעין הרואה בוילונות עבותים, פצץ וילוני השבת בערים קטנות העשויים בכונה תחלה להסתיר מעין הרואה את כבוד הבית פנימה. אבל שפע האור, שהתפרץ גם מכערס, היה די לעורר בקרבו את רגשותיו ולהרגישו את החיים המאושרים מעבר להוילון, במקדש החופש ובגן עדנם של בני חורין. ושעות ארוכות, שעות שלמות עמד לפני החלונות האלה שהיו לו כחלונות עולמות חדשים, ולו היה נראה כאלו הוא מרגיש על פניו ובקרבו נשיבה הזקה של חיים עצומים; שעות ארוכות בלה סביבות הבתים האלה, ושעות שלמות התעמק בסמני הצללים המתנועעים, שהיו נכרים מעד הוילונות, וכשהקשיבה אזונו הר קול השהוק והשיחות של גרי הבית, אז היה נדמה לו כאלו הוא שומע את הד החיים בעצמם. החיים בלויית הפמליא של מעלה. וההדר הזה חדר עמוק אל קרבו, והרעיד את מיתרי לבו, וכמו שכרון עליצות מסך בתוך קרביו. הבתים האלה נפתחו לפניו, הודות להשכלתו הנהו עתה אורח תמידית בתוכם. שמע השכלתו חדר גם מעד הוילונות הפירושים על החלונות, והוא פנה לפניו דרך גם בעולמות האחרים. בזמנים פנויים סומנים אותו להשמיעם את דרשות השכלתו ותקונו והוא יכול להתענג עתה על זו הגבורים כאות נפשו. ערבים שלמים הוא מבלה בתוך חברתם, ובין הצללים המתנועעים בעזבי הוילונות נכר גם צלו המתארך. הוא יכול להתענג עתה. אבל בלבו פנימה פסק מלהרגיש כבוד להאדונים האלה, בלבו פנימה התחיל להכיר כי המקדשים האלה הגם ריקים מכל השירה האלהית שדמיונו הפך עליהם, וכי האנשים האלה אינם אותם הגבורים הנשאים, המשכילים בעלי הויה נאצלת שראם לפנים בדמיונו. אמנם את העברות שספרו אחריהם הם עוברים בדיקנות יתיה; אבל, הרוח החיה של העברות, הנפש הפנימית חסרה להם, בן הישיבה הזה שכל ימיו עברו עליו בחיי הרעיון ומלחמת המחשבה, בן הישיבה הזה לא ידע להרגיש ולהבין שום עולם אחר לכד עולם המחשבה והרעיון, ואם היה מעריץ בלבו את החרות המעשית הוא רק באשר כי היא היתה לו כסמל החרות הנפשית, וכתולדה של הרות המחשבה והרעיון, כל אלו עוברי עברה וסהללי שבתות היו קדושים בעיניו, באשר כי על פי מעשיהם אלו ראם כאפיקורסים.

היינו: אנשים בעלי מחשבות עמוקות ופלפולים חריפים, אנשים לומדים והושבי מחשבות, שאינם נותנים שנה לעיניהם רק ולמען לחדור לעומק הדין ודמדה: כדי להרוס את יסודותיהם, ולכן כאשר הזמניהו בפעם הראשונה לבא אל הברתם או כמעט יצא מדעתו מרב אשרו. לכסוף הנהו נמצא בחברתם. ובערב כשישב על כוס המין בבית נהמן בן שלמה הזקן התאמץ להריק לפני שזמיעו את כל אוצרו הרחמי ולהרצות לפנייהם את טענותיו נגד הדברים המקובלים, להרצות ולספר מבלי כל הרף ומבלי הרגיש בנפשו איזו ליאות. כל הערב דבר והוסיף לדבר מבלי הכיר בעיפות השומעים. הוא דבר ודבריו אלו היו בעיניו כננינה רכה המכלכלת בקרבה את הוד ההתרנשות של הדממה ואת עצמת הדממה של הבריאה, ננינה רנה שלפעמים היא יותר מעצומה, ואת כל חיו ורגשותיו השקיי בדרשותיו אלו. וכשהקיפודו בשאלות שונות: מה דעתו אודות זה או אודות דבר אחר, אז מבלי הרבות מחשבות, ומבלי אשר חשב עד עתה אודות השאלות האלו, מהר להשיב, בחסצו להראות להם כי גם הוא בנבורים, כי הוא כדאי והגון לחברתם. על כל שאלה ושאלה בעיני הדת הוא נוטה להקל, הוא אומר מותר מבלי לפקפק אף רגע אחר, ותשובתו זו בלית פלפולו מתערב בהר קול השחק המתפרץ מהאנשים הרבים המביטים אליו כאל בריה חדשה, הד קול השחק אשר בעיניו הוא כקריאת הידד לנבורתו, קריאת הידד המלהיבתו להוסיף וללכת הלאה למען הרעיש את שומעיו בחפש רוחו ודעותיו. הערבים הראשונים עברו מהר. ובערבים הבאים נהיה כאחד מהחברה מבלי ששמו אליו לב. הוא אמנם הוסיף לבקדם. בכל אופן היתה חברתם עליו נעימה יותר מחברת בחורי בית המדרש. אבל בתוך שאונם הרגיש את עצמו כנודד ונלמד כאיש זר מבלי כל מכיר, לבד בכוחו דת או השכלה לא הצטין בשום דבר, ולכן לא היתה ביכולתו לקחת חלק בהשיחות הרבות, ואז, כשישב כנודד בהחברה ההומיה ומרחוק הקשיב את השיחות המפלות, סר האפר מעל עיניו ולפתע פתאום התחיל לראות את נבוריו אלו בעינים אחרות: נבורתם היא רק-במעשה אבל לא במחשבה. הם מרשים לעצמם לעשות את כל העולה על לבם, אבל כמה מנושמים ושפלים הם מעשיהם, מנושמים ושפלים באשר כי מעשיהם אלו באים רק על פי האותם השפלה שאי אפשר להם להתנבר עליה ולהכניעה תחת רצונם. וחרות מעשית כזו מבלי חרות נפשית איננה חרות כי אם להרץ עכרות מנושמה, עכרות שפלה להתאווה הנבזה, רק האיש אשר מקודם עמל וינע בתורה ובחכמה, רק זה האיש יכול לעשות את כל העולה על רוחו מבלי כל יראה, איש כזה הנהו אפיקורס ומעשיו הנם תהלתו, והאיש אשר לא למד ולא שנה, כי אם על פי נטיות הפנימית הוא עובר אותה העברה, איש כזה אינו אפיקורס כי אם בעל עברה פשוט, היינו עבד לתאווה, איש מנושם, וגשמיות חברתו החדשה התחילה להתבלט יותר ויותר. לא לבד כי הם בעצמם אינם חושבים מאומה כי אם גם בעת שהוא חפץ להשמיע את דעותיו ולעזרם בהתפתחות רוחם החפשי, גם אז אינם יכולים לשמוע אותו בכנוחה, והוא מכיר בפניהם כי הוא ביחד עם דעותיו הנהו עליהם למשא, בעת הראשונה, כאשר יציאתו מבית המדרש לעולם ההשכלה עוד היתה חדשה, ולכן גם מהרה, בעת הזאת עוד הקיפודו לפעמים בשאלות שונות וגם שמעו אותו בשום לב. עתה כשנתישן הדבר והתרגלו בהשכלתו ספקו מלשאלהו, וכאשר הוא בעצמו מתעורר לדבר ולהציע לפנייהם את הדושי במקצוע, ההשכלה, גם אז אינם שומעים אותו, הוא מכיר בפניהם אותות תמהן כאלו הם מתפלאים על אשר הוא מרבה לינע את מהו למען למצא היתרים

לדברים נקלים אשר הם דשים בעקבותם מבלי כל מלחמה. ואז מתחיל שלום ללחום מלחמה נפולה: עם החסיד מקדיטוב הוא לוחם מלחמת ההשכלה הכללית ועם הסוחרים הצעירים מבני דור החדש מלחמת ההשכלה הצרופה והטהורה אשר לא נוסדה על תאוה. פשוטה. את הזקנים בבית המדרש העיר למוסר על אשר הם מגדלים את בניהם ללא תורה וחכמה ומקריבים אותם לאליל המסחר והכסף, ואת הצעירים על אשר הם בעלי עברה פשוטים העושים חיים רק בשביל הנאתם, מבלי לדעת והבין מה שהם עושים. הוא הוסיף להטיף ולהטיף. להשתמש בכל מקרה הבא לידו למען השמיע את דעותיו ואת דבריו. הוא לא שם לבו לזה שהזקנים אינם שומעים אותו והצעירים שחזקים עליו ולחלומותיו ומתרחקים ממנו, הוא עושה את שלו, את אשר רוחו הציקו אותו השמיע. ואם לפעמים נודמן אליו צעיר אחד אשר למען בלות את העת שמע איתו בשום לב היה שלום שמה ומאושר — בזה שיש לו אזנים שומעות ובוה שנודמן לו להשיח את אשר הוא הונה ומרגיש.

וכה נתפרסם שלום למשכיל אפיקורם, לבן ישיבה שנתפקה, אשר לפי דברי הצעירים הוא יותר גרוע ויותר מסוכן מאיש פשוט שלא למד מעודו, וכה היה למשכיל הקהל, לאחד מקניני העיר, אשר כל בני העיר התנאו בו. כאשר היה לפניו כלי-קדש או משונע הקהל כן היה עתה לבני גורודי למשכיל הקהל המברח את דעת השומעים בין תפלה לתפלה ואיש לא הרנינו. במשך הימים התרבו שומעיו, ביחוד בימי החגים כאשר לא היתה כל עבודה לבני גורודי, אז שמעו אות בשום לב, שמעו אותו בנענוע ראש ובשחוק על שפתים, שחוק לחכמתו ולגדולתו, שחוק לתמימותו, לאות כי הדבר מעננם, והשכלתו עמדה לו לקחת את לב שלמה הזקן למען יקדו לחתן לבתו. הוא לא היה בין הבהורים. מאחורי התנורי, הוא היה למדן ומשכיל, היינו תורה והכמה ביחד, דבר שמצא חן בעיני שלמה הזקן, אשר בנו ובני ביתו לא הלכו בדרכיו, לו היה שלום נשאר כמצבו זה, כי אז לא היה בא כל שנוי בחייו, כי אז היה הולך ומתקרב מבלי כל השתדלות יתרה להנקודה האחרונה שהיתה עומדת ומחכה עליו, כי אז היה נכנס לחופה וזיה בקרב הימים לבעל הבית, ואולי לאחד מהיותר חשובים. אבל כמו כח פנימי הכריחו ודהפו להוסיף וללכת הלאה בדרך שזה עתה צעד עליו. איזה דבר משכו להתקרב אל הקצה ולהתרחק מהשביל האמצעי שהיה עומד עליו עד עתה.

השבלה הבודדה אינה יודעת כי כבר הגיע סוף הקיץ, ובהרנישה עליה אינו נשיבה או היא מאמינה כי רוח האביב הנהו, ואז היא מתחילה לנענע בראשה המלא גרעינים לכל עבר ופנה, ובפני כל השבילים הקצורות הסובבות אותה כרקמת השאיה וההרבץ, היא מתנענעת ומשוררת את השירות הישנות והידועות מאביב החיים וזו השמש אשר בעיניה הגן כחדשות ועצומות, ואחרי כל שירה ואחרי כל נשיבת, היא עומדת כפופה מעט למען הקשיב ולהתענג על הר שירותיה המתפורות באויר וגם להקשיב את שירת השבילים האחרות, ובאותה שעה נראה כאלו מבעד השפה אשר לשבלה נציץ איזה עצב, ועל מראיתה שפוכה אינו תונה לחצת, לשוא היא מחכה, שירה לא ידעו את האויר ולא יצדו את הלב; לשוא היא עומדת, והיא בשירותיה הנה היתירה, אשר אינה מתאימה אל הסביבה, ואולי עודנה מפריעה את הרשם הכללי, היא יחידה בודדה, לא לבד משוררים אינם, אבל גם שומעים פשוטים חסרים לה, וכל אלו השבילים הקצורות אינן שומעות את שירותיה אודות תחית האביב ונעימות הרוח, וגם

כאשר הרוח עובר בנייהן או המולתן היא כעין שריקת נרידה נוראה. ואחרי רנעים אהדים והשבלה מוסיפה להתנועע הנה והנה, ובהמית הרוח היא מוסיפה לערבב קולותיה הערבים של השתפכות נפשה. הרוח מנשב וכל עצב סר מעליה. הבריאה כלה המשתרעת לפניו במרחב אין קץ היא כל כך נעימה, כל כך חביבה, עד כי אינה יכולה להבין איך אפשר להתעצב. והרוח מפזז עליה ותודר מבעד הקליפה אל תוכה. והיא מרגישה בקרבה שפע בריאות וזרם של חיים עצומים. ונשיבת הרוח היא יותר חכמה. מכל עבר היא מרגישה את זרם גליו. ובכנסו הוא מביא לה קולות שונים. קולות רכים השופכים רוח חי על כל הסביבה. זאת היא שריקת החסיל אשר בקולו הוא מגדיל עוד את רשם השאיה והחרבן הגורף מהשבלים הקצורות. אבל היא התמימה, הושבת את השריקה הזאת לנגינה עצומה. החסיל שורק, והיא מרב שמחה איננה יודעת כל גבול לנגינתה. והיא בתמימותה מתחילה להאמין כי שירותיה עשו פרי. כי היא איננה בודדה, ומי יודע אולי בעוד זמן מה תסובב אותה מקהלה שלמה של חסילים. שבלה בודדה, תמימה אמללה!

ורוח העצב אשר תקף את שלום בהוכחו מריקות גבוריו, רוח העצב אשר הביאו ללחום מלחמה כפולה, להטיף להשכלה צרופה, הרוח הזה סר ממנו מהר כאשר הקשיבה אזנו שריקתו של איזה חסיל. איזה צעיר שהריח בילדותו ריח החדר, ועתה בא אליו לשמוע את דרשות ההשכלה, לבלות את עתו שהיתה עליו למשא. שלום כמו היה לאיש אחר, ולדבריו ולשמחתו אין כל גבול; ובגדל אשרו היה מרגיש כעין נגינה עצומה של גלגול משביל, בשריקת החסילים הצעירים או בהנפשות היבשות של הזקנים אשר עוד לא שכחו לדבר אבל לבם כבר נתאבן ויפסק מלהרגיש ולחיות. הוא היה מאושר ובאשרו לא שם את לבו להכיר את העת והמקום שהוא נמצא בו. הוא לא הכיר ולא הרגיש כי הרוח המנשב הוא רוח החורף המביא בכנסו כליון וקרין. הוא לא ראה ולא הרגיש כי הצעיר הבא אליו והזקן המתוכה אתו הנם רק פרחי המות ואנחת החיים בנסיסתם. הוא לא ראה ולא הכיר בכל אלה. בדמיונו העז ראה את כל האנשים שנפגשו בו ואשר לעתים הקצובות הקדישו שעות אהדות לשמוע את דרשותיו ואת וכוחו כאנשים חיים, אנשים בעלי נצוץ ההשכלה אשר התעוררו על ידי קריאותיו: נחמן הקצב אשר בשחוק על יפנתו היה נמצא תמיד בין השומעים, משה השמש שהביע תמיד את תהונו על ידי שריקת השפתים, ואיווץ בן שלמה הזקן. בעל העברתי הגדול, אשר בין עבודה לעבודה אהב לבקר את בית המדרש ולבלות את העת בשיחות שונות. כל אלו היו בעיניו כאנשים משכילים; קמוט קל של מצחם ותנועה פשוטה של ידיהם היו לו כשיחה שלמה אודות רעיונותיו. הוא היה מאושר; נפשו ולבו היו מלאים מקריאותיו ורעיונותיו, והאוויר התחלל היו הד קול רגשותיו והושיו; הוא היה מאושר, ובאשרו לא הרגיש כי החורף העז. מלאך המות להשבלים הבודדות, עומד ומחכה מאחוריו. ואמנם זמן רב לא היה עליו להמתין על הרפו העז. הוא במעשיו החיש את ביאתו. לו נשארה השבלה הבודדה באבה מבלי להתרומם ולצמוח, כי אז לא הרגישה כל כך את תוקף החורף, ואם ראשה הרך היה אמנם לשלל להכפור העז, הנה עקב קיומה והיותה היה נשאר בשלמות. רנבי האדמה והתלם העשוי היו לה למחסה. אבל היא בדמיון עלומיה התחילה להתפרץ מתוך התלם ולהתירום מעלה אל השמים האמוצים המתרקעים מעל ראשה ואל הכנבים המהוירים בזהה התמימות. היא לא היתה יכולה להשאר בהמימות הרקב אשר בתחתות

האדמה. היא התפרצה לצמח ולפרוח, אבל צמיחתה זו היא היא אסונה, ובהתכונה עם כל כחה וחיה בפרחיה, הנה כעבור הסער על פרחיה אלו או אכדה גם את הייה. צמיחתה ופריחתה היא היא אסונה, בודרה אומללה. —

וצמיחתו והתפתחותו של שלום היה גם כן אסונו. בודד אמלל! וגם הוא התחיל להרגיש את עצמו כאמלל. בשעות וכוחו היה אמנם כשבע וכמלא, אשר לא הרגיש את ריקתו בקרבו, אבל בשעות בדידותו, עת אשר קריאת הספרים היתה עליו למיטא, וכמשורעם התהפך על משכבו — אז בשעות האלה הרגיש את עצמו כאמלל. מקומו בביתו, מקומו בעירו וחברתו היה צר לו. איוו שעמה כברה אחותו ומבלי הרף מרה את הייו. על פי דברי מחותנו ואמו באה לו השעמה הזאת באשר כי הוא הולך בטל כל היום מבלי עבודה מעסקת, והוא אמנם החל לבקר את בית מסחרו של מהותנו ולהתערב בעניני מסחרו, אבל העבודה הזאת לא לקחה את לבו וגם לא הפינה את צערו. את העבודות השונות הוא ממלא לפעמים גם בדיקנות יתרה, אבל לבו אין אתו, ועל פי רוב כמו עצלות של שנה נסוכה על הליכותיו ועל תנועותיו. איזה דבר מציץ את לשד מחו ולבו פנימה, איזה דבר מנביד את מרירותו ומרגיזתו מבלי הרף, יש אשר עוכרים עליו רגעים של ערות והתעוררות, ואז רותחת העבודה תחת ידיו, ושחתו גם כן זורמת מבלי כל עכוב; בערותו המישונה היא זורמת בכל תוקף החיים, ואז הוא מתחיל עוד הפעם לבקר את החברות השונות ולחיות בכל תוקף העולמים, אבל אחרי הערות הזאת הרגיש את עצמו עוד יותר ריק ממה שהיה לפניו, ומצבו הנפשי פעל לרעה גם על מצב בריאותו, ואמו התחילה להאיץ בו ובמחוחו כי יהישו את זמן החתונה, אבל מפני סבה אי נודעת לו העביר תמיד את מועד החתונה לזמן אחר. קרבת הנערה החיתה את רוחו והשיבה את נפשו, אבל הוא אינו יודע מדוע, ככל פעם כשהתקרב מועד החופה לא ידע מנוח בנפשו עד כי עלה בידו לפעול על לב מחוחו ואמו כי יחכו עוד זמן מה, ובשעות הארוכות שפיל בסביבות העיר הרגיש בקרבו התרסקותו של איזה חפץ אי-בהיר אבל מתעצם ומתחזק מיום ליום. הייו בעיניו הקטנה היו בעיניו כאפס ואין, ורק שמה, בתבל הרחבה, שמה ישינו הייו את עינם האמתית, הוא חפץ לנסוע, לעזוב את עולמו הקטן וללכת אל העולם הגדול, לשאוף את האויר המבריא והמרפא ולהיות לאיש... בחשאי, בעת שהוא משייל עם ארוסתו, הוא מספר לה את רעיונותיו אלה; הוא מספר לה... ועם ספוריו אלה מתחיל הפני להתנשם ביותר ולקבל צורה בולטת ומיוחדת, עד כי אופן הנסיעה, וחיו ומעשיו בעתה, כבר קצובים אצלו בדיקנות יתרה. מתחלה לא הביעה ארוסתו את הסכמתה, היא לא התנגדה, אבל גם לא הסכימה. כפי הנראה לא הבינה עוד כראוי את חפצו זה, ולכן הוא מתאמץ ככל כחו להרצותו לפניו למען קחת את לבה. הוא מתאר לה בלשון מדברת גדולות ובהתלהבות עצומה את תקותיו בעתיד ואת ריקות החיים פה בהכנה הקטנה הנקראה גורדיי. הוא מרגיש בקרבו כי לגדולות נוצר, הוא מרגיש כי ישנה בתבל הרחבה יתפתח כשרונו ויעשה חיל, ופה בעיר הקטנה ישאר קצוץ כנפים ואמלל כל ימי הייו. הוא אינו יכול להיות לסוחר, קטנות המסחר מרגיזתו באשר כי הוא לא לפי רחוק, והוא מסיף לתאר לה את חיו בעתיד, ולשמע דבריו מתבלטות לפניו הקותו בצורות מוחשיות עד כי הוא בעצמו מאמין בהן כאלו כבר התנשמו. היא עיניה צעירה לימים והיא יכולה לחכות עליו, הוא יסע מקודם לעיר הפלך, שמה יכין את עצמו במשך הזמן בלמודים הנתוצים ואחרי כן יסע לחוץ לארץ, שמה יכנס לארץ

מכתי המדרש ובמשך ד' או ה' שנים ינמור את למודיו ויהיה לרוקטור, ואז ישוב הנה. ישאנה יסע עמדה לחוץ לארץ. דבריו אלה על אודות חייהם בעתיד לקחו את לבה. מצדה אין כל מפרע. היא מסכימה בכל לבה לנסיעתו. גם היא נוכחה כי לפניו אין כדאי כי אם להוסיף ללמוד. בימים האחרונים התרגלה בהתקות האלה עד כי אי אפשר לה להסיח את דעתה לדבר אחר. היא מדברת עמנו מנסיעתו לחוץ לארץ, ודבריה אלו הנם דברים נלהבים. בכל אופן עליו להתאמץ ולהשיג את מטרתו זו. היא מצדה תתאמץ לעזרתו כפי יכולתה. והיא רואה אותו כתלמיד האוניברסיטה, והיא מתעמקת בכל פרטי חייו: איך יחיה, לבל ירבה לעבוד, ונס ירבה לכתוב. אם אביה לא יתרצה או יסע גם מבלי הסכמת אביה. היא תחכה עליו ויעבור עליה מה. היא אינה יודעת באיזה אופן ימציא לה את מכתביו אם אביה יתנגד לנסיעתו. אולי על כתיבת אמו והיא תלך אליה בכל פעם לקבלם. גם ישתדל לבא הנה במשך חדשי הקיץ. היא כבר נמסרה אל הרעיון הזה באש עלומיה. והיא חיה רק בחלומותיה על אודות העתיד. אבל אביה ואמו אינם חפצים גם לשמוע מזה. כפעמים אחרות נסה להציע לפנייהם את דבר נסיעתו. אבל בכל פעם ופעם הביטו עליו כעל משוגע, ומצבו עוד הורע על ידי זה. הפצרותיו במחותנו ואמו לא הועילו במאומה. אדרבא עוד קלקלו. כששמעו כי הוא חפץ לנסוע או התחילו להאיץ בו בדבר החתונה למען נרש ממנו את רעיונותיו המחזרים, והוא נוכח כי אי-אפשר לו לעמוד עמהם במלחמה. אמו אינה נותנת לו כל מנוחה. ומחותנו גם כן מוצא שעת כושר לשלוח בו את חצי לענו. אז פסק מלדבר אודות נסיעתו. לבסוף היתה חסרה לו האנרגיה לעמוד על דעתו. ובלבו פנימה שמה נוראה. הקריאה בספרים אינה לוקחת את לבו והמסחר מרגיו ומכעיסו. האנשים כלם היו עליו למשא, ולהתבודד גם כן כבד ממנו. ברחוב או בבית המסחר אי-אפשר לו להיות אף רגע אחד; המראה החיצון של כל הדברים אשר הוא פוגש בדרך מרגיו ומעכר את רוחו, ובבית, בחדר עבודתו, האויר מחנק והכתלים לוחצים. ובשדה בין גלי תבואה בתוך לחש העשבים ודליות האילנות, עקת לבו מתעמקת ומתגדלת. ואז הוא מרגיש כי דמעות צורבות הונקות אותו, וכי הוא הולך ומשתגע. מה לו לעשות? להשאר פה בעירו אינו יכול. הוא מרגיש, כי כל דבר ודבר אשר בעיר הזאת מרגיו ומעבירו על דעתו. אויר העיר הוא מעופש ואנשיה הנם כל כך קטנים, ביחוד מחותנו עם לענו הנבזה ומנהגיו השפלים הוא לו כעין מלאך המות. עליו לנסוע, אנה ואפוא הוא אינו יודע בעצמו ונס אינו שואף לדעת. העקר אצלו הוא: לברוח מפה, ממקום הרקב והסחי, אל התבל הרחבה, אל מקום האור והשמש; עליו לעזוב את הכל. אבל איך ואפוא?

הוא מרגיש כי חסר לו העוז להתליש את הדבר ולעמוד על דעתו. במסיבת מחותנו, למרות הכאב הפנימי, אי-אפשר לו לפתוח את פיו, וכמו מתביש ברעיונותיו הוא מתאמץ להכחידם ולכסותם. ארוסתו, בראותה את התנגדות אביה ואמו, הפצירה בו כי יעזוב את מחשבותיו ולא יתעצב אל לבו: אין לו להתיאש מתקותיה, עליו להחיש את החתונה, ואז כאשר יעמוד ברשות עצמו וגם יהיה לו כסף הנדה, אז יעשה את אשר יחפוץ, יסע מבלי שאל את פי האבות. כטובע במצולה האוחז גם בקש, כן גם הוא אחז ברעיון הזה. רפיון רוחו שאינו נותנו להתליש ולהוציא את החלסתו. רפיונו זה הביאו לאחז ברעיון ולהשתעשע בו בעת השעמה. — בלבו כבר נחרץ כי בין כה וכה עליו להכות. מבלי הסכמת חותנו אי-אפשר לו לנסוע; הוא יכול להפיר את

התנאים ולא יהיה לו כסף למחיתו. על כן עליו לסבול ולשאת בדומיה. אחרי כן כאשר יעמד ברשות עצמו. כאשר יהיה ארון הכסף וארון נפשו. או יסע. והוא חולם אחדת זה בהקין ובחלום. הוא חולם וחולם. ובחלומותיו אלה עוברים עליו ימיז ולילותיו. וכשכבר שאינו בולע בפעם אחת את יינו בחפצו לשמור את מעם היין רנעים אחרים יותר מכפי הרגילו. כן גם הוא התאמץ להתשעשע בחלומותיו אלה ולהסב את עיניו להמצאות. הוא כמעט אינו מכיר בכל ההכנות לחתונתו. אם איננו מתוכב עם המתפללים בבית המדרש. או על רוב הוא שוכב בשדה בעינים תועות במרחק המרחב. הנה רואה את היין בעתיד. ואם דמינו מתאמץ לדלוג מתקופה לתקופה למען הראותו את הסוף. היינו השנת המסרה. הנה הוא בעצמו מעמיד את סקירתו על נקודה אחת להתבונן עליה ולהרגישה ביותר. הוא מעמיד את סקירתו בחייו העתידיים על נקודה אחת. למען תהיה לו כמנן וכמהסה מפני המציאות הסובבת אותו. בלבו פנימה הרגיש כי כל אלה גם דעיונות של דמיון. בנשיחו הפנימית הכיר כי גם אחרי החתונה לא יבוא כל שני בחייו. אבל כל מה שהכרתו זאת היתה הולכת וגדולה היה הולך וגדול שכתו מתקתיו הרמיניות. הוא בעצמו התאמץ להפריז על המדה. להגדיל את קסם דמינו. למען לא התקף אותו ההתעוררות הגורמת לו רק מכאוב לב. אבל למרות שכתו. וההתעוררות תוקפתו. וכאותה שעה נקטה עליו נפשו. הוא הכיר כי דמינו בהרגישו את מעם העתיד. דמינו זה מחליש את חפצו. אשר גם בלא זה הגרו חלש ביותר. דמינו זה הוא לו רק כשכרון. ובאמת ישאר אותו האמלל שנתחך דינו להשאר כל ימי חייו באיזו בצה מעופשת. והוא מרגיש את עצמו כאמלל שנפל מסור גבוה הנפל ויורד ונפל מבלי להגיע אל קרקע התהום. ולכאבו באותה שעה אין כל גבול ואין כל מדה. הוא אינו מצא לו מקום. מכיתו הוא ממחר לבית מחותנו. משמה להרהוב. לבית המסחר. לבית המדרש. אבל בכל מקום הוא מרגיש כי צר לו המקום וכי הוא הלך להחנק אם רק ישאר פה. האמנם ישתנע? הוא חפץ לבכות. הוא מרגיש נחיצות להשיג את צרות נפשו. אבל קשה לו מאד הפגישה עם מכריו. אינו יודע מדוע. ובעת שהוא פוגש אזה איש או יצר לו עוד יותר כמבתחלה. גם הוכחים אשר השכירוהו והשכיתוהו את עולמו הפנימי. גם הוכחים והקריאות להשכלה היו עליו למשא. ולפעמים כאשר מכריו הרגילים בוכוהו סבוהו בשאלות שונות למען העיר את רהו. אז השיבם בעקיצות חדות. הם היו עליו למשא ולא היה יכול כלכל אותם ואת תנועותיהם. וכאשר עיף מרב התרגשות והתרגנות היה שוכב בשדה. אז הרגיש כי ביהד עם רחש האויר נפסקת היותו. הוא שוכב בעינים פקוחות ואינו רואה ואינו מכיר מאומה. אינו רואה ואינו מרגיש מלבד הכאב והלהץ הפנימי. חפצו מטושטש וחלש. אין לו עוד הבהירות ובליתו הקבועה. הוא אינו זוכר עוד מה חסר לו ומה הגדו חפצו העז המעיק לו באכזריות כזו. רק חפץ אחד עוד מחיה את לבו. והוא. לבלי להיות את אשר הגדו עתה. או יותר נכון לבלי להיות כלל. והתרגשות כבדה אחזת אותו. והוא שוכב ומבלה את כל היום בשדה. שוכב ומביט אל המרחק המשתדע לפניו. הוא אינו תופס מה שהוא רואה ואינו מכיר מה שהוא מרגיש. עיניו ואזניו פתוחות. סחו ולבו ערים. אף דבר אחד אינו נאבד מהכרתו. צפצוף הצפרים ושיסת העורבים בעצקותיהם המזורות. שריקת החמיל והאכר העובר לפניו בעצלתים. המיה הרה בעלי האילנות. ולחש הצמיחה של העשבים השונים. את כלם הוא שומע ומכיר בהכרה ברורה. אבל הכרתו זו תופסת אותו ואינה תופסת. נונעת אליהם ואינה נונעת. היא

מקיפה את כל הדברים ומדלגת עליהם אל העבר השני של הצורות הקבועות. אל האיקסוסף של אידיהות. סקירתו סוקרת את הכל בפעם אחת. אבל כל הרברים אבדו באותה שעה את ערכם התארי בתור סימנים המעוררים את הרגשות. הוא רואה אותם אבל אינו מרגיש ואינו חושב מאומה בשעה שהוא רואה. התרשלות כנדה מסוכה בכל אבריו. ובעצלותה היא נעימה כל כך עד כי היה הפיץ להשאר באותו המצב ימים ושנים. ולו נראה כי על פי התרשלותו זאת הוא מתאחד עם עצלות הברואה השפוכה באותה שעה על דממת הישדות. אבל לפעמים בעת שהוא שוכב ומתענג על עיפות הושייו. הוא מרגיש כי לבו והושייו מתעוררים להרגיש את כל הריקות אשר בהתרשלותו זו. ואז מתעורר הפצו הנדהם והנדהק בקרבו לענותו עוד ביתר עז מבתחלה. אבריו נבתחלה עודם עיפים וסבוכים בעצלות היתרה. ולכן הוא מסיף לשכוב ולשכוב. אבל רוחו ורגשותיו התעוררו והם הזקרים ומרעילים אותו. והוא מרגיש חפיץ עז לשפוך את שיתו לפני איזה איש. נחיצות גדולה להקל את לחץ לבו ומרירות רוחו על ידו דמעותיו. אבל הוא בודד. ואינו רואה לפניו שום איש שקרבתו תקל מעט את יגונו. ארוסתו אמנם קרובה לו. והוא מרגיש לפעמים כי קרבתה היא לו כמו מרפא לנפש. ולעתים לא רחוקות הוא מרגיש כמו בה נסתר דוחפו לפול על צוארה ולהבקה ברועותיו. לפול על צוארה ולהמם את לבה ואת שכמה בנשיקותיו ודמעותיו. לבו מלא על כל נדותיו בידירות ואהבה לכל התכל. הוא הפיץ לאחר את כל היקום. להממם ולהבריאם ברגשותיו החיים והמלאים אהבה. אבל פני התכל הם זועפים ואיומים כל כך. המית הרוח הוא כל כך נראה ומחודדה. ולחץ עז לוחץ את לבו. והוא הפיץ לפול על צוארה למען הסתיר את פניו בהוקה מכלי לראות את האימה השפוכה על פני התכל. הוא הפיץ להבקה. למסור בהבוקו את המימות לבו ונסיסת נפשו. והיה הפיץ כי כל ימי חייו יעברו עליו בהחבוק הזה. באותה שעה הוא מתקרב אליה. עוד מעט וידיו מרגישות את קרבת המוקי הלציה. אבל איזה רגש נסתר מעכבו. הוא מרגיש כי בינה ובינו מכדיל איזה דבר. הוא איננה קרובה לו כמו שהוא חשב. עוד הסר דבר מה. ובין בה היא עודנה וזה לו. רגשותיו ודבריו נשארים מכלי להתפריץ ההיצה. הוא הנהו בודד עוזב ואין לו כל בתכל. מחבריו בבית המדרש. שעל פי הנוכח ואוירם היו קרובים לו. התרחק על ידו השכלתו. ולפעמים כאשר תוקפו העצב הוא אומר לשוב אל בית המדרש. בתקוה כי בסלסול נגונו הלמוד או בשיחות חבריו מלפנים. יעלה לו להקל מעט את צרות לבו. אבל כמעט נסה להציג את רגליו בבית המדרש והוא רואה כי חומה בצורה מכדילה בין חייו מעתה לחייו מלפנים. בינו ובין חבריו מלפנים. הוא התרחק מהם ולשוב אי אפשר עוד. הוא התרחק מהם אבל גם לחבריו החדשים לא התקרב. הוא בעצמו אינו מוצא כל נעימות בחברתם. שימיים האחרונים היתה עליו למשא. הוא אינו רואה אותם כמלפנים בעמרת האפיקורמות על האשם. כיא בתור אנשים נסים. בעלי עברה פשוטים ולא יותר. והם גם כן מביטים עליו בעל זה. כעל איש מחברה אהרת ומעולם אהר. למרות קריאתו להשכלה ודעות התפשיות שרשמיים לרגעים. למרות כל אלה הם הישבותו עוד לאותו בחור הישיבה שהיה מקדם. התאמצותו והשתדלותו להפיש היתרים לרברים שרשים בערב. הוכיחום כי רוח החופש עוד לא הדר אל תוכו. וכי הנהו עוד איתו בחור הישיבה. ולכן נמקדם עמדו ברחוק ולא הנתתו להרוג אל חי חברתם. הוא היה להם כור ולכן עמדו תמיד על המשימ. בחול ובהנים עוד התארהו אתו. גם שמעו לפעמים את שיחותיו אודות

ההשכלה. אבל בשבת, ביחוד אחרי הצהרים, עת אשר הזקנים הולכים לישון והצעירים — להסווא, או כשעות האלו שמרו את עצמם מלבא אתו בדברים. וכאשר הלך לליל בשבת אחרי סעודת הצהרים או מרחוק ראה כי מחצרות אהדות נשקפים פני חבריו ההרשיים ולמען בלות את העת שם את פניו אל אותה החצר, והנה אך התקרב הפנים נעלמו. הוא עומד ומשקוף מבעד סדק השער אבל אין איש בחצר. כלם התחבאו מפניו כאלו הם יראים אותו. הוא יודע אל נכון כי פה התאספו עתה כל הצעירים. הוא מרגיש באייר את נשימתם. אבל הוא אינו קורא אותם. הוא משים את עצמו כאלו אינו מכיר בזה הוולך לדרונו. לבו כואב עליו על אשר הם מתרחקים ממנו. גם הברתם אינה נעימה לו אבל בכל זאת היא יותר נעימה מהבדידות הלחצת. לבו כואב עליו ובלבו פנימה הוא מתחיל לבטלם ולהשפיל את ערכם עד כי אינו כדאי לפניו גם להפגש אתם. אבל למרות כל אלה והכאב עודנו חזק. מדוע הם מתרחקים ממנו? הם יראים מפניו לעשות את מעשיהם, והוא הלא כמה פעמים שנה לפניו את דעותיו הפשוטות; ומדוע עם יהודה שכנו הם מתארחים. אם גם יהודה זה איננו חפשי במעשיו. אם כי הוא מגושם יותר מכל החברים? הוא נוכח אפוא. כי הוא הגהו זר לכל החברה הזאת. הוא הגהו מעולם אחר ולו ענינים אחרים, ענינים שאינם נוגעים כלל לכל אלה הצעירים; הוא הגהו מעולם אחר, ובעולמו זה הגהו בודד מבלי כל רע. מבלי כל ידיד. בודד יחיד אשר כבדיותו זאת מכה אותו בשממון. והוא מרגיש רפיון רוח וחלישת הגיה הבאות לו מאירכת העת. ובקרבו צריכה עצומה וכלבו עצב חד. ערותו עברה והלפה. בכל תנועותיו נכרת חלישת העצלות ומנוחת אידיהפין. רוחו מעוכר ועיניו מעוננות. ורק בפנה נסתרת בקרבו פנימה הרמה אוכלת אותו. היא דוקרת ומחססת. היא שוכח את סביבו. למען יהיה ביכלתו להקשיב הישב את הדקירות האלה. הוא מרגיש ומכיר היטב כי פה בהבצה הבויה לא ישיג את שלומו ומנוחתו. הוא מכרה להתעורר ולברוח מפה. במקום אחר. בתוך אייר אחר. שם עוד יתעורר לחיות. שם עוד יתעורר להיות. וכל מה שהכרתו מתחזקת מתחזק גם כן יאושיו. מחותנו ואמו מארצים בו כי יקצוב את מועד החופה. והוא גם לחשוב אודות זה אינו חפין. איך יכל לכונס לחופה והוא עוד לא נמר את חק למדוד? איך יכול לחיות ובמצבו עתה. במקומו שהוא נמצא. שורר חשך אפל. אייר מוזהם שאפשר להחנק בו? הוא אינו מתנגד עוד. לזה חסר לו הרצון העז. אבל בין כה וכה חלישתו זו גם כן מנינה עליו. סבלי כל סבה ובכל פעם כאשר מועד החפה הולך ומתקרב אז הם מעבירים אותו לזמן אחר. והוא כל כך התרגל במצבו זה עד כי פסק מלהכיר היטב בחלוף הימים. ובכל פעם אשר המועד הקצוב התקרב פסק גם מלהפגש איזו אמחלאל למען העביר את מועד החפה. הוא היה כמו שכור מרגשותיו. שקוע בעולמו הפנימי ובחפצו. אשר אסנם לא היה חזק למדי למען העירו למעשים. אבל היה עז כל כך למען העסיקו ולהתירש בקרבו את הענינים האחרים. אסונו היא סביבתו. עליו. אם הוא הפין לחיות חיים מאושרים. להתעורר ולהתפרץ ביד חזקה מתוך סביבתו זו. השבלה הכודרה. בהרגישה עליה את נשיבת הרוח ובהריחה את האויר החדש מתחת מרחבי הרקיע. אינה מרגישה כי רק צמיחתה ופריחתה גורמות לה את מכאוביה הנוראים. וכי אם היתה נשארה תחת התלם בתוך המחרשה או לא היתה מרגישה כל רעה. היא אינה מרגישה את כל זאת. אדרבא בתמימותה היא מאמינה כי אסונה בא רק באשר כי היא קרובה אל המחרשה. וכי יניקתה מתוך הרקב שתחת התלם גורמת לה את

צרותיה, ולכן היא מתפרצת לצמזה ולצמות, להתרומם ולפרוח, היינו להתפרץ ולהתרחק מהתלם ומהמחרשה עד כי יבא הרוח ויסערה בנשיבתו העזת, יעקרנה וירחיקנה מהרקב הגבוה שבתוך התלם, עד שיבא ויסערה ויערקנה, ושדופה ונרמסה תתנלגל בתוך כליון החורף, אמללה בודדה!

ובעבר השני למסילת הברזל המפידה בין העיר וכין הכפר, בעבר השני אשר השפוע הנשקף מכוסה באילנות רעננים, בעבר הזה חפשו למו בחורי נורודי את תענוגם ומשושם בשעות השבת אחרי הצהרים, מבין האילנות הרבים, אשר בשיח דליותיהם המתנועעות היה נשמע כעין קריאה להעלומים לבא ולהתחבא בצלליהם העבים, הצמינו ביותר האילנות העבותים של הצר אדון העיר, בחצר הזאת נר היהודי חוכר המשקה והחלב, ואת היהודי הזה ברך ד' בכנות הרבה וכסף מעט, והכנות היו ככל הכנות, המתעדות לעוזב את קנן בכל שעה ורגע, אם רק ישלח להן ד נואל ממרום שיואל לפרוש עליהן את כנפיו, את בטחונן בדי כבר אברו ולכן התחילו בעצמן לחפש את הנואל, התחילו, ואבותיהן שהרגישו את עצמם כחוטאים לא כרו בהן; והכנות היו בנות משכילות, בנות חולמות מבנים אוהבים; והכנות היו בנות משכילות ועל ידיהן נעשה בית אבותיהן ככלוב לכל צעירי העיר שהפצו לשעום טעם חסא של שבת, האב הלך לישון, האם גם כן התעלמה מהעין, והבית וכל אשר בו נשאר חפשי מבלי כל משניה ברשותם של הצעירים אשר התאספו שמה מדי שבת בשבתו אחרי סעודת הצהרים, ואם לפעמים קרה כי האב התעורר משנתו טרם עוד כלו הצעירים את משנת חטאיהם, אז היער הוומה מרחוק כסה עליהם ועל מעשיהם, הדרך המוליך סביבות החצר והבית היה גם כן מקום טיוליו של שלום בשבתות ובחגים אחרי הצהרים, הוא איננו עוד בחור ישיבה ולכן הוא עובר בטיוליו את מסילת הברזל וחודר אל הצללים העבים של צללי היער, אבל הוא איננו חבר לצעירי עירו, ולכן אינו מבקר את בית היהודי החוכר, בעת הראשונה, כשלהב השכלתו עודנו בער בו, אז אמנם נסה פעמים אחדות לבקר את הבית הזה, הוא חשב כי כמשכיל יכירנו מקומו גם בבית הזה, אבל מכות האורחים בהכנסו לתוך הבית ומבטי הבחורים אל בנות הבית בחשבו להתעכב בבית גם אחרי שחותו את השכר, כל אלה הראו לו כי הוא רק כמפריע, כי הוא זה, אשר אמנם רשאי לשחות, אבל בשום אופן אינו יכול להשאיר פה לשעות ארוכות, ואם לפעמים לא שם את לבו לזה ונשאר בבית, אז כעבור רגעים אחדים וכל האורחים התחמקו מהבית, כל האורחים ביהד עם בנות הבית, ועמו נשאר רק האב הזקן אשר ישב ושמע את שיהתו באיזה שחוק, וכאשר כלה לשחות ויצא החוצה, אז הד קול השיחות והשחוק, שהתערבו בנענועי הדליות, הגידו לו כי כל החברה הנמצאת עתה בין שדרות האילנות עזבתו בכונה, באשר כי חברתו אינה נעימה להם כל כך, והוא פסק מלבקר את הבית הזה וגם פסק מלבא בחברת הצעירים, לבו עליו כואב על בדידותו הלוחצת, והרבה פעמים הוא מרגיש בקרבו איזה חפץ להתהולל מעט בחברת צעירים, להתהולל או להתלהב בוכוחים למען החיות את לבו פנימה אשר הוא עתה לשלל להתולעים הפנימיים, אבל נאוונו אינו נותן לקדם את פניהם ולבקש את חברתם, ורק מרחוק בסככי האילנות, אשר סביבות הדרך המוליך אל החצר, הוא שוכב ומקשיב היטב את נחרת השנה אשר בשעות אלו משמיעה העיר הקטנה המונחת בעבר השני של מסילת הברזל, והנחה הזאת, בלויית המנוחה השוררת באותה שעה בחלל האויר, מנסכת בקרבו עצלות העצב, ורגו השעמה, ורק הקולות

המגיעים לאזנו מבעד הלונות בית החוכר, קולות המביעים בטחון החיים ותענוג ההוללות, רק הקולות האלה מרעידים בקרבו את מיתריו ומכאיבים את לבו באיזה רנו פנימי. הוא גם כן חסין לחיות, הוא גם כן שואף להתהולל, ליהנות ולהתענג, לבל הפחות להתריש את רגשי לבו ולהסיח את הדעת מחפצו המענה; הוא גם כן חסין להתפרץ מתוך כפור הברידות, להתפרץ ולהחליץ. אבל ידיו ורגליו הנן ככרות כמו היו אסורות כבבלים, גם להתנועע אי אפשר לו, גם לעשות צעד אחד אין ביכלתו. ולמרות חפצו העז הנהו תמיד אותו שוהיה, וככאבו הירישי המתרחב בקרבו הוא מרגיש כעין התרנוות של קנאה, הוא מקנא בהם, באותם הצעירים, בעלי העברה, בעלי התאה, האנשים הנסים אשר מעודם לא למדו מאומה; הוא מקנא בהם על אשר הם יכולים לחיות ויודעים ליהנות מהחיים ולהתענג עליהם; הוא מקנא במנוחת לבם הנותנת לשחוק כשהגוף עלומים המלא תקוה ובטחון, הוא מקנא במנוחת לבם על אשר אינם הולכים כגדולות ואינם יודעים כל דאגה וכל עצב, בעוד שהוא החולם מאשרו בעתיד, עוברים עליו ימיז ברנוה. הוא מקנא בהם והר קול השחוק המתפרץ לרגעים מחלונות בית החוכר מרעיד את האויר ואת מיתרי לבו ואינו נותנו להשאר על מקומו. בדממת המנוחה המקיפה עתה את כל הסיביה נרגש עוד ביותר גרות בני הבית הזה, ולכל צלצל וצלצל של קולם המלא עוז עלומים הוא מרגיש כעין נתירת לבו. הוא עוזב את מקומו, מנקה מעט את בנדיו, מישר את כובעו והוא משים את פניו אל הבית הזה. וכמי היה ירא פן רודפים אחריו החיש את צעדיו ובחוקה התפרץ הביתה, וכבואו נכדו בני החבורה אשר כרגעים הראשונים לא הכירוהו, על פני הצעירים שהיו אדומים טיב שמחה ושחוק היו נכרים אותות מבוכה ותמהון, כלם הביטו עליו כעינים פתוחות גדולות כמו חפצו לשאלו מה חפצו מהם, הוא גם כן כמו נבדק מעט פנה אל הבכירה כי תתן לו כוס שכר, אויר הבית עוד היה מלא מהד שחוקם והוללותם, אבל האנשים כלם כמו היו לאחריים, כל אחד ואחד התכנס על מקומו והביט אל חברו כמו חסין לדעת פתרון חדת ביאתו הנה, הוא יושב ושותה את השכר אבל הוא מרגיש כי צבע פניו מתחלף ועובר, בבית דמסה מחניקה הנפסקת רק על ידי נתיקת הכסאות ושחוק קל המתפרץ אחרי לחישה קלה של אחד מהמסובים, והוא רואה כי החדר כמו נחלק לשני חלקים, האחד ששם התכנסה כל החבורה והשני ששם עמד כסאו שישב עליו, החדר נחלק לשני חלקים, ובין שניהם מדיל תהום רחב ועמוק, כמו בין שני עולמות מיוחדים, הוא מביט אל החלק השני, אל העולם האחר, כמו חסין למצא את פתרון היותו והם מביטים עליו במבט של שחוק ושממון, לרגעים פונים אליו באיזו שאלה היא ממרה להשיב באשר השתיקה שבאה על ידו היא לו כממשא כבד, ביחוד מצפין בשאלותיו הושע, חברו מנוער, הוא חוקרו דורשו על כל אשר בלבו, אודות נסיעתו להיין לארץ ואודות למודו, ושלוש מודה לו בלבו על השאלות האלו הממציאות לו מקרה לשפוך את שיחו, הוא מודה לו ולו לא התביש כי או חבקו ויעתר עליו נשקיתו, אם אמנם כסאו עודנו עומד על מקומו הראשון אבל לו נראה כי התהום המפריד בינו ובין כל החברה הולך ומתקטן, החברה כלה שומעת את דבריו ברצינות, גם הבנות היו בפעם הזאת לאחורות, הן עומדות למולו, נתמכות על משקוף החלון, ומשימות את לכן לכל דבריו, ובעיניהן הן מודדות אותו בכונה יתרה, התהום הולך ומתקטן והוא חושב כי עוד מעט והוא יהיה כאחד מחברתם, אבל הפנים שעברו לפני החלון העירוהו מחלומו זה, והוא רואה כי לאט לאט התחמקו הרבה חברים, התחמקו

לצאת בתוך דבריו. לרנעים ישוב אחד מהמתחמקים ואו הוא שומע כי המתחמק מתלחש עם אחד מהמסוכים הקם ממקומו ונכון גם כן להתחמק ולצאת. שלום הרניש בלבו כעין דקירת הפגיעה על כי הם מתלחשים במסיבות ומתחמקים ממנו. הוא מרניש כי הוא מפריע אותם מלעשות את מעשיהם. הם חייבים אותו לאותו בחור הישיבה שהיה מלפנים. לאיש מעולם אחר שנחויץ להשמר מפניו. כעין מכוכה קלה אהזת אותו. מכוכה שהעבירה בקרביו כעין רעידה קלה. הוא קם מכסאו והתקרב אל האנשים האחרים שנשארו בהדר, ואשר לרנעים הביטו אל החלץ והתלחשו ביניהם. הוא התקרב אליהם. ובלבו הוא מרניש כי עליו לשים קץ לכל הדברים האלה. עליו להבחיד את התהום המבדיל ביניהם. ידעו נא כי אין להם לירא מפניו. כי הוא, שלום. הנהו כמותם. הושע' — פנה אל חברו — הושע, היש לך סינרה? הושע הביט אליו כמשתומם. כמו לא הבין את השאלה. והוא היה מכרח לשנות את שאלתו. לשנות בקול רם עד כי כל המסוכים הפסיקו את התלחשותם ופנו אליו. הושע, היש לך סינרה? והושע הושיט לו את הסינרה ביחד עם צתות אחרות, והושע מביט עליו בעינים פקוחות המביעות איזה שחוק. לאמר: נראה נא את נבורתך. והוא אחרי שישם את הסינרה בפיו הצית את הצתה. קול שחוק וקול צהלה התפרץ מפיות המסוכים. כמו משא כבד נפל מעל לבם והתחילו לשאוף רוח ולהתהלל. כל אחד ואחד מהר לקחת את הסינרה ולעשן. ובסינרות בימינם סבוהו מכל עברים וכמעט שלא רקדו מרב שמחה. הוא איננו עוד כמפריע. החברה שבה להתעלו ולשמה. המתחמקים שבו הביתה. ובשחוק קל על שפתותיהם קדמו את פניו לאמר: לכסוף עשית את שלך. הוא היה עוד הפעם לנבור היום, ובני החבורה כלם הקיפוהו בשאלות אם זה זמן רב שהוא מעשן בשבת ומתי התחיל בפעם הראשונה? הכסאות התקברו זה לזה, התהום המבדיל ביניהם חלף ועבר. הוא יושב בתוך החבורה והוא רואה את עצמו כאחד מהם. הבנות שוחקות לו, ומספרות לו איזה דבר שהוא משיב בתנועת שחוק. הן חשדוהו זה כמה כי הוא עובר על כל התורה. הן חשדוהו זה כמה כי הוא מעשן בשבת. כאשר כי בחור ישיבה שנתפקר הוא יותר מסוכן מאיש פשוט. והוא יושב ושומע את כל השיחות האלה. הוא יושב ומעלה את עשן הסינרה. ידיו רועדות. מרב רעידה. אצבעותיו כמו צוכות את הסינרה. לבו נוקפו, ובראשו, בין רקותיו. הוא מרניש כמו הולם פעם. הוא כאחד מהחברה. התהום המבדיל בינו ובינה חלף ועבר, ובעיניו העכורות מרב התרנישות ועמודי העשן אי אפשר לו לראות ולהכיר את התהום החדש שנפתח לפניו ברנע זה, התהום החדש שהעתיקו בכת אחת מבצתו הישנה ורחפו לתוך לוע תהום נורא. תהום חדש... ובערב כהפצו לבקר את בית מחותנו כדרכו תמיד, קדמוהו שליה אחד ומסר לו מעטפה גדולה. והשליה נער צעיר ומלא חיים. הוסיף בשם המחותן: כי שלום יכול להודות ליוצרו על אשר המחותן הוא חולה עתה. לולא זאת היה בא הנה בעצמו והודיעו את תנאות ידיו. האם נבילה ושלום בעצמו כמו חרוץ כסה את פניו. בלבו הרניש כי גזר דינו נחתך וכי עתה הנהו חפשי. אין מי שיפריעו מנסוע. בידיים רועדות קרע את המעטפה ויקח את התנאים המנוחים בה והושיטם לאמו המתעלפת. התהום כבר פתוח לפניו ובעמדו על עברי פיו הכיר לפתע פתאום כי גם התהום הישן לא התעלם עוד מהעין. הוא היה ונשאר עוד גם עתה. הורי בתוך אלו הצעירים שבהברתם עשן היום את הסינרה. עוד בטרם נא הערב וכבר הרעימו את העיר בההרדשה הנוראה. מהרו לספר כי שלום הלל את

השבת, מהרו לספר כאלו יראו מן יקדם שלום בעצמו לספר את הדבר. את מעשיהם הם לא ספרו ורק את מעשיו שעשה כהברתם, ואשר בגללם קבלהו בתרועה ספרו בקהל. למחרת כשפגשוהו הביע לו כל אחד את צערו על הקול שיצא עליו, וכל אחד נלל את האשמה על חברו. אבל הוא הרגיש בדבריהם כי הם שמחים לאדו כי הם רואים בו עתה את נקמתם על אשר הוא, החפשי במעשיו, התחפש באחד הדראים, על אשר הוא זה... תהום חדש פתוח עתה לפניו, תהום רחב ועמוק המעביר בגדלו את התהום הישן, באשר כי הוא התאחד עמו ויהי לאחד. בתוך חבריו הצעירים נשאר אותו הור שזיה לפניו, ואם כי הם כבר פסקו להתביש מלעשות כהברתו את מעשיהם, הנה הוא פסק מלבקרם. ומכריו הוקנים גם כן התחילו להביש עליו בעינים אחרות... השבלה הבודדה התחילה להרגיש את קרירות הרוח, היא התחילה להרגיש את סימני החורף ולכן היא מתחילה להשמיע בנשיבת הרוח את אנחת יאוש ויללת ספקה. השבלה הבודדה התחילה להרגיש את בידותה, אבל היא עוד לא גמרה לשנות את כוס החורף, ולכן קרן קלה של שמש זורחת דיה לפניו להשכיחה את צרותיה, ולשוב עוד הפעם לחלום את חלומותיה אדות הצמיחה והפריחה, עד כי יבא ההורף ויגרענה כלה, וגם שלום התעורר עוד הפעם לחלום את חלומותיו הישנים. הוא חפשי, הוא יכול עתה לנסוע, לעזוב את בצתו הקטנה, גורדי, ולנסוע אל הארץ הברזכה, להויץ לארץ, אשר שמה נן העדן פתוח לפניו, לנסוע — ולברוח מהעטלפים העזזדים לו לששן על דרכו, ואחרי ימים אחדים נראה שלום בתחנת מסילת הברזל, עומד וקונה מתקא לנסיעה, עד שיבא המסע היה לו לחכות עוד כרבע שעה, ובינתיים סבורו זקני וצעירי גורדיי בשאלותיהם, והוא מספר להם את מטרת נסיעתו. גם מחותנו היה אז בהתחנה, אבל הוא עמד מרחוק ושלום, כמו אינו משים את לבו לזה, הוסיף לספר בקול רם, כי הוא עוזב עתה את גורדיי לעולמים, והוא נוסע להויץ לארץ להשתלם בלמודים... להשיג מטרה בחיים... להשתלם בלמודים ולהיות לאיש...

השבלה הבודדה שבה לחשוב את הרוח המנשב עליה לרוח החיים, לרוח האביב, ולכן היא מניעה בראשה לכל עבר ומסבירה את פניה ברחמים רבים להקמות הקצרות והיבשות על אשר הן אינן מרגישות את שפע הבריאות וזרם החיים בנשיבת הרוח. היא מניעה בראשה ומסבירה את פניה, באשר כי היא מאמינה כי אביב הייה עומד נכון לפניו, שבלה בודדה ואמללה! עוד ימים מעטים ואז תראי באבדן תקותך, ובלילה, כשתשקע השמש וכל אחד יחפש לו מקום מנוחה, אז יסערך הרוח הזה שהנך הושבו לרוח חיים, אז תרגיש את קרירתו ההדה, ובלילה, עת הרוח מסתער בשדות ועירות, אז הננו מקשיבים בהמית היערים ההודרת לאוננו כמו יללה דקה הקודעת לב ונפשו, זאת היא יללת השבלה הבודדה המתאנחת מתחת מכות הסערה, זאת היא אנחת השבלה כחדור אליה הקור, אנחת נסיסתה ויללת נשמתה על אבדן תקותיה. אבל כל אחד ואחד מאתנו מתאמץ להתהבא בחדרי הדרים, להסתתר מפני עזם הקור וגם למנוע את אוננו מלהקשיב את היללה העצומה של יציאות הנשמה מכל אלו השבלים הבודדות, ורק החיות מתעוררות ומתרננות, ורק הכלבים מתעוררים לקדם את פני מלאך המות ולהביע את צערם בבניהתם; רק החיות מתרננות... רק הכלבים נובחים... בודדה עניה!

* * *

וּלְקַבְּרֵי אֵן מְלֵא נַעֲנֻעִים,
וּלְאֲשֵׁרֵי נִפְתֵּי אֵין קִין! ..

אֵן אֲשֶׁבַח הַתְּבַל וּמְלוֹאָה
וְחַיֵּי הַשְּׁחֹרִים מִשְׁחֹר,
נְעַל בְּנִפְי הַדְּמִיּוֹן אֲעֹפָה
לְעוֹלָם, הַמְּלֵא יִסְרָאוֹר;

לְעוֹלָם, הַנְּאֻדֵּר בְּקִדְשׁ
וּמְלֵא הוּא יִפְעָה נְהוּד,
בּוֹ כְּרוּבִים יִרְעוּ בְּנִמְרוֹת,
מְלָאָכִים יִמְתִּיקוּ בּוֹ סוּד... ..

לְעוֹלָם, בּוֹ מַעֲזֵן הַשִּׁירָה
מְפַבְּהָ בְּעֻזּוֹ וְאֵין;
אֵין בּוֹ לֹא קִנְיָה, לֹא תַחֲרוֹת,
רַק אֲהַבָּה וְאַחֲוָה וְרֵן... ..

יחזקאל לעוויט.

מַה נָּעִים לְשׁוֹחַ בְּנִינִים
בְּבִקְרָה, עֵת שִׁכְבַת הַטָּל
תַּהַנּוֹצֵץ עַל עֵצִים רַעֲנָנִים,
עַל פְּרָחִים וּדְשָׁאִים מְעַל;

מַה נָּעִים לְשִׁבְתָּ בַיַּעַר
בְּעֶרְבִי, הַרְחַק מִן הַעִיר
עֵת יַחַל לְזֶרוֹם הַסַּהַר
וְהַצִּפְרִים יִשְׁמְעוּ קוֹל שִׁיר;

מַה נָּעִים לְשִׁבְתָּ עַמְדָּךְ
עֵת יָבֵא הַלֵּיל מְלֵא כּוֹ;
אֲנִי יוֹשֵׁב וּמְחַבֵּק אֶת יְהוָה
וּמְסַלֵּס לְתַלְמֵי הַכּוֹ;

אֲנִי מַבִּישׁ אֶל עֵינֵי הַתְּבַלְתִּי,
הַדּוֹקְרוֹת אֶת לְבִי בַחֲזֵן... ..

בקרן השכחה.

ספור מאת נ. נאומב.

נעתק ע"י ש. י. פיוזר.

דברים אחרים אל הקורא מאת המעתיק.

הספור „בקרן השכחה” כתוב הוא במקורו רוסי, מחברו כהן (שמו הברוי הוא נאומב) היה אחד המורים בקטריניסלב, בנגב רוסיה, איש עני וידוע חולי, להמורה הקני. הצנוע והמסכן הזה, היתה נפש שירית, נפש עמוקה, נשמה יתרה ושאר רות. בשעותיו הפנויות מעבודתו הקשה כתב את הספור האמור, ספור גמלא ומצוין, שגלו, כראשו ועד סופו, אוצר שירה לעם ישראל. אבל ימים רבים עברו והספור עוד טרם ראה אור: לא מן המדה או מן הגמס הוא עתה להודות אף במקצת היתרונות והמשרונות אשר לעם הנדרף והנענה, וגם אלה כחסירי אומות העולם, אשר לבם טוב לישראל, לא יעלו דבר זה על שפתם, למען לא יחשדום, כי דבר בנו. — בצאת, לאחרונה, הספור לאור בהירחון „Wjstnik Jewropi” (המכשר מאירופא), הירחון היותר נכבד ברוסיה, הטיל רעש גדול בקרב כחנה הסופרים והקוראים, היהודים והגוברים, וימים רבים דברו בו ויהללוהו כאד. המספר קנה לו שם עולם בספורו הקטן הזה, אולם המספר האזכול, אשר עתידות גדולות היו נשקפות לו בספרה, לא התענג ימים רבים על שם כבוד תהלה, כי המות קטפו בעצם העת אשר התקוה האירה פניה לו. מלחמת הקיום החמרי והרוחני הקשה, התלאות לאין מספר הכרוכות בעקב בעל הכשרון העברי המתאמץ לפלס לו נתיב בהספרה הכללית, — כל אלה הכשילו כחו ויובילוהו קבר בשנת השלשים ושלוש לימי חייו.

הספור הזה אשר אנכי נוהג לפנך, קורא יקר, את תרגומו העברי, מעיד לנו בתכנו, כגנונו ורעיונו על הכהפכה העצומה, על השנוי הפנימי והיסודי, שהתחוללו בעת האחרונה בנפש בני הנעורים הנאורים בכחננו. המספרים ליוואנדא, ראבינוביטש, בהרב וחבריהם או תלמידיהם עשו את בת שירתם, את אמונתם וציוניהם לכלי שרת ביד ה„השכלה”, הם היו לוחמים, כל אחר על פי דרכו המיוחד לו, בעד האזרחיות של היהודים ובעד זכויותיהם, לוחמים לנגד הקנאים, היראים והחרדים, לנגד כל הדור הישן, לנגד הרע וגם הטוב שבו. המה לא שמו לבם או לא הרגישו את הגשגב והנעלה שבהחיים המיוחדים של יהודי התחום, המה המו תמיד לצד הדור החדש ויצדו בוכותו. המה שכוו, על פי רוב, את האמת הציונית ויהיו לקטגורים לאלה ולסגורים לאלה. לא כן כהן, הוא הרגיש את הקסם המיוחד, את הכת-המישך, את הרומכות והשירה שבחיי הכלבד רבי שלמה, שבחיי היהודים האדוקים באמונתם. על כל ספורו שפוך רוח שירה נעלה ומצוינה במינה. המציאות המרה, בכל נוראותיה ובלהותיה, מתלבשת בספורו הוד ויפי מיוחד, הוא כנלה לפנינו את עסקי הנפש של היהודי התלמודי ומחבואיה. אבל גם בנפשו הגסה של פקד העיר הנוגש את היהודים הוא מוצא כותרים דקים ועדינים מאד, ומראה לנו, כי הנוגש הוא גם נגוש, כי המענה והמרכב את העברים הוא עצמו מעונה ומדוכא, כי קללת אלהים רובצת על הרודפים והנדרפים גם יחד. מתוך ההסתכלות הבהירה והעמוקה בנפש „האבות”, מתוך החום, ההתפעלות וההתלהבות הפיוטית שיתעוררו בלב המספר, עת יתאר לפנינו את האור והמוב שבחיי היהודים ונפשם פנימה, כמו נשקף, כמו מורגש „ודוי נפתר” של קרוב שנתרחק ...

מעל להנפשות העושות בספור מרחף לפנינו צל תמונה אחת, תמונת ה"אני", הוא המורה הצעיר שבא לקרן חשכה, "ליסר שם בית-ספר ולהתבונן אל חיי אחיו"—היא היא תמונת רחוק שנתקרב ...

אני תקוה, כי הספור הזה, שהוא תולדת שיבת המשכילים לעמם ישראל, יועיל לא מעט מצדו להגדיל ולהחיות את ההתקרבות הזאת! ...

סגנון המספר וטבע השיחות, הווכחים והציורים הבאים בספור ותכונתם המיוחדת הכריחוני לבחור בסגנון נאות לזה גם בהעתקתי, גם נמלתי רשות לעצמי לקצר, לשנות מעט או לתקן במדה ידועה מקומות ידועים בספור, אשר המספר נתבדה או נכשל כאחד היהודים המשכילים היורעים את היהדות התלמודית רק על פי הראיה והשמועה ולא ממקורה הראשון. בשניאות כאלה נתפשו רוב מספרינו הכותבים לועזית.

אחרי דברי המעטים האלה הנני מוסר לכם, קוראים יקרים, את גוף העתקתי, והיה אם הספור ימצא חן בעיניכם, אז תזכרו לטובה את שם המספר אשר לא דאה טובה וברכה בחייו, והוא אחר החללים הרבים בישראל ...

ש. י. סויזנר.

ברלין.

— כן, אחי, אתה עודך מתאונן, אבל הביטה נא אל חיי אני! כל יום דומה לחברו. הגה לא ראינו איש את פני אחיו זה כמה שנים: אתה, בלי ספק, השתנית, הלא ראית את פני התבל והאנשים החיים בה; שם רעות, מחשבות, גם חרשות תולדה לבקרים, ואני הנני כלוא כל ימי פה בח'רי הצר! ובקומי בבקר הנני יודע כראש, איך יעבור עלי סדר היום: תיכף יבאו השיכורים ויגישו לי צריר כתבים, אני אחתום את שמי עליהם, אחרי כן אצוק, אגדף, אסע לרגלי עסקי, ועסקי ... אוי ואבוי!

לאוורנטי ארדאליונוביטש דחף ברגלו את הכסא אשר עמד אצלו ויפשל את בתי רצות כעילו ויקח את תער-הגלבים לגלח את פאת זקנו, והשעה היתה התשיעית בבקר. ל. א. אל'קסקי'צ'יו היה פקיד "קרית-רעב", עיר קטנה אשר סספר יושביה היהודים עלה בה על כספר בני העמים האחרים, ואת הכשרה הזאת נשא על שכמו זה כשליש שנה. הוא היה בן ששים וחמש, אבל קוכתו הזקופה, יפי תארו ושפמו המסולסל שזו עליו עז והדר. הוא היה מדבר בקול עב ומונך ומתנהג בשררה כאיש הכבוד את ערכו, ויפול אימה ופחד על כל יושבי העיר. אבל משרתו לא הפיקה ככנו: רצון ותוסף להרגיז את רוחו, התלונות והתואנות של פקיד הכחון, המצות והפקודות הקשות אשר הטיל עליו ואשר היו למורת רוחו, במשך שבתו ימים רבים בעיר קטנה וחשכה, — כל אלה עשו את האציל אל'קסקי'עו "לזקן זר וססונה", סר זועף. ופקיד הכחון היה איש, כמו שהיה אוכר אל'קסקי'עו, המתנהג, הבל כמו שכתוב, "איש שלא יוקר ולא יכבד כלל את הפקידים הנמוכים ככמו", "איש שכבר אבד עליו כלה", והאם יוכל איש גלוב, בעל נפש ועצבים להיות שכת ומואשר בתנאי חיים כאלה? האם נפלא הוא הדיבר, כי הכל היה לו למרת-רוח: משרתו, חבריו והסרים למשכעתו? — בר ... ! — קרא ל. א. בספרו לי על אודותם. כן, לא לחנם התאונן לאוורנטי ארדאליונוביטש בבקר הזה לפני על גורלו הכבד. פניו אשר הפיקו שחכה בראותו אותי (כשתים-עשרה שנה עברו עלי מיום עזבי את "קרית-רעב") כסו לאט לאט בענן יגון קודר בהחלו לרבר על אדות חיי...

אל'קסקי'עו עזדנו כגלח את זקנו ואני כביש בחרדו הגה והנה, ולא מצאתי בו כל שניו ותמורה. הם הם השלחנות, הכסאות, המטה — הכל כאשר היה לפני שתיים-עשרה שנה, רק כמעל לשלחן הסופרים תלויה עתה תמונה חדשה ועליה כצויר בששר חדר האורחים של הנסך, על-פי ציורי משרדין בספרו: "ציורי הפלך". ל. א. אהב מאד לקרוא בספריו של הסופר הזה, ופעמים רבות היה כתבל את דבריו בפתגמים וניבים לקוחים מהם, כאלו חפץ להביא בזה מופת וראיה שהוא עומד גבוה מעל כל "סביבתו" ויודע את ערכה האמתית.

— בעיר "קרית-רעב" ... נשמע פתאם קול ה"אוריאדניק" ברכה; אבל ל. א. לא נגהו לבלות את דבריו, ובהראותו עליו בתער הגלבים אשר בידו, פנה אלי ויאמר:

— שמע נא והתענג ..! האם תרגלתי נחנקה, או היהודים התהללו, השתובבו? — שאל את האוריאדניק — טול וצא! — צוהו הפקיד בהושיטו לו את התער, הכגרדה והבוזית, האוריאדניק יצא וכלי-הגלוח בידו, ול. א. החל ללבוש את בגדו-השרד, השוטר, אשר נקרא על ידי הפעמון, שרת את פניו, והיה בכל פעם אשר לא הושיט לו כראוי את הנעל או את בתי הורעות וכה לשמוע כפי פקדו כנוני חבה שונים: חכו, כסיל, בער וכדומה. בכלותו את ההלבשה, ישב אל השלחן לא רחוק ממני.

— ועתה ספר נא אתה, יעקב בן צבי, את כל הקורות אשר עברו עליך בארצות נדודך: אנתנו לא ראינו איש את פני אחיו זה שנים רבות והנני שמח בכל לבי לקראת באך, כהה הניאך הלום?

- הנני אוכר להשתקע פה, ל. א.
- פה ? ! ... זה הוא נשגב מבינתי! סלח נא לי אם אשאלך: איזה חפץ וענין מצאת פה ? היצא פה מזון רוחני, וזה גם לרוחו של איש צעיר לימים? ואנכי, לו אך יכולתי, הייתי גם ובורח מפה, אמנם ...
- הנני אוכר ליסר פה בית-ספר ולהתבונן אל חיי אחי, הלא גם חייהם — חיים הם ...
- החיים — חיים ... אולם אני, בכלל, לא אמצא בזה את ידי ורגלי, אינני מוכחה לזכר זה. עוד חזון למועד, ועתה הבה אטפל מעט בעבודתי, „קהילוב!“
- האורידיניק נכנס החדרה.
- המכתבים! — צוה הפקיד.
- קהילוב שם על השלחן מעטפות חתומות אחרות. ל.א. החל להוציא את המכתבים והתעוררות מנורתיקם, אבל בשעה זו היתה קשה עליו להתאפק כהתל במשרתו אשר עטר לפניו כפסל אולם.
- הגה לפניך צורר-יהודים כמו שהוא! שאל נא את פיך, מה טיבם של החיים פה; הוא מכיר ויודע פה — הנני אוכר לך — את כל הטפוסים השונים ...
- בפני קיילוב לא נראתה כל תנועה, כאלו לא על אודיתיו ידברו. כפי הנראה העסיקו המכתבים את כל מחשבתו עד אפס מקום לרעיון אחר.
- „להודיע!“ — קרא ל.א. — כן, „להודיע ... הבלים, ליושב עיר מינסק, חצקול בן ליב איציקסון“ ... הגה הנוסחה ידועה ... כפתור זפרח ... „באשכתי כי קנה לו זכות הישיבה ע“י תעודת-מסע של איש זר“ ... קיילוב, התשמע ?
- האורידיניק הוציא קול טשונה מנחיריו.
- „אכבר“ ... הם ... מה גדול הכבוד — גם הענג. — את השאר קרא בלאט. —
- „הנני כציע לכבודך לגרש בלי-אחור.“
- ל.א. אחרי קראו גם את הכתב הזה בקול נמוך קמטהו וישליכהו מכולו אל קצה השלחן.
- קהילוב, כמה „חרדים“ יש ליהודים בעירנו ?
- ארבעה.
- בלי רשיון ?
- כן, אדוני !
- שמע נא ותשמח נפשך ! — התמרמר ל.א. — וגם את עונם אשאל חרדים, חרדים, יקחם אפל, והם כבר נשכחו מלכבי ! כתוב תיכף ומיד כתב-אשמה !
- לכולם ?
- לכולם ?? — התלוצץ בהאורידיניק — אבל הלא אי אפשר לכולם, — נהם בהיותו שקוע במחשבותיו: — הלא הם ירימו קול זעקה ... ולהעלים את עיני מכלם (הוא הורה באצבעו על הכתב החקוכט) — גם זה לא יתכן ...
- לכו, יצוה אדוני ?
- צא מזה ! — הרים ל.א. פתאום את קולו —, צא מזה, בער מאדם ! לו היה לך אך נטף-כוח אחד בקדקדך ! הגה הוא עומד כגולם וקורץ בעינו ! הואיל נא אדוני ולך לסבלך !
- הוא הניע את ידו לעבר האורידיניק, אשר יצא מן החדר, וסָךְ אלי ויאמר: — „בלי אחור!“ הייטב בעיניך ? נקל הוא לכתוב, אבל טול צא ועשה כמה שכתוב ! הגה תבוא לבית אחד מהם — ולדי היהודים יקפוך, האחד ירעד וירחף כאלו אחוהו השבץ; ורבה, ונתן, חמתו, תרים קול יללה ותצעק כרה, וכמו להכעיס, עוד הרה הגה ... האם לבי לב אבינם ? ומה הוא כל הרעש, אשאלך ? הלא היהודי כלטר שם דברים משלהם, ואין בזה כל משא ומתן של תרמית, הוא אך רעב ללחם ... וְגֵיהַ !
- השוטר מהר לבוא ויחיצב כאיש צבא.
- כסול !
- היצוה אדוני לאסור את המרכבה ?

— כן, הגני מצוה ... צא החוצה! ... מסתמא לא תמצא בידו גם תעורת-מסע, — צרה ככוסלה. כן, עבודה נעלה היא הכריטה את הנפש, זאת היא עבודה! לך והתעסק כל היום בבכלי היהודים ... ואנשים מארצות התרבות הנה עוד יבואו הנה בתשץ לבבם ... אבל הרי לך רוגמא! — אכר לא, כאשר יצאנו החוצה — הוי מה שמך, שמע נא שלמ'קה, לך לעזאזל, בוא הנה! התענג נא — אכר אלי — על „הסחורה“ הזאת, חקרהו נא! מה שנוגע לי, הנה הוא כעצם בגרוני לא לבלוע ולא להקיא!

מקצה הרחוב נראתה דמות איש יהודי, כבן ארבעים וחמש או חמשים שנה; מעילו היה צהור וארך שולים, פאתיו שחורות וקצרות, על חטמו רכבו בתי-עינים, ורגליו הדקות והצנומות היו תקועות בכתי-רגלים אשר כבר נמחה צבעם, ובהם היו תחובים שולי מכנסיו. בשמעו את קול הפקיד כהר ללכת ולקרב אלינו, ובצערו פסיעות דקות החל להניע את מקלו העב אשר קצהו העליון היה כסוף; עוד במרחק רב מהפקיד, הסיר שלמ'קה את כובעו כעל ראשו ותראה רק ה„ירטולקה“ המגאלה. רגלו האחת היתה קצרה מחברתה, ועל עינו השמאלית — תבלול. יקן שחור, ארוך וכחודר כוקן התיש היה במסגרת חרה לפניו החורים; כפי הנראה, חלה ככחלת-האסטמא, יען גם נשם ונשף בקצר רוח; בקרבו אלינו התאסך להסכיר את פניו על ידו צווק של חבה על שפתיו, אשר היה כמתנגר לפניו אשר הפיקו אימה.

— מפלצת! — קדם הפקיד את פניו ב„ברכת שלום“ — ראה נא את הרשנטלכן הזה! זועה, וגעל נפש!

הפקיד לא מצא לו כלים יותר תקיפות להביע את גועל-נפשו לשלמ'קה, ושלמ'קה הביט כשואל פעם אליו ופעם אלי, כאלו חפץ לדעת, על מה זה הרגיווהו וככונתו. עינו העידו, כי התאסך לבלי הרגו חלילה את הפקיד ולמצוא הואנה להתרחק מזה והלאה. נכר היה הדבר כי עינו יודעות מכבר הימים את הפקיד הזה ולא בפעם הראשונה ישמע את כנויו אלה. להפך, הוא היה מתפלא, בלי ספק, אלו התהלך אתו הפקיד כאת אחר האנשים, כאת „רבי שלמה“, לכשל, ולא כאת שלמ'קה.

פני שלמה היו טפוסים מאד: פני פלוסוף-תלמודי אשר ישאוב את כל השקפותיו וכל חכמתו ממעיני התלמוד, המדרשים וספרי המוסר. עינו הקטנות היו כעיני חושך; הוא היה מקמט את מצחו כאלו נשא על כפיו שרעפים אל שבי האגדה וההלכה, אשר לעורתם יפנה בשעות רעות, לבל יחצה עד צוארו בנבכי הקטנות.

— הראית, גולם, בכור שטן! גם רמאי ונוכל הנהו, אומר לך, — הביטה נא אך אל פרצופו ...

ואביט אל „הפרצוף“ הזה, אבל לא כצאתי בו גם עקבות כרמה. על שפתי שלמ'קה עבר שחוק קל של נענה ונדכא כאלו בקש לרחם עליו. כאליו מובן, כי לא יכל גם להעלות על דעתו, כי לפניו עומד — פלוסוף מקורי הטיחם את הפקיד, את ה„פגישה“ אתו ואת לעגו הכר כפרטים ידועים אל שטה פלוסופית שלמה כללית בכרה ידועה. ובאמת היה הרבר כן. בשחקו של שלמ'קה, בקמטיו הקלים אשר נקפו לפעמים על מצחו קראתי חמלתו של פלוסוף עמוק לאיש אומלל החוטא באולתו. שחוק כזה, בלי ספק, נראה גם על שפתי הסבלן הגדול רבי הלל כאשר הכלימו אותו. גם הכחשבה לבר, כי שלמ'קה חוטל עליו, היתה נראה בעיני לא. בלי ספק כדבר זר ומשונה; שלמ'קה בעל הפאות הארוכות, וכי יודע אולי גם בלי תעודה-מסע! ובכל זאת אמת ויציב הוא הרבר!

— ו„החדר“ עוד ישנו בביתך?
שלמ'קה כמו הקיץ משנתו: המציאות בעצמה טפחה על פניו. פניו חורו כשיד ולא ענה דבר.

— „פרצוף“, הלא שאל ישאלוך!
שלמ'קה הביט כמתחנן על נפשו. אני ידעתי כי התערבותי ברנעים כאלה, בעת אשר לא, מלא חיבת, לא תביא כל תועלת, ואחשה גם אנכי.
— האם לא שחוק הוא? גם הוא יתהלך בטרמה! הוי, גולם! אל נא בעקספין ובערכוסיות! ההנך שומע את אשר ידברו אלוך? אין חפצי כי יתעולל בי כל עוד ופסח. גרש

תיכף ומיד מביחך את כל השדים הקטנים, ואם לא, אצוה לכתוב פרטי-כל ולספור אותו לחוקר הדין. ברח לך מזה ... לשוא יהיו דבריך ... גש הלאה!

שלא תהיה השכיח בנחיריו איזה מלים מבלי אשר איש שמען וישב לאטו על עקביו בגלוי ראש, בהביטו פעמים רבות לאחוריו; ורק בהתרחקו מאתנו מרחב רב העיו לשים את כובעו על ראשו.

— ומה, האם לא „כפתור ופרח“ הוא הכראה? — שאלני לא.. — האם מצא „הנושא“

הזה חן בעיניך?

— כן, מצא ומצא! — עניתי בשחוק קל.

— האם באמת תחשוב כן? אה ... יהיה אלהים בעורך, אולם אני עוד טרם הגעתי לאותה המעלה שאבין את חין ערכו של התכשים הזה ... מה לעשות? — אבל יש לי עסקים אחרים ואין עתותי בידי להרבות להג ... צאתך לשלום ...

ב.

שעות אחדות שטתי והתהלכתי ברחובות „קרית-רעב“, אשר כל שביליה, פנותיה וזוויותיה היו נהירין לי, התבוננתי אל פני יושביה אשר בעוד זמן-מה היה עלי לבוא אתם בכנע ומשא; התודעתי לאחרים מהם ואשוב הביתה עיף יגע. ובכל העת הזאת רחפה מול עיני רוחי תבניתו של שלמה ולא נתנה לי מנוח. כי הוא האיש הזה? — שאלתי את נפשו — במה הוא מתפרנס ולמי יראה פנים של שחוק טבעי ואמת, ומדוע זה יראה לי, כי זה ימים רבים הנני יודע ומכיר את האיש הזה, כאלו כבר פגשתיו פעם אחת?

ולאם לאט התבררו זכרונותי; כן, אכנס ידעתי את שלמה. והדבר היה בימי עלוטי ... יום שבת היה, אחרי ארוחת הצהרים. הזקנים הלכו, כמנהגם, להתענג על שנה של שבת, להנפש ולנוח מעט, ואני באתי בלאם אל חצר בית-הכנסת. אחרי אשר סבכתי את כל הבית ראיתי פתאום דלת פתוחה הכובילה לעזרת נשים, ובהעכבי מעט שמעתי הכית קול חלש של אשה. טפסתי ועליתי על המעלות, התיצבתי על הכפתן ואראה אשה זקנה וכפופה עומדת בין הספסלים והיא קוראת בספר. בקרבי אליה הפכה אלי הזקנה את פניה הטובים והמלאים קטמים.

— בוא נא הנה, בן יקר וגש נא אלי! — קראה לי באהבה רבה.

עשיתי כרצונה,

— בן מי אתה? — שאלתני בהעבירה בידה על לחיי.

קראתי את שם אבי.

— כן, כן! ואנה הגך הולך, חתולי?

— הנני מטיל, זקנתי, ומה העשי את?

— הנני מתפללת, בני, מתפללת; הלא שבת היום ואני, סגרת" תהלים.

— האם מחויבות הן הגשים לעשות כזאת?

— ומדוע לא? קרוב הוא אלהים לכל קוראיו, אל רחמים ישמרך ויהנך, בני: כי נער

הכם אתה.

— זקנתי, ומדוע אינך יושבת בביתך?

— לא, בני, בביתי אנכי.

— ואיפה תגורי?

— הנה שם מאחורי הדלת הנני ישנה ואוכלת, ופה הנני מתפללת ומלמדת נערות קטנות. נערות טובות הנה, בני, ותודה לגבאי בית-הכנסת, כי הרשו לי להיות ולגור פה.

— היש לך ילדים?

יש לי בן גם נכדים, יחיו עד מאה ועשרים שנה; לבני — ישלח לך אלהים ברכה והצלחה בכל — יש עסק טוב. מטופל הוא בילדים רבים, ואני אך אהיה לכפגע להם, ופה טוב לי.

— ואיך יתן לך ללכת מביטו ולעזבה?

— חלילה, חלילה בני, אל נא תדבר ככה! אל נא תדין לכף חוב ואל נא תרשיע, חלילה, כי אסור להרשיע, אסור, יקריו. נער טוב הנך, לב רך ורגש לך. דמעות נראו בעיני, — כה עוררו את לבי קולה הרך, בגדיה המטולאים ופניה הדלים והקבועים.

— זקנתי, ומי יביא לך מזון?
 — יונתך, בחור טוב ונחמד הנך! הורות לאל! — הכל יש לי, לא יחסר לי דבר, אל נא תעצוב, בני, את לבבי בקולך העצוב. לכה, חביבי, הנך כספועי מתפלחתי.
 ותשב עוד הפעם לתפלתה, אבל אני לא יכולתי לצאת מפה; אני חפצתי לשמוע את קולה. איזה רגש טוב, חם ומלא רחמים התעורר בלבי שהיה מלא טל-ולדות.
 — זקנתי, מה נעימה היא תפלתך ... ואני הלא אבין את פרוש הכלים. היא התגורדה כעם ותגש אלי ברעדה.

— אוי ואבוי לי, הראבתי את לב הילד! — קראה בהעבירה בידה באהבה ובחבה על ראשי ועל לחיי. — סה לך, בני, אל נא תבכה! יסר יסרני אלהים על כל אחת מעצמותיך החביבות, על פניך הנעימים, ילדי! הלא תהלים הוא, מזמורי דוד המלך; הוא בכה לאלהיו וישפוך לפניו שיחו. והנה גם אני, זקנה, לעתים לא אוכל לעצור ברוחי וגם דמעותי תשופנה לפני אלהים ...

— מדוע לא יתפלל כל איש ברבקות רבה כמוך? .. ומה תעשי תמיד? — הנני כתפלתך, בני, תמיד הנני כתפלתך, בן-חכם! ואל רחמים עוד יאמצני ויחזיקני, והוא נותן לי כה ואון להורות לו ולברך את שמו הגדול ולהושיע ככל אשר תמצא יודי לאומללים, לילדים עניים הרעבים ללחם, — אל יסרני נא אלהי אם חטאתי לו הפעם בשפתי! אם השעה צריכה לכך הנני הולכת לאסוף נדבות בבתי העשירים, אם יש חולים או נוטים למות בעיר ואיש לא יחוש לעורחם, — אל יחשוב להם זאת אלהים לחטאה! ובעשותי דבר טוב וירוח לנפשי. און הוא להתאונן, בני, חטא ואון! .. אלי, אלי, כה לך בני!

— זקנתי, נפש יקרה לך! חפץ חפצתי כי תלמדני! — אמרתי בלב סוער והומה.
 — כה תדבר, יונתך, ומה אלמדך ואני אשה נבערה מדעת? האם נשים תטפנה לקח לנערים? הלא אבין איש טוב הוא ויוכל למצוא לך מלמד טוב, אשר אלהים ואנשים, כאשר יאכרו הבריות, יקנאו בך. הרי רבי שלמה — יאריך אלהים את ימיו — יוכל ללמדך, טוב כאד כי נפשך חשקה בלמודים, יהודי טוב, שומר אמונתו, תהיה, כי הרשעים הלא רבים בארץ, בני — יסלח לי אלי על דברי אלה! ...

ותוסף להעביר בידה הצנומות על שערות ראשי ושפתיה נעות, כי לחשה איוו תפלה. ברבות הימים נודע לי, כי שם הוקנה חנה היה. בנה היה איש עשיר, אבל כלתה, אשה רעת לב, שנאה אותה מאד ותגרשה מביתה, גם אמרה עליה לבוא אל ביהם ולהשתעשע את נכדיה. חנה היתה מלמדת ילדות קטנות תפלה ותחנון, ומזה מצאה את לחמה הצר. ככספה המעט מאד שהרויחה בתוך התחכמה לחלק מהם נדבות לעניים. פעמים אחדות קנתה בד הכריכים למען יהיו בכל שעה מוכנים ומזוכנים ל"יום המיתה". והיה כמות עכריה עניה בעויהם ובחסר כל, — ותתן חנה בשכחה את תכריכיה היא, ותתל להבין לה מחדש בגדים ליום הדין... — אלהים יאריך את ימיכם ושנותיכם! — היתה אוכרת חנה אל המתעסקים בקבורת האשה המתה — כי על ידיכם זכיתי למצוה רבה כזאת.

מוזנחיה היו "לחם ומים"; ותמיד היא היתה כשתרלת להכניא נדוניא לכלות עניות, וסמי רפואה — לחולים אביונים, ובשעות הפנאי היתה מתפללת ומתפללת. היא לא כעסה מיכיה, לא נתה שום איש לכף חובה ולא נתנה לדבר בפניה סרה על יהיה מי שיהיה. אם התקלפו בה נערים שובנים ויצעקו אחריה מלא: "עלי נבנת, עלי אשה, חסרת שנים", הלא בנך גרשך מביתו, הידד-היידד-היידד!" היתה חנה פונה אליהם ואומרת: "ילדי, חלילה לכם לדבר ככה! אל נא ייסרם אלהים על דבריכם אלה! בטח חטאתי לכם? אני — כה, אבל אתם, ילדים, למה חטאתו? חלילה לכם להראיב לב אשה זקנה! .."

וכפי האשה הזאת שמעתי בפעם הראשונה כחיי את שם רבי שלמה, שעמד עתה לפני הפקיד בתור שלמה'קה, „ככוער וכווננה“, חנה נשאה את השם הזה על שפתייה ביראת הכבוד והרוממות...

היום רפה לערוב, והשמש בא. אבק החוצות רבץ על פני האדמה; העיר שקטה; הירח עלה כבין עצי היער. לא רחוק מביתי אשר בו גרתי, על הככר הרחב, הניע הטוחן הזקן, „הבילוי“, את כנפי הרחים ובשממת לבו נתן את קולו בשיר שהתאים אל רוח התולדה העצובה והנעימה. קול שירתו הלך הלך חזק, כנפי הריחים כהרו כמרוצתם מנשמת רוח-הערב, הככר שהתכסה לאט לאט בעלטה נמלא חיים וזמרת שירתו, גם העצים הרעננים הניעו בכבד-ראשיות לאות שכחה וגיל...

פתאום שמעתי קול דופק על הדלת... פתחתיה ואביט והנה לפני שלמה, פניו חורים והוא עיף ויגע.

— שאלה אחת לי אליך ואני אקוה כי לא תשוב את פני ריקם! — אמר שלמה נבדך ויסיר את כובעו מעל ראשו. קולו המתחנן רעד.

— אנא, בוא החדרה! — בקשתי את שלמה.

— לא כל כך נכבד הדבר! — אמר בשפה רפה — לא גדול האסון אם גם אעמוד פה.

— אבל לא אוכל לשמוע לדבריך בעמדך על המפתח!

שלמה'קה עבר בעצלתים את סף הבית, בידו האחת החזיק את הכובע ובידו השנית את המקל, ויעמוד כמשתומם. בקשתי לשבת, הוא מלא את בקשתי בלי חמדה, ויוציא כחיקו כטפחת ארוכה אשר מחה בו את הזועה מעל מצחו ויניח את כובעו על השלחן.

— מה טוב ומה נעים הוא עתה בחוץ, בקרבת בית הרחים! — אמרתי למען הכנס אתו בדברים.

שלמה משך בכתפיו ויניע את ראשו.

— כן, אמר בהתרשלות.

ופתאום כמו התמטטה דמותו; הוא לקח בידים רועדות את כובעו, ובקטו, כאלו היה נכון ללכת, הוסיף לדבר:

— יש לאל ירך לעשות חסד עמדי; הלא יהודי הנך... אמנם... יהודי מכין אחר, אבל בכל זאת עברי הנך וכלי ספק לא תחפוץ רעת יהודי אחיך. בקש נא את הארון, בעצמך או על ידי השתדלות רוזנפלד (וזה עוד יותר טוב!), לבל יחריד מנוחתי. רוזנפלד בתור גביר העיר ואתה כמכירו ומיודעו של הארון, תטו את לבבו, בלי ספק, לטוב עלי...

— טוב הרבר, רבי שלמה — אמרתי לו בשחוק קל — אתאמץ בכל כחי, אבל מדוע תסהר כה? אנא, שב נא, כי חפץ אני לשוחח אתך מעט. עוד לפני בואך ישבתי וחשבתי על אודותך; יש את נפשי להתוודע ולהתקרב אליך, — הלא מעתה שכנים נהיה. אל נא תלך מזה! הוא הביט אלי כמשתומם ומתפלא וישב על הכסא ובמשכו בכתפותיו לחש בשפתיו:

— להתוודע? הלא כבר מכירים אנו איש את רעהו!

— הגידה נא לי: אי מזה אתה, רבי שלמה?

— ולמאי נפקא מיניה? האם לא אחת היא, באיזו עיר נולדתי והלא אין הדבר שוה לטפל בו.

— אולם הלא לא בעיר הזאת נולדת?

— האם נכבד הוא הענין כל כך?

— הנני רואה כי אין בחפצך להשיב על שאלתי, וחברתך כל כך נעימה עלי.

פניך וזיכרוני את ימי נעורי, את חנה... אשר אהבתיה מאד!

— האם באמת! — קרא שלמה — האם, באמת, ידעת אותה?

— האם עוד בחיים הנה?

— ואם עורגה חיה, מה בכך?

- מה בכך? הפך חפצתי לראותה ולראות גם את כל מכירי מאו, הלא רק היום, כעלית
הישרה, באתי העירה.
- שלמכה'קה החל לתפס באצבעותיו על השלחן תפיסה קלה.
- ואתה כפי הנראה, למדת כל אותן השנים?
- כן, למדתי.
- גם בספרינו ישנן כל החכמות האלה — אכר שלמה באנחה — אין כל חדש תחת
השמש, אכר החכם מכל אדם.
- וכמה תלמידים יש לך ב'הדרך'.
- בחדרי? אל אלהים יודע! יחיו נא שנים רבות; ילדי ישראל הם ואסור למנותם!
- ואיך הרע את הכנסותיך?
- הכל הבלים! וחכמינו אמרו: „אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל
פרס אלא היו כעבדים המשמשין את הרב שלא על מנת לקבל פרס!“ אלה הם דבריהם
הקדושים: מלה במלה!
- והאם תלמידים טובים הם תלמידך? היפיקו רצון סבך?
- שונים הם למיניהם, אבל הצד השווה שבהם — כולם המה נערים שובבים: אך
לשחוק ולרוץ כל היום כל תאוה, בימינו היו כל הילדים מבן חמש שנה ומעלה הוגים כל הימים
זכל היללות בתורה... ולכן היו גם לגאונים, חרופים, רבנים, שוחטים ודיינים.
- שלמה הוריד את ראשו.
- הכל בירי שמים! — הוסיף הכדבר בקול עצוב.
- לא, תביעותיך מהילדים מרובות הנה יתר מדי; דרוש לתת להם חפשי, למען יוכלו
לשכוח ולהשתעשע בימי ילדותם, על כן ילדים הם. הלא אתה, מלח נא לי, הנך כאחד החנוטים
בלי כל אותות חיים, וען כי בימי ילדותך עניך, דכאוך וישללו סבך כל חפשי וחרות?
- יוכל היות — ענה בעצלתים — אולם... מלח נא לי גם אתה, — החל לדבר
בהתלהבות עצובה, — אבטח כי תסלח לי... הבה אשאלך דבר קטן: הלא איש חכם ומשכיל
הנך ועתה באר נא לי על פי חכמת הטבע, הבימיה וההנרסה, למה לילדיהם של בני ישראל
חפשי וחרות? למה להם להשתעשע ואיפה ישתעשעו? מה יתנו ומה יוסיפו לנו השעשועים
האלה? אלו הייתי בבית, חפשי לנפשי ואיש לא ישליך את רקו בכל רגע בפני ולא ידה כי
אבנים רק למען התל בי — אז היה הרבר טובן לי (שלמה לקח את זקנו בידי, ועיניו העירו
על עמק מחשבותיו). אבל אם יקראו אחרי הילד קטן, הרץ אל חדרו: „יהודי“, איך יראה בעיני
יורפויו אם גם יסכן עוד מימי ילדותו לחפש — כפי דעתך אתה — ויתנהג בגאווה וגאון?
(שלמה הניח את זקנו מידו ובנגנו נגון ידוע, עת בנה את היקשו ההגייוני, החל להניח ירו לאט
לאט לימין ולשמאל) אח! בתלמודנו כתוב: יאה עניותא לישראל, היהודי צריך ללכת בהכנעה,
זחלילה לו היות עז-גנים, ועליו ליכור תמיד, כי גר הנהו בארץ נכריה, — ראה נא, לולא
היו בני ישראל דופקים על בתי ספריהם של הגויים, אז לא היתה גם כל קנאה מצדם וילדינו לא
היו ספסידים מאוכה: אז היו לוכדים את אשר למרו אבותיהם, גם היו יודעים מה תעודתם
בחיים: כן הוא, לפי דעתי הקלושה, ויוכל היות כי אשגה במשפט, אבל אין הרבר נוגע לי!
הגני הולך בדרכי אשר בחרתי לי, ותו לא!
- טוב הדבר, יהי כן; יודע אנכי כי לא שפה אחת ולא דברים אחרים לנו! אבל מה
לנו לעשות? במה הוא, לפי דעתך, הצלתנו?
- מה לעשות? — אמר בשחוק כר — אל נעשה מאוכה! הוא אשר אמרתי...
— הוא שתק רנעים אחרים — הלמדת את התלמוד?
- לא.
- אלהים עמך; יהי כן, נשוחח עוד מעט. שב נא בקרבתו ושמע נא אגדה תלמודית
המישבת את הלב, כי תמצא בה חפץ.
- קמתי וישיבתי אצלו ושלמה הוציא מחיקו עיר הפעם את מטפתו הארוסה, כחה את
זעת מצחו, השמיע קול שעול ובשכחת לבב התחיל את דבריו:

— רק שמע נא באזנים קשובות, ואז גם הראה, כי גם כספרנו ישנם דברים טובים. לפני דורי דורות היה לנו רב גדול ושמו, נחום איש גמ זו"י, בן קראו לו, ואמאי קרו ליה ככה? הלא שאלה היא: „גם זו“ כה היא... נחום איש גמ זו"י? יהי שכו „נחום“, ואמאי עוד „גם זו“? אבל כתר נא ועיר. רכל כילתא דהוה סלקא ליה היה אוכר תמיד: „גם זו לטובה“; ועתה הלא תבין, האם לא כן הוא? אולם עמוד נא! פתאום היה לסומא משתי עיניו, גידם משתי ידיו, קטע כשתי רגליו וכל גופו מלא שחין והיה מוטל בבית רעוע, בקשו תלמידיו לפנות כסותו ואח"כ לפנות את הכלים, אמר להם: בני, פנו את הכלים ואח"כ פנו את כסתי ונפל הבית; אמרו לו תלמידיו: רבו, וכי כאחד יצדקו עבור אתה, למה עלתה לך כך? אמר להם: בני, אני גרמתי לעצמי, שפעם אחת הייתי כהלך בדרך לבית-חמי והיה עמי משוי ג' חמורים, אחד של מאכל ואחד של משהתה אחד של מיני כגדים, בא עני אחד ועמד לי בדרך ואמר לי: רבו, פרנסני, אמרתי לו: המתן עד שאפרק מן החמור. לא הספקתי לפרוק מן החמור עד שיצתה נשמתו; הלכתי ונפלתו על פניו ואמרתיו: עיני שלא חסו על עיניך יסוכו, ידו שלא חסו על עיניך יתגדמו, רגליו שלא חסו על רגליו יתקטעו ולא נתקררה דעתי עד שאמרתיו: כל גופי יהי כלא שחין. אמרו לו תלמידיו: אוי לנו שראינוך בכך, אמר להם: אוי לי אם לא ראיתוני בכך!.. ועתה אם מוח בקרקרק, עליו לטעים את טעם האגדה הזאת.

מעוני שלמה'קה התמלמו זיקי אש; בכל עת דברו היה כוחה את היועה כעל כצחו ומביט עלי כמנצח.

— הורה לך — אמרתיו לו — ירדת עד סוף כונת הספור. ועתה ספר נא לי, רבי שלמה דבר מה ע"ד עיר כולדתך. איפה גרת עד היום, כמה התעסקת, האם הרבה סבלת בחייך?
— מה אספר לך, אח יקר לי! — החל שלמה אחרי דומיה מועטת באנחה ובקול נעים שגבק יורד עד תהום לבני — רבות סבלתי כימי חיי. „על כרחך אתה נולד, ועל כרחך אתה חי, ועל כרחך אתה מת!“ זה הוא פתגם חז"ל. הלא גם אנכי — כאשר יאמר — „בשר ודם“ הנני חוסא בדברי, אבל אני כספר לך כל אלה, יען כי תפציר בי, איפה נולדתי? ואם נולדתי בפלך קובנה מה בכך? מה יוצא מזה? — במה התעסקתי? במה אוכל להתעסק? גם כלמד, גם דין, גם כגיד הייתי, — אבל האם יתנו לחיות? אני גרתי בעיר יבך והייתי שם כלמד דרדקי; הלא נחוץ הוא כי ילדי ישראל ידעו את תורתם. — לו שכרנו את כל דברי תורתנו, אז גם טוב היה לנו, ככתוב: „כי כציון תצא תורה ודבר ה' כירושלים“. ופתאום גרשוני משם ואנה היה עלי ללכת? הנה שואל אני את פיך: אני הייתי מטופל בבנים ששה, גם חשובה באשה ובאב זקן (עליו השלום!) — הנחוץ לנו לחיות, או לא? מה דעתך אתה? ומה! נסיתי להתחבא בכסונה אחרת, — אבל השוטרים תפשוני גם שם, הכוני פצעוני ויגרשוני כהעיר — יחד עם כל המטלטלין שהיו אז בירי. האם ישאו פני יהודי? .. ובימי נעורי עוד היו לי ראגות אחרות, חיבת הצבא, מן העת ההיא כבר עברה כשלשים וחמש שנה. שמע נא איך היה הדבר: כהשנה הרביעית לימי חיי הגיתי בתורה בכל לבי ונפשי, ויהי כאשר נמלאו לי עשרים שנה ואני כבר כצאתי לי מסלה קטנה בחיים, הייתי, כאשר יאמרו הבריות, „קצת אדם“: יכולתי לדרוש רבים, לתרץ ולישב סוגיות קשות בתלמוד ולפרש מקראות פתומים בכתבי הקדש, — כל הנחוץ לדעת בישראל, הלא בלאו הכי אי אפשר לחיות, — והנה כתלמה: לך ועבור בצבא! שמע נא את חירופותי: את השפה הרוסית לא הבינותי כלל וכלל, כי איפה היה טקום שבתנו? ישכנו בקרן חשכה, „חוררי“ היה בחורנה ישנה ושם בליתי את כל ימי נעורי, שם גדלתי, שם שמעתי על הימים וכל הלילות לקח כפי התלמידים. מלמדים! ומי היו האנשים האלה! לסודים, כופלגים גדולים, — אם גם תעוררים בחצי הלילה, יקראו כשנתם הפתך על פה עמודים רבים מהתלמוד כהחל ועד כלה, — וכל זה בלי הנרטה. גם בלי חכמת הטבך! אבל נרץ מזה! וסוף דבר מה? .. איפא הפסקתי את ספורי? כן, עלי לעבור בצבא, אולם אל נא תשמעני עתה בדברי! ועל הכל: בן יחיד הייתי להורי, — והצדק איה מקומי? האיש שעליו היה למלאות חובתו בצבא על פי החוק והמשפט, שלם ביד רחבה לגובר העיר ויצוה כי יתפשו אותי, ובימים ההם היו חוטפים את הנערים, והמלאכה הזאת היתה נעשית על ידי אנשים מהירים וחרוצים במשלתתם... אה, אח! ימים טובים היו אז! נחרל מזה לדבר. אנכי ברתתי ואחבא; התחבאתי

בנגים, בהפרוודים של בתי הכנסת, וברוך ה' עד היום לא התירו את כנוחתי... זכה לך עוד?
האם לא נמלאה סאת צרותי? הבל הבלים! כל אלה הכה בסלים ומכוסלים מול כל הדברים
אשר עוד יבואו, הצרות האחרונות משכחות את הראשונות, ישבתי בעיר ורש א ואהיה גם שם
כלמד הדרק, בורשא, השדים יודעים אותם, נתנו לי את הרשיון לגור, — יוכל היות, מפני כי
חלו בעדי את פני השוטרים, ויוכל היות כי בכלל נגהה שם הרשות לכל איש לגור במקום ההוא,
כי יודע?... תלמידי היו מועטים, אבל כולם היו טובים ומוכרחים. והיה היום ואנחנו יושבים
ולוכדים, — ופתאום קול דופק על הדלת, רעש והכולה... והנה: הסון אכרים, שכורים הלומי
'ין מהפצים לבוא אל ביתנו, הילדים נפו ברחו איש לעברו, ואני ובני ביחי הסתתרו במרתף, את
החלונות נפצו לרסיסים, את כלי הבית שברו לבקועים, את כסותיה של אשתי קראו לגורים ויפצו
את ניצוניה לכל עבר, ואחרי כן שמו פניהם אל ארון הספרים. כל אלה ראיתי מתוך חור וסרק,
אז קפצתי מכאן כחבואי, הם החלו לרכוס כרגליהם את הספרים הקדושים, והי כאשר החילתי
לחלות את פניהם, לצעוק מרה, השליכוני דרך החלון ואשבור את רגלי, — ומאז ועד עתה הנני
צולע על ירכי... ועתה היש לך פתחון פה? ואתה עוד תאמר: „תנו חפס לילדי ישראל, להם
נחוק להשתעשע!...“ כן, חיוון נחמד הוא, האם לא כן הוא?.. אולם האם כדאי וראוי הוא
לדבר ולספל בדברים כאלה? דברים בטלים. הנה לו הייתי עשיר כאברהם רוזנפלד בעירנו, אז
לא כך הייתי מתנהג: אז הייתי עושה את כל אשר לבי חפץ, הייתי מצוה לבנות חדרים, בתי-
חולים... אבל... לשבת כאן ולראות חלום באספטיא — גם זה מעשה ילדות ועתה הבל
צועקים כרכוכיא: תן פחדך!

— מה הוא פחדך?

פני שלמה'קה נהרו וכל אותות עצבון וראגה נגיוו חלפו מעליהם.

— הוא אשר אמרת, כי נשגב הדבר מבינתך; ופה צפונה כחשבה עמוקה, אנחנו סופרים
את האותיות, לפעמים עלינו להבין פרושה של מלה לא על פי הוראתה כפשוטה, כי אם על פי
כנין אותיותיה העולה לחשבון אחר עם אחרת. וזה הוא „גימטריא“, ו„פחדך“ בגמטריא „געלט“
(כסף).

שחוק קל רחף על שפתיו בראותו את תהונו.

— אבל כל זה הבל ורעות-רוח הוא! — הוסיף לרבר — הנה בוא נא, למשל, פעם
אחת, ביום השבת הבא לבית הכנסת, ותשמע את דרשתי אשר אדרוש שם; או תשמע ותדע,
כה הוא בגימטריא! ועוד פרפראות רבות כאלה. התלמוד וכתבי הקדש נדרשים כמין חכר, וכל
דבר יש להבין על פי פשט, רמז, דרוש וסוד. למוד כזה מושך את הלב, בו תמצא שכל עמוק,
ולנבו בטלות ומכוסלות הן כל שאלותיך המוזרות, אבל, אנכי אינני אוהב, בכלל, לחקור במזלאל
כסני: כדוע הנני סובל צרות ויסורים ומה טיבם של ימינו עתה? מה לי ודברים כאלה? אכנס
הככים היו לנו לפנים — כן, אבקשך, חלה נא את פני הארון הפקיד כי לא יגע בי לרעה.
וקם כמקובל, ובהשענו על מקלו שם פניו אל הדלת, ובעברו על סף הבית אמר אלי
בהשפילו עיניו ארצה: — אין עתותי כירי: עלי עוד לעין בספר אחר. ויצא מן הבית.

שיחת שלמה הרגיזה את רוחי עד מאד, אנכי חפצתי להושיע לו בצרתו, למשוך אליו
את חסדו של לאוורענטי ארדאלינוביטש, ובידי רוזנפלד היה באמת לפעול על הפקיד, ואגזור
בלבי ללכת אל ביתו תיכף וכיר, ופתאום נפתח חלוני הפונה אל הרחוב ויראה בו ראש שלמה.
הוא משש בחפזו את חוטמו בשתי אצבעותיו של ירו הימנית ויביט אלי בפנים שמחים וישאלני
ככנצה.

— מה הוא לפי דעתך יותר נחוק: התפלה, הצום או גמילות חסדים?.. כן, זה הוא
לא לפי חקך, כמקצוע זה לא תבין כלום! אלו בארתי לך דבר זה, כי אז הבינות, מה פרושה
של חכמה בעולם, אבל למה!

אנכי עוד סרב מצאתי ידי ורגלי לענות אותו, והוא כבר הניע כמתיאש את ירו ויתרחק
בחפזו, בהגיעו את מקלו הנה והנה; אני שמעתי רק את הכלה „הגרסה!“ אשר הוציא מפיו
ברוח מרה.

— רבי שלמה, חכה נא רק רגע אחר, אבקשך! — קראתי אחריו.

שלמה התעכב מעט בלכתו.

— באר נא לי בטובך, מה היתה כונתך?
 לא — אמר שלמה אחרי חשבו זמן מה — אתה אינך טועם בזה כל טעם. אם
 באמת תחפוץ, אז בוא נא אל בית הכנסת או אל ביתי, עוד דרוש לי לעין בספר אחר —
 ולהתפלל, כמדומה לי, הלא גם כן דרוש, ערבא טבא!

ג.

בחדר האיכלים אשר קירותיו היו כשוחים בצבעי שמן שונים ישב אברהם בן דוד
 רזונפלד יחד עם כל בני ביתו סביב לשלחן גדול רבוע וישתו מה, הילדים אשר כתנותיהם
 היו מגואלות ושמלותיהם מטלאות לקקו את התה סקערות קטנות ויטצו את הנפת בפיהם וישו
 ויזכרו את גדל גזרי הסוקר, אשר נתנו להם, ע"פ אויכדנא דעינא. האח, חלקי גדול מחלקך,
 האח! — דברה ברטמה דקה ילדה קטנה אשר היתה, כפי הנראה, אהובה ורצויה לבעלת הבית
 יותר מהילדים האחרים, והנער אשר ישב אצלה כרט את ידה באצבעותיו, וזאת היתה השוכתו
 על דבריה.

— הוי, שמעו נא, הוירים, הסו, החשו! — צעק אברהם בן דוד לעצור בעד הילדים
 המתקוטטים איש באחיו, והם נאלמו דומיה.

אברהם בן דוד ישב אצל השולחן יניח עליו את ידיו; בידו האחת החזיק כוס ואת ידו
 השנייה כפף כעין דלת"א, באחוזו בין אצבעותיו קנה-מקטרת אקדח עבה, האור הכהה של המנורה
 האחוזה בשרשרת אל תקרת הבית העיב את תבניתו של בעל הבית, שהיה איש מדות, ועל
 פניו נראו אותות רצון ושאט נפש לכל סביבתו. על ידו ישבה אשתו אסתר ובתו רחל, עלמה
 בת שבע עשרה שנה. כבואי החדרה מיד סבבני הילדים; נער אחר עמד לפני בחטטו באצבעו
 בחטטו, ויגדר בערי את הדרך אל השלחן, ורק אחרי אשר גער בו אברהם בן דוד: "אהרן, ככה
 פעמים יהיה עלי ללמדך דרך ארץ וחוקי הנמוס, גולם!" — עלה בידו לקרב אל רוזנפלד ולהושיט
 לו את ידו.

— שלום בואך, שלום בואך! — קרם אברהם בן דוד את פני — טוב, טוב מאד כי
 באת לבקרני, הננו שמחים תמיד לקבל בביתנו איש משכיל ובן הרבות. אסתר, התכירי, כי הוא
 האישי הזה?

— ולמה לא אכיר? יודעה אנכי מי הוא, — ענתה אסתר בקול רוגז, כמו הכליכה
 אישה בחשבו כי אין היא סכרת באורחים, ומה גם באורח כמוני; אבל אחרי רגעים אחרים
 פנתה אלי ותשאלני בהתאכזה להסכיר את פניה ולהסתיר את סכוכתה: אולי תחפוץ לשתות תה?
 — את פי החולה ישאלו ולאדם בריא יתנו בלי כל שאלה! כפתגם הרוסים — העיר
 אברהם בן דוד.

מבוכת אסתר גדלה עוד יותר; היא סהרה למלאות בערי כוס תה, שצבעו לא נבדל
 הרבה מצבע סיס צלולים, והגש לי את פך הסוקר.

— שהה נא, האם תחום עיני על התה או על פחי הסוקר, חלילה! קח נא סוקר ככל
 אשר תאוה נפשך והמתיק נא את התה. אל תירא, כי בזה לא תגרום לנו נזק גדול.
 היא תמכה את ראשה בידה ופניה היו כפני מעונה ותסב את עיניה סנגדנו, כאלו
 בקשה עזר והצלה ממכעוסייה ומעושיקי טשפטא.

— בקשה אחת יש לי אליך אברהם בן דוד! אמרתי אליו.

— ומה היא בקשתך? — שאלני וענן כסה את גבות עיניו.

— אברם! — שפעה בעלת-הבית את דבריו בפנותה את ראשה מול אישה: — התחפוץ
 לשמוע בשורה טובה? כיום המחזרת, ברוך השם, יוסיפו על מחיר הבשר עוד פרוטה שלמה על
 כל ליטרא.

— ומה לנו לעשות! הרגיע רוזנפלד את רוחה ויפנה עוד הפעם אלי: ומה היא
 בקשתך?

אסתר הביטה בחימה על אישה.

— ומה, האם איכפת לך דבר? — התקצפה אסתר — לך לא איכפת דבר, הלא כסף כעפר יש לך, אין דבר אשר יגע ללבך, הנך יודע רק את בית הרחים שלך וחונן כזה לא הרע דבר. הנה לך נא וחבק ונשק את המכונן כי כבר געגועים יש לו עליך.

כל הכסובים הרגישו רגש בלתי נעים; רוזנפלד שתה בחזקה עשן מקטרתו; הילדים שלהו חרש את סבטיהם איש לאחיו; "בת הנדיב" העבירה אצבעה על הפסה ותשפול את עיניה. — רחל, שכעי נא! — החל לדבר אברהם בן דוד, בחפזו לבחות את הרושם הרע

שעשו הדברים הקשים של אשתו — פרטי נא על פי הפסנתר!

— אבל, אבא, מה אפרוט לך! ענתה הנערה בקול מלא יאוש ופניה אדמו כאר. — הא לך, פתאום לא תרעי מה לפרוט! — לא יכלה אסתר עוד הפעם לעצור ברוחה, פתאום לא תרעי כאומה, האם למדוה? האם יש לאל ידנו ללמדוה? הלא אך מצער הוא, אם אנחנו סבוביים למענה את רטנו וכספנו, רק למען תרמה ותשוה לאחת מכנות העליה! כאשר אין כל צורך בזה, אז צלצל תצלצל עד כי תכריח לנוס מחדרה, ועתה...

— פרטי נא את השיר האהוב לי! — בקש רוזנפלד את בתו.

העלמה קרבה אל הפסנתר אשר עמד בפנת חדר-האכל, חפשה את תוי הזמרה הרושמים ותחל לפרוט.

— זאת היא רפסודיה של המנגן הידוע ליסט! — באר לו רוזנפלד כאשר נשטעו "שריקות" העוגב.

קול כוונר, הומה ורועש, כצפצף ושורק חרר לאוזני, נאנח וצורח כר; פני רוזנפלד נהרו משכחה וענג ושחוק קל רחף על שפתיו וירבה לזאוף עשן; רחל האימללה התנודרה, עמלה בכל כוונתיה, ואצבעותיה הסתבכו לרגעים בכנענעים יתרים, וכאשר בלחה לנגן נראה לי כאלו רוח גם לה גם לי.

— השכלת לנגן! — הללה אברהם בן דוד בפניה — ומה תאמר אתה? אכנס יש לי היך טועם, האם לא כן הוא? ובין מה ומה לא נתנו לך לבלות את דברוך. מה חפצת להגיד לי? — היה את לבבי לבקשך להיות לי לעור בדבר מצוה, היום התוודעתי אל המורה שלמה. — שלמה המלמד? גברא רבא ככל המלכדים.

— אבל לא זה הוא העיקר. כצבנו כעת גורא כאר, (בעלת הבית פערה פיה ותנהק בנעימות ותשלח את ילדיה לישון). פקיד העיר צוה לכתוב עליו כתב אשמה ולכסרהו לדין על כי יחוק "חדר", בביתו, והוא עני מדוכא ומטופל בילדים רבים; ומה יעשה אם ישבר מטה לחמו? עלינו לחוש לעזרתו.

— הא לך! — צעקה אסתר — אכרם, שכע נא את אשר איעצך! תן לשלמה'קה את בית הרחים שלך, או השלך אחרי גוך את כל עסקך ולך היה לו לשתדלן... לא, כמדוכה לי, יותר טוב יהיה אם אלך לנוח על משכבי, ואחם ספרו נא איש לרעהו דברי אגרה כנפשכם שכעכם!

ותצא אל החדר השני כבלי דרוש לשלומי.

— ובמה תוכל להושיע לו? שאלני רוזנפלד.

— אני — קצרה ידי להושיע לו, לא כן אתה.

— ובמה, למשל?

— הפקיד ישמע, בלי כל ספק, בקולך, הלא מכיר ומודע הוא לך מאז ולא ישיב את פניך ריקם.

— לא — שפע את דברי — אין את נפשי להתערב בענינים אחרים. מה לי ולצרה הזאת?

מה לי ושלמה'קה אשר לא אדעוה? למה לי לדאוג לטובת אחרים? מי יודע מה ילד יום, ואני אלך ואזיק לנפשי בשבול אויה מלטר? עלינו לחיות בהשקט ובבטחה, לא להתערב בענינים שאינם נוגעים לנו כלל. עלינו לצבור ולאצבור כסף — התחבולה האחת שעוד נשארה לנו להגן על נפשנו. ועתה סלח נא לי בעד התגלות לבי; נחונן לי להשכם מחר בבקר. אל נא תוקיר רגלך כביתנו.

הוא הושיט לי את ירו וילוני עד כסדרון הבית.

חצות ליל. אנכי ישכתי בחדרי לפני החלון ושנתי נרדה מעיני, אף כי הייתי עיף ויגע

כאר. רוח מערבית התפרצה בעד החלונות הפתוחים ואקשיב משך העלים כרחוק. ידעתי למי

המה העצים, ירעתי כי המוחן הזקן עוד יושב על טחנתו. כל אלה ירעתי ככבר, הלא העיר הזאת עיר מולדתי היא וזה חלמו ועברו ימי חיי הטובים, ימי הנוער. אולם אנכי לא מצאתי את אשר קותה נפשי, לא מצאתי את העונג, לא מצאתי את הרגשות הטובים שאנו מרגישים בשוכנו לארץ מולדתנו. הוא הוא הלילה, הם הם העצים, לא נשתנה דבר, אבל הרגשות אחרים הם לגכרוי: השלום, השלום העבר, איננו עוד בבתי נפשי העיפה. האנשים שפגשתי פה, שהיו לפני קרובים לי, נשתנו מאד תחת השפעת רוח העת, תחת מהלך-החיים הטבעי... אנהה במקום שיר וזכרה, עפעפים צבות במקום מבט כהיר ושוקט, בכל אשר אפנה הנני רואה רסיון כר וברכים כושלות, רזון ושחפת... הרוח סוערת, כנפי הריחים נאנחות וחורגות מססגרותן, הזקן יושב על יד טחנתו ובהוציאו אש מחלמיש אומר להקטיר את קטרתו. לפעמים ישא את ראשו אל על ויביט אל השמים, כאלו יחפוץ לדעת, מה יפול עוד חדש תחת השמש...

ביום המחרת בבקר שחתי פעמי לבית הפקיד ואגמור בלבי לנסות את כח השפעתו עליו, אולי יצלה גם לי בלבד להושיע לשלמה. לפני שעירי בית הפקיד פגשתי את השוטר וספיו נודע לי, כי „אצילו” נסע לאחד המקובות יחד עם חוקר הדין ולא ישוב לביתו כי אם אחרי שתי שעות, והאדון האוריאריניק „הואיל ללכת לו, מי יודע אנה”; האציל כעס ורגז היום, וישבור צנצנת עם טסה להסיסים בשביל יהודיה אחת, אשר באה אליו עם כתב אחד בידה. האדון האוריאריניק „הואיל להרפה” ע”פ צוות האציל, אחרי כן הואיל הפקיד לצות כבעד החלון להשוטר לקחת מידה את הכתב ולהביאו אל לשכת הסופרים „יתו לא מידי”.

לא נשאר לי כי אם לחכות עד בואו, ואוכר לבקר את אחד מסיודעי ולבלות בביתו את העת. כסורי אל קצה הרחוב בקרבת החנויות ראיתי מרחוק את שלמה. בירו נשא מטפחת מקופלה, אחרי צעד בפסיעות דקות אחד היהודים ויחאמץ לבלי יתפצל אחריו. פני שלמה היו מפקים גנה, כובעו צנח על מצחו עד נבות העינים ועל קדקרו התנוססה ה”ירמולקה”. הוא נגש אל היהודים, פתח לפניהם בדומיה את המטפחת, והמה השליכו בה פרוטות בלי שאול דבר, ותנועותיהם העידו, כי יכבדו מאד את האיש המקבץ את הנדבות ואת המקרה הנכבד אשר הביאו לחזור על כתי בעלי הבתים. כראותו אותי נגש אלי מיד ויפרש בדומיה גם לפני את מטפחתו, בלי דרוש לשלוכי ובלו שאול את פי, מה הגה תוצאות השתדלותי ברבר „חרדו”. הנחתי פרוטות אחרות במטפחתו, ושלמה פנה אלי את ערפו וילך בחפזו אל אחת החנויות, בלי אשר שנו פניו אף במעט. אנכי קראתיו בשמו, אולם הוא בקשני בתנועה אי סבלנית לבלי אבטלו מדבר מצוה בהכלים שונים שלא בזמנם. חפצתי לדעת בעד מי הוא מאסף היום את הנדבות, ומרוע פניו זועפים ככה, ואנש אל מכורי סאז. רבי חיים דוב עמד בסדרון ביתו הפתוח ויחכה עד תגיע העת לתת את נדבתו גם הוא,

— מה נהיתה בעיר? — שאלתיו.

הוא לא ענה אותי דבר ורק אחרי אשר השליך את מטבעתו למספחתי של שלמה והאחרון התרחק מאתנו אכר אלי בתוגה ויגון:

— חנה כחה, אם תזכרנה עוד, — ולא השאירה דמי-קבורה. ברוך דין האמת! מה

לעשות, גורה כן השמים היא!

— כתי נפטרה?

ולמאי נפקא מיניה?... והנה כל ימי חייה תפרה תכריכים לאחרים ולה לעצמה לא

השאירה מאומה: נשים כמוה אינן עתה בעולם! (הוא נאנח). אל יסרני אלי בעד דבר שפתיים! היא כחה ברפת ולימינה רבצה גם אחת הפרות, בעלת הרפת הוריעה לבנה ע”ז כוחלת אכו, אבל הוא לא שם לבו לזה ולא נע ולא זע במקובו.

— נורא הוא הרבר!

— נורא, הנך אומר? המ... נורא הוא הרבר! אתה אינך יודע, בריאה זו מה היא,

עשיר כמוהו! נניח כי עתה יסר יסרוהו: קנס וקנסוהו לשלם בעד קבורת אמו מאתים שקל; הוא יחנק מרוב כעס. אבל לא בזה עסקינן. שב נא על המעלות. הנשים שעמדו עליה בשעת יציאת

בשבתה תספרנה כי לא ספק פוסה כתפלה, מנחת נפש לא נשבתה ושפתיה נעות: „אלי אלי, סלח לו!“ לו, לבנה החביב; ותהי רק דואנת, אם יתפלל תפלת הקדיש. זו היא אם! היא השאידה פרוטות אחדות, כשקל כסף, אשר בקשה לתת לאחת היתומות, ותכריך בלתי נשלם לספר תורה... כן, כן! ימים טובים הגיעו! אין לנו עתה נשים כמותה!.. אבל! אמר לי ופניו גדרו — בוא נא אתי הביתה, — כמעט שכחתו, כי יכולים אנו לדבר דברינו גם בשבתנו בבית, ועתה הלא זה לא כבר באת הנה, האם לא כן הוא? ימים רבים, רבים עברו מעת אשר ראיתך. נאיך נשתנית!

הוא הוסיף לי את ידו וימשכני בחוקה לביתו ויובילני אל אולם גדול מקושט בכלים הגונים, ונקיון בלי כל דפי שרר בו.

חיים רוב היה איש אמיד ובעל נכסים, כבן ארבעים וחמש שנה, הוא לבש כעיל קצר ובכלל היתה תלבושתו בכבוד, ובכל זאת היה מביט בבני וכשאת נפש על כל החכמות והיריעות אשר התלמוד לא ידען. שמו היה נודע כשם אחד המלומדים והוא היה שואב את ידיעותיו בכל מקצועות החכמה ב„ספר הברית“. הוא היה מאמין בכל לבו, כי כל החכמות והיריעות שבעולם בקרן בתלמוד, ובספרו לפעמים על אודות אחד חכמי הגוים שהצטיין באיזה מקצוע שבמדע היה בוסף ואומר: „בלי ספק, ידע את התלמוד“. ומשפטו, בהיותו קודם כל ירא אלהים, בקי בתלמוד ונכסף לזה גם יודע לכתוב ולקרא בשפת רוסיה כמו שהיה אומר „מעצמו“ — היה משפט חרוץ שאין להרר אתריו. בתפץ לבב היו שומעים את שיחותיו של חיים-דוב בבית הכנסת בשבת וכועד, כי הוא היה מספר תמיד דברים נפלאים.

— ועתה שב נא, נשוחח מעט.

ישבתי על הכסא.

— זה ימים רבים לא ראיתך... -- הגני מביט ומתבונן אליך והגני מזכיר ימים רחוקים שכבר עברו חלפו להם, — מה נעים הרבר! גלגל חוזר בעולם, ומה? הגריים נעשו תישים ואלה האחרונים הולכים לעולמם. רבוננו של עולם, מה רבו החליפות בתבל! אולם מה לעשות, אם הוא המנהיג את התבל ואנחנו אין אלא ידינו לשנות את המערכה! — הוא פרש כפיו, התקרב אלי ויאמר: — כן, ואתה העשית חיל?

הוא הביא את ידו בין פלגות זקנו ויחכה לתשובתי.

— ובמה יכולתי לעשות חיל? לא אבין דברך.

— הרי לך! — אמר אלי בעקיצה — זו היא דרכה של אשתי, גם היא דובר בנוסחא כזו, אם תתאן לרבר מה ולא יצליח בידה: כן, כן, טוב מאד, בצדק ובמשפט, הגני שמח בכל לבי; כן, כן, אנו יודעים זאת... — מה?

— ועתה עוד תאמר מה! האם נער הגני בעיניך? האכנס תאמר כי לא די לי ברמזיה?

יהי כן!.. דור נאה ויפה, יפה ער מאד!

— אבל הגני מבטיחך, כי לא אבין מה אתה סח.

— האם עליך לספר לי רברים? — באשרו את המלה „לי“ הראה באצבעו על חזהו —

אל נא תרבה רברים של מה בכך! כן, כן! בזכות את כחותיך ותהיה רוה כשהיך עוף וירוק כלף; לנו לא תצלח עוד, וגם הם גרשוך. כן, כן, טוב מאד! ומה תהי אחריתך? להיות כשרת בבית כסתר לא תצלח, וגם להיות שכר יום — לא תוכל; שכחת את שלנו וגם של אחרים לא תרע.

— אבל, הרשה נא, הלא אני...

— כן, כן, הנך יודע, הנך יודע! הגני משער את החכמה ההיא: וניה אוהב את פרסקה והיא תאהב את ספן; ספן אוהב את אקסוטקה... ועתה, התבין, עלינו עוד לשבר את כוהני — והדבר נחוץ מאד — כרוע יאהב וניה את פרסקה והיא את ספן... כתר נא ועיר, כתר נא, אל נא תפסיקני, הגני מבין, הגני מבין, אתה תאמין, כי הגני, באמת, בער מאדם? וכל אלה תקראו בשם „פואזיה“, רחמנא ליצלן, טוב הרבר, יהי כן היום. והנה שמע נא את אשר אמר אני לך: התרע, כה? הא לך אסימון בעד כל החכמה הזאת!..

— נפנה נא לרבר אחרת... מה הנה החדשות הטובות סה?

— חרשות טובות? — שאל את פי שנית בקול גונה — חרשות טובות? — כל מאך דעביד רחמנא לטב הוא דעביד, ומה הן החרשות הטובות אשר הצמחנה?
— מה שלום בנך? ומצב עסקך מה הוא?

— בני? גם זה בן! — חצוף הגדו, ותו לא מירי, היש עוד בעולם בניס סוררים כטוהו?
לא לנו ולא להם, — הנה הוא יושב כל היום וקורא בספרים, קורא, קורא, ומה הוא קורא שם?.. ויהי באחד הלילות ואני „משבר את מוחי“ על חשבון „אויסיפ“ — הגני אוצר לזו — הו, אויסיפ, הי-הו, בוא נא הנה! — לא ישמע. ואני קורא עיד פעם „אויסיפ!“ — אין מענה: הוא התעמק! ומה לעשות: אם הבנים לא ישמעו לאבותיהם, הלא אין האסון גדול כל כך, אולם גם אפי חרה בי: „אתה, — בהמה, אתה — כלב, אתה — ריק שברוקים, אביך יקרא לך וגם תרהיב בנפשך עזו לבלי ענות אותו? מה זאת? עסוק הנך?“ אבל הגני מתאכץ לעצור בדוחי, הגני נכנס לחדרו והגני רואה: על השלחן — ספר, והוא התעמק כל כך בקריאתו, עד כי לא ישמע את צעדי, הלא הוא שקוע בעסקים נחוצים, האם לא כן הוא? חמתי בערה בי, אולם... יר לפה, אם אינך בן חורין. הגני מתקרב אליו מאחוריו, הגני הורף בשכמו; הוא לטיש עיניו לי... „אויסיפ, שמע נא, אויסיפ, את אשר אבקשך: קרא נא לפני את המקום שבספרך, אשר שם הפסקת, ואמור נא לי, מה הנך קורא?
— כתבי ציר של טורגיניוב“.

— כפי הנראה, ספר מחוכם הוא? קרא נא גם לפני דברים אחרים (הנה זה אני בעצמי מבקש אותו); האמנם כה שמח אתה בהבין את הכתוב בספר הזה? דבר טוב הלא יבין כל איש. — „הספר הזה לא יקח את לבך!“ — „ומה איכפת לך, — האם תאבד את הונך וכספך, מה?“ סוף סוף נרצה לי ויקרא לפני מלים אחרות: „בחצר נקרו אפרוחים באשפתות, הכלב הוקן החל לנבוח, והסוס אשר עמד על יד השער החל לנופף זנבו בראותו אתי“... ועתה, אמור נא, השמעת מיטוך דבר כזה? הגני שואל את פוך, הגד נא לי כבר לכבדך, — הלא אנשים אחים אנחנו — השמעת מיטוך, כי כלב ינבח, והאם ראית, כי סוס ינופף זנבו? ועוד גם כן תרגלות... כתר לי ועיר, כתר לי, שכחתי איך היה הדבר — והנה שמע נא — כי תרגלות ינקרו באשפה? לא יוכל היות, אי אפשר הוא! אבל אם הטורגיניוב שלכם יאמר זאת — אטו כילתא וזורתא היא! — אז אמת ויציב הדבר, אבל, בכל זאת, קשה הוא מאד להבין... איך לא תבוש, איך לא תכלטו — החל לדבר בכעס ורגז — אתם פלוסופי! הוואת היא חכמתכם?
הלא חרפה וכלמה היא! בני... חצוף הגדו ככל...
צחוק גדול עבר על שפתי, למרות רצוני,

— הנך צוחק? כן הרבה נא לעג! אפשר להתבקע, שחוק נא; בלי ספק, הצדק אתכם...
— רבי חיים-דוב, נחדל נא מזה! — אמרת לי בקול שכחה — הגד נא לי, איך הם עסקך? ומה טיבם של החיים פה?
— כהעסקים כהחיים: הנך ירא ומפחד כל היום, הנך יודע, כי את עורך יפשיטו כעלך ואת דרך יכוצו פי שנים והכנסותיך הרבה פחות משל אחרים.
— כלומר, איך?

— תעורת כסע דרושה? אחת, בעד המספר דרוש לשלם? שהיום, נדבה לבית הכנסת דרושה? שלש. ולהרבו, להשוותו, לפי דעתכם, לא דרוש כלום? אולם לפי דעתנו דרוש... הרי ארבע! וכתר נא ועיר: וצדקה לקופת עניים דרושה? ומעות חטים לפסח הרוש, ולחולים לעניים החוזרים על הפתחים, ולבתי הישיבות, מה! לא דרוש, הנך אומר? ומי לו יושיע להם? ועתה צא וחשוב נא, מה קשה הוא דבר זה לבעה"ב עני! הלא אנחנו כלנו הגנו נותנים וחוזרים ונותנים! ועתה צא והרויח נא: ועה קרה חכמה את כל בשרך, עורך יבקע וימאס כעור חללב, וסוף דבר מה? ערום נולדת וערום תקבר, הלא פזמון ישן הוא! אבל גם בדברים כאלה הנך מביין כתרנגול ב„בני אדם“.

— האם תדע היטב את רבי שלמה — שאלתיו פתאום.

הוא שיתק ולא יענה דבר.

— ההנך יודע היטב את רבי שלמה?

— ולמאי נפקא מיניה?

— האם ימצא חן בעיניך ?

עוד הפעם דומיה.

— חפץ הפצתי לשמוע את דעתך עליו.

אין קול ואין קשב.

— האם אין בחפצי לענות על שאלתי ?

— אין הדבר שורה, הלא אם כה ואם כה לא הבין, הוא לא ידבר על תרנגולות, גם לא ישים לבו, אם ינוסף הסוס את זנבו או לא — אחת היא לו; שער נא בנפשך, כי יש לו דברים יותר נכבדים מזה. האם תוכל לשער לך זאת ? האם לצחוק הוא הדבר בעיניך ?

— הנני הולך — אפרתי לו, — כי דבר לי.

אזישים לו את ידי ואשים פעמי לבית הפקיד.

בעת ההיא הלך לאוורענטי ארדוליאנוביטש בחרו אנה ואנה, כלא זעף, הולך ומקשקש בדרבונות נעליו, מהמון השוטרים שעמרו בלשכת הסופרים לא הרהיב גם אחד מהם בנפשו עוז להודיעהו את דבר בוואי. פתחתי את דלת חדרו ואחכה עד אשר יראני, הוא לא חדל מהתהלך בחדרו, פתח את קרפי טעילו ויחלק בידי האחת את שערות ראשו, כאשר יעשו האנשים בחפצם להרגיע את רוהם הסוער ולקבץ את פזורי מחשבותיהם; כאשר ראני, הראה לי ברוסיה על הכסא ויוסף להתהלך בחדרו הנה והנה. פתאם נגש אל החלון הפתוח לחוץ, טמן ידיו בצלחת סכנסי ויחל לשרוק, נלאיתי לשבת ולחכות; לאוורענטי ארדוליאנוביטש הוסיף לשרוק ויביט בקרת-רוח אל הרחוב.

— לאוורענטי ארדוליאנוביטש, מה לך ?

במקום תשובה על שאלתי הניע את רגלו האחת, ובהחמכה על קצה עקבה החלה להודיע. לפני החלון עברו אכרים שונים וישתחוו לו ארצה במורא וכבוד, אבל הוא כמו לא ראה אותם. גם הנפח „פחום" שהיה שכור היום עבר לפניו, בשוררו: „זכור, אכ-כור, א-את שבעתך, אתה נבל, ב-בגדת בי!" וגם הרוח זו וולוול-כבוד זה, שהראה להפקיד, לרחובו ולביתה, לא נוסרו ולא נענשו הפעם; שאלתי נשארה בלי תשובה.

— כן, אחי — החל סוף סוף לדבר — ראה עד היכן הדברים מגיעים! הו-הו לאוורענטי ארדוליאנוביטש!... שפפך, תהלה לאל, כבר שיבה וזקה בו; גם במשמרתך, כמדומה לי, לא נער הנך, והנה תבוא כל טנפת ותלמדך!

הוא ישב אל שלחן-הסופרים, שרט בחיטה בד-גפרית ויעלה עשן מקטרתו.

— זמה הוא הדבר ?

— מה הוא חדרך?... מה דעתך — האדע לכתוב ?

— כמדומה לי...

— האכנס ? תודה לך, זאת ולא כלום.

— אבל אני לא אבין כלום מדברך !

— גם אנכי לא אבין כלום !

— לאוורענטי ארדוליאנוביטש !

הוא הכה באגרזו על השלחן ככה גדול.

— זמה לך : לאוורנטי ארדוליאנוביטש ! — קרא אלי בקול עז — כן, אני הוא לאוורנטי ארדוליאנוביטש, גם בלעדיך אדע זאת; אולם לא לכל יהודיה מנאלה, נמאסה ונתעבה, אשר לא הייתי חפץ לראותה בביתי גם אצל בור של שופכין, אני — אהיה לשחוק ולקלסה ! ואני, לו אך ויכולתי, נתצתי, שברתי את שניה, פשוט, נתצתי את פרצופה, כאיש צבא; אבל היא, בת בליעל, לא תבוא בעצמה, כי אם תלך ותרחוק את עצמה אל לשכת הסופרים: „איפה הוא הכתב ? והאם כבר כתבתם אותו?...” טנפת !

— והיוצא מזה, כי אני אוכל ללכת מפה ? — שאלתי וקאום ממקומי ואזישים לו את ידי.

— הנה הוא, גם דרך ידבר כך ! פס.. מכובדי ! רגש ה„קהל", אל תירא, החל

להתפעם גם כך.

— ואתה הנך כלא חימה, אני רואה...

— כן, מלא חימה! הגידה נא לי, יקירי: זה אשר נאצוני ויחרפוני, לא יגע ללבך כלל, אבל אם העזתי ללול בכבוד חיה'קה החשובה, בת אמונתך, זאת היא, לפי דעתך, עון פלילי, אשר ענשו—חליה! ואיזה שטן עבר עליך כי תקרר קיד? שב לך, אחרי אשר באת! האטכם אשים מחסום למי גם בעורך אתה לנגדי?

— לאוורנטי ארדוליאונוביטש, אתה לא תשלה את נפשי, הלא לא היום התודעתי אליך; היוכל היות, כי כה השתגת... ומה היא הסבה? אם תחפון לשפוך לפני את לבך, או ספר נא לי הכל. אנכי אמרתי לצאת מביתך לא מפני שהכלמתני, כי אם יען שאני רואה אותך נפעם ונרגש, אבל מה נקרה? היהודית? היהודית היא, וגם אתה הנך יודע את חובתך... אבל עוד אחרת יש בזה...

הוא הניח את רגלו האחת על השניה, שמשף ידיו ויאמר בקול עצוב:

— כפי הנראה, אהיה אנוס להפטר מפקודתי.

— בשביל היהודית?

— כן, בשביל היהודית.

— ומה לעשות, — ענית ואראה לו פנים, כאלו אבין את דבריו כהיותם, אות באת.

— ואולי עוד תעוץ לי, כידוד נאמן, לבקש את סליחתה? — שאלני במרירות.

— ומה בכך, אם הכלמת את פניה או בכלל חטאת לנגדה, מדוע לא תתנהג כראוי

לנוצרי נאמן ואמתי?...

-- לא, זה הוא יתר מדי... הראית את קנה רובה שלי? את הקנה הכפול, שמחיר:

עלה לבאתים שקל?

— ומה?

— לפקיד סחויי יש בן...

— ומה!

— והוא, הבן הזה, ציד נלהב הנהו לפני שלשה חרשים היה פה, וקנה הרובה שלי

מצא חן בעיניו, "סכור לי, סכור לוי!" האין בי; ואני הלא ארע, כה פירושה של סכירה זו,

לבן אמרתי לו: "נפשי קשורה מאד בקנה-קלעי הכפול ולא אפרד מעליו בעד כל הון." ומה

דעתך, האוכל לאהוב את קנה-קלעי?

— לא!

שחוק קל עבר על שפתיו.

— בעירנו יושבת יהודית אחת, עזת פנים, אשר העיזה פניה נגד ראש פקודי הצבא,

על כי בנה היחיד לוקח לעבודת הצבא! זו היא אותה חיה'קה עצמה. והיא, כה תרמה, עשתה

כמו להכעיס?

— האם מעטים הם הרברים אשר יכלה לעשות!

— היא הנישת קובלנא לשרי הגליל על בית הצבא המחויי, וכאשר השיבו את בקשתה

ירוקם, החליטה לפנות לבית המשפט הגבוה. ומה תאמר עתה? והנה פקודי צוה עלי לדרוש

אחרי מצבה החמדי, אם, באמת, רע הוא: היא בקשה ממני לתת לה תעודת-עניוה, והדבר

היה בעצם העת, אשר בנו של הפקיד נסע מפה אל אביו; וחיה'קה לא נתנה לי מנחה: כחוב

וכתוב! והיו הדבר למורת רוחי. הבה ואכתוב להפקיד את האכת, כי יש לה בית, כאשר נודע

לה כפי סופרי תיכון השיבתי להפקיד ותבוא ללשכת הסופרים והחל לצעוק כל כך בעזות:

"איך ערכת את לבכך לכתוב, בית?" ואתה עוד תחאמר להיות איש ישר, אוהב צדקות, ומדוע

לא כתבת אז, כי מחירו של ביהו הוא רק חמשים ר"כ?" הוי, חיה רעה! ואת כל אלה

צעקה בלשבת הסופרים; ואני, באמת, סבלנותי התפקעה, ואשלחה לעזאזל... הלא היא יכלה

לבקש ולא לצות עלי, והנה היא הולכת אל פקיד המחוז להתאונן עלי, והוא — אבין לרע: —

החת השפעת קצפו על "ולוול הכבוד" שהראיתי לבנו, יכתוב אלי: "והגני בזכיר אותנו", והגני

"מציע לוי", וכל אלה — ע"ר התנהגותי הגסה עם הקהל... אבל את נפשי לא ישלה: הגני

יודע, איך יתנהג הוא כעצמו את הצבור, ועוד את קהל היהודים! והנה כעת תשמח נא

נפשך! — ובדברו הושיט לי תכריך.

— ומה, התקנת את המעות?
 — כן, תקנתי! — ענה בחרון אף.
 — אבל הגידה נא לי, כמה אשמה היהודית? הלא הצדק היה לה להגן על נפשה; ואם היא עזת פנים בכרה ידועה... אך לזייתה נפשך תחת נפשה? אולם, לאורנטי ארדוליאנוביטש, בסבב נא את שיחתנו לעבר אחר, שאלה גדולה יש לי אליך: למען הראות את פעולתך צוית לכתוב כתב אשמה לנגד שלמה, שהוא המלמד היותר הגון פה בין כל המלמדים, אשר הודות ללבך הטוב יוסיפו לעשות את מלאכתם.
 — לא, סלח לי הפעם, היה לא תהיה! אם צויתי לכתוב — יכתבו!
 — אבל הלא ישבר מטה לחמו וימות ברעב: בניו, אשתו!
 — ומה לי ולו? גם אני אפטר מהרה ממשטרתי!
 — האם תדבר אלי באמת ובלב תמים?
 — באמת, השד יקחני, באמת! שלמה'קה, חיה'קה, יבלעם בכור שטן, גם את עינים עליך לשאת; וטוב הדבר כי הזכרתני, הוי, מי שם?
 קהיילוב והשוטר באו החררה.
 — הבה את כתב-האשמה לנגד שלמה! — אמר הפקר בקול רונן.
 — בכבודו לא הואיל להגיד, כתי ולמי...
 — יעתה אי-איל — ותיכף ומיד!
 — כמצותך!
 — תיכף ומיד, ברנע הזה! גש הלאה!
 — מקרב זלב עמוק אורך, לאורנטי ארדוליאנוביטש. — אמרתי לו במרירות.
 — ינעם לחכך!
 — כעולם לא הראבת כה את רוחי!
 — הנה כעת תגל נפשך. קהיילוב! הנני מחכה לקראת הפרט-כל; הלא הדע כי לא אהב לזנית פעמים רבות את דברי, — איעצך לבלי הכעיסני. סוף דבר!
 קהיילוב יצא בחפזו מן החדר ואחרי דגעים אחרים עבר בכרוצה את הרחוב.
 — שלום לך, לאורנטי ארדוליאנוביטש! — אמרתי לו ואקח את מגבעתי.
 — לך לשלום... תשאות הן לך!
 יצאתי מביתו בנפש כרה: השתדלותי הביאה, למרות תקותי, רעה רבה. הרגשתי בנפשי, כי חטאיה לשלמה'קה האומלל, שהיה מטופל עתה, בשעת קבורת חנה, בכחשבות ע"ד עולם הבא והבלי העולם הזה. לבי נשבר בקרבי כחשבי, כי פתאם יכרת מפיו גם לחמו הדל אשר הביא בני-ישר ונתם לבב, ואשר יש לו זכות עליו בתור אדם בכלל. עוד מעט יובא החרף, נוסף לזה ששה ילדים, אשר עוד לא נגמל שכלם להבין, כי תעודתם של החיים וספגת תענוגיהם — הם צרופי האותיות והסוד הנסתר בהן, — הרעבים ללחם... מה תהי אחריתם?...
 — דרוש נא בשבי שלום הארון שלמה'קה ומרת חיה'קה! — קרא אחרי ארדוליאנוביטש, כאשר עברתי לפני הליגו הפתוח.

ד.

לא הלכתי לבקש את שלמה למען הודיעהו את תוצאות השתדלותי לטובתו; ולא הייתי יכול לראות את פניו הכלאים מחשבה עמוקה, אשר מבין קמטי מצחו הייתי קורא, בלי ספק, לאסר: „טול את הסמטליון שלך וצא!“ בכל זאת חפצתי לראות אותו ואחכה בכליון עינים לבוא שעת „קבלת שבת“, למען אראה את פניו בבית הכנסת אשר הפציר בי לבוא שכה. הערב בא, חנויות בני ישראל נסגרו לאט לאט. הסוחרים שנאנסו למרות רצונם לאחר מעם, הביעו את קצר רוחם בפני הקונים; ואחרים טהם הדלו, פשוט, למכור סחורתם. עבר רק חצי שעה — וכל דלתות החנויות ננעלו, התריסין הוסרו, וכנופיות כנופיות יהודים מביהלים סברו לעבור את הרחובות, כאלו רדף איש אחריהם. על אופק השמים נראה כוכב, אשר קרין בעינו לשמש בית המדרש אשר חכה לקראתו בעינים כלות; הוא שאף בחוטמו אבקת טבק,

התעמש בעונג טיזר וימרה לבית הכנסת, אשר אחרי רגעים אחרים נראו שם נרות דולקות והמתפללים החלו למלאות את הבית, בית האכנים, אשר נגו היה ספון ברזל ומוקף עצי שטים — הבית היותר יפה וגדול בשכונת היהודים — כאלו לבש גאות בהגיע שעות הקדש, עת יקשטוהו ויפארוהו, הוא הבית מנבנה בחמלה חרושית על בתי החסד, מעון הדלות, אשר סבבוהו, כאלו הכה לקבל מיושביהם את סס התפלות הנדוג, אשר מחוכו סקנה שמים לפני כסא ארון כל היצורים... נרות בית הכנסת נוצצו וישליכו את קוי אורן על העיר החשכה, כאלו התבוננו אל בתי-ההרס בגאון וגאון... בה בסדה שהבית הגאה נמלא רוח חיים — באותה טרה נחלש שאון הקולות בעיר יותר ויותר; כל הקולות האלה, כל התלונות החרישות והאנחות המסותרות של כל ימות השבוע, השתפכות הנפש של החיים המעשיים, חיי חולין וצרתם, כאלו הפינו את עצמם להתלכד לשירה אחת נשגבה ונאדרה, אשר תתרומם ותתנשא עד השמים מתוך בית התפארת הזה המלא רגשות קדש...

כוכבים אחרים נראו על פני השמים וליל התכלת כמה בכנפיו השחורות את פני האדמה. עטרה בחוץ ואביט אל הבאים להתפלל, ואתמץ להכיר ולמצוא בפניהם את עקבות הצרות אשר עברו עליהם בשבוע החולף. פני כלם הפיקו שאיפה אל איזה דבר נשגב ונעלה ושכחה גדולה בתקוותם להשעה הנכבדה העתידה לבוא. אין אף מדוכא ומעונה אחד, אין אף אוכלל אחד! הנה כמה חיים רוב לבוש בגד שחור וזקנו שרוק למשעי, ואחריו הולך נער קטן ונושא את הסדר והטלית; ושם הולכים אנשים אחרים שהזקיפו קומתם וישליכו כהם את אפר העבדות וההכנעה, שמחים בחלקם, מלאים גיל, מתכבדים ומתהדרים.

במסדרון בית הכנסת נשמע זמזום קל: שם רחצו הבאים, כנהוג, את ידיהם, ויעברו את הסף בלחשם הפלחם הקצרה. באתי הביתה ואשב על אחד הספסלים העומדים בשורה האחרונה. אחר היהודים השלים בלאט, בהתנודרו לארבע רוחות, את תפלת המנחה וילחש בחפזון את המלים בחפזו להתפלל את תפלת הערב יחד עם הצבור. השמש התהלך בין הספסלים ויניה על גבם את הסדרים; לפעמים עצר מלכת למען יריח טבק; ראיתי כי קרב בהכנעה גדולה אל שלכת, אשר כבר היה בין הנאספים וישב בשורה הראשונה בכותל המזרחי. — הוא עמד לפני רגעים אחרים וישאף את האבק בקחתו אותו בשתי אצבעותיו ובהגיעו בהן את חוטמו. הבאים ישבו על מקומותיהם. השמש דפק בירו על ה"עמוד".

— הם! — קרא השמש וידפק עוד הפעם.

השוחט הצעיר שהוא היה גם החזן התעטף בטלית ויקרב אל העמוד.

— לכו נרננה לה! — הרים קולו בשיר.

— לכו נרננה לה! — ענה כל הקהל ובבית הכנסת נשמעו קולות מקולות שונים.

קדן גבורה ואמץ נראתה על פני כל המתפללים, גם בני דלת העם, גם העניים החוזרים על הפהחים, כל המעונים והמדוכאים, אשר לחייהם שקועות ופניהם מפיקים הכנעה — גם הם הוארו בקן זו. החזן הגיע בתפלתו עד: „לכה דודי לקראת כלה...“, והנגון הלך הלך וחוק, הנועותיהם של כל המתפללים התגברו יותר ויותר, צלצל הקולות הורם והד השמחה נשמע בהם... הנך הש וסרגיש כי איזה דבר נכבד, איזה רגש כלא גיל וששון ממשמש ובא... ומי זה יבוא? השבת, שבת קדש! ששה ימים מלאים אנחות וקלון, ששת ימים ירמשו ויחלו כל אלה, ה"משה'קות", "שמולקות", ה"איצקות", ועקבו, יתנבלו, יקבלו פרוטות גם הדפות ובעיטות יחד, יאכלו לחם עם בצל, יתרפסו ויכפו את ראשם לפני הגדולים ויראו ככודי שחת בעיני כל. — ורק יום השבת הוא הוא המשעשע את נפשם, המרגיע את רוחם ככודי הכרסא. ביום הזה אסור להם גם לחשוב ולהגות בעסקיהם; השבת הוא — יום הכניחה והנשמה היתרה, יום החפשי, יום אשר האמונה תקדישהו ותקיפהו בגדרים וסיגים, יום אשר יחיה ויעודד ביהודי הנכנע תחת הנאי החיים הרעים של ימות החול — את בן האדם, עם שאיפתו התמידית אל השמים...

ביום השבת כמעט יהפך היהודי למושל ושליט. את הנחת היותר שכן ואת הכנע היותר נאה ויפה ישמרו ליום השבת; יום של שכחה, יום שבו יטעום מזון רוחני אשר ירומסוהו וינשאהו, עד כי יחדל להיות „איצקה“, „משה'קה“, „שמולקה“ והיה לרבי יצחק, רבי משה, רבי שמואל, לא המלוה -- איזה רבי „שלום“ אשר פני אכזר מפיקים זועה לו, — לא הענש בעד

הסתתר נגד החק, לא הלעג והקלסה, לא העניות ולא גם האוריאדיק, אשר לפניו יעמד חבוש בדיסולקה על ראשו, כדי לשעשע את נפשו במראהו זה, — גם כל אלה יחדו לא ישילו עליו אימה. לו נגש עתה, למשל, לאוורנטי ארדוליאנוביטש בכבודו ובעצמו לשלמה'קה לטען התעויל וההל בן, גם אז לא היה רבי שלמה מעביר שחוק של הכנעה ושל התרפסות על שפתיו. הוא יטב מעליו את פניו ויבזז לכל התוליו העלובים ולתוכנם הדל והרוה, כמנצח בנגינות—עת אחר האנשים מן השוק ויגזו את מנותחו בשעה שהערה עליו רוח סטרומ... מה יכרכו מלאכים לאלפים יחד עם רבי שלמה את יום השבת הקדש, אלהי צבאות בעצמו יחונ אחו יחדו, — יברע קדש כזה ויטל עליו הפקיד אימה, כי יכתוב עליו כתב אשמה! שלמה מכיר בשעה זו את ערכו ויחוש בנפשו כחות חרשים... מי נתן לו ברע זה ימי התואר ואת התנועות השאננות והכבודות האלה? — זו כחו של יום השבת המבוך, משוש ישראל, הדרו ונצחו, שהוא גם כחמו: מכנגו, מעין כחו וגבורתו. וזאת היא הסכה, כי „חלול שבת” יראה בעיני הדיאנים והחרדים כחמא גדול ונכבד מכל החמאים האחרים. המון העם הבלתי מלומדים ויגישו בחוש טבעי, כי שמירת יום השבת כטהרתו — היא היא שנתנה לו את הסבלנות בלי קץ אשר נצרה את „הארם” גם ביהודי בזוי הנפש, בכל ימי נדרויו וטלמוליו הרבים.

— שבתא טבא!

— שבתא טבא, שנה טובה! — נשמע מכל הפניה.

השמש דפק פעמים בידו על גב הסרור, ומיד קפה דומיה.

— הכניסו, הומינו אורחים!

האורחים נקראו; היותר זקן ביניהם התכבד להקרא לבית שלמה אשר רמו לו בתנועה ראשו ללכת אחריו. הקהל החל לצאת מבית הכנסת כנופיות כנופיות; שלמה, חיים רוב, השמש החזן היו לכנופיה אחת אשר האורחים הלכו אחריה.

— שבתא טבא, רבי שלמה! — ברכתיו בשלום.

— שבתא טבא ושנה טובה לך ולכל ישראל בכלל! — ענה בשחוק של איש מאשר,

הספק לשיור בקול דממה ננונים שונים של תפלות.

לשלמה נתנו לעבור בראשונה, ואחריו יצאו האחרים. חיים רוב והחזן כאלו התחרו איש

באדו, מי טהם ילך לצדו של שלמה.

— ליל יפה! — אמר החזן כאשר יצא התוצה.

— יפה, יפה סאד! — נאות חיים רוב בהביטו אל השמים ובפלגו לחצאין את שער

הקב. — מה נעים הרוח! הלוח כותב כי בכל הימים האלה יהיה האויר טיב סאד; הוא לא

יכוב; תוכנים ואיצטגנונים! אטו סלתא זושרתא היא? הן הלוח איננו סחוכר בירי נערים.

השמש והחזן הביטו איש אל רעהו כאלו השתוממו על חבמת חיים רוב, והראשון הניער ראשו.

— רבי שלמה, הלא תדרוש לפנינו סחר איזה דבר? — שאל החזן.

שלמה הרכין ראשו לאות חן, מכילי אשר חדל לשורר בלאט.

ביום הסחרת בשעה הרביעית אחרי הצהרים, ואני — בבית הכנסת, היהודים יתאספו

פה בשעה זו מדי שבת בשבת לשוחח על דברים העומדים ברומו של עולם, דברי פלא שונים,

על חכמת הגאונים; אחרים מהם יקראו בתהלים וישויו ויתוכחו בהחלקם לפלגות וקבוצות רבות.

באחת הזוויות ישב חיים רוב מוקף שומעים רבים ויקרא בקול „עין יעקב”. השמש שמע בשום

לב, בעמדו על רגליו, אל „התורה המתוקה”.

— כן, — אמר חיים רוב בסגור את הספר, — לא שחוק הוא: זה הוא התלמוד!

והאם יש דבר בעולם שאין לו רמז בתלמוד? זה לא כבר היה לנו רב אחד אשר סיכיו לא

למד את חכמותיהם, ובכל זאת ידע את כלן על פה על ידי רוח הקדש.

— והאכנס את כל החכמות ידע? — שאל אחד הנאספים.

— ומה בכך? רבותא גדולה! הוא ידע סמש את כלן! ולמה תתפעל ככה? אם אין

לך די כוח בקרקדך כדי לקשור זנב החתול, או טוב לך, אם תשתוק ולא תפתח פיך! התלהב!

מדוע פני להבים פנדך? ולפי דעתך, יבלה הרב את עמו בהבלים שונים?

— ואיך ידע אותן?

— איך ידע אותן? — כן פשוט, — ידע!

— אבל הלא אי אפשר הדבר! — נכנס החזן כדבריהם.

— אתה הנך אוכר לי: „אי אפשר!“ — קרא חיים דוב בהתלהבות — האוכנס תחשוב

כי יש לך עסק עם ילד קטן? האם אהלת בכס? הגני מדבר אתכם בתוך בן אדם. אם כך היה הדבר, מסתמא — היה; אין כאן כרטה ומעשה תעותעים. הוא ידע הכל, יען כי התלמוד הוא אוצר כל החכמות (הוא סלסל מעט את שפמו). והאם דרוש לך אות ומופת יותר טוב? הבה אספר לכם מעשה זהה: הרמב"ם! הוא שאב את ידיעותיו רק ממעיני התלמוד, ובכל זאת היה רופא כומחה וטביון, כמש מוחיה מתים... ומה עמקה היתה ידיעתו בחכמה הרפואה! יש ידיעה ויש ידיעה, והוא אכנס ידע את אשר ידע! אחד החולים התאונן על כיוחש בראשו... שבעו נא: הרופאים החליטו, כי דרוש להסיר מעליו את קערת הגלגלת העליונה, יען כי תחתיה, בתוך הכוה, מסתתרת תולעת. זאת היתה החלטתם; טוב: יהי כן! הרמב"ם שמע את הדבר הזה ויעל על עלית גג הבית, אשר בו אמרו הרופאים לעשות את הנתוח להחולה, ושם נקב חוד בתקרה ויתבונן אל כל הגעשה שם מתחת. ששמים גלו לו כי עמל הרופאים לריק יהיה ויכבדו רחמיו על החולה האוכולל שימות בלא עתו. והנה הוסרה קערת הגלגלת העליונה והתולעת זחלת בתוך הכוה — תולעת פשוטה, ככל התולעים... התשמעו? אבל איך לזרזקה? להפיש אותה במלקחים הלא סכנה היא, יען כי התולעת תוכל להעמק עוד יותר בתוך הכוה, ואז הלא אין עוד כל תקוה לחולה! אז החלו להשביע את התולעת — לשוא, התולעת לא קמה ולא זעה! מה לעשות? ... התשמעו? פתאם נשמע קול הרמב"ם מעל התקרה: „שימו עלה של כרוב על הכוה והתולעת תרוב בו“. וכה גם היה, והאדם נצל מידי המות, ועתה אכרו נא: כדוע לא הבינו הכה את הדבר הפשוט הזה? — יען כי ראש תלמודי לא היה להם! ה...! — הוא הביט כמנצח על אויבו.

בין הנאמסים האחרים התגברו השאון וההמולה, יען כי חכו לקראת המסוף. בקבוצה אחת ספרו פלאי פלאים ע"ד אותות ומופתים ועל דבר השאלות העומדות על הפרק. איש אחד ספר, כי רוטשילד הציע לתת שקל אחד בעד כל יהודי, אבל „המה" לא נאותו לו. השמש הפוע פתאם גם פה וישמע באזנים קשובות לרברי המספר, אשר בתוך דבריו נגע במלחמה שעתידה לכוב בקרוב בין הרוסי והתוגרסי, ויחזה דעתו כי האנגלי — הוא קטן הקומה ובעל עצמות חזקות — ילכו בערבתו את שניהם. אחד מהמושוחחים, גבה קומה ובעל פנים שהרחורים, אמר, בהשענו כרגלו האחת על הספסל, כי כל המלחמות שכבר היו — הלא כתובות הנה בתורה בפרשת „ויחי“, בשעה שרצה יעקב אבינו לגלות לבניו את הקץ לפני מותו, דרוש רק להבין כל אות ואות של דבריו, כי בכל אחת ואחת מהן כמסוד ..

— ומה לך עוד? — שמע אותו פתאם יהודי אחר אשר פניו היו דלים ובגדיו קרועים ובלוים — למען תכינו מה גדול היא, לפעמים, ערכה גם של כלה פשוטה, הבה אספר לכם על דבר רבי כנדלי. רבי כנדלי שח אחד האנשים לרב אחר גדול כמוהו, לרבי משה, ויצוה לשליחו למסור את הפתקא ליד זה האחרון בכל שעה שתהיה, הן ביום והן בלילה, גם אם יתפלל רבי משה באותו הרגע „שמונה עשרה“. רבי כנדלי — הלא לא סנדלר הנהו, כי אם חכם נודע בשער; וגם רבי משה — לא חיט הנהו. השליח הלך רגלי כשכוע ימים — כן צוה עליו רבי כנדלי — ויבוא לבית רבי משה בערב, עת התפלל זה האחרון — כמו להכעים — „שמונה עשרה“.

פני כל המסובים התארכו, פערו פיהם והשאון הלך הלוך וגרול עד לבלי גבול. — השליח לא התמכמה הרבה ויקרב אל הרב, הרף בצדו ויחן על ידו את הפתקא: „רבי כנדלי!“ והוא — מה תאכרו לזה! — פתח את המכתב... — בתוך התפלה? — התפרץ קול נורא.

— לא, בתוך מחולות המטהר! — ענה המספר כרגו — הלא תשמעו, כמדומה לי, הרי יש לכם אזנים! הוא קרא את המכתב, נפל על פניו ארצה ופתאום התפרץ קול כבי כנגדו... ועל הפתקא היה כהוב: „כנדלי אודה כשר תרגלת!“ הא לך תרגלת! לא תרגלת פה, כי אם דבר נסתר ועמוק, רזי דרוים, אשר רק הכה, שניהם, הבינו.

השומעים השתוכחו ויתמלאו הפלא ופלא, ועימיקו לחקור לדעת את הסוד הכמוס בהתנגלת זו...

בבית הכנסת קם השאון לדממה; ועיר פה ועיר שם נשמעו זמירות תהלים. פתאם נראה שלמה. הוא היה לבוש מעיל משי שחור וארוך, צווארון כתנתו הרחב והמופשל, שלא היה כגודק, הצמיץ בלבנו וסותרנו; על ראשו היה כובע חדש של פלויס; ידיו היו שלובים מאחורי גוו, והוא בעצמו היו רעיונותיו מרוכזים על דבר מה. הוא הבין כי עתה באה שעת מלכותו, עתה הגיע הרגע הקדוש לפעול על שומעיו בדבר אלהים ובדברי חכמה. האורח שהלך אחריו בחר לו בצניעותו מקום בקרבת הפתח. שלמה לא נשא עיניו ולא הביט בפני איש, מכט עינת הרוחני תעה באותם המקומות הנסתרים אשר שם מצטרפות הכלים על פי כספר אִחִיוּתֵהֶן השוות, אשר שם פתגם אחד ככחיש את השני, כאשר יראה מהסקירה וראשונה לעין האיש הור; ובאמת הכל יפה, הכל ערוך היטב; נחויץ רק לדרת אל עמק הדבר, ולגבון יגלה אושר ושלום אמת. הלא כל ההמון הזה עובר בועת אפו שבוע תמים בלי הרף, יגע לרוק — ולמה כל אלה? האם ידע או יחשוב כי פרושה של המלה „מה“ כפי המחוקק הגדול הוא „מאה“; היוצא מזה, כי על כל איש יהודי לברך מאה ברכות ביום?... הלא נאמר בתלמוד: „שלשה שאכלו על שלחן אחד ולא אמרו עליו דברי תורה, כאלו אכלו כזבחי כתיים“. והאם כל האנשים האלה אינם ראויים לחמלה, על כי יחמאו חטאים גדולים מנשוא שלא מדעתם ובשגגה? אבל בסדרה הדעה יכפרו עונם על ידי התרגשותם וקצר רוחם בשעה שיחכו לתורתו ולמוסרו, ושלמה יודע להזכיר דבר זה. הוא עולה על מעלות הבמה, ופניו מפיקים תוגה ורעיונותיו מקיפים את האל והבלי העולם; שם כבר מוכנה וערוכה לפניו שלחן, קרן אבקת טבק וגם סדור. הוא לא ילך בהפזון כי אם בעצלתיים, עקב בצד אגודל, יען כי יוקיר כל רגע ורגע; הלא עת רבה, אולי שבועות תמימים חכה לרגע הזה; וכבוא הרגע הזה היה חי בכל עורקי היותו, המוסרית והשכלית, בכל מלואה והדרה...

מכל הפנות נשמע קול שעול וחכוח, העתקת הספסלים; עינים למאות היו נשואות כאהבה אל הבמה. להשמע לא היה כל צורך הפעם לקרוא: „הם!“ — הרמסה שבה מאלה-שלמה התעמק בטליתו וידמק על גב הסדור וקחהו בידו השמאלית, אבל הוא עוד טרם יתחיל לדרוש: הוא נעץ את מבטי עיניו בשומעיו ויחלוק ויאציל להם כהתרגשותו, וכאשר ראה כי אזני השומעים קשובות, החל בנגון זר המתאים אל הזמרה הכזרחת הכלאה תוגה, אשר הדקולה קורא אל שמי ערבות. הוא החל להביא פסוקים כחיונות ישעיה הנביא ויעתיקם להשפה המרוכזת.

— „האמר ה'...“ „השמים כסאי“, כלומר: השמים (הוא הרים את אצבעו) — המה כסאי... „והארץ הרים רגלי“, והארץ — הוא אומר — הוא ספסל לרגלי... הם ו... עוד הפעם: „בה אמר ה': השמים כסאי, והארץ הרים רגלי“. ומה פתרון הרברים האלה (הוא החל לדבר בלי נגון): השמים כסאי, והארץ הרים? והאם יש צורך לה' בכסאות וספסלים? ומה, לפי דעתכם? האם לא יבין זאת גם ישעיהו הנביא? אכנס הכתוב צועק אל הדרשן: „דרשני!“ הכתוב בעצמו יחוש כי רבים לא יבינוהו כראוי, והמסכן בוכה ודורש כי ימצאו לו פתרונים. יעתה שמעו נא לדברי: ה' אמר למשה: „ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם!“ „ואלה המשפטים“ מה הם? פרושים: „קח לך את המשפטים“... „אשר תשים לפניהם“, ומה יעשה אחרת, — האם יאכלם? ולמה כתוב „תשים“? הלא עליו היה להגיד פשוט: „אלה הם המשפטים!“ הלא קישיא היא. אולם אם נתבונן אל הקישיא הזאת...

פה נעלם מנגד עיני חוט הדרשה, יען כי לא היה ביבולתי ללכת בעקבות הדרשן אשר קפץ ודלג טוואן לעיני וכמראה מקום למראה מקום. לא המסקנא, כי אם שלמה בעצמו לקח את לבבו, הנה הוא שלמה? היהודי הזה טוב התואר, בעל הקומה הזקופה, איש הצורה אשר הגוועותיו כתבועות אדם המעלה הן, השליט על ההמון ופוקח עיניו, — הנה הוא שלמה? איפה מורך לבו ומאין לו קול אדיר כזה, החוצב להבות אש? ועיניו! עוד אתכול בבקר היו דיוות לעיני עכבר; מבטן היה עכור ובלתי בהיר לרגלי עבודת מחשבתו התמידית אשר התפוצצה לרסיסים על ידי אלפי עכובים. לרגלי גיעותי הכבדה והבלתי נפסקת היה ירא ומפחד תמיד פן

יעבור, חם ושלום, עבירה קלה שבקלות; ומסכה זו היה שלמה, אשר היה שקוע רק במחשבתו ונפשו היתה לרובק בנה, מסרה להתרחק מהבלי העולם הזה ויראה בעיני כל כמסכן אובד. עתה — הוא נשיא היום; עתה יחוש כנפשו כי אמיץ כח וגבור הוא במלכות הדמיון והמחקר. מה המה כל לשכות הסופרים, כל הבלי העולם — מול הסודות והתעלומות, אשר יאמין כי מצאם בחזון לבו ואשר נכון הנהיג לתת מחלקם לכל אחיו!...

וחיים דוב ישב ויעביר אצבעותיו בין פלגות זקנו; החיים יצחק הגיח את שתי ידיו על השלחן ויחכא ביניהן את ראשו; אלה עמדו אצל הבמה ואלה חטפו, בקול גנון ובהתנודדם הנה והנה, את הפסוקים כפי הדרשן.

שלמה מצא כי פסוקי התורה אשר לקחם ליסוד דרשתו אינם כתובים כחפצו הוא, כלומר: למען יוכל להכניס בהם את גימטריאותיו, נוטריקון שלו, צרפויי, דרושיי, כונותיו, רכיוו והגיגותיו.

ופתאום שאל שאלה מורה, אשר לא יכולתי להבין, בשום אופן, את סמיכת הפרשיות בינה ובין יתר דבריו: איפה לקח פרעה סוסים ופרשים לרדוף אחרי בני ישראל אשר ברתו במצרים?

— בתורה נאמר, כי אלהים יסר את המצרים וידו הויה במקנם, וימת כל מקנה מצרים. והלאה יאמר, כי פרעה אסר את רכבו וירדוף אחרי בני ישראל. ומה! ואיפה לקח את הסוסים? הנאפסים הכיטו איש אל פני רעהו וישאלו איש את אחיו במכמי עיניהם: „ובאמת איפה?“ אבל שלמה תרץ את הקושיא בנקל: מצריים אחרים, יראי אלהים, התחבאו יחד עם המקנה בבתי היהודים בימי מגפת הבהמה וינצלו בזכותם; ואלה, הנצולים, נתנו את סוסיהם למלכם.

— ועתה שמעו נא עוד מעט ואז תבינו את כל דרשתי, — עוד מעט ונגמור, בעזרת ה', את דברינו. באגדת הפסח כתוב: צא ולמד מה בקש לכן הארמי לעשות ליעקב אבינו, שפרעה לא גזר אלא על הזכרים ולבן בקש לעקור את הבל ופשת הדברים מה הוא? לבן — הלא לנו הוא ופתאום חפץ לעקור את כלנו? — הם; הם! (דומית מות שררה בבית הכנסת) — בתלמוד נאמר, כי אסור לאדם להבריל בין בניו, רק את בנו הבכור עליו לכבד ביותר, יען כי הוא ראשית אונו ויתר הבנים שוים איש לאחיו. את הבכור עליו ללבוש בגדים יתר טובים ואת יתר בניו ילביש בלי כל שנוי, למען לא יטיל קנאה ביניהם. ועתה תכרו נא זעיר: יעקב אבינו עשה ליוסף, בנו הצעיר, כתנת פסים; האחים קנאו בו וישנאוהו וימכרוהו לעבר, וכה התגלגלו הדברים... ומי אשם בזה? לבן! לולא רכה את יעקב, לולא נתן לו את לאה תחת... (הוא חכה עד אשר ישלים איש מן השומעים את דבריו)...

— תחת רחל, — חלצהו חיים ורוב סן המצר.

— אז היה יוסף...

-- הבכור, — הוסיף חיים דוב.

— ובשביל כתנת הפסים לא היתה אז...

— כל קנאה.

— כן, אז לא היתה כל קנאה, ולולא הקנאה, אז לא מברו את יוסף ואנחנו לא היינו

במצרים, אשר שם כמעט אבדנו כלנו... ועתה האם תבינו?

— הפלא ופלא! — התפלאו השומעים — רעיון עמוק... רעיון נפלא!... הלא מתוק

הוא מרדש; שפתיו נוספות מור ומרגליות יקרות נופלות מסו?

בבית הכנסת היה רעש ושואן גדול, אבל שלמה לא שם לזה את לבו: הוא התרומם

לעילא ולעילא, סבין ההמולה הרבה שמעתי רק את משק קולו ואת המלים האחרונות של

הדרשה: „ובא לציון גואל ונאמר: אמן!...“

ולמה לאלהים כסא והרם לרגליו — לא נתבאר לי גם אחרי כל דבריו...

שלמה הסיר מעל שכמו את הטלית ובגשמו בכבודות ובקצר רוח ירד מעל הבמה וילך

וישב למקומו. רבים סבבוהו, נכנסו אתו בדברים, הביעו לו את התפעלותם, אבל הוא שם פניו

אל הקיר ויחל להתפלל. הערב היה כמשמש ובא. חיים דוב יצא משורת הספלים, הגיח את

ידיו בצלחת מכנסיו ויאמר:

— האם הגועה כבר שעת תפלת המנחה ?

ההמולה שככה : איש אחד קרב נגש אל ה"עמוד" ויחל להתפלל בקול רם והקהל עונה אחריו. כאשר נגמרה התפלה הקצרה הזאת, החלו הכנוסיות להתפרד לאט לאט. בה במדה שהתקרב הערב, נראו על פני כל הנאספים אותות תוגה ויגון יותר ויותר. אלה יצאו החוצה לראות, אם לא יצא כבר אחד הכוכבים ויוכלו להדליק את מקטרתם ; שכל הפנות נשמעו עתה דברי חול, גם תלונות על העסקים היגיעים. בנפש כל אחד ואחד מהם קמו לתחיה צלמי בלהות אשר חנקו את רוחו בימות החול : המחסור, הרעב, הקלון... אומרים, כי בקרב הימים יבוא המשיגו על הכסים לנסות ולבקר את תעודות המסחר, וצריך להקדים את הרעה... בעל המספור ע"ד "התרנגולת" נושך את קצה זקנו ומספר איזה דבר להשמש. רק שלמה לא דבר דבר לאיש זיהי שקט ושלום, אם גם פניו קבלו לאט לאט את מראם התמיד. אחרי אשר הכה השמש פעמים בכפו על העמוד החלה תפלת המעריב... מתוך התפלה הזאת נשמעה תוגה חרישה, כאלו חפצו דבנעמים להוכיח את יוצרם על פניו. — המנוחה וותנת און ועצמה ליעה, והגו יתחדש ויחלף כה, אולם המלאכה והעבודה העתידות לבוא כברות עד מאד, ואם גם עתה מוכן לנו בבידור כל הרע שעשה לבן ליעקב אבינו — בכל זאת גדול הפחד מפני הימים הבאים, והמקער מהשבת הקרוש לימי החול כבר וקשה מאד. הלאה המלבוש הטהור, "ישראל" ירד עתה כעל הכסדה : במקומו יבואו ה"יהודים". אמנם, גם כיום השבת לא יחסרו אנשים הנכונים להתל בשבתם של היהודים, בתנועות המתפללים ! אבל אז, כמרום הפסנה אשר אליו יתרומו היהודים כיום השבת, לא נכר כל כך הדבר, ועתה ישונו עוד הפעם דברי חול, דברים שכבר היו :

— אדוני הנכבד, סוקר טוב !

— גש הלאה, יהודי !

— אדוני, אולי תקנה כמתקים ?

— אל תפגע ואל תפצר בי, יאמרו לך !

— אדוני האוריאנטיק, רב החסד, רק שבוע ימים שאר פה, צר לי כי תטריח את עצמך... וכלם הולכים לביתם ופניהם עצובים מאד ; בבית הכנסת יכבו את המנורות וחסך ואפלה ישכנו שם עתה. הבית יביט עתה סר וועף : הוסר הורם העטרה מעליו עדיים השבת הבא, ועתה לא יביט עוד בשמחה ובוהר נרותיו אל הבתים האחרים, כי אם ישכן בדר, סר וועף...

ד.

שלשה ירחים עברו, החרף בא בכל תקפו ועוון, השלג הלבן כסה את פני "קרית-עין", זקר נורא שרר בחוגי. היהודים דלים וכחושים התנועעו לבקרים כצללים אצל עגלות מלאות חריות של עצים, שהובאו מסביבות העיר, וקיננו אותן להסקת תנוריהם. עננה הרת תיגה שכנה על פני החיים, והיגון הזה התגבר ביותר בשעות הערב. גם עקבות הרושם הבריאי והחי שיעורר בלבנו החורף הקר בכפרים לא נראו בקרב היהודים הצפופים והדתוקים.

הנה שם יושבת חיהקה רפת-האונים לפני שלחנה הקטן, והיא לבושה בגד קצר מעל שמלתה ובלווי סחבות וגרוי מוכין מציצים מטנוי וכל עצמותיה רוערות מקר ; ושם ירחפו סבלים מתחת לאדרת הקיץ ופניהם ירוקים ככרתי וכלם מכוזים. הנערים, יושבים כפופים על התורה, בני הנעורים העבריים, לפי הנראה, לא ישמחו ולא ישירו שירי חפש המשיכים ומשעשעים את הנפש... כל איש הולך קודר, כל אחד נאנח ונאנק, ובערב יחושו וירגישו גם כעין פחד ומורא אשר ימלאו את חלל האויר, גם הקור לא ישמח על תעורתו, כי למי ישלח תצו ? פה ושם הנוצץ עשית בחשך ותשלך את קרני אורה על פני הילדים השבים לביתם מ"חרם" — ורק... באחד הערבים האלה ואני יושב בביתי ואהיה טרוד ועסוק בכתיבת כתב בקשה לרגל עבודתי.

— שמע נא, ופתח נא את הרלת ! — נשמע קול איש בדמקו על דלתות חלונני.

השמש בא החדרה ואתו התפרצו אל הבית אר עב וזרמת רוח קרה. הוא היה לבוש כלואי סחבות, על ציורו סמרטוט כבסום ענק ובידו עששית אשר שתים מוכוכיותיה כבר נשברו וזנב נר חלב דלק בה בקפיצין והכהוב. רק עתה התכוונתי אל פניו ותמנתו : הוא היה בעל

קומה, רחב-כתפים, רשמי פניו היו גסים: יעקבנת הפראות נראו בהם — הותם החיים המריום של העירורים התלויים באויר היה טבוע עליהם. הוא בטא את המלות בכבודות כאלו אנוס היה לאסוף לזה את שאריות כחותיו וראשית דבריו היו גמגום, קודם לכל כבה את שריר נרו, מכה את שפמו בשולי בתי-ידיו וירקד רגעים אחדים בעמדו על מקומו למען הסיר את השלג מעל נעליו. — ערבה טבא, אדוני! מה נעים הוא החום בחררך! — אמר בשפשו את כפיו — זו כחה של ההסקה! וי וי! — ויניע את ראשו — הלא תרשה לי לשבת? סלה נא לי, אם אשב פה מעט, ולהגיד לך את סבת בואי אליך — עוד תספיק השעה... הבה אתחמט מעט (הוא ישב אחרי אשר נתתי לו את רשיוני), וכה? אולי יש לך טבק? מתיכא תיתא תנה נא מעט גם לי!

הושטתי לו את הטבק וכל כלי המקטר.

— יתן אלהים ותחיה עד מאה ועשרים שנה! תאווה זאת לעינים! (הוא הצית אש במקטרתו), ואני לא הפרעתך ממלאכתך? הלא תוכל להגיד לי את האמת בלי כל גנוס!... ולמה לנו הגמגום!... לא?... אמור לי כאשר עם לבבך: אנכי הנני יהודי פשוט, אינני אדוק גדול; אם לא — אז אוכל לקחת רגלי בידי ולהתחמק ספה בשלוס; וכה בכך, „לא יצאתי הפעם כמחולות עם הדוב!“ ומה לעשות?
— לא, חס וחלילה, הנני מבקשך, שב נא כאות נפשך; מאד תנעם לי חברתך! ומדוע האנח ככה?

— הכ... האם אנכי זה הנאנח? ראגותי נאנחות!... וכה סוף כלנו, ולמה ברא יוצר היצורים עולם כזה? אולם אסור הוא לנו לדבר...
— ומה חפצת להגיד?

— אה, מה נעים הוא החום פה!... אחד מששים שבגן ערן... וגם בגן ערן לא יגדל, בלי ספק, התענוג! הלא יש לך ספרו של אחד... מה שמו... כבר נשמט מזכרוני, גר... גרין... עתה זכרתי: גרין שמו, ככתוב אצלם...

— יש, ולמה לך הספר הזה?

— איך למה? ואני הלא באתי אליך בשביל הדבר הזה!

— בקור כזה?

— הבל הבלים! אם דרוש — הלא הוא דרוש!

— ולמה לך הספר?

— לוי? הרי לך חרשה! האם אמרתני כי — לי הוא? הנני אומר רק, כי הספר הזה

דרוש — ותו לא מדי.

— ולמי יש חפץ בו?

— למי יש חפץ — זה הוא ענין אחר; הספר דרוש לרבי שלמה... עוד אשב רגעים

אחדים בביתך — הוסיף בקול בקשה.

— ומדוע לא בא בעצמו?

— הו, עוד זאת חפצת!... דא עקא, כי לא יוכל ללכת!

— איך לא יוכל?

— איך לא יוכל? — פשוט, לא יוכל... ואתה האם לא תדע איך לא יוכל איש

ללכת?... אבל... החם יתגבר בחרך... הוא לא יוכל... והדבר פשוט מאד: הוא שוכב על ערש דווי.

— ומה אתו? האם זה כבר חולה הגהו? ואתה, ספר נא, באבקשך, כראוי!

— וכה אספר לך?! ואם אספר לך כראוי, האם ישוב, לפי דעתך, על רי זה לאיתנו?

לא, הבל הבלים!.. הלא מאחורי דלתך אין איש, האם לא כן הוא? הכיטה נא, האוכל לדבר בקול רם?

— וכה הדבר? — שאלתיו בראגה.

הוא החל לדבר בקול דממה דקה, כמעט בלחש:

— כן הייתם ההוא, אשר הארז... (הוא עצר בדבריו ויחל להביט כה וכה) סגר את

„חרדו“ וימסרה... לדין...

— זכה היה או? דבר נא בלשון בני אדם!
 — והאם ידבר אנכי בלשון אחרת? סן היום ההוא אשר הארון מפרהו לרין, החל ללכת וללכד את הילדים בבתיהם, למען לא ידע איש... והוא איש חלש, אין אונים, חולה זה שנים רבות; בנר חם, כנהוג, אין לו, נעליו קרועים ומטולאים... התקרב והנה הוא שוכב חולה זה יתר כשבוע ימים; עתה יבשר בו חום הקדחת... ובביתו קר מאוד... מה טוב, ומה נעים!...
 — אכנס איש כחור אתה! כדוע לא אמרת זאת מיד, ולמה שאלת אם אין איש מאחורי הדלת?

— אשתי אדם מפורד תמיד! הלא דברתי על דבר הארון... ואסור הוא להרשיע... יפה אוננים לכתל...

— ובמה יתפרנס שלמה? מי יבקרנה? למה לו גריץ?
 — אל נא כה בחפזון, זאת היא לא לפי רוחי ולא תצלה... הנה אנכי לך... (הוא הדליק את נר נרה של העשיות ויקם ממקומו בהשענו על סקל ארוך). בכת יתפרנס? מאליד מובן, כי לא יתנו לאיש כזה למות ברעב, זה יתן עשרים פרוטות, וזה — חצי שקל, ופעם יתנו גם עשר פרוטות, וכל אלה לא לידו — הם ושלום! — כי אם לאשתו, למען לא ידע... ומר בבקרה? בערב רבים הם מבקרו: הלא מצוה היא! הוא אוהב לספר, וכלם יאזינו לדבריו, הנה גם עתה ישבו רבים בביתו, ידברו, ישוחחו, והנה גם הרוש לו ספרו של... מה שמו... גריץ, בן, זה הוא הכל... התנהגו על ידי?

— כתר נא ועיר, גם אנכי אלך אחריו!
 — מאד מאד ינעם לי הרב! ומדוע לא? הו הו! הכלבים בחוץ רבים מאד... אבל נתיץ הוא ללכת, מצוה היא!

כברתי ללבוש את מעליו ואחרי רגעים אחרים עמדנו במסדרון גדול בלי רצפה, וקרעונו כלאה גבים ושוחות, השמש פתח את דלת הבית, האד התפרץ החדרה וברגע הראשון לא יכולתי הכיר דבר. מעון שלמה היה רק חדר אחר בלי רצפה וכותליו עין אפר להם ודלתות חלונותיו שבורות, בתוך עמד שלחן עץ ועליו היו כפאורים ספרים רבים; בפנה — ארון זכוכית אשר היה מלא כרכים של עור ספה אל פה, והמה רק המה היו כל הדר הבית ופארו. על התגור הגדול ועל הכירים ישבו בני ביתו של שלמה, בפנה השנייה עמדה כספת-עץ פשוטה אשר שקים ישנים סככו עליה כהרטיבות של הקיר הסמוך. על כר מנאל שכב שלמה בהשענו על יד אחת ויספר דבר מה להנאסים שישבו לא רחוק ממנו על ספסלים, הלא המה: חיים רוב, התון ועוד שני יהודים אחרים בלתי ידועים לי, אשת שלמה עמדה בהשענה על גב הכספה ביורה צנצנת סמים.

— אשתל לחשוב בזה אם ירצה השם! — שמעתי את דברי שלמה.
 שניו היו חורים, הוא דבר בלאט; עיניו ופניו להטו ולרגעים השמיץ קול שעול.
 — ערבא טבא! מה היא בריאותך, רבי שלמה?
 הוא הביט אלי באהבה ויתאמץ לשבת על כסותו.
 — חבה יתרה הודעת לי בזה בי באת אלי — הגיד שלמה בכבדות — בקור חולים — מצוה היא, טוב מאד... שב נא... אולי יש בידך דברי הימים לגריץ.

— אכזר נא לי, הנני משיעך, כי ירפאך?
 שחוק קל עבר על שפתיו וניע את ידו.
 — הבל הבלים! נחדול נא מזה! הנה ר' חיים דוב קרא בספר ע"ד הכוזרים אשר כלם, גם מלכיהם, היו בעלי דת היהדות, אף כי ידעתי זאת מכבר, בכל זאת חפצתי לראות את הדברים ההם בכתובים, שחור על גבי לבן, ועתה קרא נא לפני את הדברים ככתבם וכלשונם!
 וישתלר עור הפעם לשבת על כסותו.

— בחפץ לבב אקרא כתר לפניך את הדברים האלה.
 חיים דוב ויתר הבאים קמו ממקומם, חיים דוב רמו לבעלת הבית ותצא אל המסדרון, ישלח לך ה' רפואה שלמה, רבי שלמה! — דברו היהודים בצאתם.
 — רק לו הישועה! — ענה החולה — יאריך ה' את ימיכם ושנותיכם על כי באתם לכרני ולשוחח אתי, בעלת הבית שבה החדרה ועיניה היו מלאות דמעות, ותעל על התגור,

וכשם נשמעו אנתותיה ואנקותיה, אשר הוציאה בקול דממה. השמש ששף את כפות ידיו וירמק
בנעליו; בחדר הרטוב היה קר מאד. שלמה שתק ויסתכל בספון הבית.

— האם זה כבר הנך חולה? שאלתי את שלמה.

— מה השאלני? האם כבר הנני חולה? זה יותר משבוע ימים.

— בקשה לוי אלוי: עשה נא אחי אות לטובה והרשה לי לשלוח לך את הרופא.

— עוד ילך הנך!... מה יעשה לי הרופא שלך? כבר קראוהו; הוא אומר כי האויר לת
פה, כי דרוש לאבול בשר ולשלוח אחרי כן חלב... ישתה בעצמו; וכי האויר רטוב בבית, ירעת
גם בלעדו... רופאך! — הגיד כבון.

— אבל הלא כך אי אפשר הוא!

אח, הרף נא מזה, בכטותא מוכך!... האם עוד ימים רבים תאמר להשאר פה? — הוא
חפץ להגיד עוד דבר מה, אולם עצר בדבריו. — רבי ברוך — פנה פתאם אל השמש — הואל
נא בטובך, שם על השלחן — תנ'ך... תנהו נא לירי!

ברוך עשה כמצותו ושלמה התעמק בספר.

— לא, אין החשבון כדויק — גמגם שלמה — אסון הוא! — ויסגור את הספר ויתעמק

במחשבותיו.

— מה זאת, רבי שלמה?... מה הרבר? שאלתיו פעמים, מבלי אשר ענה מאומה.

— מה הרבר? רק פורתה עורף הוא על הכספר, אלו חסרה פה התי"ו, או היתה
הגקטריא עולה לנבואה טובה לישראל בדורנו... רק תי"ו אחת... נסיתי בהנתי... הגש נא לי
את ספר התהלים! — צוה שלמה על השמש.

שלמה התעסק בתהלות דוד ולא שם עוד לבו אלינו. השמש הרפני הריפה קלה ויקראני
ללכת אחריו, „הננו מפריעים אותו מעבורתו“, באר לי. ברכתיו בשלום את שלמה ואבטיחהו לקראו
לפניו בקול את הכקום המבוקש בספרו של גריץ, הוא בקשני לבל אשרוח את עצמי בגלל דבר
כזה ויוסף לקראו בספר. — ככל הדרך לא דברנו דבר איש אל אחיו. הקרח שרר בחוגך בכח
עוד יותר עצום. באה סופה. השמש האטלל מדר ללכת וכל עצמותיו רעדו מקר. לאור העששית
ראיתו את פניו הזועפים ובעיניו היו דמעות, הוא פנה אלי פעמים אחדות בחפזו לבוא אחי
בדברים, אבל הוא לא ערב את לבו, מסכה בלתי ידועה לי, לעשות כזאת.

— אכן זה הוא אדם! — הגיד לי כאשר נכנסנו אל מסדרון ביתי — ערבא טבא!

— בוא נא החדרה והתחמם מעט!

הוא השתעל מרוב ענג ואחרי אשר כבה את שריר נרו, הניח את מקלו בסנת החדר,
כאלו חפץ להראות לי כזה, כי ישמח מאד לקראתי. כאשר באנו החדרה מדר לגשת אל התנור
ויחל לחמם את ידיו.

— נעים מאד! — שמח השמש אל גול — האם יש דבר יתר טוב ונעים!... בלי
ספק תסיק בגזרי עץ ולא כחשש וגבבא?... הבה אשאלך דבר מה — הוסיף לדבר כאשר
ישבתי אל שלחני — הלא כולסד הנך... סדיע יש אנשים אומללים בתבל?

— קשה הוא לענות על שאלה זו.

— האה, כה תתעה כל ימיך כבהמה בבקעה... ובחוגך, הראיתי, התגבר הקר... יד
ההשגחה בזה!... כפי הנראה, תסגור שפחתך את הארבה בעתה!... כן הוא, אם יש עצים
להסקה, אז הלא גם השוטטה יסיק את חדרו...

החיליתי לחפש בין ספרי את גריץ.

— התדע את אשר אמר לך? המצאה יקרה: הבה אלון לילה זה בחדרך!... בחוגך קר
וחשך... גם בבית הכנסת קר מאד... האם יסיקו כראוי? הנה אשכב פה על הרצפה.
— טוב מאד.

— הכסיל ישאר כל ימיו שוטטה כבהמה... וראה נא!... התנור תגור לבנים הוא... ככה הוא
תגורנו... עתה אבינו... הנה אשכב פה (הוא השליך מעליו את ה„אדרת“, לקח את הכצע וישימו
לכסת וישתרע עליו). האח, ברוך השם גם בעד זה! ומה נוכל לעשות? התשמע, התי"ו מעכב
את הגאלה, יאמר שלמה; אל נכון ידע את אשר ידבר: הוא, הלא לא יכדה מלכו... התנור
הוסק היטב... מה שטוב — טוב ואין לערער על זה... אח-אח-אח!...

עוד עת אריכה ישכתי לפני ספר סגור: התי! לא נתן גם לי לישון... רחמי נכמרו על שלמה, צר היה לי עליו...

ביום השני בקרתי עוד הפעם את שלמה ואקרא לפניו עמודים אחרים בספרו של גרין אשר שם יסופר ע"ד הכוזרים, ואת המכתב אשר שלח הנשיא היהודי מספרד אל מלכם האחרון, יוסף. עיני שלמה מלאו דמעות וכאשר נברתי את הקריאה הביע לי את תורתו.

— החיתונת, כמש! כל כך לא ידעתי את הדבר! פלאי פלאים!

ביום ההוא בערב הלכתי עוד הפעם לבקרו ואפציר באשתו לקחת מידי טעט כסף והיא נאזתה לי, ואראה, כי פני שלמה הפיקו נחת ושכחה. הוא ישב על מטתו ויספר איזה דבר בקול. מבקריו התמידים הקיפוהו. בבואי החדרה פנה אלי ויאמר בסבר פנים יפות:

— בוא נא הנה, הדבר נוגע גם אליך; קודם לכל, שב נא, התתפלל? הגד נא ואל

התבחד דבר. כי הלא אנשים אחים אנחנו... בלי כל ספק לא התפלל!

הוא דבר אתי כאשר ידברו עם ילד אשר יאצלו לו רגעים אחדים, וען כי ישמחו עליו.

— והאם לא הרע, כי עברה גדולה היא לבלי התפלל? התעולל בי בחפצי להכלימני.

הוא יתפלל בשתי זוגות תפילין, כצדיק גבור — שלח בי חיים דוב את עוקצו — ומה

בכך, הלא מנעוריו הסכין כך.

— ויבטי הצום הצום?

— שאלה זו מה היא — הוסיף לדבר חיים דוב — האם נחזק עוד לשאול דברים

באלה?

— יוכל היות כי אחד מל"ו הצדיקים הנסתרים הנהו? — אמר החזן, אשר רוח ההתולים

נחה גם עליו.

— אולם הרשוני נא, רבותי — עניתי אני — הלא עוד טרם אדע, מה אחם סחים?

איש לא ענה על שאלתי, שלמה הביט אלי במבט של חסד; על פניו נראתה חמלה

אלי, אבל הוא לא חפץ לדבר אתי בעם איש כערכו ולגרש ולהסביר לי את הדבר.

— באר נא אתה לי, רבי חיים דוב! — בקשתי — חפץ אנכי לדעת פתרונו של

שאלותיכם!

חיים דוב ישב לכולי בחצי הסבה ויגרד את סנטרו; הוא ענה בעצלהים:

— הלא לא דברי טורגניוב המה, ובודאי אין להם כל טעם ורית!

— ובכל זאת!

— את, לאונך האחת יבואו הדברים ומאונך השניה יצאו... פואזיה!... יגיד נא הוא לך

אם יהיו!

ויראה באצבעו על החזן. האחרון לא היה מסרב כל כך ויבאר לי, לא בלי נמוס, כי

רבי שלמה מצא עתה פרוש נפלא מאד. כתוב: תפלה, תשובה וצדקה. חז"ל דרשו כך: תפלה

הוא קול, תשובה — צום, וצדקה — מנון. ויבוא רבי שלמה ויפרוש כי בדבריהם צפונה חכמה

עמוקה וצריך להבין: "קול", "צום", "מנון", שלש המלות האלה דומות זו לזו במספר אותיותיהן

העולה בכלן לחשבון; מאה ושלושים וששה. הרמיון הזה יוכיח לנו, כי אלהים יסלח לאלה

האנשים אשר לא יוכלו, מסבות נכבדות, לעשות את שלשה הדברים האלה ויסתפק רק באחד

בהם. ודברי נעים ומירות ישראל יאשרו ויקיימו את הדבר הזה: "איש בער לא ידע וכסל לא

יבין זאת".

הוא הוסיף לבאר לי את הפרוש החדש בדברים כלאים סודות ורמזים, גימטריאות וצרופים,

אשר לא הבינתי מהם מאומה...

— כן, ועתה הנהו פשוט מאושר! — חפץ חיים דוב את הדברים מפי החזן — הגמרת

את דברך? עתה התחדש עוד בשרו. על המעלה העליונה הנהו עתה. בלי ספק, לא יוכל כל

הלילה לישון. ההתולים עמו?

שלמה הוסיף להביט אלי בחבה, אולם לא שמע, כנראה, לכל הדברים אשר דברו בחדרו.

יצאתי מכינתי ואשמח מאד על השנוי הטוב אשר בבדיאותו של שלמה, ואחשוב בנפשי, כי עתה

לא יהיה דרוש לי עוד לבקרה.

למחרת בבקר השתוממתי לשמוע איש דופק בחוקה אל דלת חלונני. קצצתי מסשכבי ואנש אל החלון לשאול, מי הוא הדופק, אולם במקום תשובה התגבר עוד קול המהלומות. סבלנותי התפקעה ואסיע ביד חזקה את בריחי דלת החלון החוצה, עד כי נפתחה, ואראה את השמש עומד מכוץ מקור וכולו מכוסה שלג. שריקת הפער נשמעה בחדרי. העתקתי את קרם הדלת ואדחה אותה ברגלי. השמש התפרץ אל החדר בפנים אשר נהפכו למשחית וכלי לדרוש לשלומי וכלי שום לב לשאלתי ששאלתי בחימה עצורה: "מדוע לא תענה אם ישאלוך?" — סגר אחריו את הדלת בקול רעש, הביט אלי במין קפץ, ובגשתו אלי נסמם בתוכחה גלוייה:

— עוד הפעם תפשוהו!

— את מי תפשו? מי תפש?

— את מי? את מי? אתה ישן תישון עד השעה התשיעית... איש סלומד, בן תרבות...

כדוע תפשוהו?

— את שלמה?

— ואחא גם לא תרע! כן, את שלמה, הלא תראה, כי לא אותי... זה אך רגע אשר

העבירוהו שני שוטרים לפני ביתך. הסער סוער בחוץ וערמות שלג ינשאו ברות... כתיך המטה הורידוהו... איש חולה. חלש ואין-כח... ולמה תפשוהו? מה?

מכל אשר דבר לא הבינותי אף מלה ואסדר ללבוש את בגדי וללכת לבית השוטרים.

— ואני אחכה פה... אם תחפזן ללכת, אז סדר ורך. כה לא יוכל היות, האם לית

דין ולית דין? הלא בן אדם הננו!...

את סוף דבריו לא שמעתי כי כהרתי לצאת מחדרי. בקרבת בית הפקידות השגתי את

שלמה האסיר. הוא צעד פסיעות דקות בלויית שני שוטרים אשר תמכוהו מעט; הוא התגודר אנה ואנה; בפניו לא נראה אף קורט דם; עיניו הביטו למרחוק; מלעתה התחחונה רעדה;

לרגעים הביט בפחד אל שומריו, אשר הכרת פניהם ומספרם העידו, כי עון שלמה לא קל הוא. כאשר שאלתי את שלמה, מדוע תפשוהו וכדוע לא הגיד להם כי חולה הוא, לא ענני

דבר, כי אם הביט אלי במקרה מהירה, שפתיו רעדו ויחיש את צעדיו. אחד השוטרים הגיד לי, כי צו יצא להביא את שלמה לתוכן ומיד. שלמה התבונן פעם אל פני; פעם אל פני השומר

המדבר. אנכי עזבתי ואמרה ללכת לשכנת הסופרים של הפקר, אבל שם הגידו לי, כי הפקר אמר על כל איש לבוא לחדרו, ועץ כי אין עתותיו היום בידו. לא נשאר לי רק לחכות בפרוודור,

זבין כה וכה בא גם שלמה ויפול ככול עץ על הספסל בחבוקו בשתי ידיו את דף-המושב, לבל יצנח מסמומו. הוא התכוין, הסיר את מגבעתו ואת הירמולקה וראשו הגווז ירד ויתעמק אל תוך

ציוריו אדרתו הנקימטה והמטובה; עיניו האדומות הפיקו זיקי אש ובטיסה אחת עברו מדבר לדבר. — ראה נא, רגעיו ספורים והוא עומד ע"י פי קבר, וככל זאת עשה דבר רמיה, לפי

הנראה! — אמר אחד הפועלים אשר גם הוא חכה לקראת הפקר.

מחרת הסופרים יצא הלבלר לראות אם כבר הביאו את „גבור הבוקר“ הזה. ויניע ראשו:

לאות רצון.

שלמה הביט על הלבלר בעינים קמות וכהות. הוא החל לשעול.

— כהרה!

נשמע צלצל פעמון חד מחרר הפקר.

— הנה הוא פה! — קרא קהיילוב בקול צרוד ויצא אל הפרוודור.

— קום מסמומך! — קרא לשלמה.

האחרון הסב לאט את ראשו אל עבר פניו ויחל להתרומם בהשענו על כפות ידיו.

— הקיבוהו! — צוה קהיילוב בקצר רוח אל השוטרים, אשר מהרו למלאות את פקודתו.

— אהא, הוא פה! — אמר בקול אימה לאזוריניו ארדאל. בצאתו, ובראותו את פני

היוסף בעקיצה: ראה ושמת נא! שלמה!

שלמה המה לאט בידו את ציוריו אדרתו הגדול, האריך את פניו וישיכל להשתחות

באחוז תחת אצילי ידיו את כספה ראשו.

— תכשית! — התל בו הפקר — אשתחזה, אהני שלמה! הגד האם תוכל לירות

בקנה רבה?

הנוכחים שחקו. שלמה קרץ בעיניו וקמט את מצחו מרוב יגיעה.

— ענה, התוכל לירות?

שחוק גדול. שלמה השימי קול כחולה ויניע שפתיו בחפצו כפי הנראה, להסביר את פניו ולהראות שחוק של חבה.

— לאורנטי ארדוליאנוביטש — אמרתי — הלא חולה הנה: האם אי אפשר לדחות

את הדבר לעת אחרת?

— כן, אי אפשר! קהילוב, קרא נא את הכתב שנתקבל, ושמע נא...

קהילוב החל לקרוא... אוי פלצות! זאת היתה פקודה לתפוש בלי אחור את ילד העיר בפנ", שלמה בן מאיר יארוצקי, ולשלחהו עם האסירים הראשונים אל עיר הגליל, יען כי השתמט לפני שלשים שנה מעבודת הצבא... הנאספים השתוממו להשמעה הזאת וגם אחד מהם לא שחק עתה בראותו את איש-הצבא, אשר כל עור רוח בו. שלמה כאלו לא שמע את אשר קראו באיניו, עיניו התועות הביטו בשאלה לכל סביבתו; מגדונו התפרץ שעול חזק...

— ומה תאמר עתה? שאלהו הפקיד בגשתו אליו.

שלמה נודעו. שחוק תונה עבר על שפתיו ובצעדו גם הוא צעד אחד אל הפקיד, אמר בקול חלש, אבל בלי נמנום ובקול איש אשר הבין, סוף סוף, מה ידרשו ממנו:

— הכל בירי שמים!...

הפקיד השתומם למשמע אזויו... לא תשובה כזו היתה יכולה להחזיק את בריחות דעתו. לאורנטי ארדוליאנוביטש, אשר מסבעו היה איש טוב, הרגיש מיד את זרות שאלתו, שלמה נתן לו בתשובתו זו ספתח להבנת, המיפוס הזה! אני ידעתי היטב את לאורנטי ארדוליאנוביטש ואת סיבוי, את מזנו ואת לבבו הטוב, ולכן הכרתי מיד את התמורה שנעשתה בנפשו, תמנונו ופליאתו הלכו וגדלו בהתבוננו אל שלמה הרל והריה, ובעיניו התנוצץ גם רגש של כבוד...

— הכל בירי שמים! — סגן בין שפתיו — המ... כן... ואתם, מה לכם פה? — פנה

אל הנציבים — טולו וצאו מפה! השיבוהו על הספסל — צוה אל השוטרים — שב נא, שלמה... עוד רגע...

וירטו לי ללכת אחריו אל חדרו, כאשר נכנסנו סגר את הדלת.

— כן, אמר לך, יעקב בן צבי, את זאת לא קייתי; ולכל צרה יש אח, — עתה יבקרו:

עוד את עון "חדרו" המקולל והנה הוא נא ואסור איש חולה... והוא הלא לא ישא את כל תלאות הדרך... ואיך אוכל לשלחהו עתה, בימים קרים כאלה, עם האסורים, והדרך הלא ארוכה מאד...

— סלח לי, לאורנטי ארדוליאנוביטש; אולם מדוע לא ציית לבלי תפשהו, אם חולה הנהו?

— השדים יורעים! ראשית לכל הוא לפנים משורת החקים (שחוק קל חלף על שפתיו); ושנית, איך יכולתי לדעת כי חולה הנהו! שלמה'קה עלול לכל דבר, את היהודי יוכלו "להביא" חסיד... ונוסף לזה הייתי בטוח כי נוכל ורמאי הנהו... ומצד השני יכתבו לי: "תיכף ומיד", יען כי "השתמט מעבודת הצבא", ומצד אחר — מי יורע איך היו אז הסדרים בימי החוטפים עוד בקרב היהודים... גם אנכי, בלי ספק, הייתי בורח מעבודת הצבא בימים הרעים ההם, וסוף דבר (שחוק של בושח עבר על שפתיו) כל אלה, הנך רואה... הוא מירי שמים!

— ומה תעשה עתה?

— כתר לי ועיר, דבר מה עלה בזכרוני... הבה לעין בספרי חקי הצבא, חכה מעט —

וחל לעלעל את הספר שהוציא מארון הספרים — כאשר אמרתי כן הוא! ואיך לא ידעתי ואת מתחלה? שלמה לא יוכל עתה לא להיות קרוא לצבא ולא לקבל את ענשו, יען לאחד זמן הוא, טעות הוא בירם; ושם, בבית הפקודות שבעיר הגליל, הלא חכה נשענים על הכתבים, ופה -- איש חיו... הוצא מזה כי התביעה נגד החקים הנה... אולם דא עקא, אני, בתור אחד הפקידים הקטנים, אין לי המשפט לתית דע, כי אם לעשות כאשר יצוו עלי, אלי, אלי!...

— עוצה נא, מה לעשות!

— אין כל עצה! גם השר בעצמו לא ימצא פה את ידיו ורגליו, אובר עצות אנכי ולא

אדע מה לעשות... נורא הוא הדבר... לא כת אנבים כחי! קנה הרבה, פקיד המחוז, חיה'קה,

ה"חרד", התביעה... שפום נא בדבר: כל הכתבים והפקודות האלה ידכאנו וימרונו את חיי; ולאסונו — עוד לא ככתה בי שארית נחלת נשמתו וברגעים כאלה התלהב ותרגש... אולם דרוש הוא לעשות דבר מה!

כרוב סבוכתו התהלך בחרדו אנה ואנה.

— זאת עצתי — אמר אלי — ראשית לכל עליך להשיג תעודת רופא העיר, כי שלמה חולה מסוכן הנהו, ואחרי כן יכתבו נא בשם שלמה קובלנא ע"ד הפקודה שהיא נגד החוק, ובין כה וכה יעברו ימים אחרים ובטוח אני שהאמת תצא לאור.

— לאורנטי ארדוליאנוביטש, רק שתי מלות!

— והמה?

— עתה הכרתיך...

— טוב מאד, אני, אני הוא ולא אהר! — אמר בשחוק ויקרא מיד בקול רוגז: וניה!

— מה יצוה אדוני?

— הדרוש לי לשתות תה או לא? "מה יצוה" ! גש הלאה!

— הנני הולך, לאורנטי ארדוליאנוביטש! — אמרתי לו.

— לך נא בשם אלהים! — ענה בחימה מסותרת —

— קהיילוב! צוה להוביל את שלמה לביתו; כל עוד נפשו בו.

כאשר עברתי דרך הפרוזדור, אשר בו ישב שלמה, ראיתי כי עיניו קמות כאלו היו עשויית

וזוכית; הוא ישב בכצבו הראשון וישמע קול שעול חזק.

בראשונה בקשתי את חיים דוב למצוא סניגור ולבקר אתו את שלמה; אחרי כן מהרתי

ללכת לבית רוזנפלד. בחדר האכל לא מצאתי איש, ילדיו רצו בחצר, קראתי בשם בעל הבית,

אולם במקומו יצאה רעותו, וכידה האחת סכין גדול וכידה השניה בצלם, ותשאלני בכעס:

— מה, האם בעלי הרוש לך?

בקשתיה להגיד לי, איפה הוא, יען כי דרוש הוא לי עתה מאד.

— ומה היא הבהלה? נחויץ מאד! האם ישחטו איש? כמדומה לי, כי לא ישחטו

כל איש!

— לא ישחטו, אבל בכל זאת אכרי נא, איפה הוא!

הוא הביטה אלי בחשד.

— הלא ידוע, איפה הנהו! או בבית הרחים, אצל מסיק התגורים, או בבית נסרת

הקרשים, הודות לאל, יש לו מקום איפה להיות, לו היה רק חסין בזה. אם דרוש הוא לך מאד,

אז לך ודרוש אחריו, — לי הוא איננו דרוש!

הניעותי ראשי ואצא אל הפרוזדור.

— אנא עמוד נא כעט, אבקשך! — קראה אחרי בקול שהיה בו מעין חבה.

עברתי; היא קרבה אלי ותשאלני כמעט בקול בקשה:

— אולי תרע... אולי שמעת... כי שם ברחובך ימכרו שומין לחג הפסח כזול?..

— לא אדע — עניתו תשובה חסופה, ואצא מן החדר.

מצאתי את רוזנפלד בבית הרחים, ולתמונתי נעטר בפעם הזאת לבקשתי, אחרי שתי

שעות היו תעודת הרופא ותעודת הסניגור ביד; סרתי לביתי לשמח את השמש. הוא הוציא קול

נחר כגורנו בהשתרעו על הרצפה בקרבת התנור.

— רבי ברוך!

— מה? — שאלני בפקחו את עיניו ובקפצו על רגליו.

— רבי שלמה כבר בביתו הנהו; לך אליו, כי חולה מסוכן הנהו.

ברוך הכה כף אל כף.

— הו, הו, אלי!.. בביתו הנהו, הנך איכר? ראה נא והשתומם: בבקר תפשוהו

ויבולוהו לבית השוטרים ועתה בביתו הנהו! כן, כן, עוד רגע ואלך!

הוא לבש את בתי ידיו המקורעים, חגר את אוזרו ויתפוש את יד הדלת.

— לא, פשוט הוא! — חוסיף לדבר — ומה בכך, אם חולה הנהו? זה הוא — הכל ויאננו שזה אף קליפת-השום, הלא אב לנו בשמים! האם תחשוב, כי תמיד יהיה חולה? הנה ראה תראה!... אולם דרוש הוא ללכת, הנני רץ, אם דרוש-דרוש... בעצמי אבין זאת... האם תחשוב, כי אני... אולם-דרוש הוא ללכת... הוא יצא מחדרי ויסגור אחריו את הדלת בחזקה.

ג.

אבקשך בכל לשון של בקשה כי תחכה נא בחדרי לקראת בואי. רוחי חבלה היום והנני חש בנפשי את הצורך להיות, לכל הפחות, שעה אחת בצורת אדם. ירד צעיר, אל נא תשתומם על כצב רוחי זה! הלא תבין לרעיו... בעצמי לא ארע, מה היה לי... העצבים, רק העצבים! בקרני נא; הנני חפץ לזכור ימים שעברו; עירי הנני ואקוה כי בתכרתך יקל משא לבבי, הלא שלמהיקה שלך יכה גלים ברוחך בזכרונות שונים ואתה תעזור בי וזכרונות, מה לעשות? או אולי הנך סובר, כי אנכי אניני עלול לכל דבר כלכד לגדופים ולחרפות? האה, ירד צעיר! הלא גם חרופי וגדופי יוצאים, מעסק לבבני... הנך רואה, כי יש את לבבי להתודות היום על זשעי, ומה טוב להגיד ורוי בשיחת רעים, ובכן הנני סתכה ומקוה. — שלך ל. אלעקסיעווי".

הפתקא הזאת נמסרה לידי על ידי וניה, בעת אשר באתי אל בית-הפקידות ואביא אתי את הכתבים הנחוצים, ובחבה יתרה חוסיף זה האחרון, כי הארון, ששש, צוה, לבלי תת לך לצאת סוה, ולא חפץ הנך, תוכל גם לאכול פה את ארוחת הצהרים; הארון ישוב לביתו כערב". כל אלה נעשו עד לבי מאד ואחליש למלאית את רצוני של לאוורנטי ארדאליאנוביטש לחכות עליו בחדרו.

— טוב הרבה, אם כן, נאכל.

— תיכף ופיה, ברצונך!... הגה גם יין... צלוחית אחת למענך ואת השניה שלחו ליהודי

הזקן.

— לשלמהיקה, אשר היה פה היום בבקר?

— לו בעצמו... גם תה, סיקר ושטר-כסף שלחו לו על ידי קהילוב.

סעדיתי את לבי ובאמרי כי אשכח לנוח מעט, הרחקתי מחדרי את השוטר אשר הרבה למפספס.

רוח היום נחלקלך; התרוססה סופה נוראה; שלג רב ירד מן השמים; כתונה ויגון הבישו הרחובות והבתים עם גניהם חמכיסים שלג; עצב גורא מצץ את הלב הכואב, ואף קו אור אחד לא חדר אל חוכו... עוד פעם שלג, עוד פעם שריקת הסער!... כאשר פנה יום קראתי לוניה ואצוה לו להדליק את הכנורה ולהרתיח את המיחם. בתכותי לזה ולזה ההבוננתי בלי כל מטרה להכלים אשר בחדר.

— וניה! — נשמע מהפרוורור קולו הרם של אלעקסיעווי אשר שב לביתו. — לך אכ הסוס! אה, אתה הנך פה? — אמר אלי בחבה כבואו החררה.

הוא הסיר את אדרתו ויגש אלי בשמשפו את כפות ידיו.

— טוב מאד, כי חכית לקראתי. הנה פה בחדרי, לכל הפחות, חם ונעים, ובחוף קרה עילמים! וגם התה היא עתה דבר כעתו!

— התשתה עשדי?

לאוורנטי ארדאליאנוביטש ישב אל השלחן ויניע בעצלים את ידו.

— לנוח, קודם כל לנוח! נסיעה ארוכה! סקרה רצה, גיית אדם מצאו שם ולא נדע, מי הוא התרוג ומי הרוצח... אנכי צעקתי, גם חוקר-הדין צעק, שנינו כתבנו חקרנו דרשנו... הכל כנהוג... אלי, אלי!

הוא צוה לוניה הנכנס להגיש לנו תה, ויחל להגיש בכף קטנה בכוס החמין כפזור-נפשו. — כן, — תחל לדבר, בהוציאו מצלחתו סך-טכך וקנה-מקטרת ארוך; הוא שמשף קסם-גפריית ויעלת עשן מקטרתו. — בידי שמים תוא! — אמר בשחוק קל.

— הכל בידי שמים! — אמרתי גם אני.

האשכול VI.

— הנני זוכר, זה לפני חמש-עשרה שנה — אמר בקול עיף אחרי הספקה קטנה בהורידו את ראשו ובהביטו אל קרקע הכית — בא לירי לשים בסדר רגלי איש אחר ולשלחתו, בלי אחר' ברך רחוקה כליל לחשק וסוער כליל הוה... הוא היה זקן, רוסי, חולה ורפה אוניס, כל עצמותיו רחסו... הוא התחבב באחד החורים לרגלי עון אחד אשר נשטט מזכרוני... הוא בכה, התפלל, התחנן, נפל לרגלי... ברר!... הוי, בול-עץ, כאיוו חנות יקנה את התה, ילך לעזאזל? מים עכורים הם ולא תה!

— אולם יסלה נא מעלתו, הלא הוא התה אשר היה גם אתמול... הלא לא היום קניתי! — קרא וניה.

— גש הלאה, פרא אדם! הלא לא שאלתי את סיך!
השוטר יצא ולאורנטי ארדוליאנוביטש שחה את בוסו בקצף ובהסיעו אותה מעל פניו,

הוסיף לרבר:

— ופקידו יבעים ויבעים עלי; בעת האחרונה ירמו לי פעם כפעם, כי זקנתי ולא אצלח

עוד למשרתי. הנה יבעתי, עמלתי, התגעשתי כל ימי, ושכרי מה הוא? תרעמות!

— לא טוב הוא הדבר, לאורנטי ארדוליאנוביטש!

— לא טוב?... כמה ימי שנות חיך?

— עשרים וחמש.

— בימים האלה הייתי גם אני מלא תקות; ואין כל פלא בזה: ראשית, בער הייתי

מאיש, שנית — הנערות! אבל עתה הנה בזכותי את כל כחותי על קטנות — ועתה מה?

פקידי לא ימצא כי נחת — וכל עמלי וחיי מאמס ותהו... איש אחר דרוש לו! כן, יוכל היות,

ועלי מה תהא? הבה נעיסה — כי מלאתי את חובתי! הא-הא-הא! יקחני אפל, אם ארז

ואכיר, מה היא החובה שמלאתי... אל נא, ירדתי, אל נא דברר אלי דברים השגורים כיום כפי

צעיריני! (ואמנם, אני לא דברתי מאומה). לא ילד אנכי! כל ימי הייתי בדד ועירי, ועתה

כבר עומד מלאך-המוות אחרי כלתי — זה הוא גורלי! מרגיש אני כמו מועקה בנפשי, מה

מאד אחסוך לראות איש חי ולחוש כבן-אדם: הלא גם בקדקדי יש מוח, ואתה פוטר כי אין?

אמנם, כרבות הימים יבש כעץ כחי, רגשותי קתו, אולם "שביב-יה" עוד לא הועם בי... ששים

וחמש שנה!... לפעמים אביט לקהיילוב — ויציר לי עליו, וכאשר אסתכל בו יותר — אקנא

בו, מאושר הוא; הכונתו שלמה ואין בה קרעים. האם לא זר הוא לשמוע, כי פקיד השוטרים

מתאונן על ריקות לבבו ומצוקת נפשו? הלא לא יתכן כדבר הזה! הרי לפניך! — הוא תראה

אל התמונה התלויה על חקיר — חדר הסבקשים בבית הנסיך". המה קרוים אדם!

הוא נגש אל הכותל, הפיר אל התמונה וישיטנה לפני.

— טוב?

— כן, טוב!

— אבל הסתכל נא בציוונם של האנשים האלה! כמה רגשות, כמה עסקות הנפש

הסתכל נא!

— רואה אנכי, רואה!

— הנסיך בעצמו, משרתו ועושי רצונו, הם בקשים! כמה שלמות, כמה מבטיות, המיסות!

— כן, כן, הנני רואה, הנני מרגיש!

— הנך רואה!.. הנך רואה הישב?.. גם זה — בירי שמים!..

הוא תלה את התמונה על מקומה הראשון, נגש אל השלחן וימלא שתי כוסות יין.

— ומה אתה סובר, האם צורך-יתודים אנכי? — שאלני פתאום.

— אמנם, כפי הנראה יש בכך קורטוב של... .

— אם כן, הבה נריק את הכוסות!... שחה!

— האם נגעתי באחד מיתרי לבבך, לאורנטי ארדוליאנוביטש?

— השואות הן לך גם כעד שאלתך ואת; בואת תראני לדעה, כי עוד ארע בשת וכלמה,

וגם זה די לי... ברנעים כאלה ירחש לבי, כי המלה "צורך" — זלוול כבוד הוא לי... הנני

צורך — על כרחי, בלי הכרה כרורה. אם אראה ברחוב אחד התנונים — או סיד תעלה

המחשבה על לבי : הלא נתקלה פקודה לבקר אחרי תעודות-המספר... האם יש לו, יקחתי השד, התעודות הדרושות?... אין כל ספק, כי יש בהן איזה פנים ופסול ; ואין מספר לרונמאות כאלה... ובהיותי מטפל שנים רבות בדברים כאלה, הלא על כרחי — חבן נא, על כרחי — הורגלתי לחשוב, כי אין חשאי יותר גדול בתכל מחטא שיחטאו האנשים בתעודותיהם. וגם את כל האנשים הנך רואה רק מתוך אספקלריא רשמית ובהה כזאת ! (הוא החל לשחוק). התאמין, כי לפעמים הנני שוכח כי יש לי עסק עם אנשים חיים, שיש להם בעולמם ענינים יתר נכבדים מ'התעודות' שאני דורש מידם... ואלה היהודים ! שלשים שנה הנני מטפל בהם ; אמנם, יודע אני אותם רק על פי כראיה עינים, רק על פי השמועה. אבל בתור פקיד הנאמן לתעודתו, עלי לדרוך אחריהם כלי חשך. מפני שהמה מרבים להפיר את החוקים האלה... ומה הסבה לזה : ענינותם או תנאי חייהם המיוחדים ? — זאת לא אדע ולא אחקור... רק לעתים רחוקות, כמו היום, יתעורר בקרבי החפץ להתחקות על שרשי, חווינות-החיים ; אולם, על פי רוב, בשעה שאנכי עומד תחת השפעת, 'הכתבים', או הנני חושב את כל היהודים לחוטאים ומושעים נמורים : היהודי הוא אז בעיני איש אשר יתנבל תמיד לפרוץ את גדר החוקים, כאלו אין לו כל דאגות אחרות, אין לו לא משפחה ולא אהבה, לא תקות ולא יסורי נפש... אז הנני חושב שהיהודי נולד רק למען הפיר 'חוקי', להכעיס ולמרר את רוח הפקידים והשוטרים... ראה נא, עד היכן יגיע הגיון כזה !... היש טעם בזה ? הגידה נא לי, הימצאו חן בעיניך דעותיו של לאוורנטי אלעקסיעוץ, אשר ספרי משררין לקחי בימי עלומיו את לבו ואשר השקפתו היו לפניו נעלות?...

הוא שתה עוד כוס אחת, תמץ על השלחן בשלט אצבעותיו ויוסף לדבר ;
— וגם בעד זה תודה לאלוהים, כי לכל הפחות, לפעמים רחוקות יתנו הלב והראש את אותותם בי, כי עוד מוכשר ועלול אנכי לרגעים נעלים כרגע הזה... ניצוץ אלהים, כפי הנראה, עוד לא הוגם בקרבי. אבל כמה רשע ורשע דרוש להפיר מעל חפשי עד אשר אמצא את הניצוץ הזה המאיר במחשבים !. לתרע, איך כעפתי עליך לעתים ! אתה, אולי, היית גם הסבה, מהרתי לעשות את, 'התועבה' בדבר כתב-האשמה... בראותי את פניך חשפתי : האיש הזה יחיה פה, יעבוד את עבודתו בהתפעלות הנמש, יעבוד עבודה חיה ומועילה... ואני... קבור הנני כחאי ! אך למה ארבה להג ? רב לי הפעם, לא אוכל, לא אוכל עוד לדבר !..
הוא הכה באגרוסו אל השלחן ורמעות נראו בעיניו.

— סטרופט אנכי — ולא יותר. הנני רק מכונה בידי אחרים !
— השיחה הזאת מרגזת את מנותחך ; נסב נא את רגליו לענין אחר !
— השיחה מרגזת את נפשי ? אשמח על כי שיחה זו מעוררת בי רגשות תונה ועצבון !
סקרוב ולב הנני מחויק-תודה להיתודי חזקן שלמה ! כפתגם אחר המסני ויפקה את עיני לראות בכוחות ! הוא היה עוד כה בעיני שלמה, כלי רשיון, שלמה הנוכל, שלמה המסתתר... אבל שלמה — איש היה ערב פעלים, שלמה — איש הוגה דעות וחושב מחשבות, נבר אשר ראה עני ומסתור כל חייו, שלמה ורשע אלהים על שפתיו — את התמונה הזאת לא מללתי לראות ; הלא היא אחת התמונות הקדושות והנעימות שתארו לפנינו הסופרים המצוינים שאהבתי לקרוא את ספוריהם בימי עלומי... שלמה'קה חולה הנהו, שלמה'קה שואף רוח בכבודו, שלמה'קה הובא בחזקה אל בית-הכלא... — והוא ; 'הכל בידן, שמים' ! האם לא נפלא ונשגב הוא הדבר ? סחלתו, יסוריו, בית-הכלא... גם לאוורנטי ארדאליאנוביטש בכלל זה — הכל בידי שמים !...
ושלמה הכייע את לאוורנטי אלעקסיעוץ, הכהו, הממהו, אמנם כן הוא...
הוא נאנק רום, שתה עוד כוס יין, הרים עלי את עיניו שהפיקו תונה עמוקה ויוסף

לדבר :

— חכני, המסני — כן הוא הדבר ! אולם מה בכך ? רק רגע אחד נודעוזה בי נפשי ומצא בחיים אין...
— לאוורנטי ארדאליאנוביטש — אמרתי לו — האם לא יהיה חסר זה גדול סכחך,

אם...

— מה, מה ?

— הלא אתה בעצמך הנך סודה, כי השאת לשלמה...

— בלי כל ספק...

— אתה השאת לו, כי לא ראית בו בן-אדם...

— כן, אבל מה חפצת להגיד?

— אם כן, אז הראה נא אתה לו לעיני כל, כי תכבדהו עתה כאיש. הבה נסע נא יחדו

לבקר את החולה. היהודי ידע להקור את פעולתך זאת.

לאוורנטי ארדאליאנוביטש פקח את עיניו; הצעתי הכיאתו במבוכה רבה. אחרי רגעי

מחשבה אחרים אמר בהחלטה גמורה:

— נסע נא בלי-עכוב! וניה, אסור את הסוס לעגלת-החרף!

— הנני ירא כי נפחידהו בבואנו אליו פתאם! — אמר אלי, כאשר קרבנו אל בית

שלמה.

השוטר נשאר על יד הסוס ואנחנו באנו החצרה. סתוך הסרק שבדלת החלון ראינו ערת אנשים הסובבים את מפת החולה. כאשר נשמע קול דלת החצר בהפתחה, סתר השמש אל החלון, ובראותו אוחזו קמץ מן החלון אל המטח; וזאת היתה לסבה, כי פגשנו בסררון הבית את כל ספקרי החולה אשר סהרו רעוב את הבית. אנכי באתי לראשונה אל הבית ואחרי נכנס גם לאוורנטי ארדאליאנוביטש. שלמה שכב על מפת המכונה כרים וכסתות נקיות, שזיכה עבה ובגד עליון כסוהו; אל מראשויה החולה עמדה אשתו ותכך מרה, ובירה החזיקה צנצנת, סמי רפואה. מעל התנור הבישו אלינו ראשי-ילדים, מלוכלכים ופרעוי שער. בעלת-הבית הביטה בעינים מסיקות יאוש ותחנונים אל הפקיד ותבקשהו במבטי עיניה, לבל יסיר עתה בינת ובין בעלה החולה. שלמה התהפך על משכבו, פקח את עיניו ויתאמץ לקום. אבל הפקיד רמו לו בתנועת ידו לבל יסריח את עצמו.

— הפקיד בא לבקרך! — אמרתי לשלמה יהודית.

הוא כמו לא הבין לדברי ובהטותו את ראשו לצד הפקיד, אמר אלי:

— ישב נא!...

הגשתי כסא ללאוורנטי ארדאליאנוביטש ואבקשהו לשבת עליו. הוא ישב על הכסא, הסיר את כובעו מעל ראשו וביט ברחמים אל החולה, אל אשתו וילדיו, אל החלונות, אל הדלת, אל הקירות הרטובים..

— מה שלוסך, שלמה?

— ידבר נא בקול יותר רם — אמר אלי שלמה — מה הוא אוסר?

אנכי בארתי לו את דבריו.

הוא הגיע ראשו לאות תודה להפקיד וישתרע בטטתו כמקדם. אשת שלמה נעה כצל אצל התנור ותתלחש את הילדים.

— אל נא תפתר, שלמה — אמר לאוורנטי ארדאליאנוביטש — עתה לא יגיע בך כל איש לרעה!

החולה הפה את מבטו אלי. הבינתי לרעו ואתרגם לו את תמצית דברי הפקיד. הוא קסם את מצחו ויגיע את שפתו כמו תמך להגיד דבר מה; ברנע זה זכרתי את דבריו: "למה לי לפתור? הנני הולך בררכי אשר בחרתי לי, ותו לא.."

גם הפקיד ראה את תנועתו זו וכמו הרגיש בנפשו, כי פה קצרה עתה יד ממשלחו. שלמה לא פחד עתה מפני כל איש, אחת היו לו כל הרברים בחבל... לאוורנטי ארדאליאנוביטש בא במבוכה ויחל להתבונן לכל עבר, החולה השמיע קול שעול, הוריד את ראשו מעל הספה וישליך רקו אל הקערה שעמדה על הרצפה. פתאום התחפך על צדו ובהבישו אל הפקיד בעינים מסיקות רמש פליחה ורוגז כאהר, רוגז על הרוח הרעה השולטת בסדרי החיים, — אשר גם הפקיד ומשדרתו חלק, סתרוה" הוח המה, אמר אלי כמעט בקול מצוה סבלי שואל לרשוני:

— שאל נא את פיו: מה היא תורת-אלהים?

אנכי נבוכותי. הפקיד ראה את מבוכתי וידרוש סודי, כי אבאר לו את דברי שלמה, ואמלא את בקשתו.

— והרבת לרעך כמיד! — הלא גם אתה הגך יודע זאת! — ענה לאוורנטי ארדא-

ליאנוביטש.

העתקתי את דבריו הפקיד לשלמה; הוא פער פיו, סקה את עיניו, כמו עוררו דברי הפקיד את תמונתו. ובחשבו רגע סחשכותיו עבר שחוק סר על שפתיו. הוא הביט אל הפקיד, אל התנוד, אל אשתו, אחרי כן אל סבתו, ועוד הפעם נראה שחוק סר על פתחי פיו... השחוק הזה היה תורת-שלמה, הוא כלל בקרבנו תמצית, העבר וההווה... שלמה הוציא אנהה עמוקה מלבו, שכב פרקדן בהבישו אל התקרה, ויוציא לאט לאט סמרטוט מתחת הכר וסחה את הדמעות מעל עיניו הרטובות...

— שלמה — קרא אלעקסעוועו בקומו מעל כסאו — שמע נא את אשר אמר לך! —

אבל שלמה לא שמע לדבריו והפקיד פנה אלי: אמא סמור נא לו את דברי...

אולם אנכי לא יכולתי עוד לסלוא את בקשתו. שלמה החל לקרוא איוו תפלה בלחש יכה באנרופו אחרי כל מלה ומלה אל חוזהו, הדמעות נחלות ירדו מעיניו... זאת היתה תפלת הדרי...

— הוא מתודה — קראתי רתח ואמרה לעוזב את ביתו; אחרי סהר לצאת גם הפקיד.

כאשר יצאנו התצרה חדרו לאזנינו יללת אשתו של שלמה וצוחת הלירים...

— סהרו ולכו לשלמה! — קראתי אל היהודים אשר עמדו צופים ויביטו אל סרקי

דלתות-החלונות.

אנחנו שבנו לבית-הפקידות; עת ארוכה ישבנו סבלי אשר פשטנו את בגדינו — בלי

דבר אף מלה אחת איש לאמין: כל אחד מאתנו היה עמוק כשרעמיו. והסערה שרקה ויללה בתוך הארוכה... לאחרונה הסרנו את בגדינו מעלינו ונבכח את המנודה. אך אחותני השנת בתצות הלילה והגה עוררוני צערי לאוורנטי ארדאליאנוביטש אשר תתהלך בחדרו אנה ואנה. על רגליו — געלים רכים וקלים ושערותיו פרוצות. ויהי כאשר ראה כי הקיצותי, אמר אלי בקול תוכחה:

— השנים! יקחן השד... ואתה מדוע לא תישן, אם רק תוכל?..

התחששתי כישן ואחהפקך על מסכבי עד עלות השחר. בשעה השביעית קמתי מסמתי, שם בחוץ עברו אוסנים, נשמעה נבחת הכלבים ומשק העגלות. פתאום שמענו קול צלצל חד של קופת פחי-ברזל אשר פרושות-נחשת אחרות השמיעו בת קיש. קיש... נגשתי אל החלון. השמש צועד את צעדיו בקנף וספנה לו דרך בין העוברים, בהניעו את קופת-הצדקה. צדקה תציל סמות!

— קורא הוא בקול נחר. ואת היתה הלוייה... סרתוק נראתה, מסה" פשוטה... בה נשאו את שלמה. אחרי המטה הלכה אשתו כברכים כושלות ותבך ותילל מרה, על ידה הלך נער קפן לביש אררת-אביו ונעלים גדולים; נשים רבות צעקו, יללו, והסון יהודים לוו את הסת למקום סנוחתו, פניחם הפיקו תוגה ועצבון והטו סמחרים לרוץ.

צדקה תציל סמות!...

— האמנם סת? — אמר לאוורנטי ארדאליאנוביטש ויגש אל החלון.

— הלא עיניך רואות!

הוא סלסל. בשפטו, השפיל את גבות עיניו ויאמר כמרירות:

— גם סיתתו של היהודי — סה סנונה ונוראה הוא; סוחכים כנבלה. סמחרים ורצים

כאלו ירדסום על צוארם...

— סמחרים, לאוורנטי ארדאליאנוביטש, סמחרים: אמונתם חזקה, כי שם כעלמא

רקשום יושב חלקם; ולכן, סוכן סמליו, כי יש נעוועים... כסהרה, כסחרה...

וכרנע הזה נכנס קהילוב סן הפרודור, — נעליו סנוהציום, פניו סרוחצים ורעננים, בידו כתב ניר; הוא הכה את אדני-נעליו אחת אל אחת, הניח ידו על כנף-כיבועו ויאמר בקול רם:

— בעיר קריה-רעב שלום ומנוחה! צפרא טבא, אדוני!

תולדות אנשי-שם.

קריה נשגבה. ¹

(תולדות רבני זאלקווא ונאוניה)

מאת שלמה בובר.

קפא) ה"ר ישכר בער ב"ר עובדי' הי"ד. בתחלה הי' אבד"ק בהערים: צילין (Zülz), האמצענפלאין (Hozenplotz), גלונא (Glogau) ואח"כ בעיר זאלקווא ומשם נקרא אחרי כבוד לק"ק קרעמזיר והיה נקרא ר' בער סאטאניא. בגלונא הסכים למניני ארין (הוצאה ראשונה דפוס דיהרנפורט תנ"כ) ובס' דרך שיח דקדוק מה"ר שמואל זנוויל מאפענהיים (פס"ד תנ"ג) נמצאה הסכמתו מן יום ד' הי' סיון תנ"ב וחתום ישכר בער בהקדוש החבר ר' עובדי' הי"ד רבדיק גלונא ולע"ע אבד"ק זאלקווי. וכן הסכים ע"ם תפארת הקודש על הפטרות מר' שלמה ב"ר ישראל מזאלקווא (פארדו תס"ג) ורשום שם: הסכמת המאור הגדול אב"ד ור"מ דק"ק זאלקווא ולע"ע הוא חונה בק"ק קרעמזיר יום ב' כ"ב מנחם תנ"ט וחתום הק' ישכר בן הקדוש החבר ר' עובדי' הי"ד ולה"ה. ובקרעמזיר הסכים ע"ם בית יהודה (דעססווא תנ"ח). ובס' לוקוטי שושנים חירושים מר' מאיר ב"ר לוי מזאלקווא הביא בפ' בראשית הקשה הנאון הגדול מוה' ישכר בער ז"ל שהי' אב"ד דק"ק זאלקווא. ונמצא חתום בפנקס דק"ק זאלקווא (דף י"ג ע"ב) על תקנת הקהלה (ראה הוספה) מיום א' ה' למב"י תנ"ד לפ"ק. גם נזכר במכתב הרופא הי"ד שמחה מנחם ב"ר יוחנן ברוך מינה מיום ג' י"ב כסליו תס"א שכתב לראשי עדת זאלקווא בעניני מחלוקת שנפלה בעדה (פנקס מזאלקווא דף מ"ח ע"ב); עוד חתום שם בדף קנ"א ע"ב על קיום תקנות הקהלה מיום ג' י"א ניסן תנ"ד וברף קנ"ד ע"א מן כ"ב ניסן תנ"ז בענין שטר חוב הנאכר והי' ביד הרב הג"ל ובעת נסיעתו מזאלקווא הניד כי השמ"ח נאכר ממנו. בקרעמזיר שרת בקודש מן שנת תנ"ז עד תס"א *). והלך לעולמו בקרעמזיר

* ואין להחליפו עם הג"מ ישכר בער ב"ר אלחנן שהי' לפניו ג"כ אב"ד בקרעמזיר משנת תמ"ו עד תנ"ז והי' שם רב המדינה. וחכר ספר ארבע חרשים דרשות עפ"י קבלה. בי' חלקים, נדפס כספד"א ת"מ (ע'י' אוצר הספרים אות א' סי' 935). גם חיבר ספר שלשה שרינים על הפטרות ונזכר בשם יוסף יששכר בער בן ה"ר אלחנן אב"ד בק"ק קרעמזיר. ומלפנים הי'

¹ ראה, האשכול"א א' זר 145—129, האשכול"ב ב' זר 191—177, והאשכול"ג זר 204—189.

ה' סיון תס"א. ואל המורים חרותים על המצבה (כאשר הביא הרב החוקר מוהר"א ד"ר פראנקל גרין אב"ד דק"ק קרעמזיר בספרו קורות היהודים בקרעמזיר. צד 82) :
 מה נשמן כ"ה פרנס (?) מוסלג בחסידות, תורתו אמנתו. תורה חסר על לשונו,
 תרף גדול, כתיבתו היה מחליף כל דבר קשה וצמי', מעולם לא פסקה משלחנו
 הורה כל הש"ס, בכל חרש היה לו זמן ומשטר, ר"ם ואב"ד הי' בגלוגא רבאא
 ובק"ק זאלקווא, ישכר מרביץ תורה ה"ה הגאון הגדול הרב המפורסם מו"ה
 יששכר בער בהר"ר עובד' ו"ל, עלה למתיבתא דרקיע ח' סיון תס"א לפ"ק
 אב"ד ור"ם פה קרעמזיר.

ההזכר שם באל מלא רחמים: אור תורתו הי' זורח בכמה קהלות ל"ח שנה, השיב
 דברים נפלאים בעסק ענונה. בראשונה הי' אב"ד בק"ק ביהרדין, בק"ק האמציניסלאץ
 יצילין גלאנא וזאלקווא, בקהלתנו היה עטרה ונזר ונגנו ארון הקודש בקרעמזיר
 באסרו חג אחר קבלת התורה נשלה עטרה והדרה.

קפ"ב) ה"ר ישכר בער ב"ר משה ברוך סג"ל. חתום בפנקס דף מ"ד ע"ב על
 תקנת הקהלה מיום ג' ב' אייר
 תס"ד (ראה הוספה ל"ב) ובדף ע"ג ע"א על תקנה שלא יהיו קרובי הרב בתוך
 מנהיגי הקהלה מיום ה' כ"ה מנחם תע"ז.

אב"ד כפפד"א ונתן שם בשנת תס"א הסכמה ע"ס קנה חכמה, וע"ס משנה יין ס"ו על סגלת
 אסתר, גם הסכים בהיותו בקרעמזיר בשנת תמ"ו ע"ס חלק שמעון ויחנתום שם: המרור יששכר
 המכונה בער בלא"א המקובל אלקי כמיהר"ד אלחנן ולה"ה. בשנת תנ"ו עוב עיר קרעמזיר וברעתו
 הי' לנסוע לעיר הקודש ונתעכב איזה זמן בניקלשבורג. וכעיר וויען קרבו כחיבה יתירה חרב
 הגאון סהר"ש ווערטהיימער. כעיר וויניציאה רכש לו את לב אחר מראשי העדה אשר היה לו
 לאחיעזר בהדפסת ספרו שלשה שרינים. אך בימים ההם תקפה עליו מחלתו ולא נסע לא"י
 והלך למנוחות ולא גורע מקום קבורתו, וכאשר כתב לי החכם השלם מוהר"ר שלמה גיסענביים
 מלובלין נמצאה שמה מצבה בכית הקברות הישן בזה הנוסח: בשנת ת' לפ"ק: מה נשמן צנצנת
 המן, בתורה ובסצות הי' עוסק לשמן, ישר ונאמן הי' מלא מצות כרמון, ידיו ולבו לאל אמונה
 אומן, סכו המוב שממן טוב הוא האלוף ישכר בער בן הקדוש החכם המקובל מו"ה אלחנן,
 אשר הלך כ"ו אדר לעולמו הנצב"ה. וגם אם נאמר שנשמש איזה אות מהמצבה והי' תרות ת"ס או
 איזה פרט אחר מי יודע אם הוא תר' ישכר בער אב"ד מן קרעמזיר, ואולי הוא אחר אשר שמו
 בקרבו. אכיו המקובל ה"ד אלחנן הי' רר בוויען (עיון ס' גולי וויען לידידי הרב החוקר המצוין
 מוהר"ד קויפסאן צד 82) והביא שם גם את בנו ה"ר ישכר בער ע"ש) טובא בסי לב אריה בחקותי
 ובכמה מקומות בשם המקובל ר' אלחנן. ואין להחליפו עם ה"ר אלחנן שהי' אביו של ה"ר שלמה
 תרף (עיון אות ש' ס' רפ"א) ובנו השני של המקובל ה"ד אלחנן הי' ה"ר יהודה ליב, ובתהלים
 עם מאוני צדק נמצאה הסכמתו ורשום עליה: הרב הגדול הישיש מוהר"ד ליב אב"ד ור"ם דק"ק
 האציפלאץ ול"ע"ץ הוא ריין בק"ק ג"ש וחתום הצעיר באלפי יהודה אריה ליב בן ה"ה המקובל
 האלקי כמהר"ר אלחנן ולה"ה. גם הסכים ע"ס שלשה שרינים לאחיו ה"ר ישכר בער הג"ל.
 להג"ם ישכר בער הי' בן ושמו יוסף אשר לא הלך ברוך הישר ועשה נכלה בישראל בעיר
 אויסע (Aussee) כאשר יוסר ממנו בס' מגילת סתרים (צד 21 וצד 32) שהוציא לאור ירד'י
 החכם הגדול מוהר"ם בוימנארטען מוויען, ושעה הרב מוהר"א ד"ר פראנקל גרין בספרו קורות
 היהודים בקרעמזיר צד 82 שחשב שהוא הי' בן של ה"ר ישכר בער אב"ד וזאלקווא (שהי' בן
 ר' עובד' ו"ל) ובאמת הוא הי' בן של ה"ר ישכר בער ב"ר אלחנן ומפורש בספר הג"ל צד 22
 בזה"ל: גם הלך איש אחר מקהלתנו ק"ק אויסא ושמו הי' ר' יוסף בן הרב הגדול מוהר"ר
 יששכר בער וצ"ל שהי' רב ואב"ד בק"ק קרעמזיר בעל מחבר ספר ארבע חרשים.

קסג) ה"ד ישכר בער דיין. חתום בפנקס דף י"ג ע"ב על תקנת הקהלה מיום א' ח' למכ"ו תגיד לפ"ק (ראה הוספה י"א) ואולי הוא הג"ל.
 קפד) ה"ד ישעי' ב"ר יצחק. בספרי אנשי שם ס"י שכ"ג הבאתי כי היה ראש ב"ד בזאלקווא וריש מתיבתא בלכוב, ונמצאה התימת ידו בפנקס לבוב דף 34 על שטר מכירה משנת ת"כ והרב הנאון הצי"ו אשרו וקימו עם בית דינו והוא לענין פסק דין אשר נמכר בית בלכוב נכתב בזאלקווא ב' שבט ת"כ והתום „נאם ישעי' בן לא"א כהר"ר יצחק ז"ל", ואחר זה כתוב עוד הפעם: הסופר מ"ה צבי הירש מזאלקווא העתיק אות באות מגוף שטר מכירה והחתימות הג"ל נתאשרו ביום ה"ך מנחם תכ"א וחתום הנאון בעל ס"ז ואחריו חתום זאב וואלף בן לא"א ה"ר חיים זעליג מלאדמיר. ונפטר בלכוב א' דרי"ח אדר תכ"ה וטסה המצבה מובא שם באנשי שם.

קפה) ה"ד ישעי' ב"ר נתן נטע. היה אב"ד בעירסלא ונמצא חתום בפנקס דף רל"ח ע"א בענין תקנה בין המרסיסים בזאלקווא מן יום ג' ר"ח חשוון תג"ו לפ"ק בוועד יעריסלא וחתום ראשון ה"ר שמחה מנהם ב"ר יוחנן ברוך מיונה רופא (עיין אות ש' ס"י רצ"ו) ואחריו מנחם שמו מענדיל בא"א החסיד הרב מוהר"ר מיכל חונה בבערזאן ואחריו חתום ה"ר ישעי' הג"ל הקטן ישעי' בא"א מוהר"ר נתן נטע ז"ל מקראקא חונה פה ק"ק יעריסלאב ואחריו חתום משה כהנא זעירא בלא"א כמוהר"ר יוסף זצלה"ה, הצעיר ישעי' בלא"א מ"ה משה משולם זצלה"ה מלוצק (עיין הוספה כ"ד).

קפז) ה"ד ישעי' ב"ר משה משולם מלוצק. חתום בפנקס דף רל"ח ע"א מן יום ג' ר"ח חשוון תג"ו (ראה הוספה כ"ד).

קפח) ה"ד ישראל ב"ר יהודה כ"ץ. חתום בפנקס דף קמ"א ע"ב על תקנת שנתקנו ביום א' י"א תמוז (ראה הוספה א')

וכה התימתו: נאם ישראל בן הקדוש יהודא כ"ץ ז"ל.

קפח) ה"ד ישראל איסר ב"ר אשר זעליג. חתום בפנקס דף קמ"ג ע"ב על תקנת מיום ב' כ"ז סיון שס"ו (ראה הוספה ג').

קצט) ה"ד ישראל ב"ר משה. חתום בפנקס דף קמ"ג ע"ב על תקנת הקהלה מיום ב' כ"ז סיון שס"ו וחתום ישראל בלא"א משה ז"ל הנקרא ר"י אבליש (ראה הוספה ג').

קצ) ה"ד ישראל איסר ב"ר מרדכי. היה פרנס בזאלקווא והי' חותנו של הרב מוהר"ר נפתלי הירץ ב"ר משה (עיין אות

ג' ס"י רנ"ב) וגם חותנו של ה"ר פנחס משה (עיין אות פ' ס"י רס"ב), וכאשר כתב אלי הרב הגאון מוהר"ר יוסף לעוונישמיין הי' גם חותנו של ה"ר יהושע העשיל באב"ד האב"ק סארטופאל ולובלין, בעל מחבר ס' יהושע שו"ת, הובא בס' שו"ת בית אפרים חארה ס"י ג', גם הי' חותן של ה"ר יוסף לנדא (עיין אות י" ס"י קכ"ב). ובס' עפרת צבי עה"ח פרשת אמור יכנהו התייר הגדול הרב הפרנס מוהר"ר איסרל ז"ל מק"ק זאלקווא, והובא בהקדמת ס' ברוך מבנים אשר. וראיתי בהאסף ח"ו צד 127 הביא הרב החוקר מ"ה נחום סאקאלאו ספנקס ק' שקוד נמצא שם קול

קרא אשר כתבו בוועד דר"א בק"ק משליין מן יום ו' ח' אלול תקיב ובין החתומים נמצאה ג"כ חתימתו וחתום הק' ישראל איסרל מזאלקווא.

קצא) ה"ר ישראל קראקאווער מרישא. בפנקס הקהל דף רל"ז ע"ב בפסק אודות המדפיסים מזאלקווא מן כ"ז

אלול תג"ש בוועד יעריסלאב נמצאה גם חתימתו (עיין הוספה כ"ג). ולפי שכתב לי החכם מוהר"י לעווינשטיין הנה הוא הגאון שנהרג הי"ד.

קצב) ה"ר ישראל מרדכי ב"ר ברוך. היה ראב"ד בזאלקווא ונמצאה חתימתו בפנקס זאלקווא דף ס"ה ע"א מיום ה'

י' אייר תקכ"א על נתינת רשות לר' ליב ווישנקר כי ימכור את ביתו וחתום שם הרב אביד שבאותה העת ה"ר שמשון מייזלש ועוד שלשה ממנהיגי העדה. והוא הוא

אשר חתום בס' לוחות העדות ד' אלטונא בשנת תקי"א על החרם לסייע להגאון מהר"י אייבשיץ, יחד עם הגאון האב"ד מו"ה נפתלי הערץ הלוי הורוויץ, וחתום שם

הק' ישראל מרדכי במוהר"ר ברוך זצ"ל מזאלקווא ובא בהסכמה על האלשיך (זאלקווא תקכ"ה) וחתום בראש הגאון ה"ר אברהם מרדכי שהיה האב"ד וגם ה"ר צבי הירש

מזאלקווא (הוא ה"ר צבי הירש ב"ר משה, עיין אות צ') ואח"כ ה"ר גדלי' ב"ר בנימין וזאלף (ע"י בערכו) ואח"כ בא הוא בחתימתו ישראל מרדכי ב"ר ברוך יצ"ו

מזאלקווא. וכן ע"ס אותות למועדים חרדשים (זאלקווא תקי"ב) בא בהסכמה בין הסכמות ראשי מדינות דנליל לבוב בהתועדת ח' אדר תקי"ב בלבוב והחתומים הם:

נפתלי הערץ הלוי הורוויץ. מזאלקווא (שה"י אב"ד שם), יוסף בה"ר יצחק הלוי לנדא, נפתלי הירץ ב"ר מאיר מבראדן, משה פנתס בר"א ר"ח מלובלין, צבי הירש בה"ר

משה ישראל מרדכי ב"ר ברוך מזאלקווא.

קצג) ה"ר ישראל ב"ר מרדכי כהנא. נולד בבראדן ואח"כ נשא אשה מזאלקווא וה"י אבד"ק נאווריע ואח"כ נבחר בשנת

תרי"א לראב"ד בזאלקווא, וחיבר ס' שו"ת בית ישראל (זאלקווא תרל"א) וישב בזאלקווא משך ארבעים שנה זנפטר י"ד שבט תרמ"א יום מלאת לו' שמונים שנה

לימי חייו. וזה גוסה המצבה:

כתר תורה

מצבת איש יקר תפארת ישראל, ראב"ד ומר"צ עדת ישראל כארבעים שנה
שפט את ישראל, לן יאות למכבי על גברא רבא דישראל, אל הלך
מתנו עשרת ישראל, גדלו וגאוונו נראה כספרו בית ישראל, ה"ה הרב
הגאון מו"ח ישראל בה"ר כ' מוהר"ר מרדכי הכהן ולה"ה, מלפנים אב"ד בעיר
נאווריא, וזה כארבעים שנה אשר נתקבל לראב"ד דפה הנצב"ה.

מ.

קצד) ה"ר מאיר ב"ר יוסף יוופא מזאלקווא. חתום בפנקס דף מ"ד ע"ב על תקנת הקהלה מיום ג' ב' אייר תס"ד

(ראה הוספה ל"ב) ובדף פ"ג ע"א חתום, הק' מאיר מזאלקווא על תקנה שלא יהיו קרובי הרב בתוך מנהיגי הקהל, מיום ה' כ"ה מנחם תע"ז, ובדף קנ"ג ע"א חתום

על שטר חוב שנתנו ראשי הקהלה לה"ר נתן ב"ר בצלאל מיום ג' כ"א שבט תע"ד.

(ע"ן ה"ר מנחם ב"ר יוסף יוספא, בודאי ה"י אחיו.) וכן חתום בפנקס דף רל"ב ע"ב על פסק נגד אחד שלקח מעות של צדקה מן יום ב' סיון תע"ד (ראה הוספה כ"ב).

קצה) ה"ר מאיר ב"ר לוי מזאלקווא. חבר ספר אדני פו פשמים כסדר התורה

בשם גדולי הדור עם תוס' נפך משלו נדפס

הרבה פעמים, וכן נדפס הס' הזה בשם "לקוטי שושנים", ובשם "מקשה זהב". וע"ן

אוצר הספרים אות מ' ס" 2190, כי לפי דברי הקדמתו הוא קובץ חדש מספרו

לקוטי שושנים כמ"ש שם וז"ל והעתקתי הידושים מהנאוים והוספתי נפך משלי

והעליתי על הדפוס פה קהלתנו ק"ק זאלקווא וקראתי לחבור הנ"ל לקוטי שושנים

וע"ן ראיתי שקמו עלי אנשים (הוא בעל אסיפת חכמים) ופרשו נדרו של עולם כו'

ובאתי בידים שניות מר"ם והוספתי נפך משלי כו'. וכן חיבר ס' גלילי זהב

(זאלקווא תקי"ג) (ע"ן רשימה קהלת משה מאת הרב ההכ"ם מוהר"ש וויענר).

קצו) ה"ר מיכאל ב"ר ישראל. היה רופא והיה מנונה בשם "החשמ"ן.

ואלה הדברים חרותם על מצבתו :

ס"ג האיש החשמ"ן הרופא הנאמן הבקי ואומן שמו טוב, כשנב שמן ועלה אל

האלהים אשר לקח. מעש"ם יציאתו עשתה רושם והגיע זמנו וקיצו משחקת כתבל

ארצו וזה שמו אשר קראו לו איש לפי הללו ה"ר מיכאל ב"ר ישראל יום ח'

י"ד סיון שע"ד, יצאה נשמתו לשמים תנצב"ה.

קצו) ה"ר מנחם מענדל ב"ר אפרים זלמן מזאלקווא. נמצאה ממנו הסכמה ע"ס

תפארת ישראל וזטא

(ספר"א תקמ"ב) והסכים בבראד יום ג' כ"ב תמוז תקל"ג, ביחד עם ה"ר צ"ה

מזאמשש החו"פ בראד, הצעיר אברהם מרדכי שה"י אבד"ק זאלקווא, מנחם מענדל

באמ"ו הרב מוהר"ר אפרים זלמן מזאלקווי. ובמקנוליות התורה (פאריצק תמ"ח) חתום

מנחם מענדל בהרב אפרים זלמן ז"ל מ"מ בק"ק בראדי. וכן ע"ס הוא מהמנא מה"ר

יצחק אייזיק שר"ב (לכוב תקנ"א) הסכמתו מן יום ג' ב' דר"ה תמוז תקמ"ז והחתום

נאם מנחם מענדל בהרב ר' אפרים זלמן מזאלקווא. וראיתי בשו"ג הח' אות מ' ס"י

מ"ט הביא וז"ל : הרב מ"ה מנחם מענדל זאלקווער אחד מחכמי בראד הזכירו הגאון

ב"ר זלמן מרגליות כו' והגאון בעל נו"ב מזכירו בתשובותיו רב גדול ומפורסם ד"ן

מצוין בק"ק בראד ובס' אור ישראל להגאון מו"ה ישראל ליפשיץ נדפס תשובה

מעשרה חכמי בראד הגדולים ונמנה הוא עמהם.

קצה) ה"ר מנחם מענדל ב"ר מיכל. חתום בפנקס דף מ"ה ע"ב, הצעיר מנחם

שמו מענדל יכונה בא"א החסיד הרב מוהר"ר

מיכל החונה ק"ק בערזאן על הזוק תקנות זאלקווא, יחד עם הרב וראשי לכוב מיום

ב' י"א כסלו תס"א (ראה הוספה כ"ט); וכן ברף רל"ח ע"א בועד יעריסלא מן יום

ג' ר"ה חשון תנ"ז תקנה אודות המדפיסים בזאלקווא. וחתום ראשון ה"ר שמחה

מנחם ב"ר יוחנן ברוך מיינה רופא. וגם חתום שם ה"ר ישעי' גב"ר נתן נטע ז"ל

מקראקא חונה פה ק"ק יעריסלאב וה"ר משה כהנא ועירא ב"ר יוסף, ור' ישעי' ב"ר

משה משולם ז"ל מלוצק (ראה הוספה כ"ד), והוא אשר הבאתי בספרי אנשי שם

ס"י שניו ע"ש.

(קצט) ה'ר מנחם מענדל ב"ר יהודה ליב כ"ק. חתום בפנקס דף מ"ד ע"ב על תקנת הקהלה מיום ג' ב' אייר תס"ד (ראה הוספה ל"ב).

(י) ה'ר מנחם סג"ל פרענר מלכוב. חתום בפנקס דף מ"ה ע"ב על חווק תקנת הקהלה מיום ב' י"א כסלו תס"א ביחד עם ראשי מנהיגי ק"ק לבנו: (ראה הוספה כ"ט).

(יא) ה'ר מנחם מן ב"ר יוסף יוזפא מזאלקווא. חתום בפנקס דף ס"ג ע"ב על תקנה (מיום ה' ב"ר מנחם תע"ו)

שלא יהי' אחד מקרובי הרב אב"ד בתוך מנהיגי הקהלה. עוד חתום ברף קמ"ט ע"א על שטר הוב מיום א' י"ה כסלו תפ"ד יחד עם שאר מנהיגי הקהלה (ע"י ס' קצ"ו).

(יב) ה'ר מנחם מאניש היה ראב"ד ומניד בזאלקווא ובס' ברכת יוסף ואלוהו רבא מה"ר מאיר תאומים (זאלקווא חק"ו) נמצאה הסכמת האב"ד מק"ק זאלקווא הנאון מוהר"ר נפתלי הערין הלוי הורוויץ ואח"כ נמצאה התימתו הק' מנחם מאניש ראש ב"ד ומניד בק"ק זאלקווא מן יום ב' י"ד אייר תק"ו ונמצאה ג"כ שם התימת ה"ר צבי הירש מזאלקווא. אין ספק שגם הוא היה אחד מבית דינו של הנאון ה"ר נפתלי הירין הורוויץ ז"ל. והוא: הנזכר בס' אדני סו' פ' וארא, ראה, תבא.

(יג) ה'ר מרדכי ב"ר משה מרגליות. חתום בפנקס דף קמ"ג ע"ב על תקנה מיום ב' כ"ז סיון שפ"ו (ראה הוספה ג').

(יד) ה'ר מרדכי כהנא מווילנא. חתום בפנקס דף קל"ו ע"ב על תקנה שנתקנה בועד יערסלב ביום ג' כ"ז אלול תמ"א וחתומים שם עוד: ה"ר יעקב בהרר"ש מקראקא, ה"ר יהודא אברהם מכית לוי, ה"ר יצחק כהנא מבריסק רליטא דיין מפרעמסלא, ה"ר קלונימוס בן הקדוש ה"ר משה סג"ל ה"ר זצ"ל דיין מפוונא וה"ר אליעזר דיין מפרעמסלא (ראה הוספה י"ז).

(יה) ה"ר מרדכי מלובלין. חתום בפנקס דף י"ג ע"ב על תקנת הקהלה מיום א' ה' למכ"י תנ"ד (ראה הוספה י"א). וכרף כ"ה ע"ב על

הערכה. וכרף ס"ח ע"ב מאור ליום ג' כ"ה חשוון תמ"ה על הרם נגד רשע אחד ביהד עם האב"ד הג"מ הלל ב"ר נפתלי (בעל בית הלל) וכל ראשי הקהלה. וכרף קל"ה ע"ב על תקנת הקהלה מיום ב' י"ג סיון ת"מ בענין הכנסות השמשים של העדה. וכרף קניא ע"א חתום על תקנות שנתקנו בזמן האספה בקוליקוב ביום ה' כ"ב שבט ת"ן (ראה הוספה כ'). וכן בפנקס שם דף רל"ו ע"ב הובא ספק דין אודות המדפיסים מזאלקווא, שהי' בועד קודש דק"ק יעריסלאב כ"ו אלול תנ"ט ובה גם הוא על החתום (ע"ין הוספה כ"ג) ונמצא חתום בפנקס הח"ק בלובלין בשנת תמ"ה. ובקורות סאדאלי שהו"ל הרב החכם מוהרמ"ן ליטסקי צד 64 נמצא כרוז נגד המחזיקים בכת ש"צ והוא בועד יערעסלא ג' תשרי תפ"ב וחתום הק' מרדכי בלא"א ה"ר שמרי' שמערל זצ"ל מלובלין ובוודאי הוא.

(יז) ה'ר מרדכי ב"ר זאב. חתום בפנקס דף קס"ב ע"ב על תקנת הקהלה מיום ג' ב' שבט תנ"א (ראה הוספה כ"ה).

(ח) ה"ר מרדכי ב"ר משה כ"ץ. באוצר הספרים אות ד' סי' 481 הביא סי' ה' דרך ים התלמוד מה"ר מרדכי ב"ר משה מפוזמיץ בזאלקווא ח"י מהרש"א על סי' יש נוהלין עם תימ" מרובה משלו (זאלקווא תני"ב).

(ח) ה"ר מרדכי ב"ר (ישראל) איסרל. היה פרנס בזאלקווא והיה נקרא ר' מרדכי ר' ליבושים על שם הותנו הקצין

המפורסם מו"ה אריה ליבוש הכהן, ועיין בשה"ג החדש אות מ' סי' ס"ט הביא כתב הידש מהגאון ה"ר סענדר מרגליות אחי הרב הגאון ר' זלמן מרגליות והנבא שם וז"ל: ואז"ו מוהר"ר סענדר שור היה חתן הרב המפורסם מו"ה מרדכי ב"ר ליבוש מזאלקווא בהגאון מו"ה איסרל ז"ל בהגאון בעל מהרורא בתרן חתן הגאון מהרש"א כו' כו' ועיין עוד שם אות מ' סי' צ'. ואחיו של ה"ר מרדכי ה"י ה"ר אברהם אבלי פרנס ברי ארצות ומנהיג בלובלין, ובנו של ה"ר מרדכי ה"י הגאון ה"ר אברהם אבלי אבד"ק זאלקווא (עיין אות א') ובתו של ה"ר מרדכי היתה אשת הגאון מו"ה אלכסנדר סנדר שור בעל תבואות שור ושמלה חדשה ובשה"ג החדש אות ש' סי' א' הביא בשם הגאון ה"ר זלמן מרגליות שכתב וא"א זקני הרב הפרנס מו"ה מרדכי ר' ליבושים מזאלקווא חותנו ישל אבי זקני הגאון בעל תבואות שור כו'. ובפנקס דק"ק זאלקווא (דף צ' ע"א) נמצאה התימתו תחת התקנה מן שו"ב סבת תמ"ח שלא ידרוש שום רב בבהכ"נ בשבת בשחרית כ"א במנחה מפני טרחא דצבורא. ונמצאה שם חתימת בעל בית הלל גם חתימתו וחתום הצעיר מרדכי בהרב הגדול מו"ה ישראל איסרל וצ"ל (ראה הוספה ל"א) וכן נזכר בפנקס דף קנ"ו ע"ב בתקנות סי' ק"ב הראש וקצין מוהר"ר דוד כה"ר יצחק (עיין אות ד' סי' ס"א) והראש והקצין מו"ה מרדכי בה"ה מוהר"ר ישראל איסרל (ראה הוספה כ"ה).

ועל מצבתו בזאלקווא חרותים המורים האלה:

ומרדכי יצא בתורה וגדולה אשר בו נמצא מנהיג הדרו פרו עץ הרר זה שלשים שנה נהג נשיאתו ברמים ולא בשמים הראש המופלג בתורה ובחסידות מו"ה מרדכי בהגאון מו"ה איסרל. נאסף אל עמיו ב' סבת תמ"ח נלקח איש מרדכי לבית המלך מלכו של עולם.

(ט) ה"ר מרדכי גומפרכט ב"ר יצחק. היה ראש ומנהיג בזאלקווא, וכאשר נבחר

הגאון ה"ר אברהם (אבלי) ב"ר מרדכי

לאב"ד בזאלקווא (יום א' ט"ו אדר ראשון תני"ט) נמצא בפנקס זאלקווא (דף נ' ע"ב) כי קבלו הקרובים על עצמם באלה ובשבועה, ה"ה האלוף הראש והקצין כמוהר"ר מרדכי נר"ו עם חתנו האלוף המרום כמוהר"ר אליעזר ליסמן, והאלוף המרום דיין המצוין כמוהר"ר אלכסנדר סענדר נר"ו, גם האלוף המרום הראש והמנהיג הישיש כמוהר"ר מרדכי גומפרכט כמוהר"ר יצחק, שיהי להם כחתיכא דאיסורא להיות בתוך שבעה טובי העיר כל זמן היות הרב ה"ר אברהם הנ"ל לאב"ד ומיצ בזאלקווא. ונמצא עוד כי בא על החתום בפנקס דף י"ג ע"ב על תקנת הקהלה מיום א' ח' למב"י תניד לפ"ק (ראה הוספה י"א) ובדף כ"ה ע"ב על הערכה ובדף מ"ט ע"ב על הסכמה לעשות קרובי גדולה מכל משא ומתן מיום א' כ"ג שבט תני"ב, ובדף צ' ע"א חתום מיום א' מ"ב סבת תמ"ח על תקנת הקהלה שלא להניח שום דרשן לדרוש בשחרית בשבת כ"א במנחה מפני טרחא דצבורא (ראה הוספה ל"א). עוד

התום בדרך קליה ע"ב מיום ב' י"ג סיון ת"מ על תקנת הקהלה בדבר הכנסות השמישים. ועוד התום בדרך קניא ע"א על תקנות שנתקנו ביום ד' כ"ב שבט ת"ן בזמן האסיפה בקוליקוב (ראה הוספה כ').

(י) ה"ר מרדכי ב"ר חיים ד"ק. היה חד מבי דינא רבא בק"ק זאלקווא בזמן הגאון האב"ד הג"מ נפתלי היר"ן הלוי הירוויין, ובא בהסכמתו על ש"ע יו"ד עם באר. הישב מה"ר משה ב"ר ברוך (זאלקווא תק"ב) (ע"י אית מ' ס' ה"ר משה מזאלקווא) וה"ר חיים ה"י בן הג"מ מרדכי ד"ק האב"ד ק בערהאן בהג"מ מאיר ד"ק האב"ד ק לכוב (ע"י אנשי שם ס' שמי"ז ועיין אות ח' ס' פ"ד.

(יא) ה"ר מרדכי מזאלקווא. הרב מו"ה מרדכי חתן האב"ד ק זאלקווא נכד הג"מ אברהם חיים שור בעל ס' תורת חיים, הביאו הג"מ חיים ב"ר עוזר בהקדמתו לס' צאן קדשים, כן כתבליהר"י לעונינשפיין והערינו כי כפי הנראה היה זה הג"מ מרדכי אב"ד ק ליסא בהג"מ צבי הירש האב"ד ק מעזריטש, חתן השר ונניד מוה"ר יצחק מזאלקווא (כפי שהובא יחוסו בסוף שו"ת בית יעקב כתב יד באדעסא), שהרי בס' תורת חיים נמצאה הסכמת הג"מ מרדכי האב"ד ק ליסא והתם שהיא נכד הגאון המהבר. וכפי הנראה היה ה"ר מרדכי חתן דודו הג"מ אברהם האב"ד ק זאלקווא שה"י חתן השר ונניד מוה"ר יצחק הנ"ל.

(יב) ה"ר מרדכי מלו"צקא. בפנקס הקהל דק"ק זאלקווא דף הל"ז ע"ב הובא בועד קודש דק"ק יערסלאב שה"י כ"ו אלול תני"ט התם גם הוא בפסק אודות המדפיסים בק"ק זאלקווא והתום הק' מרדכי מלו"צק (ע"ין הוספה כ"ג), הוא בן הגאון מוה"ר צבי הירש האב"ד ק לכוב (ע"ין אנשי שם ס' תע"ט) ויש לו הסכמה בס' ברית שלום והובא בהקדמה (ס' הפלאה מכן בתו הגאון מו"ה פנחס הלוי.

(יג) ה"ר מרדכי ב"ר נחמן. התום בפנקס דף קמ"ט ע"א על שטר חוב מיום א' ר"ה כסלו תפ"ד יחד עם שאר מגיני הקהלה.

(יד) ה"ר מרדכי ב"ר יוסף. התום בפנקס דף ס"ח ע"א מיום ה' י' אייר תקכ"א על נתינת רשות לר' ליב ווישנקר כי ימכור את ביתו והתום גם הרב האב"ד שבאותו זמן הג"מ שמשון מייזלש.

(טו) ה"ר מרדכי ב"ר נתן נטע מייזלש. בספרי אנשי שם ס' שפיג (צד 150) הבאתי: בס' המדות לר' יצחק סאטנאב נמצאה הסכמת הגאון ב"ר מרדכי זאב החונה בק"ק סטנאב נוטה לשבת בעיר הגדולה לאלהים ק"ק לכוב מן י"ז מנחם תקל"ד. ונמצאה ג"כ שם הסכמת הגאון ה"ר מרדכי מייזלש חונה ק"ק זאלקווא, ואכו הג"מ נתן נטע מייזלש ה"י בע"מ ס' שאנת אר"י וקול שחל (נאיוויז תקי"ו) והתייחס אליו הרב בעל חוסן ישועות והרב בעל כרם שלמה על ביצה.

(טז) ה"ר מרדכי מארדיש ב"ר הלל מזאלקווא. בעל שם הגדולים החדש אות מ' ס' צ"ב הביא ח"ל: הרב

מ"ה מרדכי מארדיש מזאלקווא נאון גדול וצדיק מפורסם אב"ד ק פאריצק בזמן הגאונים הרב בית אפרים ואחיו הרב שערי תשובה, חיבר פ"י יקר על ס' מהר"ם

ש"ף אשר רוב דבריו היו עמוקים וסתומים עד שבא הוא ופירשם ונה נפשיה בשנת תקע"ז עכ"ל. וכאשר כתב לי הנ"מ יוסף לעוינשטיין חתני ה"י הנ"מ שמחה האבד"ק לודמיר בן אחותו של הנ"מ שמעלקי האבד"ק ניקלשפורג.

(יו) ה"ר מרדכי. בס' פלפולי הריפתא (וזאלקווא תצ"ו) הביא במס' כתובות סי' ד' חרושי תורה בשם הרב המופלג מ"ה מרדכי חתן הרב המופלא ומופלג הנניד מ' נתן זצ"ל מזאלקווא. והביא שם עוד חרושי תורה בשם נאוני זאלקווא. (יח) ה"ר משה נח. חנה ב"ר משה מזאלקווא. ה"י הד מבי דינא ובפנקס הקהל מלבוב דף 36 נמצאה חתימתו על

שטר מכירה מבית אחד מלבוב מן ד' אדר ת"ד והתום נאם אפרים בלא"א מ"ה אליקים נעין ז"ל ואחריו חתנם נאם משה נח יונה בלא"א מ"ה משה זצ"ל מזאלקווי ושם בפנקס מצד השני נתקיימה חתימת ה"ר משה נח יונה מזאלקווי מאת הרב ר' מאיר איש מבית לוי מלבוב ומאת הרב ר' אברהם ר"ג גרויפין ומאת ה"ר בנימין וואלף בן ה"ר יואל ז"ל ואח"כ קיים החתימות הגאון בעל ש"ו. עיין אנשי שם סי' פ"ד.

(יט) ה"ר משה ב"ר אלעזר זאלצבורג. חתום בפנקס דף קמ"ג ע"ב על תקנה מיום ב' ד"ך סיון שפ"ו (ראה הוספה ג').

(כ) ה"ר משה ב"ר דניאל אשכנזי. חתום בפנקס דף ה"ל ובזמן ה"ל (ראה הוספה ה"ל).

(כא) ה"ר משה ב"ר קלמן מווילנא. חתום בפנקס דף קנ"ב ע"א יחד עם ראשי המדינה דגליל לבוב על תקנות הקהלה

שנעשו בקוליקוב ביום ד' כ"ב שבט ת"ן (עיין הוספה כ').

(כב) ה"ר משה במהר"ם קיקיון. חתום בפנקס דף מ"ח ע"א על חוק תקנות הקהלה מיום ב' י"א כסלו תס"א יחד עם הב"ד

וראשי המנהיגים מק"ק לבוב (ראה הוספה כ"ט). והוא המובא באנשי שם סי' ת"ז ושם מכונה קיקיניש וה"י דיין בלבוב.

(כג) ה"ר משה כהנא ועירא ב"ר יוסף. חתום בפנקס דף רל"ח ע"א מן יום ג' ר"ח חשוון תנ"ז בועד יעריסלאב בענין

תקנה שנעשה בין המדפיסים בזאלקווא וחתום שם נאום משה כהנא ועירא בלא"א כמוהר"ר יוסף זצלה"ה וחתומים שם עוד שמחה מנחם ב"ר יוחנן ברוך מיונה רופא (עיין אות ש' סי' רצ"ו). מנחם שמו מענדיל יכונה ב"ר מיכל אב"ד בערוואן (עיין אות מ' סי' ר"א). ישע"י ב"ר נתן נשע אב"ד ביעריסלא (עיין אות י' סי' קפ"ח) ור' ישע"י ב"ר משה משולם ז"ל מלויצק (עיין אות י' ועיין הוספה כ"ד). ועוד בפנקס שם דף רל"ז ע"ב בענין פסק אודות המדפיסים מן כ"ו אלול תנ"ט וחתומים שם האלופים הקצינים הרחנים מנהיגים ב"ר אריצות בועד קודש ביומא דשוקא ביעריסלא וגם הוא בא על החתום משה כהנא ועירא מפרעמיסלא (עיין הוספה כ"ג).

(כד) ה"ר משה ב"ר אליהו קאוניר. חתום בפנקס דף מ"ח ע"א על חוק תקנות ק"ק זאלקווא ע"י הב"ד וראשי העדה מלבוב

מיום ב' י"א כסלו תס"א וחתום משה בהאלוף מ"ה אליהו קאוניער (ראה הוספה כ"ט) והוא המובא באנשי שם סי' תמ"ו.

(כה) הדר משה ב"ר יצחק כ"ץ. חתום בפנקס דף מ"ד ע"ב על תקנת הקהלה מיום נ' ב' אייר תס"ד (ראה הוספה ל"ב) וברף קמ"ט פיג ע"א חתום על תקנה שלא יהיו קרובי הרב אביד בתוך מנהיגי הקהלה, מיום ה' כ"ח מנחם תע"ו.

(טו) הדר משה ב"ר עזריאל. חתום בפנקס דף מ"ד ע"ב על תקנת הקהלה מיום נ' ב' אייר תס"ד (ראה הוספה ל"ב) וברף קמ"ט ע"א חתום על שטר הזב מיום א' ר"ח כסלו תפ"ד עם שאר מנהיגי הקהלה.

(כז) הדר משה ב"ר שניאור פייביש. חתום בפנקס דף פ"ג ע"א מיום ה' כ"ה מנחם תע"ו, על תקנה שלא יהי אחד מקרובי הרב בתוך מנהיגי הקהלה.

(כח) הדר משה ב"ר שכנא. מנוסח המצבה נראה כי הי' אביד ומר"צ אבל לא נדע לי באיזה מקום וכאשר נכתב אלי מזאלקווא הגה בכל עת צרה משתמחים שם על קברו, גם מדי שנה בשנה מדליקים ביום מותו גדות בביהכ"נ. ואלה המורים הרוחנים על המצבה:

פ"ג איש חי רב פעלים מקבצאל היה מו"צ נהורא עמי' שרא ה"ה הגאון האב"ד ומו"צ בישראל מוה"ר משה בהרבני מו"ה שכנא, אור ליום כ"ג חשוון ת"נ' לפ"ק הנצב"ה.

(כט) הדר משה ב"ר דניאל. היה דיין ומו"צ בב"ד של הגאון ה"ר יצחק לנדא ובס' תולדות גדולי ישראל מה"ר מרדכי שמואל

גירנרדי זיל דף ר"ל הביא ז"ל: כמהר"ר משה ב"ר דניאל מרבני זאלקווא חיבר ספר סגנוות התלמוד והדפיסו בשנת התצ"ג כדי לבאר מלות המורות שבתלמוד ושיבחוהו חכמי דורו על החבור הקצר הלז עכ"ל, ועיין אוצר הספרים באות ס' סגנוות התלמוד. (ל) הדר משה מזאלקווא. הי' אב"ד בק"ק בוטשאטץ ואחי"ב דיין מצוין בזאלקווא. והרה"ג מו"ה יהודה ליב ב"ר ישראל (עיינן אות י')

מזכירו בספרו נפש יהודה דף ח' ע"ב וכתב שהוא מקהלתנו זאלקווא, (על זה העירני הרב הגאון הגדול מוהר"ר צבי יחזקאל מיכלואהן מפלונסק). בש"ע יו"ד נדפס עם באר היטב לה"ר משה ב"ר ברוך (זאלקווא תקי"ב) נמצאה שמה הסכמת הגאון ה"ר חיים כהן ר"ם אבד"ק לבוב והגאון ב"ר נפתלי הערץ הלוי הורוויץ אבד"ק זאלקווא והג"מ משה מאיר אבד"ק דאברמיל בהג"מ יקותיאל זלמן הלוי (התן השר ונניד מוהר"ר יצחק מזאלקווא) והג"מ אהרן שור האבד"ק יאכרוב ואה"ז כתוב הסכמת הבי דינא רבא דק"ק זאלקווא א) הג"מ משה שה"י אבד"ק בוטשאטץ, ב) הג"מ משה פנחס ראב"ד דק"ק זאלקווא (ע"י אות פ' ס"י ה"ר פנחס משה), ג) הג"מ מרדכי בהרב הגדול מו"ה חיים ז"ל, ד) הג"מ שמואל מ"מ דק"ק לבוב בעל ספר בית שמואל (הוא ה"ר שמואל סאלר, ע"י אנשי שם ס"י תקמ"א), ה) הג"מ אריה ליב בהרב ה"ה מוהר"ר שמואל האבד"ק האדרוב, ו) הג"מ אליעזר ליפמאן האבד"ק סטרעליסק.

(לא) הדר משה ב"ר צבי דוד. נפטר בזאלקווא וחרות על המצבה:

יום ג' ט' אייר תקנ"ו לפ"ק.

משה משה לא פסיק... מעטו כמעט לשד השמן רר עם אל ועב קרושים נאמן ה"ה הרב המאה"ג החריף והבקי מו"ה משה בהרב המאוה"ג מו"ה צבי דוד שה' אב"ד דק"ק בעלזא אשרי חלקו שה' עמלו כתרורה ובמצות נתגדל בשם טוב ונפטר בשם טוב...

רלב) ה'ר משה ב'ר אברהם. הוא אשר בא על ההתום בהחרם הנדול אשר נעשה בזאלקווא בשנת תקי"א, הנדפס בס' לוחות העדות הפוס אלטנא, אשר באו לסייע להנאון מהר"י אייבשיץ ובא בראשונה על ההתום הנאון ה'ר נפתלי הירץ סג"ל הורוויץ (הוא אבד"ק זאלקווא, עיין ס' הני"א) ואח"כ נמצאו שם עוד י"ג חתימות מנדולי ישראל מזאלקווא ואחד מהם ה'ר משה הג"ל וחתום נאם הק' משה בהרב המאה"ג מו"ה אברהם זל"ה אבד"ק הג"ל. אין ספק שהוא היה בן הנאון ה'ר אברהם ב'ר מרדכי אבד"ק זאלקווא (עיין אות א').

רלז) ה'ר משה ב'ר מרדכי מסקאהל. נפנקס זאלקווא דף רל"ז ע"ב בפסק אודות המדפיסים מזאלקווא שנעשה בוועד

יארוסלאב כ"ז אלול תנ"ט נמצאה גם חתימתו וחתום משה בל"א מו"ה מרדכי מסקאהל מגליל בעלזא (ראה הוספה כ"ג) והובאו חרושיו בס' לקוטי שושנים.

רלח) ה'ר משה ב'ר פרץ. חתום בפנקס דף קכ"ז ע"א על תקנה מיום ה' ט"ז מנחם תק"מ שלא לתת שכירות למשרתי הקהלה בלי כתב מהקהל.

רלה) ה'ר משה ב'ר הלל. אביו ה'י אבד"ק זאלקווא והוא בעל בית הלל ובנו ה'י אבד"ק קעמפנא, עיין אודותיו אות ה' וגם בקריה נאמנה.

רלו) ה'ר משה ב'ר צבי הירש אשכנזי (בעל חכם צבי). כאשר כתב אלי החכם השלם מוהר"ר יצחק בהארעיר מלארץ נמצא בידו כתב יד הספר מה"מ צבי הירש אבד"ק בערלין נכד הח"צ והושב שם בראשון כו"ל אחד המיוחד זה דודי וזה רעי הנאון המושלם בחכמה ודעת וכשרון המעשה כמוהר"ר יעקב ז"ל (כוונתו על הנאון יעביץ) והנאון המפורסם כבוד מוהר"ר ליבוש זצ"ל אבד"ק קראקא והנאון המפורסם מר שארי כמוהר"ר שמואל ז"ל אבד"ק הגליל סינסק ודודי הנאון המושלם כמוהר"ר משה אבד"ק קאמינקא מלפנים ה'י אבד"ק זאלקווי ונוסף עוד עליהם כמה מראשי אלפי ישראל ה"ה מחותני הרב המאה"ג מו"ה צבי הירש הלוי ז"ל אבד"ק קאפיץ ראנעל והשאר אשר לא ידעתי שמותם יבוא שלום וכו' וכו' עכ"ל. והנה הביא את הג"מ מוהר"ר משה הג"ל בחו"ר "דודי" אין ספק שכוון על הג"מ שה'י בנו של הנאון החכם צבי ז"ל ונמצא זכרון שמו בתשובת ח"צ ס' ב' באמצע תשובת שכתב ולזה העירנו בני הגבון מו"ה משה וכו' יע"ש.

רלז) ה'ר משה ב'ר יוסף. ה'י חתן הרב הנאון מוהר"ר אריה ליב שה'י אבד"ק אמסטערדאם [ובתחלה אב"ד רישא גלונא ולבוב].

שה'י חתן הנאון בעל חכם צבי וניסו של הנאון יעביץ ז"ל (עיין אנשי שם ס' שפ"ג). לה'ר משה ר' יוסקים הג"ל ה'י שני בנים מפורסמים, האחד הנאון מוהר"ר מרדכי זאב אורנשטיין ז"ל אבד"ק לבוב אביו הנאון בעל ישועות יעקב. אביו היה חותם "משה אשכנזי" ויען כי בימים ההם לא ניתן רשות לבן עיר אחרת לדור בלבוב שלא להוסיף עז היהודים שם לכן בעת נתקבל הנאון ה'ר מרדכי זאב להיות אב"ד בלבוב שלחו העדה משם משפחה אחרת והביאו את הרב מו"ה מרדכי זאב אשכנזי לבוב והסבו שמו אורנשטיין כשם המשפחה הנשלחת משם. ובנו השני

של היר משה הי' הרב הגאון מ"ה משולם זלמן אשכנזי ז"ל אב"ד פמארין ומנוחתו כבוד כמערה שם. ובנו של היר משולם זלמן הי' הגאון היר משולם זלמן אשכנזי אב"ד לובלין, ונולד אחר פטירת אביו ונקרא על שם אביו, ואמו (של האב"ד לובלין) הייט אלמנת הרב אב"ד פמארין מרת רייזל נשאת אח"כ להגאון מהר"ר בצלאל בעל פנים מאירות אב"ד אוסטרזא. — לה"ר משולם זלמן אשכנזי ז"ל אב"ד פמארין היו שני בנים, האחד ה"ר ליבוש, אשר נתגדל אחר פטירת אביו בבית דודו הגאון ה"ר מרדכי זאב אורנשטיין בלובוב והי' חתן הנביר ר' אבלי אוסטרזער, והשני היה היר משולם זלמן אשכנזי אב"ד לובלין הג"ל. את זה כתב לי ה"ר הירש ראזענשאהל מזאלקווא, כאשר כתוב במגילת יוחסין לה"ר זלמן אשכנזי, וראיתי בס' שפתי צדיקים מה"ר יהושע העשיל ושם נמצאה בהקדמה אגרת היוחסין והביא שם את הפרנס מ"ה יוסקי מזאלקווע הנקרא ר' יוסקי ר' העניכש. ובנו הי' ה"ר נתן והוא (ה"ר נתן) הי' אחיו של ה"ר משה ר' יוסקיש וה"ר משה הי' אביו של הרב הגאון מ"ה מרדכי זאב אב"ד לובוב. וה"ר משה ר' יוסקיש הי' חתן הגאון מהר"ר אריה ליב אב"ד אמסטרזאס. וכל זה הוא לא כמו שכתבתי באנשי שם סי' תכ"ד שאכ"ז של הגאון מ"ה מרדכי זאב אב"ד לובוב הי' שמו ה"ר משה ב"ר יעקב. והבאתי כן בשם ס' היחס בהקדמת ס' אור הננו. ונמצא בבית החיים בזאלקווא נוסח מצבה שלו וחרות עליה:

ימת משה עבר ה' ביום ה"י אלול תקכ"ב, המפורסם בדורו רבא דעסא ומרבנא דאוכתי החכם השלם מ"ה משה ב"ר יוסקי ז"ל.

רלה) ה"ר (משה) צבי הירש ב"ר שמשון מיזולש. אביו ה"ר שמשון מיזולש (אות ש' סי' ש"א). וכאשר נסע אביו מעיר זאלקווא לעיר צעשינוב, אשר הי' בתחלה אב"ד שם, נתקבל בנו לאב"ד בזאלקווא למלאות מקום אביו והיה חר מנאוני הדור ושמו היה לשם ולתהלה בכל הארץ, ולפי שהובא בהקדמה לס' חמדה ננוה בקשוהו ראשי העדה דק"ק פיורדא לבחור אותו לרב אחרי מות הגאון מ"ה יוסף שטיינהארד, בעל זכרון יוסף, וכן קראוהו ראשי העדה דק"ק מיין שיבוא אליהם להיות אב"ד ור"מ במקום הגאון בעל שאגת אריה, ולא הפיץ לעיזוב עיר מולדתו, אחר זה קבלוהו לאב"ד בעיר קאפענהאנען, אבל אח"כ נמסר בדעתו לבל לעיזוב עיר זאלקווא ונשאר במקומו, וכאשר מבואר בהסכמתו על השו"ת גאוני בתראי (דפוס טורקא תקכ"ד) מן כ' מנחם תקכ"ג ובראש הסכמתו לס' אבן שהם, הי' בתחלה אב"ד בלאנצהוט. בנו היה הרב מוה' אביגדר מיזולש אב"ד דק"ק בולגוריא, ונדפס בס' חמדה ננוה סי' ג' וסי' י"ח ובהשטטה בסוף הספר שאלות ממנו לכבוד אביו *). חתנו היה ה"ר אביגדר הורוויץ אב"ד קאמינקא שנשא את בתו מ' פריידא, ובשו"ת גאוני בתראי נדפס מחדש

(* וכאשר כתב לי הרב הגאון מ"ה צבי יחזקאל מיכלזאהן אב"ד בפלונסק הנה הוא נצר סנוע הרבנים הגאונים ר' שמשון מיזולש ובנו הגאון מ"ה צבי הירש מיזולש ונמצאה בידו תשובה מהג"מ אביגדר מיזולש שכתב ב"ר"ח תמוז תקנ"א מק"ק בולגוריא להג"מ אליעזר הלח הורוויץ אב"ד פארניגראד בעה"מ ס' נועם מגדים. גם כתב לי כי הי' אב"ד בבולגוריא קרוב לחמשים שנה ושם מנוחתו כבוד. וחתנו הי' הג"ס יצחק נתן נטע בערלינר (הוא בן ה"ר רור מעבלי ספעטרוקוב בנו של הג"מ צבי הירש אב"ד בערלין, בן בתו של הגאון בעל חכם צבי

במשערנאוויץ בשנת תקי"ב נוספה בסוף סי' סיד שאלה אשר שאל לחותנו ה"ר צבי הירש מיילש מן י"א אלול תקנ"ו בעסק ענונה והוא השיב לו ביום ה' ת"י תקנ"ז. מחותנו ה"ר מנחם מענדל אבר"ק יאכרוב ונמצאה בחמדה ננחה שאלה ממנו. הסי' חמדה ננחה שו"ת וחדושים שחיבר יצא לאור לבוב תרל"ד וכן נרפסו חידושיו ותשובותיו בסוף סי' שו"ת נאוני בתראי (דפוס משערנאוויץ שנת תר"ב) סי' ס"ה סי' סי' ס"ה. בתשובת בית אפרים בחאה"ע סי' כ"ב בהיתר ענונה בהסכמת שני גדולי נאוני הזמן ההוא ביחוד בהרו בהיתר ההוא שישכים הנאון המפורסם מופת הדור מ"ה צבי הירש אב"ד דק"ק ואלקווא והקרי"ו. הספירו בסי' שער המלך ונמצאו ממנו הרבה הסכמות: ע"ס שער המלך (ואלקווא תק"ל) מן ל"ג למב"י תקכ"ו. ע"ס אבן שוהם (לאנדאן תקל"ב) מן יום א' מ' למבנ"י תקכ"ו. ע"ס עבודת המלך (ואלקווא תק"ל) מן ב' אייר תק"ל ביחד עם ה"ר נפתלי הירץ (ב"ר משה) רב"ד דק"ק ואלקווא. ונרשם שם הסכמת הנאון הגדול מרא דאתרא אב"ד דואלקווא וכל אנפיה וחותם צבי הירש בהנאון הגדול מ"ה שמשון מייל הכ"מ. ע"ס חדושי ר"ה (ואלקווא תקל"א) מן ו' אלול תקל"א. ע"ס שבט ישראל (ואלקווא תקל"ב) מן יום ג' כ"ה ניסן תקל"ב, ונמצאה שם גם הסכמת אביו מן יום ד' מ"ז אלול תקכ"ז ודשום שהיה אב"ד ואלקווא. ע"ס העקרים (ואלקווא תקל"ב) מן יום א' י"ד אייר תקל"ב, גם נמצא שמה הסכמת רב"ד ה"ר נפתלי הירץ בר משה ז"ל מבראדי מן יום א' כ"א אייר תקל"ב. ע"ס גנת אטו (ואלקווא תקל"ג) מן יום ו' כ"ח ניסן תקל"ב. ע"ס נעמה קדושה (ואלקווא תקל"ב) מן כ"ד טבת תקל"ב. ע"ס תוצאות חיים (ואלקווא תקל"ב) מן כ"ד טבת תקל"ב. ע"ס ברכת אליהו (פראג תקמ"ה) מן יום ב' כ"ז כסליו תקל"ג. ע"ס עבודת השיר (ואלקווא תקל"ג) מן יום א' כ' תמוז תקל"ג. ע"ס ככב יעקב (ואלקווא תקל"ד) מן יום ה' מ"ז סיון תקל"ד. ע"ס שרת נבעת שאול (ואלקווא תקל"ד) מן יום ה' י"ג מנחם תקל"ד. ע"ס שיחת חולין (פסדיא תקל"ט) מן יום ד' ה"י למב"י תקל"ה. ע"ס זהב מהור (ואלקווא תקל"ה) מן יום ה' כ"ח מנחם תקל"ה. ע"ס קרן אור ומראה כהן (ואלקווא תקל"ו) מן יום א' כ"ז תמוז תקל"ו. ע"ס עת רצון (ואלקווא תקל"ו) מן כ"ה סיון תקל"ו. ע"ס עמרת יוסף (ואלקווא תקל"ח) מן יום ג' כ"ז תשרי תקל"ה. ע"ס רב פנינים (פסדיא תקמ"ב) מן יום א' ג' סיון תקמ"א. ע"ס אנדח אוזב (ואלקווא תקמ"ב) מן ז' אב תקמ"ב ביחד עם הנאון ה"ר מרדכי זאב אב"ד מלבוב. ע"ס כתר אהרן על בחינת עולם (ואלקווא תקמ"ב) מן יום ה' כ"ג אדר תקמ"ב, ונ"ס בא שם בהסכמה ה"ג ה"ר שאול אבר"ק לובלין בהראב"ד דגליל לבוב משנת תקמ"א. ע"ס פרי מגדים (פסדיא תקמ"ז) מן י"ג תמוז תקמ"ו. ע"ס מים יחוקאל (פארציק תקמ"ו) מן מ"ז טבת תקמ"ו. ע"ס יד הקטנה (לבוב תק"ס) מן יום ג' כ"ג אדר תקמ"ו. ע"ס שפת אמת (לבוב תקמ"ח) מן יום ד' י"א תמוז תקמ"ח. ע"ס חובת הלבבות (ואלקווא תקנ"א) מן ו' תמוז תק"ן. ע"ס נפש דוד חדושים (לבוב תק"ן) מן יום ד' תצא כ"ז אלול תק"ן. ע"ס נאון צבי (ווארשוי תקס"א)

ז"ל) אשר בילדותו ה' אב"ד גוריו ואח"כ אב"ד בולגוריא על מקום חותנו ז"ל קרוב לחמשים שנה ונפטר שם סי' אייר תרכ"ד ונשארו מסנו חיבור גדול חידושים ודרוש ונרפסו סרברי תורתו בשו"ת נורע בשערים סה"ת סי' ס"ז. ואשתו ס' רבורה בת הג"ם אבינורו מיילש נפטרה בבולגוריא כ"ב כסליו תרמ"ו.

מן יום ה' י"ד תמוז תקנ"ב. ע"ס מצות השם (ואלקווא תקנ"ג) מן כ"ד אייר תקנ"ב. ע"ס פהרות הקודש מן י"ג טבת תקנ"ג. ע"ס נגיד ומצוה (ואלקווא תקנ"ג) מן ר"ח אדר תקנ"ג. ע"ס כתר שם טוב (ואלקווא תקנ"ד) מן כ"א אלול תקנ"ד. ע"ס נפש יהודה (לבוב תקנ"ה) מן יום ו' ואתחנן ט"ז באב תקנ"ה. ע"ס מגלה עמוקות עה"ת (לבוב תקנ"ה) מן יום ג' י"ט מנחם אב תקנ"ה. ע"ס שו"ת הרשב"א המיוחסות להרמב"ן (ואלקווא תקנ"ח) מן יום ג' ט"ז מנחם תקנ"ח. ע"ס סוד ברית יצחק מן יום ה' דרי"ח אדר תקנ"ט. ע"ס תולעת יעקב (לבוב תקנ"ט) מן יום א' נ' אדר תקנ"ט. ע"ס אור הגנוז (ואלקווא תק"ס) משנת תקנ"ט. ע"ס מלכיאל (ואלקווא תקנ"ט) מן יום א' ד' תמוז תקנ"ט. ע"ס עיר נבורים מן יום א' כ"ט סיון תקנ"ט. ע"ס אור ההיים מר' חיים בן עטר פי' עה"ת מן יום א' י"א תמוז תקנ"ט. ע"ס תניא רבתי (פולגאה תק"ס) מן יום ג' כ"ד סיון תק"ס. ע"ס עובר אורח (ואלקווא תק"ס) מן יום ב' י"ג אייר תק"ס. ע"ס שלשלת הקבלה (ואלקווא תקס"ג) (כתוב ר"ח אדר תקס"ב *). ע"ס עולם קטן (ואלקווא תק"ס) מן יום ה' כ"ז תשרי תק"ס. ע"ס תורה אור (ואלקווא תקס"ב) מן י"ז שבט תק"ס — ועוד על הרבה ספרים ונפטר בואלקווא. ואלה החרוים חרותים על מצבתו:

יום ו' ע"שק י"ח כסליו תקס"א לפ"ק (**)

הציון הלו קבר איש האלקים קרוש משה עבר ה' צבי ערוי לגאון שמהו ולנצד איים ה"ה ארמ"ר הרב הגאון האמתי חסיד ועניו הנשר הגדול ראכ"ב תפארת ישראל מוהר"ר משה צבי הירש מייזלס ז"ל אב"ר רפה ושפ"א את ישראל חמשים שנה. בהרב הגאון מוהר"ר שמשון ז"ל אביר דפה תנצב"ה.

רל"ט) ה"ד משולם פייבש ב"ר אליעזר. חתום בפנקס דף מ"ט ע"ב על הסכמה לעשות קרובקי גדולה מכל משא ומתן

שבעולם מיום א' כ"ג שבט תנ"ב וחתומים אותו ה"ר דוד פרענר מבבושאמש, ה"ר פרדכי נומפרנט מואלקווי, ה"ר אליקים נעץ מואלקווי, ה"ר ירחמיאל, ה"ר יחזקאל ב"ר מאיר ז"ק, ה"ר שמואל ב"ר יעקב אשכנזי בליך וה"ר שלמה ב"ר יונתן כ"ץ, וברף ס"ב ע"ב חתום על בחירת ראשי הקהל, שהיתה ביום ב' דחזהמ"ס תמ"ז, וברף ס"ח ע"ב מאור ליום ג' כ"ח חשוון תמ"ח על חרם נגד רשע אחד יחד עם האב"ד ה"ר הלל ב"ר נפתלי (בעל בית הלל) וכל ראשי הקהלה, וברף צ' ע"א מיום א' טריב טבת תמ"ח על תקנת הקהלה שלא להניח לשום דרשן לדרוש בשחריות בשבת כ"א במנחה מפני טרחא דצבורא. וברף צ"ג ע"ב חתום מיום ב' אייר תנ"א על תקנה לאסור על ה"ר מאיר כ"ץ מקאליש לשבת יותר בעיר, יען אשר חרחר ריב ומדגים בעדה. וברף קרי"ח ע"ב חתום מיום ב' י"ג סיון ת"מ על תקנה בענין הכנסות השמשים של העדה. וברף קני"א ע"א חתום על תקנות הקהלה שנתקנו בזמן האספה בקוליקוב מיום ד' כ"ב שבט ת"ן (ראה הוספה כ') וברף קס"ב ע"ב חתום על תקנות הקהלה שנתקנו ביום ג' ב' שבט תנ"א (ראה הוספה כ"ה).

(*) והוא מעות וצ"ל תק"ס, כי בשנת תקס"ב כבר הלך למנוחות וגם הפרט שמעון אלי ירוקפי צדק בנימטריא תק"ס וגם הסכמה השניה שם היא מן תק"ס.

(**) בשעות נרפס בהקרמה לט' חסדה גנוזה שנמטר תקס"א וצ"ל תקס"א והחשובן שם הוא לנכון מן תקס"א. כי משנת תקס"א עד תרלי"ה עברו עיר שנים ע"ש.

ג.

(ט) הדר נחמן ב"ר שמחה כ"ץ רפאפורט. הוא נט של הנ"מ שמחה ב"ר נחמן כהן רפאפארט, המוכא באנשי שם סי' תקמ"ה, ובפנקס זאלקווא דף קמ"ט ע"א נמצאה חתימת ה"ר נחמן ב"ר שמחה כ"ץ רפאפארט על שטר חוב מיום א' ר"ח כסלו תפ"ד יחד עם שאר מנהיגי הקהלה. והנ"מ יוסף לעוונישטיין בהערותיו לספרי אנשי שם צד 249 הביא בשם מנלת יוחסין הנמצא בסוף ספר שו"ת בית יעקב כ"י, כי ר' נחמן כ"ץ רפאפארט ה"י חתן הקצין מו"ה דוד כתבן מזאלקווא (שה"י חתן הש"ך).

(מא) ה"ר נחמן ב"ר שלום הבהן קראכמאל. החוקר הגדול והפילוסוף הזה נולד בכראדי ז' אדר תקמ"ה ונשא אשה בת הנביר ר' שמעל האבערמאן מעיר זאלקווא, ושם שקד בתלמוד ופוסקים וגם בספרי חכמה, ויצא שמו לשם ולתהלה בארץ. הרב הגאון מהרש"ל רפאפארט ז"ל יספר (כ"ח ח"ז צד 47): „אזכרה עוד עתות יקרות אשר נסעתי אליו (לה"ר נחמן) כפעם בפעם על יום או יומים או שבוע, או הוא בא אלי, והלכנו לשוח בשדה, מה מתקו לי טיולים אלה מכל מנעמי חלד, אזני לא שבעה חכמת אמרותיו, ובכל מלה הוסיף לקחי. גם כאשר נבחר הרב הגאון מהר"ץ חיות ז"ל לאב"ד בעיר זאלקווא היו כשבת אחים יחד ימים רבים ואהבה רבה היתה ביניהם. הרנה"ק הזכיר את הגאון הר"ץ חיות בספרו מנה"ז ובשער י"ד כתב עליו: „העירני אהוב ורוע מגדולי וטובי רבני הזמן" ועוד. וגם הגאון הר"ץ הזכירו הרבה פעמים בספריו היקרים. ולעת זקנתו שם אל עיר מולדתו, עיר בראדי, את פניו, שם עבד כעבודת ספרו הגדול מנה"ז ויצא אח"כ לאור ע"י הרב החוקר „מהרש"ל צונץ ז"ל, ואח"כ נסע מבראדי לטארטפאל אל חתנו, ושם הלך למנוחות ביום ו' ב"יה מנחם אב ת"ר. לזכרון יום מותו הציב לו הגאון הרש"ל ר"ם במאמרו בכ"ח ח"ו ציונים אלה: „אול מנחם יום א' מנחם אין לו מנחם". ותולדות האדם הגדול הזה כתובים על ספר תולדות הרנה"ק בראש ספרו מנה"ז מהדורה שניה, גם בס' זכרון בספר נכבדות מדובר בו בעט סופר מהיר, החכם מה"ל שם הרחיב לדבר אודותיו ואת אשר פעל ועשה כל ימי חייו, וכן הרבה לדבר אודותיו החכם הר"ש בלאך במכתבו בראש שבילי עולם וכן מספר מקורות חייו החכם הר"ש הורוויץ במכתבתו „ציון לנפש רניק"; ואחרון חביב הרב החוקר הגדול מהראה"יו בזכרונותיו צד 112 והלאה.

(מב) ה"ר ניסן מזאלקווא. הובא בס' אדני פו פ' ויחי שהיה חותנו של ה"ה מ"ה שמואל בהקדוש מו"ה יהודא ז"ל.

(מג) ה"ר נפתלי הירץ ב"ר אהרן וענינ. חתום בפנקס דף קמ"ג ע"ב על תקנה מיום ב' כ"ז ניזן שפ"ו (ראה הוספה נ'). באות א' הבאתי את אביו ה"ר אהרן ועלינ. וה"ר נפתלי הירץ מנחתו כבוד בזאלקווא אצל אביו ואלה המורים חרותם על המצבה:

והאמן הזאת אשר שמתו מצבה יהיה בית אלקים. לאיש האלקים קדוש יאמר לו הנעלה תפארת ישראל אשר הרבה אמונה לאל ונקרא שמו בישראל סוה"ר

נפתלי הירץ בן מוה"ר אהרן ועליג, ויצאה נשמתו בקדושה ובטהרה יום ה' אייר שצ"ח לס"ק תנצב"ה.

(דמד) ה"ד נפתלי ב"ר יעקב יודא ליב. מנוחתו כבוד בזאלקווא ואלה המורים חרותם על המצבה:

ערה המצבה כי שם ספון וספון איש אפרתי ה'ה הרב המאוה"ג הנגיד המפורסם שלשלת היהוסין מוה"ר נפתלי כהרב יעקב יודא ליב וצ"ל שהי' אב"ד דק"ק הרענקי נכר של הגאון מוה"ר נפתלי. יום ש"ק ער"ח אייר תק"ט.

(דמה) ה"ר נפתלי הירץ אשכנזי. חתום בפנקס דף ל"ג על תקנת הקהלה מיום ג' ב' אייר תס"ד (עיין הוספה י"ג) וחתום שם

הק' נפתלי הירץ אשכנזי חוק"ק לבוב והגליל, וגם חתום שם הק' אברהם החוק"ק זאלקווא והוא האב"ד ה"ר אברהם ב"ר מרדכי והג"מ נפתלי הירץ הוא המובא באנשי שם סי' תמ"ז ושם הבאתי כי בעוד סטרעליסק נמצאה חתימתו ג"כ ביחד עם ה"ר אברהם אבד"ק זאלקווא ע"ש.

(דמו) ה"ר נפתלי הירץ מגוע צבי. חתום בפנקס דף מ"ד ע"ב על תקנת הקהלה מיום ג' ב' אייר תס"ד (עיין הוספה ל"ב).

(דמו) ה"ר נפתלי הירץ ב"ר חנוך העניך. הוא היה חד מנאוני הזמן. ובס' אור יקרות שחיבר ה"ר יוסף בנימין וואלף אבד"ק

שינאווי, הובאו חידושים מניסו ה"ר נפתלי הירץ ב"ר חנוך העניך (עיין אות א' סי' ה"ר אריה יהודה ליב ב"ר שמואל גרשון) וכן בס' סלפולא חריפתא (זאלקווא תצ"ו) לה"ר יואל ב"ר יוסף, חידושי תורה מכמה נאונים, הובאו שם חידושים גם בשם הנגיד הפסטר מוה' חנוך נר"ו מזאלקווא ובנו הרב המאוה"ג החר"ף המפורסם החסיד כמדה' נפתלי הירץ וחתנו של הנגיד (ה"ר העניך) הרב המאוה"ג החר"ף המפורסם מוה' זאב וואלף בן הרה"ג הגדול מוה' אריה יהודה ליב אב"ד ומצ"ד דק"ק סקאהל, והוא «ה"ר זאב וואלף» היה מגיד חלוקי דרבנן לבני הישיבה, גם הובא שם הרבני המופלג מוה' אברהם עבריל מסקאהל ולע"ע הוא מלמד תלמידים הנונים בזאלקווא ובמקום אחד מביא בשם מוה' אברהם עבריל כמדה' מאיר סג"ל, גם מובא שם הרב המופלג המופלא והנגיד מוה' נתן מזאלקווא ומובאים שם בשם חתנו הרב המופלא מוה' מרדכי חידושי תורה. וראיתי בכלילת יופי ח"א דף קמ"ה שהביא ה"ר משה מק"ק זאלקווא אבי הגאון מוה' מרדכי זאב אבד"ק לבוב ה"ו נכר להגאון החסיד החר"ף הגדול מוה' גסתלי הירץ וצ"ל בן הרב הגדול הנביר המפורסם נגיד ומצוה מוה' חנוך העניך פוי"מ דק"ק זאלקווא והג"מ נפתלי הירץ גם הוא ז"ל הופיע באור תורתו בק"ק זאלקווא שם הרביץ תורה בישראל והעמיד תלמידים הרבה וגם חידש חידושים יקרים ונפלאים בהריפות ובקיאיות כפי אשר הביא בשמו ניסו הרב הגאון החר"ף מוה' [יוסף] בנימין זאב וואלף האבד"ק שינאווי חתן הרב הנביר מוה' חנוך הג"ל מזאלקווא בספרו אור יקרות אשר חבר על התורה במקומות מספורים. וה"ר נפתלי הירץ נפטר בדמי ימיו עוד בחיי אביו הרב הנביר הישיש מוה' חנוך העניך פוי"מ דק"ק זאלקווא שם והגיה אחריו בן ובת; הבן ה"י הרב החר"ף ובקי מוה' יצחק ז"ל, אשר גם הוא נפטר בקוצר שנים, ונרפסו גם ממנו קצת חידושים בס' אור יקרות הג"ל בס' בהעלותך ובסוף פ' הקת. והבת היתה אשת הרב הגאון מוה' יהודא א"ש מק"ק ביאלא בהגאון מהר"ם א"ש בעל פנים מאירות כמבואר בשער הספר אור הננו למהר"ם א"ש על

מס' כתובות, ומבא גם בשירת רבינו חיים כהן ראפאפורט חלק אבן העזר כסי' ס"ט.
ואלה המורים חרותם על המצבה :

כשבת חודש מנחם אב, נחם יתן אל' לפ"ק (הוא שנת תצ"א)
ציון הלו קבר איש אלהים קדוש נפתלי נפתלי על סרומי שרה אשר ברכו ה'
החסיד הטהור חרץ ובקי משנתו קב ובקי תרב הגאון הגדול המופלג בוצינא
דנהורא ס"ה סו"ה נפתלי הירץ ב"ד הניך העניך הנצב"ח.

רמח) הדר נפתלי הערץ הלוי הורוויץ ב"ר מרדכי. היה אב"ד ור"מ בזאלקווא
ומנוחתו כבוד שם ונמצאה

שמה המצבה רק ראשו ממושמש מעט ונמחק וחצי השנית נשארה, ולא נוכל לפרוש
הזמן אשר הלך לעולמו. והוא בא בחתימתו בס' לוחות העדות (דפוס אלטונא)
ומתחיל העתק מן החרם הגדול הנעשה בעיר ואם בישראל בק"ק זאלקווא באסיסת
רחני נאוני דור, והסיום כ"ד האלופים קציני מנהיגי עדת ישרון דקהלתינו וכבוד
הדיינים מומחים דגליל לבוב יצ"ו אשר ישנו פה אתנו פה ק"ק זאלקווא נאום
נפתלי הירץ סג"ל הורוויץ הפק"ק הג"ל והי' זה בשנת תקי"א, גם באו שמה עוד י"ג
גדולי ישראל בחתימתם אבל בדפוסים האחרונים מס' לוחות העדות השמישו
המדפיסים את שמותם, והבאתים במקומותם למושבותם. ונמצא חתימת ידו בספקס
דק"ק זאלקווא (דף נ"א ע"א) על תקנה מיום ו' כ"ב תמוז תקי"י. גם נמצאו
ממנו הרבה הסכמות *) ע"ס קול יהודה מן יום ד' ער"ח סבת ת"ק. ע"ס מקור
ברוך מן יום א' ר"ח אב ת"ק. ע"ס מרי צבי על מסכתות (זאלקווא תק"כ).
הסכמתו מן יום א' ר"ח אייר תקי"ב. על ש"ע יו"ד (זאלקווא תקי"ב), נדפס עם באר
היטב להיר משה ב"ר ברוך, נמצאה הסכמתו עם הסכמת הגאון ה"ר חיים כהן ר"ם
ז"ל. ע"ס יד משה מר' משה כ"יין על התורה הסכמתו מן יום ה' כ"ד חשוון תקי"ג.
ע"ס מניד משנה על משנת חסידים (זאלקווא תקי"ה) הסכמתו מן יום ה' י"א שבט
תקי"ה. ע"ס ערוגת הבושם על שה"ש (זאלקווא תקי"ה) הסכמתו מן יום ג' י"ב מנחם
תקי"ה. ע"ס ברכת יוסף ואליהו רבא (זאלקווא תקי"ז) הסכמתו מן יום ג' כ"ז כסליו
תקי"ז. ע"ס נטע שעשועים על מסכתות (זאלקווא תקי"ח) מן יום ב' טריב אלול תקי"ח.
ע"ס שמעון גלוי על הגדה של פסח (זאלקווא תקי"י) מן יום ג' כ"ו אלול תקי"ח.
ע"ס ברוך מבנים אשר (זאלקווא תקי"ט) הסכמתו מן כ' תמוז תקי"ט אחר הסכמת
הגאון ה"ר חיים כהן ר"ם. ע"ס משנה לחם חרושי גפ"ח ורמב"ם (זאלקווא תקי"א)
מן יום ד' כ' מנחם תקי"א. ע"ס שיח ספונים על ח"מ (זאלקווא תקי"א) הסכמתו
מן יום ו' ר"ח חשוון תקי"א. ע"ס ברכת אברהם עה"ת (זאלקווא תקי"א) הסכמתו
מן יום ה' ד' אייר תקי"א. ע"ס שעמי תורה (זאלקווא תקי"א) הסכמתו מן יום ג'
כ"ד חשוון תקי"א. ע"ס אותות למועדים חרושים על פסח שני (זאלקווא תקי"ב)
הסכמתו בהתעודות בלבוב ה' אדר תקי"ב וחתום כיהר עם ה"ר יוסף בה"ר יצחק
הלוי לאנדא, נפתלי הירץ ב"ר משה מנ"ה, משה סנהם ב"ר ר"ח מלובלין (ר"ת
ב"ר אברהם ר' חיימש), צבי הירש ב"ר משה ישראל מרדכי ב"ר ברוך (הכאתי את

*) וחתום תמיד הק' נפתלי הערץ הורוויץ הלוי חוננה פה ק"ק זאלקווא, ולפעמים חוננה
פה ק"ק זאלקווא ואגמיה.

כלם בערכם). ע"ס שערי בנימין (ואלקווא תקי"ב) הסכמתו מן יום א' ד' ניסן תקי"ב. ע"ס אבן העזר חידושי הלכות (ואלקווא תקי"ג) הסכמתו מן יום ג' כ"ג סיון תקי"ג. ע"ס צירור החיים על הרמב"ם (ואלקווא תקי"ג) הסכמתו מן יום ד' ג' חשון תקי"ג. ע"ס אהל משה עה"ת (ואלקווא תקמ"ו) הסכמתו מן טוב"ב סיון תקמ"ו. ע"ס פרת יוסף מבעל פ"מ (ואלקווא תקמ"ו) הסכמתו מן יום ו' י"ד חשון תקמ"ו. וכתב לי הנאון הר"י לעוונישמיין כי ה"ר נפתלי הירץ ה"י חתן הנאון ה"ר דוד האבד"ק אסטרא (הוא הנימ דוד הלפרין) בן הנימ ישראל חריף האבד"ק סאסלב ור' נפתלי הירץ הובא בשבחי בעש"ט (צד 22) וז"ל: שמעתי מבני ר' ליב שיחי' שפי'א שבת אצלינו ר' הירץ חתן אבד"ק אסטרא המאה"ג ר' דוד, ור' אייזק ה"י ניסו של ר' הירץ בנו של הרב הנ"ל כו'. סר' דוד הנ"ל יש הסכמה בס' מניד משנה (על משנת חסידים), נפע שעשועים, משאת אהרן, תורת משה (קיצור אלשיך) וערוגת הבושם. מאבני ה"ר ישראל חריף יש לו הסכמה בס' חוקי דרך, יד כל בו (לה"ר דוד לירא). וכתב לי עוד הרב הנ"ל: ה"ר ישראל חריף (חתן הנימ יצחק באב"ד אבד"ק בראד בערוזאן ב"ר ישכר בעריש בהר"ר העשיל מקראקא) ה"י בן הנימ אליעזר ליפמאן האב"ד סארנינראד, הובא בלחם הפנים יו"ד סי' ל"ה סק"מ, ל"ט סק"ד, אחי ה"ר שואל היילפרין המובא באנשי שם סי' ר"ח, גם ה"ר דוד ה"י לו אח ה"ר יואל, הביאו חתנו בהקדמה לקונטרס אחרון מס' הפלאה.

ונטה המצבה בבית החיים בואלקווא נשאר רק מחצי השניה

.....
 רבן של כל בני הגולה, ארבעים שנה שפט את ישראל ולא נמצא בו עולה
 הרב הגדול הנאון סוהר"ם נפתלי הירץ נשיא הלוי ב"ד מרדכי סמספתה הורוויץ
 וז"ל אב"ד דק"ק ואלקווא.

רמ"ס) ה"ר נפתלי הירץ ב"ר משה מבראדי. היה חתן הפרנס ה"ר ישראל איס"ל מואלקווא (ועיין אות י"י) וניסו (בעל אחות אשתו) ה"י ה"ר משה פנחס אבד"ק סווירז וראב"ד בק"ק ואלקווא (עיין אות פ"י). ונמצאה חתימתו בהרם הגדול שהיה בק"ק ואלקווא (שנת תקי"א) אשר באו לסייע להנאון מוהר"ר יונתן אייבשיץ ז"ל, בא הנאון ה"ר נפתלי הירץ הלוי הורוויץ בראשונה וגם עוד י"ג חתימות ונרפס כלוחות העדות דפוס אלפונג ובתוכם גם חתימתו, הק' נפתלי הירץ בהרבני מ' משה ז"ל מבראד יצ"ו. וה"י בתחלה ראש כ"ד בבית דינו של הנאון ה"ר נפתלי הערץ הלוי הורוויץ (עיין ערכו) ובס' אותות למועדים הדושים על פסח שני (ואלקווא תקי"ב) שמה נמצאו הסכמת ראשי מדינות דנליל לבוב בהתועדות ה' אדר תקי"ב בלבוב נמצאה גם חתימתו, ואח"כ ה"י בבית דינו של הנאון מ"ה שמשון מיוזלש ובא עמו ביחד בהסכמה ע"ס צמח מנחם (ואלקווא תקכ"א) ורשום הסכמת הרב ר' הירץ מבראד ראב"ד בואלקווא מן יום ה' ב' סיון תקכ"א. ונמצאה שמה גם הסכמת ניסו ה"ר משה פנחס ז"ל. ואח"כ ה"י בבית דינו של ה"ר צבי הירש מיוזלש (בנו של ה"ר שמשון מיוזלש), ובס' העקרים (ואלקווא תקל"ב) נמצאה הסכמת ה"ר צבי הירש מיוזלש וגם הסכמת הרב המאה"ג ר' הירץ מבראד ראב"ד בואלקווא מן ב"א אייר תקל"ב, וכן בס' עבודת המלך הדושים מה"ר מנחם ב"ר יקותיאל הכהן (ואלקווא תקל"ל) נמצאה הסכמת ה"ר צבי

הירש מייזלש אבדיק זאלקווא מן ב' אייר תקל"ל, ואח"כ חתום נפתלי הירץ רביד דקי"ק זאלקווא ני"כ בזמן הגיל. וכן בס' כחינת עולם נמצאה הסכמת היר צבי הירש מייזלש משנת תקמ"ו וכן הסכמת היר נפתלי הירץ מבראדי שהי' אבדיק ראווע. ונמצאו ממנו עוד הסכמות ע"ס מצנפת בד מן ח"י השון תקי"ו ביחד עם גיסו היר משה פנחס. וכן בס' שבט מישראל הסכמתו מן יום ג' ערי"ח ניסן תקל"ב בהיותו בעיר בראד. וכן נמצאה הסכמתו על נביאים אחרונים עם ס"י מצודת רוד ומצודת ציון (בערלין תקל"ה) וכאשר יצאו לאור מבית הרפוס כבר השיב את נפשו לאלהים וכן נמצאה הסכמתו ע"ס מפלגי ראובן (וזאלקווא תקל"ה) מן יום ד' י"ב סיון תקל"ה. וכן ע"ס שיחת חולין הסכמתו מן יום ד' ח"י למכניי תקל"ה וחתום הקי' נפתלי הירץ מבראד ראביד בקי"ק זאלקווא ולע"ע אביד בקי"ק ראווע. והובא בס' עשרת צבי ס' אמור וז"ל: ושמעתי מפי מחותני הרב המאה"ג המופלג הנגיד המפורסם מוה' נפתלי הירץ חתן התייר הגדול הרב הפרנס מוה' איסרל מקי"ק זאלקווא וכן בס' השיב משה חאה"ע ס"י ע"ד מביא שיש לו קבלה מהנאון היר צבי הירש מייזלש אביד מזאלקווא וכן נמצאה תשובה כ"י אצל הרב הגדול מוה' הירץ אביד דקי"ק ראווי הנקרא ר' הירץ ר' איסרס מהנאון מהר"ם חריף אבדיק לבוב. בהקדמת ס' ברוך מכניס אשר מביא ברכה להרב כו' מוה' נפתלי הירץ גר"ו ולאשתו מ' אסתר בת הרב: היר ישראל איסרל ז"ל.

(ג) היר נפתלי הירץ ב"ר יוסף בנימין זאב וזאלף. אביו היר יוסף כנימין חיבר שינאווי (עיין אות א' ס"י היר אריה יהודה ליב, גם לעיל ס"י רמ"ו) והיר נפתלי הירץ מנוחתו בזאלקווא ונוסח המצבה:

ביום ש"ק י"א אלול תקכ"ו לפ"ק.

חלקת סחוקק ספון ובינת נבונים איה שוקל ואיה סופר הרב המופלג החריף המפורסם הרביץ גבולו בתלמידים חריפים והגונים מוה"ר נפתלי הירץ בן בעל מחבר ס' אור יקרות תצב"ה.

(נא) היר נתן מזאלקווא. היה פרנס בזאלקווא, ואשתו השניה של הרב משה אלחנן היילפרין (המובא באנשי שם ס"י תכ"ג) היתה בת הרב הפרנס מוה' נתן מזאלקווא, כן כתוב במגילת יוחסין להיר שלמה יצחק היילפרין כתב יד בארעסא כאשר הודיע אותי הג"מ יוסף לעוויןשטיין וגם היר ישראל לאנדא הודיעני כי נמצאה בידו ההעתקה ממגילת יוחסין הגיל. היר משה אלחנן הי' בן הנאון מוה' טובי' יחיאל מיכל היילפרין אבדיק בערזאן (אנשי שם שם) ובנו של היר משה אלחנן מוה' נפתלי הירץ הי' חתן של הפני יהושע על ש"ס (אנשי שם צד 106). (גב) היר נתן ב"ר אברהם. חתום בפנקס דף קל"ה א"ב על תקנה מיום ב' י"ג סיון ת"מ בענין הכנסות השמששים של העדה.

(גג) היר נתן (גרשון) ב"ר בצלאל. חתום בפנקס דף מ"ד ע"ב על תקנת הקהלה מיום ג' ב' אייר תס"ד (ראה הוספה לי"ב) והתום הקי' נתן מזאלקווא. וברף קכ"ו ע"ב חתום על קיום בחירת ראשי הקהלה מיום ב' חוה"מ"ס תנ"ג, הקי' נתן בלא"א הקצין מוה"ר בצלאל יצ"ו, וברף קנ"ג ע"א נזכר שמו מיום ג' כ"א שבט תע"ד כי נתגו לו ראשי הקהלה שמר חוב על סך אלף

כסף שלוו ממנו, וברך רל"ב ע"ב בא בחתימתו בין רוזני קציני ומנהיגי הקהלה מן ב' סיון תע"ד וחתום ראשון הק' נתן גרשון מזאלקווא על פסק דין נגד ר' העשיל בריז שלקח מעות של צדקה ולא החזיר והסיום שם: כ"ד האלופים ראשים רוזני קציני מנהיגי הקהלה בצירוף ראשי מדינה, הגליל יצ"ו והאלופי התורנים הדיינים הקהלה ותתם הוא ראשון ואחריו אליעזר ריפמאן מלובלין (ע"י אות א'), הק' שמשון מזאלקווא. יהודה ליב מזאלקווא, אהרן זעליג מזאלקווא, יואל סג"ל הורוויץ, טובי בהמנוח ה"ר יצחק ז"ל יעקב ב"ר דוד ז"ל מאיר ב"ר יוסף יוספא ז"ל, ואולי הוא ה"ר נתן מזאלקווא שהביא הנאון יעב"ץ בספרו מגלת יוחסין (ווארשוי תרנ"ו צד 63) ז"ל; הקצינים המסורסמים הרבנים כמו העניך וניסו ר' נתן ע"ה רצו שמתיישב בזאלקווי ואלמוד בבה"מ שלהם ולעשות לי הספקה טובה". עוד שם (צד 65) הביא כי ניסו ה"ר אריה ליב (ע"ין אנשי שם סי' צ') נסע לזאלקווא ושם תקע אהלו ועשה שידוך עם ניסו (הוא אחי אשתו וכן הנאון חכם צבי) ה"ר דוד, עם הקצין ר' נתן מזאלקווא וה"ר נתן השתדל מאד לעזור לו (לה"ר אריה ליב) בענין הרבנות דלבוז אבל הנאון בעל פני יהושע נתקבל או בלבוב והתאמץ ה"ר נתן לתור לו מקום כבוד בק' סארניסאל, והרב שהיה בסארניסאל נדחה מפניו שה"י ירו של ה"ר נתן תקיפה שם באותו מקום אצל השררה לכן הועבר הרב הקדום והיושב שם ה"ר אריה ליב (ניסו של יעב"ץ ז"ל) ועיין גם באנשי שם צד 189 בהערה בסוף העמוד ואולי כוון הנאון יעב"ץ לה"ר נתן ב"ר בצלאל. ואולי היה הוא ה"ר נתן מזאלקווא שהבאתי את אביו ה"ר בצלאל כ"ר נתן באו"ח ג'.

ונוסח המצבה שלו:

יום ר' ה' אייר תצ"ה.

נ.פ.ס. ונקבר מנהיג ... הרב הפרנס הגליל מוהר"ר נתן גרשון בן הקצין מוהר"ר

בצלאל ז"ל.

רנד) ה"ר נתן מזאלקווא. (ב) חיבר ס' אמרי נועם (זאלקווא תקי"ד) והסכים עליו ה"ר חיים כהן ר"פ, וה"ר משה פנחס אבד"ק סוויר, ה"ר נפתלי העריץ הלוי הורוויץ אבד"ק זאלקווא, וה"ר צבי הירש מייולש אבד"ק זאלקווא וה"י נכד מהרב בעל תי"ש.

ונה) ה"ר נתן מזאלקווא. (ג) בס' פלפולא חריפתא (זאלקווא שצ"ו) למס' כתובות סי' ד' הביא חידושי תורה בשם הרב המופלג מוהר"ר מרדכי חתן הרב המופלג ומופלג הנניד מוה' נתן זצ"ל מזאלקווא ולא אדע אל איזה ר' נתן כוון.

פ.

רט) ה"ר פנחס משה. אב"ד מלבוב חתום בפנקס דף מ"ח ע"א על חווק תקנות שנעשו בלבוב ביום ב' י"א כסלו תשי"א (ראה הוספה כ"ט)

הוא הני"מ משה חריף השני אשר הבאתי באנשי שם סי' ת"י ע"ש.

רנו) ה"ר פייזויש נאמן. בפנקס הקהל דף קס"ב נזכר שמו בין שומרי תקנת הקהלה מן יום ג' כ' שבט תנ"א והוא ה"י הראשון בין החמשה ונזכר, האלוף הראש מוהר"ר פייזויש נאמן.

ינה) ה"ד פייבש ב"ד שמואל מזאלקווא. כאשר- כתב לי החכם פ. ה. וועטשמיין ה"י פרנס החודש בקראקא ונוכר בפנסק הקהל מקראקא מן כ"ב סיון תקל"א ונבאי נכח בקראקא ביום ד' ט"ל למכ"י תקל"א ונוכר גם בשם אברהם אורי פייבש מזאלקווא.

רנט) ה"ד פנחס משה (י) ב"ד אברהם ר' חיימ'ש. אביו ה"ד אברהם ר' חיימ'ש מלובלין היה פרנס דר"א

(עיין מלואים לספרי אנשי שם לסי' קי"א צד 234). ובנו ה"ד פנחס היה חתן ה"ד ישראל איסרל מזאלקווא פרנס דר"א שנתן לו את בתו מרת רבקה לאשה (דעת קדושים צד 67). בימי עלומיו נתקבל ה"ד פנחס משה לאב"ד בק"ק סוויר (הסמוכה ללבוב), ובשנת תק"ז נתקבל לראב"ד בזאלקווא. ובפנסק הקהל דק"ק זאלקווא נמצא כתוב בזה"ל: „ביום ד' ה' שבת תקי"ד הלכו ראשי העיר לעיר זווירו בהסכמת כל בעלי בתים ונתנו הכתר על ראש הרב ר' פנחס בהר"א אבד"ק זוויר יצ"ו. הוא היה פרנס האחרון דר"א (עיין „קהלת" להמ"ל המליץ דף פ"ב), כי בשנת תקכ"ד (1764) בטל הועד בפקידת המלך סטאניסלאו אוינאסט, ובפסקא אשר הוציא לאור הרב החכם הגדול ר"ד הרבני לקורות ועד ארבע ארצות נמצאה חתימתו, הק' משה פנחס אב"ד דק"ק זווירו. גם הוא בא בחתימתו (בשנת תקי"א) על החרם הגדול בזאלקווא לסייע להנאון מהר"י אייבשיץ כמובא בלוחות העדות, וחתום נאם הק' משה פנחס כר"א ר"ח מלובלין נכ"י דר"א. ונמצאו ממנו הרבה הסכמות, ע"ם פורת יוסף על יבמות וכתובות להגאון בעל פרי מגדים מן יום ו' עש"ק י"ד שבת וחתום הק' משה פנחס אבד"ק זווירו ונכ"י דר"א ופרנס הועד דגליל לבוב. וכן ע"ם ברכת יוסף ואליהו רבה לאביו של בעל פרי מגדים (וזאלקווא תקי"י) מן יום ב' י"ד אייר תקי"ז וחתום הצעיר- משה פנחס החונה בקי"ק זווירו ואנפיה. על ספר באר היטב על יו"ד לה"ד משה מזאלקווא. ע"ם נטע שעשועים על ש"ס (וזאלקווא תקי"ח) מן יום ב' ט' אלול תקי"ח, ביחד עם האב"ד דק"ק זאלקווא ה"ד נפתלי הירץ הירוויץ. ע"ם שערי בנימין מן יום ה' ט' אדר תקי"ב וחתום משה פנחס כר"א ר"ח מלובלין. ע"ם מצנפת בר מן ח"י חשון תקי"ז וחתום משה פנחס מלובלין אבד"ק זווירו ונאמן ב"י דר"א ופרנס הועד דגליל לבוב. ע"ם תפארת צבי בשנת תקי"ח ונמצאה שמה גם הסכמת הנאון ה"ד שמשון מיזלש. ע"ם צמח מנחם מן יום ה' ב' סיון תקכ"א וחתום הק' משה פנחס מלובלין אבד"ק זווירו ונכ"י דר"א, ונס בא שם בחתימתו ניסו ה"ד נפתלי הירץ מבראד ראב"ד דק"ק זאלקווא. אחיו (כאשר הביא בעל דעת קדושים צד 66) המה: הרב מוה' צבי הירש בלובלין וה"ד חיים אבד"ק לובלין, ה"ד יאיר וה"ד אריה ליב, ואחותו היתה אשת הנאון מוה' יעקב יצחק אב"ד בקי"ק זאמשץ, בן הנאון מוה' משה חיים אבד"ק לבוב (ע"י אנשי שם סי' תי"ח). תולדותיו של ה"ד פנחס משה: בנו הראשון הוא הנאון מוה' יוסף הנקרא בשם ר' יוסף הצדיק, וה"י בתחלה אב"ד ביאברוב, וויסקוב, סקאהל (כאשר הביא הנאון מוה' משה תאומים ז"ל בהסכמתו על ספרו של המחבר), ומשם נתקבל לאב"ד בפוזנא משנת תקמ"י (סיון) עד שנת תקס"א. והיה חתן הנאון מוה' יחזקאל לנדא

בעל נדע ביהודה הצלה, והעתיק בשמו תשובה בספרו ט"ב קמא האהע"ז סי' ס"ג ובהר"מ סי' כ"ה וכ"ז אשר כתב בעוד היותו בק"ק יאברוב, גם בתשובת ט"ב תנינא בהאע"ז נשאו ונתנו טובא. גם נשאר ממנו ספר חידושים על הש"ס ונדפס בקאלאמאי בשם זכרון שארית יוסף בשנת תרמ"ב. גם נמצאה ממנו הסכמה על ספר אנורת אודב להמגיד מקרעמיניץ בעדו בק"ק יאברוב מן יום ד' מנחם אב תקל"ז. וכן הסכים ע"ס רב סנינים ושושנת העמקים להג' מוה' מאיר תאומים ובנו הג"ס יוסף תאומים בעל פ"ט מן יום ג' י"ג תמוז תקמ"ב וחתום הק' יוסף בהרב הגאון המפורסם מוה' פנחס ז"ל חונה ק"ק פאנון, וכן הסכים ע"ס תיבת נומא להפטי"ג וכן ע"ס סדרי שהרה מר' אלחנן בר' שמואל זנוויל אשכנזי על גדה (בערלין תקנ"ג) מן י"ב שבט תקמ"ב וחתום יוסף מואלקווא אבד"ק פחנא. וכן על ש"ס דפוס נאווידיואהר מן ב' דחנכה תקמ"ג בימי נכבשה פחנא לפני פרוסיה וביום 17 אפריל 1797 (י"ז אייר תקנ"ז) הוציא מלך פרוסיה חקים חדשים בנוגע ליהודים, ועל פיהם חדלה זכות הרבנים לדין דיני נפשות, אבל הרב ר' יוסף הצדיק לא ידע לכוון את מעשיו אל החקים החדשים ולמרות מצות המלכות הציג לפני "עמוד הקלון" את אחד העשירים הנכבדים שבציר. עקב אשר נמצא יושב וסועד בחכרת שאינם בני ברית, כן צוה להלקות נערה שנתעברה לזנותים עד שהפילה את ילדה, כגלל מעשיו אלה נזמן לדין ונענש לשלם קנס אלף שהאלר בזמומנים, וזה כתוב בספר הזכרון דעיר פאזען, כאשר הודיע אותי הרב החוקר הגדול מוה"ר ר"ר בלאך משם. ומנחתו כבוד הוא בפאזען.

ונוסה המצבה טובא מהחכם ד"ר פיננער:

פ"ג הספורסם הגאון והחסיד טורנו ורבנו מוה' יוסף זצלה"ה אב"ד ד"ק פונא בהרב מהו' פינחס זצ"ל הלך לעולמו [בחורש אדר] בשנת תקס"א לפ"ק תנצב"ה.

ובנו השני של ה"ר פנחס משה הוא ה"ר שמואל אשר נתקבל בימי חורפו לאב"ד בילגורייא הסמוכה לעיר זאמוטשט, ושם הסכים על ס' בחינת עולם (ואלקווא תקמ"ב), וחתום שמואל בה"ר משה פנחס ז"ל מבילגורייא ונמצאה שמה גם הסכמת ה"ר צבי הירש מיזלש ז"ל. ונדפסה ממנו תשובה ארוכה בס' השיב משה מיום ג' כ' תשרי תקנ"ה לפ"ק פשעווארסק וגם בא בהסכמה ע"ס שערי בינה וכו' עה"ח יום ב' י"ב אייר תקנ"ב לפ"ק פשעווארסק נאום שמואל הקטן בהרב המנוח המפורסם מוה' משה פנחס זלה"ה כעת נתקבל לאב"ד ור"מ בק"ק פרעשבורג, וכאשר כתב לי החכם ה"ר צבי הורוויץ זאת היה אחר מות הגאון מהר"ם רבני, אבל לא הלך לשם, ובהסכמתו לס' נפש יהודה כתב בשנת תקנ"ב שעבר אז עיר מולדתו ואלקווא להשתמש על קברות אבותי קודם נסיעתו לק"ק פרעשבורג וכו', וכאותו זמן נתקבל לאב"ד בק"ק טארניפאל, מן העיר ההוא נמצאה הסכמה ממנו ע"ס בת עיני ויחי מן יום ב' ג' מרחשון תקנ"ח וכו' על החתום נאום שמואל הנקרא פאלקינפלדל בהרב המנוח מוה' פנחס משה זלה"ה. וכן הסכים שמה ע"ס אהבת דודים על שה"ש (לבוש תקנ"ה). ואחר מות אחיו ה"ר יוסף הצדיק ז"ל בשנת תקס"א, נתקבל הוא י"ד אלול תקס"א למלאות מקום אחיו הגדול לאב"ד בק"ק פונא וה"י אז בן ארבע וששים שנה. והוא חיבר ספר שו"ת בית שמואל אחרון ח"א שו"ת מארבע ש"ע וה"ב על התורה, נדפס נאווידיואהר תקס"ז ונדפס שנית בווארשוי, ונמצאו שמה חידושים מבנו ה"ר מרדכי יואל, וחידושים מאחיו ה"ר יוסף ז"ל. ונפטר בפונא. ונוסח המצבה:

פ"ג המפורסם הגאון טורנו ורבוני מיהר"ד משה שמואל בעהמ"ה בית שמואל
אחרון אב"ד בק"ק סיוניא בן הרב סה"ו פנחס זצ"ל. ה' י"ד כסליו תקס"ז לפ"ק תנצב"ה.
ועוד בת היתה לו והיא אשת הגי"מ יוסף תאומים האבד"ק בורשטיין.

(רס) ה"ד פסח ב"ר יצחק. היה מגיד בואלקווא והיה ממלא מקום אביו ה"ר יצחק
שה"י אב"ד בסאסלב (פלך וואהלין) ובעת הבריחה
מאוקריינא בא לזאלקווא ונתקבל שם למגיד ואחריו נתקבל במקומו בנו ה"ר פסח
ואשתו של הגי"מ יצחק (אמו של ה"ר פסח) היתה אחותו של הה"ג המקובל מוה'
שמשון אוסטרסאפאליער. כן כתוב בשער הספר עבודת השיר שחיבר הגי"מ צבי מטאמשוב.
וה"ר פסח הוציא לאור ס' קרינים עם פ"י הן ידיו מה"ר שמשון הגי"ל (ואלקווא
חסר שנת ההרפסה) וההסכמה היא מיום ו' ר"ח סיון תס"ט. ונדפס ע"י בן אחותו
הרב המגיד המופלא מוה' פסח בהרב ר' יצחק, מגיד בבהמ"ד דק"ק ואלקווא. וה"ר
פסח מזאלקווא הובא בס' מפעלות אלקים. ונספר בואלקווא. ונסח המצבה היא:
ואמרתם זכה פסח הוא לדי עולה ברוח פהורה רוחו ושמחתו אליו יאסוף כוצינא
קרישא ופרישא כבוד הרב המאוה"ג מוה' פסח בן מוה' יצחק ז"ל ביום ד' ט"ו
א"ר שני תפ"ה לפ"ק.

צ.

(רסא) ה"ר צבי הירש ב"ר יעקב יחיאל ב"ן. חתום בפנסק דף קמ"ג ע"ב על
תקנה מיום ב' כ"ז סיון שס"ז
(ראה הוספה ג').

(רסב) ה"ר צבי הירש סג"ל לנדא מאפטא. בפנסק הקהל דף רל"ז ע"ב נמצא
כי חתום גם הוא בין גדולי ישראל
ביריד יערסלוב מן כ"ז אלול תנ"ט. על הפסק אודות המדפיסים מיאלקווא וחתום
הק' צבי הירש סג"ל לנדא מאפטא (עיין הוספה כ"ג) וכאשר כתב אלי הנאון הרי"י
לעוונישטיין יש לו הסכמה בס' תבנית יוסף לנכדו. יהובא בס' נחלת יעקב ואבני
שוהם ס' וצא, ה"י חתן הגי"מ יהודה מקאליש בעל מחבר בית יהודה וכן ה"ר
יחזקאל הפסח בהגי"מ יצחק לנדא והוא ה"י אחי של ה"ר יוסף שהבאנו באות י' שה"י
ניכ בן מ"ר יחזקאל סג"ל לנדא.

(רסג) ה"ר צבי הירש ר' פישלם מלבוב. חתום בפנסק דף קמ"ז ע"ב על תקנה
מיום ב' ט' תמוז ת"י"ט (ראה הוספה ח')

והוא ה"י אחי ה"ר זאב וואלף מלבוב המיבא באנשי שם ס"י פ"ב.

(רסד) ה"ר צבי הירש ב"ר משה. חתום בפנסק דף קל"ח ע"ב על תקנה הקהלה
מיום ב' י"ג סיון ת"מ בענין הכנסות השמישים
של העדה, וברף נ"ז ע"ב חתום על קיום בחירת ראשי הקהלה מיום א' מ"ב גיסן
תמ"ז. והוא ה"י אחי ה"ר יהודא יודל המובא באנשי שם ס"י קפ"ה. כן העירני
הרה"ג מהר"י לעוונישטיין והובא בפנסק הח"ק דלובלין.

(סה) ה"ר צבי הירש ב"ר אורי. חתום בפנסק דף מ"ד ע"ב על תקנת הקהלה
מיום ג' ב' אייר תס"ד (ראה הוספה ל"ב) וברף
ק"י"ט ע"א על הערכה.

רסו) ה'ר צבי הירש ב"ר מרדכי מזאלקווא. חתום בפנקס דף ס"ג ע"א על תקנה שלא יהי קרובי הרב בתוך מנהיגי הקהל, מיום ה' כ"ה מנחם תע"ו, וברף צ"ג ע"א חתום על קיום בחירת ראשי הקהלה מיום ג' ב' דחומים תנ"א.

רסז) ה'ר צבי הירש ב"ר משה. היה ראש מדינה בזאלקווא. ובס' אותות למועדים חרושים שחיבר ה'ר דוד בשם אחיו ה'ר אשר עניל סאסמרא (זאלקווא תקי"ב) נמצאו הסכמות ראשי מדינות דנליל לבוב בהתעודות ה' אדר תקי"ב בלבוב, ובתוכם חתימת הגאון ה'ר נפתלי הערץ הורוויץ אבדיק זאלקווא וגם חתימתו צבי הירש בה"ר משה. וכן בס' האלשיך (זאלקווא תקכ"ה). והתום בראש הגאון מוה' אברהם מרדכי שהי' אב"ד בזאלקווא ואח"כ חתום צבי הירש מזאלקווא ואח"כ ה'ר גדלי' ב"ר בנימין וואלף וה'ר ישראל מרדכי ב"ר ברוך. וכן בס' שער המלך (זאלקווא תקכ"ב) מה"ר מרדכי ב"ר שמואל נמצאו הסכמות הגאון החסיד מוה' צבי הירש מזאלקווא אב"ד בוסק וחתם יום ו' עש"ק כ"ה תמוז תקכ"ב בזאלקווא צבי הירש בהרב מוה"ר משה וכתב שם שהי' חתן הגאון מוה' זאב וואלף בעל ספר אור יקרות, ועיין בס' זכר ישעי' (ווילנא תרמ"ב) ושם נדפס זכרון אבות והביא כי להרה"ג מוה' ישכר בעריש האב"ד פאדהאיץ (עיין אנשי שם ס"י ש"ד) היה בת ושמה שרה והיתה אשת הג"מ צבי הירש האב"ד בוסק.

רסח) ה'ר צבי הירש מזאלקווא. חיבר ספר אור צבי. ועיין אנשי שם ס"י רנ"ה, צד 106 שם הכאתי כי בס' אור צבי מהגאון מוה' צבי הירש מזאלקווא שם בחלק התשובות ס"י ב' נדפסה תשובה אחת מהגאון בעל סני יהושע אשר השיב בהזותו אב"ד בק"ק לבוב, והגאון ר' צבי הירש מזאלקווא הי' מחותנו של בעל ס"י. והי' בתחלה אב"ד בק"ק גלאגור ובסוף ימיו היה ראש ישיבה בהקלויז דק"ק בראדי ונפטר שם בשנת תקכ"ו.

רסט) ה'ר צבי הירש ב"ר רפאל הלוי. הי' ראש ב"ד בזאלקווא נין ונכד להגאון ה'ר יצחק שהי' אב"ד דק"ק זאסלב, חיבר ס' עבודת השיר חרושי תורה וחרושי מסכתות (זאלקווא תקל"ג) ונמצאה שם הסכמת הגאון ה'ר צבי הירש מיזולש אב"ד דק"ק זאלקווא מן יום א' כ' תמוז תקל"ג, ובשער הספר כתוב, ועל הטוב יזכר שם המחבר ה'ר צבי הירש בהרבני מוה"ר רפאל הלוי ולה"ה, שהי' ראש ב"ד בק"ק זאלקווא נין ונכד להרב הגאון מוה"ר יצחק שהי' אב"ד בק"ק זאסלב, ובעת הבריחה מאוקריינה בא לכאן ק"ק זאלקווא ונתקבל למנד משרים, וכשנתבקש בישיבה של מעלה קם בנו תחתיו למלאות מקומו היה הרב המקובל מוה"ר פסח ונתקבל למנד בק"ק זאלקווא כו" (עיין אות ס' ס"י ה'ר פסח). ונמצא כי חתום בפנקס זאלקווא דף קכ"ז ע"א על תקנה מיום ה' ס"ז מנחם תק"מ שלא לתת למשרתי הקהל שכירות בלי כתב מהקהל וחתום שם צבי הירש הלוי.. והוא הי' חתן הרבני מוה' חיים אחיו של הרב המאוה"ג מוה' יצחק אייזק שהי' אב"ד בק"ק טארניגראד והמה בני הגאון מוה' יהושע שהי' אב"ד בק"ק טאמשוב.

רע) צבי הירש מיזולש. (עיין באות מ' ה'ר משה צבי הירש מיזולש).

דעא) ה'ר צבי הירש ב'ר מאיר חיות. נולד כ'ח חשוון תקס"ז, ונתקבל לאב"ד בזאלקווא בערב ר"ח אדר שני תקפ"ט, ומזאלקווא נתקבל לאב"ד קאליש ברוסיא וכאשר חלה שמה נאח חליו שב לעיר זאלקווא ונפטר בלבוש ר"ח חשוון תרס"ז. ודברתי על אודותיו בספרי אנשי שם (אות צ' ס"י תצ"ד) יהי זכרו ברוך.

ק.

דעב) ה'ר קלונימוס ב'ר משה סג"ל הי"ד. היה דיין מפוזנא חתום בפנקס דף קל"ז ע"ב. קלונימוס בלא"א הקדוש ה'ר משה סג"ל הי"ד וצ"ל דיין מפוזנא על תקנה שנתקנה בוועד יערסלאב ביום ג' כ"ז אלול תמ"א וחתומים שם עוד: ה'ר יעקב בהר"ש מקראקא, ה'ר יהודא אברהם מבית לוי, ה'ר יצחק כהנא מבריסק דליטא דיין מפרעמיסלא, ה'ר אליעזר דיין מפרעמיסלא וה'ר מרדכי כהנא מוויילנא (ראה הוספה י"ז).

ר.

דעג) ה'ר רפאל סג"ל מזאלקווא. חתום בפנקס דף מ"ד ע"ב על תקנת הקהלה. מיום ג' ב' אייר תס"ד (ראה הוספה ל"ב).

ש.

דעד) ה'ר שאול ב'ר מרדכי. חתום בפנקס דף קמ"ט ע"א על שמר חוב מיום א' ר"ח כסלו תס"ד יחד עם שאר מנהיגי הקהלה. זכרף נ"ז ע"ב חתום על קיום בחירת ראשי העדה מיום א' מ"ז אייר תצ"ט. לדעת הג"ס הרי לעווינשטיין במכתבו אלי אביו ה'ר מרדכי ה"י בן הגאון ר'ר העשיל ז"ל מקראקא וחתן הרה"ג בעל קיקיון דיונה.

דעה) ה'ר שאול ב'ר פנחס. בס' לוחות העדות (דפוס אלטונא) נחרס הגדול בזאלקווא בשנת תקי"א לסייע להגאון מהר"י אייבשיטץ נמצאה חתימת הגאון ה'ר נפתלי הערץ הלוי הורוויץ (אב"ד דק"ק זאלקווא) עם עוד י"ג חתימות מגדולי ישראל בזאלקווא. ואחת מהם היא חתימתו וחתום יהי' שאול ביט פנחס ז"ל מלובלין. וראיתי בדעת קדושים צד 60 כי לה'ר בנימין וואלף היילפרין היו המשה בניס האחד ה'ר פנחס נבאי משמרות בלובלין בשנת תע"ד ולה'ר פנחס ה"י בן ושמו הרב ר' שאול בזאלקווא והוא החתום בלוחות העדות עכ"ל. דעו) ה'ר שאול פייוויש ב'ר אליהו. היה ראב"ד בעיר לבוב וכספרי אנשי שם לא הבאתיו. ומנוחתו כבוד בזאלקווא ועל המצבה חרותים הטורים האלה:

יום ר' כ"ב שבט תקפ"ב.

פה מנוחת שלום האיש ירא שמים, מלא מצוה כרמון עלה ארץ החיים, בחורת ה' הגה יוסט וליד, כה כל סעיניו שם איש החיל, ה"ה הרב הגדול צנא מלא ספרא, מופלג בתורה וביראה, סנעוריו לא הלך ד' אמות בלא תורה, סוהר"ד שאול פייוויש ז"ל שחיה ראב"ד בק"ק לבוב בן הסופלג סוהר"ד אדיתו ז"ל.

רעז) הדר שלמה ביד יוחא כ"ץ. חתום בפנקס דף קליח ע"ב על תקנת הקהלה מיום ב' י"ג סיון ת"מ בענין הכנסות השמשים. ואביו הדר יוחא ה"י בן בעל הסמ"ע.

רעח) הדר שלמה ביד יונתן כ"ץ. חתום בפנקס דף י"ג ע"ב על תקנת הקהלה מיום א' ח' למב"י תגיד לסיק (ראה הוספה ל"ב) ובדף כ"ה ע"ב על הערכה פ"זס ג' לסדר וישבתם על הארץ לבטח תמ"ו לסיק, ובדף מ"ד ע"ב על תקנת הקהלה מיום ג' ב' אייר תס"ד (ראה הוספה ל"ב) ובדף מ"ט ע"ב על החלטת ראשי העדה מיום ג' ב' אייר תס"ד (ראה הוספה ל"ב) ובדף מ"ט ע"ב על החלטת ראשי העדה שלא לתת עוד לה"ר מאיר כ"ץ מקאליש לשבת בעיה, עקב אשר חרחר ריב ומדנים בעדה. ובדף ק"ל ע"א חתום לקיים בחירת מנהיגי העדה מיום ב' א' דתוה"מ"ס תג"ב, ובדף קס"ב ע"ב חתום על תקנות הקהלה מיום ג' ב' שבט תנ"א (ראה הוספה כ"ה).

רעט) הדר שלמה ביד אלחנן מואלקווא. היה נקרא ר' שלמה מואלקווא וכאשר הובא בדעת קדושים צד 76 היה נכד

הגאון מוה' זאב וואלף אבדיק אליק חתן המהרש"ל, היינו ה"ר אלחנן ה"י בן הג"מ זאב וואלף, אבל מסופק אני בזה כי ה"ר אלחנן ה"י חתן ה"ר יצחק מואלקווא (עיין אות י"י) וה"י אבדיק בוטשטאמן וסטריא וה"ר אלחנן ה"י אב"י ה"ר אברהם אב"י אבדיק בעלזא ע"ש. וה"י ה"ר שלמה מואלקווא אב"ד ור"מ בראזינאי משנת תמ"ו עד שנת תג"ב וחתום בפנקס דראזינאי דף מ"א ע"ב ודף קנ"ו שנת ת"ג ובאלול תנ"א וזבזבנות אסתר תג"ב, הצעיר שלמה מואלקווא. בשנה ההיא נתקבל לאב"ד בק"ק סלוצק, משם יצאו הסכמותיו ע"ם ראש יוסף להג"מ יוסף מסעלץ על ש"ס בשנת ת"ס, ע"ם שניל הישר ונתיב הישר. ע"ם נפתלי שבע רצון. ע"ם אור ישראל מהג"מ ישראל יפה מסקלאב בשנת תס"א וחתום, שלמה מואלקווא אבדיק סלוצק. ונקרא שם בשם ר' שלמה חרף, ובשירת הג"מ חיים כהן ביו"ד ס"י מ' נזכר בסוף התשובה בזה"ל: גם וזכרנו כד הוינא מליא תיכף אחר נשואין שלי ה"י בבית מדרשנו מ"ו של נאון אחר ושמו היה ר' שלמה חרף וה"י אב"ד בק"ק סלוצק והיה לו שם בשם הגדולים והיה נכתב בגליון כ"י הגאון הג"ל השנה על פסק ה"מ"ו הג"ל כ"י, ונפטר בסלוצק ככתוב בפנקס שם: יום ד' כ"ה תמוז שנת תס"ו נתבקש בישיבה של מעלה המאור הגדול מוה' שלמה בהרב מוה' אלחנן אב"ד ור"מ בקהלתנו ע"כ.

רפ) הדר שלמה ביד ישראל מואלקווא. חיבר ספר תפארת הקודש הפטרות עם פ"י בשם תורה אור עיין אוצר הספרים

אות ת' ס"י 708. ועל ס' בראשית ושמות דפוס פיורדא תס"א ועל ס' ויקרא במדבר דברים פראג תע"ג. ואולי הוא הוא אשר חיבר ספר אפריון שלמה פשמים כסדר התורה (וילמרישדארף ת"צ).

רפא) הדר שלמה ביד אליהו מטישוויץ. חתום בפנקס דף מ"ד ע"ב על תקנת הקהלה מיום ג' ב' אייר תס"ד (ראה

הוספה ל"ב) ובדף פ"ג ע"א חתום, הק' שלמה טישוויץ' על תקנה שלא יה' קרובי הרב בתוך מנהיגי הקהלה מיום ה' כ"ה מנחם תע"ו. וכן בדף רל"ב ע"ב מן ב' סיון תע"ד על פסק בענין אחד שלקח מעות של צדקה (עיין הוספה כ"ב).

(רפג) ה'ר שלמה כהנא מזאלקווא. חתום בפנקס דף ס"ג ע"א מיום ה' כ"ה
 סנחם תע"ז על תקנה שלא יהי' אחד מקרובי
 הרב אב"ד בתוך מנהיגי הקהלה וברף קני"ג ע"א חתום על שפר חוב שנתנו ראשי
 הקהלה לה'ר נתן ב"ר בצלאל מיום ג' כ"א שבט תע"ד.

(רפג) ה'ר שלמה ב"ר ישכר בעריש. אביו ה'ר ישכר בעריש היה בן הנאון
 מוהר"ר יעקב יושע בעל פני יהושע (ע"ן
 אנשי שם ס"י ש"ד) "ולה"ר ישכר בעריש היו ב' בנים: א) הנאון ה'ר צבי הירש
 רוואנש אב"ד דק"ק לבוב (ע"י אנשי שם ס"י תצ"ג), ב) הרב החריף המפורסם
 מוהר"ר שלמה מזאלקווא. ואחותם הרבנית מ' שרה היתה אשת הגי"מ צבי הירש
 האבד"ק בוסק (ע"י אות צ' ס"י רס"ו) ולדעת הגי"מ יוסף לעוונישטיין בהערה לאנשי
 שם צד 248 לסי' תסי"ט היתה אשת הגי"מ צבי הירש מייולש אבד"ק זאלקווא.
 רפד) ה'ר ישראל ב"ר שמואל מזאלקווא. חתום בפנקס דף קל"ח ע"ב מיום ב'
 י"ג סיון ת"ט על תקנה בענין הכנסות
 השמשים של הקהלה.

(רפג) ה'ר שמואל מלבוב. חתום בפנקס דף קני"ב ע"א יחד עם ראשי המדינה
 דגליל לבוב על תקנת הקהלה שנעשו בקוליקוב ביום
 ד' כ"ב שבט ת"ן (ראה הוספה כ').

(רסו) ה'ר שמואל ב"ר יעקב בליך אשכנזי. חתום בפנקס דף י"ג ע"ב על תקנת
 הקהלה מיום א' ח' למכ"י תני"ד
 לפ"ק (ראה הוספה מ"ו) וברף כ"ח ע"ב על הערכה מיום ג' לסדר וישבתם על
 הארץ לבטח תמ"ז לפ"ק וברף ס"ט ע"ב על החלטת ראשי העדה מיום א' כ"ג שבט
 תני"ב לעשות קרובקי גדולה מכל משא ומתן שבעולם. וברף ס"ד ע"ב מיום ו' ב'
 דחומ"ט תמ"ט חתום על קיום בחירת ראשי הקהל. וברף צ"ג ע"ב חתום מיום ב'
 אייר תנ"א על החלטת ראשי העדה כי לא יתנו עוד לה"ר מאיר כ"ץ מקאליש
 לשבת בעיר יען אשר הרבה לחרת ריב ומדנים בעדה. וברף ק"ל ע"א חתום לקיים
 בחירת ראשי הקהלה ומנהיגיה מיום ב' א' דחומ"ט תני"ב, וברף קס"ז חתום על
 בחירת ראשי העדה מיום ה' דחומ"ט תנ"ו.

(רסו) ה'ר שמואל ב"ר הירש ר' פישלש מלבוב. חתום בפנקס דף מ"ד ע"ב על
 תקנת הקהלה מיום ג' ב' אייר
 תס"ד (ראה הוספה ל"ב) וברף רמ"ז חתום „שמואל כמדהר"ר צבי הירש ר' פישלש
 מלבוב" על קיום בחירת ראשי הקהלה מיום ה' א' דחומ"ט תנ"ט.
 רסח) ה'ר שמואל שמעלקא ב"ר יוסף כ"ץ. חתום בפנקס דף מ"ד ע"ב על תקנת
 הקהלה מיום ג' ב' אייר ותס"ד
 (ראה הוספה ל"ב).

(רסז) ה'ר שמואל במהר"י פישלש. חתום בפנקס דף י"ג ע"ב על תקנת הקהלה
 מיום ב' ו' אב תס"ה (ראה הוספה י"ב).

(רצ) ה'ר שמואל ב"ר מנחם מענדל כ"ץ. חתום בפנקס דף ס"ג ע"א על תקנה
 מיום ה' כ"ה מנחם תע"ז שלא יהי'
 אחד מקרובי הרב אב"ד בתוך מנהיגי הקהלה.

רצא) ה'ר שמואל זנוויל ב"ר יצחק. ה' פרנס בזאלקווא ובמנילח יוחסין כ"י לה'ר שלמה יצחק היילפרין הביא ח"ל:

הרב המופלג החרף ונגיד מוה' איציק מק"ק זאלקווא [אבי הרב החסיד המקובל מוה"ר נהמן מק"ק הארדענקא] בהרב המופלג מוה"ר שמואל זנוויל מק"ק זאלקווא (חתן הנ"מ נפתלי כ"ץ אבד"ק לובלין) בהרב החסיד הנגיד מוה' איציק הנקרא ר' איציק זאלקוויר. כן הובא בקורות סאדאלי מהרה"ח מנחם נחום לישינסקי צד 56. וכן העתיק לי החכם ה'ר ישראל לאנדא מן העתקה אשר ביננו. ובמגלת ירחסין למהר"ל מפראג (זוארשוו תרמ"ט) צד 32 הביא: להנאון מוה' נפתלי כ"ץ מלובלין ה' בת מרת פעריד מזאלקווא. וכאשר הבאתי לעיל ה' ה'ר שמואל זנוויל התן מה'ר נפתלי כ"ץ אבד"ק לובלין. ובתו מרת פעריד היתה אשתו של ה'ר שמואל זנוויל. הנאון מוה"ר אברהם אבלי אבד"ק זאלקווא (ע"י אות א' סי' ט"ז) היה חתן הקצין מוה"ר יצחק מזאלקווא (ע"י אות י' סי' קס"ג) א"כ היה ר' שמואל זנוויל ניסו.

רצב) ה'ר שמואל ב"ר פנחס משה. עיין אות ס' סי' הנ"ט.

רצג) ה'ר שמואל זנוויל סג"ל מלבוב. חתום בפנקס דף קל"א ע"א על קיום תקנת הקהלה בזאלקווא שה' בועד זוויזו ח"י טבת (עיין הוספה י"ד).

רצד) ה'ר שמואל מזאלקווא. הוא היה ראש ב"ד ור"מ בלבוב בחוין לעיר ודברתי על אדותיו בספרי אנשי שם סי' תקל"ח ע"ש וזכר עוד באנשי שם סי' ס', צ"ג, צ"ז, ש"ס, תקנ"ד ע"ש.

רצה) ה'ר שמואל. כס' המדה ננוה להנ"מ משה צבי הירש מיזלש סי' ז' הביא ח"ל: מכל מה שכתבתי כו' אין מקום לאסור האשה כו' אמנם הנאון חכם צבי התיר כו'. ונדפס ספר אחד מחדש זה איזה שנים פה"ק נקרא קרן אור מיוחס להנאון מוה' משה כ"ץ ז"ל שה' אבד"ק בעלזא ונאמר שם עובדא דאירע בק' מהיבנוב דומה לנידון שלפנינו כו' ונדפס שם שו"ת הנאון מוה' יהושע ז"ל בעל פני יהושע שה' באותן הימים אבד"ק לבוב כו', גם הנאון מוה' סענדיר ז"ל בעל המחבר תבואות שור שה' אבד"ק אלהונטב התיר כו' וכן הסכים על ההיתר הנאון מוה' שמואל ז"ל אבד"ק זאלקווא שה' באותן הימים אבד"ק הרונישוב כו' וחתם הק' צבי הירש באמ"ו הרב הגדול בדרור מוה"ר שמשון מיזלש זצ"ל. ולא נדע לי מי הוא הנאון ה'ר שמואל אב"ד בזאלקווא.

רצו) ה'ר שמחה מנחם ב"ר יוחנן ברוך מיונה. הוא רופא המלך יאן סאביעסקי, חתום בפנקס דף ט"ה ע"ב על

מכתב שכתב לראשי ק"ק זאלקווא בענין מחלוקת שנפלה בעדה. וכן ברף רל"ח ע"א בענין תקנה בין המדפיסים מן יום ג' ר"ח חשוון תניז' בועד יעריסלאב ויכונה שם הראש השר והמספר הקצין והנגיד הרב כמוה"ר (שמחה פרנס הועד). וחתום ביחד עם ה'ר מנחם מענדיל ב"ר מיכל (עיין בערכו) ועם ה'ר ישעי' ב"ר נתן נטע אב"ד מיעריסלאב ור' משה כוונא ועירא ב"ר יוסף ור' ישעי' ב"ר משה משולם מלוצק (ראה הוספה כ"ד) והוא הובא באנשי שם סי' תקמ"ד.

רצו) ה'ר שמעון ב'ר יעקב קאפיל כ"ץ. חתום בפנקס דף קמ"ג ע"ב על תקנה מיום ב' כ"ז סיון שפ"ו וחתום שם בפנקס: שמעון בהנאון מ"ה יעקב קאפיל כ"ץ (ראה הוספה ג'), ואולי אביו הוא ה'ר יעקב קאפיל המוכא באנשי שם ס"י ר"מ.

רצח) ה'ר שמעון ב'ר אפרים יהודא מואלקווא. הרביץ תודה בסוף ימיו בואלקווא והיבר ספר חלק שמשון (פראג תמ"ז) והובא באוצר הספרים אות ח' ס"י 663 והביא שם ג"כ כי המתבר הוא המר"ל ספר הגלגלים בשנת תמ"ח ע"ש.

רצט) ה'ר שמעון גינצבורג מפרעמיסרא. חתום בפנקס דף קל"א ע"א על קיום תקנת הקהלה מואלקווא שהי' בועד זווירו ח"י טבת תכ"ד (ראה הוספה י"ד).

ש) ה'ר שמריה שמערי"ל כהן מלובב. חתום בפנקס דף קנ"ב ע"א על תקנות הקהלה שנעשו בקוליקוב ביום ד' כ"ב שבט ת"ן וחתומים שם ראשי גליל לבוב ומנהיגיו. ואולי הוא המוכא באנשי שם ס"י תקנ"א (ע"י הוספה כ').

שא) ה'ר שמריה-הובא בס' פנים מסבירות (פפר"א תקל"א) להרב הנאון מהר"ר יהושע שפירא, הנקרא ג"כ ארבע שיטות למהר"ש, ובסוף הקדמתו שם סדר ג"כ שלשלת יחוסו וכתב שמצד אביו הרב הגדול החריף מ"ה צבי הירש ז"ל בן הרב מ"ה יוסף שפירא, הוא נכד להנאון האמיתי מהדין שפירא בעהמ"ח ספר מנלה עמוקות, ודוד לו הנאון מהר"ר שמריה ז"ל האבד"ק וויסאקי ומשם נתקבל לאביד בק"ק זאלקווי, והובא זה ג"כ בס' כלילת יופי ח"ב דף פ"ד ע"ב. ומי יודע אם כהן פאר בעיר זאלקווא כי לא נמצא ממנו דבר ולא נזכר בפנקס, ושאלתי עליו את הרב הגימ יוסף לעזוינשטיין וכתב לי: ה'ר שמריה שמערי"ל האבד"ק וויסאקי הי' בן האלוף טריה יהודה ליב שפירא, הובא בפנקס לישא תל"ש תמ"א ברי שלמה בהרב בעל מנלה עמוקות.

שב) ה'ר שניאור פייזוויש ב'ר אביגדור. חתום בפנקס דף מ"ד ע"ב על תקנת הקהלה מיום ג' ד' אייר תס"ד (ראה הוספה ל"ב), ובדף כ"ח ע"ב על הערכה מיום ג' לסדר וישבתם על הארץ לבטח תמ"ו לפ"ק ובדף ק"ל ע"א על קיום בחירת ראשי הקהלה מיום ב' א' דחזהמ"ס תנ"ב. והג"מ הרי' לעזוינשטיין כתב לי, כי הוא ה'ר אביגדור מנלונא חתן בעל קיקיון דיונה ובהסכמתו לשפתי ישנים (אמסטרדאם ת"ז) חתום ב'ר שניאור המכונה פייבש.

שג) ה'ר שמשון ב'ר אברהם. חתום בפנקס דף י"ג ע"ב מיום ב' ו' אב תס"ה ונזכר שמו בתואר, הרב המופלג' ובדף ל"ב ע"ב מיום ג' ב' אייר תס"ד (ראה הוספה י"ג) ובדף מ"ד ע"ב חתום על תקנת הקהלה מיום ג' ב' אייר תס"ד (ראה הוספה ל"ב).

שד) ה'ר שמשון ב'ר מנחם מאנים. חתום בפנקס דף מ"ד ע"ב על תקנת הקהלה מיום ג' ב' אייר תס"ד (ראה הוספה ל"ב) ובדף ק"ל ע"א על קיום בחירת ראשי הקהלה מיום ב' א' דחזהמ"ס תנ"ב. ואבי

הוא חתן השרף כי אחת מבנותיו של הגאון השרף מרת אסתר היתה אשת הגימ
מנחם מאניש. ח"ל בעל קריה נאמנה צד 86: חתנו של השרף הגאון מרה מנחם
מאניש במהורר מאיר נכד הגאון החסיד מהר"ר שמשון אשר עלה לעה"ק ומת
בדרך. הרב ר' מנחם הגלה בתוך הגולים בארץ פולין ובסמוך לזובלין כבר עיפה
בפשו להורגים, אך בחמלת ה' נמלט ויבא לבית מדרשו של רבינו השרף ושמש
לפניו, ויתן לו את בתו לאשה, ולפני מות הכהן הגדול צוה עליו להשתדל להוציא
לאור את ספרו שפתי כהן על ח"מ והוא קיים את דברי המת בעזרת חותן השרף
דגביר ה"ר וואלף ז"ל והדפיסו בשנת תכ"ג (הקדמה לשרף ח"מ). ובנו מנחתו כבוד
בזאלקווא וגוסח המצבה:

ביום ד' הושענא רבה הציר לפ"ק.

ס"ג התודני הרבני המסולג הגדול מו"ה שמשון בן הרב מו"ה מנחם מאניש זצ"ל
נכד הרב המפורסם מהר"ר שכחי בע"מ ספר שפתי כהן.

שה) ה"ר שמשון מזאלקווא. בפנקס זאלקווא (דף רל"ב ע"ב) מן יום ב' סיון
תע"ד חתום על פסק ביחד עם גדולי ישראל (ע"ין
הוספה כ"ב) ואולי הוא ה"ר שמשון ב"ר אברהם.

שו) ה"ר שמשון ב"ר אבא מארי. במגילת יוחסין כתב יד לה"ר שלמה
יצחק היילפרין כפי שהעתיק למעני הגימ יוסף
לעזינשטיין כתוב שם: הרב הגדול המפורסם מרה שמשון היה אבד"ק פלוצק והי' פרינס
בגליל לבוב והיה נקרא ה"ר שמשון מזאלקווא בהגימ אבא מארי ז"ל אבד"ק
גאווירדאק, וכתב: ואולי יען כי ה"ר אבא מארי לקח הרבנית מ' רעוויל אדום הפרינס
ה"ר מרדכי ר' ליבוש'ס מזאלקווא בהגימ ישראל איסר ונתנדל בנו ה"ר שמשון בבית
דרו, לכן כינרו מזאלקווא. ואולי הוא אשר נמצאה חתימתו בפנקס זאלקווא דף ס"ג ע"א על
תקנה שלא יהיו קרובי הרב בתוך מנהיגי הקהלה מיום ה' כ"ה מנחם תע"ז, ובדף קנ"ג ע"א
חתום על שטר חוב שנתנו ראשי הקהלה לה"ר נתן ב"ר בצלאל מיום ג' כ"א שבס
תע"ד וחתום שם „שמשון מזאלקווא“ (ע"ין לעיל ס"י ש"ה ה"ר שמשון מזאלקווא).

שו) ה"ר שמשון ב"ר יעקב מיזלש. היה מלפנים אביד בק"ק צעשינוב ובפנקס
הקהל שם חתום על כתב אחד שנכתב
בשנת תצ"ו ובכתב אחד בשנת תק"ח ומצעשינוב נתקבל לאביד בק"ק זאלקווא ושימש
שמה שבע שנים, והרשיב את בנו הגאון ה"ר משה צבי הירש מיזלש על מקומו
הוא שב לצעשינוב, יש ממנו תשובה בשרת נאוני בתרא' ס' ס"ג שנדפס מחדש במשער-
גאויץ. גם הביאו בסוף ס' נועם מגדים מתלמידו מה"ר אלעזר הלוי איש הורוויץ אבד"ק
מארניגראד ששנים על התורה ובסופו קצת דרושים ולקוטים בדרוש הספר ועוד
באזה מקומות. בס' שער המלך (זאלקווא תקל"ד) בשער הספר הצדיקים
זאמר עליו קינה בדרך שיר ומכנרו הרב הגאון הגדול מוסת הדור כבוד מהר"ר
שמשון מיזלש אבד"ק משעשנוב, ונמצאה חתימתו בפנקס זאלקווא דף ס"ח ע"א על
גחינת רשות לר' ליב ווישנקר כי ימכור את ביתו מיום ה' י' אייר תקכ"א וחתומים

עוד שם: הק' הלל במוהרריש וזה"ה מולקאווא ישראל מרדכי במו"ה ברוך יצ"ו.
 הק' גדלי' בהרב מו"ה בנימין וואלף וצ"ל, הק' מרדכי בהרבני מו"ה יוסף.
 ונמצאו ממנו הסכמות ע"ס מענה אליהו על מסכתות (ואלקווא תקי"ח) מן יום
 א' כ"ג חשוון תקי"ח וחתום נאום הטרוד שמשון בה"ר יעקב מייזלש חונה בק"ק
 ואלקווא. וכן ע"ס תפארת צבי מר' צבי הירש ליפשימיץ (ואלקווא תקי"ט) הסכמתו
 מן יום ד' ר"ח אדר תקי"ח וחתום הק' שמשון מייזלש החונה פה ק"ק ואלקווא יע"א.
 גם ע"ס בית פריץ דרושים מה"ר פריץ מבראד (ואלקווא תקכ"ג) הסכמתו מן יום א'
 כ"ז תמוז תקי"ט. ע"ס מים עמוקים על מסכתות מ"ר מרדכי מבריסק דלישא (ואלקווא
 תקכ"ב) הסכמתו מן יום ה' י"ד טבת תקכ"ב. גם ע"ס צמח מנחם דרושים לה"ר מנחם
 נחום כהנא (ואלקווא תקכ"א) הסכמתו מן יום א' ט"ז אדר תקכ"א. גם הסכים שם
 ה"ר הירץ מבראד ראב"ד בואלקווא מן ב' סיון תקכ"א (הוא ה"ר נפתלי הירץ ב"ר
 משה, עיין סי' רמ"ט). ע"ס שבט ישראל על תהלים מר' יעקב ישראל מניד דק"ק
 קרעמיניץ (ואלקווא תקל"ב) הסכמתו מן יום ד' ט"ו אלול תקכ"ו. גם נמצאה שמה
 הסכמה מבנו ה"ר צבי הירש מייזלש מן כ"ה ניסן תקל"ב, גם הסכמה מה"ר אברהם
 מרדכי ראבדק"ק ואלקווא מן יום ו' ער"ח ניסן תקל"ב ונרשם על ראש הסכמה
 שהיה אב"ד דק"ק ואלקווא. גם הסכים ע"ס עיר דמשק אליעזר (ואלקווא תקכ"ח)
 מן יום ג' כ' אייר תקכ"ו מעיר טשעשינוב וחתום: נאום הק' שמשון מייזלש אשר
 לפנים מקום תחונתו בעיר ואם בישראל ק"ק ואלקווא. ונמצאה שמה גם הסכמת ה"ר
 אברהם מרדכי אבד"ק ואלקווא מיום ה' ד' אב תקכ"ו. וכן הסכים ע"ס אבן שהם
 (לאנדאן תקל"ב). ועלה אל השמים ט' סיון תקכ"ט ומנוחת כבוד בצעשינוב. ואחריו ה"ר בנו
 הגאון מו"ה חנני' ליפמאן מייזלש ממלא מקומו ונפטר שם ד' דחוד"מ ססח תקמ"א.
 והנה ההחכם השלם מוהר"ר אביגדר ליב הורוויץ מייזלש מצעשינוב (בן אחי
 של הגאון מוהר"ר יצחק שמשון מייזלש, הבאתיו באות י"י) הואיל בטובו להעתיק
 לי נוסח המצבה אשר העתיקה ברוב עמל' ויגיעות כי המצבה היתה שקועה בארץ. גם
 העתיק מה שנכתב על אודותיו בפנקס שם, תהי משכרתו שלמה על הטוב והחסד הזה:

הציון הלו קבר איש אלקים שקעה שמשו יום ד' ט' * ימים לירחא תליתאי
 דאתיהב לון אוריון תליתאי כנתינתה כן נשילתה, וכל ארגליא שלה תקכ"ט
 לפ"ק שמשון שפט את ישראל כאביהם שבשמים, איוו ירדשו מאפסי ארץ
 ורהוקים איים, לשמוע אמרוו כי נעטו סקוד מים חיים, ארמ"ו הרב הגאון החסיד
 הספורס רבן של כל בני הגולה מוהר"ר שמשון כמ' יעקב וצוקל"ה הוא שפט
 את ישראל ארבעים שנה פה"ק ובק"ק ואלקווא תנצב"ה.

אלה הדברים כתובים בפנקס הקהל דשם:

להאי שופרא דכלי בארעה קא בכינא על אבירת כלי מלחמתניו מלחסתה של
 חורה, חורה חוגרת שק על נפילת גבדיו, ולן יאות למכבא ולמיענד הספרא
 רבא על אבירת מגינינו קרוש ישראל מלכינו מאן מלכי רבנן ה"ה הרב הגאון

(* ובטעות הכיאי כסי שער המלך (שער הספר הצדוקים פ"ו) וז"ל: מורנא תרב הגאון
 הגדול טופת חדור כבוד מו"ה שמשון מייזלש אבד"ק צעשינוב ומלפנים היי אב"ד ור"מ בקהלה
 ספוארה ק"ק ואלקווא יצ"ו ומרוב ענותנותו לא רצה להשתמש בתנא וחזר למקומו הראשון
 לשכב עם אבדיו ושבק לן חיים ונפטר ביום ג' א"ה שבועות תקכ"ט.

גדול הרור סורינו ורבינו רבן של כל בני הגולה מו"ה שמשון הכ"מ, שמשון
 דן את ישראל כאבותם שבשמים, והוא שפט את ישראל ארבעים שנה, פה"ק
 יצ"ו ובק"ק זאלקווא שבע שנים, שנפטר ונקבר בידה שניתנה לנו אורייתא
 תליתאה בידחא תליתאה כנתינתה כן נטילתה מ' סיון רהאי שתא תקב"ט לפ"ק.
 (כ"ד תלמידו הכותב כדמע ובבבני רבא יעקב בהרבני הנגיד מו"ה היים סג"ל).

**

פה המקום להעיר. כספרי אנשי שם סי' תפ"ד הבאתי את ה"ר צבי הירש
 מיזלש שהי' אחד מו' טובי העיר בלבוב (איננו ה"ר צבי הירש מיזלש אב"ד
 בזאלקווא), והוא אשר בא על החתום בפנקס בשנת תצ"ז (כמו שמוכא שם בהוספה
 סי' י"ז צד 230). והרב הנאון מהר"י לעוונישטיין בהערות שלו צד 247 הביא, כי
 הוא היה אחי הג"מ שמשון האבד"ק זאלקווא, והם (ה"ר צבי הירש מיזלש מלבוב
 וה"ר שמשון) היו בני הרב ר' יעקב מיזלש, ור' יעקב אביהם היה אחי החסיד
 הפרנס דד"א מוהר"ר צבי הירש מיזלש מק"ק בעלזא בהרב מו"ה שמשון מיזלש,
 הובא בסוף שר"ת בית יעקב לה"ר יעקב מזוואניץ עכ"ל, ולפיזו הי' ר' שמשון מיזלש
 אבד"ק זאלקווא בן אחיו של ר' צבי הירש מבעלזא, אבל במגילת יוחסין כתב יד
 מה"ר שלמה יצחק היילפרין אבד"ק טארנאפאל (כאשר כתב אלי התכם שווערדשארף)
 כתוב, כי ה"ר שמשון מיזלש האבד"ק זאלקווא היה נכד לר' צבי הירש מיזלש
 מבעלזא, וכאשר כתבתי מזה להרב לעוונישטיין כתב לי: ראיתי אחר החיפוש
 שטעיתי אשר כתבתי ויאבה לחקן לסי' תפ"ד כי הרציה מיזלש מבעלזא הי' אבי
 הג"מ יעקב מיזלש אבי הג"מ שמשון מיזלש האבד"ק זאלקווא.

רבי העשירי מקראקא.

תולדתו והלך נפשו

מאת הרב הנאון יוסף לעזינשטיין אב"ד כסעראצק *

א.

מקור מחצבתו ותולדתו.

בתחלת המאה הראשונה לאלף הששי הופיע ראש לחכמי אשכנז הוא רבנו מאיר ב"ר ברוך מרוטנבורג, תלמיד הגאונים: רבנו יצחק מווינא⁽¹⁾ בע"ס אור זרוע, ה"ר יהואל מפאריז⁽²⁾, ה"ר שמואל בן מנחם⁽³⁾ וה"ר שמואל ב"ר שלמה⁽⁴⁾. רבי מאיר הרביץ תורה לאלפי תלמידים ומגדולי תלמידיו הם המה: הרא"ש המרדכי, ה"ר מאיר הכהן⁽⁵⁾ בעל הגהות מיימוני וה"ר שמעון ב"ר צדוק. רבנו מאיר חיבר הרבה שו"ת ונדפסו מהם כפראג ובלובוב, ומהם נמצאו בשו"ת הרשב"א ובתוס' יומא ובתוס' יו"ט לסדר מהרות⁽⁶⁾. הוא השתדך עם הרמב"ן⁽⁷⁾ שהיה מבני בניו של ה"ר יצחק בעל אזהרות⁽⁸⁾ בה"ר ראובן אלברצלינא⁽⁹⁾. ה"ר יצחק אלברצלינא⁽¹⁰⁾ הג"ל חיבר

(1) הרא"ש ס"ב דערוכין.

(2) תוס' יומא י"ח.

(3) שם דף מ', הנמ"ץ פכ"ט מהלי שבת.

(4) שם מ"ב, תשובות מייסונית ריש משפטים.

(5) מהרנ"ח סימן ק"ל.

(6) כ"כ במה"ע הנשר תרכ"ד בשם הג"ס יעקב אורנשטיין אבד"ק לכוב.

(7) ונהגין לקרותן בארצות המורה. תחלתן: איזה מקום כינה.

(8) כ"כ כתשובות הר"ש בן צמח סימן ו' הביא בשה"ג דף כ"ה.

(*) נמסר לרפוס ע"י שמואל אבא הורודצקי.

(**) כבר זה חיבר פרושים לספר זרעים וטהרות. „אלה הפרושים לא נרפסו אבל נמצאו

מהם שוירים קטנים כפסרי מתכרים אחרים" (דרו"ד ח"ה צד 76). ש. א. הורודצקי.

(***) הרה"ג הכותב הנכבד עבר בסקירה אחת על תולדות ה"ר יצחק אלברצלינא ולא למותר

נחשוב למלאות את דבריו הקצרים: ה"ר יצחק אלברצלינא או אלברגלוני נולד בשנת

ד'א תת"נ. בימי נעוריו יצא מעיר ברצלינא אל העיר דעניא ונתקבל שם בכבוד גדול.

ולקח לו לאשה בת אחר מגדולי דעניא ושם ישב על כסא דין עד יום מותו. בהיותו

בן ל"ה שנה (ר"א תתל"ח) העתיק הלכות רב האי, הוא ספר חמק והמסכר, מערבית

לעברית (הקדמתו להעתקתו). לעה וקנתו חיבר ספרי שערי שבועות (כן הוא דעת

החכמים ש"ר, גרעטץ, פין, לא כן היא דעת החכם ווייס בדרו"ד ח"ד עמוד 128) ולפי

דברי הראב"ד (בפסר הקבלה) חיבר גם „פירושים לפרקים מסכת כהובות ופירוש

למסכת עירובין הסעודים על חכמות. ב„אזהרות" שחיבר על תרי"ג מצות עשה לו שם

לפייטן ומשורר, „כי הפליא לעשות מליצות נאות, והביא במלות חרוזיו זכרון כל המצות

וישטים בפסוקים דברים, כאלו הם ברוח הקדש חקוקים" (תחכמוני שער ג) ועיין דברי ימי

ישראל לגרעטץ העתקת הרה"ח שפ"ד ח"ד צד 80—81 וכעמודי עבודה צד 126 וכנסת

ישראל להרה"ח פין צד 592. ש"א הורודצקי.

ספר שערי שבעות והעתיק חלכות רב האי גאון מערבית לעברית ואזהרתיזי גרסמו בירושלים שנת תרי"ב, מנוע הלז יצא רבנו הגאון הגדול מ"ה יעקב ווייל⁽¹⁾ בעל שרית מר"י ווייל. הוא למד בישיבת הגאון מ"ה זלמן רונקיל אבר"ק מנענצא⁽²⁾, גם יצק מים ע"י הגאון מר"י סניל הוא המהר"ל⁽³⁾ וע"י הגאון מר"י מילין⁽⁴⁾. רבנו ה"ר יעקב ווייל היה בעל משפחה גדולה. שאריו היו: הגאון מהר"ר ל"חא⁽⁵⁾ ז"ל, ה"ר אהרן חכהן⁽⁶⁾, ה"ר אייזק⁽⁷⁾, ה"ר זלמן⁽⁸⁾ וה"ר יוסף⁽⁹⁾. מחותניו היו: ה"ר זלמן⁽¹⁰⁾, ה"ר ברוך⁽¹¹⁾, ה"ר מולן⁽¹²⁾, ה"ר ישראל⁽¹³⁾ וה"ר יודמאן⁽¹⁴⁾.

(1) בעז"ת מר"י מינץ סימן ט"ו איתא שמהר"י ווייל הלך אחרי דעת מהר"ב לפי שהיה מחיחס אחריו, שהיה קרובו.

(2) תשובותיו סימן קנ"א.

(3) שם סימן קע"ב ועוד.

(4) שם סי' מ' ז"א ע"ט. בספר קורא הדורות (דף כ"ו) כתוב ששנים היו וה"ר יעקב מולין איננו זה המהר"ל. וכן נראה משינוי לשון המהר"י ווייל, כי בסימן כ"ג כתב: הגאון מר"י מר"י מולין וכ"כ בסימן כ"ה ל' ק"א, ובסימן קע"ב הביא בשם המהר"ל: וכ"כ מר"י הכנה"ג אוה"ח סימן תקס"ח בשם המהר"י ווייל שכחב משם המהר"י מולין ביום שמת לו אב והעברה השנה ריתענה בשתייהן אבל מהר"ל כתשובה (סי' ל"א וק"ו) דיתענה בראשון עכ"ל. ובלקטני מר"י ה"ל תענית כתוב: „אם מת לו אב באר ונתעברה השנה והשיב מר"י סניל בתשו' כנהג שלא לתענות באר ראשון, ודאיה מפטרת כרע"ה דיום מיתתו נהוג עלמא באר ראשון ומטירתו כמון לנטו כדמוכח ס"ק בקירושון עכ"ל. ובחו' דינוס והלכות דהאזר"י ווייל סימן ה': שמעתי שהורה מר"י מולין לצום בשתייהן, אבל נראה שיש לצום באר שני ולא בראשון ואני רגיל להורות כמו המהר"י ז"ל ע"כ, וזוה יצא לכנה"ג סימן רכ"ה וסימן ש"ז ששנים היו, ואף שככתובות מר"י ווייל סימן מ' כתוב: וכה"ג פסק הגאון מרנא ורבנא מר"י מולין ז"ל בעובדא שאידע וכו' ותשובות מהר"ל ז"ל ביד בנו הח"ר שמעון וכו' ע"ש. צ"ל שגם המהר"ל כ' בענין זה, ואף אם נאמר שהמהר"י ז"ל שזכרו בדינים והלכות סימן ה' כנ"ל הוא ה"ר ישראל איסר"ל שכן דעתו בתה"ד סימן רצ"ר, מ"מ ע"כ שנים היו בכדי שלא יפתרו דברי דר"י מולן לתשובות מהר"ל לדינא, אך החיר"א בשה"ג אות ר"ל"ה השיג ע"ז לומר שבולס אחר ונקרא מולן ע"ש אביו מוה' משה וכו"כ הטיב גיטין בשמות אנשים אות מ' סק"ב ע"ש. וזה דחוק, שהרי בתשובות מר"י ווייל סי' מ"ו כתוב תשובה לעמיתו ותכירו מר"י מולין בן רבו המהר"י מולין, ובסי' ק"ו קראו מחותנו. ולפי הכרעת סברתם למה נקרא נכ"ר בשם מולין? ועוד שהרי בתה"ד בפסקים וכתבים סי' ט"ו מ"ח הובאה תשו' להרב מר"י מולין וכן כסי' קס"א ובסי' קפ"ט הביא בתואר מר"י סנ"ל וכן בתשו' מהר"ל סימן ט"ו הובא המהר"י מולין ובכמה מקומות שם נשאל המהר"ל ובע"כ ששנים היו. ותשובות כהרמ"ה שנרספו בסוף תשובות הרשב"א ח"ב בשם המהר"ל אינו מוהר"י מולין הלוי כמ"ש הש"ג אלא ר"ת: מהרב מאור הגולה ובכס"כ המהר"י ווייל בתשו' סימן ג"ב: כיון שמאור הגולה אשר עיני כל ישראל עליו מר"י פנ"ל מחיד דבר.

(5) תשובתו סימן כ"ה וק"ו. כנראה שהוא המהר"ל מפראג הזקן המוכא בפסקים וכתבים סימן קט"ב וביוחסין מאמר ה' ובמגילת יוחסין למהר"ל מפראג שנפטר בשנת ר'.
 (6) שם סימן ל"ג.

(7) שם סימן מ"ר, ובפסקי מהר"א סי' קל"ח הביאו בשם סנ"ל וע"ש סי' מ"ו.

(8) שם סימן קס"ה.

(9) שם סימן ק"צ וקצ"ג ובדינים והלכות שם דין ו' ול"ו.

(10) שם סי' מ' כ"ג ל"ט ככ"ו קס"ב.

(11) שם סימן צ"ז והובא בפסקים וכתבים סימן ס"ה.

(12) שם סימן ק"ו. — (13) שם סימן ק"ג.

(14) שם סי' י"ג ואולי הוא ה"ר יוזמאן כ"ץ המוכא בפ"כ סי' ט"א קב"ה קיל קל"ק ק"ח קמ"א.

גם מהר"י מיניץ בתשו' סי' ט"ו קורא למהר"י ווייל: שאר"י המהר"י ווייל בתשובתו סי' קנ"א כתב שהרב מהר"י מולץ התיר לו להושיב ישיבה לביד בק"ק נירנבערג אף שהיה הרב מוהר"ז הכהן אב"ד שם כמה ימים ושנים קודם שבא לשם. ולא רציתי לקבל עליו ע"כ ונתקבל לאבד"ק עהצורט ולבסוף נתקבל לאבד"ק נירנבערג והמדינה. בנו היה הגאון מוהר"ר מאיר אב"ד במדינת אולטא אבי הגאון מ"ה יעקב ווייל אבד"ק דונא ומדינת בייארין, אבי הג' מ"ה יוסף ז"ל אבד"ק במבערג, שוואבין, שווייץ¹) בעל סדר הניקור, תלמיד הגאון מ"ה אליעזר אבד"ק פראנקפורט בע"ס יסוד שירים בהר"ד נפתלי הירץ מריווש זצ"ל²). חתנו הגאון מ"ה קלונימוס קלמן ר"מ בקראקא בה"ג מ"ה יונה אבד"ק אוסמרהא ומדינת רוסיא הקטנה, הובא בשלשלת הקבלה, בר פלוגתיה של הגאון ה"ר שכנא, בהג"מ קלמן בהגאון מ"ה יונה בעל איסור והיתר הארוך הובא בפסקים וכתבים למחותנו סי' כ' וסי' ל"ז.

הג"מ קלמן מקראקא הנ"ל היה אבי הג"מ יוסף³). אשתו היתה⁴) בת הגאון הריפא מ"ה משה אפרים שור ז"ל רופא המלך ואבד"ק קראקא ונפטר שם בשנת של"א. הרב הגאון מ"ה משה אפרים, הובא בשו"ת מהר"ם פאדווי סימן מ"ה ובהערות ותקונים לעיר הצדק ובשו"ת מהרש"ל סימן צ"ו, בהרב מ"ה אברהם שור ממדינת מעהרין בה"ר שמואל שור, מנוע רבנו יוסף בכור שור מאורליינש⁵) בעמ"ה פידוש עה"ת והוא הנקרא בן פורתא⁶). אשת ה"ר משה אפרים היתה הרבנית חנה בת הגאון מ"ה נפתלי הירץ טריוואש הנקרא ר' הירץ חזן בעל הסידור ופירוש מחזור נפתלי ובעמ"ה סדר גיטין, בהג"מ אלעזר טריוואש, הובא בתשו' מהר"ם מיניץ סימן מ"ו, הרב ר' יוסף במוהר"ר ר' קלמן הוליד את הגאון מוהר"ר אפרים נפתלי ר"מ כריסק וראבד"ק לובלין⁷) פונס דר"א בק"ק לאדמיר (נפטר בשנת שס"ב). בני הג"מ אפרים נפתלי הגודעים לנו הם המה: א) הגאון מ"ה אליעזר מלאדמיר, הביאו בהק' ספר מנורת זכריה וספר זכריה משלם; ב) הגאון מ"ה מרדכי משעברשין בע"ס קטורת הסמים על התרגום; ג) הגאון רשכבה"ג מוהר"ר יעקב ז"ל אבד"ק בריסק ולובלין בע"ס חידושי הש"ס אשר עודנו בכתובים⁸), ועל יו"ד חו"מ אה"ע⁹).

¹) הקדמת נכדו כס' נתיב חיים על או"ח וקרנן נתנאל.

²) זבח שמואל סדר הניקור שם בשמו.

³) ב"העורבים ובני יונה" טעה לקראו בשם יונה, כי הגאון ירדו מ"ה יעקב שור אבד"ק קיטוב בע"ס רבוי יעקב העתיק מצבת בנו הג"מ אפרים נפתלי ושם כתיב יוסף לבר.

⁴) היא אחות הגאון מ"ה נפתלי הירש שור אבד"ק לובלין הובא בב"ח או"ח סימן תמ"ו ותנ"א, ט"ו יו"ד סי' ס"ט, נחלת שבעה סי' י"ב וכשו"ת רמ"א ובמכתבי הנרפס בס' עיר תהלה, ויש לו הסכמה במדרש רבה הנרפס עם המתנות כזונה.

⁵) שו"ת בית אפרים אה"ע סי' ו' וסי' י"ב.

⁶) תקונים והוספות לבית האוצר של שר"ל כהר"ר יהושע העשיל שור.

⁷) כ"כ לוי ש"ב הג"מ יחוקאל מיכלסאהן ג"י אבד"ק פלונסק, שכן מצא בכת' י וקוני הג"ט צבי הירש אבד"ק מנהיים, ברלין, על ספר גיפי הכות להתייחס אחריו שהיה ראב"ד בק"ק לובלין בימי המהר"ם ז"ל.

⁸) הקריכה לם' תפארת לשה, לנכדו על היו"ד.

⁹) הערות לעיר הצדק (רף נ"ז) ובהעורבים ובני יונה צד ל"ג, ובגני אוקספורד רר"א סימן רנ"ב וסימן תקצ"ט.

נפטר בק"ק לובלין יום י' ס"ז כסליו ת"ד ונקבר למרגלותיו של הפרינס דר"א הג"מ אברהם אבלי ז"ל בהג"מ ישראל אבד"ק לובלין בה"ר"ב מהדורא בתרא, והספידו בס' תפארת ישראל, כת"י באוקספורד ס' וישב א'.

הגאון מוה' יעקב מלובלין הובא בשו"ת אמונת שמואל (לתלמידו) סי' כ"ח וב"ט, בבית הדש סי' ק"ה, בבית שמואל אה"ע סי' כ"ח סק"ג, ביכורים (ש"א סימן ה', שנה ב' סי' י"ג) ברית שלום (ס' בא), בברכת הובח חו"מ (סימן ע"ב שס"ח), בברכת דמים (אוה"נ דף ל"ז) בברכת שמואל (ס' ויחי, במדבר), בגאוני בתראי סי'

(1) סה"ע הסגור שנה י"ד סי' ג' ובהערות לעיר הצדק (צד ע"ר) חשב שנפטר ססוך לשנת ה"ה וטעה בזה כי בתמ"א שם כתב שנת ת"ר. כן טעה החיד"א בשה"ג ה' אות י"א שכתב ששמע מבני ה"ר אברהם ז"ל שאבי הרב מו"ה יעקב מלובלין היה ג"כ הגאון ר"ד העשיל אב"ד קראקא שנתקבל עפ"י פקודת הרב מו"ה נחן שפירא בעל מג"ע וקבור שם אצל נכדו הגאון ר"ד העשיל ז"ל מקראקא ע"ש. ואם לא ראה מצבתו של בנו הג"מ יעקב הרי בהסכמתו ל"ס' קול יהודה (פראג ת"א) ובסידור שלי"ה (רפוס אמשטרדם) ובספר זכרון חתם ע"ש אביו ה"ר אפרים נפתלי, וב"כ בתשובתו לספר נאון צבי על יבכת"ל כסופו ובהשוכות גאוני בתראי סימן כ"ז, וכן מצאתי בספר עיר הצדק (צד ק"ה וק"ו) שהשיג ע"ו. אף גם סתוכן סיפורו שהר"ד העשיל הראשון נתקבל ע"י הר"ב מג"ע (שהובא בטיב גיטין ש"א ה' סק"ט כשם דורשי רשימות) ישפוט לאשרו שאין זה אמת. שחרב מג"ע נפטר י"ג אב שצ"ג כמובא בס' איתן האזרחי (ס' ראה) ובעיר הצדק (ושלא כמ"ש החיד"א בשה"ג אות ג' סל"ה שנפטר שצ"ר), ואם נאמר שזה דעה אביו שנתקבל שצ"ד והג"מ יעקב ת"ר והג"מ ר"ד העשיל נפטר תכ"ד כמבואר בעיר הצדק, איך יתכן שבמשך ל' שנה נתקבל ונפטר היא וכן בנו שם. ועוד שס"ב עיר הצדק ולוחות זכרון כ' שהמג"ע נפטר בעורו בימי עלומיו כנורע מחצמח דור, שא"כ אביו ה"ר נתן שפירא נפטר שלי"ו. והקרוב אלי כי הר"ד העשיל, כפי הנודע שנתקבל שנת ת"ר על מקום הר"ב התיו"ט. היה עפ"י הרב המקובל מו"ה נתן שפירא בעל מצת שמורים בה"ד דוד טעביל דיין מקראקא שהובא בתשו' מהר"ם לובלין (פימן ק"ה) ונראה שטעות הוא שהרי שבמצבת ציוני רבני קראקא העומדים להלפיות קבורים הג"מ יהושע ז"ל בע"ס שו"ת פני יהושע והג"מ אריה ליב (חותנו של אמ"ו הר"ב ב"ש על אה"ע) ושוכבים יחד עם הר"ד העשיל הג"ל. וכן הביא בשה"ג החיד"א אות ל' סעף ס"ב, כמו שיראה במגנסי המתים בקראקא בעמודים שם בוסן פטירתם, ודימה על הג"מ יהושע שהיה נקרא העשיל ובמשך זמן וריוחוק הדרך החליט ברעתו ששנים היו ותאי היה זקנו. תידע שהחיד"א בשה"ג בעת כוואו לכתוב שם אות ס' סעף צ"ה, כשם בנו הנ"ל. כל הגאונים השוכבים שם כתב: ובאותה שורה הגאון מוה"ר העשיל ז"ל זקנו של הגאון המפורסם מוה"ר העשיל ושם הגאון מוה"ר ליווא ודמות אריה על קברו ע"כ *). והשמיט את שם הגאון (וקיני) מוה' יהושע בעל המג"ש ופ"י ובע"כ ששמש עליו שהוא הר"ר העשיל. אף שהרב בס' עיר הצדק (צד ק"ו) כתב שטעה על הרב מוה' העשיל צורף איני נראה שהרי החיד"א כתב ובאותה שורה הגאון מו"ה העשיל: שם הגאון מוה' ליווא והמקובל מוה' העשיל צורף אינו שוכב שם. אולם אף חשב שזהו הר"ד העשיל לא היה בוסן הקודם וכן אם היה רואה בעיון ה"ר יהושע הר"ב כנ"ש שנפטר שנת ת"ח לא היה טועה לחשוב עליו שהוא היה זקנו של הגאון ר"ד העשיל, אף שבימי קדם היו דרכם לקרוא בנו ע"ש אביו אע"פ שהיה בחיים כמבואר בתשובות הרי"ש בן הרשב"ץ סי' רצ"א הביאו הקיבו גיטין ש"א אות ש' סק"ד ס"ט במרינת אשכנז ופולין מקפידים לקרוא בנו ע"ש אביו בעורו בחיים כמבואר בספר חסידים סימן ת"ס ובס"ג למהרש"ל אות א' והביאו הטיב גיטין ש"א אות א' סק"ב וכה"ג הוי לא ראינו ראייה.

(*) וזה כבר העירו כמנולת יוחסין אות י' וש"כ גד"ו הרב וכו' מוה"ר הירץ בעיינושטיין מלכות בשה"ג החרש אות ל' ס"ב שזה היה (וקיני) הג"מ אריה ליב אבד"ק קראקא ו"א המהר"ל בעל הגבורת שהוא נפטר בזראג כמ"ש בגלעד ולא בקראקא ור"א כמ"ש בתולדות רש"י (דף ל"א) שנפטר בפוזנן.

י"ו וס' ל"ח, בנאון צבי על יבמות בסופו, דרוש נחמד להניט דור ליפא (תלמידו) דף כ"ו, דרוש שמואל (דף ס"ג), דוע אברהם על רבה (ב"אשית סמ"ג), חלוקי אבנים (ס' נה, ויצא), חלקת מחוקק סימן י"ו סקס"ו, חוקי דעת אות כ' סמ"ו, ידי משה על רבה (בראשית סמ"ג), חלקי אבנים (ס' נה, ויצא), כתנות אור (ס' בחוקותי רות), לב אריה (ס' וישב, יתרו), לחם הגנים רס"י ק"ה, מנילת איבה להתיו"ט, מטה אהרן, משנת ר' אליעזר (ס' תוקת), נחל קדומים (ס' יתרו), עדות ביהוסף (ס' ורא, וישב), עיר דוד ס' ל"ה, פני יהושע ח"א אה"ע ס' י"ד, קול יהודה תולין (דף ע"ח), שמחת הרגל על רות ובתפארת למשה (מנכדו). — אשתו הראשונה היתה הרבנית בת ה"ר שמואל יוסקיש¹), ואשתו השנייה בת הג"מ שאול וואהל השר מבריסק²). בני הנאון ה"ר יעקב מלובלין הם המה: א) אשת הג"מ בנימין וואלף המובא במאסף הגרן, ספר ראשון (צד מ"ו); ב) אשת הקצין מוה' בנימין וואלף אבי הג"מ יעקב אבי הר"ב חכם צבי (מנילת ספר להיעב"ץ צד ג' ובעיר הצדק צד ק"ג); ג) הנאון האמיתי מאור הנלה קדוש ד' רשכבה"ג רבנו אברהם יהושע העשיל ז"ל אב"ד בריסק דליפא, לובלין והגליל, קראקא והגליל, בע"ס חידושי הלכות על בנות. ובעודו בן חמש למקרא נבאו עליו יושבי תבל כי יהיה אחד בחכמה על כל הארץ היינו דאמרי אינשי בוצין בוצין מקמפיה ידוע (ברכות מ"ח). לא פה המקום להביא כל פרטי תולדתו וקורות ימי חייו, אך הנני לרשום פה מקרה אחד מימי עלומיו: בימים ההם חי הקצין הנודע השר ר' שאול וואהל³) מבריסק ותהי לו בת יחידה יפה ומשכלת מרת הנלא ויהללוה אותה לפני הר"ר העשיל ויהפוך לבוא אתה בברית הגשואין, לתכלית זאת באו הוא ואביו לבריסק והתארחו בבית הפרנס דמתא, אך השר ר"ש וואהל לא חפץ לתת את בתו לה"ר העשיל באמרו שאיננו כדאי להיות חתנו מחוסר ידיעותיו או בשפות העמים, וירגנו עליו העדה על כי ביש פני גדול הדור והתקשר שם עם בת הראש והקצין מוה' משה⁴) ר' לויזש ז"ל מבריסק, ויולנא, והר"ר העשיל הצליח בישיבתו הנדולה והעמיד תלמידים לאלפים. בעת ההיא מתה אשת המלך וינמנד השלישי ושונאי השר וואהל דברו על לב המלך ושרי מלכותו לקחת את הענלא לו לאשה, ההצעה הזאת מצאה חן בעיני המלך ונס נתאשרה.

¹) כן הוריעני ש"ב הרב מהר"י לגרא מסאריגורא בשם כתב יחוס, ואולי הוא הג"מ שמואל אב"ד בריסק לאדמו"ר ופרעמיסלא ויש לו הסכמה בספר עולת תמיד, והובא בשו"ת בית יעקב סימן ס"ח, כ"ש ש"ג אות ס' בסופו, ב"ח החדשות, עשרת וקנים סי' קע"ו, שו"ת ס"י ח"א סי' י"ג וח"ב סי' כ"ב, שערי תשובה א"ח סי' תס"א. הוא היה בן הג"מ פייבש אב"ד בריסק, קראקא, הובא במאסף הגרן ס"א הוי"ל ע"י ירדיו ש"ב הרה"ח שמואל אבא הארארעצקי.

²) עי' שו"ת סנתח משה.

³) הולדותיו נדפסו במ"ע וואסחאד ובמחברת נדחת שאול, עיר תהלה, שה"ג החרש.
⁴) ה"ר משה היה בן האלוף החסיד השלם מו"ה אלעזר ז"ל, נפטר בקראקא יום ר' ו' אב שפ"ג והספירו בס' כגלה עמוקות (ס' רביים) אחי רבנו הרמ"א חתן מאור הגולה מהרש"ל המובא בכרם שלמה תולדות הרש"ל לירדיו ש"ב הר"ד ש. א. הארארעצקי. ה"ר משה הלן כתב הקדמה לס' ים של שלמה על חולין והרמ"ס תשובות דורו רבנו הרמ"א, הובא בפתח השער להש"ס ר' לובלין שע"ח ובס' עיר תהלה ובקריה נאמנה צד ס"ו. ואשתו מרת שרה היתה בת הקצין סו"ה צבי הירש פאס ז"ל (כ"ב בכתב יחוס להג"מ אריה ליב אב"ד בלאנזש, דויקוב).

ממעם כהני הדת וינמור המלך אומר לקחת לו את היהודית לאשה אם לא נתקשרה עוד לאחר. אולם יען כי הנסיך שארטאריסקי חסץ לתת אחותו להמלך מהר להודיע להשר וואהל מנמת המלך והנה או היה הגימ אפרים זלמן שור ז"ל האבדיק שעברשין הוראדנא לאבדיק בריסק ותמת עליו אשתו ויבקשהו השר וואהל עוד בתוך שלשים יום למות אשתו לכונסה לחוסה אף כי כבר היה אז בן ששים. מהנשואין האלה יצא הגימ יעקב שור האבדיק לויצק⁽¹⁾. ואביו נתקבל לאבדיק לזבלין על מקום אביו הנאון מדה נפתלי הירש שור והרפס ספרי תבואות שור ונפטר שם ביח תשרי שציד ועל מקומו הלך לזבלין הגימ יעקב ביר אפרים נפתלי מבריסק, ולבריסק נתקבל הריר העשיל ביחו עם הגימ אברהם עפשטיין האבדיק הוראדנא. בשנת תיד נתקבל הריר העשיל לאבדיק לזבלין על מקום אביו ויבא הגימ יעקב שור למלא מקומו בבריסק על מקום אבותיו ובקשו הפו"מ לקבל רשיון והיתר הסמיכה מהריר העשיל. לתכלית זאת בקרהו בליות אמו מרת הנלא ולהיות כי לבו היה רע מעורויו על בית השר וואהל לא חסץ לסמוך את ידו עליו ונחלשה דעתו עי"ה. ברבות הימים חלתה אשת הריר העשיל ולגודל ההתרחקות שהיתה בין משפחתה למשפחת השר וואהל בקשה מבעלה הריר העשיל שלא יתסיים לעולם לקחת אשה מבית השר הנ"ל. ולהקצין הרב מדה שמואל יהודה ז"ל בהשר וואהל היתה בת מלומדת יעלת חן ושכל טוב מרת דינה אלמנת הגימ נפתלי כ"ץ האבדיק פינסק דליטא⁽²⁾. האשה הזאת השתדלה להנשא להריר העשיל אך לא הרהיב איש בנפשו לדבר על לבו כי ידעו התרחקותו ממשפחתה והבטחתו לאשתו הראשונה. ודנה דינה בנפשה לאמר: אם אין אני לי מי לי, והלכה לעזרת נשים בבהמ"ד ותצו להגיד לו כי אשה מבקשת לדבר אתו בעזרת נשים ויהיה הדבר הזה לפלא בעיניו, ויהי בהופיעו על מפתן החדר של עזרת הנשים חרדה האשה לקראתו ותקרא אליו בחכמה: „נחית דרגא נסיב אתחא". ישאל אותה: הלא נדרתי לאשתי להתרחק מבית אביך? השיבתו: לא מפי תצא תודה הלא יודע מר כרוב גודלו היתר נדרי זרחין ואונסין ופרשת כנפיך על אמתין. אז נשאה בהיתר ביד (גדולת שאול דף ד').

לסוף ימיו נתקבל הריר העשיל לאבדיק קראקא וינעו שם אל עמו ביום ב' תשרי שנת תכ"ד לפ"ק. וזה נוסח מצבתו: „פה נטמן ונגנו ארון הקודש צדיק יסוד עולם כבוד מהוריר העשיל ר"מ ואב"ד דק"ק קראקא בן הרב הגדול רבן של כל בני הגולה כמרה יעקב ז"ל ר"מ ואב"ד דק"ק לזבלין. נפטר יום א' ב' תשרי תכ"ד לפ"ק תנצביה. נתחדש בשנת תקנ"ג לפ"ק בהשתדלות והוצאות נכרו הנאון האמיתי הריר העשיל.

⁽¹⁾ הוא כעטמ"ס בית יעקב על סנהדרין וגם נמצא ממנו ככתובים שו"ת בית יעקב תח"י האבדיק פינסק דליטא.

⁽²⁾ בס' גדולת שאול כתוב שהיתה אלמנת הגימ נפתלי הירץ גינצבורג האבדיק סלוצק יסקודם בק' פינסק, אך במגילת יוחסין כת"י ש"ב הגימ שלמה יצחק היילפרין אבדיק סארנאפיל המוכא במסאף הגרן פ"א הנ"ל (צד מ"א) כתוב שהיתה אלמנת הגימ נפתלי כ"ץ האבדיק פינסק ואח"כ לזבלין. והאמת אתי, שהרי בא בהסכמה על ספר עטורי שבעה יום ד' כ"ח אדר תכ"ד בואבלוראוו והר"ר העשל נפטר בקראקא יום א' כ' תשרי תכ"ד, א"כ האריך הרכה שנים בחייו אחר פטירת הריר העשל הנ"ל.

הר"ר העשיל הניח אחריו כתבים לאלפים והסיבה שלא הדפיס את ספריו בחייו כתב החיד"א בשה"ג (אות ה' סימן נ"ה) מחמת שהשיג על המהרש"א שלא כדת וכ"כ בספר מעגל טוב, ובספר מנילת יוחסין הנמצא בכת"י אצל הגימ שלמה יצחק הילפרין כתוב שנשרפו כל הספרים, ובכ"י הנמצא בוין כתוב אחרי שהעתיק דירתו לשם, בימי המרד בפולין תמ"ז, עם הגימ שעפ"ל הורוויץ, והצטער מאד על גליון הסמ"ע שהיה חביב עליו מאד כי נשכח ממנו הכל, ותלמידו הגימ אברהם מארי אבד"ק נאוורדאך החזיר והזכירו, וגם המעט שנשארו הולך הגימ יעקב ויקיל הורוויץ אבד"ק גלונא (הובא במאסף הנרן צר נ"ג), חתן נכדו הגימ יהושע העשיל אבד"ק טארלי נכד הר"ר העשיל הנ"ל, לבית הדפוס על הספינה ונפגעו, ועכ"ז נדפסו אחרי הסתלקותו חידושי הלכות על הבנות, ובראש קונטרס דברי מרדכי (ווילנא תקצ"ב) כתוב שנמצא תח"י ביאור טוש"ע אה"ע"ז מאתו וממר אביו הגאון רשכ"י מוה' יעקב אבד"ק לובלין, וגם נדפסו ממנו תשובות באסיפת נאונים ס"א"ג ה"ו ח' י"ב י"ד ט"ז, נאוני בתראי ס"ה ה"ו, וב' תשובות בספר עמודי שישים על מסכתות, לבר זה מובאים דברים בספרים שונים אשר לא יספרו מרוב—

ב.

שמות בניו ויוצאי חלציו.

הגאון הר"ר העשיל הוליד מאשתו הראשונה בת ה"ר משה ר' ליהם הנ"ל בן יחיד ושלוש בנות ואלה המה:

(א) אשת הרב החסיד מוה' אברהם הי"ד ז"ל כהרב מוה' יעקל כהרב מוה' שמואל בהגאון מוה' הילמאן צבי, ודודו של הרב מהר"ל מפראנ. בנם היה הגאון החסיד מוה' משה אבד"ק הוראדנא ור"מ דק"ק קראקא בע"ס תפארת למשה על י"ד והנהגות השי"ס ועל ד' ש"ע, והובא בס' דברי דוד (להמ"ז בהתנצלות המביא לבהר"ס), אמרי בינה, ר' ייבא (פ' בראשית), האסיף תרנ"ד (צד קס"ג), פרדס רמונים, עיר גבורים, היא היה חותנו של הגימ ברוך רפאפורט (מאסף דערן ספר א' צד נ').

(ב) הרב המאוה"ג מוה' מרדכי ז"ל חתן הגימ יונה תאומים אבד"ק הוראדנא, מיץ, ניקלשפורג, בע"ס קיקיון דיונה (גדולת שאול).

(ג) אשת הגאון הגדול מוה' שמשון הכהן אבי הגאון החסיד מוה' אהרן צבי הירש הכהן, בניו: (א) אשת הרב הגאון המקובל מוה' יואל בעש"ט מזאמושטש המובא בס' מפעלות אלקים, (ב) הצדיקת מרת בלומא אשת הרב מוה' יצחק הכהן הובא בהקדמת ס' בית אברהם (כרלין תקי"א), אבי הגאון מוה' אברהם אבד"ק טארלי, בראסלוב, זאמושטש, בע"ס בית אברהם, (ג) הגימ משה הכהן מק' אמשטרם בע"ס אסיפת הכהן (אמשטרם תל"א), אבי הגימ אליעזר¹ (אנשי שם ס' ע"ד).

(ד) הרבנית מרת נחנא אשת הרב הגדול מוה' משולם זלמן (הובא בס' לב אריה על איכה ובקונטרס אוצרות חיים סימן כ"ד שבש"ת מים חיים). בתו היתה

(¹) ומחמת שלא ראיתי ס' אסיפת הכהן אני סתפק בו וכנראה שמוכא שם בשם ר"ד העשל בלי תואר ח"ו.

אשת הנ"מ יעקב מרדכי אבד"ק סוזנן, נפטר בק' פיזר תצ"ו (קרות היתודים בפוזנן). הוא היה בן הנאון המפורסם מריה נפתלי כ"ץ מפוזנן, בנו : א) הרבנית רחל אשת הנ"מ יעקב עמדין בע"ס מור וקציעה וכו' בהנאון הח"צ. ב) הנ"מ יהודא ליוואי אבד"ק שווערוויץ. ג) הנ"מ יהושע העשיל אבד"ק פיזר אבי הרה"צ מוה' משולם מפרדאן ואבי הנ"מ שאלתיאל אייזיק אבד"ק פיזר חתן דוד הר' יהודה ליוואי הנ"ל. ומאשתו השניה מרת דינה הנ"ל הוליד :

ה) הצדיקת מרת אסתר, נפטרה בקראקא יום ד' ב' ניסן תכ"ה אשת הרבני החסיד מוה"ר נתן נטע שפירא נכד הר"ב מנ"ע אבי הנ"מ ישעיה אבד"ק קאוולין, הובא בהק' המניע על התורה ובס' טוב זכרון לנכדו הרה"צ מנעשריו.

ו) הצדיקת מרת קריינרל, נפטרה בקראקא ג' סיו אדר ראשון תמ"ה, אשת הרבני מוה' שרגא סייבל ותולדותיו הובאו בהערות לשם ושארית לש"ב הרה"ח ר"י כ"ץ סי' ה'.

ז) הרבנית המפורסמת ביראה ובחכמה מרת פיינלא, נפטרה בק' לובלין יום ש"ק ו' תשרי תק"ב, אשת הנאון החסיד מופת הדור מוה' נפתלי הירש אבד"ק פינששוב ולובלין (הובא במאסף הגן הנ"ל צד מ"ח).

ח) הרב החסיד המפורסם מוה' יששכר בעריש פרנס הכולל דר"א, יש לו

הסכמה בס' זרע אברהם עה"ח (תמ"ג) ובס' עין יעקב (תמ"ד). נפטר בקראקא ב' עריח חשוון תני"א ונוסח מצבתו נדפס בס' עיר הצדק, הוא היה חתן הנאון מרדכי ה"ר יאליס אבד"ק בקראקא. ¹ בהרב מוה' יחיאל, חתום בנכ"ע בשו"ת פני יהושע ח"ב סימן נ"ד, בהנאון מוה' יצחק מוויין, יש לו הסכמה במתנות כהונה על הרבה, בהקדוש מוה' יחיאל, בהאלוף מוה' אליהו חלפין ז"ל הובא בתשובות הרמ"א סימן נ"ו. בנו :

א) הנאון החריף מוה' משה דאבריש (מאסף הגן צד מ"ח) והובא בהאסף תרנ"ד צד קכ"ו, אבי הרב מוה' שמואל מק' חעלמא. ב) הרבנית מרת אסתר נפטרה בק' ניקלשבורג ב' ב' ניסן תצ"ד, אשת הנ"מ גבריאל אבד"ק עלקיש, מיץ, ברודא, פרא ניקלשבורג, נדפסו ממנו הסכמות בס' אור ישראל, אבק סופרים, דברי נחמיה, זרע ובירך שלישי, יד אבישלוס, פתח יה, שבחא דרנילא, תולדות יצחק, תפארת שמואל יש לו תשו"ב בשו"ת פמ"א ח"ב סימן מ"ו, שב יעקב. ג) הנ"מ יהושע העשיל אבד"ק סארלי, אבי הרב מוה' מרדכי ז"ל מק' באר ואבי הרב מוה' ישכר בעריש מלויצק ואבי הרב מוה' אשר עניול אבד"ק באר ואבי הנ"מ דוד אבד"ק דובראוויץ ואבי זקנתי הרבנית מרת רייזל אשת הנאון זקני מוה' יעקב יוקיל הלוי הורוויץ אבד"ק ברוד גלונא (מאסף הגן צד נ"ג). ד) אשת הנ"מ שלמה מקראקא בהנ"מ יחיאל מיכל מפיעטרוקוב, (הובא בהקדמת אבי המחבר בשו"ת ברית אברהם ובהק' ספר שערי עזרה, ובזכרון לראשוני, במ"ע המליץ שנה כ"ו סימן קי"ז ובעיר הצדק צד קיג הערה סי"ח ובהערות ותיקונים להר"י"ג אות מ"ח טעו בזה), אבי הנ"מ ישכר בעריש אבד"ק זאבני (חתן הנ"מ שמעון וואלף בע"ס כבוד הבית) ואבי הנ"מ יחיאל מיכל ר"מ מקראקא אבי הנ"מ אברהם גבריאל הראבד"ק פינששוב (הובא בכתר כהונה סי' ע"א). ה) אשת הנ"מ יהושע הלוי אבד"ק סימאוישטש, דאברמייל. ו) הנ"מ

¹ הקדמת שו"ת ברית אברהם לאבי המחבר ובהק' שערי עזרה על אה"ע ובהערות ותיקונים ליר"ג ראבינאווישטש ממינכן לס' עיר הצדק אות מ"א שגה בזה.

אלעזר אבד"ק ראזנוי ודובנא (הובא בצלי"ה ברכות דף נ"ז ובהק' שו"ת ט"ב), אבי הרבנית מפרשעדבורז (הק' ראש המזבח על זבחים) ואבי הצדקנית מרת חי' אשת הקצין מוה' יהודה לנדא מאפמא (אבי הר"ב נב"י) ואבי הרב מוה' דוד מעביל מבראד. ז' הג"מ יצחק אבד"ק בערזאן, בראד. נדפסה ממנו הסכמה בס' צנצנת מנחם, שם משמואל עה"ת. הוא נפטר בבראד ד' תשרי תס"ה. (אשתו מרת ריוזא בת ה"ר דוד כתבן בה"ר יצחק מק' זאלקווי, הובא בהערותי לס' אנשי שם סימן תקמ"ה).

ט) הגאון המפורסם מוה' שאול אבד"ק לאקאשי, אפמא, בריסק, קראקא, חתן הגאון ר' ליב אבד"ק קראקא. הובא במכתבו הנדפס בס' עיר תהלה. בניו יבאו בתולדות זקניו ה"ר זכריה מענדל הנק' זכריה הנשיא אשר אתנו בכתובים והם משפחה גדולה רבנים גאוני ארץ עד דורנו זה, ובתולדות זקניו השר, ונגיד מוה' יצחק מזאלקאו.

י) הרבנית מרת העס"י שנולדה אחרי מות אביה אשת הג"מ מאיר אבד"ק לובלין, הובאו במאסף הגוף (צד מ"ח).

ג.

תלמידי הר"ד העשיל הנודעים לנו.

א) הג"מ דוד סג"ל האבד"ק פאטליטשי, כרודא, אוסצ'הא, לבוב בעל המין (נחלת שבעה ס' נ').

ב) הג"מ שבתי כהן בעל השיך האבד"ק האלישווי (שם, נוכני יצחק דף ע"ג).
ג) הג"מ שמואל קייזנובר האבד"ק ביאלי, בריסק, ספר"מ, קראקא (ברכת שמואל סימן כ"ד, ברכת הובח).

ד) הג"מ מנחם מנדל מפוזנן במוה' צבי הירש (סוף ס' צנצנת מנחם).
ה) הג"מ אברהם מאירי אבד"ק נוואהרדאך, בהג"מ יעקב אבד"ק וויען (מגלת יוחסין לבית היילפרין).

ו) הדרשן מוה' אליעזר מניקלשפורג (משנת ר' אליעזר).

ז) הקצין מוה' משה ר' ליבשם מאמשטרדם (מגילת ספר ליעביץ צד י').
ח) הג"מ משה מהוראדנא (הסכמת נ"ד הג"מ צ"ה אבד"ק ברלין לספר תפארת למשה).

ט) ה"ר אהרן קלייניקר מאוקריינא (הק' חידושי הלכות להר"ד העשיל).
י) הג"מ ישראל אלקישור (חיבורי לקושים בהקדמה).
יא) הג"מ שמואל מפיורדא (כ"ש אה"ע סי' סקל"ח).
יב) הג"מ אריה יהודה ליב מקראקא (גאוני בתראי סי' י"ז ס"ב) בעל שאנת אריה.
יג) הג"מ דוד ליטא מאמשטרדם (חלקי אבנים ס' ח"י).
יד) הדרשן מוה' מאיר טארניס ז"ל אבד"ק אימננין (מאור הקטן ס' וישג).

מלואים לתולדות ר' מרדכי יפה.*

מאת

ש. א. הורודצקי.

הבית יוסף* ומתנגדיו: הרש"ל ור' מרדכי יפה. מה בין זה לזה. השלחן
עורך* ומתנגדיו: הסהר"ם מלובלין, הסהר"א ורבי מרדכי יפה. מה בין הראשונים
לאחרון. כוונת הר"י יפה בלבושו: התכלת, החור, עפרת זהב, עיר שושן והבוץ.

בימים ההם, בימי ר' מרדכי יפה, והסלפולים והחלוקים הגבירו למעלה ראש
ותמלא הספרות הרבנית אותם. וחכמי התורה האמתים או לא יכלו לראות איך יעם
די נפוצים על הדרים הרמים, כצאן בלי רועים, בלויי סחבות ושמלות קרועים... ויאמרו
איש אל אחיו, הבה נבנה לנו מנדל ונעשה לנו שם כשם הגדולים אשר בארץ. רובם
דברי התולים ותעתועים, למדו לשונם דבר שקר, מהפכים דברי אלהים חיים... וקרעו
התורה, שהיא שמתנו, לייב קרעים...⁽¹⁾ לכן בצאת הספר בית יוסף למדרי קארו
לאור עשה רושם בעולם היהדות ושמחו עליו כל לומדי התורה וישא חן וחסד ויקר
זנדולה בעיני כל רואיו, כי חשבוהו לקיצור כנגד רבוי הספרים, ויגדלוהו כל חכמי
הדור כי ראוהו משביר בר לכל עמי הארץ, וינשאוהו על כר הספרים הפוסקים
הראשונים אשר היו בידנו, כי הוא כולל דעת כלם⁽²⁾. ור' מרדכי יפה גם הוא שמח
עליו כעל כל יקר: יאו היה בעיני כמוצא שלל רב. חמתיו ואענהו עשרות לראשי
זחשקה נמשי בו מאד. בחרתי להנות בו והשלכתי את כל דברי הפוסקים אחרי נוי⁽⁸⁾.
אבל אחרי רוב הימים באו עליו מתנגדים שונים. מהם פנימיים ומהם חיצוניים.
הראשונים התנגדו לעיקר שיטתו בכלל, כמו הרש"ל אשר חרה אפו על זה
ש.התלמידים הולכים אחרי דבריו ופסקיו ולא ידעו שבנפשם הוא.... ולא די בזה
למדרי קארו שעשה פשרה על אלו הגדולים, הריף, הרמב"ם והרא"ש.... ולא חש
לכל הגדולים האחרים כאלו מסודה הקבלה בידו מימות הזקנים — אלא אף במקומות
אחרים עשה פשרה... וכן בכמה מקומות לא ירד לעומקה של הלכה... זאת ועוד
אחרת לא היו לפניו ספרים מוגהים והעתיקם בשעות כאשר ימצאו בדפוס. ולפעמים
בנה יסוד על הפעות הוא⁽⁴⁾. וכין המתנגדים החצוניים, רצוני, שהתנגדו רק לאופן
סדרו ומלאכתו, נמצא את ר' מרדכי יפה: ברוב הימים ראיתי והתבוננת, יאמר היד
יפה, כי עדיין דרכו היא דרך איוכה מאד, כי הוא זיל לרוחב התפשטות שכלו הרב

* מסבות שונות לא נדפס הפרק חוה במקומו הראוי לו במחברת זו. וכמאספנו
האשכול"ך כך ג' אשר שם נדפסה המחברת הזאת: נפקד מקומו, מסבות שונות, כליל.
(הערת העורך).

⁽¹⁾ הקדמת הלבוש.

⁽²⁾ שם.

⁽³⁾ שם.

⁽⁴⁾ בהקדמתו ליש"ש חולין.

לעיין בו בנקלה, קראו הוא קצרה, אבל לנו העניינים והאביונים בתורה עדיין ארוכה וארוכה היא'.¹ או עלה בדעתו של הז' יפה לעשות קיצור מן הכית יוסף: יאז אמרתי אלך לו בעקביו וארשום לי קיצור הדינים עפי' הסכמתו שכתב להשען על שלשה עמודי ההוראה ז"ל. אבל אסכרם בפעמייהם בקיצור שאשש' וזה החלי לעשות'.² אבל בין כה וכה יצא הוא כגולה עיי' הנירוש שהיה בארצו, ארץ ביהם בשנת שכ"א' ויבא לאיטליא, ושם הניעה אליו השמועה כי המהר"ק בעצמו קוצר את ספרו הגדול בית יוסף ויקראהו בשם: שלחן ערוך. אז הרף ממלאכתו אשר חשב לעשות וישמת בלבו לאמר: הפעם יפיק בודאי הספר רצון מכל. אבל מה נכונה תוחלתו בכוא השלחן ערוך לידו. אז ראה יכי קצור קצרה ידו בו מאד ולא יספיק כלל למעיינים, כי יקראו בו בקורא בספר החתום וכחלום בלי פתרון, וכאלו היה הכל הלי"ם בלי שום טעם בצירוף'.³ ותחת אשר מקודם היה ארוך יותר מדי הוא עתה קצר יותר מדי. יאז אמרתי מקום הניה לי הרב לדת:דר בו, כי הוא המשיך וכתב רוב הדינים על פי דעת הרמב"ם ז"ל, מפני שנוהגין בו בארצות ישמעאל, אשר הוא, ב"י ז"ל, היה מנהיגם בראשם, ובאלו הארצות ברוב אין נוהגין כן. אז אמרתי אשיב למלאכתי לכתוב ולבאר את הדינים הנוהגין באלו הארצות, אשכנז סיהם מעהרין פודין ורוסיא ואנטיה'.⁴ אבל לא הספיקה לו השעה להשלים מלאכתו זאת והנה רבו הרמ"א כבש את דרכו ויעבור את הדרך לפניו, אזי משך את ידו עוד הפעם ממלאכתו זאת; יכי הוא ז"ל היה רב מובהק וגדול לכל אחיו ואמרת: במקום גדולים לא אעמיד את עצמי. אבל גם הפעם, השלחן ערוך עם הגהות הרמ"א בצדו, לא הפיק רצון מחכמים רבים ולא אל ספר כזה קותה נפשם. וגם הפעם קמו מעררים פנימיים והיצוניים. בין הראשונים נמצא את מהר"ם מלובלין אשר במחאה גלויה יצא נגד בעלי השיע' לאמר: אין ממנהגי ודרכי להיות עסקי ברברי בעלי השיע' וקיו לבנות יסוד כאיוו הוראה דברים נלקטים מחוכרים מדברים נלקטים נפרדים שכמה פעמים לא יצדק חבורם'.⁵ וכן היא דעת המהרש"א: יובדורות הללו אותן שמורין הלכה מתוך השיע' והרי הם אין יודעין טעם הענין של כל דבר, אם לא ידקדקו מתחלה בדבר מתוך התלמוד שהוא שמוש ת"ח, ושעות נפל בהוראותיהם, והרי הן ככלל מבלי עולם ויש לנעור בהן'.⁶ ובין המעררים היצוניים נמצא את ר' מרדכי יפה. הוא מצא: יכי הם (המהר"ק והרמ"א) לרוחב בינתם ובקיאותם, שהיו בקיאים בכל שיטת הגמרא והפוסקים והיה נלוי להם טעם כל דין ודין בעי'ם לא כתבו רק ראשי פרקים ופסקי הדינים בקיצור מופלג, כאלו היו כלם הלי"ם בלא טעמים, אשר לא יגיע מזה תועלת מספיק רק להם ולאשר כנילם, והנה הם ערכו שלחנם בכל מיני מעדנים, כפרים עם נרדים, אך המאכלים כתפל סבל מלח; ואף כי כל חכם לב כל אוכל ישעם כטעם הידוע להם, אבל לנו האביונים איך ישעם אוכל תפל מבלי מלח כי איא לדון בלי טעם כמו שא"א לאכול מבלי מלח, ולא עוד אלא כי גם עיי' הפעמים יוכר כל דין ודין יותר על בוריו... עוד קצרו הגאונים

¹ הקדמת הלבוש. ² ש.א. ³ עיין למעלה פ"א. ⁴ הקדמת הלבוש. ⁵ שם.

⁶ שו"ת טהר"ם מלובלין סימן י"א וע"ש סי' ק"ב ק"ה ועיין במאמרנו "המהר"ם והלך נפשו" ב"הגרן" ספר א'.

⁷ מהרש"א סוטה כ"א.

הניל והשמיטו כמה דינים בשלחן הערוך שלהם... ואולי היה זה לרוב פשיטותם בעיניהם, אבל אין נראה לי להשמיט בעבור זה, כי דבר ברור הוא שמי שיקרא בספריהם ולא יקרא במור עצמו או בספר ב"י עצמו באורך הימים יהיו אותם הדברים בזרים בעיני כל קורא שלא ידע מהם דבר ולא יהיו מורגלים בסיו. ע"כ אמרתי הנה עתה הגיע לי עת דודים, לדבר ולחזור למלאכתי הראשונה, להעתיק כל דין ודין על בוריו, ושלא להשמיט שום דבר ממה שהשמיטו, ולגמור אותם בדקדוקיהם ובפעמיהם כאשר התחלתי ויהיה ספרי זה כדבר הממוצע בין שני הקצוות, קצה אחד הוא החבור הגדול של הרב המשכיר ז"ל, שעשה סביב הסור, שהוא ארוך הרבה, והקצה הב' הוא השיע של ב' הגדולים הנ"ל ז"ל, שהוא קצר מאד. וספרי זה הוא אמצעי ביניהם. יאריך במקום הצורך לשעמים ויקצר במקום הראוי, למען יספיק לכל מעיין בכל טעמי הדינין בקצרה...⁽¹⁾ ולתכלית זו כתב את הלבושים: התכלת, החור, עפרת זהב, עיר שושן והכוין אשר כתבם עפ"י ירך מיצוע בין אריכות דברי הב' ובין קיצור דברי השיע וכתב דבריהם מלתא בטעמא⁽²⁾. וילמען שלימות המלאכה חקרתי וחשטתי גם בתלמוד מוצאי הדינים במקום הצריך וכתבתים בקיצור⁽³⁾.

⁽¹⁾ הקדמת הלבוש.

⁽²⁾ הקדמת חספ"ע.

⁽³⁾ הקדמה השניה ללבוש.

יושבי ארץ ישראל ושכניהם בימי קדם.

מאת

שמעון מנחם לור.

ג. בני יצחק. (1)

אדום. השם אדום לא היה מיוחד להעם העברי שהתיחס לבני עשו בן יצחק, כִּי־א היה שם העם שישב בהר שעיר וסמוך לו מאז ומקדם עוד לפני ימי האבות זכאשר התישב שם השבט העברי נקרא על שמו, ע"ס הכלל שהקדמתי במאמרי הראשון (בהאשכול כרך שני); כי בכתבי מלכי מצרים נזכרה ארץ אדום עוד קודם ימי האבות. במגלת ספירוס שנגלתה במצרים ונמצאת עתה בברלין כתוב, כי בימי אַמְנֶמְחָא מלך מצרים מהדינמסיה הי"ב (לפני ימי ההיקסוס) נרש פריעה את השר סינה מכיתו ויברח דרך המדבר ויתע במדבר שור וכמעט שנוע ברעב. רועים חמלו עליו ויביאוהו לאמון-ענשא מלך סנו בשדה אדום. הוא קבלהו בחסד ושם היו גם מצרים אחרים, סינה לקח שם את בת המלך לאשה והמלך נתן לה נדוניה ארץ ששמה אַע (עוים) ארץ טובה ושמנה, מגדלת תאנים וענבים, זיתים ושעורים, לתבואתה ולמקנה אין מספר והיון היה מצוי שם יותר ממים, סינה הוליד שם בנים ובסוף שב מצרימה בכבוד. העם שישב בימים ההם בארץ אדום הוא הַרִי, הנזכר בתורה (דברים ב' י"ב וכ"ב). כי היתה למצרים נגיעה עמהם נראה מכתנת אחרת, האומרת כי ספי מלך מצרים מהדינמסיה הששית במאה הִבְיָו לפני ספירת הנוצרים נלחם בעם חרושא במורח ויקצץ את תאניהם ואת נפניהם, ולדעת הומל הנה חרושא הוא החרי והברת, שא" היא הוספה רנילה בלשון מצרים לכל ארצות אויה. העם הזה התפשט בימיו הראשונים לא רק בהר שעיר, כִּי־א גם בנגב יהודה, כמו שגם האדומים המאוחרים שאפו תמיד להארץ הזאת עד שנאחזו בה באמת אחר חרבן ב"ר.

מקור השם "אדום" לא נודע אל נכון, אך ידוע כי העמים בני חם היו אדומי העור כהעמים מנוע האמריקני. כי כל העמים המתיחסים בתורה לבני חם והמצרים בכללם נמצאים צבועים בצבע אָדום בציורי המצרים הנמצאים בחיבותיהם ובקבריהם, ונבדלים כזה מהעמים בני שם, שמראה עורם בציורים האלה הוא צהוב ובהיר, ושמות מקצת בני חם מקורם מפני זה כפי ההשערה בהצבע האדום. כן למשל השם, חם, מורה על הצבע האדמדם (חום בכשבים); הַלְהִי־בִים (בראשית י"ג), שהם הלובים הידועים, המתיחסים בתורה לבן מצרים, מצוינים בציורי המצרים באדמימותם מכל העמים בני חם. מזה נראה שנקראו כן ע"ש שהיו אדומים כלהב ויהיו למשל באדמימותם, כנראה מהמליצה, פני להבים פניהם" (ישעיה י"ג ח'). הפיניקים מתיחסים בתורה לצידון בן כנען בן חם ונס הם היו אדומים בציורי המצרים (שע"כ מוכיחים החוקרים האחרונים כי בצדק יחסה אותם התורה לבני חם, למרות שפתם שהיא שפת עבר), והנה מלת "אדום" מורה כיונית על הצבע האדום, ואולי בעבור

(1) ראה סדר מחלקות העמים במאמרי כהאשכול השני והשלישי.

זה קוראם יחזקאל (כ"ז ל"ב) דמיה. לכן אפשר לומר כי יען שמקצת יושבי ארץ אדום הקדמונים (בני שעיר), התיחסו לבני חם (ממשפחת החוי, [בראשית ל"ז ב, ועיין ברה"א ד"ט]), ע"כ נקראו אדומים, להבדילם משכניהם העברים הלבנים. הפעם הנוכח בתורה (בראשית כ"ה ל') הוא ככל שעמי השמות המוכרים במקרא דק בתור הגדת העם ולא כפי האמת, ובמקום אחר מרומז הפעם האמתי: "וצא הראשון אדמוני" (שם כ"ה כ"ה); מזה נראה שהיו באמת בני העם הזה אדומי העור. השם שעיר בא להעם הכנעני הזה מן ההר השעיר המלא סבך ושיחים ונבדל בזה מן ההר החלק הסמוך לו בקצה הר יהודה (יתושע י"א י"ז). ומעם השם המרומז בתורה אצל לידת עשו (כלו כאדרת שעיר, בראשית כ"ה כ"ה) הובא גם כן בתור דגרת העם, ובאמת ידע גם הכותב כי רק חלק מהעם האדומי מנזע הכנעני נקרא בשם שעיר ולא בני עשו, וההבדל בין בני עשו ובין בני שעיר הוא בלי ספק הבדל היסטורי.

לארץ אדום קרה כמו לכל ארצות סוריה. כי בימי איזה נדודי-העמים שהיה בימים הקדמונים. עלה עם עברי אחד, המתיחס בתורה לעשו בן יצחק, להר שעיר דיוורש את החורי וישב תחתיו עם העם הכנעני שעיר, שישב שם מכבר ויהיו לעם אחד בשם אדום. אבל לא התבוללו יחד לעולם, כי ברברי הנביאים האחרונים נבדלו תמיד בני עשו מבני שעיר. יחזקאל (כ"ה) נשא משל על שעיר בסני עצמו ועל אדום בפ"ע (ועיין דה"ב ב'). אבל בכ"ז נראה שהיתה השפעת הישבט הכנעני נכרת בבני עשו, כי לא נשמרו מלהתחתן זב"ז ומלקבל מנהגים איש מרעהו, שעל זה מורה הספור שעשו לקח את נשיו מבנות כנען, שהיו מורות רוח ליצחק ולרבקה. -- בספר המיוחס לסנחוניאטון הסופר הצידוני כתוב (ספר א' פרשה מ"ז) כי אדום וישראל עלו ממצרים והם מפליטי ההיקסוס שגרשום המצרים. אבל ספק גדול הוא אם יש ממש בדבריו.

ארץ אדום קמנה היא, ארכה כעשרים פרסאות מקצה ים המלח עד קצה ים סוף ורחבה כד' פרסאות. אבל יש אותות שארץ אדום הקדמונה התפשטה בכל נגב יהודה עד חברון, מקום קברות אבות העם. כי ארץ אדום כללה יותר מהר שעיר נראה ברור בהפסוקים בראשית ל"ה ד' (ארצה שעיר שדה אדום) ויחזקאל ל"ה מ"ז (הר שעיר וכל אדום כלה). ויש סמך לזה בכתבי מצרים ובספרי סנחוניאטון, כי שם נקרא גם חלק גדול מארץ כנען אדום. — ומלבד זה היתה מושבה לאדומים בארץ עוץ בתוך הארמים אשר מצפון לארץ הבשן (איכה ד' כ"א). וכן נראה מאל"פ התימני רע אויב שישב בארץ עוץ. ואף אם אויב לא היה ולא נברא משמע שישבו אדומים בארץ עוץ. וע"כ נקראו שתי משפחות מבני שעיר (בני דישן) עוץ וארן [ארם] (בראשית ל"ז כ"ח). כי כמו שישבו שני העמים בני עשו ובני שעיר יחדו בהר שעיר כן התיישבו מקצתם יחד במושבתם בעוץ ויקראו מאחיהם על שם משפחות ארם. ואולי זהו טעם חליפת השמות אדום בארם וארם באדום במקרא (ש"ב ח' י"ג, מ"ב מ"ז ו' וכ"ד ב', דה"ב כ"ב) לרעת קצת המבארים). כל הימים היה איזה יחס ונגיעה לאדום ולארם וע"ז; מקצת מלכי אדום היו מארם והשם הוד שכיח באדום ובארם. מדברי עמוס (א'), המדבר קשות את עזה ואת צר שהגלו גלות שלימה להסניר לאדום, נראה כי ישבו אדומים בערי חוף הים, כי כונת הנביא היא בלי ספק

כי בעלי צור ובעלי עזה נרשו את האדומים מתוכם וישיבום לארץ אדום ועמוס היה תובע את עלבון אדום כעלבון ישראל, כמו שהוכיח את מואב על שרפס עצמות מלך אדום (את טעם הדבר ראה להלן). יש לשער כי בהיות ארץ אדום קטנה מהכיל את כל העם כאשר פרה וירבה, נדרו רבים מהם לכל הארצות השכנות. מערי חוף הים נדרו בודאי למושבות הפיניקים באספריקה ובאירופה. בספר הישר מובאה הגדה. כי צפו בן אליפז בן עשו הלך לארץ כתיס, שהיא האי קפריסין, וימלוך שם הוא ובניו. הגדה כזאת אי אפשר בלי קורטוב היסטורי והיא אות כי ידעו הקדמונים שרבים מן האדומים הלכו לשבת בארצות נכריות. מן האדומים ברומא ובאיטליה ובארץ יהודה אדבר למטה. — בארץ אדום ישבו מלבד האדומים בני עשו ובני שעיר גם שבטים ערבים אחרים וכלם נכללו בשם אדום, כמו דרן (יחזקאל כ"ה י"ג), דומה (ישעיה כ"א י"א), מעון (דה"ב כ' א' ו'), המעונים בספוק א' נקראו שם למטה בענין, וישבי הר שעירי, עמלק (דה"א ד' מ"ב-מ"ג), נבל (תהלים פ"ג ח'). על שם העם האחרון הזה נקראת אדום בזמן הזה בפי הערבים נבל. וזה שאמר ירמיה (מ"ט י'): „שדד ורעו ואחיו וש בניו“.

מן העם האדומי, העם היותר קרוב ליהודה במקום ובתולדה, כמו מיתר העמים הקטנים שכני ישראל, נשארו לנו זכרונות מעטים מאד בדברי ימי העמים, כי מעולם לא הצליח העם המצער הזה, „הקטן בנוים“, להכנס לעובי הקורה בעיני המדינה או לעשות להם שם בעולם ההשכלה רק היה נמשך תמיד אחרי שכניו העמים החשובים והגדולים ממנו. וישבי תבל לא הרגישו לא את היותו ולא את חסרונו. ע"כ לא נוכל לעשות לנו מושג נאמן ממהות העם הזה, שהיה אחוז במשא ובמתן תדירי עם יהודה מיום היותו לעם עד גלותו מעל אדמתו בפעם האחרונה. מן המקומות המעטים בספרותנו, שכא בהם זכר אדום, נוכל לתאר לנו ממצב תרבותו את התמונה הזאת: דתו לא היתה דת אלילית, כי בשום מקום במקרא ובכתבי זכרונות העמים לא נזכר שם אלהי אדום, בעוד שנזכרו במקרא שמות אלהי כל העמים הקרובים והרחוקים, שהיתה להם איזה נגיעה בישראל. וגם במקומות שנחשבו בכונה כל אלילי העמים השכנים לישראל, כגון בשופטים י' ו', שנחשבו שם אלהי ארם. אלהי צידון, אלהי מואב, אלהי בני עמון ואלהי פלשתים — נפקד מקום אלהי אדום. במשאי הנביאים על הגוים היו רגילים להזכיר את אליליהם (אבל במשאייהם הרבים על אדום (אין שם ואין זכר לאיזה אליל; הלא דבר הוא, רק בירמיה, מ"ט ט"ז נאמר: „תפלצתך השיא אותך“, שבצדק שערו שהוא כמו המפלצת שעשתה המלכה היהודית מעכה אם אסא (מ"א ט"ז י"ג), אבל המעיין שם יראה שלא היתה המפלצת אליל רק עץ אשרה מעל המזבח (כי כתוב שם שאסא כרתו וישרפהו) כעין האשל הנזכר באברהם (בראשית כ"א ל"ד), שהיה משמשו לאוראקל כעין האורים והתומים וכנראה היו פותרים את נענועיו ברוח על העתיד ע"כ קראוהו „תפלצת“ משרש פלץ, שענינו רעד וממנו פלצות. זה שאמר ירמיה: „תפלצתך השיא אותך“, כי שאלו בו את

1) עיין במדבר כ"א כ"ט עמוס א' ט"ו, ישעיה י"ט א', ירמיה מ"ו כ"ח, מ"ח ו', מ"ט א', ז' ב'.

2) ישעיה ל"ה, שם פ"ג א'—ו', ירמיה מ"ט ז'—כ"ב, יחזקאל כ"ה י"ב—י"ד ושם ל"ח ו"ו ה', יואל ד' י"ט, עמוס א' י"א—י"ב, עובדיה כל הקאם, מלאכי א' ב'—ה'.

דבר ה', ונס בישראל היה האוראקל הזה נהוג ע"פ עדות הושע הנביא (ד' י"ב) :
 עמי בעצו ישאלי. רק המלך אסא, שבער את כל הבמות ואת האשריות (מ"א שם),
 כרת גם את העץ הזה של אמו וישרפהו. פעם אחת נזכר בדהיב (כ"ה י"ד) "אלהי
 בני שעיר", שהביאם אמציה מלך יהודה, ויעמידם לו לאלהים ולסניהם ישתחהו
 ולהם יקרי. אבל מהפסוק הזה נלמד רק שהיו לבני שעיר החו אלילים מיוחדים,
 כי בפסוק הזה עצמו נזכרו אדומים ולא אמר ויבא את אלהי אדום, יען כי השם
 אדום כולל את בני עשו ואת בני שעיר ומפני שלא היה אליל לבני עשו, ע"כ אמר
 בכונה אלהי שעיר. והפסוק הזה הוא איפא הראיה היותר גדולה שלא היה אליל
 מיוחד לבני עשו. בני נביות הישמעאלים, שישבו בהר שעיר בימי בית שני, הביאו
 שמה אלילים, שנמצאו עקבותם בכתבוניהם בהר סיני ושעיר. כמו דווארם
 (דונוזיוס), אלת קויץ וקוצה (המורה חצים בקשת אשר בענן) ולדברי יוספוס
 היה זה האחרון אלהי אדום הלאומי וגם פסילים, כמרים ובמות היו בהר שעיר
 לאלילים האלה. אבל אדום של יוספוס הוא נביות וגם כל שמות האלילים שנמצאו
 בכתבות ההן הם שמות אלהי שעיר ונביות. גם האליל אגרוטל והאלילה אלילת
 (לילית, אורניה), שהוזכר הירודוט מציאותם בצפון הר סיני, היו של הערבים.

דת העברים הקדמונים ודת שבט הקיני, שישבו סביב הר שעיר, היתה נפי
 הנראה גם דת בני עשו. ולחקור תכונת הדת הזאת, דרך סלולה לסנינו
 בספר איוב, שמוצאו מבני קדם והנפשות המדברות בו הנה עבריות, שתכונתן
 דומה לתכונת העם האדומי. מקום המעשה בחיזיון התנונה הזה הוא ארץ עוץ, שהיתה
 לבני אדום מושבה בתוכה. עוץ אבי יושבי הארץ הוא ע"פ פירוש נחור (בראשית
 כ"ב) כנור נחור אחי אברהם. ראש המדברים שם הוא אליסו האדומי, המתמר
 גם לנביא אלוה. בלדר השוחי המדבר השני, הוא מכני שוח בן אברהם.
 צופר הנעמתי הוא קיני מתחם לנעמה בת למך מבני קין ואליה הוא הבחי
 הוא מבני בוז בן נחור. ואם איוב לא היה ולא נברא, בכל אופן ספרו ספר קדמון
 הוא וכתבו הוא עד נאמן על דעותיהם הדתיות של בני עשו ובני קדם בזמנו.
 העברים האלה מוזכרים את אלהים בס' איוב בשם שרדי ובשם אל כהאבות הקדמונים
 (שמות ו' ג') וכפרשת כלעם ובשם אלוה כהושע נביאנו הקדום מאד בזמן וכהערכים
 שכני אדום (אללא) ושם הויה לא נזכר שם רק פעם אחת והוא הוספה מאוחרת
 כחלק הספור בראש הספר וכסופו. הדעות הדתיות והמוסריות בספר איוב בכל אופן
 אינן דעות עובדי אלילים. אין בו לא היאוש המחלט של גויי המזרח ולא מן השחוק
 וההוללות של גויי המערב (בעוד שספר קהלת, הנכתב תחת השפעת הסורים והיוונים,
 סתובל בשניהם יחד). ספר איוב כולל דעות האבות הראשונים, שהיו אבני פנה
 לתורת משה. — בכל המקרא אין דבר רע על אדות דרכי האדומים, כמו שנמצא על
 דרכי יתר שכני ישראל. בשבת ישראל זמן קצר בנבול מואב נצמדו לבעל פעור
 ויפתו לזנות עם בנות מואב, ובקדש ישבו ישראל שנים רבות על נבול אדום וגם
 סבבו את ארץ אדום ימים רבים ולא דבקה בהם כל מדה רעה. עמוס בהזכירו את
 אדום (ט' י"ב) מוסיף, וכל הניים אשר נקרא שמי עליהם: "מזה נראה שנקרא שם
 ה' לא רק על ישראל כ"א גם על אדום ועל יתר בני קדם. ירמיה במשאו הקשה
 על אדום אמר: "עובה יתומיך! אני אחיה ואלמנותיך עלי תבשתי" (ירמיה מ"ט י"א)

מזה נראה שעברו האדומים לאלהי ישראל ויבטחו בו בעתות בצרה. — בפרשת תולדות בני עשו ובשמות אלופיהם (בראשית ל"ז) לא נמצא כל עקבות מיתולוגיה כבעמים אחרים. האדומים היו נמולים כישראל. זה נראה מדברי ירמיה (ש' כ"ה), שם חשב את כל העמים שמלו בשר ערלתם אבל היו ערלי לב ובתוכם נחשבו מצרים¹) יהודה ואדום. וכן נראה מדברי יחזקאל (ל"ב כ"ט) שחשב שם שמות עמים רבים שירדו שאולה ובהזכירו עמים ערלים אמר „ירדו ערלים“, „שכבו הערלים“ „כלם ערלים“, „וישכבו ערלים“ (ע"פ ההגדה הידועה כי הנמולים נצולים משהת במליצת אברהם) ובהזכירו את המצרים הנמולים אמר: „והשכבה את ערליים“ (עמם יחד. כי המילה לא תצילם) וכן אמר שם על אדום: „המה את ערליים ישכבו ואת יורדי בור“.

האדומים העריצו את יצחק בתור אבי הלאום ואולי נמנעו עי"ו הנביאים מהזכירו עם אברהם ויעקב²) (אף שבתורה נזכרים תמיד שלשת האבות יחד) וגם התורה לא האריכה בו בפי בראשית. השם „סחד יצחק“ בודאי היה שגור בפי בני אדום ומאתם בא גם אלינו, כי בשפת עבר לא נקרא ה' „סחד“ כמו בארמית „רחילא“ ובראותנו כי יצחק הוא יוצא מן הכלל, שתחת אלהי יצחק כתוב „סחד יצחק“ (בראשית ל"א מ"ב ונ"ג), עלינו לשער כי הוא כנוי אדומי. המסורה שיצחק אהב את עשו וישאף לברכה ולשום אותו לנכיר על אחיו ולמסור לו את ברכת אברהם ואת נחלת ארץ כנען, באה לישראל, כנראה, מאדום. ואולי גם פרשת העקידה, הורה מעט לרוח תורת משה, וספור כריתת הכרית בין אבימלך ויצחק מקורם במסורה אדומית (עיין להלן). הנביא עמוס, שנבא בסוף ימי ירבעם השני, החזיק עצמו לנביא לא רק על ישראל ויהודה לבד, כ"א על כל בני יצחק, כי ירבעם השני מלך גם על יהודה ועל אדום (שכבש אמציה בימי יואש אבי ירבעם). כי מ"ו שנה בין אמציה ועזיהו לא היה מלך ביהודה, כנראה מחשבון שנות המלכים³) ואם אמציה וגם עזיהו בנו מלכו לפי עדות ס' מלכים גם על אדום, בודאי גם ירבעם שמלך ביניהם על ישראל ויהודה מלך על אדום. וע"כ נמצא כי עמוס הוא הנביא האחד הקורא את ישראל בשם

¹) כי היו המצרים נמולים, ידוע.

²) עיין ישעיה כ"ט כ"ב, שם מ"א ח', שם ס"ג פ"ו, מיכה ו' כ', תהלים ק"ה ו'. ואף חז"ל רגילים לפאר את אברהם ואת יעקב יותר מאשר את יצחק, מלבד אגדה אחת נפלאה בבבלי (שבת פ"ט ע"ב) המרימה את יצחק מעל אברהם ויעקב וסיימה אותו לבחיר האבות סמיטת שישראל יתנו לו לעתיד לבוא כבוד אל הים מפני שספר נפשו מקרבן ותוא סובל את עונות ישראל עם הקב"ה בשותפות ויצחק בעצמו לשיב את תגולתו להקב"ה ויצוה לקלם את הקב"ה לבד וישראל יאמרו, „אתה ה' אבינו נואלנו ייעולם שמיך“. הנכון יבין כי כל האגדה הזאת היא רק משל ורמו על דעה ידועה ואין להבינה כפשוטה. וגם סן האגדה הזאת ראייה לדברי שיצחק היה נחשב לאבי העם האדומי ופטרוננו ער שהוא גם פטרון אדום בסובן התלמוד, מפני שנמצאו בו דברים שבעלי הרת החדשה שמום לעקריהם כחקרבת עצמו לקרבן ובכרו את עשו, סמל האומות. על פני יעקב...

³) כי היה ירבעם גם מלך יהודה נראה ברור מהכתוב (מ"ב י"ד כ"ה) שהשיב את דמשק ואת חמת ליהודה. כי בשבתו על כסא רור יחם את דמשק ואת חמת למלכות יהודה מפני שכבר כבשן דוד לפניו.

י צ ח ק ¹). הכולל את שלשת העמים בני יצחק שהתאחדו יחד תחת שם ירבעם בן יואש. איש בעל הרגשה ומלא רוח כהנביא עמוס מראה את שמחתו בהתאחדות שלשת העמים האחים האלה, על כן תחת שכל הנביאים דברו על אדום בזעם ובכזו ובחמה עמוקה דבר הוא מאדום בידיות וחבה וכמו שתבע את עלבון ישראל ויהודה תבע גם את עלבון אדום. הוא מדבר קשות את עזה ואת צור על הגלותם גלות שלמה את האדומים היושבים בערים האלה להשיבם לארץ אדום ²). ואת מואב הוא מוכיח על שרפם את עצמות מלך אדום לשיר (עמוס ב' א'). וכאשר נבא עמוס בימי עזיהו על הקמת סכת דוד הנפלת ³). אמר „למען ירשו את שארית אדום“, כי אחרות כל בני יצחק תחת יד בית דוד היתה משאת נפשו. ובימי עזיהו כבר שבו ישראל להקדע מעל יהודה, שע"כ אמר „סכת דוד הנופלת“.

לשון אדום היתה שפת עבר עתיקה, שנשארה לנו לפליטה בשני הסוסקים הקשים הנעתקים מספר „מלחמות ה'" (במדבר כ"א, י"ד ט"ז), כי היא היתה גם שפת מואב, שבה כתובה מצבת האבן של מישע. ויכול להיות כי היה לאדום מבטא מיוחד ואורטונרסיה מיוחדת, כמו שנמצא במצבת מישע המואבי ובכתבות הפיניקים. אבל הלשון בעקרה היתה עברית. ועל זה רמזו חו"ל „בווי אתה מאד (עובדיה): שאין להם לא כתב ולא לשון" (ע"ז י'). כלומר, שאין להם לשון מיוחדת.

האדומים היו מסוארים בחכמתם ככל אחיהם בני קדם, לא בחכמה מעשית, כ"א בפוסד השכל, בעצה ותושיה ובמשל ומליצה. וזה שאמר עובדיה (ח'), „והאברתי חכמים מאדום ותכונה מהר עשו". וירמיה פתח עליהם את משאו: „האין עוד חכמה בתימן אברה עצה מבנים נסרחה חכמתם" (מ"ט י"א). ובספר ברוך (נ"ב) מסוארים יושבי תימן לחכמים מחוכמים. ובתלמוד בא עליהם המשל הקדמון: „אם יאמר לך אדם אין חכמה באדום אל תאמין". לחכמה מעשית לא היתה ארצם מסוגלת, כי סביב לה היו מדבריות וים המלח והר שעיר הוא סלע שמש, ואע"פ שהעירו חו"ל „שאין נשמי ברכה סוסקים ממנו לעולם" (ילקוט בראשית רמז ק"ו) מ"מ רק בניאוד ובמודיו יש בו „משמני הארץ". וניושו האומר כי אדום היתה מושב החכמה הראשונה וכי משם באה חכמת התכונה למצרים והצדונים למדו מהאדומים את הכתב, הרחיק ללכת. ובכ"ז השתלמו במלאכת הבנין באופן אשר יתפלאו עוד היום התרים את הר שעיר, הגקרא היום „שערה", על חרבות המבצר החזק אשר בראש הים לע (פסרא) ועל הארמונות והמערות הנסתרות החצובות בסלע, שעליהם אמרו הנביאים: „שוכני בתני סלע מרום שבתו" (עובדיה נ'). „נחפשו עשו נבעו מצפוניו" (שם ה'). מסורה היתה ליהודים הקדמונים כי הנביא עובדיה נר אדומי היה (ילקוט עובדיה) ואם נצרף לזה את אליפו התימני שבס' איוב ואת בלעם בן בעור, שלדעת נאָלדקי הוא בלע

¹ עמוס ו' ט' וט"ז ע"ש. שם כתוב י ש ח ק כמו בירמיה ל"ג כ"ו. ומזו ראה כי בארץ יהודה (עמוס היה מתקוע אשר ליהודה) בטאו את אות צ' כש"ן שפאלית. כמו בשפות ערב וצרפת.

² כי זאת היא בלי ספק כונת עמוס בדבריו בפרשה א' על עזה ועל צור, ע"ש.
³ ט' י"א. הנבואה הזאת נאמרה בימי עזיהו כנראה סטה שהתחיל. הק הכפותר ויר עשו הספי"ה שהכונה על הרעש שהיה בימי עזיהו.

בן בעור מלך אדום, נוכל ללמוד מזה שהיו האדומים מסוגלים לחוות חזיונות ולעסוק בפיוט ומליצה.

לדברי ימי אדום אין לנו מקורות מיוחדים רק הזכרונות הבאים מהם במקרה בספרותנו ובכתבי המצרים והאשורים. — מהתורה נדע כי האדומים העברים המתיחסים לבני עשו באו מארץ כנען להר שער לשבת בו שנת מאות לפני בוא שבטי ישראל לארץ כנען. יש לשער כי התישבו שם בימי ממשלת ההיקסוס במצרים, כי אז ירדו בני ישראל מצרימה. וכספר המיוחס לסנחוניאטון הצדוני (ספר ג' ט"ז) כתוב, כי אדום וכל שכניו היו פליטי ההיקסוס שנמלטו ממצרים. אבל אף אם אמת הוא כי סנחוניאטון הכנעני כתב זאת, דברי תורתנו נאמנים יותר. מלבי ההיקסוס מלכו על ארץ יהודה ועל ארץ אדום, וכן גם המלכים מהדינמסיה הי"ח, שמלכו אחרי ההיקסוס, כבשו את הר שער וישימו שם נציבים. ובתלרא מרנא במצרים נמצא מכתב מהימים ההם מנציב אחד הכותב לפדעה כי מרדו בו החורי והאדומים. ברונש בספרו דברי ימי המצרים כתב, כי סעטי (שת) הראשון מלך מצרים נלחם בשנת 1846 לפני ספה"נ בשוסים היושבים מן המבצר בעטאם עד כנען, ויכבוש את כל ארץ השוסים ואת „הנגב“, שנחשב שם נ"כ לשרה אדום (גם סנהוניאטון קורא את ארץ ישראל אדום). בשלל רב ובשכויים רבים שב סעטי לארצו. בכתבת של שר מצרי אחד מימי המלך מינעפטאח השני כתוב לאמר: „נתנו את שבטי השוסים מארץ אדום לעבור דרך המבצר אל אנמי העיר סיתום, למען יתפרנסו שם וירעו מקניהם באחוזת פרעה. שהוא שמש צרקה לכל העמיים“. וברונש מעיר כי האדומים האלה כבר ישבו על שפת הרלתא המזרחים בימי סעטי הראשון והוא גרשם משם אל המדבר ובימי מינעפטאח נתנה להם רשות לשוב מצרימה. אך הו"מ לשער כי במעשה הזה האחרון הכונה על כניסת משפחת יעקב למצרים. השר הנזכר הוא לפי זה יוסף. רעמסס השלישי מתפאד באחת הכתבות, כי לקח את שלל בני שער שבט השוסים (אדום נקרא בלשון מצרית „שוסים“ מפני שהיה חי על חרבם) ויולך מהם שכויים אין מספר מצרימה וישימם לעבדים בכמות אלהיו. רעמסס הזה מת בשנת 1157.

כל ימי היות ישראל במצרים משלו באדום אלופים, כנראה משירת הים (שמות ט"ז ט"ו). ובצאת ישראל ממצרים כבר היתה להאדומים ממלכה משוכללה ומסודרת. המלך ששלח אליו משה את מלאכיו (במדבר כ' י"ד) היה כפי הנראה מלך אדום הראשון, הנקרא בתורה (בראשית ל"ו ל"ב) בלע בן בעור מדהנהב, כי גם למואב היה אז המלך הראשון (במדבר כ"א כ"ו), ואותן המסכות שנרמו למואבים למשוח עליהם מלך בודאי נרמו גם לשכניהם האדומים לשום עליהם מלך, כמו שמצאנו שהפלשתים וישראל התחילו למשוח עליהם מלכים בנזמן אחד. לזה מסכים גם מה שהיו שמונה מלכים לאדום ממשה עד דוד¹). וכבר הזכרתי שיש אומרים כי בלע בן בעור הוא בלעם בן בעור הקוסם (שמפני חכמת מלך אדום הראשון שמתהו ההגדה לנביא). מה שלא נתן בלע לעבור את ישראל בנבולו, בודאי לא היה משנאה, כי מדברי משה (דברים ב' כ"ט) נראה שהתהלכו בני עשו את ישראל בשלום

¹ עיין בספרו של פלוגל „Die Chronologie der Bibel“.

במישור. וגם מהנאמר על מואב ובני עמון, „על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים“ (שם כ"ג ה') נראה שהיתה המסורה כי האדומים קדמו אותם בלחם ובמים, כי ע"כ צותה התורה, „לא תתעב אדומי“ (שם פסוק ח'). סבת הדחיה היתה, כנראה, סחד מלך מצרים, שהיה ארון כל ממלכות כנען בימים ההם, כנראה מכתבי תל-אמנא. ידידות האדומים לישראל בימים הראשונים נראה גם מהעובדא, כי בתוך העמים הרבים שלחצו את ישראל בימי השופטים לא נמנה אדום, אף שלא נשאר שום נוי או ממלכה בערב ובסוריה ובכנען שלא התגרה בשעת הכשר הזאת בשבטי ישראל המפורדים היושבים לבטח בלי מלך וחיל צבא. ולאדום היתה אז עת מצוא היותר טובה לרדות באחיהם, כי בימים ההם היתה לאדום תור הזהב, שלא שבה להם עוד עד נלות יהודה מעל אדמתו.

המלכות לא עברה באדום בירושה מאב לבנו וכל ח' המלכים הנחשבים בתורה (בראשית ל"ו) היו מלכים נבחרים ממקומות שונים וקצתם הובאו מחוץ לארץ, כמו שאול מרחובות הגת: — המלך החמישי ש מל ה משרקה היה אולי יהודי או קיני מארץ יהודה, כי השם שמלה או שלמה היה מצוי בין היהודים והקינים, וכל הקינים נקראו בארמית „שלמאי“ וגם מקומו משרקה הוא אולי בנחל שרק אשר ביהודה (שופטים ט"ז ד'). — המלך הרכיעי הדרד בן בדר, „המכה את מדין בשדה מואב“ היה בודאי בימי השופט הישראלי גדעון, המכה גם הוא את מדין בעבר הירדן, וכנראה לא רק שכטי ישראל סבלו מן השוסים המדינים בימים ההם, כ"א גם האדומים, כי התפשטו על כל הארצות הנושבות אשר ממערב מדבר ערב ושני העמים האחים האלה התעוררו בזמן אחד לעמוד נגד האויב העצום הזה. — במלך השמיני הדר, שהוא הדר השני בדה"א א' נ', נזכר מלבד שם מקומו סעו גם שם אשתו ושם חותנו. מזה מוכיח עוואלד כי פרשת אדום נכתבה בימי דוד או שלמה והכותב היה מכיר עוד את מלך אדום האחרון שנפל בידי דוד. — אצל הדר השני הזה לא נזכר שם אביו כמו במלכים הקודמים ונראה מזה שהיה בן המלך הקודם לו בעל-חן בן עכבר, שלא נזכר שם מקומו, כי גם הוא היה מסעו והמלך האחרון מלך בפעם הראשונה בתור יורש הכסא מאביו. וכן נראה ממה שכתוב על הדר השלישי הכורח מפני דוד למצרים כי היה „מורע המלוכה“, משמע שבימים האחרונים כבר תבעו בני המלך את המלוכה והכותב מעיד כי בשוב הדר הני הזה מסצרים טונן לו מלוכה.

הספור מהדר השלישי ונזכרת במ"א י"א י"ד — מ"ז הוא סתום וחתום בשבעה חותמות. הכותב מצא ספור ארוך ושלם, אך לפי דעתו לא היה ראוי להביאו כלו, באשר אין בו מאומה מעניני נביאים וכהנים (כי רק בספורים כאלה בחרו סופרי נביאים ראשונים). ולא הזכיר את הקצור ממנו רק להראות שקמה נבואת נתן „בהעותו והוכחתו בשבט אנשים“ (ש"ב ז' י"ד). מהספור המקוצר לא נוכל להכריע אם הציק הדר לשלמה בארץ אדום או בארם ומי מלך בדמשק הדר או רוון. מהעובדא כי יחס היה בין אדום וארם מפני המושבה האדומית אשר שם. ניכל לשער, כי אמנם הלך הדר לדמשק וימלך שם ובשמו נקראו אח"כ רבים ממלכי דמשק בשם „בן-הדר“. דבר נזכרת בנו, הנולד לו מאחות המלכה המצרית ושנשא בבית פרעה גם אחרי שוב אביו לארצו (מ"ב שם כ') מובא שם לכאורה בלי מטרה והוא חידה סתומה.

ויש משערים שהוא היה אח"כ שי שק מלך מצרים, שכבש את ירושלם בימי רחבעם יקח את שללה (מ"א י"ד כ"ה) ובוה בקש לנקום נקמת עמו ומולדתו מבית דוד. מדברי ימי המצרים נודע כי אמנם היה שישק ראש דינססיה חדשה מפיססת ולא מורע המצרים.

בימי שאול נשבת השלום בין האחים יעקב ועשו. בימי עלי או שמואל סרץ כנראה ריב בין משפחות יהודה ובין האדומים לסבה שלא נדע שחרה וע"כ נלחם בהם שאול. מימי דוד עד יהורם בן יהושפט מלכו מלכי יהודה גם על ארץ אדום ונציב יהודי (או אדומי) משל שם בשם מלך יהודה (ש"ב ח' י"ד ומ"א כ"ב מ"ח). ועציון נבר עיר החוף אשר לאדום על שפת לשון ים סוף נחשבה לעיר החוף של ממלכת יהודה. ושלמה ויהושפט בנו שם אניות לעבור אופירה (מ"א ט' כ"ו וכ"ב מ"ט). בימי יהושפט כבר רפה הקשר בין יהודה ובין אדום, כי אז לא משלו עוד נציבים יהודים בכל מחוזות אדום כבימי דוד, ששם נציבים בכל אדום (ש"ב ח' י"ד), כ"א נציב אחד אדומי הנכתר בשם מלך (מ"א כ"ב מ"ח ומ"ב ג' ט') משל שם תחת יד יהושפט וחוכה היתה עליו ללחום מלחמות יהודה. וכאשר הלך מלך יהודה לעזור למלך ישראל במלחמתו במואב, הלך גם מלך אדום על כרחו וחיל ישראל ויהודה עברו למואב דרך מדבר אדום (מ"ב ג' ח'). ימים רעים היו אז לאדום, כי מלבד שעבודם למלך יהודה ומשכם עליהם על כרחם את שנאת שכניהם המואבים, ששאפו נקמה מיה נדרם ימים רבים (מ"ב ג' כ"ו ועמוס ב' א'), אבדה להם האחדות מבית. כי בעוד שמלך אדום וחיל צבאו היו נאמנים לאדוניהם היהודים ונלחמים בעדם נגד מואב נמצא את בני שעיר והמעונים שבארץ אדום בחברת המואבים והעמונים, הנלחמים ביהודה בימי יהושפט (דה"ב כ' י'). ועוד בטרם ננמרה המלחמה קמו בני לוז על יושבי הר שעיר" להכותם, אולי לנקום בהם על אשר עזרו האדומים את ישראל נגדם. ממה ששרפו המואבים עצמות מלך אדום לשיד נראה שימים רבים היו מלחמות בין מואב ואדום שנמשכו מעורת מלך אדום לישראל נגד מישע מלך מואב. בימי המלך האומלל יהורם בן יהושפט, שמלחמות רבות סבכוהו וחליים רעים דכאוהו וגם עמו שנאוהו על אכזריותו נגד אחיו (דה"ב כ"א), מצאו האדומים שעת הכשר לפרוק עול יהודה מעל צוארם וימליכו עליהם מלך בלי הסכמת מלך יהודה. יהורם נסה לשוב להכניע את אדום ויעבור עם חילו לצוער אשר אצל ים המלח וילחם באדום בעוז וגבורה, אבל עמו לא נאמנו אתו ויעזבו את שדה המלחמה ויניתו לאדום את נור הנצחון ואת חרותם (מ"ב ח' כ"ב). ומאז והלאה היתה ארץ אדום ממלכה עומדת בפני עצמה. — בימי יואש מלך יהודה נמצא את אדום בתוך הממלכות שכבש רימניר מלך אשור בשנת 803 לפני סה"נ ויש לשער שקראו האדומים את מלך אשור לעזרה נגד חזאל מלך ארם שהכניע את ישראל ויהודה ופולשתים (מ"ב י"ב י"ח). כחמשים שנה מעת צאת אדום לחרות מתחת יד יהודה התעורר אמציה בן יואש מלך יהודה לנסות לחדש את שלטון יהודה באדום ואמנם הכה את אדום בני מלח אבל לא כבש את כל ארץ אדום רק את הסלע (מ"ב י"ד ו'). יוספוס (קדמוניות ט' ט' א') מספר כי עמלק ונבל באו לעזרת אדום במלחמה הזאת. בימי ירבעם בן יואש, שמלך גם על יהודה ט"ו שנה בין אמציה ובין עזיהו, עמדה

ארץ אדום תחת יד יהודה וישראל ושלום היה בין שלשת העמים בני יצחק, כי עיב רב הגביא עמוס את ריב אדום מיד עזה וצור שנרשו את האדומים היושבים שם, ויקרא בעבור זה את ישראל בשם "יצחק" (עיין לעיל). עזיהו בן אמציה בתחלת מלכותו נכש את עיר הנמל אילת אשר על לשון ים סוף המורח' מיד האדומים (מ"ב י"ד כ"ב) ויגבר גם על המעונים היושבים בנבול אדום (דה"ב כ"ו ז'). ואף שלא נזכר במקרא שכבש עזיהו את כל ארץ אדום, נלמד מדברי תנלת פלאסר מלך אשור בכתבי זכרונותיו, כי עזיהו מלך יהודה היה אז ראש כל מלכי המערב וכל העמים כשחו בנבורתו ויחסו בצלו נגד אשור. ואף כאשר הצליח כידו תנלת פלאסר להכניע את הממלכות הצפוניות, לא נכש את עמי הדרום ובתוך המלכים שהשיבו לו מנחה על פי לוחות זכרונותיו מימי הראשונים לא נזכר שום מלך ממלכי הדרום. מזה נראה שגם ארץ אדום ומלכה עמדו תחת מחסה מלך יהודה. וגם, בהכותו את אילת אשר בדרום אדום ואת המעונים אשר במרח אדום, אי אפשר שלא נכנעה תחת ידו גם אדום שבאמצע. וכן הדבר ביותם בנו, שהכניע את בני עמון הרחוקים וישימם למס, ואיך לא נכנעו תחתיו האדומים הקרובים? אך בימי אחז בן יותם הרימו האדומים את ראשם. בעלות רצין מלך ארם על ארץ יהודה להשחיתה, מצאו האדומים מקום לכבות את חובם. בעזרת רצין קרעו את אילת מיהודה ויגרשו את היהודים מתוכה וישבו תחתם (מ"ב ס"ז ו'). ובדה"ב (כ"ח י"ז) משמע שפרצו האדומים גם בארץ יהודה עצמה ויכו את היהודים וישבו מהם שני. והיו הפעם הראשונה, לפי מקורותינו, שהתגרו האדומים ביהודה. בלוח התפארת של תנלת פלאסר מסוף ימיו נמצא את כושי מלך אדום בקרב המלכים שהשיבו לו מס, כי כאשר נכנע אחז לפני מלך אשור וממלכות ישראל וארם נכבשו לפניו, לא יכול עוד גם מלך אדום להקשות לבו מלהכנע לפניו. ואם נכתבה פרשת "קרבנו גוים לשמוע" בישיעה ליד בימים האלה מידי ישעיה, נלמד ממנה כי עשה חיל אשור סבה גדול בארץ אדום בעת ההיא, ולזה מתאים גם "משא דומה" בישיעה כ"א י"א, כי משם נראה שהכה חיל אשור גם עמים ערבים אחרים משכני אדום. — סנחריב מתפאר בעמוד הנצחון שלו, כי מלכירם מלך אדום השיב לו מס. — בימי חזקיה וסנחריב, כאשר קבלו כל העמים שכני יהודה עול מלכות אשור עליהם ורק חזקיה לבדו נבטחו בה' על פי עצת ישעיה מרד בו, התחכרו כל העמים לעשות נקמה ביהודה, כמבואר בתהלים ס"ג (א' ואדום ובני לוש עמדו בראש המתקשרים. אסרחון בן סנחריב ואסרבינפל בנו מונים בתוך כ"ב מלכי המערב שהשיבו להם מס את כוש גבר מלך אדום. — כימי יאשיה היה שלום בין אדום ויהודה, כי בדברי צפניה הנביא בימים ההם, ששפתיו מלאו זעם על פרשתים מואב ובני עמון (צפניה ב'), לא נזכר אדום, — כאשר מרד יהויקים בן יאשיה במלך בבל, באו נדודי אדום לארץ יהודה תחת יד הכשדים לשוב להכניעם (מ"ב כ"ד ב') (א'). — בימי צדקיהו נמצא את אדום בקשר עם יהודה ועם בני לוש והצדונים למרוד בנבוכדנצר וירמיה הזהיר את מלכיהם ביד מלאכיהם אשר כירושלם

(¹) כדור הרבר כי מסוריו פ"ג—פ"ט חברו בימי חזקיה.

(²) שם כתוב ארם, אבל אין ספק כי נתחלף גם סה אדום כארם, כי שם נזכרו גם מואב בני עמון שכני אדום.

לבלתי עשות כן (ירמיה כ"ז). האדומים כפי הנראה נחמו ממעשיהם ויתרפסו למלך בבל והיהודים לברם מדדו. השפעת הכשרים היתה רבה ועצומה על העמים הקטנים ובשבילם נהפכו האדומים ויתר העמים ליהודה לאויבים כמקדם וישאפו נקם. וכאשר החריבו הכשרים את ירושלים, באו צבאות אדום לעזור להכשרים וישמחו בכל לב ונפש על בית יהודה כי בא קצו ויעמלו להגדיל זאת החרבן, לבל תהיה שארית ליהודה ואת הפלטים הסנירו ביד אויב. רשעת האדומים ודונם נגד יהודה בעת החרבן מתוארות בשרד נאמן בנבואת עובדיה, ביהוקאל כ"ה י"ב, באיכה ד' כ"א וכתהלים קל"ז ח'. — בנלות יהודה מעל ארמתו באו האדומים לנגב יהודה ויאחזו בה, בודאי ברשיון מלך בבל, שנתן להם שכרם על עזרתם. דבר זה מפורש ביהוקאל (ל"ה) : „וען אמרך את שני הנוים ואת שתי הארצות לי תהינה וירשנה... על שארית הנוים ועל אדום כלו אשר נתנו את ארצי להם למורשה בשמחת כל לכב בשאש נפש". הר שעייר נהפך בעת ההיא למדבר שממה, כי ונחווה וישביו ברצון, כמצאם את ארץ יהודה טובה ממנו. בישיעה ל"ד מתוארות שוממות הר שעייר בצבעים נפלאים ומרהיבים מאד. אך אח"כ התישבו בארץ אדום ישמעאלים משבט נביות ויסדו להם שם ממלכה.

בשוב היהודים תחת יד מלכי פרס לארץ מולדתם, הציקו להם האדומים ויהיו להם לצננים בצדיהם והשנאה בין שני העמים האחים גברה מאד. את יחס אדום ליהודה בימים ההם תאר הנביא האחרון (מלאכי א' ב'—ד') : „הלא אח עשו ליעקב ואוהב את יעקב ואת עשו שנאתי ואשים את הריו שממה ואת ארצו לתנת מדב... וקראו להם גבול רשעה והעם אשר זעם ה'... בימי מלאכי היתה כנראה תנועה בין האדומים, אולי מפני רעב שהיה בארץ יהודה, לשוב להתאו בארצם ולבנות חרבותיה, אבל לא בצעו זממם, וזה שאמר הנביא : „כי תאמר אדום ר'וש שנו ונשוב ונבנה חרבות, כה אמר ה' המה יבנו ואני אהרסם" (שם). — כאשר לחצו הסורים את היהודים בימי החשמונאים, עזרו האדומים לרעה, כי התחברו עם צוררי יהודה וציקו ליהודים היושבים בקרבם בנגב. גם ערכו מלחמה נגד יהודה המכבי תחת יד שר צבאם גרגיאס, יהודה המכבי הכם מכה רבה במעלה עקרים ואחיי הכותו גם הנוים בעבר הירדן שב לאדום ויכם שנית ויקח את הברון ואת יתר המבצרים מידם (מכבים I ה' ג' וס"ב ומכבים II י"ט וי"ב מ"א). אבל ככל זאת לא נכנעו עוד האדומים עד שהכניעם הורקנוס בן שמעון המכבי. בימי משלת היונים עזבו האדומים, כיתר העמים וכרכים מהיהודים, את דרכי אבותיהם וירבקו ביונים וילמדו מעשיהם ויחדלו גם מלמול את בשר ערלתם והורקנוס מלאותם בחוקה (יוספוס קדמוניות 13 מ' א', 15 ד' א').

עוד בימי בית ראשון התישבו רבים מן האדומים בערי החוף בארץ פלשתים ובפיניקיה כמו שהראיתי למעלה. ובהיותם בלתי אהובים להעמים האלה עד שבימי עמוס גרשום משם, אי אפשר שלא התישבו במושבות הפיניקים באירוסה. במכבים א' י"ב כתוב, כי יושבי שפארטא התיחסו לזרע אברהם ויתהלכו כאחים עם היהודים, ואין זאת רק ע"י המון אדומים שהתישבו בקרבם. ובספר הישר כתוב כי צפו בן אליפו ברח לארץ כתיים ואין ספק כי יש איזה יסוד לאנדה זו בנדידת משפחות אדומיות שמה. בימי בית שני, כאשר החרבו היהודים בארץ יהודה וריב תמיד היה

בינם ובין האדומים וישמעאלים כבשו את הר שעיר והאדומים לא יכלו עוד לשוב שמה, או בודאי ברחו הרבה מן האדומים מארץ יהודה וילכו לשבת באיטליה וכרומא. כי אין ספק שחז"ל ידעו בכבוד שהרבה מן הרומים וגדוליהם הם מודע אדום, כי ע"כ היו רגילים לקרוא את מלכות רומא, "אדום" ¹. ובאחת האגרות בתלמוד (בבלי עבודה זרה י"א, ע"ש) נראה שגם הרומיים עצמם או ע"כס איזה כההה שם החזיקו עצמם לזרע עשו. ולא הגדה ריקה הוא המאמר הידוע: "משמני הארץ יהיה מושבך; זו איטליה" (בראשית רבה פרשה ס"ז). ושארית האדומים הנתייחס בארץ יהודה רבבו ביהודים ובתורתם והיו עמהם בסוף ימי ב"ש לעם אחד, עד שאחד מאלופיהם אנטיסטר עלה לגדולה בימי הורקנוס השני והיה מושל בכל ארץ ישראל ובנו הוררוס הגדול ישב על כסא דוד ויפץ ביהמ"ק חדש וינחל מלכותו לזרעו אחריו. מלכות בית הוררוס הועילה עוד יותר לקשר את שני העמים בקשר חזק עד שהיו עם אחד ממש. לדברי יוספוס עזרו צבאות אדום ליהודים הקנאים בירושלים במלחמתם נגד הרומים בימי התורבן והאדומים היו הקנאים היותר גדולים ויתהלכו באכזריות את היהודים המתונים המבקשים שלום, בעוד שאגריפס המלך מודע אדום נפל אל הרומים עם חכמי ישראל. כת האסיים שהיו כנגב יהודה, הנודעה מדברי פילון ויוספוס, היו כפי הנראה רובם מן האדומים והקניזים, וחלק גדול ממנהיגיהם הקרמונים מקורו בודאי בדת בני אדום הקרמונים. וע"כ לא יכלו החוקרים להכיר את מקור מנהיגיהם המשוונים ויעמלו לשוא לחקור מאין באו ומתי קמו בארץ יהודה, וסוד הדבר הוא כי כת האסיים אינה חדשה בישראל, כי כבר היו בקרבם מאז בתור אדומים וקניזים ורק שמם "אסיים" הוא שם חדש, שנקראו בו על שם מקומם, כי ארץ הנגב והר שעיר נקראים בתלמוד א"ס"א (ירושלמי שביעית פ"ג א') או ע"ס"א (בבלי שבת פ"ג). ומפני שמתוך האסיים קמו כל אבות הנוצרים הראשונים ורבותיהם ושליחיהם, היו חז"ל רגילים לקרוא את הנוצרים בשם אדום. וכאשר היתה רומא למפרטולין של הכנסיה הנוצרית, נשאר השם אדום על הנוצרים ועל מלכות רומא שנקראה גם בלא זה אדום יחד ושניהם היו כאחד בידי הסופרים המאוחרים. ככה אבד עם אדום בימי חורבן מלכות ישראל השני: מקצתם נכלעו בנוים ויתרם התבוללו ביהודים ושמש נשאר רק בדרך השאלה בפי סופרים יהודים על עמים אחרים לגמרי.

משכב הערבי נביות שישב בהר שעיר נשאר מצבות וכתבות רבות. לשונם היתה לשון ארם ודתם אלילית. תימן. השכב האדומי הזה, המתיחס בתורה לכבוד אליפו, התנשא מכל אחיו ויחשב כעם בפני עצמו, ופעמים נקראו כל האדומים וארצם בשם תימן על שם המשפחה הגדולה והחשובה הזאת ואדום ותימן היו בשמות נרדפים. כפי הנראה היו בני תימן בתוך אלופי אדום מה שהיו בני יהודה ובני אפרים בתוך

¹ והודים ידו עשו: זו מלכות אדום, שהתרכבה את בתנו ושרפה את היכלנו והגליטנו מארצנו" (בבלי גיטין נ"ז). "א"ד יהודה אמר רב דהא הקב"ה לזר חורבן ב"ד וחורבן ב"ש, חורבן ב"ד שנאמר על נהרות בכל, חורבן כ"ש שנאמר וכו' ה' לבני אדם" (שם). הביא את המלכויות כפולות... ויון ומקרון אדום וישמעאל" (איכה רבתי א' מ"ד). "שני גוים בכפנך: שני גוים ארדיאנוס ושלמה" (ב"ר ס"ג). כל הסמן עולה למלכות אדום ומלכות אדום אינה מתמלאת לעולם" (קהלת רבתי א' כ"א).

שבמי ישראל, שפעמים היו נחשבים בתוך ישראל כעמים בפני עצמם ופעמים נכללו כל ישראל בתוכם, כן היו גם בני תימן. על זאת יעידו הפסוקים האלה: „לאדום כה אמר ה' האין עוד חכמה בתימן וכו' (ירמיה מ"ט ז); „שמעו עזת ה' אשר יעץ אל אדום ומחשבותיו אשר חשב אל יושבי תימן (שם כ); „והתו נבורך תימן למען יכרת איש מהר עשוי (עובדיה ט); „על שלשה פשעי אדום וכו' ושלחתי אש בתימן" (עמוס א' י"ב); „ונשיתי ידי על אדום ונתתיה חרבה מתימן" (יחזקאל כ"ה י"ג). מכל אלה נראה שכל אדום נכלל במשפחת תימן כמו שנכללו כל ישראל בדברי הנביאים בשמות אפרים ויהודה. — מקום תימן היה בצד צפוני מזרחי לארץ אדום (מונק בספרו „ארץ ישראל“).

עמלק. לא כל העם הזה היה משפחה אדומית כנראה לכאורה בפרשת אדום (בראשית ל"ו י"ב), המיחסת את עמלק לבני תמנע פלגש אליפז. כי העם הזה בעקרו היה עם קדמון מיושבי תבל הראשונים כהענקים והרפאים. ע"כ נאמר עליהם (ש"א כ"ז ט'), „הנה יושבות הארץ מעול ס' ונאמר „ראשית גוים עמלק" (במדבר כ"ד כ'). וכדלעמר שהכה את הרפאים, הכה גם את שדה העמלקי בקדש (בראשית י"ד ו') ואין הכרח לומר שנקרא המקום כן על שם העתיד. גם סנחוניאון הכנעני (ספר שני, 6, 6) מזכיר את עמלק עם הרפאים והענקים יחד בתור יושבי ארץ כנען הראשונים וכן גם בספר הזהר נזכרו יחד. מקום מושב העם הזה היה בראשונה ארץ כנען וביחוד הר אפרים, שם נשאר שמש על הר אחד הנקרא הר העמלקי (שופטים י"ב ט"ו). ע"כ נאמר בשירת דבורה „מני אפרים שרשם בעמלק" (שופטים ה' י"ד). ואולי הוא הפרזי הידוע, שישב בהר אפרים עם הרפאים (יהושע י"ז ט"ו) וע"כ לא נחשב זה בתוך בני כנען (בראשית י' ט"ד-י"ז). ולפי דברי ר' יוסף שווארץ בספרו „הארץ הקדושה" נמצא עוד היום במערב קרית יערים מחוז ששמו „בני עמלק" ובצפון רמלה כפר בשם „עמלק". בתרגום השבעים ברוב כתבי היד כתוב תחת מעכה (בש"ב י' ו' וז') עמלק. ואם נוסחא נכונה היא, כלומר שידעו הקדמונים כי העם המעכתי בקצה ארץ הבשן היה מהעם העמלקי, נראה מזה כי התפשט עמלק בתחלה גם בצפון. לדברי סנחוניאון החריבו העמלקים בימי קדם את העיר הפיניקית נבל. לפי דברי סופרים ערבים היה עמלק עם מעמי ערב הדרומית שהתפשט עד סוריה. ואמנם גם מן הפסוק „ויכם מחילה בואך שורה" (ש"א ט"ז ז) נראה שישבו בערב עד יעמען. ע"פ הסופרים הערבים קמו מהעמלקים מלכים למצרים, הכונה על ההיקסוס, וגם סנחוניאון הצדוני (ספר ג' י"ז) כתב כי עמלק היה שריד מן ההיקסוס שגרשו ממצרים. ובספר השני הוא חושב בין שמות מלכי ההיקסוס את השם עמלק. ויש לשער כי בתוך העם העברי של מלכי ההיקסוס¹) היו גם נדרים עמלקים וכן נראה ממה שישבו הקיני העמלקי כשבת אחים יחדו במדבר (ש"א ט"ו ו'). כי הקינים רובם היה מן העברים, וכמו שכבשו את מצרים יחד ויגרשו משם יחד, כן ישבו יחד גם במדבר ערב, אף שהיו שונים זה מזה בדרכיהם. — בימי שנת ישראל על אדמתו התפשט עמלק בכל מדבר ערב. מהמקומות שמות י"ז ח', במדבר י"ג מ"ג, כ"ז ט' וקאפ. ל' נראה שישבו במדבר אשר מנגב לנבול יהודה וגם בנגב יהודה עצמו, ממלחמת שאול נראה שהתפשטו משם

¹) ראה דברי ב. האשכול" השני.

עד נגב ערב. וממה שהתחברו עם המואבים בימי אהוד (שופטים ג' י"ג) ועם המדינים בימי גדעון (שם ו' ג' ו'ל"ג, ז' י"ב) נראה שתפשו מקום גם במדבר אשר ממזרח לגלעד (וראה עוד בדה"א סוף קאפ. ד'). בכל המדברות האלה לא היתה להם ארץ קבועה, רק היו נודדים תמיד בכל המדבר ומעשיהם ומחיתם לא היו רק שוד ושלל, כי יצאו תמיד לשלול עוברי ארץ, כמו שעשו לישראל בצאתם ממצרים, גם התנסלו על הערים הסמוכות להמדבר וישמידו את יושביהן או הוליתום בשבי ויבזו את אשר להם; כמו שעשו לערי הפלשתים והיהודים בימי שאול (ש"א ל'). וכל אויבי ישראל בימי השופטים שכרו להם את הנודדים הפראים האלה להלחם בישראל; כמו שהתחברו עמלקים עם הכנענים בימי משה (במדבר י"ד מ"ה) ובימי דבורה (שופטים ה' י"ד) ועם המואבים בימי אהוד (שם ג' י"ג) ועם המדינים בימי גדעון (שם ו' ג'), כי העמלקים חיו על חרבם ויפילו חתיתם על כל שכניהם והכתוב, ועל חרבך תחיה (בראשית כ"ז מ') לא נאמר כנראה רק עליהם, ועל כל אלה נסרו להם ישראל איבה נצחת, כי לא יכלו לצאת ולבוא מפניהם. חה שכתוב: ויך את עמלק ויצל את ישראל מיד שושרו (ש"א י"ד מ"ח). ע"כ כל גדולי ישראל שאפו תמיד להשמיד את העם המסוכן הזה מן הארץ שלא ישאר מהם שריד. ובכל זאת גם שאול וגם דוד לא השמידו את כלם (עיי'ן ש"א ל' י"ז). בימי חזקיה, כן מסופר בדה"א ד' מ"ו, הלבו מקצת שבט שמעון למזרח הניא אשר בשדה מואב ויכו את שארית הפלטה לעמלק וישמידום וישבו תחתם; אבל גם אז לא נשמדו כלם, כי עוד בימי נבוכדנצר היו מלכים לעמלק (עוואלד, "ד"י ישראל" כרך א' 340).

סנחוניאטון הצידוני (ספר ו' פרשה ו') מספר ממלחמה שהיתה ליהודים עם עמלק, שאין במקרא זכר לה. וזה לשונו ע"פ העתקת הדיר שלמה רובין: בימים ההם (לא נדע איזה ימים) נרש דוטרף את כלולף מלך הענקים מכסא מלכותו וימלוך תחתיו. ויברה כלולף אל היהודים וישב בקרבם ימים רבים, ע"כ היו להם הענקים לאויבים, והי היום וינהגו רועי היהודים את עדריהם אל המרעה אשר על יד סעינת המלח (ני מלח?) ויסלו הענקים והעמלקים עליהם לילה וימיתו רבים מהם ויבזו את עדריהם וישבו למקומם עם השלל והמלקוח. ויגבה לב דוטרף בעבור זה ויאמר לכבוש את כל ארץ ארום¹). וישלח את איש-מלים ויבוא עם העמלקי ויך את היהודים לפי חרב, וישובו העמלקים לאהליהם עם השלל והבז. אך הענקים לא חדלו מדרוף אחרי היהודים. והי מסחרת ויחדשו את המלחמה עם היהודים ויכו היהודים את אויביהם לפי חרב ואת איש-מלים תפשו חי. והי כאשר הביאוהו היהודים אל שרי צבאם נתנו לו לחם קיבר ונבינה לאכול וגם בנד לכסות ערותו. ויאמר אליהם לא הסכנתי באלה, כי רק לבוש ארגמן לבשתי. ויען שר הצבא ויאמר אליו: אם לחמנו לא ישעם לחכך ובגדינו לא ייטבו בעיניך, מדוע באת לגזול אותם מידנו ויצו להמית את איש-מלים. עוד ימים רבים עשו היהודים מלחמות את הענקים העמלקים והכתים, אך את מצודת הכרתים לא יכלו לכבוש. השמרונים פרצו עד ארץ הבשן, אשר שם ינדל הצרי (גלעד?) ויורישו היהודים את ארץ הענקים. והשמרונים הורישו את ארץ

¹ כבר הזכרתי למעלה כי סנחוניאטון קורא את כל ארץ ישראל ארום, כמו שנמצא פעמים אחדות גם בכתבי המצרים. ועיי'ן בדברי לעיל בארום.

המואבים, העמלקים והבשן". – ידוע שספרי סנחוניאטון האחרונים (מלבד שנים הראשונים) חשודים בוויף. אך אם אמתים הם כדברי המצדיקים אותם, היתה המלחמה הזאת בראשית ימי השופטים, כנראה מהזכירו את הענקים וממה שלא הורישו עוד בני ישראל נחוריו בעת ההיא. מהשם שמרונים על ישראל ובכלל מההבדל בין יהודה ובין ישראל נראה שבכל אופן נכתבו הדברים מסופר מאוחר כאשר נשכחה כבר אחרות שבמי ישראל וסופר כנעני היה יכול לחשוב כי מעולם היו נחלקים בני ישראל לשני עמים, כי כן הוא קורא במקום אחר את בני ישראל היוצאים מצרים, יהודה ושומרון¹). אך המלחמה בעצמה יכולה להיות אמתית ובעל ספר שופטים לא הזכירה, כי הוא מזכיר רק ספורים שיוצא מהם איזה מוסר לענין שמירת הדת או שנוכר בהם איזה נביא או כהנים.

השם אגג (ש"א ט"ז, במדבר כ"ד ז' אסתר ג') אינו שם העצם לכל מלכי עמלק כדעת גיזונים, כי השם אגג כמו נוג (יחזקאל ל"ח ול"ט) ענינו ענק, כהשם גיגגט היוני, וכן קורא סנחוניאטון את כל הענקים. ואגג מלך עמלק כימי שאול אולי היה מלידי הענק כנלית הגתי שבימיו. ומה שמיחסים חז"ל את המן האגגי לזרע עמלק, הוא לא כצדק, כי בצפון מלכות פרס, בהררי קאוקז ישב גם כן עם ענקי, כידוע מהגדות בני קדם והוא הוא מנוג שביחזקאל (ל"ח) ונוכר גם בדברי סנחוניאטון (ספר תשיעי) והמן האגגי היה אולי מהם. בפסוק "וירום מאגג מלכר שבפרשת בלעם (במדבר כ"ד ז') הכונה לסי זה על דוד, שהשמיד את שארית ילדי הענק.

¹ ואולי נכתב ספר סנחוניאטון כימי בית שני, בשבת האדומים כנגב יהודה, וע"כ הוא קורא את נגב יהודה אדום כהספורים היתנים.

וְנִצְדָּק קִדְשׁ

כּוּמָה

יוסף כהן צדק.

(ט) התולדת משפחת מירלש. *

וביאני ה' [מאריך תיגרמה] אל האריך הוואת [אשכנז] לקחת לי לאשה את בת חמי הרב הגדול כמוהיר זלמן מירלש זצלה"ה, אביד ורימ בהמבורג ואלמונא, מנוע היחס, ממשפחת רם שבמשפחות המיוחסות שבאשכנז (הקדמת שו"ת הכס צבי). וז"ל כותב, תולדתו" הוא בנו: „אמי מרתי הצטעה החכודה מ' שרה רבקה ע"ה, מה' היתה לו לאשה. משכלת, יראת ה' מהורה, מנוע הנבחר משפחת מירלש המפורסמת, מחסידי ווינא הישנה [בטרם גורשו היהודים משם בשנת ת"ל—1670] המלאה לה אנשים נכבדים, נכבדי אריך, אנשי מעשה, חסידים גדולים ובעלי תורה מופלגים. וכל הגאונים שבאותו דור דעה, דבקו בהם והתחתנו עמם. כי גדלה מאד מעלתם בתורה, ביראה ובמעשים טובים, בעושר וגדולה, בשם טוב וביחוסים" (מגלת ספר 10). גם במשפחת „קדושי ראזינא" התחתנה (לעיל סי' ס"ג) ויואל ההכם המנוח בעל „דעת קדושים" לבנון לחקר דורותיה. והכל מודים: שמדר דורות כל משפחה ומשפחה עתיקה, יפין אור על ישראל ועל רבנן בדורות אשר לפנינו. — בעקבתיו אלה, ואלקמה שכלים:

(א) ראש משפחת מירלש הוא הנימ נפתלי הירש אבדיק פולדא, בהנימ יעקב קאפל בהנימ אהרן העלר מעיר וולרשטיין (דיק ח"א 48). נ"ב: פתח במירלש, וסיים בהעלר וולרשטיין? ולהלן הוא אומר שהרי נפתלי הירש הגיל הוליד את מריה יעקב דוד נימארק מירלש" (סי' ב'). „נימארק" מאן דבר שמה? זה הרי אהרן והיר יעקב קאפל בנו, אם היו מיושבי וולרשטיין, כדאמרי אינשי, מדירא בי דירי? כמה כהם גדול לרכוש להם את תאר הכבוד „הנאון מוה"ר" ? — ומי היא זאת האשה מרת מירלש אשר משפחות העלר וולרשטיין ונימארק הסבו את שמותיהן להקרא על שמה? — לא פורש! והעקר חסר מן הספר! — אם אמרתי אמלא את כל אשר החסיר, ירבו גליוני מאמרי זה, שבעתים על גליוני ה„תולדה" הזאת, כי שרשיה נאחונו בשרשי משפחות רבות, ואוסיפה את היותר נחוק, פעם שרש, ופעם ענף. ואם יהיה אלהים עמדי, אסדר את כונניה המאירים, כיד ה' הטובה עלי. וכן אעשה לשאר התולדות אשר סדר אתהן.

(ב) „הנימ יעקב דוד נימארק מירלש" (שם). נ"ב: „מירלש" קראו לו (סי' ח') ומראשיתו „נימארק" (ציוני ווינא סי' 250) ששם ישב אביו כסא למשפט, ואהרן זקנו היה אביד גם בוולרשטיין תחת הותנו (היה גם דודו אחי אמו) הנימ משה הלוי העלר (הקדמה לתו"ם). ועל אדות השם מירלש, הדעות שונות, ותקצר היריעה להכריע ביניהן. ועוד הזון למועד.

* ראה האשכול ג' 220—205
האשכול IV,

ג). ואשתו הרבנית מ' רעכיל בת ההיג מו"ה יעקב קאפל (שם). ני"ב: הוא הגביר הנודע בשערים, ר' קאפל ווינער (תולדת מהר"ל מפראג י"ד ב'). ואולם סג"ל פּרענקל' שם משהו. והוא הנזכר בהקדמת שו"ת שערי אפרים.

ד). ולו שני בנים ובת (שם). ני"ב: עוד בת אחת, הרבנית מ' פּעסל אשת הגי"ט מרדכי מארל סג"ל אייזינגן (ונקרא, ר' מארל ריזי) אבד"ק שנאמון, ואח"כ חד מבי דינא בעיר ווינא. ראה הסכמתו לספר, "אור חדש" (אמשטרדם תל"א). הן ועושר בביתו ובבתי ורעו, ובלכתם גולה, תקעו בברלין את אהליהם, וצוררות כספיהם בפי אמתחותיהם, ומרדכי יושב אהלים, ועד יומו האחרון קים את התורה מעושה, וחכמת אשתו בנתה ביתה לכבוד ולתפארת. והאיש נכבד מאד, כי ברוחו סי שנים, זקן ונשוא סנים, לפני מלכים יתיצב, ודעת שפתיו ברר מללו. — וימצא חן בעיני הקורפירסט הגדול (הצפירה שנת תרי"ג גליון 4, גולי ווינא 211, וזכרונות מ' גליקל 170) ויעל כעלות גריש בעתו, ביום א' יו"ד אלול תלי"ה. ואשתו נפטרה בש"ס ביום ב' כ"ה ניסן תל"ה. ונוסחאות מצבותיהם נעתקו בהצפירה (שם). גם בניהם למודי דת ודעת, אמונה ותבונה, קצינים ונדיבים אנשי שם, וימצאו גם הם חן בעיני הקורפירסט נשיא הארץ (הצפירה שם גליון 5 תואש"ו בברלין 6) עש"ה. — ואביו הרב מו"ה דוד פּעבל, בן, המופלג בתורה ובחסידות מו"ה מרדכי מארל סג"ל אייזינגן (תולדות משפחות נינצבורג 253), בהגי"מ אליהו סג"ל (שער, בית הלוי לובלין ת"ה), ואליהו היה התן אא"ז נדע ביהודה שמו, רבי שמעון נינצבורג מבורגא (תמ"ג 256), וראה מאמרי, "שם משמעון" (הצפירה תרי"ס גליון 90).

ה). ה"ר בנימן מירלש בברלין, ואשתו מ' ריזל בת הרי בערמן סג"ל (שם). ני"ב: ואחות אא"ז ההיג מו"ה זכריה סג"ל (ציוני וויני סי 292). בביתו אושר ועושר נפשו, תורה ועבודה ונמ"ח נשקו, וישחק ביום אהרון: בהנחילו רכוש גדול לכלכל ארבעה ועשרים למודי ה' אשר יהנו יומם ולילה בבית מדרשו על יד ביהכ"ג אשר בנה — הפרות נאכלין, והקקן קימתי (רבני ווינא 69, גולי ווינא 182). ובעת הגלו העברים מווינא, הללו ארביהם צורדיהם את ביהכ"ג ההוא ואת בית המדרש יחדו (רשימת אקספורד סי 3668) ויותר ה, פנקס' לבדו. אוד מוצל מאש, ועל פיהו כתב ידידי המנוח הרה"ח הגדול ריד קיפמן את, תולדת זכריה" (מאנאצין 1890 חוברת 12). וראה מאמרי, "שם משמעון" (הצפירה שם).

ו). ואחיו הגי"מ משלם זלמן אבד"ק אה"ז (שם). ני"ב: פּעם חתם את שמו "ניימארק" (שו"ת אבן השהם סי' נ"ה) ופּעם, "מירלש" (שו"ת חב"י סי' קל"ח) ומראשותיו, "ממשפחה ניימארק" (אגדת פרחים ח"ב סי' א').

ז). "חתן הגי"מ יעקב אבד"ק ווינא" (שם). ני"ב: חסורי מחסרא והכי קתני, חתן ההיג מ' אליעזר ליפמן תמירלש בהגי"מ יעקב אבד"ק ווינא בעל ספרא דצניעותא דיעקב (אמשטרדם הכ"ט), ומהרא"ל תמירלש חתן האלוף הקצין מו"ה אשר אנשיל בהגי"מ אהרן שמעון שפירא אבד"ק פראג והמרנינה, וחתנא דבי נשיאה ר' משה מירלש". וכן הוא בכל מגלות יוחסין לבית מירלש, אשר חותני.

ח). ה"ר נפתלי הירש (צד 49) ני"ב: בראש החלק הרביעי לס', "יד החזקה" להרמב"ם אשר הו"ל, נפתלי הירש במו"ה בנימן זצ"ל, בן ראש הרי"ף ווינא מו"ה יעקב דוד מירלש. ע"כ קרא לו (שו"ת חכ"צ סי' ס"ה), "מחונתי".

ט). להג"מ משלם זלמן מירלש ש ש ה בנים חמש בנות (שם). ניב : וכנו השביעי, הרב מ' אהרן מירלש בלונדון אבי בעמ"ח, מספר צנאם" (ברלין תקמ"ט) נוסדקין צבי בן אהרן מירלש. גם לו בן חכם, בעמ"ח "בית אהרן". (ברלין תקמ"ט) ובסופו שרת אחרות מכ"י רבנו בעל חכם צבי, וקרא לו "רודי זקני". — וראה להלן (סי' י"ד).

י"ד. הר' זאב וואלף בברלין (שם). ניב : התן בעמ"ח סמיכת חכמים. ואותו קרא, תחני הרבני זאב וואלף" (שער הכנה ל"ז א) ביום, צותי את בניו ואת התניו וישא ידיו קדש ויברכם, לכלם בשם יקרא, איש אשר כברכתו בך אותם. — והנה מסורת אבות" היא אמת ואמונה — ו, באתת לבית אבתם" אמת ויציב ! — זה פרי מחקרי דוד דוד ודורשיו לבקש ולמצוא, אם למסורת, ובני הרב זכ"י מ"ה דוד כהן צדק נ"י, הביא ראיה מהימנא : בשנת תס"ט כשבת בעל סמיכת חכמים לכסא פארמ, הסכים, בכחא התיירא עדיף" לפסק דין בעל חכם צבי אבד"ק אה"ו (שו"ת חכ"צ סי' ע"ו) ויכנהו, "מחותני". רב אדם יחשוב : מפני שנכרתו מ' רחל בת בנו הג"מ מרדכי כהן צדק אבד"ק ברודא ואח"כ בפונק, היתה אשת הג"מ יעב"ץ (שאילת יעב"ץ היא סי' ס"ח). אמנם בקשר ההוא יחדו נקשרו, בערך חמש שנים אחרי כן. כאשר נודמנו לפונדק אחד בברעסלא בשנת תע"ד, תקעו כף ויאמרו : מה יצא הדבר לתת את רחל בת מרדכי בן נפתלי, ליעקב בן צבי לאשה (מגלת ספר 89). אתה הראית לדעת שבשתיים התחתנו : א) עוד לפני שנת תס"ט לקח זאב וואלף מירלש את בת נפתלי. ב) ובשנת תע"ד התחתנו שנית.

יא). הר' דוב בער (שם). ניב בלכתו נולה, בא לפונק להשתקע. גם שם על פני כל העדה הכי נכבד. ובפרוע פרעות בישראל היושבים שם, שכניהם הרעים הציתו את בתיהם, וישמו את ניהם, למלא שלל אמתחותיהם, ויעלילו עליהם עלילות שוא" ויקר פדיום נפשם... נאלצה העדה הקדושה לבקש עזרת נדיבי עם אלהי אברהם באשכנז, ותכתוב כדמע ותחתום כדמעות שלישי (ביום ד' מחרת ט' באב שנת תע"ו) ובתוך ראשיה מנהליה הבאים על החתום במלאכות הקהל כלו. נאם דוב בער בלא"א הג"מ משלם זלמן זצ"ל ניימארק" (ירחון לספרות היהודים שנה ל"ח 190). ובשנת תקיב קמה פעמים צרה, כל המיצר לישראל נעשה ראש" ויקצו מפני בני ישראל — ונאלצה העדה לכתוב ולחתום מכתב בקשה שנית (לעיל סי' ס"ח) ובתוך מנהליה, נאם מאיר בלא"א מ"ה דוב בער זצלה"ה ניימארק, ונאם דוד בלא"א מוהר"ר דוב בער ניימארק זצ"ל" (קובץ על יד ח"ו).

יב). ובעל חכם צבי הר"ל את ה"טורי והב" לש"ע ח"מ עם הנהותיו והוספותיו (צד 50). ניב : הרב המופלג ר"א הכהן אמר עם הספר, "מפני שנשא את בת בתו" (ק"ס הערה 915), ואנא מורעא דתרווייהו קאתינא, ואדעה בטח שזה ללא אמת. בוונג ראשון היה התן, "עשיר גדול מעשירי בודן" (מגלת ספר 8) ואילו שהיה העשיר ההוא התן בעל הפ"י, היה הג"מ יעב"ץ מודיע את זאת כ, תולדתו" — ובוונג שני לקח את בת הג"מ זלמן מירלש. — וגלוי וידוע שרבנו בעל חכם צבי נתבקש ביש"מ בדרי"ה אייר תע"ח, ואשתו הרבנית ביום ב' ג' שבט תע"ט (שם 70) וכן חרות מראשתם (מצביק היא סי' ס"ה וס"י קב"ב, אנשי שם סי' תע"ו).

י"ג), הנימ אלחנן אבד"ק הוראדנא (שם). נ"ב: „אלהים יענה את שלום ניסר האלוף המרום המופלג רבא דעמיה כמוהר"ר אלחנן נ"י. אני איני כדאי ששלחת אלי דברי ריבות בשעריכם. כי מר לא לגמרא ולא לסברא דירי, ציריך." (נוספות לשרית הכ"צ סי' א').

י"ד). הנימ יצחק אייזק נינצבורג אב"ד דמדינת רוסיא (שם). נ"ב: על בן קרא בנו הנימ מאיר המלא מקומו, בהסכמתו לסי' תקנתא דמשה, בעל דודתו הרב הגאון המפורסם בתורה ובחסידות היה חכם צבי ז"ל.

ט"ו). ה"ר יוסף ארענקל בכרלין (צד 52). נ"ב: נספר ער"ה אלול תקי"ה (סדר בקי"ה ח"ב 29).

ט"ו). הנימ יצחק אייזק אבד"ק טרנאו, מן החתומים על החרם נגד הרב ר' משה חיים לוצאטין (צד 53). נ"ב: בתולדת רמח"ל אשר כתבתי בראש „ספר ההניין" (ווארשא תרנ"ז) נתתי אותתי אותת: שכתב החרם ההוא הנמצא בכתובים, ור"י אלמנצי ראה את המציאה ונסל עליה וישמח לאיד כמוצא שלל רב (כ"ה ח"ג 166 הערה 94) הוא מנוף, לא שריר ולא קים...

י"ז). לבעל חכם צבי חמשה בנים ושלוש בנות (שם). נ"ב: וחמש בנות (מגלת ספר 18). ואלה שמות שתיים מבנותיו ושנים מחתניו הנודעים לאבותינו ולנו: א' הרבנית מ' נחמה, בעלה נר צה ולא השאיר אחריו זרע (שם 40) ותמאן להסיר את בנדי אלמנותה מעליה, כל ימי חייה (שם 44 ושם 69) והוא הקדוש הנימ נפתלי הירץ סני"ל לנדא אבד"ק משערבורג. ב' והרבנית מ' פרידא אשת אב"ד הנימ יעקב הירף אבד"ק לעשנב וגליל פודאליא בהנימ פנחס משה הירף אבד"ק לבוב והגליל, מצאצאי רבנו שכנא, בעל שו"ת שארית יוסף ובעל שו"ת איתן האזרחי (דור ישירים 31).

י"ח). ה"ר דוד (צד 54). נ"ב: אבד"ק יאייטשוב. וחתן הקצין ר' נתן מואלקווא (מגלת ספר 67).

י"ט). בעל שו"ת רב משלם (שם). נ"ב: החכם השלם ה"ר מאב"ן אמר עם הספר שהוא היה הבכור בבני בעל חכם צבי (שא"י ח"א 59) וזה ללא אמת: כחצי סיון [תנ"ה] נולדתי אני יעב"ן בנו הראשון... אחרי שקדמו לפני שלוש בנות. והיה א"א בצער גדול, כמעט שנתיאש מהיות לו בן זכר, כסבור בתלת זימני הוה חזקה" (מגלת ספר 18).

כ). הן אלה קצות הוספותי ותקוני „לתולדת משפחת ניימארק מירלש" ואעתיק בזה את דברי רבנו יעב"ן: „ואבא רבה מר קשישא [רבנו זלמן מירלשן] האריך ימים... וראה בערך מאה וחמשים יוצאי חלציו. גם דור חמישי נולדו „לו בארץ ליטא. וכל [בניו והתניין] אחי אמי ובעלי אחיותיה, אנשים גדולים בתורה, ובמעשים טובים, מהם רבנים, ומהם קצינים במדינות פולין וליטא. מלאו פני תבל, והארץ האירה מכבודם" (שם 10). אשרי האיש שככה לו! —

י"ד) לתולדת משפחת היילפרין.

בני „היילפרין" או „היילפרין" משה בית אב אחד הוא. שרשם בעיר Heil-brunn הלא היא ברבת בני אשכנז. משם יצאו, ולפולין וליטא באו.

א'. הרי זבולן אליעזר היילסרין (ר"ק ח"א 57). נ"ב : זבולן עסק באמונה יותן מעשר מכל ; וכאליעזר דלה דלה וישק סבאר התורה, בר אבהן ובר אורין, דהי ברכו בכל, ויתחתן בנדולי נאנוי דורו. ויעל ירושלימה, ומ"כ בהר הזיתים, — בן הכס ישמח אב בעלמא דרין, ומוכהו בעלמא דקשום — אלה דברי בנו ; ולפי שראיתי אני הקמן משה בלא"א איש מהימן זהיר לעשר, כבוד רבי זבולן אליעזר היילסרין ולהיה, בימי ילדותי מא"א ולהיה שהיה זהיר במצות מעשר, וכן ראיתי גהוג ברוב האשכנזים ; ואח"כ כשבאתי למדינות אלו, ראיתי שרובא דעלמא לא גהירו במצוה זו כראוי... (זכרון משה פ' ויצא) ויואל משה באר את, דיני מעשר באר היטב. ומי יתן והיה לבב, כל מי שיש לו — כלבבו — הלא או יסורו, שערי דמעות, לא יפתחו...

ב'. בעל זכרון משה (שם). נ"ב : יש אומרים שהיה מתלמידי הרמ"א (פיב נסין ש"א אות א' ס"ק מ"א) ואיכא דאסרי שיעק מים על יד רבנו שכנא מלובלין (לקה"י בלובלין 18) ואין ולא ורפיא בירי : כי ספרו גרסם רק פעם אחת (לובלין שע"ס) והגהו יקר המציאות (האסף ח"ב 401) ולא נמצא כמועאום האויאמי ולא באוצר ספרי פ"ירלנד, ויש שנים במדינת בריטניא, האחד באקספורד (רמשיש 1997) והשני בבריטיש מוועאום פה לונדון (צעדנר 596), ולמורת רוחנו זה השני חסר בסופו. — וזה חייתי ואספרה : שיעק מים על יד מהרש"ל, וקורא לו, "מורי" (זכרון משה ז' ב' מ"ז ב').

ג'. ואחיו הרי ליפמן (שם). נ"ב : אבד"ק טיקטין וחתן אא"ז מהרש"ל (שם ושארית 70). ובמות אשתו, לקח אשה חדשה, ותלד לו גם היא. על כן ימצאון בין דורותיו אהרין, אשר יתילדו למהרש"ל, ויש אשר לא יתילדו אליו (סי' ס'). בת מי היתה, לא אדע.

ד'. בעל אהבת ציון, ריש מתיבתא בלבוש" (צר 58). נ"ב : מראשתיו, "אב" ד דפה לכו"ב" (מצבקי" ח"א סי' מ"א אנשי שם סי' י"א).
ה'. ואשתו, בת הרב ר' יהודה קצנלנבונן" (שם) וציין לעיין, גדולת שאול" ועיינתי בו (דף כ"ו ב') ומצאתי שהיתה, "אשת מ"ה אברהם כמ"ה משה אבד"ק לובלין" לאמר : בנו של בעמ"ה, מהדורא ברא". ולא בנו של בעמ"ה, וזכרון משה" מנריסק דליטא ? — ובהחליפו נברא בנברא, סנסך משפחה כמשפחה ! — וי'. הרי ליפמן (שם). נ"ב : הוא לא היה אחי בעל אהבת ציון, כי אם בנו (להלן סי' י"ד).

ז'. ושם אשתו מ' מרגלא בת הג"מ נפתלי הירש שור" (שם). נ"ב : ומרגלא בפומיה, עיין גדולת שאול" ותבט עיני בו (ו' ב') וארא ששם בעלה, ר' ליוור אשכנזי ? — ורי ליפמן היילסרין [השני] היה התן הג"מ נתן נטע כהנא אבד"ק אוסטררהא ופרעמישלא, ע"כ קרא בהסכמתו לס', "אהבת ציון" את מחברו, מחותני" (וראה סי' י"ב סי' ט"ז).

ח'. דה"ר ליפמן [הראשון] שני בנים (שם). נ"ב : ארבעה. א) הרי כהר"א זקנו של בעל סדר הדורות, ב) האלוף ר"ט ואב"ד [בטיקטין תחת אביו] מ"ה יעקב ר' ליפמנש" (איתן האורחי ה"ב פ' נשא). ג) "פק"ק ניוון ט"ו סיון שצ"ח

נאם יצחק ועלינו בלא"א מ"ה אליעזר ליסמן היילפרין (שויה פ"י חיב האהיע סי' ס"ח). ד' ומ"ה אברהם (ראה סי' ט').

ט'. ההיג' ר' אברהם פ"מ דריא בלובלין וחתן מהרים לובלין (שם). נ"ב: בן ה"ר ליסמן הראשון מווננו השני. ומנא אמינא לה? מהכא: מרחזינן שנכדיו הנ"מ אפרים ולמן מרגליות ודודו אחי אביו הנ"מ סענדר סטנובר התיחשו למהרים לובלין ולא גם למהרש"ל! — נקום האי כללא בידך, ותנצל מסכסוכי משפחה במשפחה.

י"ד). ה"ר בן ציון, שנפטר אברך ועל שמו וזכרו קרא אביו את שם ספרו אהבת ציון (שם). נ"ב: אם היה יחיד להוריו, ולא השאיר אחריו זרע, מי ילד את כל הדורות המתילדים במשך חמשה יובלים עד היום הזה, לבעל אהבת ציון? הוא הדבר אשר דברתי (סי' ו') אברהם הוליד את בן ציון, ואת ליסמן. י"א). הנ"מ ישראל אבר"ק קראטשין [נ"ר ליסמן השני] חתן בעל מגלה עמוקות (שם). נ"ב: שנים מחתניו לא נקבו בשמותם ב"תולדות" (עיה"צ 58) ולא ידעתי אכנס (דור ישרים 29) ועתה נודע שם אחד מהם, פרי ישוה לו.

י"ב). ואחיו הנ"מ יצחק אייזק אבר"ק טיקמין, ושם אשתו אסתר בת הקצין מ"ה הירץ מסמנוב (שם). נ"ב: וצ"ח לעיין, "גדולת שאול" ושם (ו' ב') נאמר, "אשת החסיד המפורסם מ"ה איצק" וכנראה לא היה אב"ד? אמנם גלוי וידוע: שמהר"א מטיקמין היה בווזג ראשון חתן הנ"מ יעקב שור אבר"ק בריסק דלישא (להלן סי' י"ב סי' י"ח), ובווננו שני חתן הקדוש, ארי שבחבורה" מ"ה מרדכי סנ"ל בן רבנו הגדול בעל, "טורי זהב", ושמה מרת בילא, ושם זקנתה אשת מנא ורבנא יואל סירקש, בקרבה (שם ושארית הערה 48).

י"ג). ואחיהם, ה"ר משה יהודה ועלקי בפונזן (שם). נ"ב: בראש הסכמתו לס' קצור שלי"ה (ספריא תמ"א), "האלוף המרום ראש ומנהיג, אחד מדייני ארץ ועומד בפרץ מ"ה ועלקי, פרנס ומבני הישיבה דיק"ק סונזן. והנ"מ מנחם מענדל אבר"ק ווענגרב, היה מתלמידיו (צנצנת מנחם צ"ח ב'). וכנו ה"ר אברהם ר' ועלקיש מלא מקומו (סערליש 54).

י"ד). הנ"מ שמואל הילמן אבר"ק מנהיים ומיץ (שם). נ"ב: העתים אשר עברו עליו, גם שמות זרעו, הלא הם כתובים על ספר דה"י לבי" בקורפסאליץ (צד 201—198) מאח ירדי הרב החכם הגדול ר"ל לעוונשטיין אבר"ק מאסבאך. פ"ו). ה"ר מרדכי ביערסלב, ואשתו מ' בילא בת ר' ליב פיערמישלא" (צד 60). נ"ב: לשיטתו (לעיל סי' י"ב) אויל, וצ"ח, "גדולת שאול" ושם (ו' ב') נאמר: ששם אביו היה ר' איצק? ולא אב"ד? סוף דבר חלוסי שרש בשרש קחוינא הכא, ע"כ ענפיהם רחוקים זה מזה; ודי בזה. —

פ"ז). הנ"מ יואל היילפרין אבר"ק לויצק, פינסק ואוסטרהא ונתקבל לאבר"ק לכוב והגליל (שם). נ"ב: נולד למהר"א אביו מווננו השני (סי' י"ב) ושם רבנו יואל סירקש בקרבו. חתן הנ"מ יחזקיה יהושע ס"יבל תאמים אבר"ק פיערמישלא והגליל (הערת הגאב"ק סעראצק לאנשי שם סי' ר"ח) וראה במחברתי דור ישרים (30). ודע, שידידי המנוח הרה"ח הורש קדמניות רש"ף סעה באמרו שהוא, היודע בשם ר' יואל בעל שם הראשון (כנסת ישראל 432) דלתא ר' יואל היילפרין הו,

האחד לפניו והשני אחריו, ויעסקו בנסתרות גם שניהם, ולא דרכיהם דרכיו. הוא עסק בנלות והעמיד תלמידים רבים מורי הוראה בישראל. —

י"ז. ואחיו הגימ' ליפמן אבדיק טרנינראד (שם). נ"ב: עמוד ההוראה, וכל הדבר הקשה הובא אליו, בהסכמת מו"ה אליעזר ליפמן אבדיק טרנינראד, וכן מ"ב בכ"י הגימ' אייזיק אביו (לחם הפנים יו"ד סי' ל"ה ס"ק מ') ויסמוך עוד על הוראותיו להקל (שם סי' ל"ט סק"ד וסי' מ"ט ס"ק מ"ו).

י"ח. הגימ' אברהם הנקרא ר' אבא מארי אבדיק נאוההרדק, בהגימ' יעקב אבדיק ווינא" (צד 61). נ"ב: זה שנתים כתבתי אל ידי"נ ש"ב הגימ' יוסף לעוועני-שטיין אבדיק סעראצק, שיש כאן חלופי נברא בנברא ועיר כעיר; כי תשא את ראש כל רבני ווינא לפני הגרוש, ותמצא רק אחד שזה שמו, הוא בעל ספרא דצניעותא דיעקב והנאונים המסכימים עליו מעידים על בנו הר' אליעזר ליפמן תמירלש המוציאו לאור, שהיה יחידו.

י"ט. הגימ' ישראל אבדיק וסלב, ונקרא ר' ישראל חריף" (צד 62). נ"ב: החכם המחבר נשא את ראשו בתוך בני ה"ר ליפמן אבדיק העלמא בה"ר ישראל אבדיק קראטשין, ע"ש. והחליף נברא בנברא והיה הוא ותמורתו קדש. גם לו היה בן שזה שמו, ומלא את מקומו, מחותני הרב מו"ה ישראל אבדיק העלמא" (מים עטוקים למס' גשין יו"ד ב'). בלתי ספק וספק ספיקא היה חריף ובקי, וכל דילדה אימיה כוותיה תלד; ואולם, הנקרא ר' ישראל חריף" וגם ישב לכסאות אוסמרהא וסלב, היה בן הר' ליפמן מטרנינראד במהר"א מטיקשין. שאל ניני ונכדי הגימ' פנחס הלוי איש הורוויץ אבדיק ספר"ם יוצאי ירכו (הקדמה להפלאה ח"ב) ויאמרו לך. וידעת היום שיש כאן חלופי שרש בשרש; והשבות אל לכבך: שכל ענפיהם נסדרו ללא סדרים...

כ. לה"ר יואל היילפרין [במהר"א מטיקשין] בת (צד 63), נ"ב: תני מעט— ושייר הרבה. א) בנו יחידו מו"ה מרדכי [על שם הקדוש (לעיל סי' י"ב)] נח נפשיה יום ה' ב"ג כסלו תקט"ו (הנשר שנה ד' גליון 25), הוא אבי מו"ה יצחק אייזיק, נפטר בש"ס ז' כסלו תקכ"ג (שם), וידידו ש"ב הרב המופלג השלם רמ"מ ביבער, בעמ"ח, מוכרת גדולי אוסמרה" (עודנו בכתובים, וכדאי הוא לצאת לאורה) הודיעני: שראשי העדה היו גם שניהם, ובפנקס נמצאות חתימות ידיהם, ועד היום הזה נצבות מצבותיהם. מראשתי מרדכי, הרב הגאון הגדול ומראשתי סהר"א בנו המרוסס המופלא הישיש". ב) הרבנית מ' נוחה אשת אא"ז הגימ' בצלאל כהן צדק אבדיק אוסמרהא תחת זקנו (אבי אמו) ותחת אביו וחותנו (ראה הסכמותיהם לס', פני משהי ווילמרשדארף תע"ז) וליר שער הס', ברוך מכנים אשרי (ואלקווא תק"ט) ובהקדמת ש"ב בעל בית אפרים לס', ברית כהנת עולם" (לכוב תקנ"ו). ג) הגימ' נתן נטע אבדיק פולנאה בהגימ' שמואל הלוי אבדיק מעורשט, ד) והרבנית מ' חוה אשת אא"ז הגימ' מנחם מענדל מרגליות אבדיק קראטשין (הקדמת, תבנית אות יוסף" (ספ"דא תקי"ב) מצאצאי, הפוסק ר"י מרגליות מנירנברג בעל "סדר גשין וחליצה" (שם ושארית הערה 14, שבת אחים ל"ח א' בהערה).

כ"א. להר' ליפמן מטרנינראד [במהר"א מטיקשין] בן (שם), נ"ב: בהחליפי את שרשו בשרש אחר (לעיל סי' י"ט) קצר בנטיעותיו— ולו ארבעה בנים, ובתוכם

שלשה נאונים: א) מו"ה ישראל, הנקרא חרף" אבד"ק אוסטררהא ווסלב, חתן
אאז הנ"מ יצחק אבד"ק בראדי ובערוואן, כההיג מ' ישכר בעריש פו"מ דד"א ברבנו
העשיל. ב) מו"ה ישעיה אבד"ק שעברשוין. ג) מו"ה יעקב אבד"ק קרעשוב.
ד) והקצין הר' צבי הירש היילפרין ביאמסלי.

כ"ב). להר' חיים [בן בעמ"ח עיר בנימן] שני בנים ובת (צד 64). ג"ב: עוד
בת אחת, הרבנית מ' רחא אשת הנ"מ דוד היילפרין אבד"ק אוסטררהא והגליל (להלן
ס"י כ"ט).

כ"ג). הנ"מ אברהם מרדכי אבד"ק בראדי (צד 65). ג"ב: ידידי היהיה הר"ש
בו בר כתב קצה תולדתו והעתיק את מצבתו מיום ז' תמוז תקמ"ו (האשכול ה"א
138).

כ"ד). להנ"מ בצלאל כהן צדק [חתן הר' יואל היילפרין, לעיל ס"י כ"א] שני
בנים ובת (צד 66). ג"ב: שלשה בנים, ושלשה חתנים, נשעי נאמנים, על פי עדים
נאמנים. בניו: א) אא"ז הנ"מ יצחק אייויק ר"מ באוסטררהא, הסכים ע"ס עולת אהרן
(אופיך תצ"ג). ב) בוזג ראשון, חתן הנ"מ ח"ל סנ"ל איטינא אבד"ק לבוב והגליל (מגלת
ספר 63) ותמת, אין לה ולד, וקח את בת הנ"מ יהודה ליב אבד"ק פינסק וסלוצק
ור"מ באוסטררהא (שם ושארית הערה 22); אהה, שמשו באה בצהרים, ז' כסלו
תצ"ה (הנשר שנה ד' גליון 25) ויקרא עליו מחותנו הכהן הגדול מאחיו רבנו חיים
כהן רפאפורט אבד"ק לבוב והגליל, לבני ולמספר (זכר החיים דרוש כ"ג) ויתארתו
„הרב המאיה"ג בתורה וביראת ה' ובמדות שמו חכמים" (ב) הה"ג מ' נחמן חתנא
דבי נשיאה הנ"מ חיים כהן רפאפורט הנ"ל (הקדמת „מגלה עמוקות" עה"ת). ג)
והה"ג מ' יוסף חתן הנ"מ יהודה ליב מייולש אבד"ק מיר, הנקרא ר' ליב מירקיש
(הקדמת „אגדת אווב" ביאליסטאק תקפ"ד). — וחתניו: א) הקצין הר' דוב בער
בהקצין ר' שמואל ר' יעקליש (שער „ברוך מבנים אשר") וראה הקדמתי לשו"ת
זכרון כהונה (לבוב תרכ"ג) ב) הנ"מ משה רוקח אבד"ק ולאטשוב ג) והנ"מ יוסף
סנ"ל לנדא אבד"ק קלימנטוב אחי רבנו יחזקאל מפראני (שו"ת נוב"ת ס"י ג"ד).

כ"ה). להנ"מ ישראל [במהרא"ל משרינגראד] שני בנים (שם). ג"ב: ואויספה
עליהם כהם וכהם, מלבד שני חתנים, בניו: א) הנ"מ דוד אבד"ק אוסטררהא ווסלב
(לעיל ס"י כ"ב). ב) הנ"מ מרדכי אבד"ק ווסלב וקרעמניץ, ומ"כ באה"ק, אשתו ואשת
בעל „נדע ביהודה" שתיהן בנות הקצין ר' יעקבא הגדול. ג) הה"ג מו"ה יואל בק"ק
לעשונב חותן רבנו פנחס מפסד"מ (הקדמה להפלאה ח"ב). ד) הה"ג מ' יצחק
אייוק אבד"ק סקאהל. ה) הנביר ר' זלמן בוסלב, ו) והנביר הר' ליפמן בעמיובו. —
וחתניו: א) הקצין הר' יעקב בהקצין נדיב ושוע ר' יוסא מאוסטררהא. ב) והנ"מ
שאול אבד"ק ברעסטיצקא (לעיל פ"ה ס"י ט"ו). —

כ"ו). הר' אבינדור, מ"כ באה"ק (צד 67). ג"ב: בהרב מ' דוד מדובנא, בן
בתו של אא"ז בעל המ"ז (האשכול ה"א 137).

כ"ז). הנ"מ יואל כהן צדק [במהר"א מאוסטררהא (ס"י כ"ח)] אבד"ק אנטאניע ונתקבל
לאבד"ק סטניסלב והגליל (שם). ג"ב: חתן הנ"מ דוב בער אבד"ק טשארטקוב, בהנ"מ אברהם
סנ"ל אבד"ק הארהובור"מ בלבוב (הקדמת „בית כהנת עולם") וחתן הנ"מ ח"ל סנ"ל איטינא
אבד"ק לבוב והגליל, חתנא דבי נשיאה רבנו שמחה כהן רפאפורט מלובלין נכד מהר"ם מלובלין

(שם ושארית הערה 20 והערה 22). וראה מאמרי „דברי שלום ואמת“ (הגן ח"ב 117).

כ"ח). וימלא אחיו הנאון בעל „בית שמואל אחרון“ את מקומו (שם). נ"ב : ביום י"ד אלול תקס"א נתקבל שם, ומשכורתו שני דינרי זהב (בדוקאטן) לשובע (פנסק ח"ב תליג ב') ולמקצה שנתיים ימים הוסיפו לו על להם חקו עד עשרה שקלים (10 טהאלר), אהה ביום י"ד כסלו תקס"ו הצדיק אבד (פערליש 126 הערה 27) ונוסה מצבתו (פיננעד סי' 67), וכאשר כתב לי ידידי ש"ב הרב החכם השלם רצ"ה הלוי איש הורוויץ, נתבקש בישי"מ י"ד כסלו תקס"ו.

כ"ט). ואחיו הגימ משלם כהן צדק אבד"ק זוראוונא וקארעין וראב"ד בלבוב בעמ"ח פתחי נדה ועקר תוי"ט (שם). נ"ב : אשתו הרבנית מ' רייצא בת נדיב ושוע הרב מ' יצחק באב"ד „ראש המדינה“ בהגימ יהואל אבד"ק בילקאמין בהרב הקצין מו"ה מרדכי באב"ד פו"מ דר"א בהגימ יצחק אבד"ק בראדי ובערוואן (דור ישרים הערה 64) וראה להלן פ' מ"ו סי' ז'.

ל'). ואחיהם הגימ יהודה ליבוש אבד"ק סמריא והגליל וק"ק בולחוב (שם). נ"ב : אשתו הרבנית ידה רב לה בשפת קדש מ' מרים, בת הרה"ג מ' מאיר חיות משיסמניץ, תורה וגדולה במקום אחד ויכלכל את היוצקים מים על ידו. את דור אבתיו עד בעל „אפי רבני“ ושאר חבורים, סדרתי „לקט ושכחה“ (תמינ 221). הוא אבי אמי מורתי הצנועה המלומדת בתורה ובשפת קדש כאיש גבורתה מ' יוסא בי"ע (להלן סי' מ"ג).

ל"א). הגימ חיים ב"ר גדליה (צד 27). נ"ב : ר' אברהם חיים, שמו. אבד"ק זלאטשוב, בעל „ארה לחיים“ (זאלקווא תקעיג), כוונן ראשון חתן בעל „הפלאה“, ובונו שני חתן בעל „בת עיני“ (דוכנא תקנ"ד).

ל"ב). הגימ סענדר מרגליות אבד"ק סטנוב, השאיר חבורים רבים ולא נרססו (צד 73). נ"ב : „לא האינא אינה ראייה“, נכדיו הדפיסו את תשובותיו לש"ע אה"ע (ווארשא תרי"ט). אמנם רובי תורתו עורם בכתובים.

ל"ג). להנאון בעל פתחי נדה [במו"ה יואל (סי' ל"ו)] שני בנים (שם). נ"ב : שלשה בנים ובת. א) הגימ בצלאל, חתן בעל „בית שמואל אחרון“ (לעיל סי' כ"ח). ב) אאמ"ו הה"ג מוהר"ר אהרן כהן צדק זצ"ל, תלמיד מובהק להנאונים בעל „קצות ההשן“ ובעל „חות דעת“ ובעל „שהרת הקדש“ על מס' זבחים. שלשתם סמכותו „יורה, יורה! ידן, ידן!“ וישנא את הרבנות, ויסתר באמונה, ביתו היה פתוח לרוחה ויתן מעשר מכל. יומם צוה ה' את ברכתו במסחרו, ויאר את הלילה תורה אור. — חתן דודו (אחי אביו) הנאבד"ק סמריא והגליל (לעיל סי' ל"ח). ג) והרב המופלג מו"ה יצחק אייזק חתן הגימ משה אבד"ק ראדוואל. ד) והרבנית מ' חנה אשת הה"ג הנודע בתורתו ובצדקתו ופרישותו מו"ה זכריה אליעזר ליפא שור (הנשר שנה ר' גליון 28).

ל"ד). להנאון בעל מחנה לוי שלשה בנים. נ"ב : והצביעי, הרב ר' יואל אבי הרב ר' יצחק הלוי איש הורוויץ, המו"ל ס' נתיבות לשבת וש"ת נבעת פנחס (לבוב תקצ"ח) ונזכרים גם בהקדמת פנים יפות.

ל"ה). הה"נ מ' דוד העשיל (שם). נ"ב : אבד"ק פלעש וצויענקירכן (הקדמת שר"ת, יד אלעזר").

ל"ו). „הנ"מ יעקב יהושע חתן אהיו מו"ה שמעלקא" (שם). נ"ב : והעיר מקורו „הקדמה לס' פנים יפות". וסכסוכי משפחה במשפחה בדורות אחרונים קחינא הכא. הנה זה ספר „פנים יפות" משארית כ"י הנאון בעל הפלאה, יצא לאור ע"ס הנ"מ אפרים זלמן מרגליות, ויספר בהקדמתו איך השתלשל הדבר שהכ"י הוא בא לידו, ח"ל : „וכתבי קדש ההמה [שארית בעל הפלאה ירש בנו בעל מהנה לוי וזכר נח גם נפשיה] באו לידי יורשיו, הרב... מו"ה שמעלקא ואחיו חתני... מו"ה יעקב יהושע". — כן כתב, וברפוס (דוכנא תקמ"ד, ווארשא תרל"ו) נפל מ"ס ונדפס „ואחיו חתני ע"כ אמר בעל „דעת קדושים" עם הספר „חתן אחיר". ואולי שהיתה לו ידיעה קטנה בקשורי משפחות היילפרין, הורוויץ, כהן צדק, לנדא ומרגליות אשר האילו לעשות סדרים לדורותם בתולדתם, הלא אז הבין בדעו ובשכלו שמעות הדפוס יש כאן, וכי נהלסה אות וייד באות וא"ו, וצ"ל „ואחיו חתני". נתי ספר „זרע אפרים... בהוצאות... נכרי המחבר... בני הנ"מ יעקב יהושע [אבד"ק ואלאזיין] בהנאון בעל מהנה לוי, בהנאון בעל הפלאה וחתן המחבר וצ"ל (לכוב תר"ג) וכל קוראי ספרו „דעת קדושים", יעידון ינידון שהס' שה"נ החדש לא פסק מעל שלחנו כצנץ וכחזרת, ודבר זה כתוב בו (ח"א אות מ' סי' ס"ט) ושני (אות ס' סי' נ') ומשלש (ח"ב אות ל' סי' כ"ז) ומרובע (אות ש' סי' י"ג) ובשאר דוכתי ! —

ל"ז). להנ"מ מאניש [צ"ל „סענדר"] מרגליות ארבעה בנים (שם). נ"ב : חמשה „הנהה מכן המחבר" (השובות הראים סי' נ"ב) וחתום „הק' נפתלי צבי".

ל"ח). ה"ר שמואל אבד"ק סודיהער (שם). נ"ב : אביו השיב אליו (שם סי' ה' וסי' נ"ב) ונזכר בשו"ת נובי"ת (האה"ע סי' נ"ד) והוא וכן דודו בעל בית אפרים, הוציאו לאור שר"ת הבי"ח החדשות (קארעץ תקע"ג).

ל"ט). להנ"מ מאניש [מירכ"י] מרגליות אבד"ק דינוויץ ארבעה בנים (צד 75). נ"ב : בני יקירי הרב מו"ה דוד כהן צדק נ"י מצא שהיו לו חמשה בנים : „ואחי החרוף המנוח מו"ה סנדר ז"ל כר הוה סליא אמר... „(שם אפרים שמות ג' כ"ג).

מ'). הה"נ מ' נעציל מרגליות (שם). נ"ב : אחיו וכן דודו הביאן חדוש אחד מחדושו בשמו, בהקדמתם לשו"ת הבי"ח החדשות והיה חתן הקצין ר' מרל"י לפאטנר. מ"א). הנ"מ אלעזר הלוי הורוויץ אבד"ק דינא (צד 76). נ"ב : מאמריו נדפסו בעתונים „מנד ירחים" (לכוב תר"ט) ואוצר חכמה (לכוב תרי"ב) אשר ערכת בימי נעוריו בעיר מולדתו.

מ"ב). הנ"מ מאיר הלוי איש הורוויץ (שם). נ"ב : חתן הנביר ר' סענדר סאליצר מווארשא. בנעוריו היה אבד"ק לעב"ישוב, ושב ללבוב עיר מולדתו. תורתו אומנתו, ולא פסיק פומיה מנרסא. בנים לא היו לו, ועדקתו לאלהים ואדם עמדת לעד. עם נאוני דורו החליף שו"ת ברצוא ושוב. וכך הוינא בר ארכיטר זכיתי להיות מן היוצקים מים על ידו. וכך נח נפשיה, מ"ו אלול תר"א, נספד כהלכה בערי לבוב, בראד"י, זאלקווא, סטניסלב, סטריא, וקיאקא.

מינ). ואחיו הרב הגביר מו"ה ישעיה אריה ליב (שם). נ"ב: חתן הה"נ מ' אברהם אבוש אשכנזי מבראד, ניסם של הנאונים בעל ישועות יעקב ובעל ים התלמוד, ורודם של הנאונים בעלי מפרשי הים, והתחתן כנקבי ראשית.

מ"ד). בת הר' [בן בעל מחנה לוי] אשת דורה הני"מ יעקב יהושע (שם). נ"ב: ל ה"ד"ם ! (לעיל סי' ל"ד) ובעלה (כמדומה לי ששמו היה הרב מ' משה) בהני"מ שמחה כהן רפאפורט אבר"ק פודהייין (להלן סי' י"ג סי' ל"ב) וזרעם נדעו בלבוב, גם בדוכנא, סרי ישוה להם.

י"א) לתולדת משפחת סבא.

א) הני"מ שמואל במו"ה יוסף יאסקי בעל לחם רב, ואשר זקנו הגאון מהר"ל מפראנ, ודודו הני"מ יצחק כהן צדק חתן מהר"ל מפראנ, סמכו את ידיהם בהסכמותיהם עליו" (דיק ח"א 77). נ"ב: הנה זה ספר לחם רב (פראנ ש"ס) אין חזיונו נפ"ק, ואני מאמין באמונה שלמה ששפט עליו למשמע אונזי ולא למראה עיניו. ולקחתי לי מועד וקראתי בו מהחלו ועד תומו, ועל פיהו בישע שאר ספרי בעלי אספות, כתבתי את "תולדת" מחברו הגאון, פי יקבנה, משפחות יהודה" (הפסנה קובץ ש"ש) וגם בקונטרס מיוחד (ווילנא תר"ס). והעתקתי את שתי הסכמות שני הנאונים הנ"ל, מלה במלה ואות באות. למען דעת: שמהר"ל לא קרא לו, נכד"ו וגם חתנו לא קרא לו "בן ני"ס" או "נכד ני"ס" — ולמען לא יסבוני בעלי, איפכא מסתברא כדבורים, העתקתי שם גם את תאר"ל הכבוד אשר כתב הגאון המחבר בראש הסכמותיהם; לראות שלא קרא למהר"ל "אא"ז" ולא לחתנו, "דוד". והסכימו על ספרו, בראותם כי טוב הוא.

ב). בכתב היחש של מהר"ל מפראנ... כתוב, "עוד בת אחת היתה לו [למהר"ל] מ' מילא, אשת מו"ה הירש סבאסקי, והולידה את מו"ה סבאסקי". ונראה שהכניו סבאסקי הנזכר בכתב היחש בראשונה, הוסב משם סבא, ונשתבש מקצתו בסופו; וסבאסקי השני משובש הוא משם יאסקי, וצ"ל: "אשת מו"ה הירש סבא והולידה את מו"ה יאסקי עכ"ל. — נ"ב: הנה זאת ההשערה, נראית סבא, ואולם היא תלויה בשערה. ולא כל הנוצץ הוא זהב — ולא כל הנחמד למראה, הוא מתוק לחיך. א) אל תקרי, "סבאסקי" אלא, "סבאסקא". ב) ובספר משפחות ק"ק פראנ, נמצא ערך מיוחד ל"משפחות סבאסקא" כייל העתקות נוסחאות טשבעים ואחת מצבות למטה סבאסקא להתיחש, ובתוכנה יוצא ירך מהר"ל מפראנ (מק"ס 233 — 281) ולמשפחת, סבא" אין בו זכרון כלל? ג) וליתר שאת לקחתי לי מועד וחפשתני גם בשלשת הספרים האלה, "זכרון ליום אחרון" (פראנ 1828), "נל עדי" (פראנ תר"ט), "דיא אינשריפמען דעס פראנער פריעדהאָפּעס" (ברוינשוויין 1893) והשם, "סבא" לא נמצא כם! — פראנ אומרת, "לא בי היא", ביהם, "איננה עמד"י! — ועוד ראיות אחרות הבאתי במאמרי, משפחות יהודה" ולכל אחת ואחת יש כח ועזו לעמוד גם בפני רוח הבקרת שאינה מצויה, זיל קרי ביה, ותתן לפעלי צדק.

ג) אמנם בדורותם אחריהם התחתנו משפחותיהם, והיו לבשר אחד. ראה הקדמת, "אגרת אוזב" (ביאליסאק תקפ"ד). והבאתי שם מה ששמעתי בנעוריי על

אדות הנ"מ יאסקי סבא מדובנא ; והמשכילים יבינו ששמועות כאלו צריכות חווק
מפי סופרים ומפי ספרים. ומה גם בראותי, שבסדר היחס אשר בסוף ספר „מרי
צבי“ (אופיכך תציה) לא נזכר שמהר"ל מפראנ היה זקנו — עש"ה.
ד') והא לך אות ומופת, שלא לבד המהבר, גם כל אשר קדמוהו בהשערה זאת
לא ראו את הספר „לחם רב“. ואילו שראוהו וגם קראו בו, הלא אז ידעו שמהברו
הנאון היה ניסו של הנ"מ שלמה במו"ה יהודה ליב אבר"ק לובלין וסוזנן. —
ובמאמרי „עיר ואם בישראל“ בדתך את קרבכם, ואכ"מ להאריך.

עוללות שומרון.

מאת

אברהם דוב חובעוויץ *

כבר הראיתי תועלת "תרגום השמרוני" להבנת הוראת ישרשים שונים בכתבי קדשנו, מה שלא היה נודע להמפרשים ובעלי הלשון (היהדות) גליון א, כנסת הגדולה (ה'ב צד 124) ולהבנת הוראת ערכין רבים בדברי חז"ל (כה'ג שם צד 123 ערך 'סבף'. בית-תלמוד שנה חמשית צד 221 ע' חנל) ויחוסו להלכה ואגדת חז"ל (ראה אוצר הספרות ח"ר מצד 90 עד 96). ובמאמרי זה, אראה את תועלת ה"תרגום" הזה, ביחוסו אל התרגומים שלפנינו, (היינו: תרגום אונקלוס — יונתן — ירושלמי על התורה). וכדאי הוא התרגום הזה, לסמוך עליו במקום שחולקים מפרשי התרגום אונקלוס בניוסחאות התרגום, או בפירושו, להכריע ביניהם, לדעת הדין עם מי, כדון היכרי המסיה לפי תמו.

והאיש מִשְׁתָּאָה לָּהּ מַחְרִישׁ לְדַעַת הַהֲצִלְיָה ה' דרכו אם לא (בראשית כ"ד כ"א), תרגום אונקלוס: ונברא שְׁדִי בַּהּ מִקְּטַפְלֵ שְׁתִּיק לְמִידַע הַאֲצִלָּה ה' אַרְחָה אִם לֹא. רש"י האריך לפ"ש מלת משתאה ששרשה ש'אה' לשון שאיה ושמה והתיו הוא מהתפעל וענינה השתוממות כו, וכל זה למען שלא נפרש מל' שתהי, וכאשר סיים בפירושו: ואונקלוס תרגם ל' שהייה ונבריא שהי' שוהה ועומד במקום אחד לראות ההצליה ה' דרכו. ואין לתרגם שתיה שהרי אינו לשון שתיה שאין אליף נופלת בלשון ש ת י ה'. וכן פירש הראב"ע בקצר לשון: משתאה, כמו משתומם כו, ולא יתכן היותו מן שתהי, הר"ש נעטמער בפירושו על אבן עזרא (וויץ תרי"ט) יאמר (אות יו"ד) פ"י ר"א בתחלת ס' ישפת ית רי (?) כי זה נגד התרגום ארמית שמתרגם אותו מנזרת ו הש ת י ה כדת, וגם רש"י ז"ל סותר זה ע"ז. (כפי הנראה לא ראה ה' נעט' מה שכתב הא"ע בס' ש"י, כי אם העתיק את דברי אהל יוסף (על הראב"ע אמ"ד תפ"ב) אות כ"ז, ובאמת אין זה כשפת ית, ראה לקמן). וכן הרש"ם האריך בזה ויאמר: והמפרש ל' שתיה אי אפשר כו' ויתן לזה ב' טעמים שא"א לפ"ש מל' ש ת י ה' ראה שמה.

ועתה נסודרה נא ונראה דעת מאמרי התרגום.

רביצ בעיקראוויין (בעו"א כלל א' אות ה') וה'ג ר"ג אדלער בנתניה לנר (שם), שניהם יאמרו, כי ערבוב שני פירושים יש כאן. (אך הראשון הבין בפירושו כי ימ"ס תכל שתיקי' הם ב' פירושים על מלת ימחריש, לא כן השני הוא קרא ישהי בה מסתכלי איכ' הם ב' פירושים על מלת ימשתאה לה'). ומתרגום סביוניטה, הוצאת ד"ר ברלינער — ברלין תרנ"א — לא מוברר אם מלת מסתכלי קאי למעלה או למטה (ועל הדפוסים שהדפיסו את התרגום בטעמים, והטעמו מלת ימ"ס תכל' באתנה, אין לסמוך כמובן).

העורך.

* נמסר לנו לדפוס ע"י איו"ב סמינסקי. —

והרב רש"ב שעספעל זיל כביאורו לאונקלוס (הוצאת הר"ר Perles רב בעיר מינכען, תרמ"ח) יאמר, כי משתא בה יתרגם לשון-ש"ה י"ה. ומלת-לה"ת יבה מסתכלי, לפרש טעם השהייה, שהביט בה והתמלא על יופיה ועל מעשיה, ותוספות כוונת רנילה מאד בתרגום, ואין שום הכרח לומר שיש כאן ערבוב ב' פירושים, כי הכונה נכונה והלשון מדויק, ואם נפרש בדרך זה אין לדבר שיעור. עכ"ל. ועיין בשמלת גר שם. ועי' ב-מסורת התרגום בליא הוצאת הרב הר"ר ברלינר (לייפציג 1877) צד 62 כי לנהרדעאי, "שתי ובה" (במפיק ההיא) ולסוראי שהי ב"ה (רפה). איכ הנהרדעאי (כפי הנראה) קראו ובה מסתכלי ת' למלת "לה". וסוראי הבינו מלת יבה ת' מלת "לה", ומלת מסתכלי-היא הוספה מכל וכל (או קראו למטה למלת מהריש, כאשר הבין בעל עזרא כדלעיל, כל זה כתבתי רק בדרך השערה בעלמא, כי הי' ב' לא פירש לנו).

ונתן תרגם : ונברא הוה מקמתיק לה ושתיק, היא רק העתקה חסוית לפי הענין. והשמרונ' תרגם : ונברה שתיו מנה ומשתק. איכ הבין מלת משתאה מל' ש ת י ה, אשר מפרשי התורה (לעיל) קראו שאין לפרש כן.

ואחרי כי נודע לנו כי תרגום השמרונ' לא היה לפני רש"י, הראב"ע והרשב"ם, איכ מי היה המתרגם (או המפרש) מלת משתאה מל' ישתיה, אשר המפרשים הגדולים העירו : שאין לפרש משתאה מל' ישתיה. ואם נאמר כי איזה מתרגם (מי שהוא) או מפרש (בלתי נודע לנו) פי' כן, הלא לזה לא שמו לב המפרשים הגדולים האוהבים תמיד לדבר בקצרה כרש"י ראב"ע והרשב"ם להעיר על דבריו, כי אצו בשופשפי עסקינ' ?

אך ראה זה מצאתי, כי הנוסחא ישתיה (על מלת משתאה) היתה מראש גם בתרגום אונקלוס (ואולי גם בת"י) ממש כמו בתרגום השמרונ' שלפנינו, ולכן העירו על זה הגדולים הללו : שאין לפרש כן. ויען כי המפרשים הנ"ל ראו לפי דעתם, ידות מופלגות, בתרגום מלת משתאה משי ישתה בתרגום אונקלוס, אולי לזאת העירו אחרים על זה, ומטעם זה עמדו אח"כ הסופרים המניהים ותקנו באונקלוס ישתיה (בה"א) ת' ישתיה שהיה מלפנים.

הנני רואה אותך, קוראי יקר, משתאה ומשתומם לי ולדברי אלה, הנך מחריש ומשתוקק לדעת אחרית דבר, ההצליח בידי להראות קשט אמרי אמת אם לא ? לכן הרגע נא, ושמע אחרית דבר. כי יש לי שנים שלשה עדים אשר על פיהם יקום דבר. ואלו הם :

(א) הם פתשנן (ראה אהב גר לשד"ל צד XI וצד 26) עה"ם הזה יאמר : והאישי משתאה. שתי תרגום. ונראה כי משתאה לפי משמעות התרגום שותה ואינו שותה ומסתכל בה במשפט התפעל לבא שלא על הנכון, כמו מתנשא לומר אני אמלוד, ולכך דרשו בו רז"ל שבקש להולמו ולא הולמתו. ופי' לה בשבילה. אבל התרגום פירשו לפי ענינו, לכך תרגם יבה. וקשיא לי שהרי זה כתוב אחרות כל להשקותו * ?

(* ומטעם הקושיא הזאת יאמר גם הישב"ם בטעמו השני שאי אפשר לפרש משתאה בל' שתי וב"ל : יעורו שלא אמרה רבקה להשקות את גמליו עד לאחר שתיתו ואז התחיל להיות כחשב ותוהא". ראה לקמן בפנים.

וייל דאין ביה מוקדם ומאוחר ועל מה שעשה בשעה שהיה שותה דבר הכתוב. וכמו שתרנם זה לשון שתיה תרנם דונמת זה נפתולי אלהים נפתלתי לשון תסלה ובמס' חולין פ' בהמה המקשה בסוף ססקא דהשוהט את הבהמה ומצא בה בן שמונה חי או מת כו' משתא הוה שתי ושתיק (*), פ"י הראב"ד ז"ל מלי שותא, שהוא דבור. כלומר חלק עמו בדברים טובים ולא היתה נוחה דעתו ברי יוחנן ולא רצה לדבר עמו עתה. עכ"ל.

(ב) הרב ר' אברהם ד"ר בערלינער בספרו: דיא מסורה צום תרנום אונקלוס (צד 68) יאמר: שְׁתִּי אִיסט דיא לעזארט אין עדי. סאב. (כונתו הוצאת סביניוטה) דאָסיר ליעזום דער אראמ. מעקסט אין קאדעקס 7 "שְׁתִּי". וכן הוא בספרו חלק שני לתרנום אונקלוס (בשפת אשכנז) צד 62 (בערלין 1884), ראה שם.

(ג) הראב"ע בספרו 'שפה ברורה' (פירודא תקצ"ט) ד' י"א ע"ב. וז"ל: גם זאת הדרך (של יונתן בן עוזיאל שזכר מקודם) תפש המתרגם התורה בארמית שתרנם בני אתנו (בר' מ"ט י"א) על שני דרכים, הא' בנין שער האיתון, וזה טעם יבנון היכליה. והדרך השני בנה תהי' עמו וזהו אילפון עמיה, ואין ספק כי ידע הדרך הישרה, רק הוסיף טעם כי כל מבין ידע הפשט. וכמוהו והאישי משתאה לה. ואין ספק כי התי' לבנין התפעל, והמלה מגזרת שואה כטעם משתומם, וטעם יל' ה' בעבורה כמו אמרי לי אחי הוא — רק המתרגם הוסיף טעם בעבור שהכתוב הוא משתאה ולא משתומם, כי אעפ"י שהיה שותה לה היה מסתכל, והנה מסתכל טעם משתאה, והטעם שישאה נפשו מכל מחשבתו רק לדבר אחר עכ"ל.

הרי לך שלשה עדים נאמנים המסיחים לפי תמם, כי לפנייהם היתה הנוסחה בתרנום אונקלוס 'שתי', במקום שהי שלפנינו, וא"כ לא רחוק לאמר, כי גם לפני רש"י והרשב"ם היתה כן בפנים בתרנום, ורק הם הראו לדעת, כי אי אפשר לתרגם (לפרש) כן, מפני טעמם ונימוקם שאין אליף נופלת בלשון שתיה (הרשב"ם בטעמו הראשון).

ואם תאמר, מה לך לאמר כי עוד לפני רש"י היתה כן בפנים, הלא רש"י בעצמו יאמר: ואונקלוס תרגם לשון שהיה ונכרא שהי כו', הנני אומר לך כי כבר הראה הראב"ב בפ"י זכור לאברהם' (ברלין תרכ"ז) שם אות ה', כי בכ"י ודפוסי איטליא, ליתא ברש"י מן אונקלוס תרגם כו' עד שתיה, א"כ אין ספק כי ליתא כיון רש"י (וכן דרשב"ם, ומה גם הראב"ע שנדע קצת בפירוש מספרו 'שפה ברורה' שהיתה לפניו באונקלוס בפנים שתי בתיו) שהאריך פה בכתוב זה, נגד תרנומו (ולפי זה מפדשי רש"י כמו הנ"א, ושיח ועוד, להנם הרבו דברים על 'אונקלוס תי' וכו' שמוכא ברש"י בטעות כמובן).

והנה לפי זה נוסף גם תרנום השמרוני לנו לעד, כי נוסחא 'שתי' היא ישנה נושנה, ואולי כן הבינו אז את הכתוב הזה, וא"כ תהי מלת משתאה מלי שתה והמ"ם הוא סימן המקור ע"ד לשון ארמית, (ממש כמי"ש הרשד"ל בפ"י לישעי' — פדובה

(* ולפנינו (שם ע"ה): כי סליק ר"ז ב"י מכלל דפליג עליה ר"ש בן לקיש שחא הוה שהי שתיק לה. ואיכא דאמרי משתא הוה שתי ושתיק ליה. ראה שם רש"י, ופירש ר"ג (בש"ס החדש ד' וילנא). ובשבועות מ"ב ומ"ה שם ברי חננאל, ובערוך ע' ישה'. וכלטו פ"י כמו שפירש"י, ובה שהביא בשם הראב"ד הוא דבר חדש.

1855-67 — עה"כ ומ'ש'ש את רצין ובן רמליהו — שם ה'ו' — שהוא מקור במ"ם ע"ד ל"א, כמו ומקפ"ד את רבע ישראל, למקרא העדה ולמסע את המחנות, וכן שם עה"כ למריבה המשרה — מ'ו' — ראה שם באריכות) ובא באל"ף כמו ברכים אומרים משתאות, אמרו נ"כ ביחיד משתאה, ואם זו הוא כעת לעינינו ולפ"י כללי הלשון שלפנינו, אבל מי יודע אם זו הוא באמת, ומה גם שנכון הוא גם לפי המשך הענין כפי שהבין בעל ס' פתשנן, כי הכתוב הזה מקומו אחרי הכתוב (י"ח) ותאמר שתה אדוני ותמהר ותרד כדה על ידה ותשקהו : והאיש משתאה (שותה ל') — כן היא הנוסחה בתורת השמרונים, בלמיד וא"ו או לפי נוסחת שלנו) ל"ה (ומביש עליה) מהריש (ולא אמר לה מאומה ע"ד השקות הנמלים, כי אם יחכה אם היא בעצמה תדאג להם, הר"ל מאנדעלשטאמם בהערותיו להעתקתו, בערלין תיכ"ב צד 121) לדעת ההצליח ה' דרכו אם לא : ותכל להשקותו ותאמר (היא בעצמה) גם לנמליך אשאב וגו' : ותמהר — ותשאב לכל נמלו : ויהי כאשר כלו הנמלים לשתות וגו', א"כ אין כל זרות בהמשך הכתובים לפי הנ"ל ומה יתורץ קושית הרשבים השניה שאמר : ועוד שלא אמרה לו רבקה להשקות את נמליו עד לאחר שתייתו כו' כדלעיל בהערה.

והנה על השאלה הידועה, מי נגדר אחרי מי? כבר נזרו אמר המבקרים העוסקים במקצוע זה, כי בכלל התרגום השמרוני נגדר אחרי יאונקלוס' (הר"ר קרבהיים בכרמי שומרון, והד"ר קאהן בכ"יטרענע שלזו). אולם הכתוב הזה יורה להיפך (ועוד הרבה הרבה כתובים העומדים נגד דעתם, והמה אתי בכתובים באריכות), כי פה השמרוני הוכרח לתרגם כש' ישתה' (מענין שתיה) כי ב"תורת השמרונים" כתיב בפירושו בפנים משתה (בלא אל"ף) שאי אפשר לתרגם באופן אחר, מה שאין כן לפנינו, כי פה כתוב ב' אל"ף, אם לא נאמר כי אף שכתוב בא ל"ף בכ"ו הבינו אז, שהוא מענין שתה כאשר כתבנו לעיל. ואולי לזה כיון ר' יצחק (בירושלמי ר"ה פ"א ה"ח) באמרו ידברה תורה בכל לשון והאיש משתאה לה, כאשר כתבנו.

מכתבי אנשי-שם.

שלשה מכתבים מאת יש"ר אל שד"ל *.

22, 12, 1823.

לידידי לשד"ל שלום ¹.

תשוקתך למצוא מענות על כל דברי וולתך השיאתך הפעם לעבור את נבול האמת ולהתגלל עלי על לא חמס בכפי, כי אני לא אמרתי אפילו שמין דבר מן הדברים שאתה מאשים אותי בהם, וכל מענתך עם היותך טובות ונכונות, הגה לא תתגרנה בשום פנים אל מה שכתבתי בביאורי, כמו שתדין גם אתה אחרי שמעך את דברי.

אני לא נתתי חווק אל הספר הנקרא ס' הישר, גם לא אמרתי היותו קדמון, וכיש שלא חשבתי שנכתב קדם זמן הנביאים, וביותר שלא עלה על דעתי שהוא יהיה הספר הנזכר בס' יהושע, אבל אתה הנחת בפשימות שאני מודה בכל אלה, ולכן מרחת לנרש הדעת הזאת מלבי, אך מאין ידעת שאני מאמין כזאת? האם בשביל שהבאתי בביאורי שנים שלשה דבורים בשם ס' הישר? והלא אפילו יהיה סתבר הספר הוא האחרון שבאחרונים לא אחדל מלכת בעקבותיו כל עוד שדבריו נראים ישרים ומובנים, ובאמת זאת היתה כונתי, ואעפ"י שלא נודע לי שם המכתב שהוא וזמנו ובשגם לא האמנתי היותו קדמון, עכ"ז בראותי שעל ידי ספוריו יתרו כמה ספקות בענין סכירת יוסף, אמרתי אל לבי אין טוב כ"א להחזיק בסברתי בדבר הזה, ועכ"פ אם ימצא איש דרך יותר טובה ממנה בפירוש הפסוקים ההם, הרשות נתונה להתרחק מדברי הספר ההוא, כמו שגם אני אתרחק מכל שאר ההבלים הנמצאים בו, ואם תוכו אכלתי קליפתו אורק, כי אין משוא פנים בדבר.

הפעם אקצר מפני דוחק השעה ואחתום בדרישת שלומך.

סה גוריציאה בעשירי בשמונה לחדש שי' התקפ"ג. הצעיר יש"ר.

* ראה האשכול ג' צד 289—282.

¹ עיין ספר אגרות שד"ל IV, XI.

לכבוד אהובי חביבי החכם הנכבד המליץ הנשגב הר"ר ש ד ל שלום¹).
29, 11, 1833.

מאד מאד התענגתי במכתבך הנחמד והיקר המוכיר אהבת נעוריי, בו אכבד ואתפאר יען הוא לי לעדה על תוקף ידידותך, כי אם אנכי ביתר הזמן העורף לי חסרתי את הבאר הזאת, אתה עם לחץ מרדותיך ועסקך מהרת לידת אל עמקי תרומותיה ותדלה משם פנינים וסגולות מלכים למזבתי, האין זה אות נאמן על נדיבותך ומיפת על כי יקרתי בעיניך? ומי לא יתפאר ויתגאה, באהבת איש כמוך? תודות לך, אחי ידידי, על אשר פרחת לברר לפני מלות הרבה אשר אמנם כדעתך דעתי שקשה מאד להבדיל ביניהם כראוי, ולא אכחיד כי הארת חשבי מעט בדבריך הנעימים באשר פתחת לפני הדרך ליכנס בהקירה זאת, אך מי יבא עד תכליתה? כמעט אמרתי נו אש, כי ידמה בתהלת ההשקפה כאילו אין שום הבדל ביניהן, ובעל הלשון השחמש פעם באחת ופעם באחרת כפי ההודמן, מאחר שלרוב שימושן בלשון נתעברו יחד ונשתוו להוראה משותפת, כמו הפצירה סים שלרוב התשיש בה ישתוו פניה ורישומיה יחליקון, עם כי אפשר שבתחלת הנחת המלות ההנה היה בהן אולי הבדל דק אשר אמנם אבד באורך הזמן. — ודע נא, ירד נפשי, כי מה שהביאני לתור אחר ההבדל הזה היה רק להבין הפסוק כי ידעתי למען אשר יצוה וגי למען הביא ה' על אברהם וגי שלא לחנם באה בו ב' פעמים מלת למען והן קשי הביאור מאד, הנה רוב המפרשים חשבו שהוראתן כמו בעבור או כמו מלת כד' בלשון חדל, ואין זה נראה נכון, כי היית חבב את אברהם לא בעבור הטוב שיעשה לעתיד אלא בעבור צדקותיו שפעל כבר ובעבור יושר הלב והבטחון והאמונה באל שנילה בכל מעשיו, גם לא נחה דעתי בכל מה שכתב בעל נה"ש שם מן המעשים שיתגלו גם אליך אם תעיין בו, וחשבתי שיש צורך גדול להבין הכתוב הזה על כוריו, יען ידמה שבו נכלל מעט בחירת אברהם חרעו מבין שאר העמים שזהו הציור הגדול עליו סובבת כל אמונתנו, ואתה ידעת כמה מרתו האחרונים להשוות אותנו לשאר האומות ולבטל היחרון הזה שהתפארנו בו עליהם מכח בחירת א"א, גם לא נעלם ממך מה שכתב על המצות השמעיית להמעיט ערכן לעומת חובות המוסר, אשר מכל זה נהיה שאחד מן המכחישים האלה קרב אלי לדבר אתי משפטים על זה הענין בעבור המעט שכתבתי כחבורי שיצאו לאור, והיתה עיקר טענתו מזה הפסוק עצמו כי ידעתי וגי, כי אמר אלי שאהו בחיך והתבונן בו היטב כי ממני תראה איך תיקון המדות לבדו היה התכלית העיקרי לבחירת א"א ולנתינת התורה שהרי אמר בו ושמר דרך ה' לעשות צדקה ומשפט, ולא אמר בעבור ישמר חקיו ומצותיו השמעיות, אבל רק צדקה ומשפט כי רק בהם חפץ האל, וידוע כי דרך ה' הוא המנהג המוכרי הישר בעיני ה' כמו שפי' חדל על והלכת בדרכיו מה הוא רחום וכי, אי"כ זה

¹ עיין אגרת שר"ל LXXXIX שנרפסה בכרם חסד ה' כ' 162 (שו"ח). במשך הזמן הארוך משי' התקפ"ו עד שי' התקצ"ר לא מצאתי שום אגרת עברית מישר' לשד"ל ולא מזה לזה כי אם סכתבים רבים בלשון איטלקי. מקצת משר"ל מצאו מקום בספר אגרות שר"ל בל' איטלקי רומי וצרפתי (Epistolario italiano francese latino di S. D. Luzzatto. Padova 1890) בעור שכתבי ישר' נמצאים בקנטרס שבירי, נתנו לי ירירי ה' ישעיהו בן שר"ל אשר אספם וסדרם.

הפסוק יורה כי בחר האל פעם אחד רק כדי שזה העם ידריך וינהיג כל יושבי תבל בדרכי המשפט והצדק.

כה דבר אלי האיש, ואנכי מרחתי לפרוק מעלי משא מענותיו בתת לזה הפסוק כונה אחרת, ולכן השיבותי לו כזה הלשון: „המשך הכתובים (בראשית י"ח י"ח י"ט כ) יורה כי שני הפסוקים י"ח וי"ט באו לתת ב' פעמים למה שאמר בפסוק י"ז „המכסה אני וגו' וזה פירושו: היית אמר אל לבו איך אכסה מאברהם הסבה שבעבודה גזרתי להשחית אנשי סדום (כך ראוי להבין מאחר אשר אני עושה כי א"א לפי שרשו על העונש עצמו שהרי הפיכת הערים כודאי שתהיה בנלווי ואברהם עצמו יראה ברעתו, ומה תועלת בהגיד לו קודם לכן שתתהפכה? אלא עיקר הכונה היה להודיעו שהיית אוהב משפט ומעניש הרשעים בצדק ושחמאת סדום גרמה להם העונש) כי אפשר שאברהם לא ידע שהם רעים וחמאים מאד וכשיראה עונשם מבלי שידע המעם ישתומם ויתבהל ולא יבין כי ישירים דרכי ה', וא"ת מה איכפת לך שיבין אברהם פעמי הדברים האלה קודם לכן? הנה ב' פעמים לדבר, הא' לפי שאברהם הז' יהיה לגוי גדול ונברכו בו וגו' פירושו הנה ידעתי כי זכר הצדיק הזה יהיה לברכה בכל הדורות וכל העמים יהללו צדקתו ואם יראו שקרה כליון גדול כזה בימיו מבלי שיתעסק הוא בדבר להתפלל בעדם יאמרו שלא היה כדאי לבא בסוד ה' ושלכן לא הודיעו השם כלום (כדרך כי לא יעשה אדני ה' דבר וכו' וכו' פירוש הרמב"ן) או אם ידע יאמרו שהיה אכזרי ולא הליץ בעד החוטאים. והמעם השני הוא כי ידעתי למען וגו'. והנה אילו אמר למען יצוה היה פירושו כדי שיצוה כמשפט מלת למען הנקשרת עם פועל בעתיד להוראה זאת, עכשו שאמר למען אשר יצוה פירושו לפי שיצוה, והכונה מה שכחתי מאז באברהם ואהבתי אותו היה בעבור צדקתו ויושר לבבו ואמנותו ובפחוננו בי (היינו תיקון מדותיו כפי המוסר כי רק באלה זכה אברהם לא בשמירת המצות השמעות שיעדין לא ניתנו, ומפורש כתוב בנחמיה ומצאת את לבבו נאמן לספק ולכן זכרות עמו הברית), אכן בין שאר סבות אהבתי אותו יש גם זאת כי אני יודע שמלבד שהוא עצמו שומר דרך ה' ועושה צדקה ומשפט הנה גם יצוה את בניו אחריו לעשות כן באופן שתהיה עשית המשפט והצדק כמו ירושה ממנו לזרעו, ועתה איך יודיע לבניו דרכי ה' אם הוא עצמו לא ידעם? כי אם אעלים ממנו למה אני מעניש סדום הנה לא יבין כי עונותיהם המו אלה, ומיש אח"כ למען הביא ה' על אברהם אינו שב אל כי ידעתי כדעת המבאר נהיש, שא"כ היה אומר ולמען בואו כי כן משפט הלשון כבא ב' מאמרים זה אחר זה ושניהם נקשרים עם מאמר שלפניהם כמסובב בסבה, כמו אשר ייטב לך וגו' ולמען תאריך ימים (דברים ד' מ'), למען תרא וגו' ולמען יארכך יימך (שם ו' ב'), מאהבת ה' אתכם ומשמרו (שם ז' ח'), למען תחזקו וגו' ולמען תארכו ימים (שם י"א ח') ומי' ורבים עוד, גם אינו מוסב אל ושמרו דרך ה' כדעת רש"י כי העבודה הרצויה אינה על מנת לקבל פרס, אלא מוסב לדעתי אל פועל יצוה והכונה שאברהם יצוה את בניו כן כדי שיביא ה' עליו את אשר דבר, ומה דבר? ואנדלה שמך, כי האדם יגדיל שמו המוסב עד קץ הימים אם יצוה את בניו לעשות צדקה ומשפט, ואברהם ישתדל בלי ספק לתת קיום למה שהבטיחו האל להגדיל שמו בצוות את בניו אחריו שישמרו

דרך ה' הרי לך שאין להוציא מזה הפסוק התולדה שחשבת, שהרי אין ללמוד ממנו המעם העיקרי למה בחר האל באברהם, אלא בא להודיע רק אחת מן הסבות, לבחירתו והיא לפי שיצוה את בניו וכו', כי רק זאת הסבה ראויה להזכיר כאן, בעבור שיש לה יחס והצטרפות עם המיכת סדום שלא רצה האל להעלים מאברהם, אבל לעולם אימא לך שיש עוד מעם אחר יותר עיקרי לבחירתו והוא כדי שבניו יהיו לו לעם קדוש והוא יהיה להם לאלהים כמו שהודיעו בציווי המילה.

זאת היתה תשובתי אל האיש, אמנם אשפך שיחי לסנך באמת ובתמים שעדיין לא שקפה רוחי בזה הפירוש שחידשתי, ועוד יש לי בו קצת נמנום, ולא אעלים עיני מן הדוחק והלחץ שיש בדברי, לכן אתה עתה, בדרך ה', אם יש את נפשך למלאות חסרוני כמו שהבטחתי, הואל נא ושים עינך על זה הפסוק ועזוב תעזוב לעת עתה לחקור על מלות: בעבור, בגלל, בעד, יען, חולת, והתעסק רק במלת למען הנצרכת להבנת הפסוק הקשה הזה, כי כבר הוא ממני ולא אוכל אנכי לבדו להסיר ממנו כל ספק, והיה כי יצליח ה' את דרכך תודיעני בחסדך דעתך עליו לעת מצוא ¹. וזה יוסף אומץ וקשר אל האהבה אשר בינינו מעולמים ולעולמים.

כיד הכותב והחכם מה נוריציאה יום יז לירח התשיעי ש' התקציר.

אהבך ומקורך יש"ר.

4, 7, 1837.

לכבוד ידידי ואהובי הנצמד בקירות לבני, עובר ברוח בינתי בין בתרי כל מחקר, עינו ראתה כל יקר, מסתתר תחת צל החכמה, ודורש כל תעלומה, המליץ המפואר החוקר הנכבד החכם המפורסם הר"ר שד"ל נר"ו, יהי שלום בחילו ועליו יציץ נורו אמן! ²

לא לך לבדך היטיב האלהים בהעלות רפואות תעלה למחלתך ובהשיב אותך על כנך כמשפט הראשון אשר היית מודה לבחורי חמד הנכספים לישב על כסא הרבנות, כי אם גם לכל המון העם הזה השומעים דברי חכמתך והמשתעשעים במתק מליצתך וגם לי אני אודהך המתעלם בדברי ידירותך והיוצא לקראתך בלב שמח כל הימים גמל הרופא לכל בשר צדקה וחסד בהחליטך. כן עד זקנה ושיבה יאר פניו אליך ויחונך, הלא זאת אמרתך הנעימה אשר אנכי בא היום להשיב לכל אמריה אות ומופת על רב התועלת הנמשך לכל שוחרי המדע מהיותך מתמיד על קו הבריאות ונצב על משמרתך כמאז לירות חצי מחקרך בכל פנה ועבר, על כן מהרתי לגלות לך מחשבותי על כל הדברים אשר כתבת אחד לאחד בהשיב על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון.

וראשונה על דבר המעם שהמציא החכם גיינער על סדור מסכתות המשנה אשר אתה ענית אחריו אמן, רואה אנכי שמשקל זאת החקירה וחשיבותה תלוי

¹ לא ידעתי אם נתן לו שד"ל תשובה על זה אך בכיאוור על התורה כתב: למען אשר יצוה כי לך בחרתי בו כדי שיצוה וכו', באופן שיצוה וכו', באופן שישמרו דרך ה' וכו' כי לא בחר ה' באברהם בעבור אברהם לבד, אלא כדי שיחיה אב לעם קדוש (דון יצחק) ובחירת העם ג"כ לא היתה בעבור העם עצמו אלא בעבור המין האנושי כולו, ועיין עוד על ידעתו בביאור הנ"ל.

² עיין אגרות שד"ל כרם חמד IV דף 23, 65, 80.

ונמשך מהתרת השאלה הנכללת בחקירה השניה (היינו אם כתב רבי המשנה אם לא) שאדבר עליה בסמוך, וזה שאם נניח שרבי יהודה עצמו כתב המשנה, או חובה עלינו לבקש המעט למה הקדים מסכתא לחברתה באשר הסברא נותנת שאדם גדול כמותו לא יעשה דבר על צד ההודמן והמקרה מבלי סבה נכונה לסדור ההוא, ואז נרזיח בלי ספק תועלת גדולה בירידת המעטים שהיו לו בסדרת המסכתות, אבל אם נכתבה המשנה רק בימי רבנן סבוראי (כמו שהוכחתי בראיות צודקות וכן הוא באמת) שוב אין לנו תועלת כיצד בירידת אותם המעטים, כי מי יודע אם הראשון שכתב אותה היה בדעתו לסדר הדברים ע"פ יסוד נכון, או אם כתב רק כפי מה שנודמט לפניו המסכתות זו אחר זו באסיפתן, והיה די לו לקבץ אותן לנזף אחד אף אם אין סדר לחלקיו? ובפרט אחרי שיש בידנו להוכיח כי לא איש אחד היה הראשון הותב כל מסכתות המשנה על ספר, אלא כותבים רבים היו במקומות שונים ובזמנים שונים, זה כתב מסכתא פלונית וזה מסכתא פלונית, ומעמים רבות לא ראה האחד מלאכת חברו, שבעבור כן מצאנו משנה אחת נשנית כהיתה בשתי מסכתות כעין ערוגה שהיא ו' טפחים (רפ"ז בכלאים ופ"ט בשבת), המקדש את האשה (פ"ב בקדושין ופ"ב דשבועות), בראשונה היו אומרים היוצא בקולר (נמין פ"ו ופבול יום פ"ד), כל הזבחים שנזבחו (רפ"ה דזבחים ופ"ד דידים), וכמעט כל המשנות שיש בסמי' עדיות שנויות כבר במקום אחר, ואם היה רק אחד כותב כל המשנה כלה, לא היה כופל דבריו בזה האופן, לכן יצדק לומר שרבים היו הכותבים והמאספים, ואפשר שפעמים רבות קרה מקרה שהאישי המקבץ כל השמועות השייכות לפי דעתו למסכתא אחת כתב המסכתא ההיא אצל מסכתא אחרת שהיתה כבר סדורה ומקובצת לפניו מבלי להשניח אם יש בה כבר איזה דברים ממה שאסף הוא, וכן המקבץ השלישי שם מלאכתו אצל המקובץ ממי שקדם לו, ובדרך הזה נהיה חבור נעדר הסדר בחלקיו, אם לא שנאמר שהמוקדם והמאוחר בו לא נולד אלא בעבור היות המקבץ האחד קודם בזמן למקבץ האחר. ובדרך כלל אנו רואים באמת שאין בזה החבור לא סדר הניזוי כפי הברל הענינים זה מזה ולא סדר חמרי כפי גדל המימרות¹) וקטנותן, ולריק ניגע למצוא בו עריכת שום סדר הן במשניות שבכל פרק ופרק, הן בפרקים שבכל מסכתא ומסכתא והן בסדרים עצמם, זרעים מועד נשים וכו', ואם אין סדר בכל אלה איך ולמה יהיה סדר במסכתות? לכן לא יתרחק מן האמת מי שינזור ויאמר כי כמו שלא יבא לנו שום נזק וחסרון על היותנו בלתי יודעים למה הוקדם סי' זרעים לסי' מועד ומועד לנשים וכו' או למה הוקדם פרק מאמתי לפי' היה קורא, ופי' היה קורא לפי' מי שמחו, או למה נקדמה משנה פלונית לחברתה בכל פרק ופרק כן לא יזיק היותנו מסכלים המעט שבעבורו נקדמה מסכתא אחת לחברתה. והלא דברים ק"ו, אם בכתבי הקדש עצמם לא דרשינן סמוכין אלא בדרך אנדה בעלמה ובאומרנא נירדא, לא באופן שיצא לנו שום ענין אמתי מסמיכות פרשה לפרשה או מזמור לזמור או פרק לפרק או פסוק לפסוק, כנן אותם שבסי' משלי, או גם בדרך כלל מן הקרימה והאיחור שיש בחלקיהם,

¹ עיין ערך אמר סי' ערוך השלם: חכמי המשנה שהיו קודם רבי שרברו במשנה נקראים תנאים ואתם שאחריו נקראים אמוראים שהם בעלי מימרות. ואולי מימרות או מסרות כמקום מאמרות, והתלמוד לפני ספרת התנאים משמש בלשון תנא ולפני ספרת האמוראים בלשון אמר.

כ"ש וק"ו שלא יניע לנו תועלת מבקשת המעם למה נקדמה מסכתא פלונית לחברתה? אשר ע"כ לא ידעתי למה המריח עצמו כיכ הרמב"ם בפירושו בריש כל מסכתא ומסכתא למצוא מעם אל המוקדם והמאוחר ופעמים רבות נכנס בדוחקים גדולים להוכיח סבת סמיכות מסכתא לחברתה, כגון על מס' נויר שנמסרה בלי מעם תוך ס' נשים כתב הוא ד"ל שאם האשה נודרת בנויר יוכל בעלה להפטר, אשר אמנם לא התקרה דעת הגבונים בדבריו אלה, וכל כיוצא בזה קרה ויקרה לכל מי שיבקש מעם בדברים שאין להם מעם. והנה החכם ניינער בבואו לתת מעם על סדור המסכתות בס' זרעים אמר כי אולי נקדמה מס' ברכות אל השאר לפי שיש עליה נמרא. אמנם זה לא יסכים עם סברתו שרבו הקדוש עצמו כתב המשנה, כי בודאי בימי רבי לא היתה נמרא בעולם, ואיך יתכוין רבי להקדים מס' ברכות לשאר מסכתות בעבור סבה שלא היתה עדיין במציאות? גם עליך, ידירי, תמה אני איך יצאו מקולמוסך אלו הדברים: דעתי נטפה להאמין כי באמת כך נתכוון רבנו הקדוש להקדים המסכתות הארוכות ולאחר הקצרות, ע"כ לישנוך, כי איך יתכוין רבי לזאת והוא לפי דעתך (ודעת) לא כתב כלום? אמנם יהיה מי שיהיה הכותב והמקבץ והמסדר ש"ם משנה ע"כ"ם דבר מתקבל אל הדעת הוא מ"ש החכם ניינער שסבת הקרימה והאיחור במסכתות הוא על הרוב נוסדת על היות פריהן מרובים או מעטים, אכן מלבד שאין זה חידוש אצלי (באשר ירדתי ושאר בשרנו התורני החרף הר"ר שחבר"ל¹) יח' אשר הורגל בילדותו ללמוד י"ח פרקים מן המשנה בכל יום הגיד לי זה יותר מעשרים שנה כי בקרותו המשניות נתברר לו היות מספר הפרקים הוא המסבב קריסת או איחור המסכתות) לא ידעתי מה בצע כי נאריך במחקר כזה, אשר לא נעזר בו לא להבנת המשנה על בוריה ולא לשפוט מעט צדק על מקרה ויכודה ותכליתה.

לא כן החקירה השנית שהבאת במכתבך היקר, והיא אם רבנו הקדוש בעצמו כתב המשנה אם לא, כי זו חקירה נכבדה ורבת התועלת למעיניים בה, באשר כפי גדל ערך החבור כן יקרו החקירות הנחלות על אודותיו, ואתה ידעת איך נתפשט באומתנו היות התכלית הנרצה בו להורות לעם את המעשה אשר יעשון בשנם לא תצדק זאת הסברה מכה הספקות שהעירותי בס' בחינת הדת דף צ"ה, והגדולה שבהן היא כי רובא ברובא מן הדינים הנזכרים בו נשאר בספק בעבור המחלוקות שנפלו בהם ולא ביררה המשנה עם מי ההלכה. עוד ידעת נשית רוב המחברים לאשר ולקיים היות כל המדובר בו מראשו עד סופו נמשך בקבלה נאמנה מזה אל זה עד מסיני בשנם הלשון הרגיל בו יתנגד להנחה זאת, כי רק לפעמים רחוקים יבא בו לשון מקובל אני מרבי סלוני שקבל מפלוני עד וכו' אשר זה יעיד על השאר שאינו כן, ולעומת זה פעמים רבות השתמשו בלשון נמנו ונמרו, או דבר חדשו סופרים (פ"י דכלים) או כשאמר אחד לא שמעתי יאמר האחר אני אלמד בו, וכדומה כלשוטת אחרים יורו הפך מזה. איך שיהיה נתעלה החבור הזה למעלה נשלאה בעיני העם בעבור שני המעטים האלה שאמרת, ולכן שוה בנוק הזמן היניעה לחקור מי הוא אשר כתב אותו. הנה בראותי עתה הראיות החדשות אשר הבאת במכתבך

¹ שמואל היים בן דוד לולי בן דוד שר"ל.

לקיים אחר זמן כתיבת המשנה עד ימי רבנן סבוראי מלבד אותן שהצננת לפני זה די שנים, אמרתי ברוך אתה וברוך מעמך כי מצאתי בהן מה שיספיק להוציא הדבר מידי כל ספק, גם גלוי לפניך כי כמוך כמוני מחויק מאז בדעת הזאת אשר החלתי לפרסמה זה עשר שנים בספר התורה והפילוסופיא דף קי"ט, ואם אמנם אמרתי (בהינת הדת דף צ"ו) שהתנאים כתבו משניות גם קודם רבי, לא היתה כונתי לומר שכתבו משניות שלמות מסכתא אחר מסכתא עד היותן לחבור שלם, אלא ראשי פרקים בלבד אחד הגה ואחד הגה היו כותבים לסייע הזכרון שלא ישכחו מה שהיו לומדים בעל פה בבית המדרש, כדרך שכתב בעל הליכות עולם בתחלת ספרו: הזאת לפנינו בישראל התעודה והתורה, היו החכמים מקבלים איש מפי איש ולומדים המשנה ע"פ כאשר נמסרה, אלא שהיו התלמידים עושים סימנים למשנתם וכותבים אותם מפני השכחה המצויה בדברים, וקורים להם מגלת סתרים עכ"ל, כן לפי דעתי (ובזאת תורה לי גם אתה) אף רבנו הקדוש כתב לתועלת עצמו איזה ראשי פרקים כתרים בפני השכחה, ונשארו קונטרסיו וקונטרסי שאר התנאים אשר יצא להם שם מגלות סתרים בידי החכמים דורות הרבה, עד שבאו רבנן סבוראי ואספו כל ספרי הזכרונות האלה ובצירוף השמועות ששארו בזכרונם ממה שהיו שומעים יום יום בבית המדרש כתבו הכל על ספר וסדרו אותן למחלקות שונות וברוך הזה נכתבה המשנה כמו שהיא לפנינו היום, וכן הדעה נותנת שהיו קצת מן השמועות כתובות כבר בימי התנאים, כי לולא כן יקשה איך נשמרו כל המון המימרות ההנה בע"פ במשך כמה מאות שנים בלי שהתעוררו מעט בכתיבת ראשי פרקים או בפחות ברשימת איזה דבר על ספר בדיו, ובפרט יקשה זה יותר אם נשיב אל לכבנו כי לא בלבד היו צריכים לרשום בזכרונם כל נוף המשנה מצד חמרה אלא גם מצד צורתה, רצוני לומר כי לא בלבד הענינים אלא גם המלות היו צריכים לשמור בלבם, כי פעמים רבות הדין תלוי בדקדוק לשון התנא, כדרך שאמרו (עדות ס"א) שאדם חייב לומר בלשון רבו, ומי זה יאמין שהיתה כל המשנה חקוקה בזכרונם מלה במלה מן מאמתי עד בשלום במשך כמה דורות אם לא שהסתיעו מעט בכתיבת איזה דברים להקל מעליהם כונד המשא הזה? מעתה אם על דבר זה שהוא מחקבל אל הדעת מצד הסברא יבוא גם כן סמך ועזר מדברי בעלי התלמוד עצמם או יצא כנונה צדקן ואמתתו למעלה מכל ספק, והנה זכרו בתלמוד משנתו של ר' אליעזר ומשנתו של ר' עקיבא, ולפי שלא נשאר מאלה שריד ופליט ואף זכרן אבד מני ארץ כמו שאמרת, מוכרחים אנו לומר שלא היו חבורים שלמים אלא קונטרסים כוללים ראשי פרקים בלבד, וכשנכתבה המשנה על הסדר והכניסו בה כל מה שהיה מסוור בקונטרסים ההם שוב אין צורך לשמור הקונטרסים עצמם מן האבדון ולכן ספו תמו. כיוצא בזה תאמר על מגלות סתרים שהיו כותבים בהן סימנים למשנתם כדברי בעל הליכות עולם, ולא היו אלא קונטרסים דומים למשנתו של ר"א ושל ר"ע, וגם בהם השתמשו לכתיבת המשנה ואח"כ אבדו מן העולם, וכן מאמר ר' יוחנן, "תורה רוב ע"פ ומיעוט בכתב" יורה על מציאות איזה כתבים מעטים קודם זמן ר' יוחנן, והם הם הקונטרסים שאמרת. סוף דבר כמו שצדקו מאד בדריך שלא נכתבה המשנה כמו שהיא לפנינו היום אלא בדורם של רבנן סבוראי, תוכיח גם אתה להודות שקצת הלכות ושמועות נכתבו כבר ע"י התנאים וקצתם גם ע"י רבי עצמו,

ואם הרבר כן לא היית צריך להתרעם כי נגד החכם גיינער בעבור שאמר שהתנאים קודם רבי כתבו משניות כי יש לצוד דבריו באופן שתהיה כונתו על הקונטרסים וראשי פרקים שאמרת לא על חבור המשנה כלה בשלמותה. גם שקטה בזה תמידתך; אך היה שנאבדו כל ספרי התנאים? כי מאחר שהעתיקו מהם כל מה שהיה בו צורך לזרות כפי סברתם והכניסוהו בנף המשנה שלפנינו לא היו צריכים לשמור הקונטרסים ההם מן האבדון. גם אין תועלת להביא דברי Epiphanius בכור הבחינה אחרי היות ידוע שזה האיש כתב דברים הרבה נגד האמת ולא נתן אל לבו לחקור תמיד על מקור הדברים, והחכם גיינער עצמו אמר על דבריו שהם unkritisch; וכן על מה ששאלת נגד החכם גיינער; אם היתה הכתיבה מותרת מה זה מגלת סתרים? הסתר זה למה? יש להשיב כי באמת לא היתה הכתיבה מותרת בימי התנאים ואעפ"כ היו כותבים קצת דברים בצנעא, ואף גיינער לא אמר שהיה מותר להם לעשות כן, רק אמר שהיו כותבים, לכן יש לקרב דעתי לדעתך עד שתהיין שתיהן עולות בקנה אחד.

ועל השלישית אבא להשיב חזאת אומרת כי הרמב"ם ז"ל היה בעוכרינו במה שכתב על מרות הנפש ותכלית שלמותה והצלחתה אשר מזה נולדו הרעות הנפסדות לשנוא בעלי דת אחרת ולהאמין שיעניש האל על האמונות הכוזבות ולהגביל עיני האמונה תוך י"ג גבולים יקרא להם עיקרים וכל כיוצא בזה. והנה אמרתי שאבא עתה להשיב על דבריך אלה. אך לא יפה אמרתי, כי מה לי להשיב לדברים נכוחים צדיקים וישרים כאלה? (וולתי על אחד מהם והוא אמונת תחיית המתים יש ויש, אכן זה יהיה ענין לאגרת אחרת, רק אם יהי חסרך להודיעני תחלה הראיות מן התורה הנמצאות תחת ירך על אמתת זאת הפנה), הלא כל משכיל אשר המו מעיו לו על בני ישראל יהלל קנאותך לכבוד התורה ולפהרת האמונה ולישרת אהבת ריעים ויחזיק לך טובה על התאמצותך לפרוק עול זה האיש מעל צואריו, ולחדש ימינו כקדם, בהיות אז מותר לכל איש לשפוט כפי מה שעיניו רואות, ומי לא יודה כי נכונים¹ תולדותך נגד הרמב"ם בעבור מה שיסד היות הנפש הכנה לכד (באנרותי ח"ב הנדפסות מחדש ננעתי קצת בזה הענין) ושהשארתה נקנית לאדם אם ישרה להשתלם במושכלות (עיין דבריו בפרקי הצלחה שלו הנדפסים בס' פאר הדרו ובס' הגדרים דפוס סאלוניקי) ובעבור שנפח באש פחם להגביר שלהבת שנאת הדת (אשר מזה נולדו דבריו הידועים בס' פרק לפני אידיהן) ובעבור מה שהציב עיקרים ליכודות אמונתנו (על זה דברתי בס' בחינת הדת דף צ"ו), וכל כיוצא בזה אשר אף אני בכל לב וככל נפש ובכל מאוד אסכים עמך בכל אלה, ומעי לבת יהודה ככנור יהמו בדרתה פלאים על אודות הרעות הנפסדות אשר קבלה ממנו בעינים סגורות ורגליה לנחשתיו הונשו ותריבץ תחת משאו ואין מקום אמנם בכל זאת ראוי לנו לדון את הרמב"ם לכף זכות באשר זאת היתה לו לא מזרון לב הלילה, אלא רק בעבור שנגבר אחר דעות חוקרי היונים אשר הביאו הערביים לספרד והעתיקו ספריהם וכיארו דבריהם ופרסמו סברותיהם כנודע, ולפי שלא היתה נודעת בעולם דרך יותר סלולה ומחקר יותר שלם ממה שהמציא אריסטו וחבריו וכל איש אשר נדבה רוחו אותו בימים ההם להתקרב אל הפילוסופיאה היה ממהר להעדות לו עדי

¹ הליל כנות.

מסברות אריסמו ולתת אותן עטרה לראשו וענקים לנרנחתיו כאלו הניע בזה אל תכלית קצה השלמות האפשרית לאדם כתבל הלז, לכן הרמבים ז"ל אשר חננו האל דעה והשכל בשיעור נפלא, כי הצליח ועשה חיל בהבנת ספרי היונים יותר מכל אשר היו לפניו, חשב להוסיף כבוד ותפארת לתורתנו הקדושה אם ירכיב בה ענפים לקוחים משדמות היונים החשובים בעיניו לחוקרים נפלאים, ובראותו שאין לעניני אמתנו כללים ומשפט קבוע (סיסמעם) אעפ"י שבאמת זה יתרון רב לדתנו ולא מנרעה, התחכם להכניס כל מה שנוגע אל החלק העיוני תחת איזה סוגים ראשיים הנודעים בשם עיקרי הדת, ויפעלם בורוע כחו לכנין אבן שלמה מסע נבנה, אולם על החלק המעשי נטה קו ויתארהו בשרד הקבלה, יעשהו במקצועות הי"ג מדות ובמחונת תפארת אדם גדול יתארהו, אומר לדבק ההלכה טוב הוא ויחוקרו במסמרי המסקנא¹ לא ימוט לעולם. לכן לכונתו המובה שכיין להוסיף יקר לדתנו ולהכניס בה סדר וחק קבוע ראוי לט לחוס, אעפ"י שלא נוכל לשבח פעולתו זאת אשר עשה, רק נאמר כי אולי טובה היתה כפי מצב אנשי דורו וכפי צורך השעה, אך בראותנו עתה שדבר זה זיך הזיך לא מועט לאומה, הנה עלינו מוטל ההוב לתקן הדבר באופן שיהיה טוב ויפה כפי צורך זמננו והרב ז"ל וכסאו נקי, ונחשוב שאם היה הוא ז"ל חי בימים האלה בודאי לא היה כותב מה שכתב, אלא היה מכלכל בדבריו בפלס הצורך הטכני. לפיכך רק אנחנו אשמים אם נרצה לקיים בדור הזה מה שלא היה אפשר קיומו אלא בדורות הקדמונים, כי אין מנעל אחד עולה יפה לכל הרגלים ולא מאכל אחד מוזן ראוי לכל האיטומכים. —

נשאר לי עוד לחוות לך דעי על חקירתך הרביעית הסובבת על הבנת דברי המשנה בפ"א דע"ריות ולמה מזכירין וכו' ועל מה שהסביר בה החכם ניינער עם השנותיך עליו ואע"ז ואומר: פירושו של הרמבים על משנה זו, עם כי הר"ע יסכים עמו וניינער יחבק אותו הוא זה מאד בעיני ולבי מסרב לקבלו מכמה מעמים: א'. לשון המשנה אינו עולה יפה לפי פירושו כי מלבד שהיל"ל שאין ב"ד יכול לבטל דבריו לא דברי ב"ד חברו כמו שדקדקת אתה בהכמתך, הנה גם השי"ן שבטלה שאין תתנגד לזה הפירוש, שיראה כאלו מאמר שאין ב"ד יכול וכו' מקושר עם מה שלמעלה ואינו עוד לתשובת התנאי, ולפי דעת הרמבים היה ראוי לומר כך: אם יראה ב"ד את דברי היחיד ויסמוך עליו אז אין ב"ד יכול וכו' אך מה טעם לאות שי"ן? ב'. מדברי המשנה שאם יראה ויסמוך משמע דפשיטא ליה שיוכל לסמוך על דברי היחיד אכן מנא ידעינן שיוכל? הלא כל כי האי הוה ליה למתניתין לאודיעי כי הוא הרוש גדול ומעולם לא שמענו שיהיה מותר לפסוק כדעת היחיד דהא קי"ל יחיד ורבים הלכה כרבים ואיך יאמר סתם שאם יראה ויסמוך?² וכי תימא בהאי דקאמר הכא חשיבי נמי כמרוכין ותו לא הוי הלכה ביחיד מאחר שרבים מסכימים עמו אכתי קשיא מאן יימא לן דהאי מרוכין בב"ד

¹ מסקנא הושאל למה שעולה מן השמועה או סאיית דבר, מילה י"ד דע"ב ומסקנא הני הואי ובלשון עברית המאוחרת הרבה פעמים מסקנא דשמעתתא (ערוך השלם).

² ויסמוך ר"ל יחבק לסמוך, ידע כי צריכים לו שני התנאים האלה, כי כשמוכר דעת היחיד, בלתי צריכים אנו לומר שהיא דעת הנוכר לבדו, כי לרוב חשבו כמוהו כמה וכמה סחבריו אך לא המרוכים; ומה שאנו אומרים יחיד ורבים הלכה כרבים, צ"ל כל תומכי דעת אחת אם אינם הרוב, כולם נחשבים כיחיד, שאם לא כן למה אמרו: נמנו ונמרו? ואין ספק

נפישו במנינא! איך תמיד הי"ל לתנא להודיענו זה הדין שיוכל ביד לסמוך על היחיד. נ' ממה יקסיד התנא שחתקים דעת היחיד יותר כמה שיקסיד שחתקים דעת המרובין? שהרי ביד הסומך על דברי היחיד אינו צריך שיהיה גדול בחכמה ובמנין מן המרובין שחלקו עם אותו היחיד, אלא אף אם יהיה גרוע מהם יש בכחו לבטל דברי המרובין ולסמוק הלכה כדעת היחיד, אבל ביד שיבא אחריו אע"פ שיבקש לקיים דברי המרובין הקדמונים שהיו חולקים עם היחיד הגה לא ויכל לעולם לבטל דברי ביד הסומך על היחיד אם לא שיהיה גדול ממנו בחכמה ומנין. השמעת מימך משפט מעוקל כזה? מדוע יהיה כח היחיד יפה מכח המרובין? ד' לפי פירושו של הרמב"ם לא תהיה תשובת המשנה מעין השאלה כלל, כי הוכרת בדברי היחיד איננה הסבה שבעבורה לא יוכל ביד לבטל דברי ביד חברו עד שיהיה וכו' אבל הפך מזה היא הסבה שבעבורה יוכל ביד לפעמים (היינו כשתלה סברתו בדברי אותו היחיד) לבטל דברי ביד חברו ואיך אי"כ יהיה מאמר אין ביד יכול וכו' תשובה אל השאלה למה מזכירין? ומה ענין והצטרפות יש בין זה הכלל אין ביד יכול וכו' (שזה לברו הוא החדש שאנו לומדים מן המשנה לפי דעת הרמב"ם) ובין שאלת המשנה למה מזכירין וכו' עד שיצדק לחברם יחד בדרך שאלה ותשובה? האם כך היא דרכה של המשנה להשיב שלא כענין השאלה? מכח ד' הפענות האלה מוכרח אני לדחות בשתי ידים פירושו של הרמב"ם ולגזור שמעולם לא כיונה המשנה אל מה שהוא הבין בה, ובנפול מוסרו יפול גם הבנין אשר בנה גינער על זה היסוד באשר אין לו עוד במה להשען מלבד שאף אם נקבל דברי הרמב"ם ככל זאת לא נקבל סברת גינער שהתנא ידבר בשני בחי דינים העומדים בזמן אחד, כי תנאי זה שיהיו בזמן אחד לא נזכר בשום מקום ולא נרמו עליו כלל בלשון המשנה (1). גם הסברא נותנת שלא יהיה הפרש בין העומדים בזמן אחד ובין העומדים בזמנים שונים, שאם כדברי גינער היה התנא מזכיר גם הזמן כמו שהזכיר החכמה והמנין, והיה אומר עד שיהיה גדול וכו' ועד שיהיה בזמן, ומאחר שתלה כחו של ביד המבטל במציאות שני תנאים בלבד שהם החכמה והמנין אין אנו רשאים להכניס בו תנאי שלישי שלא הזכיר כלל, ואם תשאלני מהו אי"כ הפירוש האמתי של משנה זו אחר שדחינו דברי הרמב"ם? אשיבך כי היה לבי נטה להסכים עם פירוש הראב"ד בה לולי נכתבה המשנה שלאחריה שהיא סותרת לנמרי פירושו של הראב"ד (וכיש פירושו של הרמב"ם), כי הגה ר' יהודה חזר לשאול השאלה עצמה הנשאלת למעלה ולא הוסיף בה רק מלת לבטל לה ולפי שהתחיל דבריו במלות א"כ

שכל פעם ופעם או רובן ככולן כשאומר ר' פלוני סחיד או אומר וכיוצא בזה, הובא רק שם הסגיד הסברא האחרת, אך אחרים סברו כמוהו ואולי לפעמים כשנמנו וגמרנו, לא היו בעלי הרוב כי אם איש אחד יותר מבעלי הכת המתנגדת והנקראת יחיד, ר"ס עשרה נגד תשעה וכדומה.

(1) אולי חשב גינער בזה נרמו בטה שכתוב בין דין „חברו“ כי לא יקראו חברים בלתי העומדים בזמן אחד שאם לא כן היה לו לומר בית דין אחד ולא חברו. גם אם שניהם עומדים בזמן אחד, אפשר ויכל לדעת אם השני גדול מן הראשון בחכמה ובמנין, ודוק שרמב"ם אומר ונרול בחכמה ממנו, כלומר שיהיה ראש ושיבה זה הב"ד יותר חכם מאותו שקדם, וזה קשה יותר או בלתי אפשר לדעת אחר זמן כשאין אנו יודעים מי היה ראש ושיבה בכל ביד וכו'.

שמענו מזה שמדברי התשובה הנוכרת במשנה שלפניה הבין ר' יהודה כי בדרך ההוא יהיו דברי היהוד נוכרים לבטלה, אמנם אין יהיו לבטלה לפי פי' הראב"ד מאחר שלדעתו יש צורך גדול להזכיר תמיד דברי היחיד אצל דברי המרובין כדי שיוכל ביד לסמוך על דברי היחיד אם יראה סברתו יותר נכונה מסברת המרובין? בודאי שאם היה ר' יהודה מבין המשנה כמו שהבין אותה הראב"ד שוב לא היה מוצא מקום לחזור ולשאלו, ומאחר שחזר לשאול והתחיל במלות אם כן מוכרחים את לדחות גם פירושו של הראב"ד⁽¹⁾. והנה הריע ביקש לתרץ שהיתה כונת ר' יהודה לשאול על דברי יחיד שלא עשה שום ביד כדבריו, אמנם התירש מען בצדק עליו ואמר: מנא ידענא שאין עושין ביד לעולם כדבריו? והתבונן שמענה זו חזקה מאד כי אף אם עד היום לא עשה שום ביד כדבריו אפשר שלעתיד יבא ביד ויעשה כדבריו ואין ידע ר' יהודה שלא תהיה כזאת לעולם? אבל התירוץ שהביא התירש שם חלוש מאד, כי אמר דשאלת ר' יהודה איירי בדברי יחיד שהיה מתיר דבר שפשט איסורו בכל ישראל שאו אין ביד עושין לעולם כדבריו, אכן זה הפירוש הוא נגד הסברא ואינו אלא כדרך המסלפים העובדים בדרך הפשט, כי ר' יהודה שאל סתם למה מוזכרין וכי ולא עשה חילוק בשאלתו בין דברי יחיד הסתיר או האוסר, המכשיר או הפוסל, המטמא או המטהר וכדומה, גם לא פרט בשאלתו אם כונתו על דבר שפשט איסורו או על דבר שלא פשט איסורו, ואין נכנים אנחנו בדבריו חילוקים כאלו? ועוד הלא ר' יהודה בונה בנין שאלתו על מה שהשיב התנא למעלה כמו שנראה ממלות אם כן ושם לא נזכר שום חילוק בדברי היחיד מאיזה מין יהיו, והפשט יורה שטנת המשנה שם על כל המחלוקות הנוכרות במשנה ר' פלוני אומר כך וחסמים אומרים כך, ועל כל כיוצא בזה שאלו שם ולמה מוזכרין וכי איכא אף שאלת ר' יהודה הנשענת על האמור למעלה תהיה מזה המין, הרי שאין מקום לתירוצו של תירש ונשארה איכא מענתו נגד הריע בקיומה, וספני זה נדחת בהכרח סברת הראב"ד בפירוש המשנה, לכן אני אומר שבקיה לזה מתנייתא דרחיק ומוקי אנפשיה, ואולי הגירסא הנכונה היא הנשנית בתוספתא שהשמיטה הכלל אין ביד יכול וכי חכרה רק ב' תשובות לשאלת ולמה מוזכרין וכי ושתייהן צורקות כל אחת לפי דרכה, ולפי דבריה יבא הכל על נכון, גם למדנו ממנה למוד יקר לכל ביד וביד גם בימים האלה, שאם תצטרך להם שעה יכולים הם לסמוך על דברי היחיד אף אם לא נראית בעיניהם סברתו, ורק זולת זה תהיה לעולם הלכה כמרובין, ולכן יפה דנת ויפה חרשת, ידירי, שרבנו הקדוש היה הראשון שהמציא זה הכלל אין ביד יכול וכי אשר בלי ספק הוא משפט בפני עצמו, יהיה פירוש המשנה אין שיהיה, אך לא אודה לך במה שכתבת: והצליח רבי ונתקיימה עצתו, כי אחרי חתימת המשנה לא היה אדם שיזיר לחלוק עליה ע"כ לשונך, הנה לפי דעתי היה אדם שחלק עליה, ולא די שחלק עליה אלא גם סתר אותה, והוא הרמב"ם עצמו שכתב בחבורו (פי"ב בהל' ממיים) אלה הדברים: ביד גדול שדרשו באחת מן המדות וכי ועמר אחריהם ביד אחר וכי הרי זה סותר וכי

⁽¹⁾ לע"ר גם ר' יהודה חשב שקיום שני התנאים האלה הוא קשה מאד ואמר: אם באמת הדבר כן, שלא יוכל ביד לבטל דברי חברו עד שיהיה גדול ממנו בחכמה ובמנין מה שקשה מאד, כי אין נוכל לברר בלי ספק שני התנאים האלה, צריכים אנו לבקש טעם אחר להבאת דברי היחיד בין הכרובים, והטעם האחר הוא, שאם יאמר האדם וכי לכן פתח ואמר אם כן.

ביד שגורו גורה וכו' עיין בכל הענין שם ותראה שהרמב"ם מוקי ליה למשנה בעדיות רק בשאותו יחיד ואותם רבים נחלקו בגורה או תקנה כדברי בעל כ"ם שם, ולפי שאין בכל ש"ס משנה שלפנינו שום מחלוקת על גורה או תקנה כמו שהעירות אתה בחכמתך ימשך מזה שהכלל שיוסד רבנו הקדוש אין לו קיום כלל בשום מקום לפי דעת הרמב"ם לא במחלוקות על הדינים לפי שאינו שייך להם ולא במחלוקות על גורה ותקנה לפי שאינן במציאות ואיך אי"כ נתקיימה עצת רבי? והלא הרמב"ם סותר אותו הכלל ואומר שאין נכללים בו כל עניני שבע"ס, אעפ"י דרק אליהם כיון רבי בכללו כפי משימות המשנה, שלא דברה כלל, ועיקר בגורות ותקנות. והנה הרב בעל כ"ם שם הרגיש בדבר זה וכתב מ"ש ולבסוף ביקש לתרץ בזה: ואפשר לומר שמיום חתימת המשנה קיימו וקבלו שהדורות האחרונים לא יחלוקו על הראשונים עכ"ל. אמנם מי הם אלה שקיימו וקבלו כזאת? ובאיזה זמן היו? אם תאמר שהיו מיד אחר חתימת התלמוד איך קרה שהרמב"ם לא ידע מהם דבר וכתב בחבורו ההפך ממש ממה שקיימו וקבלו? ואם היו אחר זמן הרמב"ם איך היה להם יכולת לסתור דברי הרמב"ם שהוא לנגדם מן הראשונים והם לנגדו מן האחרונים? והלא הם עצמם גורו שאין רשות לאחרונים לחלוק על הראשונים! ואם הם חלקו בזה עם הרמב"ם למה לא נכלל גם אנחנו לחלוק עליהם? מי שמע כזאת שמה שהיה מותר עד זמנו של הרמב"ם יהיה אסור מזמנו והלאה רק מן הסעם שאין רשות לאחרונים לחלוק על הראשונים? הנך רואה ידירי איך קושית הכ"ם במקומה עומדת, אבל תירוצו שהתחיל הוא עצמו במלות ואפ"ר לומר אינו אלא אומדנא בעלמא ואין לו על מה להשען. ואני טרם אכלה לדבר על משנה זו עוד אחת ראיתי להעיר עליה והיא כי התנאי הנזכר במשנה עד שיהיה גדול ממנו בחכמה ובמנין הוא תנאי שא"א בשום זמן מהומנים ובשום ביד שיהיה לעולם כי הנה החלק הראשון ממנו שהיא החכמה אינה ענין שיפול תחת ממשלת המשקל והמידה עד שיהיה באפשריות לגזור ולומר: פלוני חכם מפלוני, כי האדם יראה לעינים ורק הבורא ית' לברו התוכן רחוק יודע עד כמה הניעה נפש כל אדם להתנשא במעלת החכמה, כמו שכתבתי בקונטרס מאמר הת"נ דף כ"ו, ולכן כשבא הראב"ד והחליט ואמר (בפ"ב דה"ל סמרים) שלא היה ריביו גדול כראשונים קם נגדו הכ"ם וכתב עליו שם, קושית הראב"ד איני מכיר כי מי אמר לו שריביו לא היה גדול כראשונים? עכ"ל; ואם הדבר כן למה תלה רבנו הקדוש בשול דברי ב"ד אחר בתנאי זה שאין ביכולת שום אדם לקיימו? וכזה תרין על החלק השני מן התנאי שהוא המנין, שעם היותו מצד עצמו טפל תוך נבולות היכולת האנושי, מ"מ כל עוד שלא נדע בצמצום כמה היה מנין של כל ב"ד וכו"ד מן הקדמונים א"א לנו להעריכו עם מנין בתי דינים שלנו לידע אויזה מהם גדול במנין ואנחנו רואים שלא נזכר לא במשנה ולא בתלמוד אפילו פעם אחת כמות המנין של ב"ד פלוני, ואיך אי"כ נוכל לידע דבר זה? הראתך ידירי איך קיום זה התנאי בשני חלקיו הוא מן הנמנעות לנו ולבנינו עד עולם, והרי זה כמי שאומר לחברו אתן לך כך וכך על מנת שתעלה לרסיע או כמו שאמר התרשאת (עזרא ב' ס"ג) אשר לא יאכלו מקדש הקדשים עד עמד הכהן לארים ולתמים, או כדרך שאנו רגילים לומר: זה יקרה כשיבאו ג' ימים רצופים ראש חדש, אשר ע"כ קשה לי איך נכנסה המשנה לעשות חילוקים בדבר שהוא בכללו בלתי אפשרי ואמרה: היה

גדול בחכמה ולא במנין, במנין ולא בחכמה, שלא זה ולא זה לא יקרה לעולם אחרי שהכלל מצד עצמו הוא נמנע להיותו למעלה מידיעתנו¹). מן המעטים האלה היה נראה שכתב רבי בשימו זה התנאי היתה לאסור איסר לגמרי לכל ביד שיבא לבלתי יוכל בשום אופן שיהיה לסתור דברי הקדמונים לעולם וזה היה מסכים לסברתך, והיה ג"כ אמת אם היה אפשר לפרש המשנה כמו שחשבת, אמנם אחרי שדברי ר' יהודה יתנגדו לסירוש ההוא כמו שאמרתי, שוב אין דרך לידע בביחור אם זאת היתה באמת כונת רבנו הקדוש אם לא, והרי חזרנו לומר שלא נשאר לנו רק להחזיק בדברי התוספתא שהם העיקר בזה הענין. — זאת ערכתי היום לספק לתשובת מכתבך ואתה תשפוט על דברי בחכמתך והאל יענה שלומך ויצליחך בכל דרכיך ויגדיל למעלה כמה תורתך לתועלת העם אשר ברגליך כתשוקת אוהבך ומכבדך

הבי' והחרי' מה געריץ בראשון לחדש הרביעי ש' התקצ"ו. הק' יש"ר.

(¹) לע"ד הרב אפר"ם ומהשנה הזאת חשובה ועיקרית היא מאד, ואין ראוי לנו לנעול פתח פתוח לפנינו להתיר או לאסור כמה וכמה דברים שאולי תתירו או אסרו קדמונינו המרוכזים נגד היתירים מפני שהשעה צריכה לכך, כמו שנראה שגם בימיהם הסכימו לפעמים להתנהג לפי סברה אחת ואחר וכן גברה הסברה האחרת (ע"ן מעשר שני פ"ה מ"ו); חלה מיד ז' והרבה כמותם). כן ראינו דרך משל שרבנו תם גזר שאסור לכן ישראל לישא אשה אחרת על אשתו, מה שטן התורה הוא היתר נסור וכל חכמי עמנו והבאים אחריו הסכימו עמו אעפ"י שלא ספק הוא על מה דקאמר דאוסרנא רמזכה הוא דאדעתא דהכי אנסיבא ליה דלא ליסוב אדתיא אעפ"י דלא התנתה עמיה בפירוש; ור"ל אסרו נגד מצות התורה תקיעת שופר ביום ראשון של ראש השנה שחל להיות בשבת וכן מצות לזכב ביום ראשון של פסח שחל להיות בשבת, ומפני מה? האם מפני שחשבו הכתם גדולה מחכמת התורה עצמה ומסת שכתוב בה לא תוסיפו ולא תגרעו? — ועתה במה שנוגע אל תמנין כשאנו יודעים שבבית דין הגדול שהיה בירושלים ישבו שבעים זקנים כשבעים זקני ישראל לפני משה ושארין ראייה לתניח שהיה בשום מקום ובשום זמן בישראל בית דין שמנין זקניו גדול משבעים נוכל לדון שכל בית דין הכולל יותר משבעים זקנים הוא גדול במנין מכל בתי דינים שהיו לפניו, ודוק מה שכתב הראב"ד: ובמנין, מנין שנים קאמר, והכי איתא בירושלמי. ובמה שנוגע אל החכמה יש לומר שאעפ"י שקצתם של הראשונים עכה סמתם של האחרונים ואנו לעיניהם כגמרים, מכל מקום הגמרים על כתפי הענקים מגיעים עד מקום שאין הענקים יכולים להגיע, ועוד שאם נשאל מי ומי היושבים בכ"ד כזה נמצא בלי ספק שהנבחרים לשבת בו יהיו החכמים היותר גדולים והשוכים שבדורם, והלא אמרו יפתח ברורו כשמואל ברורו. נראה מזה כי קיום שני התנאים האלה נופל תוך גבול יכולת האדם ואם כן אפשר שכתבי דינים יתירו להבא מה שאסרו אחרים לשעבר וכן להפך, מה שסמכים עם רעות ור"ל אשר לא השבו מעולם שתקנותיהם תעמורנה בלי שום שני לדורי דורות, ומסכים גם כן עם תכונת אמונתנו הבלתי מונעת להתלוות אל מסעך שלמות האדם בכל ענפי החכמות והמרוצים וזו היא גם כן מראיות אלהיותה.

הנהחת.

(בלדה).

בְּלִילָה בְּלִילָה הַיָּא אֱלִיו הַלְקָה
שׁוֹמְמָה בְּרַעְדָה וְפַחָה
עֲצוּבָה עֲזוּבָה מְשֻׁקָה נִדְחָה
מִבֵּיתָה מְעֻמָּה נִסְיָחָר...

וּבְקָד בְּפֵית יוֹם יוֹם הַיָּא יִשְׁבָּה
אֶת-אִישׁ — מוֹב וְרַע לֹא דַבְּרָה ;
לֹא יָדַע נָם אִישׁ כִּי הַיָּא נוֹצְרֵי אֶהְבָּה
אֵךְ כָּלָם כְּנִתָּה "סוֹרְרָה"...

וּכְבוּ אֲבוֹתֶיהָ הַתְּבוֹנָנָה אֵלֶיהָ
וּשְׁנוּאָה בְּעֵינֶיהָ הַיָּתָה :
"רוּחַ עוֹשִׂים — אָמְרוּ — גְּסוּף עֲלֶיהָ !"
וְהַיָּא כּוֹס-תְּרַעְלָה מְעֻמָּה...

וּנְמַרְרוּ חִיָּה וּמֵאֵד לָהּ הַרְעָה
לְדַבְּרָה לֹא רָאוּ עֵינַיָמוּ —
הוּי! הַמָּה לֹא חָשְׁבוּ כִּי יָמִים יָבֹאוּ
וּלְקַבֵּם עַד-זֹאת מְהֵ-יָבֹאוּ...

וּבְלִיל-עֲבוֹת אֶחָד אִזְ שָׂרָה גַּעְלָמָה
וּלְבֵיתָה — אָבוּי! לֹא עוֹד שָׂבָה...
וּכְצִפּוֹר נְמַקְטָה הַיָּא רָצָה נְדַהֵמָה
אֵל פְּרִי־דְרִיָּה וּזִי אוֹתוֹ אֶהְבָּה ;

וְתִבֵּא הַבֵּיתָה — "הַיָּה מְהֵ-לָּה גַּעְמָה ?" ...
הוּא שְׂאֵל הַיָּא מֵאוּם לֹא עָנְתָה —
נִתְשָׁב וְתוֹרֵד אֶת-דְּרֹאשֶׁיהָ... נְאֻלָּמָה
הַיָּא יִשְׁבָּה — מַה דַּפְקָה לְבֵתָה !

וּכְאֵלְמִים כֹּה יִשְׁבוּ מַחְרִישִׁים נָם שְׁנֵיהֶם
נִסְ-נִפְשׁוּ נִסְ-נִפְשׁוּ סַעְרָה...
אֵךְ פְּתָאם נִפְשׁוּ מִכְּמֵי עֵינֵיהֶם
כְּהֵנָה אֲשֶׁר-רָצָה כְּעָרָה —

וּלְלָה אֵימָה וּמְרָה פְּרָצָה
וְתִבְקַד וּשְׁעֵר-רֹאשֶׁהָ מְרָסָה :

מה חני? — התנפחה — קבר נפשי גם קצה!...
 אשמים גם אני גם אתה!..."

— מה תבכי ותדברי יונתי? ... שמעיני...
 סוד מני לא אוכל אשמעה!..."

— הוי מהזאת עמדך? ... האם תשנאיני? ...!
 "אאהבך... אהבתי — חטאה!..."

— אין חטא קדי את מהורה — הניסי עצבת...
 אל תנע בי... אנא עזבני!..."

— אכל אהבתיך אהבה ענה כמות!...
 הוי חוסקה!... חדל נא... שנאיני!..."

"אה אויה לי! ירי בדם הן ננאלו...
 אבותי... אהה שוד ושבר!...
 "הביטה: שם הורי חללים נפלו...
 אנכי הורדתיים לקבר!..."

אנכי את נפשי... מקדשי... לבתי...
 חלקתי... נבלתי... טמאתי!...
 את כבודי נולת — וקחה גם חיתי!...
 "העויתי... מחני טוב מותי!..."

ופרידריך או הקווק קנהירכה — ובחרון
 התהלך לו הנה ונהה;
 והיא נצקה קוממיות ונמונת החרון
 בלי מורא למנות נבונה...

ובעיניו או זיכי אש תפטה בערו —
 ושמים קול-נפץ התפרץ...
 — הוי פרידריך!... הוי שרה!... — שפתותם סגרו
 ושנימו התנפלו לארץ... — — —

* * *

בלילה הוא אבות שרה נרעשו:
 כי בתם בי צר — לשמע;
 ולמחר אל מגורי ה"אדון" הם חשו-
 אבוי! שם שני פגרים מצאו...

מנחם מענדל הורוויץ.

אודיסה.

מַאִיר־קֶרֶחַ.

(תמונה).

מאת

א. ל. גפן.

על מטתו שוכב מאיר־קרח, על מטת מותו, הוא יודע כי לא ירד עוד ממנה. — הגה סוף־סוף באה עתו — מדברים אנשי העיר הקסומה, גדרה, מקום מגורי מאיר־קרח, איש אל רעהו. ובדברים את הדברים האלה יצאלו פניהם רגע אחד כאיש אשר מבקשו בא סוף־סוף אחרי ימים רבים של תקות־שוא.

מאיר־קרח הוא עשיר גדול — את זאת יודעים כל אנשי העיר.

— עשרו עלה יותר מעשר כל נבירי יחד, גם אם תקבץ את כסף ר' ולמך־משה הגבאי יחד עם כסף ר' הירש־ליזר ר' ולמך־ליב — והיה כל הכסף הזה, לעומת כסף מאיר־קרח, סריקה בים הגדול; ואחרי כל אלה לא יבוש להיות קמצן כל כך גדול. קמצן כזה הלא לא ימצא בכל מדינתנו, בכל העולם. זה הוא קרח ממש, קרח בעצמו בגלגלו. תפח רוחו! תאכלהו האש, אותו ואת כל אשר לו. קרח ארור!

כדברים האלה דברו אנשי גדרה לא אחת ולא שתיים שוד או, בעוד מאיר־קרח היה ברא אולם, ועוד סרם החל לחשוב על דבר המות.

כמה הם שנותיו של מאיר־קרח? — את זאת אי אפשר לדעת. אין איש יודע אותו ואין זוכר את ראשיתו. גם התקנים היותר גדולים אשר בעיר אומרים כי זוכרים הם את מאיר־קרח מימי ילדותם כמעט בלי כל שני מאשר הוא היום. השם מאיר־קרח, אין זאת כי אם מזה הלדו בא לו. את הגעלים הישנות, הגדולות פרשנים ממדת רגליו, המסולאות סלאים על נבי סלאים, לבש גם אז לפני שמונים שנה, וכל שני לא נעשה בהן מאו. אולי, רק אולי, נוספו עוד איזה סלאים עליהן. את הסימק, מלבש האכרים היותר זול, המסולא גם הוא סלאים אין מספר, לבש גם אז, גם בקץ, גם בחרף, כהיום, וגם אז חנר את החנודה הזאת עצמה, אשר יתגור היום, חנודת האכרים האדומה; החנודה הזאת כנראה לא הופרה מעולם מעל הסימק. את המצנפת הישנה, אולי מימי משותלת, צנף גם אז, וגם אז היתה כבר כבדה מבלתי נשוא, מרוב העצה אשר בלעה מעל מצח מאיר־קרח. גם אז, לפני שנים הרבה, היה כבר מאיר־קרח זקן גדול ושערותיו היו כלן לבנות, וגם אז הלך תמיד שחוח וכפוף, עד אשר נדמה כי שדרתו ממחניז ולמעלה הולכת הלך ונכפפת, הבל כיום בלי כל שנה.

מי היו אבותיו של מאיר־קרח? — גם את זאת אין איש יודע. אין יודע גם איה מקום מולדתו. נדודתי איננו כודאי, אבל אין יודע מתי ומאין באה נדודתה. אין יודע מאין בא אליו עשרו הרב, ורק כלם זוכרים את אשר ספרו להם אבותיהם על דבר מאיר־קרח, בעוד היו ילדים קטנים.

וגם אני זוכר את אשר ספרה לי אמי זקנתי:

הרחק הרחק מהעיר. נדרה, אולי מאה פרסה, נראו אחד עם אשתו ושנים או שלשה ילדיהם. הרבה-הרבה ימים נרלו האבר בכפרו הקטן, אשר לא נרבו בו כי אם שלשה אכרים, במנוחה ובשלווה ולא ידע כל רע. יום-יום הוא קם והולך לו אל עבודתו השרה. גם אשתו הולכת לעבוד את עבודתה, וגם שני בניהם, אחרי בואם כימים, הסכימו גם הם לעבודה.

והיו הזמן והחפור האבר בשדהו ומצא — יאוצרי. והאבר ידע היטב מה לעשות במקרה אשר כזה, ידע כי עליו להשליך את נעלו על מקום ה.אוצרי, ואז יהיה עליו לחפור באדמה רק כמדת נעלו, תחת אשר אם ישליך את כובעו יהיה עליו לחפור כמדת כל קומתו. ויחלוק האבר עד מהרה את נעלו, ואחר-כן קרא לאשתו ולבניו ויביאו שקים הרבה וימלאו את השקים והבוכסא, ויניחו את השקים על הענלה ויובילום ביתה האבר. ואחר-כן שבו עוד הפעם ויעשו ככל אשר עשו בפעם הראשונה, וכן עשו גם בפעם השלישית והרביעית עד אור הבקר, כי את ה.אוצרי מצא האבר לפנות-ערב, ואחר-כן חפרו בור עמוק תחת ביתם ויניחו שם את כל כספם וזהבם ויכסו באדמה, למען לא ידע איש את אשר אתם.

מני אז חדל האבר ואשתו ובניו לעבוד את עבודתם בשדה, וישבו בביתם יום ולילה, ויאכלו וישתו ויתענגו ככל אשר חפצו. ואחר-כן מתה אשת האבר, וגם שני בניו — ויתר האבר לבדו עם אוצרו הרב. אז החל האבר לפתור בלילות, כי ישן לבדו בבית, ידוע כי כל הישן לבדו בבית, שדים באים אליו לבקר. והשדים לא נתנו לו מנוח. שחקו והתהללו בבית האבר, ולא נתנו לו לישון, וכאשר נספרו עיני האבר רגע אחד ויפתחו השדים אותן בחוקה; ובכל זאת לא חדל האבר לשבת לבדו בבית, ולא הביא איש אחר הביתה אשר ישב אתו, כי ירא לגלות את סוד ה.אוצרי לאיש.

והיו הזמן ויחלה האבר, ומחלתו היתה מסוכנה ועוד מעט וימות.

והיו בלילה אשר לפני מות האבר, ויבואו השדים ויביאו אתם גם את — מאיר קרח. ואלצו השדים את האבר לאמר כי הוא 'נותן את כל הוננו ורכושו למאיר-קרח. ועוד בלילה ההוא חפרו השדים את כל בית האבר ויחצו את האוצר מן האדמה ויתנוהו למאיר-קרח, אשר בא עם האוצר יחד הנה נדרתה.

כן, כן הוא הדבר, — הוסיפה וקנתי — כספו מלא ואסור לעת בן, כי על כן השתתף מאיר-קרח עם השדים והלא-טובים וי.

כדברים האלה וכיוצא בהם ספרה-האנדה על דבר מאיר-קרח; ואולם אך למותר הוזהרה כי אסור-לנעת בכספו של מאיר-קרח, כי זה האחרון לא נתן לשום איש לנעת בכספו לזמן חפצו, ולא אחד אמנם חפץ בואת, למרות פחד השדים. — מעולם לא נתן מאיר-קרח פרוטה לשום דבר שכצדקה. מניד כי יסוכב בעיר ופסח על בית מאיר-קרח. שמו לא נמצא אף באחת מכל החברות הרבות, אשר חבריהן היו כל אנשי העיר. אין איש זוכר מתי נתן מאיר-קרח פרוטה על איזה ענין נכבד ונחון בעיר. גם כשבנו את בית-המדרש, וכל אנשי העיר, גם היותר עני, השתתפו בשקליהם, נפקד בכליזאת מקום מאיר-קרח, והוא לא נתן אף פרוטה.

והוא הלא עשיר גדול הוא. הכל יודעים כי בביתו בנות דרומית-מערבית עומד ארנו גדול, ובתוכו — אל אלהים הוא יודע כמה כסף נמצא בתוכו. כל באי ביתה מאיר-

יקח — והם מעטים מאד, וגם המעטים האלה אך לעתים רחוקות — מספרים כי על הארנו הזה הוא, מאיר קרת, יושב תמיד, אם כי הארנו סגור במנעולים אחרים, והמפתחות צריכים על לבו תחת כתנתו. הוא, כאשר נודע לבטח, ישן גם בלילה על הארנו היקר ולא יעזבהו ולא יטשהו בשום אופן.

מאיר-קרת איננו עוסק בשום דבר. הוא יושב ואוכל ואינו עושה מאומה. הוא איננו צריך לעבוד או לעסוק באיזה מסחר. דבר זה למותר הוא לו: ראשונה, הוצאתו מעטה מאד, כי על כן אין כבודו קמצן, ושנית, לו גם היתה הוצאתו מרובה, כי גם אז הספיק לו אוצרו עד יום מותו לפרנסתו ולכלכלתו ברות, ולא לבד אותו כי אם גם עד שתיים-שלוש משפחות.

למאיר-קרת יש גם בנים ובנות, נכדים ונכדות, והם כלם עניים מרודים, והוא איננו חומל עליהם ואיננו נוטן להם אף טרוטה. להשביע את נפשם הרעבה.

— אנכי נתתי לכם — הוא מדבר בקולו העב, כשיבואו בניו או בנותיו לבקש ממנו תמיכה — אנכי נתתי לכם בעת שהוצאתיכם מרשותי ונתתי לכם בעלים ונשים. אנכי גדלתי והנכתי אתכם עד חתונתכם, ואז נתתי לכם את אשר היה עלי לתת לכם — די ליו, די, די, לכו לכם וקחו כסף מאשר תחפצו ואותי הניחו ואל תשכיתו את מנוחתי. לכו! הלאה!

גם אשה יש לו למאיר-קרת, וגם היא הנה ועיראנפין של בעלה. זה הוא וזו נפלא!

וגם בניו דומים מאד בכל מעלותיהם אל אביהם, הם אינם נופלים ממנו רק בזה: להם אין כמה לקמץ, כי עניים הם ומתים ברעב כמעט בכל יום. גם לבניו אין שום עבודה או עסק, כי אביהם לא למדם מאומה. הם יושבים בטל, ודיים — אל אלהים הוא יודע איך הם חיים — בנם.

זה הוא מאיר-קרת וזאת היא תמנתו.

ומאיר-קרת, בליתפונה, כבר היה נשכח מלב כל אנשי העיר, והוא היה חי בודאי כבר בשלום, וגם היה מת בשלום, ומותו לא היה עושה שום רושם על אנשי העיר, — ולוא סבה אחת, יאשר היא המריצה את כל אנשי העיר לחכות ליום מותו.

להעיר, נדרה, לכלל הקדולות הקדושות אשר בישראל, היה גם בית-מרחץ. בבית הזה — כידוע — היו באים אנשי העיר מדי ערב שבת לרחוץ ולהתגדר ולהתענג על המעלה העליונה.

ואולם, כידוע, על כל דבר ודבר יחול ההפסד והכליון, — וגם בית-מרחץ שבקהלה קדושה כנדרה, גם הוא אינו יוצא מן הכלל הזה, — וען כי העמדים אשר עליהם נשען בית המרחץ כבר נרקבו גם הם, וען כי הבלן באשמתו שכח להעמיד עמודים אחרים חדשים, לכן — מכל הסבות האלה יחד — לא עצר הבית הזה כח לעמוד עוד, ובבקר לא-עבות אחד נפל כל הבית ויהי לתל גדול של אפר-טרקב.

ראו הנדרותיים וצא לכם, ויתגדרו.

יתגדרו הנדרותיים, ויתגדרו שבועות אחרים ויחרישו ולא דברו דבר. אבל ככל אשר רבו הנדרותיים להתגדר, כן החלו יותר להתאונן על כי אין בית-מרחץ להם. עד

שראו הגדרותיים, ראו וטכחו כי בלי בית-מרחץ אי-אפשר להם, ויתאספו ויעכבו ביום שבת-
אחד את הקריאה, ויצעקו בקול גדול ויאמרו: הבו לנו מרחץ, מרחץ רב לנו!

ובשבת הזאת היתה אספה בבית דרכ, ואל האספה הזאת באו ראשי העדה וקנידי
לשכם עצה כרת מה לעשות.

או עלה ובר מאיר-קרח על לבם, או זכרו את מאיר קרח ויגמרו אומר לקחת
ממנו בחוקה כסף לבנין בית-מרחץ, אולם אנשי נדרה ידעו היטב כי כל תחבולותיהם
לקחת כסף ממאיר-קרח, אם בתחנות ובקשות או בחוקה, אך קודר-עכביש הן, מאומה
לא תעילנה.

— זה הוא אכן — אמר ר' זלמן-משה הנבאי — אשר נם אם תכה בו מאה
סעמים ואחת לא תוציא ממנו טפת מימ, את מקלך תשבור, את הברזל אשר בו תכה
תפוצץ, ומים לא תראה אף טפה. זה הוא מאיר-קרח. לשוא! הכל לשוא הוא!

ואמתת דברי ר' זלמן-משה הנבאי ידעו כל אנשי העיר, וידעו נם כי בחיי מאיר-
קרח אין כל תקוה להם להוציא ממנו אף פרוטה, ולכן התחכמו ויגמרו אומר לחכות —
עד אשר ימות מאיר-קרח, ואז בלי שלשת אלפים כסף — ואם יהיה אז צורך ביותר
מהסך הנ"ל, או יקחו כמה שיחפצו — לא יובל לקברות. או יקחו נקם ממנו על כל
רשעות חייו, או יבנה נם בית-מרחץ והגדרותיים ישוּבו לקדמותם להחעננ על המעלה
העליונה.

ומאיר-קרח בלי תפונה, ימות מדר, הוא כבר זקן יותר מדי, ולא יוכל עוד
לחיות דרכה.

ומאיר-קרח לא מת מדר, ואנשי נדרה, לדאכונם, טעו.

בית-הקברות הישן, אשר ביום נגמרה העצה הכתובה למעלה, היה בו עוד מקום
רחב לקבור, כבר נסגר מבלי קבור בו עוד מאסם מקום; קברים של אנשים צעירים
וילדים כבר נתכסו במעטה-ירק, ועליהם כבר צמחו עצים רכים; בבית-הקברות החדש
כבר ינרעו קברים לעשרות; ראשי העדה הישנים כבר מתו, ותחתיהם כבר קמו חדשים —
ומאיר-קרח עוד יתהלך על י ארמות בריא אולם, כמו במוחו עוד פרם באה המחשבה
למות, וכאלו עוד פרם יחזיל להכין את עצמו לעשות את דרכו אל עולם-האמת, כמו
למרות כל התפצים במיתתו.

האם יהיה ולא ימות עוד לעולם?

יש אשר בא היוש וילחש באוני אנשי העיר כי הם אולי לא יחיו עוד עד העת
המאושרת הזאת, וכי מאיר-קרח יחיה יותר מכלם. יש אשר אחרים מה-סנדלרים-השקצים
החלו להתאונן על ה-בטלנים על כי יסמכו על דבר אשר כזה ולא ישתדלו לעשות
איוו פעולה; ואולם כל זה לא הועיל מאומה, ואנשי-נדרה חכו בסבלנות גדולה ליום
המאושר, ליום מיתת מאיר-קרח.

והוא הלא אדם הגדו, אדם אשר מן האדמה לוקח, וסוף-סוף הלא ימות, הלא
יבא יומו, ואז —

ואת סוף הרעיון הזה, מה יהיה אז, אין עוד בכת נדרותי לתאר במוחו.
ויחכו הגדרותיים.

וכי כלל ישראל יכול לחכות, כי הוא סבלן גדול — הלא ידוע מכבר, ובכן —
 חשבו אנשי נדרה, — כי סוף־סוף הלא יגיע היום והם ישוּבו להתגדר בכית המרחק, סוף־
 סוף הלא ימות מאיר־קרח.
 ויחכו הגדרותיים, ויחכו ימים רבים ליום ה' ה' א.

היום הוא סוף־סוף אמנם בא.

הנה מאיר־קרח שוכב על מטתו, והוא נוסם, והוא — ואת זאת יודעים כל אנשי
 העיר נדרה — והוא ימות מהר. בודאי ימות: מימיו לא חלה מאיר־קרח, מעודו לא חש
 שום כאב, תמיד היה יבירא כסוס, ועתה כשחלה, לא יקום עוד, בלי תפונה, מחליו.
 מות ימות, מאיר־קרח ימות בלי־תפונה.

ומאיר־קרח בעצמו יודע גם כן כי הוא ימות, הוא יודע כי הוא שוכב על מטת-
 מותו, ורק הדשי הזה הוא האחד אשר לא יתגהו למות, רק הדבר הזה בעצמו ממשיך
 את חייו ומדחה את מותו מרנע לרנע: יודע מאיר־קרח, יודע הישב, כי בני־עירו
 מחכים למותו, הם מחכים למותו למען ינחלו או את כספו, והדבר הזה לא ירנדי למות.
 הוא איננו יכול למות בדעתו כי כספו יבוא עתה לידי אחרים, כספו, אשר כל
 ימיו הוקיר אותו יותר מחיו, עתה יקחו זרים את שלו. לו יכל כי או בלי־תפונה חבל
 תחבולות כי לא יבוא כספו גם לידי בניו. אחת היא לו כידי מי יבוא הכסף — הוא
 איננו חפץ ואיננו מבין אך יצא כספו מרשותו.

את המות, אולי, עוד נקל להבין. מות — מה זו מיתה, מות, מתים, הכל מתים —
 מה אסוף? מתים ומקברים — ומלכוד זה אין מאומה; אבל כי יצא כספו מרשותו, כי
 הוא לא ימשול עוד עליו, וכספו יהיה שיך מעתה לאדונים אחרים, אשר יוכלו לעשות
 בו כחפצם, להוציא על כל הבל אשר בו תחשק נפשם, גם על לחם־לבן, בעוד אשר אפשר
 לאכול לחם־סובין, כי כספו לא יהיה מונח מעתה צרור בארנו כמקדם ויחל להתגלגל
 מיד ליד, את זאת איננו יכול להבין בשום אופן.

מה לעשות? אך יציל את כספו לכל יבוא לידי זרים?

הוא נכון כבר להסכים כי בניו יקחו את כספו, הם יהיו המושלים עליו, אבל
 לו רק לא אחר. לבו מנבא לו, כי נורל כספו ביד בניו לא יבדל מאומה מנורלו בידו
 הוא. הוא מרניש, כי בניו אינם נושלים הרבה ממנו, ובידם, אפשר לקוות, יהיה כספו מונח
 בטח באין מחיריו — אבל מה יעשה לבל יפול כספו בידי אחרים, בידי בני העיר, המחכים
 לרנע, אשר בו יעצום מאיר־קרח את עיניו?

מה לעשות?

על מטתו שוכב מאיר־קרח, על מטת מותו, והוא יודע כי לא ירר עוד ממנה; והוא
 בכל זאת, איננו יכול למות, איננו חפץ למות, בטרם יודע כי כספו בטוח דוא.

הארנו הישן והנרקב עומד לו עצוב בפנתו, ומעין עצב שורר עליו: הוא לא הסבין
 לעמוד לבדו אשר ישב עליו בעליו, הקירות השחורים, אשר תמיד נדמו לכל
 הרואה אותם ענין עצובים, התראו כאלו יגונם התחוק עוד יותר וכמו יבכו חרש. פנות הבית
 הרחוקות אשה מעותה מרחק־רב — כי גדול הבית ואין בו חדרים־חדרים — עונים לכל
 תנועה קלה אשר תהיה בכית, כלם בבת אחת, בקול עצב, והקול הוא משונה ומפיל
 אמה ופחה. והרהר הזה דבא אחרי תנועה כל־שהוא מכל ארבע הפנות, נמשך רנעים

אחרים בינו, ואחרי-כן - כמו יפסק פתאם ידיו בבת אחת בקול יליל. התקרה השחורה, נדמה, כאלו שחרה עוד יותר. בכל-בכל שורר דמות הנורא, מדיע את כואו בעוד מעט מראש, בכל-בכל שפוכה כבר ממשלתו הנוראה, והוא, מאיר-קרח, איננו חפץ למות, הוא איננו יכול למות.

על כסא-כביכול, העומד נשען אל הקיר לבל יפול מחסר-רגלים, יושבת הזקנה אשת מאיר-קרח, ומבטי עיניה מראים לדעת כי היא איננה מבינה מאומה את אשר נדהה הפעם, כל דבר לא יגיע אליה ולא יחדור אל לבה. היא כמו אינה מרגשת שום שני. באמצע הבית עומדים בני מאיר-קרח גם כן בלי כל הבנה, כמו לו נסתתרה בינתם, ופניהם המפיקים עצב, מראים כי - רעבים הם, רעבים הם ללחם זה כמה. הם כמו לא אכלו מימיהם לשובע. מעורם לא הררחו מאומה, ואיש לא רחם עליהם, כי על כן חשבו כלם לען גדול לרחם על בני מאיר-קרח, ומה גם לתת להם לחם. הם אינם שמחים עתה, כפי שאפשר היה לקוות במקרה אשר כזה, הם אינם יכולים עתה לשמוח במות אביהם, הם אינם מבינים מדוע ישמתו. האמנם כשיבוא הבסף ליום יאכלו לחם לשובע ? האם אפשר דבר אשר כזה ? בכלל אינם חושבים מאומה, כי מוחם נסתתם יותר מדי. עצובירוח הם עומדים, וראשם כפוף לארץ. נדמה כי גם עליהם כבר שפך המות את ממשלתו, או, יותר נכון, נדמה, כי מתים כבר גם הם.

ומאיר-קרח שוכב על מטתו ונוסם. המות מתקרב אליו מרנע לרנע למרות רצו מאיר-קרח; הוא, המות, איננו מרחם, איננו יודע רחמים, והוא מתקרב מרנע לרנע, ועוד מעט ורחבק את מאיר-קרח בזרועותיו החזקות, אשר מהן לא ימלט עוד עד עולם. ומאיר-קרח שוכב ומתאבק עם המות, הוא נלחם אתו בחזקה: הוא איננו חפץ למות, הוא איננו יכול למות עתה בשום אופן, הוא איננו יכול - ויהי מה!

לפי דעתו צריך המות לחכות עוד מעט, עד אשר ימצא הוא תחבולה איך להביא את כספו במצב בטוח, הוא, המות, מחוייב לחכות, הוא מחוייב, ומאיר-קרח איננו יכול למות בשום אופן.

כפעם-בפעם הוא מרים את ראשו מעל הכר-כביכול, במדה שתרגשו מחלתו לעשות בזאת, ומביט אל הארנו זה הארנו, היקר לו, ואשר נאלץ להפטר ממנו. ובהביטו עליו, יביע עינו מין רגש מיוחד, מיוחד ומשוניה כל כך, עד כי איראפשר לדעת אל נכון מה מפיקות אלד העינים, מה זה הדבר אשר תרחשנה ותחפוצנה ? במבטו זה מעורבים רגשות שונים ומשוניים איש מרעהו: שנאה, תאווה, אכזריות, רשעות, חמה, יגון וגם, אולי, אהבה, אהבה להדבר האחד אשר ידע אותי מעודו, להדבר אשר ממנו נחצבה נשמתו, אשר הוא מקור חייו.

ומאיר-קרח יודע גם הוא כי המות לא ירחם עליו; הוא, המות, יקח את אשר לו בחזקה, ועל כן הוא ממרר לחשוב, הוא ממרר לחבל תחבולות להביא את כספו במצב בטוח, ומוחו עובד עבודה קשה מאד.

זה ימים אחדים, כשחלה מאיר-קרח את חליו, הציע אחד מן באי-ביתו לקרוא לרופא או לנסוע את מאיר-קרח לעיר הפלך, עיר ש-ה, אשר שם יש בית-חולים ורופאים טובים, וכאשר הציעו את הדבר הזה לפני החולה בעצמו צעק בקול גדול וטרא כי לא יהינו לחשוב על דבר הכלים כאלה. הוא איננו צריך לרופא, לו אין כל צורך לתת פרוטה לרופא, הוא ימות סוף-סוף. מה לו ולרופא ולבית-חולים ? יקח אופל את כל הרופאים

ואת כתי חוליהם, תשרפם האש את אלה הכלבים אשר לא יכשו להוציא כסף על הבלים אשר אינם שרים פרוטה, — והוא מאיר-קרח, לא יתן להם, לא, גם לראותם לא יחפוק. והאנשים המבקרים את בית מאיר-קרח מעטים מאד, והם גם הם חדלו מבוא אלז בעת האחרונה, אל הכלב הקרחי הזה. ימות הקרח הזה לבדו, תבלעהו האדמה ותקאאוהו היה מאכל לכלבים, ואיש לא יהיה בשעת יציאת נשמתו הסמאה והמסונפה.

ובכל בית מאיר-קרח שורר מין עצב מיוחד, מין ינון נורא, ודממה ממלאה את הבית מן הקצה ועד הקצה, ורק קול החולה, קול מאיר-קרח, נשמע לפרקים בהאבקו עם המות, והקול הזה עוד ייסיף מורא ופחד על הדממה אשר בבית.

ופתאם הרים מאיר-קרח את ראשו ויכט על הארנו היקר לו, ומכטו היה חודר ונורא, ואחר כן הסב את ראשו אל בניו העומדים באמצע הבית ורחוק פתאם במין כח מיוחד וקרא בקול גדול :

ס—א, ס—א, עירי הפלך! ער מהרה הובילוני עירי הפלך! מהרו! איני יכול למות פה, איני חפץ למות פה, מהרה הובילוני, מהרה, מהרה! למה תתמהמהו? מהרה, מהרה! מהירה, מהירה!

וקולו נפסק פתאם, והוא נפל בלרֶכַח על הכר.

נהמה כי הוא מת.

אבל מאיר-קרח לא מת, והוא עצר עוד כח לחיות עדי בואו עירי הפלך, הרחוק ממקום מנווה כשתי פרסאות, ועדי הכניסו אותו אל בית החולים, אשר שם מת עד מהרה. הוא מת במנוחה. כספו בטוח עתה לכל יבוא עוד ליד רזים.

ואנשי-גדרה בושו מתקותם. תקותם נשארה מעל, והגדרותיים שבו להתגדר ולהתחכך.

* * *

בעיר גדרה, בקצה העיר, מול הגחל, במקום אשר עמד לפניו בית המרחץ הישן, עומדת כיום סוכה קמנה, היא הסוכה אשר בנו אותה סביב המקדח, אחרי אשר נואשו הגדרותיים לבנות בית-מרחץ במהרה.

שנים רבות כבר עברו מיום מת מאיר-קרח.

שמו כבר היה נשכח בלי כל ספק, לולא הסוכה ההיא, אשר כל הראוה אותה חזרו את מאיר-קרח ומבלי דעת תעבורנה על שפתיו מלים אחדות בקצף גדול :

— זה היה כלב! קרח-כלב! השם ישמרנו. ארוז הוא! ימח שמו חכרו! גם כמותו חס על כספו, כמו חפץ לקחת אתו הקברה! טפו! ימח שמו!

ועל האגדות הרבות, אשר חיונו נפרץ מאד בעיר גדרה, ואשר הנשים-הזקנות תספרנה אותן לנכדיהן, נוספה עוד אחת, אשר בגללה לא יהן איש להביש בלילה על סוכת-המקדח, כאשר לא יהן להביש על בית-הכנסת האיום, להבדיל :

מדי לילה-בלילה, בהגיע הצות-הלילה, עת המתים באים בית-הכנסת, יופיע על

נג סוכת-המקדח איש זקן מאד. על ראשו יצנוף מצנפת ישנה ובלה, על מתניו יחגור חגורת-אכרים אדומה, ונעלים שחורים, ממולאים רישנים על רגליו. מדי לילה בלילה, בהגיע הצות הלילה, הוא מופיע על נג סוכת-המקדח, ושם יעמוד רנעים אחרים תפוש ברוב מחשבות, ואחרי-כן יסב את פניו לעבר העיר ומתנועע ומרבר מה בלחש, מדבר ומתנועע

עד אור הבקר, כל הלילה הוא עומד ומתנועע ומתפלל בלחש...—

האיש הזה הוא מאיר-קרח.

בצבא השמים.

מאת

מיכל וועבער.

נפלא הוא רוח האדם ולמגולות נפשו אין חקר : הן טרוד הגדו כל ימיו בעמלו לפיו ונלחם הוא תמיד מלחמת החיים בעולמו הקטן, ובכל זאת מצא ימצא לו לעתים לא רחוקות רנע ענג להנשא על כנפי רעיונותיו ולעוף במרום שחקים, רחוק רחוק מכדור אדמתו, ואז יעמיק חקר בסבת כל הסבות ונפשו תתאוה לדעת תכלית הבריאה ומטרת היצירה. מי מכם הקוראים לא הביט לפעמים בתאות נפש על המון צבא הבוכבים הנוצצים כספירים בשפירידיה, על רכבות המאורות התלויים ועומדים על בלימה במרחביה, ואז התעורר בלבו רגש נעים, רגש נעלה, ונדמה לו, כי אך ההכרה וההבחנה בחקות העולם השורדות בקרב המק הצבאות האלה תעמוד לו להאיר לפניו את נתיבות החיים ולהורותו את הדרך ילך בו על פני הארמה.

אין לך נצחון גדול אשר ישמח את לב האדם והלכישו מעשה נאות ועטרת תפארת ותהלה כמו הנצחון אשר ינחל בגלותו את מסתרי המבוע ומשטריה וסוד הבריאה. הן אמנם מאד ישפל ערכנו בעינינו ומה חדלים אנו בעת הכירנו לדעת, כי אנחנו עם אדמתנו אשר אנחנו שוכנים עליה יחד עם השמש וכל צבא כוכבי הלכת הסובבים והזולכים סביביו, כל אלה יחדו הגנו רק כנגרן קטן, נגרן אבק שורח בקרב המק עלמות אין מספר, — ואולם באותה השעה ירחב לבנו ויגדל ערכנו בעינינו בגלל ההכרה הזאת ומאד נתענג על התבונה והדעת אשר מצאנו !

וכאשר נכיר ונדע את סתרי הבריאה בכלל כן נוסף להכיר את עצמנו לדעת את ידוענו אל כל אשר מסביב לנו, ועל פי ההכרה הזאת נדע איך לכלכל ארחות חינו באופן מתאים עם חקות העולם אשר לא ישנו את תפקידם ואשר מפניהם אך הכל המה כל משפטים קדומים וכל קנאת איש מרעו ושנאת אדם לאחיו חמס תהלכנה.

אמנם נבולות הצבו לכשרון רוח האדם ולתבונת לבו להבין לדעת את תעלומות סתרי התולדה, ואולם רוחו לא ידע נבול ולא ישים האדם את לבו לכל מעצור בדרך חקירתו ומפני כל חידה נעלמה לא יחת ולא ישוב אחור.

אתה החירות הכי נפלאות מבינתנו היא חידת המרחביה או חידת אין-קץ לחללו של העולם : אנחנו יכולים לתאר לנו בדמיונונו את חלל העולם רק כמרחב שאין לו נבול וקץ. והעולם הממלא את החלל הזה הוא קבוצה של חלקי חומר, נופים נפרדים איש מאדו הנראים לנו בתבנית גרמי השמים. ומספר גרמי השמים האלה רב ועצום מאד, עד כי בבוא אדם לספור ולמנות את הבוכבים הגודעים לנו בלבדם יִרְדַּשׁ לו לפי חשבוננו של אחד התוכנים האשכנזים זמן שמונים ושלוש שנים.

שאל נשאל איפא לדעת, הגם לגרמי השמים אין קץ כמו שאין קץ למרחביה ? שאלה זו נשאלה בבית מדרשם של תוכני ומנו, ורובם נוטים להחליט, כי יש קצבה לגושים אלה ויש מספר לצבא השמים ; להמון השמשים אי הבוכבים הקבועים ועומדים

למראה עינינו, המה עם כוכבי הלכת אשר סביבם, ירחיהם וכוכבי השבטים ועמהם גם הערפלים הרחוקים, לכל המן הגופים האלה, אשר אפס קציהם תשור עין האדם ונס בעזרת קנה המצפה הבי גדול את כלם לא נראה, יש נבל ותכלה, אף כי מספרם רב ועצום עד מאד.

המופת הנאמן אשר יתנו התוכנים להחלפתם ואת הוא, כי לולא היה קץ למספר נרמי השמים, כי עתה היו פני הרקע נראים לנו כרמות ערפל, כתבנית נתיב החלב ולא היה לו מראה התכלת כיום הוזה, וגם מכסת החום והאור אשר לנו היתה גדולה הרבה יותר מאשר הִנֵּה כעת.

החלל הרחב שבין נרמי השמים מלא חומר וך ורק מאד אשר קורא לו שם קָטָר ואשר לפי המושג אשר לנו על אדות כבד הגופים בכלל יחשב לנו החומר הזה כְּבִלִי כבד, ואמנם למרות תכונותיו ואת הוא מתעבה ומתכוץ יותר בקרבת כל נוף מנרמי השמים. אכן יש ידים להשערה, כי מחוץ לנבולות עולם החומרים אשר אנחנו עומרים בו יש חלל ריק שגם עטר אין בו. אולם כמה עולמות חומרים כאלה של שמשים אין ספורות עם המן צבאות כוכבי לכת, ירחים וכוכבי שבטים וערפלים נמצאים עוד מחוץ לנבולות עולמנו זה ואשר חלל ריק מעטר יפריד ביניהם ואך בכל אחד מהם בפני עצמו יחליפו הגופים ביניהם את החום והאור בעזרת העמר אשר בקרב חללם — דבר זה נפלא מאתנו לדעת ואל הסלע הזה ינפצו כל מוחות החוקרים והתוכנים ומאומה לא ישאו בעמלם; דבר זה יוצא מגדר החקירה ונשגב הוא מבינת אדם אשר נתן לו כשרון דעה והשכל להכיר אך את עולמו. ואמנם למה זה נרחיק חקירתנו אל מחוץ לעולמנו בשעה שעוד רבים הם הדברים אשר עלינו להכיר בעולמנו זה שאנחנו נמצאים בקרבו, והדברים קרובים אלינו ואנחנו יכולים להתבונן אליהם.

נשובה נא איפא ממעופונו ברום השמים בקרב השמשים והערפלים הרחוקים מאד ונעמוד רגע בממלכת השמש אשר לנו, היודעים אנחנו למצער את כל הגופים הסובבים את השמש? אנחנו יודעים עד כה, כי מסביב לממשלת היום אשר לנו סובבים הולכים שמונת כוכבי לכת גדולים, רחוקים איש איש מן השמש מרחק ידוע, ומסביב לאיזה מהם הולכים ירחים מלויים אותם בדרכם סביב השמש. ארבעת כוכבי הלכת הקרובים אל השמש (וביניהם גם כדור ארץ) הם כמעט שרים איש לרעהו במדת גדלם (הקטן שבהם שוה במדת גדלו לחצי גדלה של אדמתנו) והם גופים שהתקררו ואורם כבר כבה ורמיק רב יש ביניהם בתכונתם וסגולותיהם. התוכנים קוראים להם בשם כוכבי הלכת הפנימיים למען הברלים מארבעת אודיהם, הם הכוכבים החיצונים השונים, מהם תכלית שני במדת גדלם ובתכונת חמרם ושאר סגולותיהם. ובין שתי מחלקות כוכבי הלכת האלה יפריד מרחק גדול מאד ובתוך המרחב הזה סובבת הולכת ערת כוכבים קטנים אשר אך במרח גדול יראה אותם הצופה בעזרת קנה מצפה טוב, והם נקראים אצל התוכנים בשם מיוחד, פלאניטורידים ואנחנו נקראם בשם "ניצוצות".

התוכנים הקדמונים לא ידעו על אדות מציאות הניצוצות ההם, כי הראשון מן הכוכבים הקטנים האלה התגלה אך בתחלת מאת השנים התולפת ולאט לאט הוסיפו לגלותם ועד היום הזה יגלו התוכנים חדשים לבקרים עד כי מספר הניצוצות הגודעים לנו כיום הוא יותר מארבע מאות.

ומלבד הניצוצות אשר הזכרנו יש לממלכת השמש אשר לנו עוד מפלגת כוכבים אחת מיוחדת במינה, היא מפלגת כוכבי השבטים. אכן שאל נשאלה, האמנם מבלעדי הירחים המלוים את הכוכבים במהלכם סביב השמש ומבלעדי הניצוצות וכוכבי השבטים אין לממלכת השמש שלנו יותר משמנת כוכבי לכת ?

למצער יודעים אנחנו, כי ככה חשבו התוכנים עד הימים האחרונים ויהי הדבר ברור אצלם ואיש לא עורר ספק באמתו. ואולם בימינו אלה התערר הספק מאליו משום מעשה שהיה : כי באמצע ירח אוגוסט בשנת 1899 נלה התוכן ויש מעל כמת המצפה הבריטית, אוראניא' כוכב לכת קטן בקבוץ הכוכבים נחש המים (בקרבת המולות מאזניים ועקרב) ולפי מדת גדלו נחשב אל המחלקה העשירית במערכות הכוכבים למחלקותיהם. הכוכב החדש הזה נלה גם הוא כמו כל שאר הכוכבים המתגלים ע"י התוכנים בימים האחרונים בעזרת הפוטוגרפיא. ויהי בעת ההיא וגם התוכן שארלווא בעיר ניצנא מצא את הכוכב הזה בעזרת הפוטוגרפיא. בימים הראשונים להגלותו חשבו, כי זה הוא אחד הניצוצות אשר הזכרנו למעלה ואשר יתגלו לעיני התוכנים חודשים לבקרים, שהם סובבים את השמש במסלוליהם בין כוכבי הלכת מאדים ושבחתי. ואולם אחרי התבוננות יתרה ובחינות מדויקות במהלכו של הכוכב החדש הזה (החשבונות נעשו ע"י התוכן א. ברבריד) נוכחו התוכנים לתמהונם לדעת, כי הגוף הזה איננו מן הניצוצות אחרי אשר מסלול לכתו סביב השמש איננו בין מאדים ושבחתי כי אם בין ארץ ומאדים.

יש לנו איפוא עוד כוכב לכת אחד והוא התשיעי במספר כוכבי הלכת אשר לממלכת השמש שלנו. הכוכב החדש הזה משלים תקופתו סביב השמש בזמן שש מאות וארבעים וחמשת ימים שלנו (מאדים משלים תקופתו בזמן שבע מאות ושמונים ושבעת ימים). בדרך מהלכו סביב השמש יכול הכוכב החדש להמצא בקרבת אדמתנו כמדת 0.15 ממדת המרחק המבדיל בין השמש ובין הארץ, ואז יראה לעינינו כמדת גדלו כאחד הכוכבים מן המחלקה הששית, ובעת היותו רחוק מאתנו תכלית ריחוק תקטן מדת גדלו עד החשבו למחלקה העשתי עשרה במחלקות הכוכבים.

ויקראו התוכנים את שם כוכב הלכת החדש הזה, ערוס'. ויהי הכוכב הזה נכבד מאד בעיני התוכנים והגהו כיום הזה ילד שעשועים למו ימצאו בו ענין רב לענות בו, כי בעזרתו חושבים למצא בדיוק את מדת המרחק אשר בינינו ובין השמש. כי עד היום הזה לא עלתה ביד התוכנים למצא בדיוק את מדת המרחק הזה, ואף בעזרת הכוכב החדש ערוס' תקוה טובה נשקפת למו לפתרון השאלה הנכבדה הזאת, אשר כרוכות בה עוד שאלות רבות בתורת התכונה, ועל כן יתבוננו כיום מעל כל כמות מצפה הכוכבים אל הכוכב ערוס' ואילו ישיקפו בשים לב.

ואל נא יהיה הדיבר לפלא בעיני הקורא בשמעו, כי ענין נכבד כזה, מדת המרחק שבין השמש והארץ, לא התברר עד כה לתוכנים. ודעת היום, כי הדיוק כמדת המרחק אשר אנתנו מדברים הפסס על אדותיו הוא רק במספר קטן מאד, אשר כמר מדלי יחשב לעמת גודל המרחק, והוא דיוק של מאת אלף פורסא כקירוב; ואמנם נעלה הדיבר מעל כל ספק, כי בעוד מעט מצא ימצאו התיכונים את המדה המדויקת הזאת והשיגו תשיג ידם לתת לנו את הקצבה למדת המרחק בתכלית הדיוק, והכוכב החדש ערוס יהיה למו לעינים בדבר הזה.

המדה אשר קצבו התוכנים עד כה למרחק השמש ממרכז אדמתנו היא עשרים מיליון פרסא.

הפנישה אשר על אדותיה נבא פאלב בשעתו כי תפגש האדמה בכוכב שבט בירה נובמבר לשנה העברה, ואשר מפניה חרדו וחתו כסילים רבים, נתנה עור הפעם ענין לתוכנים לענות בו; ואולם לא הפנישה בעצמה היא נושאת החקירה כי אם חוץ אחד מולל, אשר יראה בכל עת בוא כוכב שבט לעיני התוכנים, והוא: אנחנו יודעים, כי כוכב השבטים בלכתם במסלוליהם מאחרים המה את תקופתם לרגלי מעצורים שונים שהם פוגשים בדרכם, המשביתים אותם בלכתם, כמו משיכת כוכבי הלכת שהם עוברים ביניהם ועוד. והנה התוכנים מביאים בחשבון את כל השביתות האלה ואחרי החשבון המדויק הם יודעים למנות ימי תקופתו של כוכב השבט מראש, ואולם לתמהונם יראו, כי מלבד כל השביתות הנודעות להם יש לכל כוכב שבט עוד מעצור אחד ושביתה הבאה מסכה לא נודעת, והיא נודמת איחור התקופה לכל כוכב שבט באיזו שעות. ככה רואים הם, כי כוכב השבט ענקאי המשלים תקופתו בזמן שלש שנים וארבעה ירחים יאחר מדי פעם בפעם את בואו כדי שעותים וחצי. הדבר הזה יורה אותנו לדעת, כי כוכבי השבט שהם בעצמם חומר דק מאד פוגשים בדרך לכתם איזה חומר וך לא נודע לנו, והוא המפריע את מרוצתם במדה יודעת.

מן החשבוניות הערוכים בימי התוכנים נראה, כי החומר ההוא המפריע בעד מהלך כוכבי השבט נמצא במדה מרובה בקרבת השמש ומדרגת התעבותו של החומר תגדל במדה שימעט המרחק בין השמש וכוכב השבט בערך מרובע, וזאת אומרת בהתמעט המרחק כדי שלש פעמים מתעבה החומר הוא כדי תשע פעמים (שלש פעמים שלש) ובהתמעט מרת המרחק ארבע פעמים ככה יתעבה החומר שש עשרה פעם וכן הלאה. הדבר הזה הוא אמנם נוסד על השערה אשר העלה התוכן אלברס ואחרים: ענקי, יוסמן ועוד, וביחוד בקרב התוכנים הצעירים והחוקרים אשר בדורנו זה מצאה לה תומכים, ואולם השערה הזאת מוסיפה מדי פעם להתאמת ולהתקים במופתים מן הגיונות והמעשים הבאים לידי התוכנים.

כל עקרה של ההשערה הזאת הוא הדבר אשר הזכרנו למעלה בתחלת מאמרנו זה. כי העטר הנמצא בחללו של העולם הממלא את הריקות שבין גרמי השמים מתעבה יותר בקרבת הגופים מאשר הוא בהרחקו מהם, והעטר הזה הן הוא החומר המפריע בעד מהלך כוכבי השבטים ומשבית תקופתם. מדי קרבתם ללכת אצל השמש.

וכוכבי השבטים בכלל הם אצל התוכנים חידה בגלל דברים רבים הנראים כמו ובמהלכם, ואך לרגלי החקירות הרבות והבחינות הנעשות בשקידה עצומה ע"י העובדים עבודתם כשדה החקירה הזאת התבררו בימים האחרונים הרבה ספקות ולחידות רבות נמצאו פתרונים.

לפני שנות מספר מצא אחד התוכנים, כי מדת המהירות למרוץ כוכבי השבטים תשתנה לפעמים פתאם מבלי דעת את הסבה, ויהי כאשר החלו התוכנים לערוך חשבונות מרוץ הכוכבים האלה משנים רבות שעברו ועד היום הזה ומצאו, כי השנוי הזה יוצא לפעלו בתקופות קבועות אחת לעשתי עשרה שנה כמו השנוי המתחולל במספר הבהרות הנראות על פני השמש. ותהיינה שנות התקופות האלה: תקציני, תריה, תרטיני, תרכיני,

תרליש ותרירם. והתוכן ברברוך הוכיח לדעת, כי שני כזה בתקופות אלה מתחולל גם במדרגת אורם של כוכבי השבטים. ויוציא התוכן הזה משפט מן החזיון, כי מקור השניים האלה הוא באוצר הכח אשר בשמש עצמו, כי מתחולל בו שני לתקופות אלה הראה פעלו בחזיונות ההם. ומה הוא השני המתחולל באוצר כחו של השמש — לא נודע.

ומה נפלאו כוכבי השבטים בדרך מהלכם! מה רב ההבדל בין מסלולי כוכבי הלכת, שהם כמעט עגולים כגולגולים, ובין מסלולי כוכבי השבטים שהם ארוכים וצרים ותכנית עגלגלת למו! התוכן טיסערוך בספרו, תכונת השמים באר בחשבונות מדויקים את סבת ההבדל הזה בהוכיחו לדעת, כי לא השמש הוא המרכז אשר ילכו סביבו כוכבי השבטים כי אם הנידול שבכוכבי הלכת והוא הכוכב צדק, והשמש נודמת רק להנות את כוכבי השבטים ממסלוליהם סביב צדק ולהאריך את עגלגלותיהם. את הדבר הזה שהעלה התוכן הגיל בתחלה בדרך השערה חזק ויאמץ גם התוכן הרוסי בעדיון וגם רבים מן התוכנים האחרונים יתמכו בו. איך שיהיה הנה דבר זה נעלה מעל כל ספק, כי כוכבי השבטים לא חפשים הם מפעולתו של הכוכב צדק המראה פעלו על מהלכם, והתוכן האמריקאני קרקואד צעד עוד צעד אחר קדימה בענין זה ויחלט, כי כוכבי השבטים לא זו בלבד שהם הולכים במסלוליהם סביב לכוכב צדק, כי גם נוצרו על ידו ויהיו מן הניצוצות הקטנים אשר רחפו בקרבתו מימי בראשית בתור חומר ערפלי.

אם נכונים הם הדברים האלה הנה אחרי דעתנו כי כוכבי השבטים כגלל חומרם הדק הם מתפוררים בדרך מהלכם בהמשכם בכח כוכבי הלכת אשר הם עוברים ביניהם ומקצת חומרם נמשכת אל הכוכבים ההם ונופלת עליהם בתכנית מסר כוכבים או כוכבים נפילים אשר יראו לעינינו ברקיע, אנחנו באים לידי החלטה, כי הניצוצות אשר הוכרנו למעלה הולכים וכלים לאט לאט אחרי עבור עליהם אליפות ותמורות, וסוף סוף הם נבלעים בכוכבי הלכת אשר יקרכו אלימו.

כל אלה הם השערות התוכנים אשר העלו בימים האחרונים בחקירותיהם בשדה החכמה הישנה והחדשה, היא חכמת תכונת השמים כיום הזה.

קִיּוֹן הַסְּבִתוֹת.

מאת

יצחק פערנהאף.

החומים הרקים, המזוהרים ככסף, הנקראים בפי ההמון "קיצוץ-שלי-נשים-זקנות" (*), מרחפים ומסים באויר. והאויר כהיר וצח, אבל קבל איזה שנוי מוחשי, איזה גֶּן אחר, ונכר כי עבר הקיץ והבציר בא.

משרתו של בן-חיים המורה הביא מכתב מאת אדונו, בו הוא מודיע בקור על השעה הראשונה אחר חצות היום.

דבורה, עלמה יפה כבת שבע עשרה שנה, הניחה את ספרה, שקראה בו עד עתה בעיון גדול, מידה, ומחאה וספקה כפיה לאות תענוג ושמחה, כילד השמח לקראת שעשעים חדשים.

האח! המורה יבוא, ולרגלו תבוא גם החדוה למעוננו.

דבורה זאת חבקה בורעותיה את אמה, שנתאלמנה זה שנים רבות, ובכל זאת עדיין לא נכנע יפיה תחת מאורעותיה ונסיונותיה המרים.

דבורה, עד מתי תעשי מעשה נעוזה, הביעה אמה בנעימות — עד מתי אהי מוכרחת לנעור כך על...!

ודבורה השוכבה סגרה שפתי אמה כנשיקה ארוכה.

"אל נא אמי תנני הת-הגותי זאת לפניו, כי בשמעו כזאת ידמה באמת שעודני בחקופת ההתהוות וההתפתחות, ועוד לא יצאתי לנמרי מכלל ילדה חסרת הנמוס, וזאת לא מתאים לפני, האין זאת אמי יקרת? — אבל כפי שרואה אני אינך יודעת אמי, כי שמחתי הנלויה שתנסך עלי ביאתו של המורה אל ביתנו, היא רק למענך. בימים האחרונים האלה תלכי קדרנית והינך כל כך עצובה, כל כך תפושה כדורדורים נונים, ורק המורה המכוער הזה יבין לזכך האויר סביבך. והודות לפספוסיו שעלי דמה עושים רושם לא טוב, תתעררי מעט מתונתך האיזמה ואני נהנה מאד בהשפעתו הטובה של האיש הזה שהוא משפיע עליך נשמתי ודחי.

האם קמה ממושבה וקרבה אל הראי הגדול, לערוך ולחקן צמותיה השחורות שנפלו כלי סדרים על פניה, וכשתחבה, מאחז-שער" בשערותיה נראו ידיה הרועדות... אולי הסבה בכינה את פניה, למען הסתר את האודם הקל שכסה לחייה לדברי בתה האחרונים.

המורה בא ונתקבל כחבה יתרה מאת האם, ובאותה היהירות והגאווה, המיוחדות לעלמות צעירות, מאת הבת, שעזבה תבף את החדר.

בן-חיים הוא ככּן שלשים וחמש, ואם לא נשאלה את פי הנערה דבורה, הוא איש חביב ולא נכרת בו אותה הקטנות המסמנת את רוב המורים משאר אדם. — אביה

(* אלוטוויבער-זאָמער.

ש' דבורה שהיה נ"כ מורה בבית הספר שיורה בן-חיים הניח אחריו עקד ספרים עבריים, עתיקים וחדשים, ויען כי בן-חיים חפץ לרכוש לו את הספרים האלה בא לדגלי הקניה הזאת אל בית אלמנת רעו המת לפקח על אוצרו. ע"י בקורים אחדים די היה לו לרכוש לו מושג נאמן מהעובד, לבלי צריך עוד אחיכ לבקר את הביח.

הוא חש את הדבר הזה, וטרם הלך אל לשכת-הספרים לעשות את מלאכתו, קשר אנב אורחא שיחה קטנה; וככל פעם העיר כי הבקור בבית הזה בכל זמ, נתווה אצלו כמו דבר הכרחי, ומאד צר לו, כי עוד מעט יבוסל העסק שדיה הסרסר בינו ובין קרבתם של נרי הבית הזה, ויבוסל ממילא התענוג ששבע כפעם בפעם להתראות אתם—ולשוחח עמם... הבטוים האלה המליט כמו בלי כונה וכלי כל המעמה, כמו שמושיטם כלאחר-יד, לשכנה ורה היושבת אל שלחן האכל בבית-מרת, איזו ממתקים מפני הבכוד.

אבל על בעלת-הבית עשו דבריו אלה רושם עמוק, והתרנשותה נתבלטה על לחייה שנתארמו, כמו קוי שמש אביב נשקו איתם.

היא עומדת בדודה. בעד החלון היא מבטת על המרחק הריק, הריק והעצוב. עיניה ניפלות על חושי-משי הריקים, המרחפים לאט לאט, קמעא קמעא לפני זכוכיות חלונה.

והיא זוכרת עתה את האנדה-התמימה שספרה לה אמה הוקנה או, או בריותה עוד ילדה קטנה, על אודות החושים האלה.

יהקץ בהגיע עתו למות, היא בוכה מאד, הוא בוכה ודמעות ככסף נוזלות מעיניו ובחלל האויר תהיינה הדמעות לחושי-כסף, ואותם שולח הוא הקץ לבני החיים למת-פרידה....

חכרון ימי נעוריה עולה לפניו, והיא תלכד כמו בקסם, וחולמת....
אבל החלומות המה כל כך משושטשים, התמונות, המושגים כיכ מסתככים....
הוא תתעורר ותקין מחלומות נעוריה. פתאום היא זוכרת את המשמעות השנית של החושים האלה, כפי שמבאר אותם ההמון.
"קיצן-של-נשים-זקנות!...."

היא דובבת את המלים האלה בחציו קול. ונדמה לה כי לבה שנתכוץ לכשיאת המלים האלה, נתעורר ברנע, נתעורר בחוקה ומתאמץ הוא להכחיש את המושג הזה....
ובדמיקותיו הבלתי נרלים הוא מברז:
"לא, עוד לא בא הקץ לקיצן... טרם באת לכלל נשים זקנות... את תוכלי לאהוב עוד בכל חום אהבה ראשונה... את אוהבת אותי... אותי..."
"קיצן של סכתות!" דברה לנפשה.

המושג האכזרי הזה עם כל פרושו ובאוריו מתפשט עתה בכל אכריה ונדמה לה כי כשבילה נברא, כי עליה נאמר הפתגם הזה... וכאב חריף, חריף וחד, חודר ובוקע תוך לבה האוטלל....

יום בציר כזה, אשר למרות בהירותו יחושו איזו צנינות במזג האויר, והוא כמו הזיק האחרון של הטבע הנוסס, יום בציר כזה, אשר אף כי השמש זורח בו ושולח קרם חמים, בכל זאת יודעים הכל כי הוא "הקדמה" לשמים כדים, ליער עצוב.... לעלים

כמושים... ולחורף איום... יום כזה, האם אינו העתקה נאמנה מחיה הטונים. האם אינו סמל דמות מאורעותיה ומסבותיה...?

עודה בנעוריה, יותר נמי, עודה כמעט בילדותיה. בלי רצון עצמי, בלי הבנה והבחנה נתנו אותה אבותיה העניים לאיש, שהיה יכול לפי ערך שנותיו להיות גם אביה. והיא כבת ישראל צענה לא ערכה מתאה ולא הרירה אחר מעשה הוריה כלום, אף כי ראתה אחרי כן, אחרי אשר באה לכלל ידיעה, מה שעשו לה אלה חפצי אשרה... בדיעבד הסכימה — בסיה, אבל לבה שהיה מלא חיים נשאר ריק... פנוי... וכה עברו הימים, החרשים, השנים על האשה הצעירה הזאת בצד אשה יהוקי ביחוסו אליה, אשר כאב אהב אותה. אבל אך כאב אהב אותה וכאב התהלך עמה, יש אשר ספר עתיק שכבר בלה מווק היה חביב עליו יותר מבתו שהיא אשתו.

אשה מת. אבל אביבה, עת הוהב שלה, מת נ"ב. — — — — —
עתה נערו איוו רנשות של ילדות בלבה, עתה פתאום נשתחררה מאותו הרעיון הישן שהקיף אותה בשנות אלמנותה, שעל פידו עליה למתוח קו תחת סך הכל של חשבון חירה... היא יצאה פתאום אל חוג יותר נרחב של מושגים חדשים ושאיפות חדשות, היא מרגישה כי חיה שנו לגמרי, כי חיים חדשים ותקות חדשות ממלאים את כל קרבה...

וכל זאת נתרזה עי בבקרו של בן־חיים בביתה...
והאם באמת כבר עבר זמנה? האם אינה יכולה עוד למלאות חורבנו של לבה...
לא! עורקיה ערו... לבה דופק... וכדפיקותי הבלתי רגילים הוא מכרז:
לא בא עוד הקץ לקיצד... את תכלי לאהוב בכל חום האהבה הראשונה...
א תו את אהבתה... אותו רק אותו...

והזמן קצר מאד. היום או מחר ינמור בן־חיים את העסק שהיה לכמות עינים לבקוריו בביתה יום יום, עוד מעט ויונבל וכותו לכא בתוך רוק אל מעון אשר שתי נשים פנויות בלי כל מנין שוכנות בו. הלא מירה היא, ותפקידתו דורשת זהירות... והרבר מוכרח לכא לידי בירור וליבון, ואם לא תבוא ההארה מעצמה, תובא בחוקת היר... כן נמרה בלבה.

הוא הקדים היום לכא מאשר רגיל תדיר, הוא בא לעת כזאת שידע כימצאאת נברת הבית לכדה במעונה.

היא אספה כל כחה להסתיר מבוכתה וסוור נפשה. היא ידעה היטב כי עומדת היא לפני הרגע המכרח למלא תביעות לבה... ולבה הכה מאד והמיתו כמעט נשמעה בחדרה השקמ.

הוא ינע לדבר כוהירות, אבל כל מלה היוצאת מפיו היתה כסרח העורף, כל כך בלתי טבעיתו, כיכ מכנית...

היא השיבה ניכ בדברים שאינם אומרים כלום, בנכוב מלים דתוקים, וכל יניעתה לחתור ולכא אל המחוו המבוקש, כי השיחה תהי יותר נונעת אל המטרה שאליה קותהי עלתה בתרו...

וישתקו שניהם.

שניהם חשו כי הרגעים האלה יחלו להיות עליהם למשא וליניעה יותר מדי, וכ צריכים הם לקבל איזה שנו לטובה.

בן-חיים שדמף את האלבוים המונח לפניו על השלחן, נתן אות כי סבלנותו באה עד קצה. פתאום הסיע את כסאו ממקומו, וינש אותו קרב, קרב מאד אליה...
 כח סבלי אינו חזק ככ לשים על פני מסוה שאינה מתאימה לי ולך אדונתי רבת החסד — נמנם בן-חיים בהתאמצות ובקול נאלץ — יכבר עברו עלי השנים —
 הדל בקול רועד — עברו עלי שנות העלומים שבהם ירמה העלם כי צריך הוא להלביש את הרגש הגשנב בשסוה נשנבה ובסגנון נעלה... איני רואה הצורך הגחוקי — הוסיף בקול יותר חזק וחפשי, עד כי הרדיב עזו כנפשו להעיף עינו על האשה האפה שישיבה נכחו נאלמה ולא נרעה עיניה ממנו — איני רואה הצורך הגחוק להסתיר נמיטי שהיתה פתאום ללהבה בלבי, לב נערזוקן, ממך אשה עדינה, כי התנהגותך עמדי מדרגע הראשון, תת תקוה בלבי כי לא תשיבי פני ריקס...

הוא שתק מעט, ועיני האשה, שישיבה כי קרובה אצלו עד שנשמת רוחה ננעה בו, אורו פתאום, והפיקו השתקקת עוה, חום שלהבת, ולולי הבושה היתה נופלת על צוארו וזיתה ציעקת: הן, הן, חייתי, נשמת, אהבתך!
 במבט עיני נבירתי אני קורא כי צעדי הראשון לא פנש התנגדות, הוסיף בן חיים לדבר בלב בטוח, ובכן — ההגך מרוצה להצעת, לתת לי לחברתי בחיים את — בתך היפה?...
 האשה לא צעקה. אך חורת כמות נפלה מכסאה על הארץ — ותתעלף.

קיץ של נשים וקנות!...

החופים הדקים המזוהרים ככסף, הנקראים, קיץ של נשים וקנותי מרחפים ושמים באויר. והאיר בהיר וצח, אבל קבל איזה שנוי מוחשי, איזה נון אחר... וכבר כי עבר הקיץ הדביד בא.....

יסורים של אהבה.

(מ כ ת ט).

ותחל אהובתי ותיד שחת;
 השניה כי אהבתי ותדמיני
 ותבחר באיש אחר ותעזובני;
 השלישית, הה! בה כלה הכיתי,
 כי — לאשה לי לקחתיה אל ביתי.
 ד י ב ס ו ל ל ע ר.

שלש פעמים כחיי אישה אהבתי
 ובכל פעם מיד אל זועם ננפתי,
 וככל אשר יספתי לאהוב אהבתי
 ותנדל בכל פעם כפלים ציתי.
 עת בראשונה אהבתי האחת

הכפָּרה.

זה התרנגול יתעמד לְמִנּוֹת
וְאֵנִי אֶקְנֵם לְחַיִּים, נִמְחָה חֲטָאתִי..."

*

לְמִנּוֹת? וְשִׁתּוּמֵם הַתְּרַנְגֵּל וְקוֹרָא,
הוֹי! בֵּן אָדָם מְשַׁעַע וּמְשִׁתּוּלָל,
הַעַל תִּקְצוּתֶיךָ לְעִבּוּדֵת הַבּוֹרָא
אֵדֵי מְדָקָא מְעוֹנָה וּמִפְשָׁעָה מְחוּלָל?
הַעַל בְּשָׂרִי אֹר וְהַעֲרִי שֶׁחַר
וְעַכְתִּי זְמִירוֹת לְאֵל קוֹנֵי —
חַרְף מִפְשָׁע נָקִי בְּצִמְרָא צֶחֶר
אֲחִיב רֹאשִׁי וְאוֹשִׁיט גְּרוֹנִי ?

הַרְף לְחֻזֵּךְ רֹאשִׁי שׁוֹחֵט אֲבִירִי!
הַרְפֵּנִי! מִדּוּעַ אֲתַפֵּשׁ בְּעוֹן אֲחֵרִים?
הַרְף סְבִיבָה חֹדֶר מַעַל צְוָארִי...
יְהִי מָה... אֲחַלֵּץ מֵאֲבִירִי בְּנִמְרִים...

וּבְאִמְצָעַת הַשְּׁחִיטָה נִשְׁמַט הַתְּרַנְגֵּל וְנִגָּם,
וְאִם צְוָארוֹ פָּרַע וְנִפְצַע הַגְּרוֹן
הַלֵּא כְּבוֹד חַיִּי מִתְּנִי בְּעוֹז שָׁנִים
וְלִתְרַנְגוֹל גְּבוּר וְיִתְב לְזִקְרוֹן.

* * *

הַתְּרַנְגֵּל גִּלְחָץ וְצְוָארוֹ גִּרְפָּא בְּרִבּוֹת
הַיָּמִים
בְּעִזְבֵּת הַרֹפֵא הַמְּיֻמָּה: הַעַת וְהַעוּנָה
וּכְתוּבֵתוֹ לְפָנִים וְקָרָא שִׁירָתוֹ תָּמִיד.
וְאוֹמְרִים אָמֹר: כִּי יִשִּׁים פִּסְמֵי צִיּוֹנָה.

שְׂמוּאֵל וְיִיסִמָּאן חַיִּוֹת.

דְּמָמָה פִּתַּח קַל הַשָּׁמַיִם
חֲצוֹת לַיִל קִבֵּר הַיָּעַ,
בְּחוֹתֶם הַתְּרַנְגָּה סָגְרוּ הַעֵינַיִם
עָרִים לְבַד הַפְּקָבִים בְּרִקְיָע...

וּבְנִרְכַּתִּי הַבֵּית הַתְּרַנְגוֹל וְשׁוֹרֵר
"קֵא-קֵא-רִי-קֵא" וְקָרָא שִׁירָתוֹ
זֶה מִלְּאֻכוֹתוֹ: יִשְׁנִים לְעוֹרֵר
עָרֵי יַפֵּח אַחֲרֵית וְשָׁמַתוּ.

יִשְׁנִים מְעוֹרֵר הַתְּרַנְגוֹל הַנְּבוֹן
וּמָה מֵנֵת חֶלְקוֹ וְגוֹרְלוֹ?
בְּדָמֹו יָתֵם חֲטָא וְכִפֵּר עוֹן
וְכֵן גּוֹרֵל עֲמֵנו הַנְּדָמָה לוֹ...

לְפָקוּחַ עֵינֵי הַעַמִּים בְּאוֹר,
לְהוֹצִיא לְאִמִּים מֵאִפְלָה לְנִהְרָה
קָרָא עֲמֵנו מְדוּר דוּר;
וְגוֹרְלוֹ? כְּגוֹרֵל הַתְּרַנְגֵּל- לְכַפְּרָה!

הַסּוּ! הִנֵּה קוֹל דוֹפֵק בְּדַלְתִּי.
שׁוֹחֲטֵי "הַכְּפָּרוֹת" וּמִשְׁמִשְׁיָהֶם בָּאוּ
מִתְעַרְהָ שְׁלֵפָה וְנִצָּאָה הַמַּאֲכָלֵת
רְעֵדָה אֲחֻזוֹ הַתְּרַנְגֵּלִים, פָּחַדוּ וְרָהוּ.

"תִּפְשׂוּ חַיִּים אֶת הַתְּרַנְגוֹל —
הַחֲבוּשׁ בְּשִׁמְזוֹן פִּתַּח הַמִּטָּה"
צִיּוֹ הַמִּשְׁוֹעָדִים בְּקוֹל,
"מִהְרֹו וְנִנְמֹר מַעֲשֵׂה-הַשְּׁחִיטָה".

בְּנֵי אָדָם יִשְׁבִי חֶשֶׁךְ וְצִלְמִוֹת...
זֶה חֲלִיפְתִּי זֶה בְּפָרְתִי.

פרופיסור יוסף הלוי.

מאת

ר. בריינין.

אחד החכמים המצוינים, אשר התודעתי אליהם בימי שנותי בפרו, ואשר השאירו רושם ברור ועמוק בזכרוני, הוא יוסף הלוי.

ביום השמיני לחדש יאנואר שנת 1894 ראיתיו בפעם הראשונה. היום מעונן היה, השמים זועפים וגדי הרחובות לחים ומגאליים, גם רוחו היה עכור. דירתו של הלוי היתה ברחוב Aumaire מספר 26 ורחוקה מדירתי שהיתה בהרבע הלטיני. בלתי אל הלוי האמנתי כי אראה את אחד החנוטים, את אחד המלומדים היבשים שאין בהם כל לחלחית חיים. ביום קודר זה נראה לי הכל באור-כהה.

צלול במחשבותי הנונות באתי אל מעון הלוי. המעלות אשר עליתי, או יותר נכון מספתי עליהן בבית זה, היו צרות, משופעות, מכוסות מיט ורפשו, ואור לא נה מעלות משופות ואפלות כאלה ראיתי רק בחצר גליבוב ברחוב זריאדה במוסקבה. משכתי את הפעמון שכבר העלה חלדה וישמע קול צלצל נחר. הלוי פתח לי כעצמו את הדלת.

התבוננתי אל ארון הדירה, הרושם הראשון אשר עשה עלי עוד שמוזר בזכרוני: הלוי הוא בעל קומה ממוצעת ובעל-בשרי. אולם משמך נז לא יכביד עליו את התנועה המזוהה. פניו עגולים, חלקים ואדומים; שערות ראשו הגדול קצרות ולבנות ככסף ועינו מסיקות אש-דגער, תם ושמת-החיים. אלו פגשתי את הראש המצוץ הזה בחוץ, בקרב ההמון הגדול, הייתי מתעכב, בלי כל ספק, בהליכתי ומתבונן אליו בעינים שקרות. הייתי משער מדעת עצמי כי אני רואה לפני ראשו של אחד הגדולים, דירתו של הלוי היא בעלת שני חדרים קטנים. החדר אשר בו קבלני הוא חדר עבודתו והוא גם הטרקלין. קירותיו מכוסים ספרים עתיקים, רובם בלתי-מכורכים, מהרצפה עד התקרה. קרקע החדר מרצפת לבנים אדומות וקרות כקרה וגם זכר למרכד לא נמצא בכל המעון. חלון אחד לא-גדול, מפנה אל חצר צר, מאיר ברוחק גדול את פני החדר. אצל החלון עומד שלחן ישן, ששופט, בלתי-משוח בששור, אשר מחירו לכל היותר פרנק שלם — אלה הן האבנים אשר עליהן יעבוד הלוי את עבודתו המדעית. אצל השלחן עומדים שני כסאות, ששומי כלי-עץ אשר גורתם מימות מתושלה. אלה הן רהיטי החדר ומטלשלי; חתר, מלבד שכבת-אבק עבה על הספרים, לא ראיתי בו, רתה אנכי להאמין כי גם תביתו של דיוננס היתה יותר מקושטה יותר מוכשרת לישיבת אדם מהחדר הזה.

אולם אך החל הלוי לדבר ולספר, מיד נשתנו פני החוץ. דבריו היוצאים מן הלב היו כל-יך חמים, חביבותו כל-יך טבעית, יהודית, מזרחית. עד כי נראה לי חדרו כקרן-אורה ונהר-שאננים. שיחתו היתה שיחת-רעים, מלאה ענין וחפץ, ואדמה כי אדעו מכבר הימים, קולו חזק, בהיר וצלול, ומגולה מיוחדת לזקן הוה. לדבר צחות בכל שפה

ולשון על-פי הברותיה, נגינותיה וטעמיה המיוחדים. כל דבור ודבור הוצא מפיו הוא מלוטש, מעוגל ומלא רוח חיים. החכם הישיש הזה שאינו מקפיד על דירתו, וכל המסתכל בה הוא רואה כי פה רק הספרים והגליונות הם העיקר והשאר מפל שבמטלים — הישיש הזה הוא נאה מדבר ומקפיד מאד על יפי לשונו. הלוי ממלא לרנעים את פיו שזקן, והשחוק הוא מלא ובריא, וך ומצלצל. קנאתי בשחוק הזה. נכר הדבר כי אלפי הספרים של הקדמונים המנחם צבורים זה על-גבי זה בחדרו לא הובישו בהאיש הזה, המטפל בהם יומם ולילה, את מיץ החיים וששונם. הלוי הוא כנער בן שבע-עשרה שנה להתפעלות, והוא חם ובר-לבב ממש כילד, ולא כילד של זמננו. כי אם כילד של הימים המיזבים הראשונים. ביחוד יש להתפלא על תמימותו המהורה והפיוטית של הלוי הנקי גם מאבק-ערטמותיו. אחרי כי גם הוא נצרך בכור-עני וסבול תלאות רבות, וגם נכשל פעמים רבות בכני-ארס שאינם מהוננים. תמימות כזאת בימינו היא מתנת-אלהים.

עת טועטה לפני בואי פרייה קראתי את הספר Entartung של מקס נארדוי ודבריו כל-כך פעלו אז על נפשי, עד כי בהתודעי בפריז לחכמים וסופרים גדולים בקשתי בהם סימני המחלה של סוף המאה, את סימני הציאה לתרבות כליון; וגם בבואי אל הלוי, כמעט שהחלתי לבקש בו במחשבתי אותם הסימנים אשר נתן נארדוי בהרבה מחכמי דורנו וסופריו, אולם מהרה נוכחתי כי לא זה הדרך ולא פה המקום. אנכי ראיתי הפעם לפני לא איש של סוף המאה, כי אם חכם גדול שהוא בריא בנופו וברוחו, והוא רחוק מכל אותן מחלות-הרוח הרעות של סוף המאה כמו שהוא רחוק תכלית הריחוק מחיי ההוללות של בני פריז. החיים המסכנים והפשוטים של הלוי היו ידועים רק לדורניים משנות המאות שעברו. חיים צנועים ושלוים כאלה מזכירים לנו את חיי שפינוזה.

הלוי הוא יהודי ספרדי בן ארץ-הקדם (הוא נולד בארריאנופול ביום 15 דצמבר שנת 1827). הסגולות המזרחיות לא נכחדו מקרבנו, ואולי עוד התעצמו, גם אחרי אשר סגל לו את התרבות המערבית בכל דקדוקיה ופרטיה. מי אשר עין-ביחנת לו יכיר מסקירה ראשונה כי הלוי הוא מלומד-מעצמו (אוטודידקט), כי נכחו ובעוצם רוחו עשה את כל החיל-המדעי הזה. הלוי היה לחכם מפורסם, למורה בבית-מדרש-המרעים, אשר שמו גדול ונכבד מאד בין כל חוקרי הקדמוניות אשר באירופה. — הוא היה למה שהיה רק הודת לכשרונותיו הנעלים ולהתמדתו העצומה. אך דברתי דברים אחדים עם המלומד הזה ואוכח כי איננו אחד מרבים, וצורתו הרחנית איננה העתקה פשוטה מטפוסם הידוע של בלשני אירופה.

הפרופיסורים מהמפוס המצוי יאמרו: הלוי הוא חריף יתר מדי, מהו דוא מוח עברי תלמודי והוא עושה קפיצות נסות בהשערותיו והנחותיו המדעיות. הלוי הוא נאון, אבל שטה והדרניות אין לו בעבודתו המחקרית. הפרופיסורים הנוצרים אומרים... אבל הדברים עתיקים, וכבר שמענום מפי כל האנשים אשר קנו חכמתם מפי מורים והורים בבתי-ספר ובבתי-מדרש ביניעה רבה, בבואם לשפוט על כבירי-הרוח החכמים-מעצמם. נפלא הוא הלוי: מצד אחד הוא חוקר עז הצולל בנבכי חקירות עמוקות, חוקר קדמוניות השוקע בחקירות רוח וצנומות, המטפל במצבות, כתבות ותעודות עתיקות, ומצד השני הוא פוסף, בעל דמיון עז ונלהב, וקן מצד זה ובחור מצד זה, לכן תמצאו בחקירותיו המדעיות מעוף-הדמיון, כח-היצירה, ועבודתו במקצוע זה חיה ופרייה, ובת-

שירתו טבעה, במדה ידועה, בחותם החקירה, הבלשנות והדיקנות. הלוי הוא בקי מצוין בכל חרי הספרות העברית העתיקה והחדשה. הוא זוכר ויטב גם את כל המאמרים העלונים המצוינים שב"המליץ", אשר הוא אחד מקוראיו התמידים. הספרות העברית של כל הדורות התקופות היא כחטיבה אחת בעיניו. והוא מבקש בה את רוח עם ישראל המתגלה בה בצורות שונות.

הלוי הוא שמי אמתי, בכל משך ימי עבודתו המדעית התאמץ למצוא את פעולת ההשכלה השמית על התפתחות רוח בן-האדם בכלל. הלוי מציא לאור משנת 1893 ירחון בשם: „Revue Sémitique d'épigraphie et d'histoire ancienne“ והוא ממלא את כל חוברת וחוברת מראשה ועד סופה כמעט במאמרו לכד. מספר המנים על מכתב-יעתו עולה לארבעים. די לו להלוי כי יש לו כלי-מבטא לדעותיו המדעיות, הנותנת כבוד לעמנו, והשאר, כמו מספר החותמים ועניני הכספים, הוא דבר אשר איננו כראי בעיניו לשום לו לב.

אני יושב ומדבר עם הלוי שעה, שעתים, שלש שעות, כי המלומד הזה הוא מזרחי ולא יספור את הדקים והרניים בדברו עם אחד מאורחיו. הכלל Time is money איננו כתוב בספרא דרבי יוסף זה. אני יושב ומדבר עם הלוי והוא, פתאום, החל להתנודד על כסאו ולהביט בדאגה אל קצה שלחן עבודתו, אשר גל עליה-הנהה היו צבורים עליו.

אנכי קמתי ממקומי וברצוני היה להפטר מפניו. האמנתי כי הפרעתיו מעבודתו, האת היתה סבת אי-מנוחתו ברגעים אלה. אולם שנית, אך הכעת את הפצי ללכת לביתי, ויפנה אלי הלוי בשאלתו להשאר עוד בהדרו, יען כי בחפצו לקרוא באוני אחרים משיריו, אנכי נשארתי.

הזקקה-יעיר לקח את אחד מנליונות-ההנהה מקבץ שיריו, מליצה ושירי, שהיו אז תחת מכש הרפום ויקרא באוני בהברה ספרדית, בטעם ובנעימה את החרוזים האלה:

משורר ציון.

שָׁם בְּכַבִּילוֹת שַׁחַר פִּוְרָה,	סַעַר מְרִיז פְּנֵי הַיָּמִים.
נַחַל זֶל מִתְּוֶה עֵין;	אֶף יְדוּשׁ צִוְרִים וּמְצֻדוֹת;
שָׁמֶשׁ חֲשָׁקִי שָׁם הוּא זֹרֵחַ,	עֲלָם עֲלָם יְפֵה עֵינַיִם.
צִוְהַ כְּלָב תִּזְיוּ לְעֵין.	אָנָּה פְּנִיךָ מוֹעֲדוֹת?
הַיְלָדוֹת נִמְהָרָה, הוּא עֲלָם,	מְקוּלוֹת סַעַר וְסוֹפְתָה.
וְחֶשֶׁק וְעֵנַר פְּקָחִים;	אֲדִירִים קוֹלוֹת לְקָבִי;
עַד מָתִי תִתְחַשֶּׁף בְּצֵלָם,	לְקַן אֲטוּשׁ בְּלִי אִימָתָה.
וְעֲלִיךָ אֵשׁ וּפְחָיִם?	יֵל עֲלָמִי וּבֵית אָבִי.
אֲחִי רַעִי אֵל תַּעֲצֹרוּנִי,	עֲלָם עֲלָם יְפֵה עֵינַיִם.
הַיּוֹם בַּד וּבְרָכִי רְחוּק;	בְּיָתֶה שֶׁב־בְּנֵי שׁוֹשְׁנָה;
תִּמְאֹת חֶלֶד לֹא תִתְעַנֶּי,	רְאֵה כְּשׁוֹחַר פְּנֵי שָׁמַיִם.
מֵאֲהָבָה חֲפָצִי מִתּוֹק.	וּלְקַן אֲצִיִּים תוֹר וְיוֹנָה.

הַעֲלֵם רֵיחַ מִהַר אֶל־הַר, כְּגֹר צִיּוֹן תִּרְוּ עֵינָיו.
 צֹר חֹבֶק, תְּהוֹמֹת רוּעַ; וּבִין עַרְבִים לֹא הוֹפֵיעַ.
 קָלְפוּ יָמִים, קִיץ עֶבֶר כְּבִיל הַרִים כְּגֹר הוֹרִיו.
 וְעוֹדְפוּ נָד וְגַע. מוֹכֵעַ בְּאֲשָׁפוֹת וְרָקֵשׁ;
 כְּמַעֲט נָסֶה צֶלַע עֲלָמָיו. הֵה נִתְקַו רַב יִתְרִיו.
 וּלְנִהְרֹת כְּבָל הַיַּעַ; אַךְ גַּם שָׁרִידָיו יִקְחוּ נֶפֶשׁ.

בשמעי את החרוזים האלה יוצאים מפי הלוי הבינותי לרוחם וינעו בנימי לבכי היותר דקים. המחבר הוא תמיד בעיני באור נכון לספרו. אם אני יודע ורואה את פני המחבר, היציר, המשורר, אם אני שומע את קולם ומסתכל בעיניהם ובתנועות פניהם או אביץ יותר לרוח סעלם, ליצירתם ולמחשבתם. אלו היה הקינטיסקום והפנונוגרף של עדיסון בימי ישעיה ורמיה היינו יכולים על ידי המכונות האלה לראות כיום את פני החוזים האלה ולשמע את קולם, או, אין כל ספק, היינו מרנישים את דבריהם ורנשותיהם הרבה יתר, תנועות מיתרי הפנים, צלצל קול חי, מבטעיץ, מטעימים ומכארים כל דבור דבור; הלוי הדניש והטעים בהדגשה והטעמה מיוחדת את הפלסול הצעצועים שבשפתו העבריה. העתיקה, שפת כתבי הקדש, שפת השירה העברית בהתקופה הספרדית-העדיכית. הלוי היושב עתה ספון בחררו הצר ושוקד על עבודתו זימם ויללה, החוקר הזה הקבור בחביתו של דיננס וראשו ורובו שקועים בספריו וכתביו, — יושב־אֵהלים! זה היה לפנים נוסע, נחדד ותיר, הלוי יעיד על עצמו באחד מגליונות, המנידי (שנת תרכ"ז גליון ו'): . איש נוסע אנכי מנעורי — עם קרח הצפון נתי, וחרבוני קיץ אפריקא היו שומרי ראשי שנים רבות, הרעב והצמא עמי התגורת, ולילות אֵל־שנה נמנו לי... עוד במקום אחד (המניד משנת 1867 גליון מ"ח) יכתוב כדברים האלה: הנני כותב המכתב הזה אצל משואות הרבות העיר העתיקה אדוליס במרחק מהלך חמש שעות ננבה הליאה מעיר מאסאוואה. הנני יושב באודל בתוך מדבר שמש, בראש המקום אשר שם נחתים עתה חיל מחנה ענגלאנד המוכנים לצאת למלחמה על מלך כוש. נמרתי בדעתי להתחבר על המחנה הגדולה הזו ללכת לרנלה למשרת חפצי בפנים הממלכה, אך לפי הנראה אהיה נאלץ להכות זמן רב טרם אשיש לדרך פעמי מפני כי מחנה ענגלאנד מתנהגת בכבודות ועבור זמן הרבה טרם ימושו ממקומם. אך אין לי דרך אחרת להסיק חפצי רק בהתחברתי אל צבאות ענגלאנד, מפני כי המרידה גדולה בכל ארץ כוש, וכל הדרכים בחזקת סכנה לאיש פרטי, איש אירופי לא יוכל לצייר בנפשו כל מה שסובל האיש החי עתה בארץ המשכלת הזו בימים האלה ובזמן הזה! במקום הזה תם הלחם. זה יותר מירח ימים הנני מחיה נפשי רק באכילת אורז מבושל במי־רפש, אשר ריח צחנתה מעלה באשה מורא מאדי.

הבאתי את דבריו אלה כלשונם להראות את התדום הרבה המברלת בין הלוי הנוסע ובין הלוי המשורר, הקורא את שיריו ודמעות נולות מעיניו. הלוי נלה במסעותיו לא רק כתבות חדשות, לא רק חקים חדשים בהלשונות השמיות, כי אם גם נלה שתי ערים חדשות. האקדמיה הניאונרפית בפריז כבדתה בעד תגליתו האחרונה במטבע של זהב, הזקן החוקר הזה העומד תמיד על דעתו בכל

חקירותיו ותגליותיו. עד כי כל חכמי מזרח ומערב לא ייזווהו ממקומו אף כחוש השערה. הבלשן הזה תקיף הרצון ושניא הרעיון אשר לא יכנע לפני כל חוקר — להזקן הזה יש לב יונה, לב רך כדונג, נפש עדינה, נדיבה, הפתחה לכל רגש. הלוי קרא לפני את שירו, שיה בת ציון:

מִי־זֶה מֵהֶם חוֹמֵל עָלַי	עָלַי, עָלַי, דְּמַעַת נְהִי
בְּמִקְאוּבֵי כִי אֶתְנַסֵּחַ;	לְקַצֵּה תְבַלֵּת רוּם רְקִיעַ
וְעַת לְבִי בְּמַר צוֹרֵחַ,	מְקוֹם בְּסִיל וְעַשׂ יוֹפִיעַ,
הַיֵּשׁ מִסֹּה אֲזוּנוֹ אֵלַי ?	וְשֵׁם לְתֵהוֹם רְבֵה הָיִ;
-----	לַיִם נוֹרָא מְבַפֵּה שְׁמֶשׁ,
מִה־הִי־הִלְךָ, דְּמַעַת נְהִי,	וְכֹל מְאוּר עוֹסֵף בְּאֶמֶשׁ,
מִדּוּעַ אֶל תַּחֲתִית תִּרְדִּי,	וְלִפְנֵי־פֶתַח שַׁעַר־אֵל,
הַלְעֲלוֹת רְמָה תִּפְחָדִי,	יִגַּע כְּרוֹב, שָׁרָף אֶרְאֵל,
לְמַעַן עַד־הִלִּי תִהְיִי ?	יִדַּד בּוֹבֵב, מָזֵר וְפִלֵּה,
עָלַי, עָלַי, הַנְּבִידֵי אֶבֶר,	וְקַעֲפֵר יַחַת שְׂאֵלֵה,
קַחֵי נֶגְמָם כִּי כָל־הַשְׂבָּר,	לְמַרְאֵה־זֶה לְבִי יִנְחַם,
-----	אֲשַׁמָּה, אֲנִיל, וְלֹא אֶרְחַם !

הזקן בכה, טפות נמות ירדו מעיניו על לחייו... באמצע השיר נפסק קולו. הדמעות שמו מחנק לצוארו. המראה היה נשגב, החרוזים האלה ירדו מעומק הלב, לב חי, לב חם.

סגולה מיוחדת לשירי הלוי, כי כלם מקוריים הם, שיריו — שיריו הם, אין בהם כל חקוי, ומה מעטה ומה יקרה היא המקוריות בספרותנו.

מה נעימה ומה פיוטית היא שירתו: תקותי. המשורר אומר:

עוֹד לֹא נוֹאֶשֶׁה תְּקוּתִי,
אֶרְץ מוֹבֵה וְנֶאֱהָבֵתִי,
כִּי לִפְנֵי בֵּא חֲלִיפֹתִי,
אֶמְצֵא־לִי בְּךָ מְקוֹם לְשִׁבְתִּי.

בֵּית קַמֶּן עַל־רֹאשׁ וְבָעֵה,
תוֹף בֶּן יֶרֶק וְעֵצֵי פָרִי,
וְנֶסֶן יוֹלְדֵת שְׂבָעֵה,
וּמִעֵן צַח דּוֹלֵג בְּמָרִי.

כמה צנוע הוא המשורר הזה במאוייו ומה עזה אהבתו לארצו. מה פשוט הוא שירו זה ומה חזק הרגש הפועם בו. מוקיר אנכי כל שיר מקורי, אם גם איננו לפי רוח הקוראים העברים ברוסיא.

עברו ימים אחדים ונודמנתי עם יוסף הלוי על האספה הציונית שהיתה בחדש
ההוא בפריז. כאספה הדיא יושב הרב הגדול צדוק הכהן ראש, שרה הצבא גלדשמידט.
המנוח בארון ד'אביגדור, השלחני ברזין, ראש חברת כ"יה נרסים לאָווע, א. ש"ד,
א. רהנברג, הסופר ד"ר א. נאָססינ ועוד אחרים באו אל האספה הזאת, שנמשכה
ארבעה או חמשה ימים, בתוך צירים מחברות ציוניות שונות. במשך כל הימים האלה
התבוננתי בעינים סקירות אל הלוי, אל ש"ח, שינו ונמוסי. ה"בטלן" המדעי הזה היה
פה ניטלמן אמתי, לבוש מחלצות ונגדים על פי הגזרה המודה האחרונה. אולם גם
בין אנשי-המעשה האלה היה הלוי סגור ומקופל בעולמו הפנימי. העסקים הצינו.
נשאו ונתנו בעניינים מעשיים שעמדו על הפרק התוקר המשורר בא בהצעותיו ובקשותיו
בדבר תחית השפה ויסוד בתי-ספר עברים בתכלית העבריות בא"י. לעולם לא אשכח
את המבט המחר, — אם אומר מבט-שליכו יהיה קשה מעט — אשר הפיקו עיני
העסקן הגדול ד'אביגדור בהביטו על הלוי, ואת קשיות הדעת של זה האחרון. שני
עולמות רחוקים נפגשו ברנע ההוא. הלוי לא נשא פנים לכל איש על האספה הדיא
ולא בקש לכוון את השעה, כי אם הגיד בכל פעם את אשר בלבו, הגיד הכל מבלי
אשר השאיר מאומה בקרבו. הלוי איננו דיפלומט. שפתו כלבבו, כרו כתוכו.
הרכבת תכונתו ונורתה היא פשוטה בתכלית הפשוטות, ואין בה כל התחכמות וכל
הסתבכות. האידיאליות שלו נשתמרה בו מנעוריו עד זקנה ושיבה, ולא לבד כי לא
נחלשה משנה לשנה, כי אם עוד הוסיפה כח ועצמה. זה יותר משלשים שנה הצינו
ב.המנידי את הרעיון ליסוד חברה, מרפא לשון, אשר הציב לה את המטרה, להגדיל
את העברית ולהרחיב את גבוליה, ויפנה בדבר זה גם אל הוקן שד"ל ויעוררהו בדברי
נמליצה לתת ידו אל החברה הזאת, בעליצות גדולה יודיע באחד מנליונות. המנידי :
גדול משוש לבי להודיע כי ת"ל יש זה תחת ידי חמשה חתומים מנכבדי אדריאנופול.
אשר התגדבו מכסת כסף איש כמתנת ידו לעזר מסד חברת, מרפא-לשון.

עוד בימים ההם הביע את הרעיון כי נחוץ הדבר, לאסוף תרומת כסף מכל
ידיב לב ומתעננ על זכרון אבותיו לגמול את עמל הסופרים, אשר בתבונת כפיהם
נחו את העברית אל מחו שלמותה ולהוקן ספר-מלים, חדש לצורך העת הזאת רבת
החכמה והמדעי.

ועתה כעבור יותר משלשים שנה התלהב בדברו אתי על דבר הרעיון לקדוא
אספה כללית לכל חובבי ש"ע וסופריה מכל קצות הארץ, ולעזין עצה במה ואיך
להחיות את השפה, להרחיבה ולהאדירה. עוד היום לא חדל מחשוב מחשבות רבות
ע"ד נחיצות חבור מלון עברי חדש המתאים לצורך העת הזאת.

משירי ישרון.

ולציון גלכה! קדימה, מזרחיה
 מקצוני הארץ ישמיע?
 שלמה כה תשרונ נפשהו ציונה —
 להארץ התרבה הנשמה?
 מה ימצא בציון? רק ציון על קברים
 המלאים רקבון זה במה?!

* * *

— הנה ימים מקדם דברוך זכרון
 ימי גלות חבירים, המלאים הוד וזר
 דבריה סגלתי בלבבי יערו
 תלמות נוקב, זכרונות הנער...

ליל אביב אנוכה, ליל נפלא, ליל קסם
 בקסומים או עמדו כל העצים בינור;
 ובמרומי שמים נקדות של בתם
 במסגרת של זהב הכתירו את הסהר.

או רוחות מבשמים התלחשו מסביב
 זרים גיחוח הביאו לאשנו;

ואתענג עם אחי על חמדת האביב
 תלמות בהקיץ חלמנו או שנינו...

ועל-אדות עמנו הרבינו או שיה.
 על-אדות התלאות, המצוקות, הזנה;
 על-אדות הרציון, על-אדות משית,
 אשר בא יבא, אם גם יתמהמה...

ואני ואחי שאלנו את אבינו:
 מימי זה יבא משית אלינו?

הן ישרנו זה על אשר עוינה
 ומתי זה תבא שנת נאלתנו?!

אתמול שמעתי קול גדול, קול נורא
 — הקוצרנא, אחים נרדמים!
 למה תנומו? הקיצו במהרה
 ועזרנא את ארץ הכמים!..

עזבו את הארץ, המלאה איסורים
 ודם היה ישפך במים...
 ולכו אל הארץ, הקרובה אל לבכם,
 המחכה זה שנים אלפים.

לכו נא אל ציון, הקרובה — הרחוקה
 אור חדש שם יהל ערני;
 שמה תחנינה העצמות היבשות
 ותפרח בעץ תקותנו.

את אדמת ישראל נעבודה, גתרושה
 ותמן היא לנו את יבולה;
 העבודה — היא חיים, העבודה — היא תקנה
 ותקנה הן טובה מסגולה.

אמנם דרכנו עוד מלאה חתמתים,
 עוד רבים מבשולים מעצורים;
 אולם מאפע כל אבני הנגף
 אם יהיו ישראל חברים:

זה — יסקל מאבן זה — יפנה הדרך
 ואלה — יחיו את האבנים;
 זה — יתקן הפרצים — עד אשר הגגן
 ישלימו הבונים — הבנים...

הנידוי לי אמי, לרעת אהפצה —
 שלמה כה עמי יריע

נידום אז אבי ; מפיו נעתקו מלים...
 קול אחי את רוחו אז המר.
 ויקמוט את מצחו, וישעל פעמים.
 ויפתח את פיו ויאמר :

אגיה קערה — עמנו ישראל,
 ותגודה, לא ימצא מנוח,
 וארץ ישראל, ואת ערש גלדותו,
 זה, ילדי, החף הבוטח...

— ארץ ישראל ? — לא זה, היה הדבר,
 שיעברו בה עמה נאליים ;
 הן ערי יהודה אכלות, שוממות,
 ומלאות קמשונים וחרולים...

אם בנינו — בונינו ישונו אליה
 וידיכם תעשינה תושיה ;
 אם יחיו את האבנים מערמות העפר —
 אז תשוב ארצנו לתהיה...

ובתחנת ציון — תחנת האמה
 ואורה אז יגדל, אז יהל ;
 ותחנה הארץ תחבקה הנשמה —
 ותחיה גם רוח ישראל...

אם תחיה ארצנו — אז יחיה עמנו.
 כי ישראל וציון — הנחף והנשמה...
 — כה הגיד לי אבי, הוי בתי תמתי
 האם עוד תשאלי : מיהו? שלמה?!

— אבינה דבריה, אבינה פתרונם
 אמי החביבה הנשמה!
 ובעד עמי ישראל, ארץ ישראל
 משתה אתפלל בדמעה...
 יחוקאל לעושי.

ואבי אז ענה... את דבריו אנכרה
 וישוכבו נפשי המלאה רב פאעים ;
 במחשבי לבתי יגלוו קרוארה,
 עת על שבר בתעמי אהנה נבאים :

ים וועף מסביב, גליו יחמרו,
 הפוסה תריע, הומיה ;
 ובין גבבי המים, המפבים בקוקה,
 התהלהך אגיה עניה...

הגלים יהמה המשברים תרמו,
 האגיה להשבר חשבת...
 מלחים יחפזו ברונן גשברה
 להצייר את הנוסעים ממנת.

יפוח הרוח, התנפבר הסופה,
 הגלים יתנשאו, ירעשו...
 הנוסעים יבזו ויפרשו בסיחם,
 החובלים מתקוה נואשו...

פתאם — הוי פלא ! — הסערה שתקתה
 הגלים מנעסם ינחו ;
 בטלית של תבלת מרחבי רקיע,
 גם רוחות ערנים יפוחו...

ימים עוד רבים (עד מתי לא אכע!)
 גורל האגיה בן יהי ;
 רבות חליפות עליה תעבורנה,
 רבות עוד רעות ונהי...

אולם יום יבא — נאלי חף בוטח
 אגיה קערה תגיע...
 — תידות דבריה לי, אבי יקירי, —
 בקול גדול אחי תריע,
 קישיונו.

תכלית מעשי שמים וארץ.

מאת

שמאל אלכסנדרוב.

פרק ב. *

בין ישראל לעמים.

אמר ריש לקיש בן נח ששבת חייב מיתה,
שנאמר יום ולילה לא ישבתו (בראשית ח) ואכר
מר אזהרה שלהן זו היא מיתתן. אמר רבינא
אפילו בשני בשבת. (מנהגין נ"ח ע"ב.)

כבר הכאנו, בפרק א', מאמרו של ר' לוי במדיר בראשית כי המזמור שיר
ליום השבת אדם הראשון אמרו ונשתכח מדורו ובא משה וחדשו על שמו, והכונה
הפנימית אל המאמר הזה כי מימי אדה"ר עד משה נשתכח מהמין האנושי תכלית מעשה
שמים וארץ עד זמן קבלת התורה על הר סיני שבו נתודע לנו התכלית המוסריי
והרוחניי של הקריאה בכלל. כאשר כן הורה לנו התנא הנאור ר' שמעון בן יוחאי
במאמרו המחוסם בזה"ל: .תני רשב"י, אמרה שבת לפני הקב"ה: רבש"ע! לכולן יש
בן זוג ולי אין בן זוג, א"ל הקב"ה, כנסת ישראל הוא בן זוגך, וכיון שעמדו ישראל
לפני הר סיני אמר להם הקב"ה וזכרו הדבר שאמרתי לשבת, כנסת ישראל היא בן
זוגך. היינו דבור, זכור את יום השבת לקדשו (מדיר בראשית פרשה י"א). והכונה
כי הרעיון הרוחני והמסריי מתכלית מעשה שמים וארץ בא לפני הבורא במענה לאמר:
לכל ההתפתחויות החומריות השונות של הבריאה נתת בן זוג, כלומר כי ישנם אנשים
העוסקים בהשתלמותם, זה עוסק במלאכת מחשבת זה עוסק בעבודת האדמה זה עוסק
במקנה וקנין, אבל להרעיון האלהי אין בן זוג, כי אין כל משפחה או עם או שבט
מיחד שיבחר לו את הרעיון האלהי לתעודתו עלי חלד, ושבת מה תהא עליה? וכמובן
מעצמו שכל ההשתלמות האנושיות השונות נחשבות כחול ביתוסם להשתלמות
הקדושה של תכלית מעשה שמים וארץ הנגלית בקדושת שבת, וע"ז אמר לה הקב"ה
בצדק, כנסת ישראל יהיה בן זוגך, כאשר כן נודע בתולדות הקולמורא כי האמונה
באל אחד היא מנת חלקו של עם ישראל מעודו ועד היום הזה כי. אורייתא וישראל
וקב"ה כולא חד הואי ואחרי אשר התורה האלהית היא בישראל ע"ז גם השבת היא
בת זוגו של ישראל סבא, ובצדק יאמר כי ימי החול, כלומר התעודות החומריות, הם
בנות זוגו של שארי העמים הקדמונים העוסקים בהענינים החומריות והמלאכות היפות
אבל ישראל בחר לו לבן זוג על הר סיני את הרעיון האלהי ותורת אל אחד מאורסה
היא לקהלות יעקב מעולם ועד עולם, ובכן מאמרו של ר' שמעון בן יוחאי הוא יפה
אף נעים, ואולם עוד נשאר לנו לבאר מה שמסיים רשב"י, וכיון שעמדו ישראל לפני הר
סיני אמר להם הקב"ה וזכרו הדבר שאמרתי לשבת כנסת ישראל היא בן זוגך.

אנדה יסה בין חכמי המקובלים, כי עם ישראל בנלותו הוא מתקן את חטא עין הדעת של האדם הקדמוני, וקץ התקן יהיה בביאת משיח צדקנו י. והנה אם נסיר את ערפלי הדמיון מהאנדה הזאת נוכל ללמוד ממנה לאמר: האדם הקדמוני אכל מעץ הדעת והחכמה, והיו לאיש משכיל וחוקר בכל דרכיו; צרכיו רבו, אך שכח ע"י זה את אלה עושהו, ורק לפרקים נתגלה אליו הרעיון האלהי ביום השבת, ואולם ימים רבים יעבורו מבלי לזכור את שם ד', וכן משפדת רבות ועמים רבים עוסקים במלאכתם והכמתם לקיומם ולצרכיהם מבלי לזכור את תכלית מעשה שמים וארץ, כי כאמור, הרעיון האלהי מקדש רק ישראל והומנים, והנה אם נביט בעין חודרת על ענין עין הדעת, או עלינו להחליט כי כן היה הפיץ הבורא מראש, שהאדם יתפתח עד קץ ההתפתחות והדעת, כי לולא זה לא נלה לו כי נמצא עין הדעת בעולם, ובשגם כי כל בריאת עין הדעת אך למותר היא, ואולם יען, כנדע, שכל מה שברא הקב"ה בעולמו לא ברא אף דבר אחד לבטלה (שבת ע"ז ע"ב) וא"כ על כרחך שבריאת עין הדעת גם היא לא היתה לבטלה... ואולם אכילת עין הדעת באה לו לאדם רק ע"י מלחמה כבדה בין התמימות ובין הערמוניות אשר שתיהן כאחת התלכדו בהאדם הקדמוני, ואמנם עדיין המלחמה הזאת שוררת בעצם תקפה בכל הדורות ובכל העמים, כי ישנם המצדדים בזכות הדעת וההשכלה וישנם שדורשים אותה לננאי, ויאמרו כי אין לנו לנעת בעץ הדעת פן נמות מיתה רוחנית ומסריית ע"י התאות השונות שיוולדו לנו... ובכן לא נמלאה הדבר אם הבורא אמר להאדם הקדמוני שלא יאכל מעץ הדעת פן ימות, הן עוד תמים היה האדם הקדמוני בכל דרכיו ולמה לו עין הדעת וסריו המר ממות, ואולם כאשר נראה כעת כי במלחמת הרעת עם האמונה והתמימות תצא תמיד הדעת עם זר הנצחון על ראשה, כן היה בהתקופה הראשונה כי הנחש הערום שהיה שוכן בתוך האדם פנימה נבר על התמימות ויאכל האדם מעין הדעת ונסקחו עיניו, אולם מלחמת הדעת והתמימות הוא הוא עצם האדם הפרטי והכללי, וכן נועד האדם מראש להיות ברמת הזה מאת אבי כל התולדה, ולא חטא אדם הראשון כי אם להורות את הדרך עין הדעת לכל האדם אשר על פני האדמה... אכילת עין הדעת נרמה לו להאדם להגרש מן עדן וקעין החיים, עין החיים הוא התורה שנקראת, עין חיים היא למחויקים בה (ועיין במדיר על הפסוק, לשמור את דרך עין החיים וכן בספריא מבואר שמוסב על התורה), הוא כאומר שמלחמת קיומו שנתרבה להאדם אחרי אכלו מעין הדעת הסבה לו להאדם שישכח את תכלית מעשה שמים וארץ, ובכן הלא נתרחק מעין חיי התורה אשר בתוכה אלהים... ואולם לכל ישכח הרעיון האלהי מכל וכל נטע הקב"ה את רגש הנחם והתשובה באדם ובניו, למען יזכור לפעמים את התכלית המקון בהבריאה, ולמען יתהוה הרעיון הזה לאט לאט לקנין כללי של אומה שלמה יוצאה מירך יעקב העברי, ותתקן עי"ז את חטא עין הדעת וזוהמת הנחש הקדמוני. כמובן מעצמו שהתקון הזה החל לצאת לפעולות באופן הניכר רק על הר סיני, שם קבל את עין החיים ויאכל ממנו והי לעולם, ושם אמר הקב"ה לישראל: זכרו הדבר שאמרתי לשבת כנסת ישראל יהיה בן זוגך... והנה אם כי ישראל סבא החל לתקן את חטא עין הדעת בקבלת התורה על הר סיני, בכ"ז עוד לא נתקן מכל וכל, כי אמנם חטא עין הדעת הוא חטא כללי לכל מין האדם

(* מקור האנדה הזאת הוא במס' שבת דף קמ"ו ומלאה היא בכל ספרי המקובלים הראשונים והאחרונים.)

ולא רק לעם פרמי, ובכן עשתה ההשגחה העליונה באופן כזה: העם הישראלי שחת את דרכו ולכן הוכרח להגלות בכל כנפיה הארץ, ובעוד שדוא מתקן את מעשיו עוד הוא משפיע מרוחו על כל העמים אשר על פני האדמה, וכנודע שזאת היא תעודת ישראל בנים לתקן עולם במלכות שדי, כמו שאמרו חז"ל, לא נלו ישראל רק כדי שיתוספו עליהם גרים... (נפסחים ס"ח). ישראל סבא מוסף מחול על הקודש, ומי המעשה מתקדשים גם הם בכחינת שבת. עד התקופה האחרונה שבה נזכה ליום שכולו שבת... היא התקופה המאושרה שעליה נבאו חזינו שתמלא הארץ חכמה ודעת ויראת ד' מהורה, ובאופן הזה יתוקן חטא עץ הדעת במלואו, דהיינו שכל מין האנושי יהיה מלא דעה, וכבוד ד' יגלה לכל בשר, כאשר היה בתקופה הראשונה קודם שאכל האדם הקדמוני מפרי הדעת וההשכלה, ואמנם עוד יתרון גדול להתקופה הזאת על הראשונה, אחרי שבתקופה הזאת המין האנושי הוא גם מלא מדעת העולם, ובכן המין האנושי קרב את עץ הדעת ואת עץ החיים כאחד והיו לאחריים בידו... והנה במסכת ברכות (דף ל"ה ע"ב) נמצאת דעת ר' שמעון בן יוחאי על הפסוק, ואספת דגנך בזה"ל: אפסוד אדם חורש בשעת חרישה, חורע בשעת זריעה, וקוצר בשעת קצירה חדש בשעת רישה, וזורה בשעת הרוח, תורה מה תהא עליה? אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית עיי אחרים, ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית עיי עצמן, שנאמר ואספת דגנך וכו'. וכבר נתקשו רבים דהלא הפסוק, ואספת דגנך מוסב על זמן שישראל עושין רצונו של מקום, כמו שנאמר, והיה אם שמעו תשמעו אל מצותי? ואמנם בספרי, טל תחיהי (צד כ"ו) בארתי את המאמר הזה עפ"י מה שבאר הרד"ק בישיעה את הפסוק הגזכר במאמרו של רשב"י: ועמדו זרים ורעו צאנכם, ובני נכר אכריכם וכרמיכם, ואתם כהני ד' תקראו, שהכונה היא שכמו שלא נטלו הכהנים חלק בארץ ישראל בשעה שנתחלקה לשבטים, יען שעליהם היה מוטל להורות תורה ומשפטים לישראל וד' הוא נהלתם ולכן נטלו התרומות והמעשרות מחלק בני ישראל, כן עם בני ישראל ביהוסו לשארי העמים הוא ממלכת כהנים המתקן עולם במלכות שדי, ולכן לא נטל חלק מיוחד בתארץ הכללית, וע"כ ועמדו זרים ורעו צאנכם ובני נכר אכריכם וכרמיכם וכ"ז רק מפני שזאתם כהני ד' תקראו... ורפסותי, ובכן יש לאמר כי גם רשב"י התבונן במאמרו זה ע"ד תעודת עם ישראל להיות ממלכת כהנים אשר אם רק מקיים את משלחתו זאת באמונה נקרא בשם, עושה רצונו של מקום ומלאכתו נעשית עיי אחרים, כמו שנאמר, ועמדו זרים ורעו צאנכם, שהוא ממעם שישראל נקראים כהני ד' כאמור, אבל ישראל אין מקיים את תעודתו הגשנה הזאת אזי נקרא בשם אין עושה רצונו של מקום ולכן מלאכתו נעשית עיי עצמו... כמו שנאמר, ואספת דגנך, שאם אמנם הפסוק הזה נאמר בשעה שישראל עושה רצונו של מקום, בכ"ז הלא המקרא הזה נאמר בשעה שישראל סבא שוכן על אדמתו, וא"כ הלא אין זה הרצון האמיתי לתקן את כל מין האדם במלכות שדי, זה לא יתכן מבלי גלות, ואם כן בשנתם על אדמתם לא היה ביכלתם רק לתקן את עצמם ולא יותר, ואולם בחטאם, שבעבורו קאה אותם הארץ ונתסודו בכל הארץ, הם מתקנים את כל העולם כולו, זאת ועוד אחרת, כי עיי גלות ישראל בין העמים הוא טועם גם מפרי עץ הדעת הכללי אשר נטל לחבל לכל העמים ולכל הלשונות, והוא דבר שלא היה אפשר להיות בשבתו על אדמתו וקופא על שמריו, ואולם עיי גלותו הוא מושפע ומשפיע כאחד, הוא מקבל

את ההשכלה העולמית מן העמים אשר הוא שוכן בקרבם, ובשכר זה הוא מורה להם את ההשכלה האלהית. הוא אוכל מסרי עין הדעת, ונותן להם מסרי עין החיים, ואולם יען כי גם לישראל חלק בעין הדעת, אחרי כי גם הוא אבר אחד מהגויה האנושית, אשר לכולם ניתן עין הדעת בשוה, ואולם עין החיים הוא מנת חלק עם ישראל בעצמו, בימים הראשונים, ואיך הלא גדולה היא מתת ישראל להעמים ממתנתם לו, ולכן בעבור מתנתו היתרה לא לקח חלק בהארץ הכללית, ומלאכתו נעשית ע"י אחרים עד עת קץ, ואמנם הדבר הזה מאומת בדברי ימי ישראל ובדברי ימי האדם, שעם ישראל לוקח חבל בההשכלה הכללית, לא פחות משארי העמים, ויתר שאת לו בהשכלתו האלהית הפנימית, ובכן הוא מקבל אל תוכו השכלת כל העמים, והוא משפיע זאת בקדושה ובטהרה על כל העמים, והדברים עתיקים.

והנה כעת נאמר את הדברים האלה במליצה אחרת: עם ישראל הוא בן זוגו של שבת, ושאר העמים הם בני זוגם של ימי החול, ובכן ימי החול הם מכינים לשבת הצרכים החמריים, ושבת מכין לחול צרכיו הרוחניים והמסריים וגם הוא מוסיף מחול על הקודש, כנוכר, באופן שמאמרו של רשבי במדרש שכנסת ישראל הוא בן זוגו של שבת, ומאמרו בכרכות שבזמן שישראל עושים רצונו של מקום מלאכתם נעשית ע"י אחרים הם שני מאמרים שהם אחד היוצאים משיטתו הבהירה של רשבי ע"ד תעודת ישראל בנוים, ובכן עלינו להחליט כי חטא עין הדעת של האדם הקדמוני, וחטא ישראל המאוחר אשר בעבורו נתפור בכל אפסי ארץ היו חטאים בשביל תקנת הרבים להחיות את המין האנושי בהשכלה וברעת וביראת ד', תכלית מעשה שמים וארץ, וכיו נעשה ממלאות אבי כל הפלא, כנוכר, והנה מכל הניל יצא לנו כננה באור מאמרו של רשב"ל הנצב בפתח פרקנו זה: עכ"ם ששבת חייב מיתה, שנאמר, יום ולילה לא ישבתו, אשר מלבד זרותו עוד נפלא הוא הלמד מהמקרא של יום ולילה לא ישבתו המוסב על העתים הנזכרות שם בפסוק: זרע וקציר וקור חום וקיץ וחורף ויום ולילה, וע"י יס"ם הפסוק כי העתים חזמי שנה האלו לא ישבתו לעולם, אבל אינו מדבר סה על האדם, בן נח, שהוא לא ישבות? (ועיין רש"י ומהרש"א בזה) ואולם לפי הניל יש לאמר כי גם רשב"ל התבונן על ההבדל בין ישראל לעמים בתעודתם הנשנבה הנזכרת, ובכן העכ"ם הם בבחינת ששת ימי המעשה להבין על יום השבת עד עת קץ, ולכן: בן נח ששבת חייב מיתה, שע"י הוא מסבב את הגלגל לאחור, שע"י שביחתו ממלאכתו מוכרח הוא ישראל לעשות מלאכה לעצמו ואיך הוא מחלל קדושת שבת... ישראל שהוא בן זוגו של שבת מוכרח לעשות מלאכה, ואיך תעודתו מה תהא עליה... ואמנם שישבתו שניהם, הבן נח הקדמוני ועם ישראל, בימים הקדמונים, הוא דבר שאי אפשר מפני שנאמר, יום ולילה לא ישבתו, ד"ל אחרי שהטבע לא תשקוט ולא תנוע ועושה היא את שלה בתמידות, ואיך אם ישבתו שניהם ממלאכה דרך ארץ מה תהא עליה? ושיעשו שניהם מלאכה הוא ג"כ אי אפשר כשאלת רשבי, אפשר אדם חורש בשעת חרישה וכו' איך תורה מה תהא עליה? ואיך רשב"ל במאמרו זה איננו מכוון על בן-נח פרטי כיא על בן נח הכללי הקדמוני אשר תעודתו היה להנהיג מדת דרך ארץ וכל חכמה ומלאכת מחשבת בעולם, אבל לא היה מתעודתו להיות נושא דגל השבת בידו, והנודר מן שובתי שבת אין העכ"ם הקדמונים בכללי (נדרים דף ל"א ע"י"ש), כי התעודה הזאת מורשה היא לבני יעקב הבאים עליה באש ובמים, ולמניהם מצלצל תמיד קול ד' הצועק:

זכרו בני ישראל מה שאמרתי לשבת כנסת ישראל יהיה בן זונך... מסרו נפשכם על התעודה הזאת וכל תשכחהו כמו ששכחהו האדם הקדמני לרגלי אכילתו מעין הדעת. וזכרו את יום השבת לקדשו.

במדרש רבה (קדלת פרשה א') נמצא בזה"ל: ישראל נקראו ארץ שנאמר (מלאכי ג') ואשרו אתכם כל הגוים כי תהיו אתם ארץ חסין. אתם תקראו ארץ חסין. אמר ר' ברכיה בשם רשב"ל. כל מה שברא הקב"ה באדם ברא בארץ לדוגמא לו; אדם יש לו ראש והארץ יש לה ראש שנאמר (משלי ח') וראש עפרות תבל; אדם יש לו עינים והארץ יש לה עינים שנאמר. וכסה את עין הארץ (שמות); אדם יש לו אוזנים והארץ יש לה אוזנים וכי אדם יש לו סה והארץ יש לה סה. שנאמר. ותפתח הארץ את סיה (במדבר ט"ו) וכי וכי; אדם מקיא והארץ מקיאה שנאמר. ולא תקיא הארץ וכי. אדם יש לו סבור והארץ יש לה סבור שנאמר. ידשבי על סבור הארץ (יחזקאל י"ח) וכי וכי. יעווייש כל המאמר הנפלא הזה. והנה מראש נראה בזה ברור השקפת בעלי המדרש שישראל נקרא בעצמו ארץ. וכל סקום שהוא בו שם ארצו עמו. ולכן יאשרו אותו כל הגוים שלא באו למדרגה רוחניות כזאת. שאמנם זה רק נאה לעם מקדשי שביעי. ממלכת כהנים. עם כזה אינו יכול ואינו ראוי להיות שוקץ על ארצו בלי סיוור בכל כנפי ארץ. ובזמן שהוא עושה רצונו של מקום מלאכתו נעשית ע"י אחרים. ובכן נעשה נוסף לארץ חסין... כן נראה בדברי המדרש שלפנינו התבוננותו קבוצה של רשב"ל על כל העולם כולו בכלל כמו על גוף אחד בעל אברים. ובכן בל נתפלא עוד על מאמרו. בן נח ששבת חייב מיתה. שאמנם כן הוא בכל גוף פרטי שהידיים עושים והמוח חושב. וכן גם בהנף הכללי. העולם. הידים עושים. הם המה האומות הקדמוניות העוסקים בצרכי החיים של הגוף. והמוח חושב. הוא הוא עם ישראל השומר שבת והחושב המשפיע דעת אלהים בארץ. כפי הנוער לו מראש. והנה מכלל הגיל יצא לנו כי רשב"ל ורשב"ל תמימי דעים הם ע"ד תעודת ישראל בנוים. ויעוין עוד בספרי. טל תחיה. שם הראיתי עוד הרבה מאמרי רשב"י אשר מהם נשקפה כמו שחר שימתו זאת. וכעת נוסף עוד מאמר משותף לרשב"י ורשב"ל ע"דו. זה תוארו: אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי. כל מצות שנתן להם הקב"ה לישראל נתן להם בפרהסיא. חוץ משבת שנתן להם בצנעה שנאמר (נשא) ביני וביני בני ישראל אות היא לעולם. אי הכי לא ליענישו בני נח על זה? (פי' רש"י בזה"ל: ואנן אשכחן שחזר הקב"ה להענישן על התורה ועל המצות דכתיב. ורח משעיר למו הוסיע מהר פארן. עכ"ל) ומשני ע"ז שבת אודועי אודיענהו מתן שכרה לא אודיענהו. ואי בעית אימא מתן שכרה נמי אודיענהו נשמה יתירה לא אודעי להו. דאמר רשב"ל נשמה יתירה נתן הקב"ה באדם ערב שבת ולמנוחאי שבת נוסלים אותה הימנו. שנאמר שבת וינפש. כיון ששבת. וי אבדה נפשי. עכ"ל המאמר הזה. והנה ע"ד ענין הנשמה היתירה כבר דברנו בפרק א'. ואולם בכלל מאמרו של רשב"י נפלא להבין מה הוא ענין בצנעה ובפרהסיא. ומה היא הכונה במה שאומר. מתן שכרה לא אודיענהו או נשמה יתירה לא אודיענהו. וביחוד נפלאה שאלת התלמוד: אי הכי לא ליענישו בני נח ע"ז? כאילו הדבר ברור. שבני נח מזהירים על שבת. הלא רשב"ל יאמר הוי"פ שבי' ששבת חייב מיתה? והוא הוי"פ מהקצה אל הקצה. ואולם לפי הגיל נכון הדבר. כי יש לכאר את המאמר בסגנון הזה: בפסוק נאמר. ביני וביני בני ישראל אות היא לעולם וני. וביום השביעי שבת וינפשי. והכונה

בוה מסבת על תעודת ישראל נושא דגל השבת בתור אות על מצחו לידע ולהודיע לכל כי ששת ימים עשה ד' את השמים ואת הארץ, ר"ל שישנו בורא כללי להעולם ומלואו, ואולם התעודה הזאת נתהווה לישראל רק בזמן שנאבדה הנפש הקודמת ממין האדם ע"י אכלו מעץ הדעת, ואז אחרי שהשבת נעשה בתור זמני ופרטי, אז מוכרח היה שיבחר עם אחד לשאת את האות הזה על מצחו תמיד, והוא עם ישראל בעל הנשמה. היתירה הזאת הבאה בערב שבת ולמצאי שבת הולכת, ובכן יש לאמר כי הנשמה היתירה הזאת היא המבדלת בין ישראל לעמים, כי אם אמנם כל העמים מוכרחים הם לשמרת שבת, כלומר באמנות אל אחד, אבל אינם מחייבים להסיף את זה ברבים ולא להתלמיד להיות לרב בזה, ורק מפאת זה נאמר: עכוס ששבת חייב מיתה, כלומר שהוא איננו בעל הפצה ברבים ודי לו לקנות את הקנין הזה, האלהי, לעצמו אבל אין לו למסרו לאחרים. אבל אין לכחד כי כל עכוס ועכוס בפרט, אם הפיץ לכונום תחת כנפי השכינה בן שבת הוא ונענש ע"ז אם לא שמרו כראוי, וכנזכר שהפרט הוא בן שבת אבל לא הכלל, ובכן אין כל סתירה בין שאלת הגמי לדעתו של רשב"ל.

הנהגה פעולת ההפצה של עם ישראל נעשית בסתר ובצנעה, כי אמנם אין לנו להגדיל בצמצום ככל עם ועם מתי נעשה לבן שבת ובן אל אחד, ואמנם רק רואים אנחנו כי כן הוא כי ישראל לרגלי פיזור פרסם את האלהות בעולם לאט לאט, ואולם ישראל בעצמו קבל את השבת בגלוי במרה ובהר סיני, ובכן צודק מאד אמרו של רשב"י כי מצות שבת נתן לבני ישראל בצנעה, ר"ל כי שבת ביחוסה לישראל שהיא פעולת ההפצה נעשית בצנעה והוא מהדברים שבינם לבין קונם, ואולם המקשן הבין כי כונת רשב"י מוסב על מצות שבת הפרטית ולכן שאל בצדק: איך לא ליענשו עכוס עליה? ואמנם הלא הוא מהמושכלות הראשונות כי גם בני נח מזהרים על היחוד ועל מצות שבת כמובנה הפרטי (עיין במסכת סנהדרין דף נ"ז ע"ב ור"ל), וע"ז משני בצדק שבת אודעינהו אבל מתן שכרה לא אודעינהו, ר"ל בגלוי נגלה רק מצות שבת הפרטית ההויית, אבל לא מצות שבת הכללית, בת העולם הבא והולך עד התקופה האחרונה, זה נתן רק בסתר ובצנעה, ומתן שכרה של שבת, שהוא שעל כל ששת ימי המעשה להכין לצורכי שבת, זה לא נאמר בגלוי על הר סיני, ורק ברמו שנאמר להם: זכרו מה שאמרתי לשבת כנסת ישראל יהיה בן זונג... או יש לאמר בלשון אחר כי נשמה יתירה לא אודעינהו, והוא ניכר מוסב על פעולת ההפצה הנקראת נשמה יתירה, כנזכר, בשנם כי שימת רשב"י ורשב"ל ע"ד ההבדל שבין ישראל לעמים מאומתה היא בדברי הימים הכלליים ובדברי הימים של בני ישראל, ואשרי העם שככה לו, ברוך שבחר בהם ובדברי חכמיהם!

בִּקְרָת

ספר התורה והחיים בארצות המערב בימי הבינים מאת ד"ר מ. נידעמאן.
(העתקת איש פריעדבערג.) עם הוספות ותקונים מאת המחבר.
שלשה חלקים. הוצאת חברת. אחיאסף.

זוהי נעימה הנני ממלא כיום בבואי להעיר את און הקהל העברי על הספר
„התורה והחיים“, אשר יצא זה שנים אחדות לאור ועד היום לא נכתב על אדותו
בספרותנו אף שתיים שלש מלים. שתיקה זו סימן לא טוב היא לספרותנו. או ית-
נכון למבקרינו המרבים למטל בקמנות ובגדולות לא ינעו.

ספר-מדעי מיוחס, מה שקוראים בשם „ספר-המוסות“, חיוון יקר הוא בכלל גם
כשהוא נכתב באחת הלשונוות החיות השומה בפיהם ובעטם של מרי הקתדרא וחברי
האקדמיות, כפרט כשהוא יוצא לאור בשפת עבר. אמנם הספר, התורה והחיים לא
נכתב בעצם וראשונה עברית, ואינו אלא העתקה מהספר הנדול, נעשיכמע דעם ער-
ציהוננסחזעזענס אונד דער קולטור דער אבענדלאַנדישען יודען וואַהרענד דעם מיטטל-
אַלטערס, אבל גם התרגום הזה, אשר הרב המחבר שם לו הוספות ותקונים וגם
הקדמה עברית כתב בשבילו, הוא נצחון לספרותנו העברית. נצחון הוא התרגום גם
להמקור בעצמו, יען כי דברי חכמה ומדע הגונים לדברי ימי עמנו וספרותנו, יש להם
ערך מיוחד רק כשהם כתובים עברית, בשפה שהיא משותפה לכל העוסקים בחכמת
ישראל ולכל הקוראים בארצות נלחטנו הצמאים לקריאת ענינים כאלה. ספרו זה של
נידעמאן במקורו האשכנזי ענין הוא לחכמים חוקרים שהתורה היא אומנתם ופרנסתם,
אבל בתרגומו העברי סופו להיות ספר של רבים ויש בידו להוליד ולהצמיח בלב קוראיו
העברים רעיונות ומחשבות ולהרחיב עיי זה את חוג השקפותיהם ודעותיהם.

הקורא העברי יזכה מהספר, התורה והחיים כי עוד אחד מגדולי חכמינו, במובן
היותר נעלה, המצינים ומסמנים את התקופה המסתנימת, עוד חי בקרבנו. בקראנו בספר
הזה הגנו רואים בכל פרק ופרק, כי הרב המחבר הוא מוויין בכל כל-נשק הרוח
הדרושים לעבודה מדעית כזו: בקיאות בכל חדרי התורה והספרות העברית, בקיאות
בספריות-חול, הגיון ישר, דעה מתונה תצלולה, שכל בהיר ובריא והשקפה רחבה. אין
אנחנו מצמצים בנידעמאן כל נטיה לפלפל עקום ולהפריזה יתרה, שגם נרץ ואברהם
גיינר היו בלתי נקיים מהם. בימינו שהפרדוכסים המשונים וההתחכמות הבלתי-מדעית
מתפרצים לגרש את השכל הישר מכנסית העוסקים במקצוע חכמת ישראל ובחקרי
דברי ימינו, עונג הוא מאין כמודו לראות על כל דף ודף של הספר האמור את נצחון
בינת האדם הישרה.

נידעמאן רואה את התקופה שהוא מצייר אותה בסקירה אחת ומאזין לדוסקה
וזמריש את נשימת רוחה המתכוון ומסתתר בחוש פיוטי של חחה, אבל הוא יודע גם
את פרישה ודקדוקיה כאחד החוקרים. בשקידה עצומה הוא מאסף את הנגריים מכל
זיות הספרות, כי הוא יודע את ערכם להבנת ההלל. אבל הוא איננו אחד מאלה

החוקרים אשר מרוב האילנות לא יראו את היער. הוא יודע את ערך הקטנות בהיסטוריה. אבל הוא איננו מתעכב עליהן ואיננו שוקע בהן. הוא איננו מספל הרבה בדברים הידועים ונלווים יתר מדי. כי עינו החודרת נשואה תמיד אל הקיום היותר מצוינים שבתקופה.

הקורא בספר 'התורה והחיים' הוא לומד לדעת את רוח התורה והחיים של בני עמנו בתקופות ימי הבינים בצרפת. אשכנז ואיטליה. ודרך אנב הוא מעשיר גם את אוצר ידיעותיו על ידי הרבה דיוקים והערות. באורים ופירושים לחזוניתה של הקולטורה האנושית בכלל.

גידעמאנן נוהן להקורא רק את תמצית חקירותיו. רק את תוצאות עבודתו המדעית ולא כל אשר הוא בעצמו יודע. הוא איננו מכריח את הקורא לקבל דעתו. איננו כופה עליו את השקפותיו. אבל הוא מעבד את החמר ההיסטורי אשר בידו. הוא מסדר את המעשים הקורותיים ומרצה את הדעות באופן מצלח כזה עד שלב הקורא. לא רק הלב כי אם גם המוח. נמשך אחריו בלי כל כפייה ואונס רוחני. אפשר וגם יש לחלוק על פרטים ידועים. על השקפות ידועות של גידעמאן. אבל לא נקל הדבר לסתור את דעותיו ולכפור בהשקפתו הכללית. ובמקום שאין אנתנו יכולים להסכים להמחבר. הנה — דבר זה צריכים אנתנו להודות. — יכולים אנתנו ללמוד ממנו איך כותבים פרקים בתולדות ישראל וספרותו. איך משתמשים בתעודות אנושיות ואיך חוקרים לשם האמת. הוא אהב את האמת ההיסטורית. אבל אהבתו זאת לא עשתה אותו לחוקר קר ויבש. הוא אהב את היהדות אהבה עזה. לכן גם בשעה שהוא נוהן ובדק את נני הספרות ומשתמש במאוני החוקר לא יחדל מהיות סניגור ומלאך מליץ לבני עמו הנרדפים ולתורת חכמיו ומוריו בארצות הגולה.

גידעמאן אהב את רבותיו. נרץ. צונץ וניגר הוא מטעים את כל מעלותיהם ויתרונותיהם. אבל אהבתו איננה ענרת. הוא מעיר גם על שגנותיהם ופעותיהם. הוא עושה זאת לא מקנאת-סופרים ולא לשם התחרות מדעית. כי אם מפני אהבת האמת. גידעמאן כתב את ספרו המדעי לא רק בעד מומחים במקצוע זה. כי אם גם בעד כל הקוראים: בעד נוצרים ועברים גם יחד. הראשונים אינם יכולים להתאונן על קצר-ראות עברית. על צרות עין. על הפיזה והגזמה מזרחית. על חסרון סדר נאה והעדר שמה ברורה ומסוימה. ואלה האחרונים — העברים — על משוא פנים לשאינם כיב ועל חסרון הירטות עברית.

בהקדמת גידעמאן לתרגומו העברי של הספר. התורה והחיים יאמר בדברים האלה: 'ואחרי אשר למחיה שלחנו די מארצנו והסוצנו בין הגוים. עמים מעמים שונים. היינו מוכרחים לחדש בקרבנו חיים חדשים לפי המדינות אשר נתישבנו שם ולפי המעלה אשר הנענו אליה בין יושביהן. ויקר גם לנו מקרה המטעים הללו אשר נעקרו ממקום מולדתם וחזרו ונמטעו בארצות אחרות. ואף על פי כן לא יאבדו כי אם ינדלו ויעשו פרי כבארצם הראשונה. והו יען כי בשבעם נסעדי יכולת האקלימטוציה. ריל היכולת לחבר עם חקם הטבעי. המושל כם מתולדות בריאתם. גם שנים המתחדשים עיי מלסולם מארצם ונמיעתם בארץ נכריה... והנה יכולת האקלימטוציה גדולה וחזקה במבוע היהודים מאד; הלא תראה. כי היהודים נמצאים בכל קצויה תבל בכל האקלימים ועומדים על בוריים ועל מכונם הנשמיי והרוחני כמאז ומקדם בכל

הצרות והלחיצות שעברו ועוברים עליהם מאז נתפרדה חבילתם המדינית והמה מפחרים ומפורדים בין העמים.

כל דברי הספר, התורה והחיים, אשר האמת ההיסטורית מדברת מתוכו, הם סתירה נמורה, שאיננה יכולה להיות יותר בולטת, להנחת המחבר בהקדמתו האמורה. כל סרקי הספר מעידים אמנם כי כל הצרות והלחיצות שעברו עלינו מאז נתפרדה חבילתנו המדינית המעיטו את דמותנו הלאומית, החלישו את רוחנו, נגלו את ארצנו רנשותינו ומושגינו וגם הגדולים שבקרבנו, אשר גידעמאנן מתאר אותם בלי משוא פנים אף כי באהבה נאמנה, מוטבעים בחותם הגלות. כל הספר מראה ומוכיח כי אמנם אין אנחנו עומדים על המכון הגשמי הרוחני כמאז ומקדם.

אנכי רציתי, כאמור, רק להעיר במקום זה את און הקהל על ספר התורה והחיים, אבל לא לבקר.

מלאכת-התרנום של הספר הזה היא טובה מאד, אף אם במקומות ידועים לקויה היא, והדברים המתורגמים אינם נאים או אינם מדויקים כל כך כמו שהמה נאים ומדויקים בהמקור עצמו. התרגום נוח לקריאה ומצוין הוא בין יתר התרגומים בספרותנו ממין הזה. יש לי אמנם להעיר על שגיאות שונות בתרגום זה, אבל לא זו תכלית מאמרי.

ר. בריינין.

אגרות בקורת.

מאת

אברהם עפשטיין.

ג. *

בעל הילקוט לא ראה את הילמדנו לס' שמות.

לה"ר אלעזר גרינרוס בירושלים. כמאמרי קדמות התחומא העירוית כילבעל הילקוט לא הגיע המדרש לילמדנו לשמות, כי הילקוט לשמות לא מוכא סמנו שום דבר (בית תלמוד ח"ה 16, הוצאה מיוחדת 12). מרשימת רש"ב כמבוא שלו לתחומא צד צ"ז נראה ברור כי הילקוט אינו מביא לשמות שום דרש מן הילמדנו. הוין מזה הנה בעל הילקוט אסף בקונטרס אחרון שלו (גדפס בילקוט שאלוניקי סוף חלק א' ומשם בבית המדרש ח"ז 79) מאמרים מן הילמדנו, ואין בהם שום מאמר דס' שמות, כי אתר המאמר על גר גדוד יגודנו (סימן ל"ז, ביה"ט 82) יבא דרש על ונפש כי תחטא (ויקרא ה', א'), ולס' שמות אין שום דרש¹.

¹ ראה האשכול בי צד 262 — 252.

² בין הדרשות לס' ויקרא יש בסימן נ"א דרש על ויצא העם ולקטו (שמות ט"ז ד'). בב"ת ח"ה 18 חשבתי כי זה לקוח מן הילמדנו שהגיע כבעל הילקוט אתר שנבר את ספרו. אך כעת נראה לי כי בעל הילקוט לא ראה את הילמדנו גם בעת כתבו את הקונטרס, והדרש הזה הובא בילמדנו לס' ויקרא דרך אנב, וע"כ הביאו גם בעל הילקוט בין לקוטיו לס' ויקרא. — בילקוט ד' שאלוניקי רמז ק"ע: ולא חלפו לשונם מי שסך לאיש שר ושופט ונז' שני אנשים עברים נצים מכאן שהיו מדברים עברית שנאמר כי פי המדבר אליכם. קונדרים אחרון (הזורק) ילמדנו רמז ס"א ויאמרו אלהי העברים נקרה אלינו ויגד לאברהם העברי והן לא יאמינו לי אמר ריש לקיש... כל זה משובש וצ"ל כמו שהוא כמכילתא כא ס"ה וש"ס. הציון 'הזורק' מוסב על דרש ריש לקיש שהוא בשבת צ"ז ע"א ובא שלא במקום הראוי לו. סימן ס"א חסר בקונטרס אחרון ולא אדע על איזה דרש ידמו הציון הלו.

ותנה כפי הלקוטים שלך ח"א מצד 15 ויאלץ אתה סטיל ספק בדבריו שכתבתי במאמרי קרמות התחומא והעירות כי הדרש שמביא הילקוט לרברים רמו תתנ"ד ושמיצין עליו "מדרש" מוכא מבעל הערוך בשם הילמדנו, ושערת כי גם בעל הילקוט, לקח את הדרש ההוא מן הילמדנו ושרק בשגגת המדפיסים או הסופרים נשמטה מן הציון מלת הילמדנו. אח"כ כתבת: "החכם, מהר"א עפשטיין נ"י כתב בבית הלמוד משנת תרמ"ו (צ"ל תרמ"ט) שלפני הילקוט לא היה הילמדנו על שמות, וען כי אינו מזכירו אף פעם אחת בכלל הספר. ולמי האמור אין מזה שום ראיה, כי הנה על הרבה מאמרים ציון "מדרש" סתם ומי יודע אם לא חסר באיזה מהן המלה "ילמדנו", עיון לעיל צד 11 הערה 1. כעת מצאתי שאמנם כן הוא... אין לדברך האלה שום יסור. אמת שבילקוט חסר לפעמים איזה ציון, אך היאוסן כי מלת ילמדנו נפלה מכל הילקוט לשמות ולא נשארה אף פעם אחת? ומדוע אין שום דרש מן הילמדנו לשמות בהקונטרס האחרון? חוץ מזה לא התבוננת כי בעל הילקוט כשמביא את הילמדנו אינו מציין "מדרש ילמדנו" רק "ילמדנו". ואם מלת ילמדנו נפלה בהילקוט לשמות מאין באה מלת "מדרש"?

גפן נא לראות מה טיבן של הראיות שהבאת לחוק את השערתך. כתבת צד 15: "בילקוט דברים רמו תתנ"ד בעת השיא אמר ה' אלי פסל לך, ושה"כ וכו' אל הקב"ה חצוב מכאן שני לוחות אבנים כראשונים מה הראשונים... מה אלו ניתנו במימבי אף אלו ניתנו בפומבי... ליהבי שאיבר חתנו קוזמין של בתו... והנה המאמר הזה מציין שם בשם מדרש סתם, אמנם מרכיבו נתן בעל הערוך למדתי שהוא מימדנו, כי ז"ל בערך סמכי, בילמדנו בסוף כי תשא ובוהיה עקב תשמעון פסל לך לוחות הראשונות על ידי שנתנו בפומבי לפיכך שלפה בהן עין, ע"כ ובערך קום, בילמדנו... ובוהיה עקב תשמעון פסל לך ליהבי שאיבר חתנו קוזמין של בתו... ע"כ עמ"י שנים עדים הנאמנים האלה נחקים שהילקוט לקח דבריו מהילמדנו ורק בשגגת המדפיסים או הסופרים נשמטה מלת הילמדנו מן הציון". בראשית כל אעיר כי הדרש שבעל הערוך מביא בערך סמכי (וישנו בתחומא אי כי תשא אות ל"א) אינו שייך כלל לפה, כי אין סמכו זכר בהילקוט דברים תתנ"ד, יש שם רק הדרש שהערוך מביא בערך קום מילמדנו עקב, ומשם שאבו גם בעל הילקוט וחסר הציון. ודע כי בילקוט דמוס שאלונקי שהוא הדפוס הראשון והעיקרי בענינים כאלה לא נמצא שם כלל הציון "מדרש", וע"כ אין ללמוד מכאן כי יש בהילקוט ציונים "מדרש" וצ"ל מדרש ילמדנו.

כתבת צד 16: "כעת מצאתי שאמנם כן הוא. כפי צדור המור פ' וארא... כתב: ובמדרש הגלוי בילמדנו אמרו מעם לעשר מכות: דם אמר הקדוש ב"ה בדבר שנתגאה... והנה כל המאמר מוכא בילקוט וארא רמו קס"ב המתחיל י' מכות דצ"ך עד"ש כאח"כ... ומצוין מדרש. ברור איפוא הדבר שחסר מהציון מלת ילמדנו... אמת שגם בריש יש מה הציון "מדרש", אך כבר העירותי לעיל כי אין הילקוט מציין "מדרש ילמדנו" כשביא דרשות מן הילמדנו, וע"כ אי אפשר לומר שהדרש הזה לקוח מן הילמדנו ושנפלה מלת "ילמדנו". לפי דעתי לקח זאת בעל הילקוט ממדרש אבכיר. כי ראה זה מצאתי שבר"ש יש בכסה מקומות הציון "מדרש", וכדפוס וויניציאה יש במקום: "מדרש אבכיר". כי כעת שנדפס הילקוט כוויני' הוי מדרש אבכיר כמציאות, והוסף המניה מלת אבכיר כדי להראות על מקור הילקוט. ד"ס ילקוט שמות ד"ש קע"ב: מדרש. אם נאמר אהיה... ובר"ו שם: מדרש אבכיר. אם נאמר אהיה. ריש רל"ב: מדרש, ושיבו ויתנו כאן נתקיים... ובר"ו רמו ר"ל: מדרש אבכיר. וישובו ויתנו... ד"ש רמ"א: מדרש. ר"א ויושע... ובר"ו מדרש אבכיר. ר"א ויושע... כזאת מצאתי גם בילקוט בראשית ד"ש מ"ב: מדרש (1) ויהיו כל ימי משותלת... ובר"ו: מדרש אבכיר. וככן בילקוט שופטים ד"ש נ"ו מדרש ובר"ו מדרש אבכיר (ע' צונץ נ"ג הוצאה אי 288), וע"כ נראה שגם בילקוט שמות קס"ב לקוח הדרש ממדרש אבכיר אף שהסגיה בר"ו שכת לרוסוף מלת אבכיר. וכן נראה כי הדרשות שבילקוט שמות רמו קס"א על קח את מסך, ורמו קס"ב על כבד לב מרעה שמצוין עליהן, מדרש "בר"ש ור"ו לקוחות ממדרש אבכיר כמו שמוכח מלשון הדרשות וענינן.

עוד כתבת צד 19: בילקוט כי תשא רמו שצ"ו מביא מאמר אחד המתחיל שאלו את רבי יוחנן נ' וכו'... המאמר הזה מוכא בקצת שנויים בתחומא הנדפס שהוא קצור חילמדנו, נמצא איפוא שגם כאן נפלה המלה "ילמדנו" מן הכתב ונשארה הציון מדרש... דע כי בהדפוסים

(1) גם רבינו בחיי מביא את הדרש הזה כשם מדרש סתם בכד הקסה ערך אכל.

הקורבים לא נמצא מה כל הציון, "סדרש", אבל יש ציון משובש, את הציון-המשובש הזה הסיר ר' אברהם גדליה וכתב במקומו, "סדרש" ברפוס ליוורנא ומשם בא להדפוסים המאוחרים שהשתמשת בהם. ובנוגע לגוף הענין הזה לא נמצא כלל דרש ריב"ז בתחומא, אבל ישנו מלה במדה בר"ר פ"ג. גם רוב המאמרים שביקוט רמו קצין מן הלכה אדם מישראל ישנם בר"ר שם, ובאמת נרצם שם בילקוט: "אלה הדברים רבה", והציון הזה כוסב גם על דרש ריב"ז.

עוד כתבת שם: "עוד שם ברמז ת"ה נבות הירועאלי וכו' שלא עלה לירושלים בראיה לכבר את הקב"ה וכו'. גם המאמר הזה מצוין בשם "סדרש". אמנם במשלי רמו תתק"ב מביא את המאמר הזה יותר באריכות ומצוין עליו פסיקתא רבתי. ע"כ אין לידע אל מי מקדושים כיון מה". גם פה לא עיינת בהדפוסים הקדמונים וע"כ לא ידעת למי מקדושים כיון בעל הילקוט. בר"ש דראשון רשום פה, "ס"ר" היינו פסיקתא רבתי, ובהיות שהשי' דומה קצת לבי' פעה המגיה של רפוס ויני' וקרא "בר" היינו בראשית רבה, וציון כן בר"ו. ר' אברהם גדליה לא מצא זאת בב"ר וע"כ הסיר את הציון, בראשית רבה" וכתב במקומו ברפוס ליוורנא, "סדרש", ומשם בא הציון הזה להדפוסים המאוחרים. ובאמת נמצא הדרש ההוא בפס"ר עשר העשר דף קפ"ז ע"א (הוצאת רמא"ש) ומשם מביאו בעל הילקוט גם במלכים רכ"א.

במלו איפוא כל הראיות שלך, לא שרירות ולא קיימות. קרוב מאד כי רוב דרשות הילקוט שמצוין עליהן, "סדרש" לקוחות מסדרש אכביר, ועל כל פנים ברור כי אינן לקוחות מסדרש ילמדנו. גם ברור הדבר בלי ספק כי לא היה לעיני בעל הילקוט סדרש ילמדנו למי שמו. והגני קובל עליך שאתה משתמש ברפוסים מאוחרים ובונה השערות על נוסחאות חרשות מקרוב באו, בדו אותן מלבם המגיהים והמפרשים, וכן לא יעשה, כי כל מבקר נאמן אשר האמת נכח פניו, עליו להתבונן בישוב הדעת על הנוסחאות העקרויות שבהדפוסים הראשונים מרם יחרוץ משפטו על איזה ענין.

Die hebräischen Traditionen in den Werken des Hieronymus von Dr. M. Rahmer. II. Theil. Berlin 1898.

ספר נחמה, המדבר על אדות ענין נכבד מונח עתה לפני, הרב המחבר שהוציא זה לא כבר את החלק השני, הביע לנו כבר הכלית הקידותי במקצוע זה בחלק הראשון, שיצא עוד בשנת 1861 תחת השם: "מסורות האגדות העבריות בספרי הירונימוס", שבו התכונן להביא גזרות צוות בין אגדות חז"ל על ספר בראשית לבין אלה אשר בספרי של אבי הכנסיה הנילו שם לא הראנו את השווי בלבד. כי אם השתדל לברר גם בהמבוא (פ"ד 1—16) את אישיותו ואופיו של הירונימוס והשפעת חז"ל עליו. המקצוע שבו נורונו חכמי התלמוד לאבות הכנסיה הנוצרית היה הברור והמדרש על כתבי הקדש. במבצע ההתפתחות של הדת הישראלית. בהיותה המקור הראשון לדת הנוצרית, היה מונח ההכרח שאבות הכנסיה ישבו לרגלי חז"ל לקבל מפייהם תורה כחלשידים מאת רבם. מה שכבר היה אצל חכמי התלמוד סבורר ומפורט על צד היותר סגל ונאה בסנה של ידיעת הקי התורה והכנת כתבי הקדש, היה חתי' וסתום עוד לאבות הכנסיה. האחרונים לא יכלו לרדת לסוף דעת הביבליה, כי המקרים שמהם שאבו הם היו כל כך בלתי מתורגמים, מקורי אכזב, משחתיים ומוזיפים, והמה — התרגום השבעים ותרגום הרוכי הנקרא Vulgata, המלא בשישים ופעיות אין מספר יותר מחברו הקודם. ביחוד היתה הרושה להבנת כה"ק גם ידיעת התלמוד. כלומר ידיעת מסורות ואגדות הנקובלות מפה לפה וחיות בפי העם הישראלי כמו אצל חכמיו, ובאמת רק הגה נותנת צביון נכון וכולל לכל פרטי הביבליה. הכנה כזאת היתה בקרב עם ישראל הכרח מוחלט. ואת ראו גם הכירו אבות הכנסיה הנוצרית במאות הראשונות למספרם, ונאלצו איפא לשקוד על דלתי חכמי התלמוד לשמוע מפייהם תורת ישראל. אבות הכנסיה מודיעים לנו בהרבה מקומות בספריהם, כי "קבלו מסורות אגרות עבריות מחכמי היהודים". ובמקומות שאינם פגלים לנו את המקור שסכנו שאבו, נוכל ע"י גזרות שונות להכיר בכירור, שסמקור ישראל יצאו, במספר אבות הכנסיה שחיו בימי חכמי התלמוד והשתמשו באגדותיהם יחשב בשורה הראשונה הירונימוס, אשר עליו נרבר בבקרתנו הנכחית. לא אחת ושתיים יכולים אנתנו למצוא מלואים נכבדים מספרי אבות הכנסיה. ביחוד מספרי הירונימוס, לאגדות חז"ל בתלמודים ומדרשים, אשר במשך הזמן אברו לפעמים

את שפוטן המקורי או רבות מהן נאבדו כלל או נחטפו ע"י הטלסול והגרשו. וביחוד חשובים לנו ספרי היוונימוס, שהמה מקדים נאמנים לאגרות חז"ל. את המקצוע הזה בענין ההשתוות לבין אגרות חז"ל ולבין אותן שאצל אבות הכנסיה התיך הגדול נרץ לידו גלוי במאמרו הגרמם בירחונו של הר"י פֶרְנַקל (שנה 1854) תחת השם: Die haggadischen Elemente bei den Kirchenvätern ובתוך כדי דבריו הוא מעיר: „אין אנתנו יכולים להשקף סמכם הקד „דברי הימים ואוסדתו על אגרות חז"ל השונות, עד שנרע כראשונה בבירור את יסודות האגדה „אצל היהודים שכתבו ספריהם יונית ואצל אבות הכנסיה. ע"י גזרות שיות כאלה נביא לירי „המסקנא, כי אגרות חז"ל רבות במספר שאינן נודעות ומבוררות לנו בסקירה הראשונה והגנו „ביושילפמעים לשלול מהן את קדמותן. הנה באמת וכלי כל ספק ספיקא הן עתיקות ימים“. באגדות רבות מונח גרעין היספורי, ולכן איפא יש גם ערך גדול בנידון זה לחוקרי דברי הימים. מלבר אלה נוכל להקן בעזרת השווי שאנו דנים עליו, אגרות רבות בלתי מובנות לנו עד כאן, ועוציירם גם כח להפיץ אור על נוסחאות ונידסאות רבות. למה שפתום ובלתי ספורש לנו בצד אחר, כלומר בהאגדה או בספרי אבות הכנסיה. הגנו מוצאים באור נכון במקום אחר ¹). נסתכל נא בראשונה בחיי היוונימוס, כפי שתאר אותם המחבר החכם, אייביוס הירונימוס וס נולד בשנת 331 למספרם, ובימי נעוריו הוכל לרומא. אחרי היותו שקוע בשכרון החיים התעשת לבסוף וילך לפלשתינא. ויהי כבואו שמה בשנת 386 התחבר לחכמי מסריה, ללמוד מהם בתחלה חכמת הגיאוגרפיה: ירדעת המקומות (טופוגרפיה) שבפלשתינא, שהיו לו אח"כ האמצעים היותר מועילים בבאורו לכתבי הקדש, שכתב בשפת רומית, בכוריו עבודתו היו שני המאמרים: א) „ע"ד שסות עצמים ספריים העכרים“ ², ב) „ע"ד שסות המקומות וסצבם בכתבי הקדש“ ³. אח"כ עסק בספרו הנעלה שאנו דנים עליו כעת הנקוב בשם: „Quaestiones sen traditones hebraicae in Genesis“ (פתרונים לשאלות באודיות הקשות בספר בראשית לפי מסורות האגדות של היהודים). ותחת לכתוב לכל הספרים שבכתבי הקדש „פתרונים“ כאלה, כתב תחתם „באוריסי“. מכל מורויו מזכיר היוונימוס שם מורו Baranina והוא בר חנינא, ובמקום אחר הוא נוקב אותו Baraninam מסבריה, והוא לפי דעת המחבר בר רבנן או בר רבה. מי היה „בר חנינא“ הזה, אין אנו יכולים לדעת, ספני שבוסן הזה היו כמה וכמה „בר חנינא“ בתור בעלי אגדה. לפי דעת המחבר, התכון היוונימוס על בעל אגדה סלור רי חסא בר חנינא ⁴. ולפעמים רבות איבנו מזכיר שם רבותיו. כ"א סחם Hebraeus (עברי, כלומר יהודי), בהעתקתו ובאורו לדניאל ועזרא הכתובים בשפת ארמית ולהספר האמפוקריים „טוביה“ שהיה מונח לפני היוונימוס, בשפת ארמית, השתמש ביהודי, שהוא העתיקם למענו בתחלה לעברית ומן התרגום העברי העתיקם לשפת רומית, היוונימוס מכנה חכמי ישראל בשם חכמים („σοφοί h. e. sapientes“) ומספר לפי חוסן, כי היו מתחילים את דרשותיהם במלות „οἱ σοφοὶ δευτεροῦστων i. e. sapientes docent traditiones“ אשר לפי דעת המחבר הוא „שני חכמים“ או „תנו רבנן“ ומתרגם נ"כ לפי זה את הסיה „משנה“ — δευτέρωσις. אין כל ספק כי רק ברוח מורויו היהודים הבדיל היוונימוס בין כתבי הקדש להאמפוקריים (כתובים האחרונים) אשר על אלה האחרונים לא שדה הרוח הקדושה של הנביאות (ע"י גרץ, דה"י IV צר 460) המחבר כביא ראיות רבות, כי חז"ל ידעו מתרגומו הרומי של חיוונימוס על כתבי הקדש, כמו למשל בירושלמי סנילה ס"ב, הלכה י"א: „ברקו ומצאו שאינן התורה יכולה להתרגם רק יונית בורגני אחר כביא להם ארמית מתוך יונית“, ומגיה המלה ארמית למלת רומית, במסכו על אסתר רבה פרשה ד' (י"ב); „בורגני אחר אמר בררו להון לשון רומית מתוך יונית“. מה שסותר המחבר דעתו של הר"י פֶרְנַקל בספרו Meletemata Perchitthoniana צד 4 אינו

¹ מול"י המדרשים כמו בוכר, מאיר איש שלום, אה"י ורומיהם לו השתמשו גם באמצע הזה היינו להקסיר גם על האגרות שבספרי אבות הכנסיה, כי עתה העשירו את ספרותנו המרשיית במדה מרובה.

² De nominibus Hebrais.

³ De situ et nominibus locorum.

⁴ וכן נזכר בילקוט נביאים רמו תקכ"ד (מירושלי שקלים פ"ד): ר' הושעיא רבה ור' חמא בר חנינא היו מטילין באילין כנשתא דלוד וכו'.

מן הנכון. יוכל היות כי בירושלמי מגלה (שם) התכוונו אל לשון ארמית, היינו אל התרגום הסורי, וזה באמתר רבה (שם) אל התרגום הרומי ושני המקומות (בירושלמי ואמתר רבה) אינם עולים לפי דעתי בקנה אחד, זה לאחור וזה לחיד. אכן בתקופה הערבית-הספרדית ידעו כל גדולי חכמינו את תרגום הרומי של הירונימוס, וכן מזכירו הרי יוסף אלכו (עקרים מסדר ג, פרק כ"ה); הירונימוס המעתק לנוצרים; הרשבים (שמות כ, י"ג); בספריהם בלשון לטינית; הרמב"ע (בראשית ל"ו, ל"ה); "הסתרגם לטועים"; הרמב"ן (בראשית מ"א, מ"ה); "המצתיקים הנוצרים"; ובמקומות אחרים מזכיר ר' יצחק בן אברהם טרוקי בספרו, חווק אמונת: "המעתיק הנוצרי ירונוסוס". בצדק נלחמים לא אחת ושתיים גדולי חכמינו בימי הבינים בתרגום הרומי Vulgata. שיחסו להירונימוס, כי בכמה וכמה מקומות שמעה תקעו בהם בעלי האמונה הנוצרים את יתדם ונלחמו ביהודים בעניני דת ואמונה. הירונימוס אמנם לא חבר את התרגום Vulgata הרומי, כי אם ברדו ולבנו ועיד שם ואח"כ כתב עליו פרושיה ולא רק מבקרי הביבליה הסורדנים תופסים בדעה ההיא, כי אם גם בספר "הנצחון" נזכר: "ירונימוס קרא תגר ביומי ואמר אני וחברי טרחנו וכתבנו לשון עברי ללשון לטינית ולא שניתו בו דבר, והנה קמו אחריו וכתבו ומהסכין הכל וכי וסוף סוף אין בירם כי אם הכל מעשה תעתיעים, ופרשו דבר אשר לא דבר ה'". זאת אמנם עדות נאמנה, לפי דעת המחבר, כי הירונימוס לא שגה ולא טעה, רק הבאים אחריו הוסיפו משלהם על תרגום הרומי, וביחוד נזנעות הפעויות כאשר אמרנו לקמן רק לתרגום הרומי כלבר אבל לא לבאורו של הירונימוס. על כן מאד נכבד הוא לנו המאמר: Unwerth der Vulgata für die Kritik des alten Testamentes (ח"ר צד 73—59), שבו טראנה לנו המחבר לרעת אך אי אפשר לכל מבקר הביבליה לתלות יפרו על תרגום הרומי. — כן טראנה לנו המחבר בחלק השני מספרו (חוברת בי צד 1 סימן 1) שלפעמים סמכו גם המבארים העברים על הירונימוס, כמו למשל האברכלל בהקדמת באורו לספר יואל מעיד: "וכבר זכרו חכמי הנוצרים שיואל לא ניבא כי אם על מלכות יהודה וירושלים ושבאמרו שם ישראל כיון על יהודה תמיד".

בחלק הראשון מספרו הראה המחבר את בקיאותו בספרות הסורדית, וזה טראנו הוא בעליל גם את עומק ידעתי בחכמת לשונות בני שש. כמעט ככל שורה נפגשים אנהנו בהערות מחכמות ומסבירות הנותנות אותנו להכיר איך הירונימוס תזכ בכאורו באגרות חז"ל ובדרכי הקידתם בחכמת הלשון. ולא זה כלבר, הנה אנחנו יכולים גם להתבונן איך הירונימוס סותר את תרגום השבעים בהרבה מקומות. ובלי שמים ימלא לבנו השתוממות רבה בראותנו איך המחבר טוביח טעויותיו של הירונימוס, לא בדברים שיליים של מה בכך, כ"א ע"י מופתים חותכים וע"פ מקורי האגדה וחקר הלשון גם יחד.

מי יתן ויתעוררו החכמים לעשות כמעשה המחבר החכם גם בשאר הספרים של אבות הכנסיה הנוצריה, כמו אצל יוסטינוס מארטיר, קלמנס האלכסנדרוני, אוריגנס (שלישת אלה חיו בזמן המשנה) ואפרים סורי. שזה האחרון חי בזמן חכמי התלמוד. לתוצאות הכרכה אשר תביא עבודה כזאת למסורתנו בכלל אין חקר.

דר. מ. מארנל.

פשמיה דקרא.

כבר נודע לתורנים כי מקראות רבים שבכה"ק באו בהתלמודים והמדרשות לפעמים בנוסחאות שונות מן הנוסחאות שבתנ"ך, המצוי בירינו עפ"י המסרה, ונמרה-לכ ימהרו ויחלימו הסמנה כי חז"ל לא היו בקיאים במקרא, ואלם בשפטם כזאת הם אומרים לכל כי הם אינם בקיאים בדברי חז"ל ולא יודו לסוף דעתם; כי כל מי שעניו בראשו הוא יראה כי רבם של חז"ל היו בקיאים במקרא בטאר מאד, עד כי לא מצינו בדרות האחרונים דוגמת; ועוד זאת, אעפ"י שהם השקיעו ראשם ורכם במדרש הכתובים, עפ"י דרכם, בכ"ז היו פ ש ט נ י ס ג מ ר י מ ל כ ש י ר צ ו; ויש בהם אשר היטיבו לירד לפשמיה דקרא ית"ר הרבה מן הרכה מן הפשטנים הסובבים שבדרות האחרונים (*); ויש אשר אם נתבונן היטב בדרשתם ז"ל על המקרא,

(*) ראה מאסרי, פשוטו של מקרא" בהב"א תרמ"ה ח' ד—ה, "דרש ופשט" או ר"י ור"ני במ"ע "היום" תרמ"ז נו' 41—40; ובמחברתי "על אדות הבאורים" חרנ"ה. ובמחברתי

ונזכחנו כי יסודתה בנוסחא אחרת שהיתה לעיניהם, השונה מן הנוסחא המצויה בידינו, ומן הדרשה היא נעמוד לפעמים על כונת הכתוב הסתומה, אשר כל המפרשים לא מצאו יריהם לבאר את הכתוב עפ"י פשוטו וכמסמנו; ובדרך הזה, כמדומני, יעלה בידינו לבאר בפשטות את המקרא, קול צופיך נשאו קול' וגו' (ישעיה ג' ב—ה) אשר נתקשו בו רבים ספני שנושא המאמר הוא "קול" ואיך יתכן לאמר קול—נשאו קול? ואשר על כן בעלי התקונים" יתקנו בצדק לאמר: "כל צופיך נשאו קול". והמתנגדים לתקונים, החרדים להמסרה, יקראו תגר ויתמרמרו ע"ז; ואני הנני להרגיע את רוחם של אלו ולחזק השערתם של אלו בהראותי להם בזה, כי לפני חז"ל אמנם היתה הנוסחא, "כל צופיך" (כל בב'ף), כ ת ק ו נ ה, ולא "קול צופיך" (קול בקו'ף) כ כ ת ב ה; דמצינו בסנהדרין (צ"א, ע"ב) בזה"ל: "וא"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן, עתידים כל הנביאים כל ה' אומרים שירה בקול אחד, שגאי "קול צופיך נשאו קול יחדו ירגנו" ע"כ, והדברים מקבילים, "כל הנביאים כל ה' לעמט "כל צופיך", אומרים שירה בקול אחד" לעמט, יחדו ירגנו, ורק מסר הש"ס השאיר הנוסחא "קול צופיך" בקו'ף לבעבור התאיסה לנוסחת המסרה כמובן, את השערתו ואת הנני סציע לפני חכמינו. אם טיבה היא יחזקה ויקימוה, ואם לא — יבטלה, וגם אני אבטל דעתי מפני דעתם למפרע.

יצחק יעקב ווייסבערני.

דבר הלמד מענינו.

החכם בן אשר במאמרו הנעלה, "מליצת שפת עבר" (השלה כ"ג ח"ג) הואיל לבאר, עפ"י דרכו, גם את הכתוב (תהל' י' ג'): "כי הלל רשע על תמות נפשו ובצוע ברך נאץ ה' כזה: כי (בצוע) הלל רשע על תמות נפשו, ובצוע ברך נאץ ה' (על תמות נפשו)". פי' לא הרשע הוא מהלל (כפי המפרשים) כ"א הבצוע הוא המהלל את הרשע, והוא המברך את הנאץ-הי על תמות נפשו ע"כ, והנני להוסיף על דבריו כי שגשג לשון כזה במקרא לא זר הוא, שכבר נמצא דוגמתו (שם ז' י"ב) לאמר: אלהים שופט צדיק ואל-יועם בכל יום, אשר שעורו (לרעת הסבאר לתהלים) כזה: אלהים שופט (את) הצדיק (בכל יום), (ואלהים שופט את) האל-יועם בכל יום; ואולם ככ"ז כנראה מענינו (שם) הרשע הוא נושא הענין בכל המומרו ההוא לאמר: "רשע כגובה אפו כל ידרוש אין אלהים כל מוטותיו" (שם פסוק ד'); אמר (רשע) בלבו שכח אל הסתור פניו כל ראה לנצח (שם י"א); על מה נאץ רשע אלהים, אמר בלבו לא תדרוש; דבר הלמד מענינו כי "ב ו צ ע" שכפסוק ג' הוא כפל לשון של "רשע" הקודם לפניו; שם; ולעמט שאמר לעיל ובצוע (רשע) נאץ ה', הוא אומר להלן (שם) על מה נאץ רשע אלהים וגו' ? (בצוע ורשע חר הוא) והוא משיב כזה שהוא אמר בלבו לא תדרוש; וגם "הרשע" כגובה אפו כל ידרוש, ונס הוא, אומר בלבו שכת אל הסתור פניו כל ראה לנצח". כ"ז ענין אחר הוא והנושא שלו הוא הרשע או כאשר יכנהו ב"מלה שונה" כצוע, ועל כן יאמר (לעיל) "הלל רשע (נפשו) על תמות נפשו (כמו "והתכרך בלבבו" וגו', נפשו בחייו יכרך)". ובצוע (הוא הרשע) ברך [פי' נאץ] ה' על תמות נפשו, נמצא כי הפעל "נאץ" הוא באור להפעל "ברך" שהוא כמו, ברך נבות אלהים ומלך' וכדומה. — וכזאת הדבה במקרא. הראשון שהעיר ע"ז כי המקרא בעצמו מכאן לפעמים את דברי עזטו בדברים יותר ברורים, הוא הריב"ל בפרשיו לבנון עה"ב (בראשית ט"ו ב—ג) ויאמר ויאמר וגו'. וכזאת המורים האלה חזר על כל המקרא ויגבב באורים כאלה משם במאמר מיוחד (הכ"א תרס"ה ח' ד—ה). לזוגמא: אך בשר כנפשו (דמו) פי' הרם הוא הנפש; ברחמים (בשקתות המים); לא תלבש שעטטנו (צמר ופשתים יחדו); מרוח סועה (מסער) וכיו"ב רבים, ועיעי הבאור לישעיי כ"ט י' ורוד"ה ח"ב 201.

יצחק יעקב ווייסבערני.

מיוחדת בשם: דעת חז"ל בפשוטו של מקרא" אשר תצא מביהר"ם בקרוב בברתי כ"ז במפתוח חותכים.

עולה מאיליו פטור.

סאת

ד"ר דוד קינסטלינגר.

בפרשת קרושים י"ט כ"ג מבאר הספרא (פרשה ג' משנה ב') מלת ונטעתם, פרט לעולה מאיליו". מזה אנו למידין, שהנטע שעולה מאיליו פטור מן הערלה. וברור הוא, שהדרשה הזאת היא סמלת ונטעתם, כלומר, רק מה שנטוע בכונה הוא חייב בערלה, ומה שאינו נטוע בכונה כגון שעולה מאיליו, פטור מן הערלה. והנה כפרק א' דערלה, משנה ב' תנן: והעולה מאיליו חייב בערלה. ואי קשיא לך — יאמר הראב"ד בפירושו לספרא שם — הא דאמרינן לעיל ונטעתם פרט לעולה מאיליו, התם איפשר לומר דעולה מאיליו לרבי'ם קא מטעט כראיתא לקמן, אבל עולה מאיליו לרבי'ם חייב בערלה. וכמו כן פירש הר"ש במשנה שם, ועיין עוד ראב"ד ספרא שם משנה ד'. והרמב"ם בפירושו המשניות לערלה שם יאמר: (עולה מאיליו חייב) בתנאי שיהי' צומח ברשות ה' ח' י' אבל עולה מאיליו ברשות ה' ר' ב' א' אינו חייב בערלה. את ההבדל הזה למען לתרץ את הסתירה הנ"ל כמדו כל המפרשים מן הספרא שם משנה ד' והתוספתא ערלה משנה ב', ולמען הכין את כל הסוגיא אעתיק בזה גם את לשון המשנה: הנוטע לרבים חייב ר' יהודה פוטר, הנוטע ברשות הרבים... והעולה מאיליו חייב בערלה. ועל זה אמרינן בהברייתות הנ"ל ר' שמעון בן אלעזר אמר משכו (של ר' יהודה) הנוטע לרבים חייב בערלה, עלה מאיליו לרבי'ם פטור מן הערלה. והנה לפי הגרמא הפשט במשנה עצמה — כאשר היא לפנינו — הוא: הנוטע לרבים (אפילו ברשות היחיד) חייב ור"י פוטר, אמנם הנוטע ברשות הרבים... ועולה מאיליו אפילו ר"י מודה דחייב בערלה. אבל לפי קבלת רשב"א ר"י אינו חולק על הנוטע לרבים שהוא חייב, רק חולק אם עלה מאיליו לרבים שהוא אומר שהוא פטור, ולפי הסתם משנה עולה מאיליו (אפילו לרבים) חייב. בדברים אחרים, לפי הרשב"א היתה המשנה בערלה כך: הנוטע לרבים, הנוטע ברשות הרבים... והעולה מאיליו חייב בערלה, ר' יהודה אומר העולה מאיליו לרבי'ם פטור מן הערלה. ומכאן למדו הראב"ד והר"ש, כי בעל המאמר, עולה מאיליו פטור" בספרא הוא ר' יהודה, והוא רק בנטוע לרבי'ם אבל לרבי'ם (הוא הסתם משנה לרעתם) חייב. והנה פירוש תרמב"ם שכתלק בענין עולה מאיליו בין רשות היחיד ורשות הרבים וכמו כן בהלכות מעשר שני פרק י' הלכה ה' קשה להולמו, וע"ש בכסף משנה שהביא הגרסא בתוספתא כלי מלת לרבים.

ובגרסא ירושלמי ערלה א' ה"ב מובאה גם כן הברייתא: רשב"א בשם ר"י עלה מאיליו פטור — בלי מלת לרבים. ולפי הגרסא הזאת תהיה מחלוקת ר"י: סתם משנה פשוטה: ר"י אומר עלה מאיליו פטור וסתם משנה הוא עלה מאיליו חייב בלי פלוגתא לרבים או ליהוד, כמו שיש פלוגתא בין סתם משנה ור"י לענין הנוטע לרבים שר"י אומר פטור וסתם משנה חייב שלא לדעת רשב"א.

נמצא אחר עיין בסוגיא זאת הכבות האלו:

עולה מאיליו פטור — ספרא — (בין ליהוד בין לרבים, בין ברשות היחיד בין ברשות

הרבים)

עולה מאיליו חייב — משנה — (כניל. ובירושלמי מפרש בענין אחד דוקא במקום ישוב

ע"ש). ורשב"א בשם ר"י:

עולה מאיליו פטור — ירושלמי — (כנ"ל).

עולה מאיליו לרבי'ם פטור — ספרא, תוספתא.

ועתה נחקור נא אדות ההלכה הזאת עולה מאיליו בענינים אחרים חוץ בערלה. לענין

כלאים אמרינן בספרי תצא סימן ר"ל, הורע' (דברים כ"ב ט') פרט לזרע שיצא עם הזבלים או עם המים וכו' וכן בכלאים פרק ה' משנה ז': היה עובר בכרם ונפלו ממנו זרעים או שיצא עם הזבלים או עם המים... מותר. הדרש מן מלת הזרע פרט לזרע שיצא וכו' כלומר, דוקא

שיורע בכונה, הוא כמו הדרש סן מלת ונמעתם לעיל, דוקא שימע בכונה. ונפלו ממנו זרעים או שיצאו עם הזבלים, עם המים הוא ממש עולה מאיליו. והנה לפי הספרי והמשנה פה : עולה מאיליו פטור מן הכלאים, ודעת לנבון נקל שהעולה מאיליו כאן הוא סתם, כלומר בין ליחיד ובין לרבים וכו'. וכן לענין שביעית אשר העולה מאיליו נקרא פה ספית (ויקרא כ"ה ה' י"א) ואמרינן בספרא בהר פרק ד' משנה ה' (וכן שביעית טרק ט' משנה א') וחכמים אומרים אין ספיתם אין ספיתם אסורים מדברי תורה אלא מדברי סופרים ועיין שם גם דעת ר' עקיבא, ובספרא בהר פרק א' משנה ג' סתם : מיכן סמכו חכמים על הספיתם שיהו אסורים בשביעית (וראה תשובות הרמב"ם הוצאת ליכנמענבערג סימן כ"ד) וירושלמי שביעית ט' ה"א מעשה דר' שמעון בן יוחי הוי עבר בשמיטתא וכו' וברכות א' סוף ה"א וגרסת התוספות פסחים נ"א : ד"ה אני. והנה גם פה עולה מאיליו [בשנה ו'] כלומר הספית הוא פטיר מן השביעית בין ליחיד ובין לרבים. בין ברשות היחיד ובין ברשות הרבים (כי השביעית היא הפקר לכל ובכל מקום שנוגג), וההלכה הזאת בכלל היא, כמו לוא היתה תוצאת הדרש לויקרא כ"ה ר' לא תורע פרט לעולה מאיליו, כלומר בשנה ו'. ועיין גם ספרא ויקרא פרשה י"ב משנה ח' ומנחות פ"ד ע"ב.

והנה מכל אלו המשניות והברייתות יצא לנו דבר חדש : כל עולה מאיליו בכלל הוא פטור רק מדברי תורה, אבל מדברי סופרים הוא אסור, ומה שנוגע לענין עולה מאיליו בשביעית הלא היא מפורש, ומה שנוגע לענין כלאים או שהוא גם כן מותר רק מדברי תורה ואסור מדברי סופרים או אולי לא חשו כל כך מפני שאינו שכית, ועוד הלא יכול לגדור או לגרור, עיין כלאים פרק ז' משנה ז'. ולענין עולה הפטור בספרא הוא גם כן רק מדברי תורה והחייב כמשנה הוא מדברי סופרים. ולפי קבלת רשב"א הפטור עולה מאיליו — סתם, כן הוא לא הירושלמי — היה נשנה כמשנה עצמה ור"י הוא בעל המאמר, וכן בספרא ותוספתא היתה הגרסא העיקרית מעיקרא כמו בירושלמי בלי מלת, לרבים" ורק למען לתרץ הסתירה בין הפטור בספרא ובין החייב כמשנה הוסיפו המגיהים בקבלת רשב"א את מלת לרבים ולא ידעו כי אין כאן באמת מחלוקת כלל, רק זה לחור כלומר הפטור מדברי תורה, וזה לחור, כלומר החייב מדברי סופרים.

רשימת ספרים חדשים.*

ביבליותיקה עברית, היצאת תושיה, ווארשא תרס"א-תרס"ב. — בימי עשרית השנים האחרונים נתרבה קהל קוראי עברית בין פנות בני עמנו. התנועה הלאומית, המתהלכת במחנה ישראל זה כעשרים שנה, תקפה רבים בעצומיה ותעורר בקרבם גם התשוקה לתור ולדעת את רוח ישראל ממקור ישראל. היא הספרות העברית העתיקה והחדשה. חפץ הקריאה וההגיון בספרי עברית התגבר לא לבד בנוגע לספרות היפה, כי אם גם בנוגע לספרים, אשר נושאייהם הם עניי מדע וחכמה, ידיעות העולם והטבע. כמו בכתבי העת היומיים והשבועיים השמוש הוליד את הצורך, כן הרגילו הסופרים את העם — אשר השפה העברית הוא מקורה השכלתו היחיד — עד שיהא מרגיש כי נוסף על המכחיז והמאמנים השונים יש לו צורך והכרח גם בספרים וחבורים שלמים, הבאים לתת לו דברים יותר קבועים וקיימים, מוונות יותר מנופים ומבוררים בכל מקצועות הספרות ובכל מחנות החיים, ולחכנים לתוך תחומיו במדה ידועה את כל הנוגע לשאלות הזמן והחברה, מה שנעשה בישראל ומה שנעשה בעולם ואת הפעולה החוזרת שביניהם, וכן במדה ידועה את כל הנוגע להלכה שנתחדשה במקצועות החכמה ובפרקי המעם והיופי. הגה כן הרגילו את הקוראים לדרוש ולחקור בכל שאלות החיים והחברה. כבר נתנו להם ספרים עיד תולדות האדם הקדמון ועיד תורת ההתפתחות של דרוץ, עיד יסודות הסוציולוגיה, הפיזיולוגיה והאנתרופולוגיה, עיד תורת הכלכלה המדינית של מרקס ועיד תורת הרפואה וכלכלת הנפש, ולא זאת בלבד, כי אם גם ספורים טבעיים, ריאליים, ועוד יותר פורטרטניים, כלומר המלאים נבוליהם, המציאו להקוראים העברים, דברים שאולי צרכם אין כל כך מורגש ושעולמנו היה יכול להחקיים גם בלעדם, ועיזו חוללו תנועה חדשה בספרותנו, הרחיבו את חוג קהל קוראנו ועשו את עצם הית הספרות למטרה גדולה ונכבדה בפני עצמה, לאחד מקניני הרוח של העם ולתנאי מוכרח בחייו הלאומיים. תנועה כזאת, המולידה תשוקה ורגון, קנאה ותחרות בין הקוראים לספרותם המושכת את לבם בחובלי נועם ובעבודות אהבה, תנועה כזאת כאוצר נחמד היא לכל ספרות וסופרים נבונים דלה ידלו ממנה לטובת ספרותם תועלת לדורות, כי אם אך ישכילו הסופרים לעשותה כלי חפץ למעשיהם, או היכולת בידה להטביע חותמה על מצב הספרות לימים רבים. מודעת זאת, כי במדה אשר יתגדל ויתרחב חוג המתרפקים על אהבת השפה, במדה אשר ירב מספר בני העדה הקראת, בה במדה ירכו הסופרים לעבוד עבודתם וירבה מספר הספרים והספרות תשגא ותפרח מיום ליום. התנועה בין הקוראים תוליד תנועה כדמותה וכצלמה גם בין הסופרים ולהיפך. כמראה הזאת הגנו רואים בהוצאת תושיה אשר החלה לפלס לה נתיב בין קוראים לאלפים ולעשות לה שם בארץ. ע"י הביבליותיקה העברית שהיא מוציאה לאור. חוברת בכל שבוע, בראה קהל קוראי עברית קבועים ותמידים, אשר אליו נשכר כי הוא יפרנס את ספרותנו בכבוד וממנו פנה לבצרון עמדתה וקיומה החמרי, שבהם תלויה, כאמור, גם היתה הרוחנית. הביבליותיקה העברית השתדלה למלא את כל הצרכים הדחניים והתרבותיים אשר רבו והסתעפו במחנהנו במשך השנים האחרונות, להוציא את

* בפרק הזה ירשנו כל הספרים החדשים הנוגעים בהיהדות בכלל ובחכמת ישראל בפרט, אשר ישלחו אל בית מערכת האשכול מאת מחבריהם או מוציאייהם לאור. מלבד שמות הספרים ומחבריהם נזכיר גם את מספר עליהם: עמודיהם ואת מחירם (אם יודיעוהו לנו הסחברים או המויל). למען תביאנה הרשימות תועלת להחכמים המחברים ולדורשי ספרי ישראל. גם נוסף לרוב על הרשימות דברי-בקרת קצרים, כפי אשר ירשנו המקום והזמן, מלבד אשר נדבר בארוכה על כמה ספרים בפרק 'בקרת'.

העורך.

ספרותנו מחונה הצר והמנובל, חונן עולמנו המיוחד, ולעשותה לספרות מקפת את כל מחוות החיים וכל מקצעות החכמה, למען ימצאו בה דורשיה את כל מבקשם. ועד כמה עלתה בידה למלא את חובתה ותעודתה יעידו מאת והמשים הספרים אשר יצאו לאור עד היום. שבעים הספרים הראשונים כבר נקבו בשמות בפרק הזה בכרכי 'האשכול' הקודמים, ואלה המה הספרים אשר יצאו לאור מאז ועד היום: עא-ב) נספד ומסעותיו (ח'ב) מאת ש. ברמן. עג-ה) האדם הקדמון מאת י. קלוזנר. עו) צללי העבר מאת איז רבינוביץ. עז) מערי הקטנה מאת ד"ר ברדיצבסקי. עח) עורבא פרח מאת הנ"ל. עט-פ) מלך הקבצנים, תרגום ש. ל. גרדן. פא-ב) אברהם מאפו מאת ר. בריינין. פג) נלילי מאת י. פרנקל. פד-ה) שפניוצא מאת ה. צייטלין. פו) יהודית, תרגום ש. ל. גרדן. פז-ח) קין, תרגום ד. פרישמאן. פט-צ) השורר בכיתו מאת י"ח פכיוב. צא) ספר חסידים מאת ד"ר ברדיצבסקי. צב) ממרירות החיים מאת בן דוב. צג-ד) כתבי יל פרוץ (ח'ב). צו-ט) כתב יד עברי, תרגום י. גרוזבסקי. ק) כנור ציון. קא-ג) הממון מאת ח"ד הורוץ. קד-ה) תולדות האמונות והדתות, תרגום י. פרנקל. קוז) הגדון למאסר עולם, תרגום יל ברוכביץ. קח) מעמק עכור מאת י"ח ברנר. קט-י) מהעבר הקרוב מאת ע. גולרין. קיא-ב) המנן העברי, תרגום א. דריאנוב. קיג-ד) כתבים נבחרים (ח'ב) מאת ד. פרישמן. קיט) ספרים וציורים, תרגום גנסין. קמז-יט) פרוכוסים, תרגום ר. בריינין. קכ) נבריאלי ריסר מאת ד"ר ברנפלד. קכא-ד) נגד הזרם (רומן) מאת י. ברשדסקי. קכה) שירים מאת ש. שטרניחובסקי. קכו-ו) תורת החיים, תרגום ד"ר מקלר. קכח-לא) יסודי הסוציולוגיה, תרגום י. טפליצקי. קלב-ה) ילדי הניטו, תרגום של גרדן. קלז-מ) כתבי יל פרוץ (ח'ג ד"ר). קמא-ג) תולדות האמונות והדתות (ח"ד) תרגום י. פרנקל. קמד-ה) היהודים ברומא מאת א. כהנא. קמו-ח) כתבים נבחרים מאת הינה, תרגום פפרמן. קמט-ג) שירים מאת ח. נ. ביאליק.

ה'אוצר', אוצר לשון המקרא והמשנה, חבר מאת רד שמואל יוסף פ"ן ז"ל מוילנא, הוצאת 'אחיאסף' ע"פ צואת הדיד ב. פ"ן, חוברות א-כ (עד ערך חכם). ווארשא תרס"א. 584+64 עמודים. - חרבות בימינו אלה הדרושה לספר עברית העתיקה והחדשה, רבתה ונירשה עוד יותר הנחיצות לאסוף ולכנס בספר אחד כל עשר השפה וכל חמדת הלשון הנחיים לא לבד בכתיב הקדש, כי אם גם במדה מרובה מזה בספרי המשנה, מדרשי הלכות והגדות וספרי בעלי האסופות; כל דרכי הדבור ושמות המחשים והמושגים, הכלולים בהספרים הנוכחים, יהיו נכסים ונקבצים, מבוארים ומפורשים בספר אחד. כל המבטאים והפתגמים, כל השמות המלאכותיים להנראותיהם ונשייתיהם השונות, שקבלו מאז ומכבר חכמת וצורה עברית, יהיו מסודרים בסדור נאה למשפחתיהם. לערכיהם, למען הורות לבני עמנו דעת דרכי שמוש הלשון העברית על פי התרחבות המושגים, המוחשים והמורגשים בעת החדשה, מבלי להתכחש לדרכי הלשון וסגולותיה מעוריה בהיותה עוד חיה כפי הנהגת הישראל בשבתו על אדמת ישראל. האחד והיחיד במסולא החכמים שכבוד העולף והחולף מעמנו, היה הרב הגדול ר' שמואל יוסף פ"ן ז"ל. הוא הרגיש דפיקת לב עברי, עוד בשרם פוצה התנועה הלאומית להנלות ולהראות החיזה. הוא צפה וראה נחיצות ספר כזה עוד לפני עשרים שנה. או התערר פ"ן לכתוב את ספרו הגדול 'האוצר' אשר החלק הראשון ממנו מונח כעת לפנינו. 'האוצר', אוצר לשון המקרא והמשנה, כולל פתרון כל המלות שנמצאו במקרא ובמשנה, באור הנחותיהן הראשונות והדוראות הנגזרות, והבדלי השמות והפעלים הנרדפים, ועם זה זכרון המלות הנגזרות מלשון המקרא והמשנה, שבאו בתלמודים, במדרשי ההלכות והאגדות, בפיזוים ובספרי גדולי חכמי ישראל האחרונים, והעתקתם ללשון רוססית ואשכנזית, וכן כל שמות העצמים הפרשים שנוכרו במקרא. כונת הספר, לפי ערות מחברו, היא, לא לבד לבאר מחקרי שרשי לשון הקדש, כי אם גם שיהיה מפתח להבנת הספרות העברית בכלל, ולכן לרגל המלאכה הוא מפרה לבאר, בעלי יתר על המדה, הדרושה, מקראות ומשניות חתומים, גם דברים סתומים בספר, בעלי אסופות, היינו: ספרי המחקר והחכמה וספרי המשוררים הקדמונים. - 'האוצר' הזה כבר החל לצאת לאור לפני כמה שנים ע"י מ"ס אחד בווארשא, אך נפסק באות ז'. עתה יצא חוברות-חוברות אחת בשבוע עד תומו, כל חוברת בשני

גליונות. באופן שהספר כולו יחזיק כששים חוברות, והוצאתו תונמר במשך שנה ואיזה ירחים. החוברות שיצאו לאור עד היום הן: נדפסות על נייר טוב ובאותיות יפות והמודרות. בהיות מטרת חברה. אחיאסף' להפיץ את הספר הנכבד הזה בין כל מפלגות העם ולתת היכרות לכל איש מישראל לרבות לו את הספר ע"פ תנאים נוחים וקלים, היא מוכרת אותו להותמים חוברת חיברת, כל אחת במחיר 22 קאפ, בעד שמחיר כל הספר להותם עליו למפרע הוא רק שמונה רובי. לא פה המקום לשפוט כפרמות על ערכו של הספר הזה, אך בכלל מתנה טובה היא לספרותנו, שלא היה בה עד כה אוצר-מלים גדול כזה. תולדות הריפורמציון הדתית בישראל מאת ד"ר ש. מ. ע. ב. ר. נ. פ. ל. ד.

ספר ראשון: הפולמוס הראשון; ספר שני: הפולמוס האחרון. הוצאת. אחיאסף' ווארשא, קראקא תר"ס. 270 עמודים. — דברי ימי עמנו עשירים הם בתנועות מרעישות ומסעירות המחות והלכבות. מאז היה ישראל לנוי לא חסרו לנו מפלגות וכחות שונות ששאפו לחדש פני אומתנו באופיה הדתי, המדיני והקולטורי. ואמנם נפלא הדבר: כמעט בכל אלה המפלגות נכר רושם ההשפעה מבחוץ, מהעמים אשר בתוכם ישב ישראל או היה לו איזה חסם עמדם. העם הזה, שאפיו כה שונה מאופים של יתר העמים, שכל עמל עמי תכל להביענו או להדריכו בדרך שיחפצו הם עלה בתוה — העם הזה מאד נוח הוא לקבל השפעה מהעמים שכניו, על נקלה ילמד מעשיהם ויחל ללכת בדרכיהם, עד שיוכח כי עבר את הגבול שנכלה לו לאומיותו וישב אחורנית. כמראה הזה נחזה גם בשנות המאה הי"ט. התהפכות שהתחוללו אז בכל הארץ וישנו את פני התבל תכלית שנוי בכל המקצועות, עד שקבלו החיים המדיניים והחברתיים של כל העמים פנים חדשות, כל אלה הטביעו חותמם גם על עמנו במרה מרובה וגם חייו קבלו צורה חדשה בפנימיותם ובחיצוניותם. כמעט בכל התנועות שהתעוררו בקרבנו, בכל השנויים שנעשו בחינוך, בכל המפלגות שקמו בתוכנו, בשאיפותיהן ותביעותיהן, נראה ונכר רושם הזמן ואיזו השפעה מבחוץ. כואת נראה גם בתנועת הריפורמציון הדתית, אשר קמה בישראל בראשית המאה הי"ט ונמשכה עד שנות השבעים, ואשר הסבה בעתה רעש שטבע עליה, חותם ארץ אשכנז, שממנה יצאה המחות והלכבות. חותם הזמן והמקום היה בטבע עליה, חותם ארץ אשכנז, שממנה יצאה הריפורמציון של הדת והתקולית, והותם הזמן, כי באחרית שנות המאה הי"ט, אחרי מלחמת הדרור נגד נפליון, נשבה רוח בקרת עזה באשכנז — ואז התעוררו גם יהודי הארץ הוואת ויחלו לבקר ולחשב את דרכי אמונתם ודתם וימצאו כי אינה מתאמת לרוח העת... ולכן חפצו לעשות בה תקונים כפי רוחם. אמנם נואלו המתקנים בחפזם, כאשר לא שמו אל לבם, כי הדת בצביונה ותכונתה כעת היא פרי התפתחות והשתלמות במשך שלשת אלפי שנה ולא תוכל אפוא להשתנות בפעם אחת וכלאחר יד ע"י איזה אנשים יחידים או גם מפלגה שלמה. כל איש פרטי וגם עדות שלמות, שלא יחפצו לשאת את עול' הדת, ויכולו לפרוץ נדריה ולעשות כל הישר בעיניהם באין מוחה, כי מי זה יצוה עליהם במפנית ויכריחם לשמור דוקא את כל התורה והמצות? ואולם לעשות תקונים שונים בדת כואת נפשם, לאסור את המתיר ולהתיר את האסור, הדבר הזה איננו תלוי ברצונם. וגם שאיפות המתקנים באשכנז לא עשו פרי למרות כל עמלם, שרידי הריפורמציון נשארו בשנוי איזו מנהגים קלי הערך, שאולי גם בלעדי זה יד העת היתה בהם, ובכלל רעשו ויתנעשו הדמים וילידו עכבר! — ואולם תוצאות הריפורמציון לא יקטינו במאומה את ערך התנועה הוואת וראייה היא עכ"פ, בתור תנועה היספורית, לשים אליה לב ולחוק את תולדותיה והשתלשלותה בספר, להביא מעשה ומאורעותיה במשפט, לברר את סבותיה ולבקר את מעשי המשתתפים בה בחיוב ובשלילה, לראות ולהבין עד היכן צרפו כדעותיהם או שנו בחפזם. — עד עתה לא נמצא בספרות העברית ספר מיוחד ע"ד תולדות התנועה הוואת. הד"ר ש. ברנפלד, שכבר ננע במקצוע הזה בספריו, ד"ר חכם, ד"ר תהפכות, תולדות שירי, ר' מיכאל וקסי, מלא בספרו החדש המונח לפנינו את החסרון הגדול הזה. הספר הזה הוא כולל ומקף את כל תולדות ומאורעות התנועה הוואת ונותן לנו המונה שלמה ומקפת מדפועולות והמעשים שנעשו בעיני הוה. ברנפלד אסף וסדר את כל החומר הרב הנוגע לענינו מהמקורות היותר נאמנים, לא הניח דבר גדול ודבר קטן בקירות והשתלשלות התנועה הוואת, שלא שם אליו לב, להביאו במשפט הבקרת; גם את האנשים

הפועלים בחיזון ההיסטורי הזה העביר לפנינו יתן לנו ציור נכון מתכונותיהם ושמותיהם בשאלת הריפורמציון. הספר כתוב בסגנון פופולרי ומושך את הלב ומחויק ברכה רבה לקהל הקוראים.

לוח ארץ ישראל שמושי וספרותי לשנת התרס"ב בלית תמונות וציורים. נערך ע"י אברהם משה לונג, שנה שביעית, ירושלים תרס"א. 184 עמודים. — הלוח אשר יתן מר לונג לקוראיו זה שבעה שנים, יצא גם הפעם בעתו לשנת תרס"ב. גם בשנה הזאת, כמו בשנים הקודמות, החלק השמושי של הלוח מלא דוא ידיעות דרושות ומעילות. גם בחלק הספרות נמצא דברים טובים הנקראים בחפץ לב ושיש להם ערך לא מעט. ביחוד נמצא בו חומר רב-ערך בתור רשימות וציורי מספרים, הנוגעים לקורות א"י והישוב החדש. חומר כזה ימציא לפנינו המאמר הראשון: "רכושנו בארץ אבותינו", הכולל תכונות כל המושבות והאחויות שנוסדו בכל חלקי ארצה; כמשך עשרים שנה האחרונות, מספר יושביהן, מצבן ועוד. עפי' הספירה המפורטה של המושבות שנערכה מחדש ע"י הארגונים ה' מאיראויץ, כפקודת ועד חברת התמיכה שבאודיסה, בתוספות ותקונים ושגרים שנעשו מעת עריכתה עד היום. כמו כן מועילים הם המאמרים: "מהי הפלחים" (עפ"י מאמרו של אחד הסופרים בהמאסף לחברת הקורת ארץ ישראל) בתשעה פרקים, המאמרים בצבעים פשוטים ובהירים את הפלח וביתו, כלי הבית, סדר האכילה והנהגת הבית, הלידה, התחתנות ושרוכים; הנדות ומטרות נשכחית, מאוספות מספרי תושבי ארצה, מבקריה ומכתביה מהזמן היותר קדום (ד"א תת"ק) עד המאה הנוכחית ונערך בסדר כרונולוגי עם הערות קצרות; הרשימה, מכסת החלוקה בירושלים ואופני חלוקתה; ההקדשות והעובדות לשוכת ארצה ומסדה וכדומה. דבר טוב ומועיל הוא גם כן המחלקה החדשה אשר נוספה בלוח זה: בתי החסד בירושלים, אשר בה יאמר מר לונג לתת לקוראיו שנה שנה את התכנית ותי החסד והמסדים שנוסדו בעיר קדשנו מראשית המאה עד ימינו אלה, מצבם, קורותם והשתלשלותם ומהן ישיג הקורא מושג נאמן וציור נכון מצב החיים בעיר קדשנו והשתלשלות ישובה. בפעם הזאת בא גם מאמר נכבד ע"ד בית מושב זקנים החדש בירושלים, קורותיו, תכונתו ומצבו מאת ז. בן-טובים, עם שני ציורים, גם חשבון הוצאות המנסד והכנסתו מעת הוסדו עד היום. המאמר המחקרי הקמן: השלח או הניחין? אף הוא נאה בערכו להלוח כיתר המאמרים שבאו בו.

ספרות ישראל מאת פרופ. ד"ר מ. שטיינשניידר מתרגם לעברית ע"י ד"ר צבי מאלטער. עם תקונים והוספות חדשות מאת המחבר. ארבעה ספרים. הוצאת אחיאסף, ווארשא תרס. 484 עמודים. — הספר הנכבד הזה, הכתוב אשכנזית בידי זקן חכמי ישראל הפרופסור מ. שטיינשניידר, כולל תולדות ספרות ישראל מן העת היותר קדומה עד הזמן האחרון, ולגודל חשיבתו נעתק אנגלית בתוספות הערות ומלואים מהמחבר ע"י חכם נוצרי הלורד ספאטיסוואוד, ועתה נעתק עברית מאנגלית עם תקונים והוספות חדשות מאת המחבר. הספר הזה, אשר משך עליו כשעתי עין רבים, הוא מועט המחויק את המרובה, וכולל השקפה נאמנה ומקפת את כל חלקי ספרותנו בכל ענין ולשון. שטיינשניידר הוא התיר הגדול בדבריו ימי ישראל, אשר בחכמתו ודעתו הרחבה, בתרצינותו ובקיאותו בכל חדרי ספרות ישראל בנה את הבנין המפואר הזה, אשר אליו יביש כל דורש חכמת ישראל וחי' הרוח והלאם, ואשר ע"פ עדות חכמי הדור הוא אחד הספרים היותר משוכחים במאה הנוכחית כמקצוע היהדות. ההעתיקה העברית מצמינת בצחות הלשון ובסגנון נעים ומרויך אשר יריבו: זה ידך הספר הנכבד רעשוהו לכלי חמדה ומחויק ברכה לקהל הקוראים. וזה תוכן עיני הספר: ספר ראשון: התקופה הראשונה; מימות עורא עד הראות פעולת הפלוסופיה העברית והגלות ארצות אירופא (מראשית המאה החמישית לפני ספדה; עד סוף המאה השמינית אחר ספדה). מררש, הלכה, הגדה, העבודה והתפלה, ספרות ישראל היותר עתיקה בארץ ערב. ספר שני: התקופה השניה; הזמן התחתון הפלוסופיה העברית עד הגלות ישראל מספרד (מהמאה השמינית עד המאה החמש עשרה). קורות חיי חכמים שונים, דברי הימים, מלחמת החכמה עם האגדה, תאולוגיה ופלוסופיה, תורת הנסתר והקבלה, הספרות הקראית, וכיוצא. ספר שלישי: הפילולוגיה העברית, פרשנות, השירה, המליצה והסגנונות, שירי קדש וחול, חכמת הרפואה

חכמת הטבע. ספר רביעי: התקופה השלישית (מראשית המאה השש עשרה עד סוף המאה השמונה עשרה): ספרי וכוח וסנונווריה, הדרשנות, תורת המוסר, הפלוסופיה הדתית והקבלה, חקירת כה"ק והשפה העברית, פיוטות ותפלות, דברי הימים, כתיבת הארץ, קדמוניות לענינים שונים, למודיות ומבעיות.

מדרש שכל טוב על ספר בראשית ושמות, חברו רבנו מנחם ברי שלמה ז"ל. יצא עתה פעם ראשונה לאור עולם עפי שני כתבי יד יחידים בעולם ובר מאת שלמה בורב. שני חלקים. ברלין תרס"א. 344+370 עמודים. — אתמחי נכרא ואתמחי קמיע. החכם הגדול ר שלמה בובר, ראש בוני הספרות המדרשית בימינו, הוא כמעט המתנבך ולמרות זקנתו לא ייע ולא יינע מלעבוד בכרם ספרות ישראל ויקדיש את כל כחו ואונו להוציא מהרדיות מתוקנות מכל המדרשות וספרי האגדה, מנוקים מכל חסרון ושגיאה ונכבדים למבין, וכבר חזקה היא לחבר הוזה, שכל מה שהוא מוציא מתחת ידו הוא דבר מתוקן כל צרכו. כמו בכל הספרים אשר הויל עד היום השתדל המחבר גם פה לקבץ את כל הענינים הנוגעים בהמדרש הוזה, לאסוף את כל הידיעות והחקירות הנפוצות הנחוצות להבנתו בכמה מקומות ולחברם לאגודה אחת כמבוא ארוך המשתרע בראש הספר והמלא פנים ואחור הערות מועילות ומחכמות המפיצות אור בהיר על תכונת המדרש וסגנון לשונו ואופן דרשותיו, על מקום סדורו וזמן מחברו, על המקורות אשר מהם שאב בעל המדרש ועל המדרשים והספרים אשר השתמשו בו; ומלבד זה ברר ולבן, הציב ציונים לפרשיות ולפסוקים בפינים הספר, ערך מראה מקומות, נתן רוח והפסקה בין המאמרים, תקן הנוסחאות, הערה והראה את המקורות, העיר על כל תלופי הנוסחאות, באר דברי המחבר במקום שהם צריכים כאור וכמה מאמרים בתלמוד ובמדרשים. המדרש הוזה חבר מאת רבנו מנחם ברי שלמה ז"ל בשנת ד"א תתצ"ג והיה מונח בכתבי יד יותר משבע מאות שנה והיה למראה עיני הקדמונים שזיכרוהו בכמה מקומות, ועתה היו נמצאים ממנו שני כתבי יד באוצר הספרים באכסטרוד קובץ 165 וקובץ 166, אשר על פיהם הוציא בובר את המדרש המונח לפנינו. לא פה המקום לדבר בפרטות על ערך ההוצאה הזאת, אך בכלל נוכל להניד כמה מלא, כי השכיל המחבר לעשות גם בחבורו זה וכי גם הפעם עשה את מלאכתו באמנה ובשלמות רבה והביא עוד ברכה אחת לספרותנו המדרשית, אשר ממנה פנה ממנה יחד לחכמת ישראל ולספרותה העתיקה.

ר' ישראל בעל שם טוב, חייו ושנתו ופעולותיו. מאת אברהם כהנא. יזומיר תרס"א. 117 עמודים. — בספר זה השתדל המחבר, להאיר את צורתו של בעשיט ולהציג לפני הקורא מכל הצדדים, לערוך בבקורת חפשיה את למדיו של אבי החסידות ואופיו, חייו ויחסו אל ספרים ואנשים, תלמידים ומתנגדים. גם התאמץ המחבר להנביל את מקומו וערכו של האיש הגדול הזה בההסטוריא הישראלית. ואמנם בלי שום משוא פנים נוכל להניד כי השקפתו על הבעשיט עלתה יפה בכללה וכמה מעלות טובות נמצאות בספרו זה. לא תולדות הבעשיט כשהן לעצמן הן עיקר נגמתו של המחבר; הוא רוצה להראות לנו את התולדותה וצמיחתה של החסידות בתור תולדות היסטוריות מוכרות, כלומר, מוטבע ברוח המאה היוזאונגלה, ובצרכי המקום ששם נתפתח. בפרק השלישי שהקדיש המחבר, לחונן המחשבות שבתוכו היה בעשיט מתפתח הוא מדבר על התנולותם והתפשטותם של הוודי והקבלה בעשיט, על דרכי הלמוד בפולין במאה היוז, על הרבנים שדאו אז וגם על שרדיי כת שכתו צבי אשר העמיק שחטו במדינה הזאת בימים ההם. בפרק הבא אחריו הוא מבאר ברבדים קצרים וברורים את חמציט שיטתו של הבעשיט, את עיקר דעותיו ולמודיו, שעליהם נתבססה החסידות בתור תורה שלמה ומיוחדת עד שתפסה מקום נכבד בכל חייהם של המחזיקים בה ולא השאירה מקום פנוי ממנה. בהעבירו לפנינו פרטי קורות חייו של הבעשיט אמנם לא הרבה המחבר לחשוף מקורות חדשים ולרוב נתנה לחשוב. ספורי מעשיות' מטופקים מאד למעשים נאמנים וקטים, אולם בכל זאת דבריו נקראים בעונג, כי מסודרים המה יפה והסברתו טובה מאד. ראה בקרתנו המפורטת על הספר הזה במיע האשכנזי. אגסטר. וואכ. לבלוך' גליון 2 ש"ז.

אדוואסר, לוח ספרותי ושמושי עם תמונות וציורים לשנת התרס"ב. שנה תשיעית. ווארשא תרס"א 438 עמודים. — גם הפעם הגדו הלוח הספרותי הוזה, ככל אחיו הקודמים.

מלא ונדוש מאמרים נכבדים וידיעות דרושות ומועילות. הלוח כולל ספורים, שירים, ציורים, מאמרים פובליציסטיים ומדעיים, השקפות על מאורעות! השנה ושאלות החיים, תולדות אנשי שם המצוינים בפעולותיהם כעבר וכרוה, תמונת וציורים נחמדים ועוד. בשנה הזאת הוסיפו עורכי „הלוח“ עוד פרק חדש בשם „מראשית השנה עד אחרית השנה“, הכולל סקירה עמוקה ומשפט צרק על כל המקרים והמאורעות החשובים בחיינו היוותים של אחינו בכל הארצות כמשך השנה החולפת, ומכיל חומר נכבד ומועיל לכותב דברי הימים לבי העתיד לבוא. מהספורים והחכמים אשר השתתפו ב„הלוח“ הזה, די לנו לנקוב בשם את הנודעים מכבר לשבח ואשר חוקה. היא בידם כי לא יוציאו מתחת ידם דבר שאינו מתוק כל צרכו, היינו: דיר ברנפלד, מיל ליליענבלום, יוסף קלזנר, ד. פרישמאן, ברנדשטטר, ד״ר ברדיצבסקי, איש פריערבערג, א. שולמאן, מרדכי בן הלל הבקן, ש. ל. ציטרון, ר. כרייניץ, י״ח טביב, א. זינגר ואיו ראבינוביטש. מחד „הלוח“ הוא רק א׳ ריב.

סדר אליהו רבה וסדר אליהו וזמא המובאים בשם תנא דבי אליהו עפי כתי רומי משנת תתל״ג, עם הוספת מאיר עין ומכאז כולל י״ב מאמרים ומפתחות שונים. הוצאתם לאור אני מאיר איש שלום, מורה כביהמיר וינא מי או וכעת גם בבית מדרש הרבנים. הוצאת ח׳ אחיאסף בווארשא. וזן תרס״ב. $X+150+200$ עמודים. — ספרות המדרשים היא גדולה ורחבה ופעולתה רבה ועצומה מאד על חיי עם ישראל. היא מקפת את כל עניני חיי האומה הישראלית וכל ענפי הידיעות, המחקרים וההשקפות, התקות והדמיונות, המדות והידעות, הקורות, הצרות והתלאות של עמנו במשך אלפי שנה. ולכן הרישה בה נתיצה ומועילה מאד לידיעת תולדתנו וסגולת מחמירי מימי קדם. והנה ה„תנא דבי אליהו“ הוא אחד הספרים היותר נפלאים שבספרות המדרשית, כן מפאת תוכנו, כן מפאת סגנונו הפיוטי וכן מפאת ההגדה עיד מצאנו ומחברו, ועל כן עלינו להודות להרב המחבר על אשר הוציא ממסר את המדרש הנפלא הזה, צרפו וסדרו מסינים וכדולים ועבור עליו בעין בקרת חדה ויופיע עליו נדרה. המדרש הזה יצא לאור ראשונה בוויניציא שנת שניח וכפעם שנית בעיר פראג בשנת תל״ו עם פירוש ארוך והקדמות אריכות בשם דיקוקין הנורא ובערוין דאשא מאת המקובל ר׳ שמואל בר׳ משה היידא מפראג, אך שתי הווצאות האלה הן משובשות מאד ומלאות שגיאות וטעויות, באופן שאין לסמוך עליהן כלל. זאת ראה הרב המחבר וינמור אומר להוציאו לאור כמהדורא חדשה ומתוקנה ואמנם לא חשב מעמל נפשו וינע ועמל הרבה לבצע אמרתו כאשר ענינו דואות בזה. בואו ונחזיק טובה להרב המחבר הנכבד על כי הביא לנו את הברכה הזאת והעשיר על ידה את ספרותנו המדרשית עשר רב.

הגר״ן, מאסף לחכמת ישראל, נערך וירל ע״י שמיאל אבא האראדעצקי. ספר שני. ברדיטשוב, תרס״. 122 עמודים. — כספר הראשון של המאסף הזה כן גם השני מלא ונדוש הוא במאמרים נכבדים מאד. העורך בעצמו, שכבר איתמחז לכותב תולדות חכמי ישראל בתרצות יתרה, הביא לנו גם הפעם מאמרים אחדים מפרי תבונתו, כמו תולדות ר׳ משה אלשקר, ר׳ מנחם מנדל קראכמאל (בהמ״ח, צמח צדקי), ור׳ מאיר שיף, שטותיהם והלך נפשם. החי שחזיה ז׳ל הייל במאמר „פליטת סופרים“ מכתבים אחדים של הגימ צבי הירש זל אביד כבדליץ. כן גם יביא הכרך הזה מאמר נכבד מאת הרדיח מאיר איש׳שלום והגדוית לדברי התלמוד והמדרש מאת הפרופסור זאב באכר. מלבד אלה ראויים להזכר לשבח המאמרים. אותיות ופרחות“ עיר ראשי׳התבות והנוצריקון בספרותנו חתניקה מאת ר׳ אלעזר שולמאן, דברי שלום ואמתי בקרת על ספר „שלמי אמוני ישראל“ מאת ר׳ יוסף כהן צדק, „סגולת הספרים“, כולל מכתבים שונים מחכמי ישראל קרמונים, מאת דוד כהנא ומאמרים אחדים עיר ר׳ סעדיה נאון מאת החכמים ד. כהנא, ד״ר הרכבי וירי ש. פווננסקי. הוצאת „צעירים“, ארבעה ספרים מאת דיר מ. י. ב. ר. ד. י. ש. כ. ס. ק. ווארשא תרס״. מחד כל ספר עם המשלוח חצי רובל. — הוצאת „צעירים“ היא קבוצת מאמרים שונים שנכתבו בומונים שונים ונרפסו במקומות שונים מאת הסופר הישן מהמהלך החדש׳ הדיר מ. י. ברדיצבסקי, אשר אמר להביא על ידם, מהפכה בספרותנו ולשנות את כל ערכינו תכלית שנוי. המאמרים האלה הנרפסים בארבעה ספרים: על אם הדרך, ערכין,

על הפרק הנמשותף מכילים מחשבות ושאלות, אודות כל הנעשה ונחשב אצלנו, אודות ערכי חיינו ומהות חיינו, אודות קיומנו וחורבננו ועיד הצרכים והזרמים החדשים בחיים ובספרות. בהקבץ כל העניינים הבודדים לקבוצה אחת חושב המחבר, כי יתבררו ויתלבנו הדברים יותר ויהיו מושג יותר נכון עיד מהלך המחשבות האלה ובכל זאת לולא דמסתייג, ולולא חמת, הצעירים יגורתי הייתי אומר, כי ערבוביא גדולה ואי סדריים שוררים בקבוצה הזאת, כי אין חבור ואין קשר בין הספרים והפרקים השונים ואין כל סדר למשנתם. הקורא הפשוט אשר בא לבקש את החליפות והתמורות, אשר מוצא המחבר בערכי חיינו ומהות נפשנו, ולחפש את התורה החדשה והערכין החדשים אשר יגלה לנו הפעם במאמריו וקבוץ מחשבותיו יעמוד משתאה ומשתומם, כי מלבד קירטוב של רוח שירה, מלבד איזה דרוריים ונצנצים מקומעים, לא ימצא כי אם חקירות מחרות והגינות נפלאים ומתמיהים, סתומים וחתומים בשבע עוקאין, הממלאים את כל חללם של ארבעת הספרים, מראשיתם עד סופם. אכן רוח הוא באנוש, אך איזה רוח צרר את, הצעירים האלה בכנפיו ויכריחם להביא על ספרותנו את, המהפכה הזאת? —

מדרשי התורה שחבר הקדוש אנשלמה אשתרוק זל. יצא לאור עפי כתיב של עקר הספרים במילאנו ע"ש מ ע ו נ ע נ ש ט י י נ, רב דקיק ברזעין, בהוצאת ח' מקצי נרדמים, ברלין תרס"ג. XIII+224 עמודים. — הפירושים האלה על התורה, המניחים לפנינו, המה ילדי רוחו של איש חכם נבר בעוז אשר שמו לא היה נודע בספרותנו עד היום. הראשון אשר נלה לנו תעלומות חכמת הרב הזה היה הרב חדיא, אשר בספרו השם הגדולים מזכיר את פירושו על התורה מכי אשר היה לפני עיניו בשם מדרשי התורה. הדי האש הזה ותולדותיו מעוסים עוד היום כרפסל, אך זאת נדע מדברי עצמו שהיה חי באמצע המאה הי"ד למספרים ומקום מושבו היה בעיר ברצלונא במדינת קטלוניא. לפי השערת הח' ניבוער הוא בן הרב נשתרוק שלמה בן הרב ר' שלמה אדרת (הרשב"א), אך הדבר הזה לא נתברר עוד כל צרכו ועודנו מוטל בספק, לפי עדות הח' עפפנשטיין, מיל הפירוש הזה, השתמשו בפירושי הרב אשתרוק החכם השר דון יצחק אכרנבאל, הרב בעל עקדת יצחק, ר' עובדיה ספורנו וררשב"ק בתשובותיו. בהוצאה הזאת השכיל דרה"ח עפפנשטיין להפיץ אור מעט על הליכות חיי המחבר ותכונת רוחו, כן גם עמל וסרח לתקן את הכ"י משניאות ופעיות, ציין מקום הפסוקים המובאים בפנים, נלה את מקום מאמריו חזיל המובאים שם, גם העיר על כל המקומות אשר בהם השתמש הרב בחכמים הקודמים לו ואשר השתמשו בהם מבארים אחרים.

ירושלים, השקפה על ספרות ישראל בכל הלשונות. נערך ויזיל שש פעמים בשנה ע"י קרפל. חכרות א"ה. קראקא תרס"ג—תרס"א. 152 עמודים. — ספרות ישראל עשתה ותעשה בימים האחרונים צעדים גדולים קדימה: קהל הקוראים הולך הלך ורב, שוק הסופרים יגדל והסופרים והמוליים רואים ברכה בעמלם—עד שכמעט אי אפשר הוא לשום איש להיות לו מושג נאמן מהתפתחות הספרות בכמות ובאיכות, למען ידע ויבין למלאות מאויו הספרותי במקצוע החביב עליו ביותר. מלבד זה, הגנה מרגש מאד חסרון בקורת נאמנה, שאין תכליתה מלחמת סופרים, רק לכרר וללבן לקהל הקוראים את תכן ומהות הספרים החדשים היוזל כמעט בכל יום ויום ולהעיר על יתרונותיהם ומטרותיהם. למלאות החסרון הזה החל הח' מר קרפל, אשר אמנם לו ידיעה רבה במקצוע הביבליוגרפי, להזיל ההשקפה הספרותית הזאת וחמש החוברות המונחות לפנינו מצטיינות בעושר תוכנם וסודרם הופה ומחויקות ברכה רבה לסופרינו ולקוראנו גם יחד.

אוצר הספרות, ירחק לחכמה, לספרות ולכל עניי החיים. המזל: ש"א נר"א בער, העורך ד"ר מרגל. שנה ששית, חוברת ראשונה. קראקא, שבת תרס"ב. 80 עמודים. — דבר טוב רחש הסופר הנכבד דיר מ. מרגל להוציא לאור את, אוצר הספרות, שנוסד ע"י שאין בתור מאסף-שתי ויצאו לאור ממנו חמשה כרכים, בתור מביע חדשי, כתבנית המיע השלח, וע"פ החוברת הראשונה המונחת לפנינו היינו יכולים לקוות כי תצמח ממנו ברכה ותועלת רבה לספרותנו, אך לדאבון לבנו נאסף בלא עתו ויהי כנפל אשת כל חזה שמט. החוברת הראשונה מכילה איזה מאמרים טובים ובחרי סופרינו

הבטיחו להשתתף בראצור לעתיד. (זה תוכן המחברת : א) עבירתו ולאמית מאת י. קרפל ;
 ב) מדת הבקרה בספרותנו מאת דוד ברנפלד ; ג) משמוני מסתרים מאת דוד ברודי ; ד) שיחית
 ספרותית מאת דוד יל לנדא ; ה) ר' ישעיה הורוץ מאת דוד ע. נגיני ; ו) פרקי שירה
 מאת ד"ר ברדיטצבסקי ; ז) אני והוא מאת ק. ל. סילמן ; ח) ברוך ממנצא (סואמא)
 מאת ש. טשרניחובסקי ; ט) יהודה וגליל מאת א. בן-יהודה ; י) אפלטון מאת דוד מרגל ;
 יא) מעולם המדעים מאת מיכ.

כבוד חכמי'ם. והוא פסק שכתב החכם מיסר דוד בן הרב ר' יהודה מיסר ליאון
 על דבר מחלוקת שהיתה ביניהם בקהל אבולונא בין הפורטוגזים והקסטוליאנים. יצא
 לאור עפי' כ"י אוכספורד עם מבוא והערות ע"י שמעון ב"ר משה ברנפלד. היצאת
 ה'. מקיצי נרדמים, ברלין תרס"ג. XXIII+140 עמודים. — תוכן הספר המנחם לפנינו
 הוא ריב ר' דוד מיסר ליאון (נולד קרוב לשנת ר"ל בעיר מנטובה) ש'היה או רב ומרביץ
 תורה בעיר אבילונא אשר באלבנוא עם בני עדת הקסטוליאנים אשר בעיר הזאת, אשר
 בנאותם נדרובה עמנו בו ושלחו בו יד. אם כי היה רבם בתחלה. בראשונה נבחר ר' דוד
 לרב גם מקהלות הספרדים : קטלאנוס, פורטוגיזיש וקסטוליאנוס, אך אחרי ימים מספר נתפדה
 התבילה בין הפורטוגיזיש והקסטוליאנוס ונפרדו אלו מאלו. ר' דוד נשאר עתה רב בקהל
 פולייסי. שהם היו המרובים בעיר אבילונא, ורק קהל הפורטוגיזיש היה כפוף לו עוד וסר
 למשמעתו. ויהי היום ויביא לאבילונא הרופא דון שלמה כריסניסי מגולי ליסבונא
 ובכקרו בערב יזכ את בית הכנסת של הפורטוגיזיש, בני ארצו, ובשמע ע"ד הסכסוך
 שהיה בינם ובין הקסטוליאנוס וכי יש נרנוד חרם השתדל לתווך השלום כיניהם
 ולדביאם לידי הסכמה, כי יתירו את החרם. אולם הקסטוליאנוס הקשיחו לבם ולא אבו
 שמוע בקול ר' שלמה כריסניסי. וכיום המחרת, הוא יזכ, קרא לר' דוד, כי יכנס גם הוא
 בשו"ב הקדיה להתיר את החרם. ואולם הקסטוליאנוס סרבו גם הפעם, וסוף דבר היה
 כי רבתה המחלוקת יותר ויותר, ובא הדבר לידי כך, כי החרמו הפורטוגיזיש את קהל
 הקסטוליאנוס ואלו השיבו לר' דוד ולערתו תשובת. אדרבאי, ועל זה בא פסק דינו של
 ר' דוד להוכיח כי בצדק עשה מה שעשה ולהראות בראיות ע"פ התלמוד והפוסקים, עד
 כמה גדול כבוד חכמי'ם ועד כמה חייבים הקהלות להוזהר בכבוד רבניהם ומנהיגיהם.
 הענין הזה נכבד הוא מאד, כי הוא נתן ציוד נאמן מהחיים המוסריים והרוחניים של
 מגדולי ספרד ומסדר קהלותיהם ומנהיגיהם הדתיים, והמיל הנכבד דוד ברנפלד הגדיל
 עוד את ערך הספר בהרבה הערות ומלואים ובמבוא ארוך המפיץ אור בהיר על פרטים
 אחרים של מכת מדינה זאת, שהיתה שכחה או תדיר במדינת האלה, ועל ידם יובנו
 לנו כמה ענינים חשובים בתולדת עמנו. באחרונה מביא המיל גם תולדות חי המחבר
 על פי הרשימות המעטות הנודעות לנו ורשימת ספריו וחבוריו השונים.

ספר שערי תורת התקנות, הוא מאסה לכל מחנות התקנות אשר יסודתן
 בהררי קדש מימות משה אבי הנביאים עד זמן חתימת התלמוד. קבצן וסדרן וכיארן
 ועירא דמן חבירא משה אריה בלאך מורה בבית מדרש הרבנים במדינת הגר ולפינים
 אביד לייפניק יעיא במדינת מעדרן, חלק שני. מחברת שלישיית. קראקא תרס"ב. 270
 עמודים. — על הספר הנכבד ורב הערך הזה, אשר משך עליו עיני כל רבנינו וחכמינו,
 נניד משפטנו בכרך הבא, כי אין כעת החלקים הראשונים תחת דינו.
 הספירות בתורת הקבלה מאת ד"ר שלמה רובין. עם תמונת המחבר.
 נדפס בהאשכול'י בכרך רביעי יצא עתה לאור במחברת מיוחדת בהוצאת המערכת.
 קראקא תרס"ב. 40 עמודים.

רבנו אליהו מילנא, חייו, זמנו, קורותיו ומפעליו מאת שמואל יעקב יצקן.
 סטרבורג תרס"א. 159 עמודים. — המאמר הזה נדפס בראשונה בהמשכים במע. הצפורה
 יצא לאור אח"כ בספר מיוחד.

לקסיקון פסודונימי'ם, מאת משה זאבלאצקי. ברדיטשוב תרס"ב. 82 ע.
 ספר לשון למודים, ספר מלים עברית, אשכנזית ופולנית. מאת ה. קלונדיטש.
 בראד תרס"א. 352 עמודים.

מעת לעת קבץ לחכמה ולספרות, יוצא לאור לעתים בלתי קבועות ע"י העורכים: שלמה יורדיסאן ופחם הבן טורכערני. קבץ ראשון. מחירו לאחרי 15 סענט. ניו־ארק תרס"א. 28 עמודים.

בקורת הדעות והאמונות. מאת נחמן פלענקעל. דרוהוביטש תרס"א.

מערכת טעמי מצות לפי חכמי בקורת בישראל ובעמים, מאת ד"ר ש. רובין.

עם תמונתו. קראקא תרס"א.

ר' יהודא אריה מודינא. מאת נחמיה שמואל ליבאוויטש. ניו־ארק תרס"א. — הספרים האחרונים באו לידנו בשעה האחרונה, בשעת נעילת שערי האשכול, ומחוסר הזמן והמקום לא יכולנו לחוות עליהם דעתנו פה ונחשוך את דברינו לכרך הבא.

'Das Judenthum in seinen Grundzügen und nach seinen geschichtlichen Grundlagen dargestellt von Oberrabbiner Dr. M. Güdemann. Wien 1902.

מטרת הספר הזה היא — כאשר יעיד המחבר בהקדמתו — לתת לקוראיו מושג נאמן ממהות היהדות וערכה ומקשורה וחבורה השבעי עם דת ישראל. בראיות וספרות מוכרחות המיוסדות על ההשקפה המוסרית של עמנו בימים מקדם הוא משתדל להוכיח אופן התהוות עם ישראל והתפתחותה השבעית, יחוסו להאנושית הכללית, מעמדו בתבל ומצבו בלאומים. ע"י המדות המוסריות שנשתרשו בישראל מיום היותו לגוי, ע"י סגולותיו התרומיות ושאיפותיו הנעלות: מדרת המשפחה וחיי הצניעות, האמונה באל אחד ואהבה שדורה לכל הנכראים בצלם, אשר זוהי עיקר אופיה של היהדות, התפתח עמנו באופן נפלא והיא שעמדה לו להתקיים עד היום הזה. ואולם הסגולות האמתיות האלה אינן מיוחדות רק לעמנו לבד, החוסה בצל היהדות, אינן קניינו העצמיים שלו, כי אם הן קנינים משותפים של המין האנושי כולו. כל מי שאין בו מן המדות הללו אינו יהודי, וכל מי אשר יוכל לסגל לו את דמותו והסגולות האלה להסכים את כל הויות העולם והנהגת דרך ארץ לדרך כי תורתנו ולרוח המוסר שלה הוא צדיק נמור וזוכה לקבל פני השכינה, היינו להשיג את האושר הנצחי, שהיא התכלית המקוה על ידי הנביאים וחכמי התלמוד. היהדות דורשת קדוש השם ע"י קדוש החיים, היינו ע"י קיום רמעשים הטובים והשתלמות המדות הטובות, להישר על פיהם את כל הנהגתנו בדרך ארץ ובטוב העולם. ע"כ לא תבדיל היהדות בין אדם לאדם, לא תחשוב את בנייה למבחרי היצירה, אשר רק להם שערי נן העדן נפתחים, כי אם כל הבורר בעבודה וזה — כלומר כל המתרחק מחלול השם, היינו מחלול החיים והחול המדות המשובחות — דרי יהודי נמור ויש לו חלק לעהיב. הרב המחבר הנכבד, שדרכה לחקור בחיים הקולטוריים של עמנו בכשקון גדול וכידועות רבות ונפלאות, איננו ממין החכמים הפילולוגיים הדייקנים, אשר העיקר להם בחקירתם הוא קיצו של יודי, אם נכתב כהונן, כי אם הוא חוקר היסטורי, צייר קולטורי: ברוחו יעשה את הידיעות הפילולוגיות לציור קולטורי שלם, ומכוננו נכיר גם את השקפתו, השקפת פילוסוף, אשר יוין על מאורעות החיים בפשט שקפה: לא יקנא באיש, לא ירנו ולא יתקנף. בדרכיו נמצא את הרומיר הזלוסופי של תלמידי חכמים מבית המדרש הישן; הוא יתרום ברוחו מעל למאירעות טנים ועוביים ומעמיק לראות בפנימיות החיים ובשבתם הפסיכולוגית, ולכן לא יחרג כל כך על העובדות הזמניות ולא ישים לב לתעלולי שונאינו ומנדינו לענות להם כאלותם". ד"ר גירמן יודע את חכונת נפש עמנו, החיים הקולטוריים והמאורעות הפנימיים שלו, ידיעה עמוקה ואמתית, ועל יסוד ידיעתו זאת הוא יבנה את בנינו המאוריים בחקירת תולדת עמנו, בלי השערות מסופקות ובלו נמיה יתרה לדעות קיצוניות. מסוג הזה המה ספריו הנכבדים, התורה והחיים' (המבוקרים למעלה מאת סופרנו הנכבד ר. בריינין) ומסינו זה היא גם מחברתו החרשה המונחת לפנינו. יתרון הספר הוא, כאמור, בחקריותו הישרות. המחבר הוא בקי גדול בספרות התלמודית והפילוסופיה הדתית ובעל ידיעה רבה ושלמה באותו המקצוע שהוא עוסק בו. ונוסף לבקיאותו הוא מצוין בחריפות האשכול IV.

נפלאה יודע לצרף את הפרטים ולסדר את הציונים והרשימות שנאספו ונקלטו במחוק ולעשות מהם ציור שלם, ציור היסטורי. הספר מתחלק לששה פרקים, ואלה הם: (א) המשפחה; (ב) אמונת השם; (ג) האדם, צלם אלהים; (ד) העולם הזה ועולם הבא; (ה) התורה והחיים; (ו) התקנה לעתיד. הספר נקרא בעוננו רב, כי ערוך הוא כטיב טעם, כנסנין נעים והתפעלות עצומה.

Geschichte der Juden in Kresmier mit Rücksicht auf die Nachbargemeinden. Nach Original-Urkunden dargestellt von Rabbiner Dr. Ad. Frankl-Grün. I.—III. Theil. Breslau 1901

אין לך מקצוע נכבד ועלה כספרותנו כמקצוע דברי הימים. דברי הימים יזכירונו את העבר' שלנו, את חיי האנשים, שמנשרים קלו ומאירות נברו לעשות רצון קונם... והאנשים מה נבוהים ורמים ומה קין עור פניהם! מתחת רגלי האנשים האלה ניהרו (נהיו) נחלי דם... לפניהם נחל דמע ודם ואחריהם דמע ודם. דברי הימים יזכירונו את קדוות הימים שעברו, את ההרפתקאות דערו על אכותינו, ולרגלי הזכרונות האלה יתעורר בלבבנו רוח נאון ועוז בראותנו, כי האמללים דאלה חיים: יקמים, חיים וקמים בדברי הימים לזכרון לדור דורים. כותבי דברי ימי ישראל הניחו מקום להתגדר בו, עוד נמצא כספרות הרבנות, כספרי שאלות והשובות, ספרי דרוש ומוסר, בהקדמות והסכמות, כפנקסאות הקהלות, חמר רב לתולדות ישראל, עוד צריך להעמיק חקר בכמה דברים, שלא נאמרו רק. מפי השמועה ואמתם לא נתבררה עוד כל צרכה; עוד נחוק לברר, ללכך ולצרף כמה דברים, שהנם עוד סתומים וחסומים לנו. עוד המלאכה גדולה ללקט אבנים, לבנות את הבנין הגדול הזה, להקים את הריסותיו ולשכללו ולסדרו כמשפט, עוד נחוק עסקיות חרוצים, שוקדים על העבודה העיקית הזאת להגדיל תורה זו ולהאריכה. — בנוגע לקורות קהלות ישראל כמורכב משנת מאת הייד עד ימינו אלה כתבו דורשי רשימות רק ידיעות מקושעות ובלתי מבוררות. את החסרון הזה מלא לנו הרב החכם פֶּרְנַקְלֶנְרִין כספרי לקורות היהודים בקרעמז'ר, ואם כי נונע הוא ברובו לעניני דפרש ולא למאורעות הכללי, בכל זאת מעלה לנו אבוקה כדעת החיים הפנימיים של היהודים בכמה קהלות מאריותנו ומפיץ אור כהיר על כמה ענינים חשובים בתולדות עמנו, מאמצע המאה הייד עד סוף דמאה הייש: עיד יחש הממשלות אל היהודים, המצב החמרי והרוחני, עיד מנינים, חוקות, תקנות אנשי השם, מנהלי העדה ועוד מקרים נכבדים אשר יתנו לנו ציור נאמן ממצב היהודים בקרמז'ר בזמנים שונים, כמו: הספור מחורבן קרמז'ר ביד חיל השוודיים בשנת 1648 (חיד עמוד 9), על דבר חמשת הצירים היהודים, אשר נבחרו בשנת 1848 להמתיק אוד באספת מחוקקי המדינה אשר היתה בקרמז'ר (שם צד 180) ועלילת הדם משנת 1889, החלק הראשון של הספר הזה כולל דברי ימי יהודי קרמז'ר משנת 1822 עד שנת 1848, ובו אחד עשר פרקים: ראשית עדת קרמז'ר, הזכות, תקנות העדה, הרבנות, הריסות קרמז'ר ביד השוודיים, פליטי ווין, תולדות מלחמת ירושת העצר באוסטריה ועוד. החלק השני כולל קורות יהודי קרמז'ר משנת 1848 עד שנת 1898, ובו שבעה פרקים: התפתחות שוודיזכות היהודים, הספור (אָרְנַנְדוֹרְג) הפנימי, פתרון שאלת בית הקברות בשנת 1862, אספת שלשת המלכים בשנת 1885, עלילת הדם, ביאת הכהן הגדול תיאודור כהן בשערי קרמז'ר, התחדשות העדה על פי תקנות חדשות. החלק השלישי כולל מלואים נכבדים ורבי ערך לשני החלקים הקודמים והודעות נכבדות מתוך פנקסי העדה. הספר ערוך כטיב טעם ובסדר הגון ומצטיין כנסנין נעים ובשפתו הקלה, אשר חוט של חן מיוחד משוך עליה. בכלל הספר הזה הוא מועט המחיק מרובו, ויא כספרי מזרח כהיכל ספרותנו.

Gedenkbuch zur Erinnerung an David Kaufmann, herausgegeben von Dr. M. Brann und Dr. F. Rosenthal, Breslau 1900. 682+112

במות החכם הגדול ר' דוד קויפמאן ז"ל בלא עתו בסוף שנת תרנ"ט, (ו' יולי שנת 1899) היה אבל גדול לכל מוקירי חכמת ישראל, אשר ידעו והבינו מה רבה אבדה זו לעמנו. ולמען הציב להנחוח מצבת זכרון הראייה לו, הגו ניסו הדיד רוננאל

ידיד נעוריו הדיד מ. בראנן רעיון טוב, להוציא לזכר שמו קיבוץ מאמרים במקצועות חכמת ישראל, אשר לה הקדיש המנוח כל חיי רוחו הכביר. לקול קריאתם של שני החכמים הנ"ל התעוררו גדולי חכמי ישראל בזמנינו, שרובם היו ידידיו ורעיו של המנוח בחייו וכבודו יקר מאד בעיני כלם, ויביאו איש איש את מנתו לספר וזכרון זה המנוח לפנינו. בספר זה, הנדול בכמותו, באו מאמרים במקצועות שונים בחכמת ישראל בשלש שפות: אשכנזית, צרפתית ואנגלית, וגם מחלקה מיוחדת בעברית. במחלקה הראשונה השתתפו שלשה וארבעים מחכמי עמנו, ובמחלקה העברית רק ששה. בראש הספר, אחרי הקדמה קצרה מאת אשת המנוח, נדפסו תולדות ר"ד קייפמאן, שנערכו בטוב טעם וחבה ע"י ד"ר רוזנשאל, ואחריו הדפים העורך השני, ד"ר בראנן, רשימה שלמה של הספרים והמאמרים שחבר המנוח משנת העשרים לימי חייו, בהחלו לנסות את כחו במאמרי בקרת, עד יום מותו, בכל עשרים ושבע שנות עבודתו הנדולה והפרייה בשדה חכמת ישראל. די לשים עין בהשקפה קלה על הרשימה הנדולה הזאת, למען הובח לדעת, מה רחב לב המנוח בכל מקצועות חכמת ישראל ועד כמה נדולה אכידה זו לעמנו ותורתו. גם רוב החכמים בעלי המאמרים האחרים, כעסקם איש איש במקצוע שלה, יזכיר כל אחד בחבה וכבוד את המנוח, שהיה מחבב את המקצוע הזה ועוסק בו בתשוקה רבה. ומתוך תולדות המנוח ודברי רעיו ותלמידיו, המפורסם בה ובה בכל המאמרים, נשקפה לנו תמינת האדם הנדול הזה לא רק כחוקר ואיש-מדע מצוי, כי אם גם כבעל נפש מצוינת כמעלות וכמדות חרומויות. מהמאמרים שבאו בקבץ הזה ראויים להזכר לשבח: (א) יאך הצפיריו בירושלים בימי המצור סמוך לחרבן? מאת פרופ. ביכלר; (ב) באויה זמן (שנתה הכתב העברי הישן (הפיניקי) לכתב אשורי? מאת פרופ. בלווי; (ג) אצבעות היר לפי הבנת תועלתן בספרות ישראל, מאת עמנואל לאווי; (ד) ענין שבינת יום השביעי בדת האיסלאם, מאת פרופ. נולד ציהר; (ה) עיד הספר הגנוז שוביה, מאת ד"ר סימון; (ו) עיד העיר חלב (Aleppo), מאת ד"ר אדלר; (ז) עיד החכם ר' יעקב ב"ר אפרים, מאת ד"ר ש. פווננסקי; (ח) עיד שניאוותי של אבן תיבון בהעתקתו את האמונות והדעות, מאת פרופ. באכר; (ט) ספרי המנהגים לקהל ווירמשא, מאת אברהם עפשטיין; (י) יחוס אלכסנדר מוקדון לישראל, מאת ישראל לוי; (יא) רשימה של מצבות מרבני מדין ונקולסבורג, מאת ד"ר פייכטוואנן; (יב) עיד נוסחאות המצבות של קהלת פיורדא (פירטה), מאת ד"ר בראנן; (יג) משפחת הינה מצד אביו, מאת ד"ר קרפלס; (יד) מאורע אויסע (כמהרן), מאת עמנואל כוימנרסן; (טו) הכספות היהודיות בתאיולוגיה הנוצרית בשנת המאה הי"ט, מאת ד"ר נידמאן, וודי רשימת החלק העברי של הקיבוץ הזה; (א) פי' לפ' בשלח, הויל ע"פ כ"י מיכאל פרידלנדר; (ב) פי' ר' יוסף קרא על מנלת איכה, הויל שלמה באבער; (ג) נוסחא בקדיש מאת ז. שעכסער; (ד) תולדות הכנסיות הישראליות בלימא מאת שפייד; (ה) מפקסי הקהל בקראקא מאת פ. וועטשטיין; (ו) דורש רשימת מאת שוחיה ז"ל.

Real-Encyclopädie des Judentums. Ausgearbeitet von Dr. J. Hamburger, Abteilung III. (Supplement I — VI). Leipzig 1896 — 1901.

המפעל הנדול הזה — פרי עבודה רוחנית כבירה של שנים רבות, — אשר משך עליו כבר עיני כל חכמי העמים, לא רק בתור חיון ספרותי נהדר בחצונותיו ורב ערך בפנימיותו, כי אם, עוד יותר, מפאת היותו חיון היסטורי, שעתיד לתפוס מקום נכבד בדברי ימינו, נשלם זה מקרוב עם המחברת הששית של הכרך השלישי המנוח לפנינו. בראנציקלופדיה הנוכחית, היחידה במינה בספרות ישראל בשפת העונית, השתדל המחבר לסדר את תוצאותיה של חכמת ישראל ואת ידיעותינו על קורותינו ומצבנו בע"ב בכל מלא הקפן. כל האנשים והענינים אשר יש להם איוו שייכות אל תקופת התנ"ך והתלמוד — התקופות היסודיות בדברי ימינו, — כל הסיפורים והרבוים אשי שם אשר נודעו לתהלה ע"י פעולותיהם על שדה הספרות והחכמה העברית או החיים העכריים מזמן היות קדום עד דודר דאחרון הזה, כל דחקירות והידעות הנוגעות לחכמת ישראל ותולדת עמנו מצאו להם פה באור ותאור ארוך ומספיק, כל ענף מידעות היהדות אשר מקורו בספרי

התלמוד והמרדש או בספרי חוקרי עמנו מימי הבינים יחולק באוצר-היהדות הזה לענינים קטנים ונפרדים זה מזה וכל אחד מהענינים האלה יבואר בפני עצמו בערך מיוחד לשמו בדרך קצרה ונוחה למקרא ומושבת את הלב. ובסוף כל ערך וערך תבוא ביבליוגרפיה קצרה, המציגה את הספרים היותר טובים אשר בהם ימצא הקורא ידיעות יותר מפורטות על אודות נושא הערך. המקום המנובל לרשימתנו אינו מרשנו לתת פה את מושג נאמן כל שהוא משלשת הכרכים הגדולים (הכרך הראשון מכל 1102, השני 1880, והשלישי 90⁵ עמודים בתבנית אקטאווי גדולה), אשר אין כל המשך יחס בין ערכיו ומאמרים הרבים, ולכן נחטק רק בקראנו בשם מאמרים אחדים, למען יזכר הקורא, כמה אוצרות של ידיעות עבריות נמצאו בספר הגדול הזה. ככה הגנו מוצאים בו מאמרים ארוכים ובפרטות היותר אפשרית עיד. אופני הדרש והבאור השונים בתלמוד ומרדש (כרך ב' מעמוד 181 ואילך), ר' נמליאל דיבנה (שם מעמוד 287 ואילך), תורת המסותרים העתיקה (מעמוד 257 ואילך), חכמת זיונית (מעמוד 808 ואילך), הלכה (מע' 888 ואילך), הדרדום (מע' 885 ואילך), ר' יהודה הנשיא (מע' 440 ואילך), היהודים והיהדות (מע' 580 ואילך), הקבלה והחסידות (מע' 567 ואילך), יסודי הקלנדריום (מע' 608 ואילך), משיחים (מע' 788 ואילך), השלוסופיא הרתית (מע' 980 ואילך), צדוקים, פרושים וביתוסים (מע' 1038 ואילך), תרנומים (מע' 1167 ואילך), מרדשים קטנים (כרך שלישי חוברת א'), מ' הוורר (שם), פיוטים (שם ח'ב), ישו נוצרי (שם ח'ג), המסורה (שם), כת הקראים וכת שכתו צבי (שם), אברהם אבן עזרא (ח'ה), הוכחים (שם), הרמב"ם (שם), הרמב"ן (שם), השירה והמליצה (ח'ז), סעדיה גאון, ר' בחיי, נכירול, יהודה הלוי, רלביג, חסדאי קרשקש, הרשב"א, משה בן מנחם, שיד, (שם) ועוד. עפי' הרשימה הקצרה הזאת נוכל לשפוט על תכונת האנציקלופדיה הנוכחית וערכה הרב בספרות ישראל. בכלל נוכל להגיד, כי האנציקלופדיה הזאת היא מקור רעת לכל איש מישראל אשר בקרב לבו פנימה יבער עוד זיק של אהבה לעמו ותשוקה לדעת את קורותיו וחיי רוחו בימים עברו. גם כל איש מאוהב האוהב את האמת ומשתוקק לדעת כל הנוגע לישראל כהיותו, ולא כמו שהוא מצויר על ידי מגדו, ימצא בהאנציקלופדיה הידיעות המבוקשות וגם רשימת הספרים אשר בהם יוכל לדרוש אחרי הענין בפרטיו.

Der Talmud, sein Wesen, seine Bedeutung und seine Geschichte, dargestellt von Dr. S. Bernfeld, Berlin 1900. 120 S.

הד"ר ש. ברנפלד, אחרי הוציאו לפני נ' שנים את ספרו האשכול עיד. ספר הספרים, היא תורתנו שבכתב, פרסם עתה לפני הקהל הקורא אשכולית ספר חדש עיד תורה שבע"פ. המחבר יעיד על עצמו בהקדמתו, שאין כונתו לתת חקירה מדעית לפני אנשים בקיאים בדבר, כיא לתת מושג נכון באופן סופולרי לאנשים משכילים, החפצים להבין מחזה ספרותי זה אשר ררכו לדבר עליו בזמננו לזכות ולחובה. ואמנם נכתב הספר כסגנון פופולרי יפה, אבל צריך להודות, כי לפני אנשים מן החוק, הבאים מרחוק להתבונן אל המחזה הספרותי הזה, שאין דוגמתו, לא בכל מקום דברי הספר מספיקים. ביחוד קצר המחבר יותר מדי בדרכי התפתחות המשנה והתלמוד. — הספר מתחלק לארבעה פרקים: בשני הפרקים הראשונים יבאר המחבר מהותה של התורה שבע"פ וערכה. עריכת המשנה ושני התלמודים: הירושלמי והבבלי, גם כיא דוגמאות אחרות מחלקי ההלכה והאגדה. בפרק השלישי ידבר עיד ההתפתחות התולדתית של התלמוד אחרי חתימתו, התנגדות הקראים ופעולות נדבלי עמנו מחוקי התלמוד, כמו ר' סעדיה גאון, ר'ג מאור הגולה, רש"י, הרמב"ם ובעלי התוספות ועוד. ובפרק האחרון יתאר בקצרה את גורל התלמוד מכתוק, את הניירות ורדריפות שכאו עליו בימי הבינים, גם יזכיר לאחרונה את התרנומים של המשנה והתלמוד לשפות אחרות.

Die Geschichte des Judenthums von dem babylonischen Exile bis auf die Gegenwart. Ein Familienbuch. Von Rabb. Dr. Ignatz Ziegler. Prag 1900. 244 S.
 תודות להתנועה הלאומית, אשר פרצה בתוכנו, התעורר רגש האהבה ללשונו ולספרותו וביחוד נברה התשוקה בכל מפלגת העם ללמוד וללמד תולדות ישראל;

אזרח רגש נסתר יציר לעמנו, כי הפצת תולדות ישראל ברכים נחוצה לקיומו ולהתאחדות כל כחית הלאום כלו. כל איש או לאום, המחשב דרכו ברכים צריך להתבונן אל העבר לבקש מפיו עצה ותושיה. וכל בן ישראל, ההפץ להשתתף בעבודת הלאום, צריך מתחלה לחקור ולדעת את תכונת נפש העם מה היא ואת כל אשר עבר עליו בכל הזמנים, כי רק יודעי עמם וצביונו יצלוה להשפיע עליו מרוחם. מאעם זה הרבו סופרי דברי הימים בשנים האחרונות להעביר לפנינו את דברי עמנו בתקופת שונות וספרי-תולדות שונים צצו ככמהין ופטריות על אדמת ספרות ישראל. ואולם עוד היה חסר לעמנו ספר דברי-הימים אשר יזהה מסוגל לקריאת ההמון הגדול, ספר פופולרי וחפשי מכל המכונה המדעית הגדולה והמסובכת, שזיתה אמנם לתפארת לספרי התולדה הגדולים של נרמץ, יוסף ואחרים, אבל גם מנעה מהם את הסגולה להתפשט בקרב ההמון הגדול. ולמלאות את החסרון הזה הויל החכם ד"ר ציגל ער את הספר המונה לפנינו בתור ספר-עם, ספר-משפחה במוכנה האמיתי של המלה. הספר הזה חובר על פי מסקנות חיקרי ההולדה מוסן האחרון ומצטיין בצורה ולבון המעשים בדרך קצרה, בהשגת הדברים כסגנון ברור ונמלק, בעומק תרעין וקלות הרבנה ובהכניסו לתוכו גם מקרי ומאורעות השנים האחרונות, כמו: התפתחות התנועה הציונית, סבותיה ותוצאותיה, והשקפה נאמנה על החיותות החרשים בחיים של עם ישראל בכל ארצות פוזריו וגם על החיותות בספרות העברית ובספרות היהודיות אשר כלשונות העמים. כמורה מובהק כחן דרב המחבר את ספרו זה הלכה למעשה וישיכיל להתאימו לרוח התלמידים הצעירים, להרריכם ברוח אמונה והשכלה, לקשר את לבם לכל קרשי עמם ולחכב עליהם את פרי רוח העבר: תורת ישראל וחכמתו.

Leben und Wirken der hervorragenden rabbinischen Autoritäten Prags. Ein Beitrag zur Geschichte der Juden in Böhmen. Von Dr. M. H. Friedländer. Wien 1902. 75 S.

הרב המחבר הגורע כבר לשם עיי ספריו הרבים לתולדות חכמי ישראל בארצות ותקופות שונות הביא עוד הפעם לקוראיו מנה אחת אפים בספרו עיר, תולדות רבני פראג וקורות חיהם. בספרו זה יתאר המחבר בשרר נאמן וצבעים כהרים תולדות גדולי הרבנים אשר שמשו בותר הרבנות בעיר פראג מראשית דמאה השש עשרה ואשר עמדו לאות ולמיפת לבני ערתם כחכמתם וברוחב לבם, בכשרונותיהם ותכונותיהם, מדותיהם ופעולותיהם לשובת קהלותיהם ולטובת העם כלו. אם אמה כפי הפתנם התלמודי: כשם שאין כחו של אדם אלא בשניו, כך אין כחן של ישראל אלא בתלמידי חכמים, או הגדיל הדיד פרידלנדר לעשות בחבוריו היקרים, שבהם הציל זכרון כמה חכמים מתהום הנשיה ויצנים כמו חיים לפנינו. בספרו זה, כמי בכל ספריו הקודמים, השתדל המחבר לסדר את הציונים והרשימות של חיי נבוריו באופן נאות ולעשות מהם ציור היסטורי, ואפילו במקום שלא חרש את הצורה החיצונית של המאורעות, היינו בנוגע לזמנם ומקומם, ננה נחן לה הבנת הענינים פנים חדשות. גדולי ישראל, אשר עד הנה נודעו לנו רק כשמותם וחונם, יודעים לנו כעת בצכיונם הפנימי וכיחוסם אל התפתחות זמנם ותקופתם. ועוד מעלה יתרה לספרי המחבר, כי בצירור לנו חיי החכמים, אנשי המופת, מעשרים ושרי מעלליהם, כמו שהם בצבעים אמתיים, הוא משה את לב קוראיו לקחת מהם מוסר השכל ללכת בדרכיהם ולעשות כמעשיהם, ועיכ משנה תועלת תצא לנו מספרי התולדות האלה. בהנשפחים' הגדפסים בסוף הספר יספר לנו המחבר גם פרטים אחרים מתולדות עצמו ולחן לו בהם השקפה כללית מהקורות אשר עברו עליו מיום עמדו על דעתו ופפעולותיו על שדה הספרות היהודית משך-ארבעים שנה.

Wo wären die „Zehn Stämme Israels“ zu suchen? Nach Quellen dargestellt von Dr. L. Lewin, Rabbiner zu Malaczka. Pressburg 1901. 142 S.

מיום אשר הגלו עשרת השכמים על ידי שלמנאכר מלך אשור (כשנת 720 לפני ספיה'ו) ונחשו מעל אדמתם לנע אל ארץ אחרת, מני או נעלמו עקבותם ויאברו מתוך הקהל ההיסטורי. והנה כהיות כי הנביאים וחזויה נבאו והשיפו חמיד לאחדות כל אברי

האומר, כי יקרב עץ אל עץ והיה בית ישראל שלם, עיב רקמה לה הפומסיה של עמנו הגדולה שונות ע"ד מציאותם מקום שבתם של עשרת השבטים, המחכים לבוא היום הגדול, אשר בו יבנס ה' נדחי ישראל ויקבץ פזוריהם מבין הגוים להשיבם אל ארץ מנוריהם מקדם. בשבוע עניים החלו מני אז לדרוש ולחקור אחריהם בכל קצויו ארץ ואיים רחוקים, ובכל מקום אשר שם מצאו אנשים הרומים בצביונם, בתכונתם ובמסורתם אל היהודים, דמו להכיר בהם את בני השבטים הנדחים, אשר נפקד מקומם עד היום. ידוע הוא, וגם מקומות רבים בספרי התלמוד והמדרש רומים על זה, כי גם חכמי התלמוד האמינו במציאות עשרת השבטים, עד כי הצטוו לקבוע הלכה לדורות: נכרי שקידש בזמן הזה חוששין לקידושו שמה מעשרת השבטים הוא (יבמות ס"ז ע"ב). לדברי מר זוטרא הגלו עשרת השבטים למדינות אפריקי, למקום הרי חשך, אשר לפי מסורת הרגדה הוא מקום מושב האמאצונין, לדבריו בעל המדרש (איכה רבתי) תקעו הגולים אהלם בארץ גרנשי (נעיאורנן) או במקום טורי קרדו; אלה חפשו אותם במדינת גורו (החכם שיר) ואלה בערב, אלה במדינת כוש ואביסניה ואלה בפרס ומדי, או במדינת כינא והרי קוקו. ככה נסתכנו בזה החכמים והחוקרים מדור דור וכבר יש במקצוע זה ספרות רחבה וחוקרי התולדה הישראלית הרבו לדבר בו. הן בנוע להענין מצד עצמו והן בנוע למקורות ההיסטוריא והרשימות העתיקות המדברות בזה. רשימות חרשות, אשר יהיה בכחן להאיר לנו באיזו פרטים מתמיהים, אין עוד עמו, ועדיין הרב שקול ותלוי בסברא. בביצא בזה אין מוב אלא לשחרר עצמו מכל השוקה לחדש, ולעמוד על אמת הדברים באמצעות שקול הדעת. לתכלית זאת אסף וקבץ המחבר את כל הדיעות והרשימות דמתיחסות למקצוע זה, ועמל וטרח בבקאות עצומה וגם בחריפות נפלאה כדי להרחיב את הענין הזה ולבאר מכל צד כמה שבא עליו בספרות ישראל. בהמשך חקירתו יביא הרב המחבר גם הרעות השונות ע"ד מקור דאגדה של סמבטיון (צד 15 ואילך) וכל ההשערות שנאמרו בענין זה. ופה יש להוסיף עוד כי גם כותבי תולדות ישראל בימי הבינים ר' גדליה בספרו שלשלת הקבלה עמוד ל"ז ובספר היוחסין עמוד 156 מוכיחים הגדות שונות ע"ד סמבטיון, בכלל עליו להורות להרב המחבר כי עשה מה מלאכתו באמונה והאיר נתיב, בכמה הערות מעילות וכמראי מקומות לעוסקים במקצוע המדעי הזה.

Der hermeneutische Syllogismus in der talmudischen Literatur. Ein Beitrag zur Geschichte der Logik im Morgenlande von Prof. Dr. Adolf Schwartz, Rector der isr.-theol. Lehranstalt in Wien. 1901. 192 S.

הרב המחבר אשר כבר עשה לו שם בעבודותיו הנכבדות על שדה הספרות התלמודית העשיר עוד הפעם את ספרותו במקצוע זה בספרו ע"ד הקל וחומר בספרי התלמודי. בספרו זה שם לו המחבר למטרה לבאר ענין מרת הקל וחומר, מהותה ומשפטה, הוראתה ואופני דרשותיה לכל סעיפיה ומחלקותיה. ממקור מוצאן של המרות לא הוגד לנו בתלמוד, גם לא בשאר ספרי תורה שבע"פ הקדמונים, וגם לא רמזו עליהן אף ברמז קל בשום מקום לבאר תכונתן ומהותן. וכמו כן גם מרת הקוים, כלומר הוראת שני המלים ועצם מובנן, לא נתבררה בתלמוד בשום מקום. חוץ מה שמביאה הברייתא דר' אליעזר בר' יוסי הגלילי ההפרש בין שני מיני קוים, היינו בין קוים מפורש (למשל ירמיה י"ב ה' ואסתר ט' ב') ובין קוים סתום (למשל תהלים ט"ז ד' ה'). ועד אחרי חתימת התלמוד החלו המפרשים ובראשם בעלי התוספות לחקור ולדרוש ע"ד מהות המרות הללו, או כאשר קראום אחרים יסודי המדרש. למען הפיץ אור בהיר על הענין הזה, אסף וקבץ המחבר את כל הדיעות המתיחסות לזה, בתן והערה את מקורן בעין בקרת חרה ועמל וינע להוציא מהן הלכות לאין חקר, לא הניח דבר קטן או גדול אשר לא שקלו במאני שכלו, לבררו וללבנו, לבוא עד תכונתו ולהוציא האמת לאמתו.

Nehemias und seine social-politischen Bestrebungen von Dr. S. Geibhaus Rabbiner in Wien. Wien 1902. 51 S.

דספר הנכבד הזה, כמו שאר הספרים הנוכחים להלן, הניעו לידנו בשעה האחרונה ילא הספקנו לשים עין עליהם ולהניד טיבם לקוראינו.

Der Antichrist in den vorchristlichen jüdischen Quellen. von M. Friedländer. Göttingen 1901. XXIII + 193 S.

Vier Reden von Dr. H. Flesch, Rabbiher in Kanitz. Selbstverlag. Pressburg 1901. 32 S.

Der kleine Weinberg. Exhorten für das ganze Schuljahr. Von Rabb. Dr. Ad. Frankl-Grün, Pressburg 1901. 89 S.

Der Kampf des Rabbiners gegen den Talmud im XVII. Jahrhundert. Vorher geht: Religion des Individuums und Religion des Volkes. Von Dr. S. Stern, Rabbiner in Saaz. Breslau 1902. 344 S.

Philosophisches in der Kabbala. Vortrag von Dr. H. E. Kaufmann, Rabbiner in Virovitica. Pressburg 1901. 18 S.

Der Friedensgedanke im Judenthume. Von Samuel Meisels. Tarnopol 1901. 32 S.

Assimilation oder Organisation? Vortrag gehalten von Dr. B. Templer, Rabbiner in Wien. Wien 1900. 13 S.

Jüdische Realpolitik in Oesterreich. Ein Vademecum für ernst Denkende. Von Rabbiner Dr. M. Rosenmann. Wien 1900. 30 S.

Die Ethik im Talmud für Gebildete aller Confessionen. Von Julius Spitz. Erster Theil. Budapest 1902. 64 S.

Reflexionen eines Verurtheilten von Elias Lehr. Wien 1902. 114 S.

Der Zionismus von Max Nordau. Brünn 1902. 16 S.

בית דפוס

ערוך בכל הנהו:

באותיות חדשות, גדולות וקטנות, מרובעות ורש"י, עם כל הדגושים והטעמים, גם אותיות של כל כתב ולשון, במסדרים בקאים ומהירים במלאכת הקדש, בבעל-מניה מובהק היודע בשיב התנהגה ובמכונות גדולות וחדשות

ושמור לעשות כרצון איש ואיש בנוגע למלאכת הדפוס הן בספרים והחברות והן בלוחות וטאבעללען.

עדים בי כל הספרים הגדולים עם הקטנים, הנדפסים בבית דפוסים ואשר חנם גדול ליופי ולתפארת המלאכה עד כי אוכל להתפאר בהם נגד כל הדפוסים היותר גדולים בארץ ובחו"ל.

גם הכינותי לי בזה בית מלאכה

שטערעאטיפיע

והיה כל מחבר ומו"ל אשר יאבה לעשות לו פלאטען ומאטריצען למען יעמדו ימים רבים אמלא חפצו גם בזה. הנני קורא בזה לכל מחבר ולמוציא לאור ספרת ישראל, בכל מקצוע ומקצוע, כי יפנו אלי ואמלא חפצם בוריות, בהנהגה מדויקת ובמקח השוה.

יוסף פישער, קראקא (גרדאנאססע 62).

ספרי הוצאת חברת "אחיאסף":

מחיר	כמות	תיאור הספר
— .30		תולדות עמי המזרח הקדמונים, פרופ' ג. מספרו, תרגום א. לודוויסאָל. ראשית תולדות העמים, מצרים כשדים. ספר ראשון: מצרים ויאה.
— .40	— .60	הגיתו החדש, חזיון בן ארבע מערכות מאת דר' ת. הירצל תורנס ברשיון המחבר מאת ר. בריינין.
— .25		דרך התשובה, חלק שלישי מס' חמאת נעורים לצלפחד בר חושים התוהה.
— .75		דרך לעבור גולים, מאת משה ליב ליליענבלום, תולדות ישוב ארץ ישראל עד התיסדות חברת התמיכה.
1.68	1.38	ר' יהודה אלחריוזי תחכמוני, עם מבוא, תולדות המשורר, הערות ושינויי נוסחאות מאת דר' א. קאמינקא.
— .55		זרון ומשונה, ספור מזמן משיח השקר שנתי צבי, חלק רביעי מס' זכרונות לבית דוד, מאת א. ש. פריעדבערג.
1.40	1.—	לוח "אחיאסף", ספרותי ושמשי עם תמונות, תרגום.
1.40	1.—	תרגום.
1.05	— .75	מיכל זקש, מאורעות חייו ופעולתו הספרותית מאת דר' ש. ברנפלד.
— .85		חליפות ותמורות, (זכרונות לבית דוד, חלק רביעי) קורות התקופה הרמבמנית והמהפכה הצרפתית מאת איש פריעדבערג.
— .55		ספרות ישראל, מאת פינץ שטיינשניידער, תרגום דר' צבי מאלטער, ספר רביעי (סוף הספר).
— .50		לקורות היהודים ברוסיה ופולין, מאת בן-ציון כין האביב, אוסף מאמרים, שירים וספורים למקרא לבני הנעורים, נערך ע"י י. ה. רבניצקי.
— .75	— .60	תולדות הריפורמציון הדתית בישראל, מאת דר' ש. ברנפלד.
— .50		ספר ראשון: הפולמוס הראשון.
— .75		ספר שני: הפולמוס האחרון.
1.55		כל הספר מכורך.
— .15		היהדות והגלות (מזמן לזמן, V) מאת זאב יעביץ.

Издательство „Ахיאсаф“, Варшава.

Verlag „A chiasaf“, Warschau.